

VÁCLAVOVA ROTUNDA SVATÉHO VÍTA

JOSEF CIBULKA

VÁCLAVOVA ROTUNDA
SVATÉHO VÍTA

*Rozšířený zvláštní otisk
ze Svatováclavského sborníku*

V PRAZE

NÁKLADEM VLASTNÍM / TISKEM STÁTNÍ TISKÁRNY V PRAZE

1933

VICTORIOSO MARTYRI
PRINCIPI QUONDAM NUNC PATRONO
BEATO VENCESLAO
HOC OPUS QUALECUMQUE
PATRIS COMMENDANS ANIMAM
DEVOTUS SCRIPSI DICAVI

Když na jaře r. 1928 V. H. Brunner a O. Španiel úsilovně pracovali na modelech pro bronzová vrata svatovítského chrámu v Praze, vynořila se jednoho dne otázka, jak vyobraziti prvotní rotundu sv. Víta na druhém reliefu hlavních dveří, kam jsem jako námět oběma umělcům navrhl přenesení ostatků sv. Václava. Samozřejmě nešlo o věrné a podrobné zpodobnění neznámé nám již skutečnosti, avšak tolik bylo přece jen žádoucí, aby náznak rotundy, aspoň zhruba, odpovídal původnímu stavu.

Záměr ten nebylo snadno splniti, neboť o původní Václavově rotundě sv. Víta věděli jsme jen pramálo. Podle Hilbertových výkopů bylo známo, že měla podkovovitou jižní apsidu, svázanou s obvodovou zdí vlastní rotundy a tudíž s ní současnou. Z toho se dalo dovoditi, že kromě jižní měla rotunda také ještě hlavní apsidu východní. Debatovali jsme tudíž, zda možno na reliefu vyobraziti rotundu s dvěma apsidami, aniž by se lid pozastavoval nad tímto nezvyklým obrazem? Již tehdy jsem vyslovil přesvědčení, že svatovítská rotunda neměla jen dvě, nýbrž aspoň tři apsidy. Dále jsme uvažovali, zda jest rotundu vyobraziti s častou a příznačnou v Čechách lucernou, pro kterou u svatovítské rotundy ovšem nebylo dokladu. Na konec, když nebylo možno tyto otázky uspokojivě vyřešiti, omezili se umělci na prostý náznak běžné jednoapsidové rotundy bezlucernové.

Nadhozené tak otázky zůstaly mi již na mysli, zvláště když téhož roku ještě K. Hilbert objevil zbytky třetí, t. j. severní, apsidy a tak potvrdil můj dohad. Ale současně se mi začaly vybavovati četné jiné otázky, takže se mi problém Václavova kostela sv. Víta zdál úkolem nad jiné lákavým. Proto jsem jej také vyvolil za příspěvek do Svatováclavského sborníku. Pro jiné zaměstnání nemohl jsem však přikročiti k zpracování látky, až na začátku r. 1931. Tu mi v napínavém zaujetí šesti měsíců

vyrostlo pojednání v mnohem větší rozsah, než jsem původně měl na mysli, neboť bylo současně řešiti řadu vedlejších otázek a nutných předpokladů. Ale už tehdy mohl jsem s radostí kliditi potvrzení jiné domněnky. Na základě různých analogií nabyl jsem totiž při práci přesvědčení, že původní rotunda Václavova byla centrálně domyšlena, takže měla čtyři apsidy křížově rozložené. Náhled ten ověřil mi záhy architekt K. Hilbert, když na základě zmíněné domněnky znovu prohlédl zápisy a nákresy starších výkopů a v nich shledal neklamné doklady o zbytku zdiva, které předpokládané apsidě přesně odpovídalo.

Dvojí tato příhoda naučila mne nebáti se dohadů při stavebních otázkách raného středověku, kde jsou často jedinou cestou k pravdě anebo aspoň tušením skutečnosti. Bylo-li pak, jakožto základnu k těmto dohadům, nejednou zapotřebí prohloubiti poznání různých institucí dobových, kojím se nadějí, že jsem tím přispěl k dokonalejšímu poznání X. století, i když to neb ono bude časem opraveno. Aspoň byl dán podnět k dalšímu badání.

Vděčím-li K. Hilbertovi za to, že svými nálezy umožnil poznání svatovítské rotundy, pak zůstávám v mnohém dlužníkem i těm, kdož se přede mnou zabývali otázkou českých rotund a tak mi v mnohém připravili půdu, ať už jsem jejich cestu sledoval, anebo se s ní rozcházel, anebo krácel dále. Z posledních pracovníků jsou to zvláště V. Birnbaum a K. Guth, jemuž nadto jsem díky zavázán za velikou péči, kterou jakožto redaktor Svatováclavského sborníku věnoval tiskové úpravě mého příspěvku.

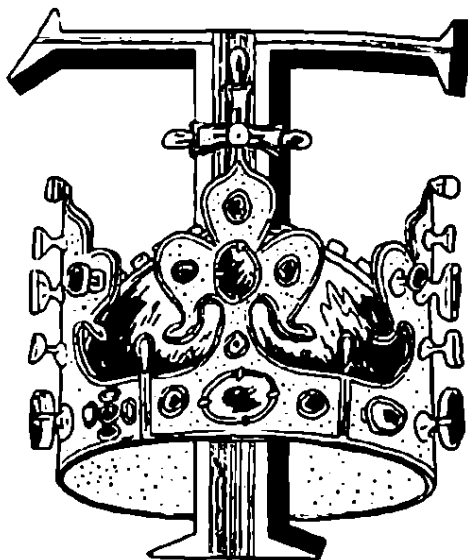
Jako všechny články jmenovaného sborníku jest i moje pojednání věnováno památce sv. Václava. Lze-li v tomto rozšířeném otisku vedle velikého světce a knížete uvést i jeho věrného sluhu a oddaného ctitele, pak budiž vzpomenuť památky biskupa Antonína Podlahy, který se už nedočkal dokončení mé práce, jejíž vznik a vzrůst se zájmem sledoval a jíž věnoval poslední svůj rozhovor ještě večer, než byl ráno odvolán, aby jako novodobý Podiven v hřejivých stopách následoval milého svého svatého Václava do blažené věčnosti.

J. C.

*Servus Dei Wenceslaus ecclesiam in metropoli
Praga sub honore sancti Viti martyris constructam
non tamen consecratam, morte preventus, reliquit.*

*Boží sluha Václav zůstavil kostel v hlavním
sídle Praze ke cti svatého Víta mučedníka zbudo-
vaný, avšak, poněvadž jej smrt předešla, neza-
svěcený.*

Kosmův Letopis český, knihy I. kapitola 18.

isíc let uplynulo od události, kterou jako první z českých dějin na rok a den přesně zaznamenaly nejstarší zprávy, dokládající tím, jak hluboce se v paměť národa už z jeho nejdávnějších dob vryla osudná chvíle, kdy dne 28. září 929 vydechl velikou a šlechetnou duši český vévoda Václav, podléhaje hrubé síle nástrah bratrových, aby od té chvíle navždy nad nimi zvítězil nezdolnou přemocí zbraní duchovních.

Ztratil-li tak národ po krátkém panování vládce, který by jej byl jinak ještě po léta a desetiletí moudře spravoval a úsilovně povznášel k vyšším stupňům křesťanské vzdělanosti a ušlechtilosti, nabyt tím zároveň nesmrtelného vůdce a svatého ochránce, který po staletí a tisíciletí mu byl v útisku nadějí, v porobě důvěrou, v zápasech silou a oporou, v nebezpečích útočištěm a záchranou. Ctěn a milován rostl světec a hrdina v představě národa a všechna umění závodila, aby jeho zjev zkrášlila. Legendisté obohacovali jeho život dojemnými příběhy a dokládali moc jeho přímluvy podivuhodnými zázraky, básníci velebili jej a vzývali vroucími hymny, které uchvacujícími nápěvy přioděla česká hudba, stavebníci i stavitelé jemu ke cti budovali nespočetné kostely, s jejichž věží široko krajem roznášely jeho jméno podle něho zvané zvony. Ve zbožných knihách, na tabulích i stěnách vyvolávali obraz svatého panovníka malíři doby románské, v ideální postavě rytíře jej shlédali sochaři doby gotické, až mu všechnu mužnost i svatou něhu nenapodobitelně v tvář vtisklo výtvarné umění doby Karlovy. Přes dobu barokní žil a vévodil umučený kníže svému národu podle tisíců obrazů a tisíců soch po všech krajích českých až do našich dnů. Pouze nepatrnou ozvěnu tohoto

mnohohlasého chorálu Václavovy úcty podařilo se zachytiti ve velikolepé výstavě pod mohutnou klenbou Vladislavského sálu na hradě Pražském. Nepřehledné zástupy přicházely z blízka i daleka, aby užasly nad tím, jak mocně po tisíc let v české duši žil a vládl svatý kníže.

Než více než slavné panování během staletí poutalo těch několik málo let skutečné slády Václavovy ty, kdož se obírali dávnou českou minulostí. Zbavena zdobných příměšků, které jí po dlouhou dobu vždy stupňovanou měrou přičiňoval obdiv oddaných ctitelů, jevila se osobnost Václavova po kritickém zkoumání pramenů tím krásnější, čím prostší a proto pravdivější byla shledána jeho veliká moudrost životní a státnická. V novém pak světle zjevila se Václavova neobyčejná vzdělanost. Rozborem četných legend dopracovala se novější historiografie jejich věcného jádra a z toho poznala neobyčejnou kulturní úroveň, v níž na prahu českých dějin vyrůstal syn knížecího rodu Václav. Práv-li slovanská legenda, že rozuměl knihám latinským jako biskup nebo duchovní a že v knihách řeckých nebo slovanských četl bez chyby, je tím dána zpráva nejen o neobyčejném na tehdejší dobu vzdělání Václavově, nýbrž také o dvou proudech, jimiž vzdělanost přicházela do země: západním, latinským, prostředkovaném Němci, a východním, řeckém a slovanském, přeneseném moravskou misí cyrilometodějskou. Václavova kulturní vyspělost neměla se však pozdější době zachovati dílem literárním, nýbrž jejím projevem se stala výtvarná památka, chrám sv. Víta na Hradčanech v Praze. Prvotní budova je už sice dávno pohřbena v základech pozdějších staveb, ale původní myšlenka nezapadla, nýbrž zůstala živou více než tisíc let a žije ještě v dalekou budoucnost. Václavův úmysl zbudovati na hradě českých knížat nejnádhernější v Čechách chrám dovedl k činorodému nadšení uchvátiti národ po celou téměř dobu jeho historické existence, a tak tu ve staletých lhůtách za sebou vznikly tři velechrámy, druhý větší a nádhernější prvního, a třetí mohutnější a úchvatnější druhého, všechny

* Hlavní myšlenky této práce byly stručně načrtnuty v článku, který pod názvem »Sv. Václav jako stavebník« vyšel v »Lidových Novinách« dne 25. září 1929. Teprve později než po roce bylo mi možno přikročiti k tomu, abych tento náčrtek zpracoval, rozvedl a zdůvodnil jako příspěvek do »Svatováclavského Sborníku«. Velikým díkem jsem zavázán především p. arch. Dru Hilbertovi, dómskému staviteli, za cenná sdělení

pak, až dodnes, nejvzácnější umělecké památky svých dob. To nejkrásnější, co národ vytvořil v umění, konal uskutečňuje myšlenku Václavovu. Dnes máme před očima jen kostel Karla IV. blahé paměti. Ale když byly v něm nedávno odhaleny základy první stavby svatovítské, byla teprve dána možnost poznati, jaký kostel dal sv. Václav na hradě zbudovati a čím je jako stavebník. Té otázce je věnována tato práce.

Nejde o úlohu snadnou. Desátému století dostalo se v dějinách umění názvu temného století pro nedostatek památek i zpráv. Chceme-li pochopiti význam skrovných zbytků Václavovy stavby, dlužno hluboko zabočiti časem zpět a prostorem v dál, aby na základě roztroušených památek byly poznány základní směrnice tehdejšího uměleckého tvoření, a z nich dovozeny možnosti, jakou cestou se brala stavební činnost Václavova a jaký kostel zbudovala na knížecím hradě. Půjde většinou jen o dohady, mající více nebo méně pravděpodobnosti, ale v temném století nelze často větší jistoty docílit. Osobnost sv. Václava je však tak vzácná a drahá, že k pochopení jejího díla dlužno se odvážiti namáhavých cest a dalekých oklik, i když výslednicí může býti jen tušení velikolepých záměrů našeho světce a knížete.*

I.

První křesťanské misie latinsko-německé a otázka dřevěných kostelů.

O prvních kostelních stavbách křesťanských v Čechách nemáme přímých zpráv. Toho však se můžeme dohadovati, že kostely byly stavěny, kdykoli se křesťanství začalo šířiti v zemi, neboť od samotných téměř počátků se křesťanská bohoslužba vázala na zvláštní budovu, která se u nás obecně nazývala chrám, církev nebo nejčastěji kostel. Proto je

stran nálezů a mnohou pomoc, dále za laskavé pokyny pp. univ. prof. Drům V. Birnbaumovi, J. Dobiášovi, J. Pekařovi, N. Okuněvovi, A. Stockému, J. Schránílovi, J. Šustovi, J. Vajsovi, M. Weingartovi a odb. přednostovi Dru Zd. Wirthovi v Praze, prof. Dru V. Chaloupeckému a doc. Dru J. Markovu v Bratislavě, prof. Dru V. Molè v Krakově, doc. Dru E. Steinovi v Berlíně a prof. J. Ostrogorskému ve Vratislavi.

zkoumání počátků kostelní stavby v Čechách spíato s otázkou šíření křesťanství.

1. Pokřtění 14 boemanských vévodů r. 845. Nejstarší zprávu o proniknutí křesťanství do Čech skýtají Letopisy fuldské, které k r. 845 uvádějí, že Ludvík Němec přijal 14 boemanských vévodů, žádajících i se svými muži křesťanství, a dal je v oktávu theofanie pokřtiti.¹

Zpráva ta však není dosti jasna. Šlo patrně o slavný křest, jaký byl udílen v sobotu velikonoční a svatodušní, a místy, jako v Galii a potom ve Francku, podle zvyku původně východního také v den theofanie čili epifanie, t. j. 6. ledna, v den Zjevení Páně. Poněvadž oktáva byla jakýmsi návratem a opakováním svátku, byl asi tehdy z neznámých a nepoznatelných nám důvodů slavnostní křest boemanských vůdců přeložen ze 6. na den 13. ledna.

Dále nevíme, *kde* k tomu křtu došlo, což by bylo dosti důležité pro poznání, odkud první kulturní vlivy ke zmíněným Boemanům přišly. Na základě pozdější příslušnosti Čech k řezenské diecési má se obecně za to, že se tak stalo v Řezně,² ale je to pouze dohad. Ani z pobytu Ludvíka Němce nelze usuzovati, kde se tak stalo, neboť nevíme, kde 13. ledna 845 pobýval, a teprve 31. března 845 jej shledáváme v Řezně, podle listiny vydané »v královském městě«³. Ostatně není nutno vázati křest na jeho dočasnou residenci. Ze všeho vysvítá, že příslušnost Čech k Řeznu nelze dokázati již od r. 845.

Konečně neznáme určitě, *kdo* byl vlastně pokřtěn t. j. kdo jsou mínění jako Boemané. Především jest jistě mysliti na obyvatele Čech,

¹ Hludovicus XIII ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis christiam religionem desiderantes suscepit et in octavis theophaniae baptizari iussit. *Annal. Fuld.* 35. Monumenta Germaniae historica, Scriptorum (citováno MG. Ss.), I., 364.

² Viz V. Novotný, České dějiny (citováno ČD.), I. 1., Praha 1912, 284.

³ Böhmer-Mühlbacher, Die Regesten des Kaiserreiches unter den Karolingern 751—918, Innsbruck 1918², I., 579, č. 1381 (1342). Nelze předpokládati, že se křest udál při pobytu Ludvíkově v Řezně dne 1. dubna, t. j. v oktávu svátku Zvěstování P. Marii, neboť třebas byl svátek ten jakožto svátek Vtělení theology považován za začátek vlastní theofanie, přece jen nebyl obecně nazýván »theofanií« a nebyl také dnem slavnostního křtu.

⁴ Viz Novotný, ČD I. 1., 266.

jimž takové jméno v době karolinské po přednosti bylo dáváno v různých tvarech, jako Behemi, Beehaimi, Behemenses, Boemani a j.,⁴ ale zdá se, že jména toho bylo tehdy ojediněle užito také pro jiné Slovary,⁵ jako pro Vendy, usídlené na Mohanu a Ratenici.⁶ Na rozkaz Karla Velikého vystavěli tu würzburští biskupové Berenwelt (785—800), Liuderich (800—802) a Egilward (802—810) 14 kostelů,⁷ soudě podle tehdejších poměrů na hradištích, a právě r. 845 dal si jejich nástupce würzburgský biskup Gozbald potvrdit právo na těchto 14 kostelů. Shoda 14 vévodů a 14 kostelů přiměla Stejskala k dohadu, že r. 845 pokřtění vévodové boemanští byli náčelníky těchto Slovanů z povodí Mohanu a Ratenice, příslušných k diecési würzburgské, což mu potvrzovala též okolnost, že zpráva o jejich křtu se nachází toliko v Letopisech fuldských, kdežto v řezenských pramenech není zmínky, ač by tam tak významná událost došla zaznamenání.⁸

Avšak slovo *dux* znamená v tehdejší terminologii zpravidla více než náčelníka rodu anebo obyčejného hradu a stěží lze předpokládati 14 kmenových vévodů na poměrně malém slovanském území v povodí Mohanu a Ratenice. Dále je pravdě nepodobno, že ke křtu pomohanských slovanských náčelníků došlo teprve r. 845, kdž už kolem r. 800 pro ně byly stavěny kostely, a území bylo spravováno franckými hrabaty. Bamberská synoda si sice ieště r. 1059 stěžovala, že tito Slované isou oddáni pohanským obřadům,⁹ avšak o jejich časném pokřtění nelze pochybovati, neboť už Ludvík Zbožný je nazývá v listině z r. 830 lidem nedávno na křesťanství obráceným a nařizuje, aby tu byly postaveny kostely právě tak, jako v ostatních křesťanských místech, kde by lid

⁴ Viz F. Stejskal, Sv. Lidmila, Praha 1919, 12 násl.

⁵ Die Main- und Rednitzwenden. »... Schlavarum, qui sedent inter Moinum et Radantium fluvios, qui vocantur Moinwinidi et Radanzwinidi...« v listině Ludvíka Zbožného, Form. imp. č. 40, MG. LI. V., 317 násl. Srov. A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands, Leipzig 1912², II., 353 (citováno KGD). Nejnovější zpracování otázky osídlení viz M. Bachmann, Die Verbreitung der slavischen Siedlungen in Nordbayern, Erlangen 1926.

⁷ Hauck, KGD II., 353, 354.

⁸ Stejskal, l. c. 16 násl.

⁹ Erat plebs huius episcopii, utpote ex maxima parte Sclavonica, ritibus gentilium dedita, abhorrens a religione christiana, tam in cognatarum connubiis quam in deci-

mohl nejen přijímati křest a slyšeti kázání, nýbrž i obcovati křesťanské bohoslužbě.¹⁰ Mlčení řezenských pramenů uvádí sice v pochybnost, že se křest udál v Řezně, avšak nedokazuje, že to byli vůdcové pomohanských Slovanů, jimž byl r. 845 udělen křest.

Poněvadž ani na jiné blízké Slovany nelze důvodně pomýšleti, jest zprávu Letopisů fuldských přijmouti o Čechách. Počet samostatných vůdců ukazuje, že tehdy ještě nedošlo ke kmenovému soustředění a sjednocení v Čechách, nýbrž že bylo pokřtěno 14 z většího ještě počtu českých vévodů, a s nimi nejpřednější muži jejich průvodu. Bylo by tedy v Čechách hledati stopy takto rozšířeného křesťanství, které, jak víme, se vedle křtu projevovalo hned stavbou kostelů.

Uvážíme-li dané možnosti, pak není ani vyloučeno, že už před zmíněným křtem vnikla do Čech nějaká zvěst o křesťanství, snad dokonce nějakými misionáři, kteří se tu pokoušeli působiti a stavěti kostely. Stěží by bylo předpokládati, že na pouhý doslech a bez průpravy bylo najednou pokřtěno tolik vévodů. Nebylo-li před tím v Čechách včro-zvěstů, pak nutno předpokládati, že misionáři přišli s pokřtěnými knížaty, neboť ti, kteří knížatům udělili křest, byli pastorální pro-zíravostí vázáni k tomu, aby nenechali neofytů samotných odcházeti, nýbrž dali jim sebou kněze, kteří by je ve víře utvrdili a víru dále šířili. Přijmeme-li tedy svědectví Letopisů fuldských za věrohodné a Čechy jako jimi míněné území boemanské, můžeme předpokládati nejen to, že se knížata v průvodů kněží vrátila domů, nýbrž že kněží začali aspoň u některých českých kmenů hlásati evangelium a tudíž i stavěti budovy k bohoslužbě potřebné, t. j. kostely.

Dlouho však tato činnost trvati nemohla. Významná událost dobro-volného přijetí křesťanství se strany tolika kmenových náčelníků nezůstavila po sobě stop ani v českých pramenech dějinných, ani v domá-cích památkách. Patrně je zahladily boje, které se od následujícího roku rozpoutaly mezi Čechy a Ludvíkem Němcem, a tak křesťanství za krátko opět zaniklo. Letopisy xantenské, zmiňující se o nezdaru vojsk Ludví-

mationum contradictione decretis patrum omnino contraria. *Hauck*, KGD III., 419.

¹⁰ Ut inibi sicut in ceteris christianorum locis ecclesie construerentur, quatenus ille populus noviter ad christianitatem conversus habere potuisset, ubi et baptismum perci-peret et praedicationem audiret et ubi inter eos sicut inter ceteros christianos divinum

kových, bojujících proti Boemanům, chápou aspoň situaci jako úspěch pohanstva nad křesťanstvem.¹¹ Snad ani křesťanství do středu země neproniklo a zůstalo pouze u těch kmenových vůdců, kteří proti rozpínavosti středního kmene českého demonstrativním křtem hledali r. 845 posily u Ludvíka Němce, až je společné nebezpečí anebo odpor lidu sjednotily následujícího roku v jediné frontě protiněmecké a snad i protikřesťanské. To vše jsou dohady. Jisto je jen tolik, že tehdy po prvé čteme o dobrovolném přijetí křesťanství se strany některých boemanských kmenových vůdců.

Nedostatek památek by úplně nevylučoval, že aspoň nějaké kostely byly postaveny, v předpokladu, že kostely byly takové, že se mohly rychle postavit a naopak se nemohly dobře zachovati, t. j. že byly vystavěny ze dřeva. Co pro tuto první misi, se všech hledisek jen velmi nejistou, může být pouhým dohadem, bude pro další misie v Čechách aktuální otázkou, a proto bude na místě hned pojednat o otázce dřevěných kostelů.

2. Dřevěné stavby u Slovanů. Tomu, že první kostely stavěné v Čechách byly ze dřeva, nasvědčovala by především stavební technika tehdy v Čechách možná. Stavba z kamene a na maltu, jakou byly původně budovány kostely v římské říši a následnických státech, byla totiž cizím národům germánským a slovanským. Mnoho kmenů germánských vniklo za stěhování národů na území římské říše mezi římské obyvatelstvo a tak převzalo jeho kulturu stavební. Také východní Slované vnikli na Balkáně v území římské, v oblast zděných staveb. Ale západní Slované zůstali většinou mimo tuto oblast a tak bylo jim, na křesťanství obráceným, svou technikou budovati kostely.

Slovanské stavební způsoby byly prosté. Nejstarší typ domů měl stěny a strop z pletených větví a proutí, ohozených hlinou. Pokročilejší byla technika stěn upěchovaných z hlíny, což původně znamená výraz »zed'«. Hlína byla dusána mezi dřevěné desky, které se potom od-

officium celebrari potuisset. Ludvík Zbožný, *Form. imp.* 40, MG. Ll. V., 317. Hauck, KGD. II., 353.

¹¹ Gentilitas vero consueto ab aquilone christianitatem nocuit, magis magisque convaluit; sed fastidiosum est enarrare. *Annales Xantenses* ad a. 849, MG. Ss. II., 229.

stranily. Nejvyvinutější byla stavba roubená z kmenů.¹² Dále slovanská stavební technika před přijetím křesťanství nedospěla. Zkoumáním hradištních dvorců v Čechách se přišlo na podezdívky dřevěných staveb z kamenů na sucho kladených, a dokonce byly objeveny základy velikých síní, na Levém Hradci rozměru 20×8 m, na Vraclavi 20×22 m s ohništěm v koutě a vpředu s menší síní v rozměru polovičním.¹³ To však nebyly místnosti bohoslužebné. Chápány byly jako shromažďovací síně lidu. Než vzhledem k technickým možnostem byly by uvnitř nutně dělené podpěrami, ne-li dřevěnými stěnami, podobné asi konstrukce, jakou nacházíme u severských Vikingů v IX.—X. století. V tom případě by prostory ty ani nebyly tak velké. Současné vykopávky na Levém Hradci však ukázaly, že jde o podezdívku hospodářské stavby pozdějšího středověku, takže zmíněné nálezy neskýtají vůbec bezpečného podkladu, aby byl z nich poznán rozsah prvotních dřevěných staveb a dovozována existence větších budov, sloužících za shromaždiště v době hradištní.

Úkol vystavěti kostel způsobem Slovanům dostupným nebyl však jen otázkou stavební techniky, nýbrž více ještě otázkou zvládnutí stavební myšlenky. Vznik prvních kostelů v Čechách je už proto závažnou novotou kulturního života, poněvadž Čechové a Slované do té doby neznali budov, které by byly, jako křesťanské kostely, shromaždištěm věřících k bohoslužbě. Tehdejší pohanský kult v Čechách dál se v přírodě na posvátných místech, na vrcholu hory, anebo v háji. Místa ta byla ohrazována, ale nebylo chrámů. Nesprávné by bylo poukazovati na chrámové stavby polabských Slovanů, neboť ty jsou pozdější a ani jejich stavební myšlenkou nebylo stavěti shromaždiště vyznavačů, což je vlastním pojmem křesťanských kostelů, nýbrž budovati bohu příbytek, svatyni a pokladnici, do níž směl vstoupiti jedině kněz. Lid čekal

¹² Viz L. Niederle, *Slovanské starožitnosti*, I., 2., Praha 1913, 818 násl.

¹³ J. L. Pfl, *Starožitnosti země České*, III., 1., Praha 1909, 304 násl.; Niederle, I. c. 787.

¹⁴ Srv. L. Niederle, *Slovanské starožitnosti*, II., 1., Praha 1916, 188, 193. Viz tamže (str. 289) popis Svantovitových chrámů v Arkoně, jak jej podává Saxo Grammaticus. Podobného rázu byla asi také svatyně popsána Dětmarem Meziborským († 1018): Est urbs... Riedegost... In eadem est nil nisi fanum de ligno artificiose compositum. Následuje popis svatyně. MG. Ss. III., 812.

¹⁵ Praví-li Křišťan (kap. VI.) o sv. Václavu »fanaque profanorum terre coequavit«,

před vchodem v ohradě.¹⁴ Ani takových staveb nelze v Čechách dokázati v době začátků křesťanství, kdy se pohanský kult dál v přírodě.¹⁵ Proto zde byla asi naprosto novou myšlenka budovy, v níž by se shromažďovali vyznavači k bohoslužbě.

Bylo-li národům slovanským vlastní stavitelství ze dřeva, nesmíme proto předpokládati, že by ihned touto technikou do téhož materiálu přenesli typ křesťanské kostelní budovy, od starokřesťanské doby již zděné na způsob shromaždiště s apsidou. Vyjádření stavebního typu v jiném materiálu a jinou technikou je do jisté míry vytvoření nového typu a vyžaduje nejen vyspělé hotovosti, nýbrž i dokonalého pochopení vlastní stavební myšlenky, a toho nelze předpokládati u nekultivovaných národů. Spíše by bylo předpokládati, že nekultivované národy převzaly snáze proveditelné typy kamenných kostelů a s nimi stavbu z kamene, než míniti, že ustálenou myšlenku zděného kostela najednou samy vyjádřily dřevěnou stavbou. Takového přenesení a překomponování stavební myšlenky byli schopni jen národové pokročilejší a tudíž nikoliv na začátku konverse. Jestliže za prvních misií byly v Čechách stavěny křesťanské kostely ze dřeva, nebylo to proto, že Slované stavěli ze dřeva, nýbrž proto, že misionáři už přinesli myšlenku dřevěného kostela jakožto snáze proveditelného z oblastí kulturně vyspělejších k nám. Stavební myšlenka prvotního dřevěného kostela misijního mohla jistě býti podle místních způsobů stavebních pozměněna a to spíše konstruktivně než disposičně, avšak kostel sám nebyl a nemohl býti původním výtvozem na křesťanství obráceného národa. Chceme-li tudíž nabýti představy o možnostech dřevěných kostelů při prvních křesťanských misiích v Čechách, jest se poohlédnouti po oblastech, odkud s křesťanstvím mohla k nám přijíti stavba dřevěných kostelů.¹⁶

3. Dřevěné kostely ve francké říši. Germánské národy,

neznačená to, že snad bořil pohanské chrámy, jak praví český překlad, nýbrž modly a posvátná místa, nanejvýše svatyně.

¹⁶ V poslední době vydal *J. Strzygowski* svou v Praze konanou přednášku: »Der vorromanische Kirchenbau der Westslaven«, *Slavia III.*, 1925, 392 násl., kterou v českém předkřesťanském stavitelství fantasticky hledal počátky české architektury kostelní. Odpověď, kterou jeho tvrzení věcně a metodicky vyvrátil *V. Birnbaum* (Nový názor na počátky české křesťanské architektury, *Niederlův Sborník*), zbavuje mne povinnosti zdržovati se Strzygowského názory.

které se na konci antiky usadily na půdě římského imperia, uvázaly se také v římské umělecké dědictví a tak převzaly stavbu zděnou, kterou zprvu prováděli zbylí mistři římsí. Proto na př. v Itálii neznáme v první době středověké jiných kostelních staveb než zděných, třeba ne vždy zaklenutých. Také v Galii převzaly germánské národy s křesťanstvím římský způsob stavění, a kostely byly zděny. Po stagnaci V. století nastala tu v VI. století čilá stavební činnost a historiograf křesťanské Galie Řehoř z Toursu († 593 nebo 94) vypočítává s pýchou v Historii Franků, kolik nádherných kostelů postavili merovejští králové, biskupové i šlechta. Ale vedle zděných a klenutých staveb byly tu i kostely a kostelíky ze dřeva. Už o sv. Hilariovi († 367) vypravují Acta (asi VI. století), že nad zaklenutou hrobkou sv. Saturnina v Toulouse postavil dřevěný kostelík,¹⁷ který byl později nahrazen kamenným. V Brioude stála jiná dřevěná oratoř téhož světce,¹⁸ v Rouenu byl ze dřeva vystavěn kostel sv. Martina na městské hradbě,¹⁹ v Soissons byl sv. Medard († 560) nejprve pohřben v dřevěné stavbě,²⁰ jak píše Řehoř z Toursu. Týž historiograf vypravuje, že nad hrobem sv. Serváce († 384), uzavřeným mramorovou deskou, byla postavena v Maastrichtu dřevěná oratoř, kterou několikrát vítr vyvrátil, až postavili světce hodnou basiliku.²¹ Často líčí požáry kostelů, z čehož ovšem nelze dovoditi, že byly úplně stavěny ze dřeva (na

¹⁷ Effossa ad ipsum sepulcrum ligneum terra, sanctas veritus commovere reliquias, transvolutionem desuper multo latere diligenter exstruxit, basiliculam etiam admodum parvulam vilibus ligneis ad locum arationis tantum adjecit. *Th. Ruinart, Acta martyrum, Veronae 1731, 111.*

¹⁸ oratorium ex ligneis formatum tabulis. *Gregorius Turonensis, Liber in gloria martyrum, c. 47. MG. Script. rer. Mer. I., 521.*

¹⁹ ad basilicam sancti Martini, quae super murus (!) civitatis ligneis tabulis fabricata est. *Týž, Historia Francorum, c. 47. MG. Script. rer. Mer. I., 192.*

²⁰ priusquam templum aedificaretur, erat super sepulcrum sancti cellula minutis contexta virgultis, et dedicato templo, haec fuit amota. *Týž, Liber in gloria confessorum, c. 93. MG. Script. rer. Mer. I., 808.*

²¹ plerumque devotio studiumque fidelium oratorium construebant de tabulis ligneis levigatisque; sed protinus aut rapiebantur vento, aut sponte ruebant... donec veniret qui dignam aedificaret fabricam. Tamtéž c. 71, *MG. Script. rer. Mer. I., 790.*

²² ecclesia ligneis constructa tabulis. *Liber in gloria martyrum; c. 51, MG. Script. rer. Mer. I., 524.*

²³ *C. Enlart, Manuel d'archéologie française, Paris 1919, I., 140. F. Cabrol et H. Leclercq, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. Paris 1924 násl.,*

př. kostel v Brive), avšak výslovně tak podotýká o kostele v Thiers (Thi-ger-num) v Auvergni, rovněž zničeném ohněm.²² Také na jiných místech nutno předpokládati dřevěné kostely, než omezují se zde jen na výslovná svědectví a nechávám stranou sebe pravděpodobnější dohady.²³

Z toho je patrné, že u Franků bylo v VI. století postaveno dosti kostelů ze dřeva. Byly to však většinou menší stavby, často provisorní, které byly časem nahrazeny zděnými. Také větší dřevěné kostely, jako v Thiers, byly po požáru už zděny. Pravidlem zůstaly kostely kamenné, stavěné buď *more gallico*, t. j. z lomového zdiva maltou spojeného, anebo *more romano*, t. j. z otesaných velikých kvádrů, jak v VII. století dosvědčuje biskup Didier (637—660) v Cahors.²⁴

Renesance karolinská koncem VIII. a v IX. století přivedla k rozmachu kamennou stavbu v kulturních svých střediscích, ale tím není řečeno, že menší stavby a provisorní kostely nebyly stavěny ze dřeva. Víme na př., že u Michelstadtu v lese stál malý dřevěný kostel v době, kdy Ludvík Zbožný propůjčil Einhardovi r. 815 toto místo,²⁵ anebo čteme o dřevěném kostele kláštera v Maaseycku, který založili rodiče světic Harlindis († 745) a Renildis, a který stál až do r. 855.²⁶ Ve Flandrech byl dále r. 690 sv. Ursmarem založen dřevěný kostel v Aldenburgu.²⁷ Ba i tak významný klášter, jako Lorsch, byl r. 764 postaven ze

IV., 2400.

²⁴ primam inibi more antiquorum basilicam proeripiens, quadris ac decolatis lapidibus aedificavit, non nostro gallicano more, sed sicut antiquorum murorum ambitus magnis quadrisque saxis exstrui solet. *Vita S. Desiderii* c. 17., ed. Poupardin 38. Cit. R. de Lasteyrie, *L'architecture relig. en France à l'époque romane*. Paris 1929. 2. éd., 38. G. Schnürer, *Kirche und Kultur im Mittelalter*, Paderborn 1924, 385.

²⁵ concessimus eidem fideli nostro Einhardo . . . locum qui vocatur Michlinstat, in silva quae vocatur Odonewalt, in cuius medio est basilica lignea modica constructa. Listina Ludvíka I. ze dne 11. ledna 815. *Chronicon Laureshamense*, MG. Ss. XXI., 359.

²⁶ Illa quidem ecclesia, quae primatum praedicti monasterii tenuit, a praedictis genitoribus castissimarum virginum lignea fuerat fabricata. De ss. Herlinde et Renilde c. 23, *Acta Sanctorum* Boll. 22. Mart. III., 388. J. v. Schlosser, *Schriftquellen zur Geschichte der karolingischen Kunst*. (Eitelberger-Ilg, *Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik*, Neue Folge IV.), Wien 1896, č. 243, 69.

²⁷ in loco sibi praeostenso basilicam ligno conditam in Aldenburgensium urbis affinio sancti Petri patrocinio sanctissime consecravit. *Tractatus de ecclesia s. Petri Aldenburgensis*, c. 5 násl. MG. Ss. XV., 2., 868 násl.

dřeva a teprve dvacet let později z kamene.²⁸ Rozhodně se úpadkem Karlovců v X. století vedle provedených staveb z kamene zase rozmáhala stavba ze dřeva, neboť četná svědectví o požárech a novostavbách kostelů v XI. století buďto předpokládají dřevěné kostely, anebo se o nich zmiňují.²⁹) Ba ještě v době kapetovské brzy po roce 1000, kdy celý svět, jak praví Rodulf Glaber, zachvátila snaha stavěti nádhernější kostely, byly i na místě kamenných stavěny někde dřevěné kostely.³⁰ Z toho je patrné, že ve Francii nepřestala stavba dřevěných kostelů od IV. do X. století.

Uvedená svědectví týkají se francké říše, po př. její západní části, ale mají také platnost pro východofranckou říši, od r. 843 ustavenou. Ještě před franckým panstvím je v Rhaecii a Noriku už v V. století doložena stavba dřevěných kostelů Eugippiovým životem sv. Severina († 482), kde je dokonce udán přesný popis kostela v municipiu Quintanis při ústí řeky Businky do Dunaje,³¹ anebo se zase dovídáme o kapli P. Marie, kterou sv. Pirmin v V. století postavil v Reichenau.³² Když se pak v VI. století šířilo francké panství, ujímalo se křesťanství na dvorcích franckých kolonistů-statkářů, kde byly též stavěny kostely. O dřevěném kostele ve Würzburgu bude níže řeč. R. 822 shledáváme mezi 25 kostely würzburgského biskupství 13 zasvěcených sv. Martinu a 3 sv. Remigiovi.³³ Je to důkazem misijní činnosti západofrancké, která stavěla dřevěné kostely, jak bylo shledáno. Francké statky byly v novém území stavěny ze dřeva, a nemáme důvodu předpokládati, že by byly jinak zde stavěny kostely až na místa ležící na bývalém území římské říše, kde se mohly zachovati tradice zděné stavby, jak ještě uvidíme. Není tudíž divno, že na př. klášter Kremsmünster, založený vévodou Tassilem

²⁸ destructis ligneis domibus, in quibus fratres eatenus commanebant... claustrum muris circumdans ad meridianam partem... transtulit. *Chronicon Laureshamense*, MG. Ss. XXI., 352.

²⁹ Viz V. Mortet, *Recueil de textes etc.*, Paris 1911, passim.

³⁰ Tamtéž, 4, 17.

³¹ Ecclesiam etiam loci eius mansores extra muros ex lignis habuere constructam, quae pendula extensione porrecta defixis in altum stipibus sustentabatur et furculis, cui ad vicem soli tabularum erat levigata coniunctio, quam, quotiens ripas excessisset, aqua superfluens occupabat. MG. Auct. ant. I., 2., 14.

³² omni spurcitia de supradicta domuncula ablata, virgis planis atque politis ce-

r. 777, měl původně dřevěný kostel.³⁴ Usídlené zde obyvatelstvo germánské mělo ke kamenné stavbě ještě dále než vyspělejší obyvatelstvo západofrancké říše, a proto jest nové kostely misijní ve východofrancké oblasti považovati za dřevěné až na možné výjimky, které budou uvedeny.

4. Dřevěné kostely ostrovních misií. Křesťanství nebylo v VII. a VIII. století ve všech částech francké říše ještě dostatečně rozšířeno. Hlavně v severních a východních oblastech zůstalo mnoho pohanů, ba místy se i pokřtění vrátili k pohanství. Působnost franckých misionářů nepostačovala. Tu přišli z ostrovů na pevninu misionáři irští a po nich anglosasští, a jejich dílem je teprve úplné pokřesťanění dnešního Německa a tudíž i území sousedících s Čechami. Chceme-li se tedy dohadovati díla misionářů z těchto území do Čech příšlých, ať už snad r. 845 či určitě 895, jest zjistiti, jakou kostelní stavbu do Německa přinesli vedle franckých také ostrovní misionáři.

Podobně jako v Galii byly zděné také první křesťanské kostely v Anglii, kde křesťanství mělo na území římské državy už r. 314 biskupská sídla. S křesťanstvím se šířily kamenné kostely a historiograf křesťanské Anglie Beda Venerabilis (673—735) skýtá toho názorný obraz vyprávěním o křesťanské misii Ninianově ve Škotsku. Biskup Ninian, britského původu a vzdělaný v Římě, prošel Galií a bral se dále hlásati evangelium Piktům ve Škotsku. Postavil tu kostel sv. Martina v biskupském sídle v provincii Bernicii (dřívější Valencii) a místo to bylo zváno Candida Casa (dnešní Withern), poněvadž postavil kostel z kamene, což bylo nezvyklé u Britů.³⁵ Místo to bylo v době Bedově už v državě Anglů. Kdy byl kostel stavěn, přesně nevíme. Beda praví, že

mento obducto pulchrum ibi tabernaculum praeparari praecepit facto intus altari dei genitricis Mariae. Vita s. Pirminii antiquior, c. 11. J. Schlosser, Schriftquellen, č. 472.

³³ Listina Ludvíka Zbožného z 19. XII. 822 (*Böhmer-Mühlbacher*, I. c., I., 304, č. 768). *Hauck*, KGD. II., 4.

³⁴ ibique lignea basilica primitus fabricatur, deinde surrigitur in culmen monasterii sumptuosi. *Bernardi* liber de origine et ruina monast. Cremifanensis c. 6. MG. Ss. XXV., 641.

³⁵ qui locus... vulgo vocatur Ad candidam casam, eo quod ibi ecclesiam de lapide, insolito Brittonibus more fecerit. *Beda Ven.*, Hist. eccl. III., 4. J. P. Migne, Patrologiae cursus completus. Series latina (citováno PL), sv. 95, 121.

to bylo velmi dlouho, multo ante tempore, před misí Kolumbanovou z r. 565. Misie Ninianova je obecně kladena do první polovice V. století, ba ještě před příchod Anglosasů, a r. 434 bývá označován jeho datem úmrtí.

Bedovo udání, týkající se tak dávné doby, není zajisté povýšeno nad všechno podezření z nepřesnosti, ale tolik aspoň víry zasluhuje, že křesťanská misie ve Škotsku v dávné době postavila kostel z kamene k úžasu tamních obyvatelů, kteří neznali nejen kamenného kostela, nýbrž ani kamenné stavby. Tomu nasvědčuje všeobecné označení »bílého domu« a nikoliv »bílého kostela«. Pro stavbu kostelů jakož i budov tu platilo, že byly splétány z proutí, jak Vilém z Malmesbury praví o kostele v Glastonbury.³⁶

Římské tradice na území britském, jichž památkou jsou základy basiliky v Silchesteru, setrvaly snad ještě nějakou dobu po odchodu římského vojska (402), ale byly zajisté přerušeny příchodem Anglosasů (428). Znovu je navázali misionáři, které sem r. 596 poslal Řehoř Veliký z Říma. Postavili zde basiliku podle Eadmerova popisu *Romanorum opere et ex quadrum parte ad imitationem ecclesiae beati apostolorum principis Petri*. Ale v VI. století zasahovali hlavně do severní Britanie misie z Irska, Římany nikdy nedobytého, kde se už ve IV. století vytvořily křesťanské obce a vznikla svérázná církev, vyznačující se některými zvláštními obyčejí, zvláště pak svým mnišským zřízením. Tam se vyvinula přísná kázeň kajících v souhlase s přísným životem křesťanským. Mnichové, horlíci pro obrácení a spásu všeho lidstva, neměli doma stání a brali se jako misionáři na sousední ostrovy i na pevninu. Pokřesťanění velikých oblastí v Evropě bylo dílem jejich horlivosti, která se nenesla jen ke knížatům, nýbrž stejnou měrou k lidu. Od IV. až do X. století, ba i později, byli tito irští misionáři podle prvního misijního úspěchu, Škotska, nazýváni škotskými mnichy, Škoty.

Iroškotská misie vyšla z území, kde byly také stavěny dřevěné kostely.

³⁶ quendam capellam, inferius per circuitum virgis torquatis muros perficientes, consummaverunt. *Cabrol-Leclercq*, l. c. II., 1., 1163.

³⁷ Benedictus, oceano transmisso, Gallias petens, caementarios, qui lapideam sibi ecclesiam iuxta Romanorum, quam semper amabat, morem facerent, postulavit, accepit, attulit. *Beda Venerabilis*, Vitae beat. abbatum Viremuth. et Girn. *Migne*, PL., 94, 716.

Dosvědčuje to opět Beda Venerabilis. V Anglii se zatím rozšířily kamenné kostely, takže se staly pravidlem. Nebyly snad vždy stavěny z velikých otesaných kvádrů římskou technikou, *more romano*, nýbrž byly z kamene, jak ukazují kaple cornwallské, stavěné keltským způsobem, *modo gallico*, vlivem irských misionářů. Někdy však byly stavěny i římským způsobem. Tak poslal opat Benedikt z Wearmouthu r. 675 do Galie pro zedníky, kteří by mu »římským způsobem« postavili kostel.³⁷ Za rok byla stavba hotova.

Alc misie Škotů, t. j. Irů, přinesla ještě jiný způsob stavby. Beda vypravuje, že r. 652 zemřel biskup Aidan a jeho nástupcem se stal Finan, vysvěcený a poslaný Škoty. Ten na Lindisfarnenském ostrově postavil biskupský kostel, avšak nikoliv z kamene, nýbrž »*more scotico*«, škotským způsobem, t. j. roubený ze dřeva, z otesaných dubů, a pokryl jej rákosím. Nástupce pokryl střechu a stěny olovem.³⁸

Bedovým svědectvím je doloženo, že dřevěný kostel byl misijní stavbou nejčilejších iroškotských misionářů a s nimi šířil se jak na ostrovy, tak patrně i na pevninu. K obrácení četně dosud pozůstalých pohanů v severních oblastech francké říše přišel r. 585 do Francie irský mnich Kolumban z kláštera Bangoru v Ulsteru. Přinesl mnoho institucí ostrovní keltské církve, hlavně mnišský asketický život, disciplinu kajících a působení mezi lidem. Založil v Galii kláštery Anegray, Luxeuil a Fontaine, z nich aspoň dva první na starších zříceninách. Prošel Neustrií, Austrasií a Alemánií až do Bregencu a sestoupil do Italie, kde založil čtvrtý klášter v Bobbiu. Jako na místech dřívějších fundací byly i tu zříceniny, m. j. basiliky sv. Petra. Životopisec vypravuje, jakým způsobem se dala úprava. Samozřejmě přenáší světcovu působnost do oblasti zázraků, ale ani slovem se nezmiňuje, že by kde zázračně připravil k dostavbě kámen, nýbrž široce líčí, jak v Italii, v zemi římských tradicí stavebních, Kolumban zázračně přispěl při kácení stromů a transportu trámů. Šlo tu jistě o strop a střechu, které na restaurované

³⁹ ... qui in insula Lindisfarnensi fecit ecclesiam episcopali sedi congruam; quam tamen more Scottorum, non de lapide, sed de robore secto totam composuit atque harundine textit... sed episcopus loci ipsius Eadberct ablata harundine, plumbi laminis eam totam, hoc est, et tectum et ipsos quoque parietes eius cooperiri curavit. *Beda Venerabilis, Historia ecclesiastica gentis Anglorum III., 25. Migne, PL. 95, 158.*

zdi položil,³⁹ ale byla také stavěna obydlí mnichů a tak hlubší smysl onoho líčení zázračné dřevorubecké práce záleží v tom, že mnichové stavěli ze dřeva. Jinak by se zázraky týkaly lámání a zpracování kamenů. Totéž vysvítá ze životopisu Kolumbanova žáka sv. Havla. Byl také původem Ir; zůstal po Kolumbanově odchodu v Alemanii a založil tam klášter svého jména v krajině, kde nebylo starších zřícenin. Životopisec připomíná, ovšem při zázračné události, jak stavěli ze dřeva kostelík.⁴⁰ Podobné byly malé cely mnichů.

Misionářská činnost iroškotských mnichů rozšířila se i v sousedících s námi oblastech. Do Bavor přišli v polovici VII. století mnichové z Luxeuilu, mezi prvními biskupy je ve Freisingu jmenován Ir Korbinian. V Duryňsku působil keltský misionář Kilián, který ve Würzburgu koncem VII. století dosáhl mučednické smrti a s ním kněz Kolonat a jáhen Totnan. Do Salcburku ještě v VIII. století za biskupa přišel Ir Virgil († 784). Vedle význačných a proto jmenovaných vůdců sledujeme všude v těchto krajních oblastech iroškotské mnichy jakožto misionáře a jim jest přičísti z valné části pokřesťanění obyvatelstva.

Jaké byly kostely, které tu stavěly? Za bývalou římskou hranicí není téměř stopy po zděném kostele z této doby, ač víme o tom, že misionáři na různých místech působili a kostely stavěli. Na snadě je domněnka, že iroškotští mniši, kteří byli z domova navyklí na dřevěné kostely a stavěli je na misiích, tím spíše je budovali v těchto krajních územích, kde přicházeli mezi obyvatelstvo znalé jen stavby ze dřeva. Proto jest vedle franckých hlavně těmto iroškotským misionářům přičísti rozšíření dřevěných kostelů v misijních oblastech středoevropských.

Misie iroškotských mnichů, nadšených a přehorlivých hlasatelů, ale neschopných organisátorů, nedokončila pokřesťanění Německa, nýbrž

³⁹ tecta itaque templi culmina, murorum restaurat ruinas. MG. Script. rer. Mer. IV., 107.

⁴⁰ contigit autem uno die, dum operaretur cum fratribus et plebe in oratorium, ut unam axem ex pariete decortaretur et brevior apparuit aliis IV palmarum. MG. Script. rer. Mer. IV., 252.

⁴¹ ligneum ex supradictae arboris metallo oratorium construxit, illudque in honorem s. Petri apostoli dedicavit. Vita s. Bonifatii, c. 34. *Schlosser*, l. c. č. 297, str. 89.

⁴² Viz S. *Beissel*, Holzkirchen in Deutschland. Zeitschrift für christliche Kunst. 16 (1903), 51.

teprve následující misie anglosaská Willibrorda a hlavně Bonifáce-Wynfritha (675—754). Avšak víme z Bedy, jak se zatím i do Anglie rozšířila stavba dřevěných kostelů, takže jim nebyla neznáma. Dále jejich misie byla pokračováním misie irošskotské, takže jistě převzala jejich praktické prostředky. Proto shledáváme, že i anglosasští misionáři stavěli dřevěné kostely, jako na př. právě Bonifác-Wynfrith, jenž vyvrátil posvátný dub u Geismaru a zbudoval z něho dřevěnou oratoř sv. Petra.⁴¹ Konečně bylo v krátké době postaveno tolik kostelů, že musíme předpokládati, že aspoň většina jich byla ze dřeva. Jestliže r. 755 Bonifác omlouvá papežovi opožděnou odpověď tím, že staví třicet pohany zbořených kostelů, jde jistě jen o dřevěné kostely.⁴² Totéž potvrzuje úplné zničení velikého počtu kostelů Sasy v krajinách nedávno na víru obrácených, na př. při odboji r. 784 ve Frýzsku. Zprávy o vypálení kostelů jsou takového rázu, že jim porozumíme jen s předpokladem, že kostely byly dřevěné, na př. vypravování o kostele v Deventru r. 776⁴³ anebo zvláště vypravování o tom, jak r. 774 marně se pokoušeli Sasové zapáliti kostel ve Fritzlaru, zázračně ochráněný.⁴⁴ Tím však je dosvědčeno, že také francké a anglosaské misie ještě v době karolinské jako typ misijního kostela stavěly kostely ze dřeva. Jinak bylo však tam, kde si anglosaská misie stavěla kláštery; než o tom níže.

Ve století IX. nastal sice veliký rozmach karolinské architektury kamenné, ale ten se dál hlavně v západní části francké říše, v Neustrii, kdežto východofrancká oblast brala na něm účast jen ve své západní části. Proto nutno, hlavně pro misie, i v IX. a X. století opět předpokládati dřevěné stavby. Tak se dovídáme, že kolem r. 789 postavil biskup Willehad v Brémách dřevěný kostel podivuhodné krásy,⁴⁵ anebo čteme o dřevěném kostele, který postavil kolem r. 990 mohučský

⁴¹ *Vita Liudgeri* I., 13, 14. MG. Ss. II., 408.

⁴² 19. unus eorum capit ignem, fomenta subiicit, aecclesiam conflagrare molitur. — 29. frequenter inculcatam domum illius aecclesiae comburere conati sunt . . . tantum abfuit effectus ab eorum molitione, ut praeter in subiecta fomenta nil ignis ille valuerit. Videres lignorum simplicem materiam nec prorsus alumine oblitam velut amoliri a se ignis potentiam, et cui prius esset obnoxia, Dei voluntate vim resistendi inditam sibi ostentare mirantibus. *Vita Wigberti*, MG. Ss. XV., 42.

⁴³ *M. Adami Gesta Hamaburgensis Eccl. Pontif. I.*, 20. *Vita S. Willehadi*, c. 9. MG. Ss. VII. 293; II., 383.

biskup Willigis v Taunu.⁴⁶ Ba sám Otto I. (936—973) postavil dřevěný ještě kostel v Merseburku.⁴⁷ Poměrně není z této doby mnoho zpráv, poněvadž pisatelé legend a kronik nemají na věci zájmu. První si hledí více zázraků, druzí výsledku práce a skutečnosti, že byl kostel postaven a posvěcen. Poněvadž by byl však kamenný kostel za těchto poměrů podle své mimořádnosti i kronikářům imponoval, takže by se byli o něm zmínili, musíme i v této době v misijních oblastech při prosté zmínce o stavbě kostela předpokládati, že byl ze dřeva. Takovými byly na př. první kostely, které mezi polabskými Slovy zbudoval hambursko-brémský biskup Adalag (937—988) podle zprávy Adama z Brém.⁴⁸ Avšak dříve než u polabských Slovanů ujalo se křesťanství u Slovanů korutanských a podunajských, moravských a českých, takže by nemělo smyslu dále sledovati stavbu dřevěných kostelů na severu. Pro další orientaci nutno ještě prozkoumati odlišné poměry právě v oněch místech, odkud k nám přicházelo křesťanství, a ve středisku anglosaské misie, načež bude v následující kapitole možno průpravně studovati stavby kostelů u blízkých Slovanů podunajských.

5. Kamenné kostely v Řezně a Salcburku, Würzburgu, Hersfeldu a ve Fuldě. Zcela jinak se jeví situace, přejdeme-li z misijního území na půdu, kde kdysi bylo římské imperium. Říšský limes po staletí zůstal kulturním rozhraním. Jižně této hranice zachovaly se na dlouho římské způsoby stavební. Také zde se ujaly misijní stavby dřevěné, jak bylo svrchu patrné ze zprávy o kostele v Quintanech, ale vedle nich nalézáme zmínky o stavbách zděných. Podle zeměpisné polohy a vlivů vyzařujících do Čech, na Moravu a Slovensko nás budou zajímati hlavně dvě místa, Řezno, odkud r. 845 křesťanství mohlo přijíti do Čech a po r. 895 skutečně přicházelo,

⁴⁶ *Schlosser*, I. c. 55.

⁴⁷ *M. Adamus*, I. c., II., 46. MG. Ss. VII., 322.

⁴⁸ *M. Adamus*, I. c., II., 5: Ecclesiae in Sclavania tunc primum constructae, II., 24: Ecclesiae in Sclavania ubique erectae sunt. MG. Ss. VII., 307, 314.

⁴⁹ ... ad Radasponam urbem pervenit, que constructa lapidibus in metropolim arcem huius gentis excreverat (cap. 4.). Urbs ... Radaspona inexpugnabilis, quadris aedificata lapidibus, turrium exaltata magnitudine, puteis habundans (cap. 6.). *Vita et passio Haimbranni*. MG. Script. rer. Mer. IV., 476, 478.

⁵⁰ *F. Schwäbl*. Die vorkarolingische Basilika St. Emmeram in Regensburg und ihre

a Salcburk, jehož arcibiskup světil kostely na Slovensku a ve východní Panonii mezi Slovany.

Poměry zde však byly přece jen poněkud jiné než v Itálii nebo v Galii, kde se nové národy vmísily mezi římské usedlé obyvatelstvo a užívaly jeho služeb. V těchto severních končinách, přes řadu římských měst a táborů, Římané byli pouze exponováni a před náporom barbarů čteně unikli. Přicházející národové se neusazovali trvale a tak v jejich střídání římské tradice na konec přece jen nebyly tak silné. Také se nové národy kulturně tolik nepovznesly, aby měly potřebu větších staveb. Lze tudíž předpokládati jen zhrublou techniku u menších úkolů.

Řezno, neobyčejně bohaté, zachovalo si dlouho ráz římského města, a životopisec sv. Jimrama, freisingský biskup Arbeo (Aribo), kolem r. 772 s obdivem popisuje řezenské stavby z kamenných kvádrů, nedobytná opevnění, mohutné věže,⁴⁹ patrně ještě ty, které postavili Mark Aurel a Kommodus. Sv. Jimram, pocházející z Poitiers, byl umučen (r. 652, 697 nebo 715) v Helfenburku, z Aschheimu přenesen do Řezna a zde podle Aribovy zprávy pochován za městem v kostele sv. Jiří, který tu již dlouho stával. Nálezy neobjasnily, zda tento kostel byl zděný či dřevěný, pouze původní hrob sv. Jimrama mohl býti shledán v bývalém kostele sv. Jiří, t. j. v nynější jižní boční lodi kostela sv. Jimrama.⁵⁰ Ale prostý původní hrob nepostačoval. Biskup Gaubald (739—61) postavil pro ostatky klenutou polokruhovou kryptu⁵¹ pod apsidou nového kostela, ležícího podél původního kostela sv. Jiří. Biskup Sindbert († 791) za pomoci Karla Velikého ve stavbě pokračoval⁵² a tak po 40 letech dokončil stavbu velikého biskupského kostela, který, jak objevené zbytky ukazují, byl plochostropou trojlodní basilikou pilířovou o sedmi polích s tribunami, příčnou lodí a věží nad křížením.⁵³

baulichen Aenderungen im ersten Halbjahrtausend ihres Bestandes, 740—1200. Regensburg 1919, 16.

⁴⁹ adductis caementariis qui sua arte compositione gypsi sepulcrum cum marmore construerentur. MG. Script. rer. Mer. IV., 508. J. A. Endres. Die neuentdeckte Confessio des hl. Emmeram in Regensburg. Röm. Quartalschrift IX. (1895), 41. XVII. (1905), 27. XXI. (1907), 18.

⁵² ... b. Emmeramno basilicam novam amplioribus spatiis et propensiore sumptu construxit atque ornavit. Arnoldus de S. Emm. I. II. MG. Ss. IV., 565.

⁵³ Schwäbl, I. c. 16.

Taková mohutná, zděná, třebaže plochostropá stavba podélná byla možná tam, kde ještě živořila kultura městská a kde bylo mnoho styků s franckými středisky a s Itálií. Sv. Jimram přišel z Poitiers a vévoda Theodo, který jej povolal, měl četné styky s Římem, kam i r. 716 putoval. Zachovány jsou instrukce, které dal Řehoř II. legátům za účelem církevní organizace v Bavorsku.⁵⁴ V Řezně bylo tudíž podle minulosti i podle přítomnosti jiné kulturní prostředí než v oblastech misijních, a zde nelze vylučovati stavbu z kamene, a to tím méně, poněvadž je bezpečně rozpoznány památkami doložena. Podobně lze v Bavorsku shledati celou řadu podobných zděných založení VIII. století,⁵⁵ jako kostely sv. Zena v Reichenhallu,⁵⁶ sv. Quirina v Tegernsee⁵⁷ a sv. Mauricia v Niederalteichu.⁵⁸ V Bavorsku nebyla tudíž v VIII. století o zděné kostely nouze, ale nemáme žádného dokladu, že by byly překročily hranice bývalé římské říše do misijních oblastí, kde byla stavba z kamene neznáma.

Týž bavorský vévoda Theodo povolal r. 693 jiného šířitele kultury a křesťanství z Wormsu, Hrodberta (Ruperta), jehož vlastním působišťem po Řezně se stal Salcburk. Také zde byly zříceniny římských staveb⁵⁹ bývalého municipálního města Juvavum, a uprostřed nich postavil Hrodbert kostel a klášter sv. Petra. Text mluví dokonce o obnovení.⁶⁰ Pak postavil klášter na Nonnberku. Vedle toho nutno ještě předpokládati dřívější již hradní kapli sv. Martina.⁶¹ Vzhledem k prostředí není vyloučeno, že některý z těchto kostelů, na př. hradní, byl zděný, čemuž nasvědčuje též výraz, že byly starší zříceniny obnoveny. Památek však není, a tak právě ono zmizení beze stop může zase býti důsled-

⁵⁴ Hauck, KGD. I., 379.

⁵⁵ Schwäbl, I. c. 26 násl.

⁵⁶ Die Kunstdenkmäler des Kön. Bayern (Ober-Bayern) I., 3., 2880 násl.

⁵⁷ Tamtéž I. 2., 1496 násl.

⁵⁸ Schwäbl, I. c. 27.

⁵⁹ ubi antiquis scilicet temporibus multa fuerunt mirabiliter constructa aedificia. *De conversione Bagoariorum et Carantanorum*, MG. Ss. XI., 5.

⁶⁰ tunc vir Domini ista coepit renovare loca, primo Deo formosam aedificans ecclesiam, quam in honore sancti Petri principis apostolorum dedicavit, ac demum claustra cum ceteris habitaculis clericorum per omnia ordinabiliter construxit. *Tamtéž*.

⁶¹ R. Buberl, Die rom. Wandmalereien atd. Kunstgesch. Jahrb. der Zentral-Kommision Wien III., 1909, 65.

kem toho, že kostely byly dřevěné. Jistoty nelze se dopátrati. Lépe jsme zpraveni o stavební činnosti za biskupa Virgila, který r. 767 začal stavěti nový veliký kostel sv. Petra, mirae magnitudinis, do něhož přenesl ostatky sv. Ruperta. Teprve r. 773 byl kostel svěcen.⁶² Dlouhá stavební lhůta nasvědčuje tomu, že Virgil, který žil delší dobu na dvoře Pippinově, v Salcburku postavil kamenný kostel. Jen tak je vysvětlitelný obdiv Alkuinův, který dosvědčuje, že Virgil i jiné kostely postavil.⁶³ Totéž potvrzuje nález Virgiliova hrobu a nástěnných maleb při přestavbě r. 1185 s nápisem o stavbě kostela.⁶⁴ Teprve o tomto salcburském kostele Virgiliově můžeme s větší pravděpodobností říci, že byl kamenný. Přes to vyhořel r. 845, patrně protože byl plochoštopý, načež jej biskup Liutpram obnovil.⁶⁵

Jako v Řezně, jde i v Salcburku o kulturu městskou, snad zachovalou, aspoň z části, jistě však spojenou s jinými vyspělými kulturními středy franckými a italskými. Překročíme-li limes, octneme se zase v oblasti, kde kamenných staveb nebylo a kde můžeme jen dřevěné stavby předpokládati jako obvyklé. Jsou tu však výjimky, výjimky tak nepatrné, že potvrzují pravidlo.

Na Marienberku u Würzburgu stojí zděná rotunda, kterou podle zprávy ze XIV. století r. 706 postavil na svém hradišti Hedan nebo Heden, jež Pipin na místě domácích knížat ustanovil vévodou durynským.⁶⁶ Datum vzniku není bezpečně zjištěno a není vyloučeno, že stavba pochází teprve z doby karolinské. Vznikla-li však r. 706, pak je dostatečným vysvětlením tehdejší situace v Durynsku. Frank Heden stál tu s Frankem Willibrordem, v Římě ordinovaným, proti iroškot-

⁶² *De conversione Bagoariorum et Carantanorum*, MG. Ss. XI., 8.

⁶³ Quae cernis veniens, lector, haec inclita tecta
Virgilius fecit, domini deductus amore.

Alcuini Carmina XXIV., MG. Poetae lat. aevi Carol. I., 340. Podobně:

Interim et crexit pulchro molimine multa
Templa loco quaedam nunc quae cernuntur in isto.

Carmina Salisburgensia II., MG. Poetae lat. aevi Car. II., 639.

⁶⁴ Virgilius templum construxit schemate pulchro. Viz *Buberl*, I. c. 66.

⁶⁵ *A. Schnerich*, Neue Beiträge zur Baugeschichte im Sprengel der Salzburger Metropole. Mitteil. der k. k. Central-Commission N. F. XVII. (1891), 44.

⁶⁶ Die Kunstdenkmäler des Königr. Bayern III. (Unterfranken) 12. (Stadt Würzburg), 402 násl.

ským misionářům.⁶⁷ Zděná stavba na knížecím hradě byla by projevem vyšší a panské kultury francké uprostřed iroškotských dřevěných kostelů a porobeného lidu. Pochybnosti o tak časném vzniku velikého klenu-tého kostela v těchto místech vzbuzuje okolnost, že biskup Burkard dovedl hradní kostel, který mu byl určen za biskupský, opustiti, a stavěti si dole na pravém břehu Mohanu, kde byli pochováni svatí Kilian, Koloman a Totnan, kolem r. 750 biskupský kostel ze dřeva na místě nynějšího Neumünsteru, který teprve později, snad až po požáru r. 855, nahrazen byl kamenným.⁶⁸ Důvody toho mohly býti různé, na př., že se biskup chtěl vymaniti z hradních vlivů a poměrů, anebo že chtěl svůj kostel míti na hrobě světců, avšak, nehledíme-li k neznámým činitelům, lze obecně jen stěží předpokládati, že by v té době biskup místo kamenného kostela svým stoličným kostelem učinil stavbu dřevěnou. Jestliže ve Würzburgu byly už dány možnosti zděné stavby, byl by biskup na hrobech světců, tedy na místě mnohem významnějším, než měla hradní kaple, vystavěl také kostel kamenný. Níže pak bude ještě ukázáno, jak se zděný kostel na Marienberku formálně shoduje se stavbou IX. století. Spíše jest se tedy dohadovati toho, že i hradní kostel na Marienberku na začátku VIII. století byl ještě ze dřeva.

Ale ještě severněji Würzburgu nalézáme v této oblasti zděné památky, jichž pokročilá na tu dobu povaha je vysvětlitelná zase jen pokročilou kulturou stavebníků, t. j. anglosaské benediktinské misie, jejíž hlavou byl Wynfrith-Bonifác. První kláštery a kostely byly asi ještě dřevěné, jako Fritzlar (732 klášter, 733 kostel), po nichž není památky. R. 743 byl však jako ústředí anglosaské misijní činnosti ve středním Německu založen klášter Hersfeld na místě, které vyhledal

⁶⁷ Hauck, KGD. I., 386.

⁶⁸ visum est omnibus, ut monasterium quod in monte (t. j. na Marienberku) constituere disponebat, circa sepulturam martyrum . . . potissimum fabricaret; quod et primum de lignea materia initiatum, post haec accuratiori lapidum structura per s. Dei pontificem ad unguem est perductum. Vita s. Burchardi, c. 7. Schlosser, I. c., č. 416, 132. Viz též Die Kunstdenkmäler des Königr. Bayern, I. c. 2.

⁶⁹ parva arborum corticibus tecta instruunt habitacula. Vita S. Sturmii, cap. 4. MG. Ss. II., 367.

⁷⁰ J. Vonderau, Die Ausgrabungen an der Stiftskirche zu Hersfeld in den Jahren 1921 und 1922. Achtzehnte Veröffentlichung des Fuldaer Geschichtsvereines. (Zugleich

Bonifácův žák Sturmi in solitudine Bochonia. Životopisec jeho, fuldský opat Eigil, vypravuje sice, že mnišští misionáři vystavěli cely, které pokryli kůrou stromů,⁶⁹ avšak J. Vonderau se domnívá, že vykopávkami zjistil, že už při tomto prvním založení byl postaven pravoúhlý zděný kostelík s apsidou.⁷⁰ Poněvadž se pak místo pro blízkost Sasů zdálo sv. Bonifácovi nebezpečné,⁷¹ našel Sturmi jižněji v dubovém lese vhodnější místo, kde byl r. 744 založen klášter Fulda. Uprostřed rozsáhlého líčení dřevorubeckých prací, nutných k novostavbě ústředního kláštera anglosaské misie benediktinské, čteme najednou překvapující zmínku o přípravě vápna.⁷² Také zde mohl Vonderau odhalit základy tří cel a apsidy původního zděného kostela,⁷³ který byl asi budován po r. 744 a je bezpečně rozlišitelný od Ratgarovy velké basiliky, stavěné 791—819. Pro počátek musíme však i tu předpokládati provisorní stavbu dřevěné kaple a dřevěných ubikací. Stavba zděných kostelů tu nepřekvapuje, neboť šlo o hlavní klášter anglosaské misie, jemuž byly příkladem klášterní stavby francké a italské, které stavebník Sturmi na cestách poznal.

Tak zůstávají Würzburg, Hersfeld a Fulda, ležící 40—50 km na východ bývalé hranice římské, v VIII. století příklady, jak stavba zděných kostelů překročovala kulturní mez a šířila se do krajín barbarských. Obojí příklad, či spíše výjimka, má své zdůvodnění: Würzburg, jestliže kaple P. Marie skutečně pochází z r. 706, ve franckém původu stavebníkově, Hersfeld a Fulda pak v kultuře opata i onoho řádu, jehož středisky nové kláštery měly býti. Ostatní misijní kostely však zůstávaly dřevěné. Tak se zachovaly v okolí Fuldy po misijních kaplích místní názvy, avšak nikoliv památky.⁷⁴

erste des Hersfelder Geschichtsvereines.) Fulda 1925, 13 násl.

⁷¹ *Vita S. Sturmi*, cap. 5., MG. Ss. II., 367.

⁷² *rase ad calcem faciendam composita. Vita S. Sturmi*, MG. Ss. II., 371.

⁷³ J. Vonderau, Die Ausgrabungen am Dome zu Fulda in den Jahren 1908—13. Sechzehnte Veröffentlichung des Fuldaer Geschichts-Vereines. Fulda 1919, 32 násl. Týž, Die Ausgrabungen am Dome zu Fulda in den Jahren 1919—24, Siebenzehnte Veröffentlichung des Fuldaer Geschichts-Vereines. Fulda 1924, 4 násl.

⁷⁴ A. Zeller, Frühromanische Kirchenbauten und Klosteranlagen der Benediktiner und der Augustinerchorherren nördlich des Harzes. Berlin und Leipzig 1928, 2.

6. Důvody dřevěných kostelů misijních. Dosavadním pojednáním vysvitlo, jak se rozšířila stavba dřevěných kostelů. V Itálii jí nebylo, ale záhy se ukázala v Galii a ve francké říši. S ohledem na stavební techniku germánským přistěhovalcům běžnou byl tu patrně tradiční typ křesťanského kostela proveden ve dřevě. Druhým východiskem dřevěné stavby kostelní bylo Irsko. Tím, že se iroškotští a anglosasští mnichové stali hlavními misionáři dnešního Německa, rozšířili tu stavbu dřevěných kostelů, schopnostem usedlých Germánů přístupnou. Dřevěné kostely staly se na západě typem misijních kostelů a byly stavěny i franckými misionáři v době karolinské. Misiemi postavené zůstaly tu krátce, tu déle státi. Rozšířily se dokonce ve franckém a německém nitrozemí, takže i v XI. století tu často shledáváme, jak byly dřevěné kostely nahrazovány zděnými. V celku byly tedy užívány dvě stavební techniky: na půdě bývalé římské říše se stavělo vlivem tradic *more romano*, římským způsobem z otesaných kvádrů na maltu, a vedle toho shledáváme něco kostelů dřevěných. V nových územích, kam především iroškotští, anglosasští a frančtí misionáři křesťanství přinesli, budovaly se kostely *more scotico*, škotským způsobem, jako roubené stavby dřevěné. Výjimka tu téměř nebylo. Z toho je už patrné, co jest *a priori* předpokládati o stavební povaze prvních kostelů u nás. Kamenný kostel by byl téměř neuvěřitelným zázrakem, dřevěný kostel přirozeným zjevem.

Okolnost, že římský limes ještě staletí po zániku římské říše zůstal hranicí zděných a dřevěných kostelů, není jen důsledkem tradic a zjevem vnějškovým, nýbrž má také vnitřní příčiny ve způsobu misijního působení mezi barbarskými národy, které lze shrnouti slovy: kostel byl tím, co musilo býti nejdříve a nejrychleji zbudováno.

Křesťanská bohoslužba od svých počátků se nedála na volném prostranství, jako státní a národní kultury národů antických a barbarských, nýbrž, předpokládajíc iniciaci, vázala se na budovu, která byla shromaždištěm zasvěcených a pokřtěných, což zůstalo platným zákonem i tehdy, když se křesťanství stalo náboženstvím státním. Také v misiích platil tento nepsaný zákon. Kde zapustilo křesťanství kořeny, byl hned stavěn kostel, jednak aby v něm bylo možno nově získané věřící shro-

mážditi k bohoslužbě jako novou obec vyvolených bratrské sounáležitosti, jednak aby sami misionáři podle své povinnosti mohli v kostele v určité dny slaviti liturgii.

Dále dlužno uvážiti, že byl kostel viditelným znamením nové víry a tím i propagačním prostředkem. Pohanský kult soustřeďoval se u model, posvátných míst a svatyn. Křesťanská misie, pokud ze všeobecného mlčení pramenů můžeme souditi, nepřinášela soch svatých, jistě z toho důvodu, aby vynikl rozdíl mezi kultem model a náboženstvím v duchu a v pravdě, a aby sochy svatých nebyly zaměňovány s modlami. Ostatně z těchto staletí soch téměř nemáme. Ale v povaze věci a lidu bylo, že se nová víra musila představit něčím konkrétním. Bylo-li něco, co mohlo viditelně representovati novou víru a býti jejím symbolem, byl to, v nedostatku soch, pouze kostel, budova, v níž se obec vyvolených shromažďovala k účastenství slova Božího a liturgie Kristovy.

Konečně byl kostel také pokladnicí, neboť obsahoval kříže, svaté nádoby, knihy Písma, tehdy vesměs uctívané, a více ještě: horoucně ctěné ostatky svatých a úlomky eucharistického Těla Kristova, v tehdejší době i do oltářů zazdívané. Vše to bylo bezpečně v kostele uloženo. Tak se kostel stal viditelným výrazem nového náboženství, jako jím byly modly a svatyně náboženství dřívějšího.

Jako středisko nového náboženství, shromaždiště věřících a svatyně, musil býti kostel co nejdříve zbudován, jakmile se kde křesťanství ujalo. Proto čteme ve zprávách o misijní činnosti na půdě bývalé římské říše, jak byly na rychlo upraveny jako křesťanské kostely starší kamenné budovy římské, často už zřícené, někdy snad i starokřesťanské budovy kultové, jak patrně, abych neuváděl nových příkladů, ze svrchu uvedené činnosti Kolumbánovy. Kde však, mimo bývalou římskou říši, nebylo takových zřícenin, ani řemeslníků znalých zděné stavby, nemohli misionáři tak dlouho čekati, až by byl postaven kamenný kostel, nýbrž hned, podle svrchu ukázané potřeby, vystavěli kostel ze dřeva užívajíce techniky rychlejší a snazší, třebaže méně trvanlivé, ale samotným misionářům přístupné a mladým národům známé. Vzorem pak byl onen nám již neznámý typ dřevěného kostela, rozšířený ve vlasti misionářů, při-

způsobený potřebám misijním a konstruktivně ovlivněný místními zvyky a způsoby.

Na konec vysvítá, že takový kostel měl ráz zkoušky a provisoria. Třebaže se leckde křesťanství po krátkém působení ujalo, nastávaly reakce, které začaté dílo zvrátily, anebo přibýlo vyznavačů, takže kostel nepostačoval, a bylo nutno na jeho místě anebo na blízku stavěti jiné kostely. Často shledáváme na začátku historie kostelů několik přestaveb za sebou následujících, jako na př. u uvedených již v Řezně a v Salcburku. Podobně, ba ještě spíše se takové přestavby dály v misijním území, kde nebylo možno do budoucna odhadnouti počet věřících tak jako v bývalých místech římských susedlejším obyvatelstvem. Také z tohoto důvodu nebylo radno budovati hned kamenné kostely, i když nepřihlížíme k obtížím takové stavby v území, kde byla neznáma.

Teprve když už na místě stál kostel anebo více kostelů pro potřebu věřících, bylo možno podniknouti déle trvající novostavbu kamenného kostela, jak patrno z příkladů salcburských a řezenských a jak se časem také ukáže v Praze. První kostely v misijních územích severně hranic bývalé říše římské byly však ze dřeva.

Tak jest si tedy představit kostely, které na začátku křesťanství mohly vzniknouti v Čechách. Nebyly to zděné stavby, ani budovy původní a domácí invence, které by myšlenku kamenného kostela křesťanského vytvářely ve dřevě, nýbrž byly to běžné typy misijních kostelů dřevěných, misionáři přinesené a domácím schopnostem stavebním přizpůsobené.

II.

Kostely podunajských Slovanů, jejich stavebníci a posvěcení.

Zkoumáním dřevěné stavby a jejího rozšíření v raných stoletích středověkých vysvitlo, že dřevěný kostel se stal typem latinského kostela

¹ *De conversione Bagoariorum et Carantanorum*. MG. Ss. XI., 6—14. Otiskl F. Pastrnek, Dějiny slov. apošt. Cyrila a Methoda. Praha 1902, 264—273.

² *De conv. Bag. et Car.* 6, MG. Ss. XI., 9.

misijního. Dosud bylo poznáno, jak se misiemi šířil mezi Germány. V druhé polovici VIII. století začal však salcburský biskup Virgil († 785) hlásati víru mezi slovanskými Karantany ve Štyrsku a Kraňsku. Koncem století počaly salcburské misie působiti také u Slovanů v Podunají, blízkých kmenům moravským. Zvláštní náhodou jsme poměrně dobře informováni o činnosti této misie.¹ Zato víme málo o šíření víry a kostelů mezi pomohanskými Slovany kolem r. 800. Bude tedy velmi prospěšno prostudovati zprávy týkající se podunajských Slovanů, které jsou do jisté míry nejstarší stavební historií slovanskou. Tím spíše je nutno podniknouti takové zkoumání, poněvadž podle podunajských poměrů bylo nejednou usuzováno na stav věcí v Čechách. Jisto je, že v mnohém ohledu, buď shodou anebo rozdílem, osvětlí nám poměry v Čechách, kde nedostatkem zpráv nejsme dobře zpraveni o činnosti řezenských misionářů, pracujících za podobných pomínek, ať už r. 845 či určitě r. 895, avšak beze všeho nelze předpokládati u nás tak pokročilý stav věcí, jako v Podunají.

1. De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. Anonymní autor spisu o misijní činnosti salcburských arcibiskupů mezi Slovany uvádí, že Karel Veliký r. 796 po porážce Avarů svým synem Pipinem svěřil biskupům salcburským duchovní správu nad Huny a Slovany, zbylými ve východní Panonii, což r. 803 sám v Salcburku navždy potvrdil.² Biskupství salcburské stalo se iniciativou Karlovou r. 798 arcibiskupstvím jako středisko slovanské misie v říši avarské, v čemž se k němu družilo Řezno.³ Do oblasti Karantanů poslal arcibiskup Arno řadu misionářů, jak již jeho předchůdce Virgil činil, a zřídil tam dokonce biskupství. Poněvadž toto území je od nás odlehlé, lze je při této studii ponechati stranou. V severovýchodní oblast, kterou Karel Veliký po vyhnání Hunů svěřil salcburským biskupům, nastěhovali se Slované (Sclavi vel Bagoarii) v místa Huny opuštěná.⁴ Karel tu ustanovoval pomezní hrabata, jimž byli poddáni slovanští národové. Posléze byl tu hrabětem Ratbod. Salcburští arcibiskupové vykonávali nad územím církevní pravomoc (potestatem ecclesiasticam).

³ A. Brackmann, Die Anfänge der Slavenmission und die renovatio imperii des Jahres 800, Berlin 1931, 9, 11.

⁴ Tamtéž 11.

V letech 833—6⁵ vypudil moravský kníže Mojmír z Nitry knížete Privinu. Ten se nejprve utekl přes Dunaj k Ratbodovi, který jej představil Ludvíku Němci. Na královský rozkaz byl Privina vyučován v křesťanské víře a pokřtěn v kostele sv. Martina v Traismauern, příslušejícím, jak anonym zdůrazňuje, k salcburské diecési, aby bylo zřejmo, odkud jeho křesťanství pochází. Privina u Ratboda dlouho nepobyl. Uchýlil se k Bulgarům a Chorvatům, až si konečně získal přízně Ludvíkovy, který mu propůjčil léno v dolní Panonii při řece Sále. Území to mu bylo definitivně darováno Ludvíkem Němcem dne 12. října 847. Privina tu postavil v lesích a bažinách pevný Blatenský hrad a zároveň několik kostelů, které byly pod pravomocí salcburských arcibiskupů. Jeho nástupcem se stal syn Kocel.

Zatím však začali na Moravě působiti slovanští věrozvěsti Cyril a Metod. Kocel si je oblíbil snad více než salcburské misionáře, možná, že sami stáli o to, aby slovanský lid v Kocelově území byl přidán k jejich misijní oblasti. Na cestě do Říma zastavili se u Kocela. Výsledek úrad bylo záhy viděti. R. 869 vrátil se z Říma Metod, za biskupa moravského vyhlédnutý, s bulou papeže Hadriána II. (867—872) adresovanou nejen moravskému vládci, nýbrž i Kocelovi. Kocelovo území, na které si už jako na část své diecése (archipresbyterát) právo činili arcibiskupové salcburští, bylo papežem přiřčeno biskupu moravskému a Metodova posice vůči Salcburku se ještě více upevnila, když byl následujícího roku na žádost Kocelovu papežem Hadriánem II. ustanoven arcibiskupem panonským. Zdálo se, že Kocelovo území je po 75 letech pro Salcburk již ztraceno, ale přece jen bylo se pokusiti o zvrácení nového teritoriálního rozdělení diecéseí.

⁵ V. Novotný, ČD I. 1., 290.

⁶ (Privina) cui quondam Adalramus archiepiscopus ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam. MG. Ss. XI., 12.

⁷ Tím je též vyloučeno, že by svěcení se stalo při mylně předpokládaném pozdějším návratu Privinově do Nitry. Byl-li Privina Mojmírem vypuzen až v letech 833—6, nezbyvá času pro předpokládaný návrat, neboť další život Privinův známe. Obecně udávaný r. 830 jako datum svěcení nelze blíže zdůvodniti. Viz V. Novotný, ČD., I. 1., 292.

⁸ . . . praestavit rex Priwinae aliquam inferioris Pannoniae in beneficium partem circa fluvium qui vocatur Sala. Tunc coepit ille habitare et munimen aedificare in quodam nemore et palude Salae fluminis . . . Sed postquam praefatum munimen aedificavit,

V té době, t. j. r. 871, vznikl zmíněný anonymní spis o obrácení Bavorů a Korutanů, jehož cílem bylo upozorniti příslušná místa, papeže a císaře, na křivdu spáchanou na arcibiskupech salcburských tím, že činností Metodějovou byla přerušena jejich církevní správa Kocelova území a toto bylo přiděleno Metodějovi. O přidělení se spis politicky nezmiňuje, ale trpce želí toho, že vlivem Metodějovy misie musili salcburští misionáři opustiti území. Je to tedy spis tendenční a proto je nutno přijímati opatrně jeho údaje.

2. *Privinovy a Kocelovy stavby kostelů.* Nejstarší údaj spisu týká se Priviny v době, kdy byl knížetem nitranským a ještě pohanem. Salcburský arcibiskup Adalram posvětil mu »kdysi« za Dunajem na jeho statku v Nitře kostel.⁶ Tak zní prostá zpráva. Datum posvěcení je vymezeno trváním arcibiskupského úřadu Adalramova, t. j. lety 821—36 a blíže je nelze bezpečně určit.⁷ Území samotné asi nespadlo v pravomoc salcburského arcibiskupa, neboť anonym nezdůrazňuje tu, jako na jiných místech tak často, že arcibiskup zde podle své pravomoci působil a nad to zdá se výrazem „za Dunajem“ naznačovati, že až za hranicemi své diecése jako host světil v misijním území. O stavbě samotné nic bližšího pramen neudává. K věci se ještě vrátíme v příští kapitole při otázce moravských kostelů.

První kostel v blatenském území, o kterém se anonym zmiňuje, postavil Privina, když ukončil stavbu hradu, uvnitř hradeb, infra (muni-men). Salcburský arcibiskup Liutpram (836—59), jehož pravomoci, jak anonym zdůrazňuje, toto území podléhalo, posvětil tento kostel 24. ledna 850 ke cti P. Marie.⁸ Byla to veliká slavnost, neboť anonym vypočítává řadu osobností slovanských i německých jmen, přítomných

construxit infra primitus ecclesiam quam Liuprammus archiepiscopus cum in illa regione ministerium sacerdotale potestative exercuit, in illud veniens castrum in honore sanctae Dei genitricis Mariae consecravit anno videlicet 850. Ibi fuerunt praesentes Chezil (Kocel), Unzat, Chotemir, Liutemir, Zcurben, Siliz, Wlkina, Witemir, Trebiz, Brisnuz, Zuemin, Zeska, Crisimin, Goimer, Zistilo, Amalrih, Altwart, Wellehelm, Fridepercht, Scrot, Gunther, item Gunther, Arfrid, Nidrih, Isanpero, Rato, Deotrih, item Deotrih, Magdalpercht, Engilhast, Waltker, Deotpald. Ipsi viderunt et audierunt complacitationem illo die inter Liuprammum et Privinonem quo illa dedicata est ecclesia, id est 9. Kalendas Februaris. Tunc dedit Priwina presbyterum suum nomine Dominicum in manus et potestatem Liuprammi archiepiscopi, et Liuprammus illi presbytero licentiam

svěcení, mezi nimi na prvním místě Privinova syna Kocela. Privina odevzdal svého kněze Dominika v pravomoc Liutpramovu, který mu zase svěřil onen kostel a příslušný lid. Dále dovolil arcibiskup Dominikovi v diecési celebrovati slavnou zpívanou mši. Vše to vykládá anonym, aby nebylo pochybnosti, odkud pocházela pravomoc Dominikova.

Vraceje se odtud s Kocelem (patrně do jeho územního údělu), posvětil tu arcibiskup Liutpram dva kostely, dotované Kocelem, ale anonym titulů neudává, nýbrž označuje kostely pouze podle kněží jako kostel kněze Sandrata a kostel kněze Ermperchta.

Pak uplynula 2—3 léta. Liutpram zase přišel v ta místa (tedy v letech 852—53) a posvětil kostel sv. Hrodberta (Ruperta), salcburského patrona, u Salapiugin, který dal Privina v nadání salcburskému duchovenstvu.

Později ještě (tedy v letech 854—59) na žádost Privinovu poslal arcibiskup Liutpram ze Salcburku mistry-řemeslníky a to zedníky, tesaře, kováře a malíře, aby na hradě Privinově (*infra civitatem*) postavili nádherný kostel. Kostel ten dal sám Liutpram stavěti a při něm zřídil sbor duchovních, kteří tu konali církevní officium (*officiumque*

concessit in sua diocesi missam canendi commendans illi ecclesiam illam et populum procurandum sicut ordo presbyteratus exposcit. Indeque rediens idem pontifex et cum eo Chezil consecravit ecclesiam Sandrati presbyteri, ad quam Chezil territorium et silvam ac prata in praesentia praefatorum virorum tradidit et circumduxit hoc ipsum terminum. Tunc quoque ad ecclesiam Ermperhti presbyteri quam memoratus praesul consecravit, tradidit Chezil sicut Engildeo et filii eius duo et Ermperht presbyter ibi habuerunt, et circumduxit praefatos viros in ipsum terminum. Transactis namque fere duorum aut trium spatiis annorum ad Salapiugin consecravit ecclesiam in honore beati Hrodberti; quam Priwina cum omni supra posito tradidit Deo et sancto Petro atque sancto Hrodberto perpetuo in usum fructuarium viris Dei Salzburgensium habendi. Postmodum vero roganti Priwinae misit Liuprammus archiepiscopus magistros de Salzpurg murarios et pictores, fabros et lignarios; qui infra civitatem Priwinae honorabilem ecclesiam construxerunt, quam ipse Liuprammus aedificari fecit officiumque ecclesiasticum ibidem colere peregit. In qua ecclesia Adrianus martyr humatus pausat. Item in eadem civitate ecclesia sancti Johannis baptistae constat dedicata, et foris civitatem in Dudleipin, in Ussitin, ad Businiza, ad Bettobiam, ad Stepiliperc, ad Lindoveschirichun, ad Keisi, ad Wiedhereschirichun, ad Isangrimeschirichun, ad Beatuseschirichun, ad Quinque basilicas temporibus Liuprammi ecclesiae dedicatae sunt; et ad Otachareschirichun et ad Paldmunteschirichun, ceterisque locis ubi Priwina et sui voluerunt populi. Quae omnes temporibus Priwinae constructae sunt et consecratae a praesulis Iuvavensium.

ecclesiasticum ibidem colere peregit). Kostelu dostalo se titulu sv. Hadriána, jenž tam byl pochován. Zpravodaj se nezmiňuje, kdy byla stavba dokončena a kostel vysvěcen. Na témž hradě byl kostel sv. Jana Křtitele. Byly tu tedy tři kostely: jeden, P. Marie »infra munimen«, druhý, sv. Hadrián, »infra civitatem«, třetí, sv. Jan Křtitel, »in civitate«.

Dále vypočítává zpravodaj už jen podle míst ostatní kostely foris civitatem postavené za Priviny a posvěcené salcburskými arcibiskupy. Uvádí tak jedenáct kostelů posvěcených »za časů Liutpramových« a připojuje dva kostely, pouze místními jmény označené, a na konec kostely »na ostatních místech«, které Privina a jeho lid postavili a salcburští arcibiskupové posvětili. Předpokládá tedy ještě řadu jiných, nejmenovaných kostelů.

Zatím byl Privina r. 861 Moravany zabit a po něm nastoupil jeho syn Kocel. Stavební horlivost neochabovala. Dne 25. prosince 865 slavil salcburský arcibiskup Adalvin vánoční svátek u Kocela na Blatenském hradě, nově německy zvaném Mosapurk,⁹ a v následujících týdnech posvětil 6 kostelů a ustanovil u nich vlastní kněze: první, sv. Štěpána na statku Wittimarově, dne 26. prosince; druhý, sv. Michala

De conversione Bagoariorum et Carant., MG. Ss. XI., 12. O lokalizaci kostelů viz J. L. Červinka, Slované na Moravě a říše velkomoravská, Brno 1928, 244 násl.

⁹ Anno igitur 865 venerabilis archiepiscopus Iuvavensium Adalwinus nativitatem Christi celebravit in castro Chezilonis noviter Mosapurc vocato... Ibique illo die officium celebravit ecclesiasticum, sequentique die in proprietate Wittimaridis dedicavit ecclesiam in honore sancti Stephani protomartyris. Die vero Kal. Jan. ad Ortahu consecravit ecclesiam in honore sancti Michaelis archangeli in proprietate Chezilonis. Item eodem anno ad Weride in honore sancti Pauli apostoli Id. Jan. dedicavit ecclesiam. Item in eodem anno 19. Kal. Febr. ad Spizzun in honore sanctae Margaretae virginis ecclesiam dedicavit. Ad Termperhc dedicavit ecclesiam in honore sancti Laurentii. Ad Fizekere eodem anno dedicavit ecclesiam. Et singulis proprium dedit presbyterum ecclesiis. Sequenti quoque tempore veniens iterum in illam partem causa confirmationis et praedicationis contigit illum venisse in locum qui dicitur Cella, proprium videlicet Unzatonis, ibique apta fuit ecclesia consecrandi. Quam dedicavit in honore sancti Petri principis apostolorum, constituitque ibi proprium presbyterum. Ecclesiam vero Ztradach dedicavit in honore sancti Stephani. Item in Weride ecclesia dedicata floret in honore sancti Petri principis apostolorum. Postea vero tres consecravit ecclesias, unam ad Quartinaha in honore sancti Johannis evangelistae, alteram ad Muzziliheschirichun, tertiam ad Ablanza, quibus constituit proprios presbyteros. *De conv. Bagoariorum et Carantanorum*, MG. Ss. XI., 14.

u Ortahu na statku Kocelově, dne 1. ledna; třetí, sv. Pavla u Weride, 13. ledna, čtvrtý, sv. Markéty u Spizzun, 14. ledna. U dalších dvou udává se pouze místo a nikoliv datum svěcení.

Potom ještě jednou přišel do tohoto území biřmovat a posvětil tři kostely a ustanovil kněze, ale dny svěcení nejsou udány. Později pak posvětil ještě tři kostely a ustanovil kněze. Pak už přešlo území v pravomoc Metodějovu.

Bylo tedy podle anonymova udání za Kocela salcburským arcibiskupem posvěceno dvanáct kostelů, dohromady za Priviny a Kocela více než 32.

Salcburská péče se týkala také církevního zřízení. Na místo zesnulého kněze Dominika byl arcibiskupem Liutpramem poslán kněz Svarnagal, *praeclarus doctor*, s jáhny a kleriky, a jeho nástupcem se stal (ještě za Liutprama, tedy před r. 859) kněz Alfrid, »mistr všech umění«,¹⁰ jež Liutpramův nástupce Adalvin († 873) ustanovil arciknězem. Byl tu tedy zřízen archipresbyterát. Nástupcem Adalvinovým byl Rihpald, který však odešel, když se sem rozšířila misie cyrilometodějská.¹¹

Jak patrně, uvedl anonym r. 871 mnoho zásluh salcburských arcibiskupů, aby doložil, jak bylo nespravedlivé, že Kocelovo území, před 75 lety jim Karlem Velikým svěšené, připadlo Metodějovi. Zásluhy salcburských arcibiskupů jsou, jak z tendence spisu vyplývá, jistě zveličeny. Jinak jsou anonymovy zprávy stručné, avšak přece jen obsahují mnohé cenné údaje, týkající se jednak církevní organizace, jednak svěcení kostelů. Rozborem obou druhů zpráv získáme nejen poznatky stran samotných kostelů, nýbrž také průpravu pro pochopení poměrů v Čechách. Ovšem, že nelze panonské poměry přímo přenášeti do Čech, ale prozkoumáním jich vysvitne jakýsi základ, z něhož odlišením bude možno lépe poznati poměry v Čechách.

¹⁰ *presbyterum et magistrum cuiusque artis.*

¹¹ MG. Ss. XI., 13.

¹² Úplné zpracování látky podává U. Stutz, *Geschichte des kirchlichen Benefizialwesens von seinen Anfängen bis auf die Zeit Alexanders III.* Berlin 1895, I., 1., jakož i jeho souhrnnější nárysy ve stati o církevním právu (*Kirchenrecht*) v Holtzendorff-Kohlerově Enzyklopädie der Rechtswissenschaft (6. vyd., II., 1904) a v článkách *Patronat a Pfarre, Pfarrer* v Herzog-Hauckově Realenzyklopädie für protest. Theologie und Kirche (3. vyd., XV. sv., 1904, 13 a 239). Vedle všeobecných děl a příruček,

3. Stavebníci kostelů v karolinské době. Vypravování anonymovo o misijní činnosti salcburských arcibiskupů mezi panonskými Slovy vnáší několika zmínkami světlo v právní povahu nových kostelů, jejich duchovních a stavebníků. Přiznává již stranickosti anonymově bude zajisté mnohé přehnáno, avšak jeho údajům zůstane zachován aspoň ten význam, že usilují vykresliti ideální obraz tehdejšího misijního působení. Proto budou užitečné nejen pro všeobecné poznání právní povahy takových kostelů německé misie mezi Slovy, nýbrž nepřímo poskytnou také určité náznaky o významu a velikosti různých staveb kostelních. Pro poznání situace v území Privinově nutno předeslati pohled na tehdejší zařízení církevní v říši francké,¹² jehož jakýmsi nedokonalým výběžkem byla misie mezi panonskými Slovy, přecházejíc znenáhla v útvar církevní organizace oné diecése, z níž vzešla.

Původně byla plnost svátostné administrace v církvi vyhrazena biskupským kostelům. Jen v nich se křtilo a celá diecése byla jedinou farností. Znenáhla nabývaly také jiné městské kostely práva křtu. Do kostelů a oratorií, na venkově vznikajících, byli dočasně posíláni kněží a jáhnové, až si poměry vynutily jejich trvalé ustanovení. Tito exponovaní duchovní zůstávali však členy duchovenského sboru biskupského kostela, a majetek vedlejších městských a venkovských kostelů a oratorií, stojících na půdě církevní anebo soukromé, byl majetkem hlavního biskupského kostela a byl spravován biskupem. Kolem r. 600 vytvářela se na západě a hlavně ve francké říši organizace těchto venkovských kostelů, jichž počet se nesmírně množil, poněvadž velkostatkáři, potentes, zakládali hojně jak kostely, tak oratoria. Podle správních okresů politických vznikaly okrsky, v nichž byl jednak hlavní kostel, jednak vedlejší kostely. Hlavní kostel (*ecclesia baptismalis*, *baptisterium*, *plebs*, *ecclesia parochitana*, *parochia*, též *diocesis*) měl právo

jako je *P. Hinschius*, *E. Loening*, *J. B. Sāgmüller* budiž jmenován *F. Thaner*, *Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich-germanischen Kirchenrechtes*, Berlin 1895. *A. Galante*, *La condizione giuridica delle cose sacre*, I., Torino 1903. *P. Imbart de la Tour*, *Les paroisses rurales du IVe au XIe siècle*, Paris 1900. *N. Zorell*, *Die Entwicklung des Parochialsystems bis zum Ende der Karolingerzeit*. *Archiv für kath. Kirchenrecht* 1902, 82, str. 74 n. *H. Schindler*, *Zur geschichtl. Entwicklung des Patronats nach germ. und kan. Rechte*, tamtéž, 1905, 85, str. 489 n. *A. Werminghoff*, *Geschichte der Kirchenverfassung Deutschlands im Mittelalter*, Hannover-Leipzig, I., 1905, 80.

udíleti dvakrát ročně slavnostní křest. Při něm byl ustanoven kněz, presbyter dioecesanus nebo parochialis, který tento křest udílel a vedle toho měl dozor na duchovenstvo vedlejších kostelů, pročez byl od poloviny VI. století také zván archipresbyter. Vedlejší kostely (oratoria, basilicae) byly různého původu. Někdy to byly memoriae, kaple na památku mučedníků, jindy soukromé kaple bohatých rodin, jindy kostely menších osad. Tyto vedlejší kostely neměly práva slavnostního křtu. Také se v nich konala mešní liturgie jen o nedělích a menších svátcích, aby všichni věřící o hlavních svátcích navštívili hlavní kostel. Jinde u nich nebyli ustanovováni ani kněží, nýbrž jen jáhnové anebo nižší duchovní, a kněží pouze v určité dny docházeli.

Majetkově byly tyto kostely na půdě bývalé římské říše závislé na hlavním kostele a biskupovi, avšak hlavně ve francké říši a vůbec mezi Germány došlo asi vlivem mocenských poměrů naturálního hospodářství k proměně dosavadního zřízení církevního. Kdo vystavěl na své půdě kostel, nabyt tím též jeho vlastnictví. Tento princip byl kodifikován pro franckou církev Karlem Velikým r. 794¹³ a pro Itálii Eugenem II. r. 826 a potvrzen Lvem IV. r. 853.¹⁴ Když sekularisacemi se dostaly do rukou laických i kostely římského původu, dotud jen biskupům podrobené, staly se i tyto vlastnickými. Důsledkem toho mohl pán (senior) kostel nejen prodati a odkázati, nýbrž do jisté míry jej také spravoval a řídil a získával ve vlastnictví, co bylo kostelu darováno. Formálně sice navrhoval ke kostelu kněze, kterého biskup ustanovoval, ale ve skutečnosti byl to pán, který odevzdáním kostelní knihy knězi propůjčoval kostel a ustanovil ho téměř v soukromé službě. Kam až zacházela libovůle pánů, je patrné z toho, že 818—19 bylo zakázáno světiti nesvobodné a obsazovati kostely sluhy. Kostel se svými příjmy a statky byl zvláštním druhem jmění v celkovém majetku pána, ať krále či šlechty, biskupa či kláštera. Byl jeho soukromým, veřejně uznaným majetkem. V IX. století nabyly vlastnické kostely práva křtu, pohřbu a

¹³ Frankfurtský sněm, can. 54: De ecclesiis, quae ab ingenuis hominibus construuntur: licet eas tradere, vendere, tantummodo, ut ecclesia non destruat, sed serviuntur cotidie honores. MG. Conc. II., 171.

¹⁴ Can. 21 a 24 římské synody z r. 826, MG. Conc. II., 2. 576, 577.

¹⁵ Ut terminum habeat unaquaeque ecclesia, de quibus villis decimas recipiat.

desátku. Duchovní správa byla do jisté míry soukromým podnikem pánovým, který bral na příjmech podíl. Proto byly podle rozsahu panské půdy vymezeny okrsky jednotlivých kostelů, a poddaní zavázáni a podřízeni tomuto kostelu, takže jinde se jim nedostalo ani křtu, ani pohřbu. Stav tento byl potvrzen franckým zákonem v letech 810—13.¹⁶ Obyvatelé přesně vymezeného okrsku byli vázáni k jedinému vlastnickému kostelu svého pána, a naopak zase činnost jeho duchovního byla omezena na tento okrsek. Příjem duchovního byl vymezen¹⁶ podle pozemků a desátku a z toho, co vybývalo, byla vylučována jistá část pro udržování kostela a jiná, i značnější, k užívání pro pána. Není proto divu, že při kolonisaci vznikalo tolik kostelů. Byly pánům také zdrojem příjmu.

Poměry tyto měly veliký dosah ve vývoji farnosti a patronátu. Po době karolinské nastal jejich rozklad a od XI. století nabývala církev vrchu nad libovůli pánů, ale na dalším utváření nyní nezáleží. Pro poznání prvních křesťanských misií v Panonii, na Moravě a v Čechách je však nevyhnutelným předpokladem uvědomiti si tyto církevně-právní poměry v říši francké, z nichž misie vycházely.

4. Stavebníci kostelů v Privinově a Kocelově území. Nyní pochopíme, proč vznikalo tolik kostelů v Privinově a Kocelově území. Byly to vlastnické kostely knížat, po př. i svobodných statkářů, a oratoria, t. j. jejich soukromé kaple. Ovšem, že tam nevnikala ještě zplna francká organisace církevní, desátky a j. v., avšak anonymovo vypravování jasně naznačuje, že předpokladem stavby kostelů byl aspoň částečně princip jich soukromého vlastnictví. Vyplývá to z opakovaných udání, na čí půdě byl ten nebo onen kostel vystavěn a z označení, čím kostel je.

Kostely na území Privinově lze podle líčení anonymova rozdělit na hlavní kostel a kostely vedlejší.

Hlavním kostelem byl kostel P. Marie na Privinově hradě. Byl to

Capitula ecclesiastica, 810—13?, c. 10. MG. Capit. I., 178.

¹⁶ *Capitulare ecclesiasticum Hludowici Pii* 818—19, c. 10: Sancitum est, ut unicuique ecclesiae unus mansus integer absque alio servitio attribuat et presbyteri in eis constituti non de decimis neque de oblationibus fidelium, non de domibus neque de atriis vel hortis iuxta ecclesiam positos neque de praescripto manso aliquod servitium

vlastnický kostel Privinův, který jej postavil na svém pozemku. Vysvítá to též z ustanovení kněze. Dominik byl už před tím knězem Privinovým, který jej (presbyterum *suum*) presentoval salcburskému arcibiskupovi. Ten jej ustanovil hlavním knězem a svěřil mu nejen kostel, nýbrž i *lid* (commendans illi ecclesiam illam et populum procurandum sicut ordo presbyteratus exposcit) a dal mu právo slavné mše. Toto vynikající postavení zůstalo zachováno i nástupcům Dominikovým, kteří se jmenují Svarnagal a Altfrid. Posledního, mistra všeho umění, ustanovil arcibiskup arciknězem. Snad je tím jménem už také naznačena biskupem svěřená pravomoc soudní, aspoň podle ideálního líčení anonymova. V území, kde už dříve byla ustanovována pomezní hrabata, vývoj pokročil jistě dále, než uvidíme v prvních dobách křesťanství v Čechách. Při nejmenším tedy archipresbyter znamená hlavního kněze u hlavního kostela (ecclesia baptismalis). Rozsah jeho moci právě tak jako jeho předchůdců vztahoval se »na všechen lid«, patrně na celé území Kocclovo (commendans illi claves ecclesiae curamque post illum totius populi gerendam.).

Také Kocel jako úřední kněz postavil na svém území kostel, snad jen oratorium, poněvadž nemá titulu. Nadal jej pozemky. Knězem tu byl Sandrat. Druhý jeho kostel, u něhož byl knězem Ermpert, bylo podobné oratorium bez titulu, postavené už dřívějšími majiteli, Engildeem a jeho dvěma syny, kteří tam už kněze Ermperta ustanovili. U obou kostelů vymezil arcibiskup hranice. Z toho by následovalo, že i tu šlo už o vlastnické kostely s vyznačeným teritoriem podle majetku pánova.

Také salcburský arcibiskup měl tu asi r. 852—53 svůj vlastnický kostel u Salapiugin. Postavil jej původně Privina a daroval jej se vším salcburským patronům a arcibiskupům (quam Privina cum omni supraposito tradidit Deo et sancto Petro atque sancto Hrodberto perpetuo in usum fructuarium viris Dei Salzburgensium habendi). Salcburský kostel a arcibiskupové byli tak obohaceni o nový statek.

faciant praeter ecclesiasticum. Et si aliquid amplius habuerint, inde senioribus suis debitum servitium impendant. MG. Capit. I., 277.

¹⁷ Poukázal k tomu už A. Hauck, KGD. II., 714.

Mimo hlavní kostel P. Marie byly na Privinově hradě ještě dva vedlejší kostely, sv. Hadriána a sv. Jana Křtitele. O prvním kostele bude ještě řeč. Druhý kostel byl asi baptisteriem,¹⁷ a to hlavního kostela.

Vedle těchto knížat stavěli za Privinovy doby i nižší statkáři kostely, avšak už není zmínky, že by byly vymezeny jejich hranice. Byla to asi jen venkovská oratoria buď v menších osadách anebo na statcích. Prvního druhu se zdají býti Dupleipin, Ussitin, Businiza, Bettobia, Stepiliperc, Keisi, Quinquebasilicae. V místních jménech vedle dvou starších jmen latinských a jednoho německého shledáváme mladší slovanská jména. Soukromá spíše oratoria jsou ta, která vznikala na statcích, zvaných podle těch, jimž byly svěřeny jako Lindoveschirichun, Wiedhereschirichun, Isangrimeschirichun, Beatuseschirichun, Otachareschirichun, Palmundeschirichun, neboť není zmínky o vymezení hranic. Až na jedno latinské jméno jsou to osobní vlastní jména německá a bavorská a ukazují, jakého původu byli venkovští kolonisté a svobodní zemani, po nichž zůstala místní jména, i když snad už částečně byli vystřídáni slovanskými nástupci. Jména ta však praví ještě více. Slovo *chirichun* je starohornoněmecké *kirihha*, *chiricha*, v dativním tvaru a lokalisujícím významu. Spiato jest se jménem vlastním, opatřeným genitivním suffixem německým. Osada není zvána podle nějakého světce, nebo snad zakládajícího kněze, který v té době nebyl významnou osobností, nýbrž podle pána, jemuž kostel patřil. Takové Otachareschirichun, Otakarskirchen, udává, že tyto menší kostely neměly vždy titulů, neboť by jinak kostel a osada byly zvány podle titulárních světců. Byly to tedy bezejmenné oratoře, označené podle vlastníků.

Kostely za Kocela vysvěcené jeví se opět, aspoň zčásti, panskými oratoři. Výslovně je to připomenuto o kostele sv. Štěpána na statku Wittimarově, sv. Michala na statku Kocelově a sv. Petra na statku Unzatonově, zvaném Cella. Soukromého majitele naznačuje též Muzziliheschirichun. Ostatní nejsou podle majitelů blíže udány a nelze tudíž říci, zda jsou knížecího, či soukromého vlastnictví. Arcibiskupské vlastnictví, podle tendence spisu, by bylo udáno. Při kostelech byli zřízení kněží, ale o hranicích není zmínky. Nelze tudíž říci, že by šlo o vlastnické kostely v plném slova smyslu.

Z této úvahy už vysvítá právní organizace salcburské misie mezi Slovany. Na hlavním hradě Privinově byl hlavní kostel a hlavní kněz, na venkovských statcích mají jen dva Kocelovy kostely jako vlastnické vymezeny hranice, jiné byly jen oratořemi, a jen u části kostelů byli ustanoveni kněží. Vzhledem k pokročilé kolonizaci franckými statkáři bylo tu poměrně hojně vlastnických oratoří.

Podle tohoto rozlišení lze vzhledem k stavební povaze říci jen tolik, že soukromé oratoře se asi shodovaly se stavební povahou venkovských statků, t. j. že byly dřevěné. Vzhledem k tomu, že dřevěný kostel se stal typem misijního kostela, bylo by také o ostatních předpokládati, že byly ze dřeva. Avšak anonym promlouvá o těchto podunajských krajích. praví, že na bývalých římských hranicích je ještě mnoho římských staveb a opevnění.¹⁸ Dále se Privinovo území patrně rozprostíralo až na půdu bývalé římské říše, jak nasvědčují jména Bettobia (Ptuj, staré Poetovio) a Quinque basilicae (Pětikostelí, staré Sopianae), kde jsou dokonce starokřesťanské památky pohřebištní.¹⁹ Není tudíž vyloučeno, že v tomto území jednak zůstaly některé kostelní stavby starší, jednak že se zachovaly zhrublé stavební způsoby římské. Konečně připomíná anonym, že arcibiskupové salcburští poslali do území blatenského jednak kněze Altfrida, mistra všech umění, jednak různé řemeslníky, m. j. i zedníky (murarios), ke stavbě kostela sv. Hadriána. Je tu tedy dáno mnoho možností pro zděné stavby kostelní. Byly některé z významnějších kostelů, anonymem jmenovaných, zbudovány z kamene? Anonym kromě kostela sv. Hadriána nic bližšího neudává, a také z právních poměrů těchto kostelů nic určitějšího nevyplývá. Nezbyvá, než zkoumati, zda svěcení kostelů, o němž se anonym tolikrát zmiňuje, neposkytne nějakých aspoň pravděpodobných kritérií pro rozřešení otázky. Věc ta vyžaduje úvahy i z toho důvodu, poněvadž

¹⁸ Antiquis enim temporibus ex meridiana parte Danubii in plagis Pannoniae inferioris et circa confines regiones Romani possederunt, ipsique ibi civitates et munitiones ad defensionem sui fecerunt, aliaque aedificia multa, sicut adhuc apparet. MG. Ss. XI., 9.

¹⁹ Mitteilungen der k. k. Zentralkommission 1873, 57 násl. *De Rossi*, Bullettino di archeologia cristiana 1874, 150 násl.

²⁰ K celé otázce viz především *L. Duchesne*, *Origines du culte chrétien*, Paris 5. éd. 1920, 420 n. *D. Stiefenhofer*, *Die Geschichte der Kirchenweihe vom I.—VII. Jahr-*

u prvních kostelů v Čechách nalezneme zmínky o svěcení, které by mohly mít význam pro poznání stavební povahy těchto kostelů.

5. Svěcení kostelů v latinské církvi v IX.—X. století. Svěcení kostela navazuje na antické způsoby, jimiž chrámy nebo města byly odevzdávány svému účelu, z nichž *dedicatio* byla slavnější než druhý způsob *consecratio*.²⁰ Obě jména přešla do terminologie křesťanské jako označení svěcení. Čteme-li u Eusebia o dedikaci basiliky v Tyru r. 314, neznáme ještě podrobností obřadu, ale z následujícího vývoje vidíme, že podstatou křesťanského svěcení kostela bylo jeho převzetí biskupem; neměl-li kostel ostatků, byl posvěcen celebrou a v něm mší.²¹ Kostely takové byly pouhým posvěceným shromaždištěm. Předpis ten zůstal až do středověku platným, neboť dekretálka *omnes basilicae cum missa semper debent celebrari*, vyňatá z usnesení koncilových a vyjadřující disciplinu IV. století, kolovala pod jménem papeže Evarista (97—105), až ji Gratián pod jménem papeže Hygina (136 až 140) přijal do Dekretu.²² Takovýmto způsobem byly svěceny menší kostely a oratoria, eventuálně taková, která ani nebyla titulem dedikována.

Rostoucí kult mučedníků přinesl, že mešní liturgie byla spjata s hrobem mučednickým, u něhož nebo nad nímž byl stavěn eucharistický oltář. Kde takových hrobů nebylo, byly už od poloviny IV. století ostatky mučedníků pochovávány pod oltář, čímž bylo napodobeno ono spojení oltáře a hrobu, které se vyvinulo v pohřebištích. K tomu účelu bylo mučednicko tělo z původního hrobu vyzdviženo (*levare reliquias*), přeneseno do kostela (*translatio martyris*) a tam zase v oltáři pohřbeno (*depositio reliquiarum*). Tím se obohatila základní myšlenka svěcení: vedle posvěcení kostela mešní liturgií byl posvěcen také pohřbem světcovým, jehož titulem se nadále obyčejně označoval.

hundert, München 1909. P. Puniet, Dédicace des églises, v. Cabrol-Leclercq, Dict. d'archéol. chrét. et de lit., IV., 374. J. Braun, Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung, München 1924, I., 676.

²¹ Consecrationem cuiuslibet ecclesiae, in qua sanctuaria non ponuntur, celebritatem tantum scimus missarum. Papež Vigilius, list biskupu Profuturovi z Braggy r. 538, *Migne* PL. 69, 18.

²² Decr. p. III. De consecr. Dist. I., c. 3.

Dedicatio byla zároveň depositio. Poněvadž nebylo tolik svatých, co kostelů, byla jejich těla dělena, což se zprvu více rozšířilo na východě než na západě, kde se to však také již od začátku IV. století dalo, jak do-
svědčuje Paulin z Noly († 506),²³ třeba by ještě Řehoř Veliký (590—604) odporoval žádosti císařovny Konstantiny o hlavu sv. Pavla poukazem, že není na západě zvykem dávat částky těla. Znenáhla se však i tento zvyk všecobecně ujal. Ale ani to nestačilo všeobecnému zájmu. Vše, co se mučedníka nebo jeho ostatku dotklo, bylo také ostatkem. Tak se strachoval lid, když hořel svrchu zmíněný dřevěný kostel v Thiers, aby nevzaly zkázu ostatky kostelní: byly to tři kaménky skropené krví sv. Symforiána.²⁴ K ostatkům byly kladeny látky a ty potom (brandea, palliola) uctívány jako skutečné ostatky, ba i prach z mučednických hrobů anebo olej z lamp u nich hořících. Míti takový ostatek znamenalo mítí tělo světcovo. Deposice takového ostatku nazývala se deposicí mučedníkovou.²⁵

Ale pro ostatky musil býti důstojně připraven hrob, což se dalo tím, že podle syrského způsobu byl už v 2. pol. IV. stol. hrob vymazán křížmem. Způsob ten přišel na západ začátkem VI. století a k němu se tu přidružilo kropení svěcenou vodou, takže obřad deposiční čili pohřební při svěcení kostela se spojil s jakýmsi obřadem křestním.

Římský obřad svěcení kostela obsahoval v podstatě uložení čili pohřeb ostatků do oltáře a následující mši.²⁶ Sled obřadů vyvinul se v VII.—VIII. stol. tak, že biskup nejprve vyzdvihl na paténě ostatky a průvodem šel za zpěvu litaní a responsorií k novému kostelu. Tam zanechal ostatky před kostelem, vešel sám dovnitř, exorcizoval vodu a přimísil do ní trochu křížma. Exorcizovanou vodou rozdělal maltu na zazdění oltáře a obmyl oltář. Pak vyšel ven a zbytkem vody pokropil lid. S ostatky a lidem se nyní vrátil do kostela, uložil ve hrobu oltář-

²³ Poema 19. *Migne* PL. 61, 409.

²⁴ *Řehoř z Tours*, Lib. in gloria mart. 51, MG. Scr. rer. Mer. I., 524.

²⁵ Viz *St. Beissel*, Die Verehrung der Heiligen und ihrer Reliquien in Deutschland. Freiburg i. B. 1890, 15. *D. Stiefenhofer*, I. c. 94.

²⁶ Papež Vigil píše ve zmíněném (pozn. 21) listu biskupu Profuturovi o svěcení kostela, jemuž ostatky byly uzmuty: Si vero sancturia quae habebat ablata sunt, rursus earum depositione et missarum solemnitate reverentiam sanctificationis accipiet.

ním ostatky,²⁷ křížem pomazal čtyři rohy hrobu a pak jej kamenem uzavřel a zazdil. Kámen pomazal uprostřed a na čtyřech rozích. Pak posvětil kostelní prádlo, oltářní kříž a nádoby (kalichy a patény) a světlo. Nato začala mše, kterou se končilo svěcení. Oltář byl tedy vždy zděný, ale svěcení se netýkalo vlastní budovy, zdí. Původně nebyly ani »gregoriánskou« vodou pokropeny.

Galikánská liturgie obohatila původní římský obřad tím, že biskup, když po prvé sám vstoupil do kostela, ještě před svěcením vody napsal abecedu do křížem nasypaného popele, což byl asi původně irský obřad. Když biskup svěcenou vodou, kropenou z kytičky hysopu, obmyl oltář sedmkrát jej obcházeje, obešel třikrát uvnitř kostel vykrápěje jej po stěnách a po podlaze. Klerikové činili totéž zevně jednou. Když pomazal oltář křížem, pomazal jím také stěny. Pak teprve přinesl do kostela ostatky, pohřbil je v oltáři a celebroid mši.²⁸ Galikánský obřad všiml si tedy už také budovy kostelní, kterou očišťoval a pomazával. Už se prostupovalo svěcení budovy a svěcení oltáře.

Gregoriánský obřad byl sám o sobě stručně římský, ale právě v Galii dílem Alkuinovým byl obohacen o galikánské prvky. Obřad svěcení kostela, jaký můžeme předpokládati pro IX.—X. století u nás, je jakési sloučení obřadu římského a galikánského, *svěcení oltáře* (pokropením, uložením ostatků, zazdění a pomazáním) se *svěcením budovy* (pokropením a pomazáním) a *celebrováním mše*.²⁹

Takovéto svěcení, formální dedicatio, bylo neobyčejnou událostí. Jako dnes, mohlo se konati kteréhokoliv dne, ale s oblibou se konalo ve svátek a v neděli, jak vysvítá ze srovnání dedikačních dat. Den svěcení stal se kostelu a obci navždy jedním z největších svátků. Výročí posvěcení, anniversarium dedicationis čili »posvěcení« římských hlavních kostelů, bylo svátkem pro celou oblast římské liturgie. Známe přesná

²⁷ Podle sakramentáře Drogonova cum tribus particulis corporis Domini ac tribus particulis thimiamatis. *Duchesne*, I. c. 509.

²⁸ Ve zkratce tento obřad podává život sv. Havla: Beatus Columbanus iussit aquam afferri, et, benedicens illam, aspersit ea templum, et dum circuitent psallentes dedicavit ecclesias. Deinde invocato nomine Dei, unxit altare et beatae Aureliae reliquias in eo collocavit, vestitoque altari missas legitime compleverunt. *MG. Ss. rer. Mer. IV.*, 289.

²⁹ Podrobně různé způsoby udává *Braun*, I. c. 685 násl.

data svěcení i menších kostelů od V. století. O slavnostním svěcení (*dedicatio*) byl učiněn zápis, který byl často v kostele v kameni vytesán a obsahoval přesné datum svěcení, aby den nevešel v zapomenutí a mohlo býti stále slaveno jeho výročí jakožto *natalis basilicae anniversarium*.

Vedle formuláře pro svěcení kostela obsahoval sakramentář gregoriánský požehnání oltářního kamene (*benedictio lapidis in ara*), t. j. uzavření ostatků v oltářním kameni a posvěcení jeho spojené s pomazáním a ostatními obřady.⁸⁰ Bylo to svěcení samotného oltáře, ať pevného, či přenosného (*altare fixum*, *altare portatile*), neboť právě v této době, jak ukazují četné památky a vyobrazení, bylo užíváno mnoho přenosných oltářů, t. j. rámovaných kamenů, většinou s uzavřenými ostatky, na nichž se konala mešní liturgie.

Z obšírného vylíčení vyplývají pro IX.—X. století tyto dva způsoby svěcení:

1. Svěcení prostým celebrováním mše, tedy nejstarší způsob svěcení ve smyslu předpisu Vigiliova a platné dekretálky Hyginovy. Mše byla celebrována na přenosném oltáři, který si biskup anebo kněz k tomu účelu přinesl a k pozdějším úkonům buď přinášel, anebo na oltáři ponechal, po př. připevnil. V duchu tehdejších obyčejů byla při tom pravděpodobně také pokropena budova, ať zděná, či dřevěná. Poněvadž to byl prostý obřad, není příslušného formuláře v tehdejších liturgických knihách. Způsob ten se v podstatě rovná dnešnímu požehnání (*benedictio oratorii*) a nemusil při něm ani osobně intervenovati biskup, který pouze před tím a na jiném místě posvětil přenosný oltář. Poněvadž kněz tento úkon mohl (a může dodnes) konati pouze z delegace biskupovy, bývala biskupům připisována taková benedikce (výrazu užívám podle dnešního významu pro jasnost, třeba by podle této vyhraněnosti středověku byl cizí), ač ji jejich jménem pouze vykonali delegovaní kněží. Poněvadž terminologie nebyla vyhraněná, je pro tato svěcení užito jmen *dedicatio*, *consecratio*, *benedictio*.

2. Biskup konal slavnostní svěcení kostela, spojené s přenesením ostatků, svěcením oltáře i budovy, průvody, zpěvy, kropením, křížmováním, svěcením zařízení a konečně celebrováním mše, při čemž biskup

⁸⁰ L. A. Muratori, *Liturgia romana vetus*, Venetiis 1748, II., 494.

jako zákonodárce stanovil den svěcení pro budoucí časy závazným svátkem pro kostel i všechny k němu příslušné duchovní a věřící. Obřad ten je ve starších pramenech, zrovna tak jako předešlý, nazýván *dedicatio*, *consecratio*, *benedictio*, ale podle dnešního zvyku je nazýván *dedicatio* a *consecratio*, kdežto jménem *benedictio* je výlučně označován předcházející prostý obřad.

Vylíčené dva způsoby mohly by býti kritériem pro stavbu kostelů, kdyby některý způsob souvisel s jistým druhem stavby. Zdá se skutečně, že druhý, slavnostní způsob svěcení se týkal především stavby zděné právě tak, jako dnes.

Studujeme-li text modliteb, jak jej udávají *ordines*, nenalezneme žádného určitějšího náznaku. Mluví se pouze všeobecně o stěnách kostelních. Všeobecným tímto výrazem míněny jsou zdi, neboť obřad a jeho formulář vycházel z Říma, kde byly jen zděné kostely. Ale také ve francké říši se tento mimořádný a slavnostní obřad vázal pouze na zděné kostely. Nasvědčuje tomu obsah nového hymnu *Urbs beata Iherusalem*, který vznikl v VIII. století ke svěcení kostela a rozšířil se na úkor hymnu VII. století *Christe cunctorum dominator alme*. Zatím co starší hymnus zbožně opěvoval duchovní význam kostela, učinil si nový hymnus východiskem a základem allegorického srovnání samotnou stavbu kostela a líčil ji takto:

Urbs beata Iherusalem, dicta pacis visio,
quae construitur in coelis vivis ex lapidibus . . .
Tusionibus pressuris expoliti lapides
suis coaptantur locis, per manus artificis,
disponuntur permansuri sacris aedificiis.
Angulare fundamentum lapis Christus missus est
qui compage parietum in utroque nectitur.

Podrobné popsání stavby z otesaných a urovnaných kvádrů je tu předpokladem básníkovy výkladu o symbolickém významu stavby. Příznačno je, že se od VIII. století právě tento hymnus šířil. Není tudíž jen ozvěnou toho, co se dalo v místě, kde hymnus vznikl, ale ani jinde, kam se rozšířil, nebylo dobře možno hymnu užiti, nebyl-li kostel zděný.

Scházel by základ pro duchovní allegorii. Je tedy obsah hymnu nepřímo svědectvím, že se především zděnému kostelu dostávalo vzpomenutého slavnostního posvěcení biskupem. Ale právě na sněmu mohučském r. 813 byl den slavnostního posvěcení příslušného kostela uložen jako svátek.⁸¹ Tím rostl význam takto svěcených kostelů, a hymnus se šířil, podle smyslu neupotřebitelný tam, kde byly jen dřevěné kostely.

Náznak tento je zesílen ještě jinými okolnostmi. Podle vylíčeného obřadu byly stěny pomazávány křížmem. Takové pomazání znamenalo ve středověku sílu. Smysl tento lze si dobře představit u zděných stěn právě tak jako u zděného oltáře, ale u dřevěných stěn, podle jich povahy pomíjitelných, neměl by obřad smyslu. S vážností a úctou, které středověk přinášel křížmu, by se dobře nesrovnávalo užití křížma na materiálu ztravitelném lehce ohněm. Právě proto bylo zakázáno světiti křížmováním oltáře, které nebyly z kamene.⁸² Naopak byl zase tento obřad u zděných kostelů výmluvný.

Totéž dosvědčuje církevní praxe. Uvědomíme-li si, jak konservativně, téměř beze změny, církve zachovává staré zvyklosti, pak nabývají způsoby, známé teprve z pozdějších století, mnohem značnějšího stáří. Jak už bylo řečeno, koná se slavnostní svěcení hlavně u zděných kostelů. Stavbě předchází aspoň od dob Sicarda z Cremony († 1215) kladení základního kamene,³⁸ které by bylo bezvýznamné u dřevěné budovy. Při samotném svěcení byl zděn oltář. Zpěvy, které svěcení provázejí, předpokládají také zděnou budovu (*haec est domus Domini firmiter aedificata, bene fundata est supra firman petram*). Konečně nevíme bezpečně o žádném dřevěném kostele, jemuž se tehdy dostalo slavnostního posvěcení, ač děj byl tak zajímavý, že by to nebo ono středověkého zpravodaje upoutalo.

Souhrn těchto náznaků vzbuzuje už myšlenku, nic více, ale také nic méně než pravděpodobnou, že se slavnostní svěcení kostela zpravidla vázalo na zděné kostely. Tím se však kritérium přesunuje do oblasti, pro kterou měl středověk zájem. Bylo už svrchu vzpomenuto, že si středověk nevšímal věcných podrobností, zda na př. stavba byla budována

⁸¹ K. A. H. Kellner, *Hecortologie*. Freiburg i. B. 1911³, 153.

⁸² Conc. Epaon. c. 26: »Altaria, si non fuerint lapidea, chrismatis unctione non con-

ze dřeva nebo z kamene. Proto máme jen tak málo jasných svědectví o této podrobnosti. Za to cítil se svrchovaně poután oněmi zvláštními obřady, které se při svěcení kostela dály, jako na př. přenesení a uložení ostatků v oltáři anebo ustanovení konsekračního dne jako svátku anebo každoroční výročí kostelního posvěcení, svěcené jako církevní svátek. Nalezneme-li tudíž jasnou zprávu o některé z těchto podrobností, můžeme s velikou pravděpodobností usuzovati, že šlo o slavnostní posvěcení kostela. Výraz pro to nebyl ještě specifikován. Prameny mluví o benedikci, konsekraci a dedikaci, ať už biskup prostě požehnal kostel, či jej slavnostně posvětil. Kriteriem jsou však ony okolnosti, kterým středověk věnoval pozornost, t. j. přenesení ostatků anebo ustanovení posvěcení jakožto každoročního církevního svátku.

Udané kritérium, samo o sobě, neplatí obráceně. Kostel slavnostně vysvěcený biskupem byl pravděpodobně zděný, ale naopak mohl jak biskup, tak kněz benedikovati zděný kostel, takže bychom vlastně z benedikce kostela nemohli dovozovati, ani že byl zděný, ani že byl dřevěný. Avšak za daných poměrů a v misijních územích byla zděná stavba něčím mimořádným, podnikaným jen z mimořádných pohnutek a k mimořádným cílům. Proto můžeme opět dosti bezpečně uzavírat, že větší zděné stavbě, právě pro její mimořádnost, se dostávalo slavnostního svěcení, kdežto dřevěné kostely byly jen prostě svěcené, podle dnešního pojmu benedikované.

Kritérium, jak již řečeno, není apodiktickým důkazem, nýbrž pravděpodobným náznakem.

Na konec dlužno ještě vzpomenouti, že v dřevěném kostele, který jako takový byl svěcen jen prvním prostým způsobem, mohl býti hned při prostém svěcení budovy, anebo také později, posvěcen pevný oltář, do něhož biskup na místě uložil a zazdil ostatky svatých. Kostel takový lišil se od ostatních dřevěných kostelů tím, že místo přenosného oltáře měl pevný oltář zděný, avšak nerovnal se zase slavnostně svěceným kostelům zděným, poněvadž byl ze dřeva a proto se mu nedostalo slavnostního svěcení. Příslušný formulář pro svěcení takového pevného oltáře,

secentur.« Decreti p. III. De consecr. Dist. I., c. 31.

³³ J. Braun, Liturgisches Handlexikon, Regensburg 1924, 128.

jak již řečeno, obsahují sakramentáře. Památný den takového oltářního posvěcení, spojeného s deposicí mučedníků v oltáři, jistě také zůstával zachován, a to tím spíše, poněvadž byly vyhotovovány datované ověřovací listiny takových oltářních svěcení.

6. **Založení blatenských kostelů.** Anonymova zpráva o svěcení kostelů sama o sobě stručná, poskytne ve světle těchto úvah a jimi nabytých kritérií přece jen některé skrovné poznatky vzhledem ke stavební povaze blatenských kostelů.

Především uvádí anonym řadu kostelů bez titulu. Jsou to patrně ony nejmenší a nejméně významné kostely, u nichž nebyl zřízen kněz, kterým se nedostalo jména některého světce titulem, ba snad ani oltáře s ostatky, poněvadž kněz si takový oltář přinášel s sebou. Kostel byl posvěcen pouhým celebrováním mše. Sem patří Nitra a je dobře pochopitelné, že arcibiskup Adalram na cizím území světil kostel tímto prostým způsobem, kdežto nevysvětlitelné by bylo ono slavnostní svěcení v cizí misijní oblasti. Pro Nitru nepadá v úvahu leč dřevěná stavba. Jiných takových kostelů bez titulu vypočítává anonym za Priviny 15, z nichž jen u dvou uvádí jména tam zřízených kněží, za Kocela 3. Tato prostá svěcení (benedikce) nemusil ani arcibiskup sám konati, a jsou asi jemu mnohá jen proto připisována, poněvadž se za něho stala delegovanými jím kněžími. Podle právní povahy byly tyto stavby soukromými oratořemi. O stavební povaze nevíme nic, ale vzhledem k tomu, že při svěcení šlo o nové stavby nových obyvatelů, možno předpokládati, že byly dřevěné, právě tak, jako jejich statky. Totéž naznačuje nepřímým způsobem svěcení, který oratořím nedal ani titulu.

Dále jmenuje anonym významnější kostely, kterým se dostalo titulu. Sem spadají všechny ostatní kostely, pokud nebudou vyloučeny následující skupinou. Nic nenaznačuje, že by některý z těchto kostelů byl biskupem slavnostně posvěcen a proto byly také asi ze dřeva, nevyjímaje kostel sv. Hadriána, o němž ještě bude zmínka.

Zdá se, že výjimkou jsou ony kostely, u nichž anonym připojuje datum svěcení. Je jich pět, t. j. hlavní a hradní kostel P. Marie v Privinově hradě (24. ledna 850), svěcený Liutpramem, a čtyři kostely svěcené Adalvinem ve dnech 26. prosince 865 a 1., 13. a 14. ledna 866. Jsou tato uvedená data konsekračními dny, každoročně slavenými, a ko-

stely tudíž zděnými? Znal snad anonym tyto dny z nějakého úředního zápisu, jako tvrdí na jiném místě, že čerpal z úředních pramenů?

Více než u jiných západních Slovanů (kromě Korutanů) byla v blatenském území dána možnost zděných kostelů, jednak tradicemi římskými, jednak vlivem Salcburku. Možnost tuto nelze popřít. Ale přesto se zdá pravděpodobnějším, že uvedená data jsou jen dny prosté konsekrace = benedikce.

Z textu jasně nevyplývá, že by tato data byla uvedena proto, že se týkala slavnostní konsekrace. Datum svěcení kostela P. Marie udává anonym proto, že se toho dne za svědectví mnoha velmožů stalo ujednání mezi arcibiskupem a Privinou, na jehož základě arcibiskup postavil Privinova kněze v čelo blatenského okrsku a duchovenstva. Příslušnou listinu znal asi ze salcburského archivu. Vzpomeneme-li si na anonymovu tendenčnost, je neuvěřitelné, že by si v případě slavnostního svěcení odpustil líčiti, jaké vzácné ostatky salcburský arcibiskup uložil v oltáři a jak slavnostně se každoročně vzpomíná výročí onoho posvěcení a tím i arcibiskupa. Totéž platí o ostatních čtyřech kostelích, jichž data snad náhodně našel v listinách, týkajících se této cesty arcibiskupovy. Třebaže byla na blatenském území, prostírajícím se až na bývalé území římské, hned už v začátcích křesťanství dána mnohem větší možnost zděných kostelů než na př. v Čechách, přece jen anonymova zpráva nenasvědčuje tomu, že uvedené kostely jako zděné byly arcibiskupem slavnostně svěceny. Spíše šlo o prosté svěcení, konané arcibiskupem, jehož datum se náhodou zachovalo, anebo o svěcení dřevěného kostela s pevným oltářem, čehož potvrzovací listina v salcburském archivu datum svěcení anonymovi zachovala.

Zbývá zmíniti se o kostele sv. Hadriána, poněvadž je zhusta udáváno, že si Privina k této stavbě r. 850 vyžádal zedníky, z čehož se usuzuje, že kostel byl kamenný. Především dlužno opravit datum, dosud špatně uváděné. Z anonyma vyplývá, že to nemohlo býti v r. 850, nýbrž po r. 853 a před rokem Liutpramovy smrti 859.

Zpráva sama je velmi podezřelá. Neobyčejným způsobem líčí stavbu kostela, ač to není hlavní kostel na Privinově hradě, nýbrž vedlejší. Podle anonymova udání byl to Liutpram, jenž stavěl kostel, ale je opět pravděpodobné, že by stavěl na cizím pozemku. Stavěl-li arcibiskup

kostel, nač tedy Privina žádal řemeslníky? A dále praví anonym, že Liutpram tam zařídil officium ecclesiasticum, tedy bohoslužebný řád, patrně i hodinky, výraz, který dává mysliti skoro na instituci kanovníků. Ta se v té době, hlavně od císařského sněmu r. 816, jako cosi nového a dobového šířila Evropou, ale není myslitelné, že by dospěla až do misijního území. Udáním, že ke stavbě byli ze Salcburku posláni zedníci a malíři, kováři a tesaři, chce anonym říci, že to byl kostel nad jiné vynikající — a naopak neví ani data, kdy byl kostel slavnostně posvěcen. A na konec emfaticky přidává, že tu leží (pausat) sv. Hadrián, ač jinak o tom nevíme. Záhadu objasní malá úvaha. Anonym psal tendenčně svůj spis, aby obhájil nároky salcburských arcibiskupů na východní Panonii. Spis byl ovšem psán pro ty, kteří mohli svým zákrokem ono území arcibiskupům zase vrátiti, tedy jednak pro papeže, který ono území Metodovi přidělil, jednak pro Ludvíka Němce jakožto nástupce Karla Velikého, který zmíněné území kdysi svěřil salcburským arcibiskupům. Avšak papežem byl tehdy Hadrián II.! Proto se anonym překonává, aby vylíčil zásluhy salcburských arcibiskupů o kostel sv. Hadriána, který tu patrně stával a nelišil se hrubě od ostatních. Mučedník Hadrián z Nikomedie (za Maximiana, asi r. 303) byl pochován v Cařihradě a druhý svatý toho jména zemřel jako opat v Canterbury r. 709. Lze nanejvýše na to pomýšleti, že ve zmíněném kostele byly nějaké ostatky prvního svatého, snad jen brandeum, ale nikoliv jeho tělo. Z toho učinil anonym »humatus pausat«, leží tu sám v zemi pochován. Z kostela udělal mimořádnou stavbu, kterou arcibiskup na cizím pozemku stavěl, v kostele umístil církevní officium pravidelně konané, všechno to zásluhou salcburských arcibiskupů, jen aby Hadrián II. viděl, jak sv. Hadriána ctili. Za těchto okolností pozbývají anonymova udání o kostele sv. Hadriána váhy a nelze jich užítí k důkazu, že v blatenském území Privinově existoval kamenný kostel.

Naproti tomu je dobře možno, že na blatenském území byl z dřívější římské doby nějaký zděný kostel. Nelze také vyloučiti, že vlivem římských tradic a pomocí salcburskou byl tu postaven nějaký zděný kostel. Ale přece jen není možno z anonymova líčení něco takového bezpečně dovozovati. Právě vzhledem k anonymově tendenčnosti, která by náležitě vynesla podrobnosti slavnostního svěcení, příslušejícího zděným

kostelům, jen aby tím zvětšila zásluhu salcburských biskupů, lze mnohem pravděpodobněji míti za to, že ani u těchto Slovanů, tak blízkých římskému zdroji středověké zděné stavby, za salcburské misie ještě nebylo nových kostelů z kamene. I zde byl, při nejmenším ve většině případů, typem misijního kostela kostel dřevěný.

Z tohoto zkoumání vysvítá zároveň, že z domnělých zděných kostelů v blatenském území nelze dovozovati, že snad také první kostely v Čechách byly stavěny z kamene. Především nemůže býti žádným argumentem anonymova zpráva o kostele sv. Hadriána, která se jeví tendenčním výmyslem. Ale také ostatní kostely v blatenském území neopravňují k úsudku, že první kostely v Čechách byly zbudovány z kamene, neboť podle všeho se zdá, že i v blatenském území byly tehdy nové kostely stavěny ze dřeva, a jestliže přece jen některé z nich byly zděny z kamene, stalo se tak vlivem tradiční techniky stavební, která se tu na bývalém území římském za početné kolonisace francké a snad i vlivem salcburské církve udržela. Takových předpokladů nebylo v Čechách, a proto možno tu v začátcích misii předpokládati jen dřevěné kostely.

III.

Moravská misie slovanská a její kostely.

V bojích, které se rozpoutaly od r. 846 mezi Ludvíkem Němcem a Čechy, nemohla v Čechách pokračovati misijní činnost německo-latinská a s ní spojená stavba kostelů. Avšak zatím vzrůstala přes všechny nájezdy Ludvíka Němce moc východního souseda Čech, velkomoravské říše, a spojenecký vztah Čech k ní se utužoval. Když zemřel r. 876 Ludvík Němec, prospěly spory vzniklé mezi syny Ludvíkovými velice samostatnosti Čech, takže došlo k jakémusi spojeneckému svazku s velkomoravskou říší. Bylo jen přirozeno, jestliže za těchto poměrů se křesťanství z Moravy šířilo do Čech. Proto nám nastává úkol zkoumati, zdali a jaké kostely sem z Moravy přišly.

1. K o s t e l n í s t a v b y n a M o r a v ě. Úspěšnější a trvalejší než v Čechách bylo úsilí německých misionářů na Moravě, která se tehdy pro-

stírala až na nynější Slovensko a jižně sahala až do Rakous. Příčinou toho byla větší přístupnost a navštěvovanost oněch území, kudy šlo několik významných cest obchodních, kdežto Čechy byly poměrně izolovanějším celkem. Sjednocovací vývoj různých kmenů pokročil na Moravě dále než v Čechách. Zdá se, že kolem r. 830 byla už valná její část spojena pod vládou Mojžírovou, neboť vedle něho nalézáme na nynějším Slovensku již jen jediného, snad posledního kmenového knížete Privinu, který byl Mojžírem také za nedlouho vypuzen. Sjednocením bývalých kmenových území byla misionářům usnadněna činnost, neboť nalézali všude stejné poměry.

Misionáři na Moravu přicházeli z různých stran. V poselství císaři Michalovi jsou jmenováni Řekové, Vlaši a Němci,¹ ale podle zeměpisné polohy a pozdějších revindikací náleželo prvenství Němcům církevní provincie salcburské a z nich misionářům pasovským.² Křesťanství se ujímalo. Mojžířův nástupce Rastic čili Rastislav, r. 846 Ludvíkem Němcem dosazený, byl křesťan. R. 852 mohla synoda Mohučská už mluvit o křesťanství na Moravě, třebaže se jí ještě zdálo hrubým.³ V době hrozící převahy východofrancké říše chtěl se Rastislav především z politických důvodů stát i po stránce církevní neodvislým na Německu a odnít tak mnohou záminku k vměšování do vnitřních poměrů. Proto si žádal věrozvěstů nejprve v Římě a pak v Cařihradě. Zde dosáhl r. 863 úspěchu. Když přišla na Moravu řecká misie Cyrilova a Metodova, aby se slovanským Písmem přinesla slovanskou liturgii, bylo na Moravě křesťanství už dosti rozšířeno, jak vysvítá z Rastislavova poselství⁴ i z počtu latinských a franckých arcikněží, kněží i žáků, kteří se novým misionářům protivili.⁵ Přes působnost řeckoslovanských

¹ *Život sv. Methoda* (legenda pannonská) 5, FRB. I., 44.

² Patauensis episcopus civitatis, in cuius diocesi sunt illius terre populi ab exordio christianitatis eorum. Stížnost bav. biskupů z r. 900, *G. Friedrich*, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Praha 1907, I., 30, n. 30.

³ in rudem adhuc christianitatem gentis Maraensium. *Friedrich*, l. c. I., 5. Křesťanství v nových územích zůstávalo dlouho »hrubým«, jak patrno v Čechách ještě za sv. Vojtěcha.

⁴ nuntians hoc, quod populus suus ab idolorum quidem cultura recesserat et christianam legem observare desiderabat. *Život sv. Konstantina*. VII., FRB. I., 96.

⁵ *Život sv. Konstantina, řečeného Cyrilla*. XV., FRB. I., 30.

⁶ Усқъдбѣ же і свої ученици і достойны чѣсти сѣтворѣше, і службѣ сѣбѣ чини

misionářů zůstalo tu i nadále duchovenstvo latinského obřadu, zvláštním způsobem podrobené hierarchii slovanské, od r. 869 zřízené. R. 880 dosáhlo latinského biskupa v Nitře. Víme konečně, jak se Svatopluk zase naklonil latinské liturgii a Vichingovi. Zvláštní poměry moravské církve nejlépe vyznačuje zmínka o pohřebních obřadech za zesnulého arcibiskupa, které se r. 885 konaly latinsky, řecky a slovansky.⁶

Podle toho, co bylo v předešlých kapitolách vyloženo o stavbě misionářských kostelů, lze bezpečně míti za to, že kostely, které na Moravě před příchodem slovanských věrozvěstů postavila misie německolatinská, byly dřevěné, neboť víme, že latinští misionáři stavěli v misijních územích dřevěné kostely a slovanský lid jiných staveb neznal. Římských tradic tu takřka nebylo. Proto také jest předpokládati, že byl ze dřeva onen kostel, který salcburský biskup Adalram mezi r. 821—836 v Nitře posvětil Privinovi. Bylo to asi jen nepatrné oratorium, neboť anonymní obhájce pastorační působnosti salcburských arcibiskupů, který jinak, kde může, vypočítává tituly kostelů, neví nic o zasvěcení nitranského kostela. Byla to modlitebna, konsekrovaná prostým způsobem. Adalram tu nesvětil ve svém území, neboť týž anonym vynechává kvalifikaci úkonu, jinak z důvodů právních stereotypně opakovanou, že totiž arcibiskup jednal podle své pravomoci (*potestative*), a nad to výrazem »za Dunajem« zdá se naznačovati, že to bylo za hranicemi diecése. Arcibiskup patrně světil kostel v misijní oblasti, dosud nikomu nesvěřené, nebo nanejvýše jen jako metropolita v území jinak svěřeném suffragánovi, pasovskému biskupovi, meškaje tam z neznámých důvodů.⁷ Modlitebna sama nebyla určena pro Privinu, který tehdy nebyl ještě křesťanem, ani pro jeho lid, který byl stejného náboženství s kní-

Latinьsky i Grьцьsky i Slovьньsky сътрєбіше i položiше i въ съборьнєи срьктьви. (Panonská legenda o sv. Methodovi, *Pastrnek*, Dějiny sv. apošt. Cyrila a Methoda, 238.)

⁷ Privinův kostel, podle způsobu anonymovy mluvy jen bezejmenná modlitebna, sotva zůstal hlavním nitranským kostelem. Tomu nasvědčuje jednak častý úkaz, že na místě prvního, takřka na zkoušku postaveného kostela misijního, byl vlastní kostel, větší a nádhernější, stavěn teprve, když se křesťanství ujalo, často za krátko. Jistě že Vichingovi sloužila za stoličný kostel jiná budova, než misijní modlitebna vystavěná mezi r. 821—36. Později (r. 1111) nalézáme v Nitře titul sv. Jimrama, Ondřeje a Benedikta (*V. Chaloupecký*, *Staré Slovensko*, Bratislava 1923, 35). Kostel ten nemohl dobře býti kostelem Adalramovým, neboť sv. Jimram nepatřil mezi salcburské světce, ale neodporovalo by, že kostel Vichingův už měl titul sv. Jimrama. Nynější půlkruhová

žetem, nýbrž patrně pro křesťany-cizozemce, povolane k nějakým úkolům Privinou. Z toho však vysvítá, že se už tehdy na Moravě stavěl kostel. Bližších zpráv o Moravě však nemáme, neboť na rozdíl od anonyma, hájícího práva salcburských arcibiskupů na Panonii, nepokusil se v Pasově nikdo o vylíčení dřívější činnosti tamních misionářů a biskupů na Moravě, čímž bychom byli nabyli zajímavých zpráv i při stranickém zabarvení spisu. Lze jen všeobecně souditi, že moravské poměry nebyly příliš odlišné od východopanonských, odmyslíme-li si vlivy, kterými v Panonii působily starší tradice na části území, kdysi římské, a silnější vlivy francké v pohraničních oblastech, spravovaných hrabaty a kolonisovaných franckými statkáři. Poněvadž takových tradic a poměrů na Moravě nebylo, nelze při německolatinské misii na Moravě vůbec předpokládati jiných kostelů než dřevěných.

Jistě stavěla také řecko-slovanská misie na Moravě kostely. Výslovně to dosvědčuje legenda⁸ a nemusí to býti jen legendární přízdobou. Stěží však lze říci, zda byly stavěny ze dřeva či z kamene. Otázku poněkud osvětlí zkoumání, jakého druhu byly kostely misíí byzantských. Misijní činnost, její organisace a metody, byly totiž různé v církvi východní a v církvi západní.

Na západě germánské národy buď si přinesly arianismus z dřívějších východních sídel, anebo se staly katolickými tím, že se přistěhovaly do prostřed takového obyvatelstva. Další rozšíření křesťanství bylo hlavně dílem soukromé anebo misijní horlivosti franckých, iroškotských a anglosaských věrozvěstů, až teprve Karel Veliký, napodobuje příklad císařů byzantských, začal panovnickou mocí šířiti křesťanství mezi Sasy a Slovany. Na východě bylo to ode dávna císařským posláním, neboť panovník se považoval za zástupce božího na zemi a za nového apoštola, původním rovného, ἰσαπόστολος, ὁ νέος ἀπόστολος, jehož úkolem bylo celý svět učiniti křesťanským.⁹ Obrácení východních Germánů a

apsida, omylem považovaná za zbytek rotundy, je zřejmě závěrem pozdněrománského kostela, jak již upozornil K. Guth a nejnověji výkopy dokázal V. Mencl. Snad se podaří chystaným výkopům nalézt dřívější stavby, kostel zmíněný z r. 1111, snad totožný s Vichingovým kostelem, anebo jej ještě předcházející Vichingův kostel. Není však téměř naděje, že by co zbylo z primitivní stavby Privinovy.

⁸ Factus ergo Moravorum antistes... ecclesias Dei ad culmen summi decoris

Slovanů událo se jednak tím, že na Balkáně vstoupili do prostředí křesťanského, anebo tím, že ve službách byzantských přijali křesťanství, anebo konečně že byli získáni misiiemi k nim poslanými mocí císařskou. Při první možnosti nebylo třeba stavěti kostelů, neboť Slované, zaplavující Balkán, všude jich nalézali s dostatek. Po té stránce Justinián vydal jen zákon, že všichni poddaní musí přijmouti křest. Avšak když křesťanství se šířilo k barbarům za hranice imperia ať návratem pokřtěných vůdců či císařskou misí, tu bylo potřebí stavěti kostely v krajích, kde dosud nestály. Prokopios v knize o stavbách Justiniánových líčí takové stavby. Tak na př. v 2. knize,¹⁰ kde vypisuje, jak mohutnými zděnými hradbami císař opevnil hranici proti Peršanům, jedním dechem jmenuje nově postavený kostel v Daře a nemůže býti pochybnosti o tom, že byl zděný z kamenů. Podobně v Armenii, kde císař podrobil a na křesťanství obrátil divoký kmen Tzanů. V místě Schamalinichon postavil nejen kamenné pevnosti,¹¹ nýbrž i kostel, jistě také z kamene. Podobně dal Abaskům postavit kostel P. Marie.¹² Byzantská císařská misie neznala dřevěných kostelů. Vyplývalo to z povahy misie. Přicházela poslána císařem a jeho moc a velikost reprezentovala nádherná stavba kamenná. Nešlo tolik o apoštolské získání duší jako na západě, kde obětaví misionáři rychle ze dřeva stavěli kostely, jen aby co nejdříve sami a noví věřící měli dům boží. Na východě misijní kostel vyjadřoval velikost císařovu a proto se stavěl z kamene. Ve východní církvi se také liturgie tolik nevázala na kostelní budovu anebo oratoř jako v západní církvi, neboť kněz mohl na antimisionu celebrovati i v soukromých domech. Nebylo tudíž zapotřebí tolik spěchat se stavbou kostela v misijním území. Za nástupců Justiniánových ochabla misijní činnost, pak ji ochromilo obrazoborectví, ale ani ve vojenských koloniích, jimiž se v té době ještě nejspíše šířilo křesťanství,¹³ nelze jiných kostelů předpokládati než kamenných a zděných. Zde nic ne-

erigens . . . *Legenda o svv. Cyrillu a Methodovi*. VIII., FRB. 104.

⁹ *Fr. Dvorník*, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Paris 1926, 62.

¹⁰ *Procopius*, *De aedificiis Iustiniani*, III., 6. Ed. Dindorf, Bonn 1838, 209 násl.

¹¹ φρούρια, castella. Tamtéž, III., 6, 258.

¹² *Procopius*, *De bello Persico et Vandalico*, ed. Dindorf, Bonn 1833, 471.

¹³ *Dvorník*, l. c. 68.

nutkalo co nejrychleji postavit kostel. Stavěl se týmž tempem, jako obytné domy. Také v zemích, kam se rozšířilo z východní říše křesťanství, nalézáme jen zděné kostely, jako na př. v Armenii. Jestliže obrozená aktivita byzantských císařů a byzantského života v IX. století vyslala Cyrila a Metoda k Chazarům, pak při byzantské misii, chráněné autoritou císařskou, opět lze stěží jinou stavbu kostelů předpokládati než zděnou, třebaže o ní není zmínky. Nemáme žádných dokladů, že by byzantské misie stavěly kostely jinak než z kamene. Proto je zcela přirozené, že r. 889 velký kníže Vladimír povolal byzantské mistry ke stavbě chrámu Matky Boží v Kijevě.¹⁴ Pojem křesťanského kostela byl tu s počátku totožný s pojmem kamenné zděné budovy.

Podle toho bylo by předpokládati, že byzantská misie také na Moravu přinesla stavbu zděných kostelů, neboť věrozvěsti nepřišli sami, nýbrž s celým poselstvím a jistě i s velikým průvodem. Předpoklad takový nelze však dosud žádnou památkou doložit. Tím ovšem není vyloučena možnost, ale vzniká přece jen závažná pochybnost. Písemné zprávy také neobsahují výslovného svědectví, pouze v jediném údaji mohl by býti spatřován náznak zděné stavby. V životě sv. Konstantina a Metoda, pozdější proloží legendě, sepsané asi už v Bulharsku, čteme, že arcibiskup Metoděj byl pochován ve velikém chrámě moravském po levé straně »ve stěně za oltářem svaté Boží rodičky«.¹⁵ Údaje kompilované proloží legendy nejsou ovšem té váhy, jako na př. údaj panonské legendy, která mluví jen všeobecně o pohřbu v kostele, takže lze pochybovati o správnosti bližšího určení hrobu, daného proloží legendou. Než označení místa je tak přesné, že budí zdání údaje učiněného podle autopsie, jakoby byl spisovatel legendy anebo pramene kdysi v míadí na Moravě Metodějův hrob viděl. Avšak má-li stěna býti hrobem, dlužno především pomýšleti na zeď, do níž lze mrtvolu zapustiti a neprodyšně zazdíti. Užitý výraz »stěna« znamená ve staroslovanské zeď. Z toho by následovalo, že aspoň presbytář stoličného kostela Metodějova, ne-li celý kostel, byl zděný. Než význam ojedinělého a pozdějšího svědectví nelze příliš zdůrazňovati, zvláště když

¹⁴ *Niederle*, I. c. I. 2., 830.

¹⁵ Лежить же въ великаѣ църкви Моравьстѣи о лѣвојѣ странѣ въ стѣнѣ за оltaremъ святаго богородицы... *Život sv. Konstantina a Metoda*. FRB. I., 70.

není vyloučeno, nejde-li v údaji o zkratkový náznak. Vždyť i při primitivnějších technikách slovanských bylo by možno mluvit o hrobu ve stěně. Při stoličném chrámu nutno zajisté nechat mimo úvahu stěny z proutí pletené anebo stěny z hlíny dusané, v nichž by, absolutně řečeno, takový hrob nebyl možný. Avšak i při stěně z kmenů roubené lze mluvit o »hrobu ve stěně«, byl-li mrtvý pohřben v přístěnku anebo v nice, v tomto případě eventuálně i v zemi. U zděných staveb lze takové výklenky, určené pro hroby, v samotných apsidových zdech doložit; nebyly by tudíž vyloučeny podobné jim niky ani ve stavbách dřevěných. Proto nelze z brachylogické mluvy tohoto údaje bezpečně dovozovati, že stoličný chrám Metodějův byl určitě zděný, ač prostě, jak zní, svědectví spíše jej naznačuje jako takový. Snad přinesou časem vykopávky nejen určité vyřešení otázky, kde ležel hlavní hrad Svato-plukův, nýbrž i odpověď, zda v něm stál a jakého byl díla stoličný chrám Metodějův.

Chceme-li se dohadovati, jakého druhu byla ostatní stavební činnost cyrilometodějské misie, nutno uvážiti její povahu. Je jasno, že misie cyrilometodějská nebyla vlastně misí byzantskou, nýbrž přicházela pouze z Byzance. Neposílal ji svým jménem císař, nýbrž císařem poslána, přicházela na pozvání knížete moravského. Vstupujíc na území západní církve podřídila se římskému papeži a převzala zvyky a zařízení západní církve. V Římě se dostalo moravským věrozvěstům biskupského svěcení, kanonického poslání a slovanské liturgii schválení. Jestliže u některých liturgických textů předloha není dosud bezpečně známa, jako na př. u pražských hlaholských zlomků, mají jiné texty zřejmě předlohou latinskozápadní formuláře liturgické, jako na př. kyjevské a pozdější vídeňské zlomky. Soudě podle kyjevských listů byla právě nejdůležitější liturgická kniha, staroslovanský sakramentář, sdělána podle starého gregoriánského sakramentáře původní tradice římské asi ze VI.—VII. stol., patrně při pobytu Cyrilově v Římě.¹⁶ Z toho vysvítá, že misie cyrilometodějská aspoň od r. 870 převzala západní liturgii a převedla ji na slovanský jazyk. Jiná liturgie než římská ne-

¹⁶ Jak dokázal D. Cuniberto Mohlberg, *Il messale glagolitico di Kiew* (Sec. IX) ed il suo prototipo romano del sec. VI—VIII. *Memorie della Pont. Accademia Romana di archeologia*, II., Roma 1928, 207. Viz též J. Vajs, *Kyjevské listy a jejich latinský*

byla by v Římě došla schválení. Změna se týkala jen jazyka. Proto také nebylo věrozvěstům vytýkáno, že užívají východní liturgie, nýbrž že užívají v liturgii slovanské řeči, což jest pochopitelné jen tehdy, jestliže jejich liturgie podle obsahu byla římská. Z toho je patrné, že cyrilometodějská misie se vžila do západních poměrů a přejímala západní zařízení a zvyky. Představa, jakoby cyrilometodějská misie na Moravě šířila východní obřad, neodpovídá skutečnosti. Tomu nasvědčují také vzpomenuté již poměry moravské. Zůstali tu západničtí kněží latinští, podrobení autoritě nového arcibiskupa, a jejich význam ještě vzrostl za Svatopluka, kdy dosáhli toho, že latiník, Šváb Viching, se stal r. 880 Metodějovým sufragánem.

Za těchto okolností nelze dobře předpokládati, že by cyrilometodějská misie zachovávala stále ještě byzantský způsob kamenných kostelů, jinak užívaný byzantskými reprezentativními misiemi císařskými a snad také užitý u prvních staveb na Moravě. Jako převzala nejdůležitější a nejvlastnější liturgické řády latinskozápadní a vyjádřila je pouze jazykem slovanským, podobně lze mítí za to, že převzala také západní způsob liturgických staveb t. j. dřevěné kostely, misijním účelem vhodnější a místním schopnostem přístupnější. Byl-li stoličný chrám Metodějův skutečně zděný, byla to asi jen výjimka, která se udála buď proto, že byl stavěn v době, kdy věrozvěstové ještě nepřevzali tolik západních zvyklostí a sami svými pomocníky aspoň presbytář nového kostela vyzdili, anebo lze pomýšletí na to, že se tak stalo vzhledem k důležitosti a významu kostela. Rozhodně nelze u cyrilometodějské misie předpokládati ve větším rozsahu stavbu zděných kostelů i na venkově, neboť pak by jistě po nich zbyly nějaké stopy.

(římský) originál stol. VI.—VII. Bratislava IV. (1930), 521.

¹⁷ Tím se počíná pojednání o prvních kostelních stavbách v Čechách. Všeobecně k nim literaturu a materiál snesl F. J. Lehner, *Dějiny umění národa českého*, I., 1., Praha 1903; I., 2., Praha 1905; kriticky materiál zpracoval několikrát V. Birnbaum, *Stavební povaha nejstarších českých basilik*. Čas. Spol. přátel starož. čes. XXVII (1919). Románská Praha. Ročenka kruhu pro pěst. dějin umění za r. 1923. Praha 1924. Článek »Románská architektura« v *Dějepisú výt. umění v Čechách* (Mánes) I. Pokud jsou rotundami, shledal k nim všechen dostupný materiál K. Guth, *České rotundy* (citováno ČR.), Pam. archeol. XXXIV (1924—5), 113 násl., při čemž obšírně uvedl dosavadní literaturu a zpracoval látku k vývojovému nástinu, k němuž zaujal odchýlné stanovisko V. Birnbaum v článku »K otázce našich rotund« (cit. ONR.), Pam. archeol. XXXV

Jestliže už na samotné Moravě lze nanejvýše u hlavního kostela podle nedosti určitého textu předpokládati zděnou stavbu, pak ji lze tím méně předpokládati tam, kam moravská církev vyslala misii, t. j. v Čechách.

2. Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci.¹⁷ Stoupajícím vlivem Svatoplukovy říše došlo k působení cyrilometodějské misie i v Čechách, a to tím spíše, poněvadž jazykově byla lidu bližší než misionáři němečtí. Metod sám do Čech nikdy nepřišel a tím méně Cyril, avšak na Moravě byl s třiceti průvodci Metodem pokřtěn český kníže Bořivoj a s ním přišla do Čech misie kněze Kaicha.¹⁸ Tolik vypravuje na konci X. století v rámci legendárních příměšků *Pekařem* rehabilitovaný t. zv. Křišťan, autor legendy o sv. Václavu a Ludmile. Hodnověrnost jeho údajů po stránce historické je v mnoha případech dokázána a po stránce archeologické vysvitne i v této práci. Proto nelze nepřijmouti jeho svědectví i tam, kde je jen málo podepřeno jinými zprávami, jako na př. v otázce křtu Bořivojova. Tím spíše je to nutno, poněvadž i bez těchto zpráv bylo dříve, dokud nebyl Křišťan ve své věrohodnosti doceněn, usuzováno, že Bořivoj byl skutečně křesťanem,¹⁹ jak dosvědčují legenda o sv. Ludmile, kterou vydal *Mencke* (Fuit in provincia Bohemorum)²⁰ a staroslovanská prolovní legenda,²¹ obě závislé na téže ztracené předloze původní staroslovanské legendy Ludmiliny,²² dále t. zv. česká redakce legendy *Crescente fide*, pozdní legenda moravská,²³ a konečně Kosmas, který pokřtění Bořivojovo uvádí k r. 894. Jde tedy o starou tradici, zaznamenanou na několika místech, částečně nezávislých, takže o křtu Bořivojově nelze vážně pochybovati. Křišťan doplňuje tyto všeobecné údaje podrobnějšími zprávami, vzhledem k hodnověrnosti autorově po vyloučení legendárních prvků v jádře příja-

(1926—7), 167 násl.

¹⁸ (Metudius) ... ipsum ducem cum suis triginta ... sacrosancto baptismali fonte innovavit ... eum ... ad propria redire concessit, tribuens ei venerabilis vite sacerdotem nomine Caich. *J. Pekař*, Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians (citováno WLL.). Prag 1906, 102.

¹⁹ Viz *Pekař*, WLL. 200.

²⁰ Otištěna v MG. Ss. XV., 1., 573.

²¹ *J. Vajs*, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, Praha 1929 (citováno SVL), 64.

²² Viz *Pekař*, WLL. 210.

²³ FRB. I., 107.

telnými. Už z této zprávy bylo by *a priori* usuzovati, že pokřtěný kníže ve své zemi postavil kostel, neboť, jak již řečeno, misionáři provázeli pokřtěného knížete a prvním jejich úkolem bylo stavěti kostel, v němž by shromáždili lid a konali bohoslužbu.

Přínosem Křišťanovým je zpráva, že Bořivoj byl na Moravě pokřtěn Metodem. Odpovídá to politické expansi velkomoravské i nastalé české závislosti na velkomoravské říši. Křest se však asi stal dříve než r. 894, jak udává Kosmas, a bývá kladen do let 874—885.²⁴ Vzhledem k tomu, že se v letech 880—881 Svatopluk sblížil s Vichingem a latinskou liturgií, a naopak zase znesvářil s Metodem, dlužno asi tento křest, motivovaný politickými ohledy, klásti před r. 880, neboť jinak by křest spíše udílel Viching, a tak by se z Moravy do Čech šířila liturgie latinská.

Důsledkem zprávy o tom, že křest udílel Metoděj, je poznání, že Kaichova misie, do Čech vyslaná, byla slovanská. Tím je také vysvětlen vznik slovanské liturgie v Čechách, jejíž existence v Čechách je známa ještě v následujících stoletích, ale jejíž vznik by jinak nebyl jasný.

Křišťan sděluje dále, že byl kněz Kaich ustanoven na Levém Hradci. Patrně nepřišel sám, nýbrž přivedl sebou také nižší duchovenstvo. První starostí křesťanských misionářů bylo postavit kostel. Proto odpovídá úplně daným poměrům udání Křišťanovy legendy, převzaté též závislou na ní legendou »Diffundente sole«, že byl v Kaichově působišti na Levém Hradci postaven kostel sv. Klimenta, papeže a mučedníka.

Paměť toho, že na Levém Hradci začalo křesťanství v Čechách, zůstala živá po staletí, jak vysvítá z listiny, kterou Zbyhněv, kněz a kanovník kostela P. Marie, v letech 1125—40 založil dvě kanovnická místa v Úněticích. Jmenuje Levý Hradec, praví, že tam začalo křesťanství.²⁵ Poněvadž neznáme jiné události, která by na Levém Hradci mohla býti začátkem křesťanství, než příchod slovanského kněze Kaicha a postavený jím kostel sv. Klimenta, nabývá údajem Zbyhněvovým větší ještě věrohodnosti zpráva Křišťanova.

Ustanovení kněze a postavení prvního kostela se stalo na Levém

²⁴ V. Novotný, ČD. I. 1., 384.

²⁵ In Levo Gradech . . . ubi cristianitas incepta est. *Friedrich*, CDB. I., 130.

²⁶ K. Guth, Počátky Prahy. Českou minulostí (Novotného Sborník), Praha 1930,

Hradci buď proto, že Levý Hradec byl té doby ještě Bořivojovým hlavním hradem, anebo proto, že kníže nemohl dosud na Pražském hradě zavést křesťanství. Z vykopávek konaných v posledních letech vysvítá, že Praha je poměrně mladého založení,²⁰ a po uvážení všech okolností lze vznik její klásti asi do sklonku IX. století. Levý Hradec se zdá podle zpráv starším Prahy, a křesťanství přišlo Kaichovou misí do Čech asi právě v době, kdy hrad Pražský buď ještě neexistoval, anebo, již založen, teprve významem dorůstal starší již Levý Hradec. Podle první eventuality jasně vysvítá možnost, proč byl první kostel založen na Levém Hradci a teprve druhý, jak uvidíme, v Praze. Předpokládáme-li však, že Pražský hrad již existoval v době uvedení křesťanství do Čech, pak nebyl první kostel postaven v Praze buď pro menší ještě význam mladého hradu, který se teprve později stal hlavním hradem (*civitas metropolis*), anebo pro pohanskou reakci, vzniklou v Praze,²¹ a snad i politickou. Historické jádro Křišťanova vypravování o vzpouře lidu, který si za knížete povolal Stojmíra, žijícího již dlouho ve vyhnanství v Německu, kde i mateřskou řeč zapomněl, je patrně touto politicky protimoravskou a nábožensky protikřesťanskou reakcí. Stojmírův pobyt v Německu nemusil mít za následek, že byl přesvědčeným křesťanem, vždyť na př. z uvedeného svědectví bamberské synody z r. 1059 víme, že tam ještě tehdy byly oblasti prakticky oddané pohanství. Také spor obou stran klade Křišťan do Prahy. Z uvedených možností je některá vlastní příčinou, proč právě na Levém Hradci a nikoliv v Praze se začalo křesťanství. Nejprirozenějším po stránce věcné se zdá, že první kostel byl založen na Levém Hradci proto, poněvadž tam byl sídelní a proto hlavní hrad Bořivojův, neboť na hlavních hradech byly zakládány první kostely a nemělo by smyslu stavěti kostel na hradě, na kterém Bořivoj nesídlil. Důvodem toho, že teprve druhý kostel byl založen v Praze, zdá se podle Křišťanova vypravování býti reakce, která na vzrůstajícím hradě nastala proti Bořivojovu směru křesťansko-moravskému, neboť podobné votivní kostely bývaly na důkaz vítězství zakládány právě na místech zdolaného odporu. Nemá-li však strojené a jinak

62. Týž, *České rotundy*. Pam. Arch. XXXIV. (1924—6), 169.

²¹ V. Novotný, *ČD*. I., 140.

nedoložené Křišťanovo vypravování o Strojnírovi věčného podkladu, což rozhodnouti dnes nelze, pak jest to rostoucí 'teprve význam hradu, jemuž Praha vděčí za druhý kostel v Čechách.

Než i kdyby nebylo jasného svědectví Křišťanova o křtu Bořivojově a Kaichově misii, bylo by nutno původ levohradeckého kostela uvést ve vztah s některou ranou misí slovanskou. Příčinou toho je titul kostela. Jak známo, přinesla cyrilometodějská misie domnělé ostatky světcovy z Chersonu a šířila jeho kult. Jestliže tedy v Čechách existují tituly sv. Klimenta, nutno je uvést ve vztah s misí cyrilometodějskou, neboť německé misie by nezasvěcovaly kostely sv. Klimentu, když ani v německých diecésích v sousedství Čech tohoto titulu nenalzáme. Na západě byly sv. Klimentovi zasvěcovány pouze dřevěné kostelíky, postavené utrechtským biskupem Willibrordem, kterému se při svěcení r. 695 v Římě dostalo toho jména. Než tu nelze pomýšleti na možné vlivy do Čech, ani dobově, ani místně, zatím co u blízké a současné slovanské misie jsou takové vlivy motivovány přinesením ostatků sv. Klimenta. Ovšem nelze uvést ve vztah s nějakou ranou slovanskou misí všechny, i pozdější, kostely sv. Klimenta v Čechách. Takového bezprostředního vztahu nemá asi ani románský kostel sv. Klimenta ve Staré Boleslavi. Ale právě souhrn tolika kostelů sv. Klimenta svědčí, že *někde v Čechách* kult tohoto světce určitě začal a odjinud víme, že mohl vzniknouti jen *ve spojení se slovanskou a nikoliv německou misí*. Řetěz důkazů doplňuje Zbyhňevovo svědectví, že *na Levém Hradci se začalo křesťanství*, a okolnost, že na Levém Hradci odc dávna stál *kostel sv. Klimenta*, čehož nejstaršími svědky jsou opět Křišťan a legenda Diffundente sole, pro tuto argumentaci závažnými nikoliv pokud vypravují o založení kostela, nýbrž pokud oním vypravováním dosvědčují, že za jejich doby na Levém Hradci stál už starší kostel sv. Klimenta. Byl-li tedy sv. Kliment titulem *prvního* kostela v Čechách, stojícího na Levém Hradci, pak byl kostel ten postaven slovanskou misí, neboť jinak titul, v německých diecésích neznámý, do Čech nemohl býti uveden. V nedostatku Křišťanova svědectví o křtu Bořivojově bychom snad pomýšleli na nějakou misii

²⁸ Castelli huius rudera hodieque spectantur, in quorum medio templum s. Clementis stat adhuc integrum more veteri in forma rotunda exstructum. Phosphorus septicornis,

v době, kdy Čechy byly od Svatopluka odvislými, anebo na slovanské kněze, kteří se r. 888 z Moravy na všechny strany rozprchli, hlavně ovšem k Bulharům, avšak vždy by bylo nutno činiti hypotesu ranní slovanské misie. Křišťanovou zprávou je však věrohodně vysvětlen nejen původ titulu, nýbrž i místo prvního kostela, který by jinak, při neznalosti poměrů na konci IX. století, byl kladen do Prahy.

Kostel sám se nezachoval, avšak ještě v XVII. století udává Tomáš Jan Pešina z Čechorodu, že viděl uprostřed zřícenin zachovalý kostel sv. Klimenta, starým způsobem jako rotundu postavený.²⁸ Prozatím není důvodné příčiny nedůvěřovati Pešinově zprávě, třebaže ji výkopy ničím nepotvrdily. O vzhledu rotundy nejsme podrobněji zpraveni, avšak ze všeobecného označení Pešinoва, jistě znalého jiných českých rotund, můžeme se dohadovati toho, že se levohradecká rotunda jim podobala. Proto ji prostě označuje jako rotundu a nevytýká jiných zvláštních známek. Byla Pešinoва rotunda původní stavbou Kaichovou?

Připustíme-li tuto možnost, pak jsme nuceni levohradeckou rotundu a podle ní postavené ostatní české rotundy považovati za přínos moravské misie řeckoslovanské. Byla by to jediná výtvarná památka cyrilometodějského působení u nás. Avšak hned vzniknou další obtíže, jakmile začneme hledati původ takové rotundy v byzantské architektuře soudobé, která podobných prostých útvarů neznala, jak bude ukázáno v kapitole VII. Dále budeme nuceni předpokládati, že následující misie německolatinská hned u budečského kostela převzala typ řeckoslovanský a že se právě tento typ rozšířil u nejstarších latinských kostelů. Vznikne tedy několik pochybných závěrů.

Proti tomu bylo již svrchu vyloženo, že podle nedosti přesného svědectví o pohřbu Metodějově mohli jsme se nanejvýše toho dohadovati, že aspoň presbytář stoličného chrámu moravského byl zděný, avšak nedostatek památek bránil předpokládati zděné kostely cyrilometodějské všeobecně po Moravě. Právě vědomé přebírání západně-latinských zařízení vedlo k úsudku, že moravská církev převzala také dřevěné kostely misijní a stavěla je na Moravě, čímž byl vysvětlen tamní nedostatek památek po zděných stavbách kostelních. Proto je

Stella alias matutina, hoc est divi Viti Ecclesiae Pragensis et Gloria, Praha 1673, 120.

velmi pochybno, že zmizelá rotunda, kterou viděl Pešina, byla původní stavbou. Na celé Moravě nezbylo ani stopy po nějaké cyrilometodějské stavbě zděné a v Čechách by stála až do XVII. století celá rotunda, jaké v oblasti byzantské architektury v té době nebylo? Všechno to je velmi málo pravděpodobné. Naopak zase je stanovený již předpoklad, že prvotní kostel sv. Klimenta na Levém Hradci byl dřevěný, v úplném souladu s tím, co bylo shledáno na Moravě.

Proti původnosti rotundy Pešinou viděné svědčí také okolnost, že první kostelní stavby misijní byly zpravidla provisorní. Byl to přirozený důsledek toho, že misie přicházela do neznámých poměrů. Postavila kostel. Zdařil-li se pokus a lid se stal křesťanským, záhy původní kostel nevyhovoval a byl nahrazen stavbou prostornější a trvanlivější. Proto čteme často o přestavbách kostelů v jejich začátcích. I kdyby původní kostel Kaichův na Levém Hradci býval zděný, což předpokládá podle moravských poměrů nejsme oprávněni, bylo by velmi pravděpodobné, že byl později přestavěn, a naopak zase bylo by velmi pochybné, že by rotunda, viděná v XVII. století, byla s ním totožná. Poměry nastalé v Čechách při Kaichově příchodu byly však takové, že nelze dobře pomýšleti, že by byl hned postaven způsobem v zemi neznámým, pracným a dlouho trvajícím, veliký na tehdejší poměry kostel, který zůstal zachován na dobu 800 let. Vše to dává předpokládati jen tolik, že za nejisté dosud situace těžce se ujímajícího křesťanství byl Kaichem na Levém Hradci zbudován provisorní kostel ze dřeva, takový, jaký se cyrilometodějská misie naučila na Moravě stavěti podle tehdejších příkladů, provedených misí latinskoněmeckou, a jaký také bez obtíží mohl býti v Čechách budován lidem slovanským, znalým dřevěné stavby.

Takový prostý dřevěný kostel tu posvětil sám kněz Kaich podle povolení biskupova, ale nikoliv tím, že obětoval mši na prostěradle biskupem posvěceném (antiminsion) podle obřadu východního, jak dříve z neznalosti vlastní západnické podstaty cyrilometodějského

²⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Ed. B. Bretholz, MG. Ss. rer. Germ. Nova series II., 47.

³⁰ A. Podlaha, *Posvátná místa král. Českého*, V., 104, 105.

³¹ *Quoniam vero isdem princeps Moravie degens, omni potenti deo votum voverat,*

obřadu bylo často usuzováno, nýbrž tak, že podle západního zvyku obětoval mši na přenosném oltáříku, event. s ostatky sv. Klimenta, podle nichž nový kostel nabyt titulu.

Původní stavba později nevyhovovala a proto byla nahrazena rotundou, která, soudě prostě jen podle všeobecně udaného tvaru, mohla na místě původního kostela vzniknouti v X.—XII. století, spíše ovšem v dřívější části tohoto období, dokud měl Levý Hradec ještě význam. Ten přetrval ještě X. století, když tu 19. února 982 byl sv. Vojtěch zvolen pražským biskupem.²⁹ K věci se ještě vrátíme v kapitole VII.

Tato rotunda přetrvala středověk. V XV. století byl k ní přistavěn gotický presbytář, dosud zachovaný, r. 1684 byla podle všeho zbořena rotunda a místo ní postavena nynější loď.³⁰

Ať je tomu tak či jinak, toho nelze dokázat, že by Pešinova rotunda byla původním kostelem Bořivojovým. V soudobé byzantské architektuře by proň nebylo předloh, a zděný kostel by nevyhovoval poměrům počínající misie, která musila na rychlo budovati kostel, a tím méně tehdejším neklidným poměrům vznikající reakce. Naopak možno podle častých přestaveb prvních kostelů s větší pravděpodobností usuzovati, že Pešinova rotunda stála na místě původní jen menší stavby dřevěné a na rychlo stavěné podle způsobu latinských misionářů, rozšířeného i na Moravě.

3. Kostel P. Marie na Pražském hradě. Nové hradiště Praha, jehož začátky podle dosud vykonaných vykopávek zdají se patřiti nanejvýše konci IX. století, nabývalo jistě rychle na významu a důležitosti. Podle Křišťana zde nastal zápas mezi stranou Bořivojovou a Strojnírovou, t. j. mezi křesťanstvím a pohanskou reakcí, zatím co se Bořivoj utekl na Moravu, kde učinil slib, že postaví kostel P. Marie, vrátí-li se se ctí do vlasti. Když se tak stalo, snažil se právě na Pražském hradě slovu svému dostáti. Tak byl Bořivoj prvním zakladatelem míst svatých a shromažditelem duchovenstva.³¹ Shrneme-li obě zprávy Křišťanovy o založení kostelů, vyplývá z nich totéž, co nalézáme později u Dalimila:

videlicet quo si eum dominus ad propria cum honore reduceret, basilicam in honore beate dei genitricis et perpetue virginis Marie edificaret, reversus sine mora votum suum implere studuit in ipsa civitate Pragensi. Hic primus fundator locorum sanctorum congregatorque clericorum. *Pekař*, WLL. 94.

(Bořivoj) první chrám v Hradci postaví
 svatému Klimentu jej oslaví,
 druhý svatě Márie v Praze
 ot velikých vrat inhed na dráze.³²

Proti Křišťanově zprávě označují dvě jiné závažné legendy stavebníkem kostela P. Marie teprve Spytihněva. Jsou to legenda *Crescente fide*,³³ která podle Pekaře vznikla v sedmdesátých letech X. století v Bavorsku a je nejstarší *latinskou* legendou svatováclavskou, a legenda Gumpoldova,³⁴ kterou na základě bavorské legendy *Crescente fide* kolem r. 980 napsal biskup Gumpold v Mantově.³⁵ Tyto legendy se nezmiňují, kde stál kostel P. Marie, ale poněvadž v začátcích křesťanství v Čechách neznáme jiného kostela P. Marie, než na Pražském hradě, dlužno zde předpokládati zmíněný titul.

Obě legendy vyznačují se tím, že líčí události s bavorského hlediska. Pro ně neexistuje křesťanství rozšířené moravskou misí cyrilometodějskou a prvním křesťanem jim je teprve Spytihněv, který se r. 895 podrobil bavorské svrchovanosti politické i církevní. Proto je pochopitelné, že jemu stranicky připisují první na hradě Pražském založený kostel P. Marie, při čemž ovšem nelze vyloučiti možnosti, že teprve Spytihněv dokončil kostel, založený Bořivojem, nebo jej dal vysvětit, o čemž bude níže řeč. Příznačné je, že česká redakce legendy *Crescente fide* už Bořivoje činí křesťanem, avšak kostel P. Marie stejně připisuje Spytihněvovi. Stavitelem chrámů označuje Bořivoje prolovní legenda sv. Ludmily.³⁶ Vzhledem k dokázané spolehlivosti tolika Křišťanových údajů lze však bezpečně přijmouti i jeho zprávu, že Bořivoj založil, po př. i vystavěl kostel P. Marie,³⁷ jak též vysvitne z dalších úvah o povaze tohoto kostela, který byl založen přibližně v letech 880

³² XXIII., FRB. III., 49.

³³ (Zputigneus) . . . moenibus condidit ecclesias s. dei genitricis Mariae, et aliam quoque in honorem s. Petri principis apostolorum. FRB., I., 183. Totéž v české redakci legendy.

³⁴ (Zpuytigneu) . . . domos dei ad beatissime eius genitricis Mariae sanctique apostolorum principis memorandam veneracionem construxit. FRB. I., 148.

³⁵ Pekař, WLL. 31 násl.

³⁶ Vajs, SVL. 64.

až 890. To znamená nějakou dobu po křtu Bořivojově a někdy před jeho smrtí, která je kladena do let 888—894. Nanejvýše by se mohlo připustiti, že Spytihněv na začátku své vlády stavěl anebo dostavoval kostel P. Marie, ale i to by muselo býti před r. 895, jak vyplýne z následujících poznatků.

Přijmeme-li Křišťanovo a Kosmovo svědectví, že už Bořivoj byl na Moravě pokřtěn misí cyrilometodějskou, pak je nutno dále usuzovati, že i kostel P. Marie, jím postavený, byl původně slovanským kostelem. Dnes už nelze mluvit skepticky o existenci slovanské liturgie a kultury v Čechách v prvních dobách křesťanských, kdy ji pravděpodobnou činí nejen hlaholské zlomky liturgické českého původu, nýbrž i církevně-slovanská literatura, z Čech pocházející, jako legendy svatováclavské, první, vzniklá na české půdě před r. 967 a zachovaná v pozdějších redakcích jihoruské, severoruské a charvatskohlaholské, a druhá slovanská legenda Nikolského, na základě Gumpoldovy legendy zpracovaná kolem r. 1000,³⁸ anebo konečně píseň »Hospodine, pomiluj ny«, vzešlá z prostředí latinsko-slovanského 2. pol. X.—XI. stol.³⁹ Staroslovanská kultura v Čechách měla větší význam, než jí byl dosud prisuzován. Křišťanovo svědectví o koexistenci slovanského a latinského obřadu v Čechách se tak potvrzuje.

Apodiktického důkazu pro užívání slovanské liturgie v kostele P. Marie není, avšak vedle dohady, vyplývajícího z předpokladu, že Bořivoj byl stavebníkem, nasvědčují tomu ještě některé indicie. Především budiž k tomu poukázáno, že podle novějších studií postřižiny sv. Václava, které se konaly v kostele P. Marie, pravděpodobně se nedály podle obřadu latinského,⁴⁰ nýbrž spíše podle slovanského, poněvadž se žehnající modlitba podle znění staroslovanské legendy spíše shoduje s obřadem východním⁴¹ a právě nejstarší latinské legendy o postřiži-

³⁷ V. Birnbaum, Románská Praha, 4.

³⁸ Viz Pekař, l. c. 202.

³⁹ R. Jakobson, Nejstarší české písně duchovní. Praha 1929. K tomu viz recenzi M. Weingarta, Byzantinoslavica II. (1930), 447.

⁴⁰ Jak velikým aparátem dokázati mnil A. Naegle, Die feierliche Haarschur und Haarweihe etc., MVGDB. 55, 110; též, Kirchengeschichte Böhmens, Wien und Leipzig, 1918, I., 2., 88.

⁴¹ J. Vajs, Postřižiny sv. Václava. Časopis katolického duchovenstva. 70 (95), 1929,

nách nevypravují. Poněvadž jiného kostela P. Marie v té době neznáme, dlužno pomýšleti na kostel na hradě Pražském, který se podle všeho stal už sídlem knížecím, anebo aspoň sídlem sv. Václava, když se tu dály jeho postřižiny a nikoliv na Levém Hradci.

Určitěji k slovanské liturgii u P. Marie poukazují souhlasné zprávy téměř všech legend o latinském vychování sv. Václava. Tak vypravuje nejstarší legenda slovanská v obou ruských redakcích, že sv. Václav byl v chrámě P. Marie postřihán, načež jej dala jeho bába Ludmila učití písmu slovanskému po návodu knězově. Nepraví kde. Pak teprve jej Vratislav poslal na Budeč, kde se začal učití písmu latinskému.⁴² Legenda *Crescente fide* nezmiňuje se ovšem o slovanské výchově, ale udává, že byl poslán na Budeč učití se žaltáři u kněze Ucena,⁴³ jehož jméno jiné rukopisy udávají Uceno, Utenus a druhá staroslověnská legenda Nikolského tvarem Učený. Zprávu o latinském učení na Budči opakuje Gumpold,⁴⁴ základ legendy Nikolského. Jsou to tedy dokonce i legendy bavorského pojetí, které vědí o budečském učení. Křišťan nás rovněž zpravuje o latinské výchově na Budči, které Václava svěřil jeho otec Vratislav.⁴⁵ Vzhledem k tolika různým pramenům nutno přiznati že jejich shodný údaj musí býti historickým. Podkladem všech zpráv je zřejmě situace, že Václav se nejprve doma (patrně v Praze, podle postřižin konaných v chrámě P. Marie) učil slovansky a pak teprve byl poslán na Budeč k latinské výchově. Ale proč byl poslán právě na Budeč? Kdyby tehdy už bývali latinští kněží na Pražském hradě, byl by poslán k tamnímu knížecímu kostelu latinskému, poněvadž právě u tohoto hlavního kostela byli by působili nejvýznamnější a nejvzdělanější duchovní a nikoliv na druhotném hradě Budči. Byl-li Václav poslán k latinskému vychování na Budeč, stalo se tak pravděpodobně proto, poněvadž v dosavadních kostelích významnějších hradů, t. j. ani na Levém Hradci, ani v Praze nebylo ještě latinských kněží. Z toho vyplývá, že kostel P. Marie tehdy byl ještě slovanským kněžstvem osazen.

48 n. *V. Gruzín*, Slovanský sv. Václav, Praha 1929, 27. K tomu však dlužno dodat, že vzhledem k tomu, že moravská misie přebírala obřady latinské církve, nebude asi vůbec možno bezpečně rozlišiti, byl-li obřad postřižin, udělených sv. Václavu, řecko-slovanský či německo-latinský.

⁴² *Vajs*, SVL. 14, 21.

⁴³ FRB. I., 182.

Tato hypotéza odpovídá také způsobu, jakým si můžeme představití vníkaní řezenské misie latinskoněmecké do Čech. Snad zahajovala činnost v Čechách hned po smrti Svatoplukově r. 894, a bylo jí proto popřáno místa, aby připravila chystanou Spytihněvovu přeorientaci politickou. Určitě působila v Čechách od r. 895, kdy se Spytihněv poddal bavorské moci politické a současně i církevní. Jejím vlivem byl zbudován, jak uvidíme, brzy po r. 895 kostel sv. Petra na Budči a u něho bylo středisko latinského duchovenstva. Kostel P. Marie na Pražském hradě zůstal však prozatím slovanským kostelem. Tak lze odůvodnit Václavovo poslání na Budeč. Proto také jest klásti stavbu kostela P. Marie před r. 895, neboť jinak by už byl kostelem latinským, a označiti nejspíše Bořivoje za jeho stavebníka.

Také dobově nenaráží hypotéza na překážky. Sv. Václav se narodil asi r. 907—08.⁴⁰ Jeho otec Vratislav zemřel asi r. 920—1⁴⁷ a zanechal latinský kostel sv. Jiří, nedočkav se jeho posvěcení, jak praví Křišťan.⁴⁸ Nutno tedy stavbu kostela svatojirského, který byl prvním kostelem latinského obřadu v Praze, klásti až do posledních let Vratislavových, kdy už Václav byl dospělejší, kdežto budečský kostel byl stavěn po r. 895. Z toho opět vysvítá, že v mládí Václavově jediný kostel na Pražském hradě, totiž kostel P. Marie, ještě byl asi slovanského obřadu, když za latinským vzděláním bylo nutno Václava poslati na Budeč, jak nemotivovaně udávají i legendy německého původu.

Těžko říci, jak dlouho zůstal kostel P. Marie slovanským. Snad byl osazen latinským duchovenstvem ještě před vznikem bavorských legend o sv. Václavu, když stavbu kostela připisují Spytihněvovi. Snad se v něm ujaly oba jazyky jednoho obřadu. Snad se tu slovanská liturgie udržela ještě déle. Těžko rozhodnouti. Známá podvržená listina o založení pražského biskupství, brojící proti slovanskému obřadu, dokazuje jeho existenci v Čechách ještě v době spisování Kosmova⁴⁹ t. j. v první čtvrtině XII. století. Zvláštní je, že mlčí o kostele P. Marie, ač dispo-

⁴⁴ FRB. I., 149.

⁴⁵ Pekař, WLL. 96.

⁴⁶ Pekař, WLL. 223. Čl. »Svatý Václav« ve Svatováclavském sborníku, zvláštní otisk 18.

⁴⁷ Tamtéž 21.

⁴⁸ Pekař, WLL. 96.

⁴⁹ FRB. II., 36.

nuje dvěma latinskými kostely na Pražském hradě, a na místě, kde bychom čekali dispoici o třetím kostele P. Marie, zakazuje biskupovi v prvních dvou kostelích slovanskou liturgii. Než to jsou jen neurčité a neprůkazné náznaky. Pro cíl této práce stačilo stanovit jako pravděpodobné nebo jen jako možné, že kostel P. Marie na hradě Pražském podle založení byl slovanským, aby mohly býti uváženy vlivy, které při jeho stavbě mohly působiti.

Na základě toho dlužno o pražském kostele P. Marie říci totéž, co o levohradeckém kostele sv. Klimenta. Nemáme dostatečných důvodů tvrditi, že byl byzantským způsobem zděn, když tento způsob nemůžeme ani na Moravě jako obecně užívaný stanovit. Pravděpodobně převzala cyrilometodějská misie na Moravě rozšířený tam již způsob dřevěných kostelů, přinesený misionáři německo-latinskými, a užila ho i v Čechách. Způsob ten odpovídal tehdejšímu technickému schopenství českým, jak ukazují vykopávky. Bohužel nepřinesly dosud nic, co by se vztahovalo ke kostelu P. Marie nebo jeho eventuální přestavbě.

Psané prameny také neskýtají nic k rozřešení otázky. Z Kosmy⁵⁰ i svrchu uvedeného Dalimila víme, že kostel stál u brány. Z toho vysvítá, že první kostel na hradě Pražském nebyl ještě založen uprostřed hradiště, nýbrž že stál takřka na periferii, což shledáme později také u prvního kostela na Budči. Podle těchto zpráv kladl Birnbaum⁵¹ kostel P. Marie mezi hradní bránu, která stávala na místě nynějšího zámeckého křídla mezi druhým a třetím hradním nádvořím, a bývalou svatovítskou rotundou, takže západní kůr románské basiliky sv. Víta, zasvěcený P. Marii, byl postaven na místě tohoto kostela, zbořeného při přestavbě svatovítského kostela po požáru z r. 1091. Nověji shledává Guth⁵² kostel u cesty, která vedla na hrad z Malé Strany podél jižní strany středověkého paláce a která je dokázána branou v přízemí románské věže, jejíž předchůdce existoval již v době valového opevnění. Prozatím nezáleží tolik na situování kostela, jako spíše na jeho

⁵⁰ Ipse autem Cosmas episcopus cum clero et magnifica processione suscipiens eum (Břetislava II. r. 1092) in porta civitatis ante templum sanctae Mariae, deducit ad solium . . . Bretholz I. c. 157.

⁵¹ V. Birnbaum, Stavební povaha nejstarších českých basilik, 18.

⁵² K. Guth, Počátky Prahy (Novotného Sborník), 59.

rázu. Práví-li legenda *Crescente fide*, že Spytihněv založil kostel P. Marie »moenibus«,⁵³ zdá se, že tímto výrazem míní, že kostel byl založen při hradbách anebo uvnitř hradeb, což ostatně vyplývá také z údaje Kosmova a Dalimilova, podle nichž stál kostel u brány. Avšak hradby v době sepsání legendy nebyly zděné. Rovněž nelze o charakteru stavby dovozovati nic ze zprávy pokračovatele Kosmova k r. 1255, kde vypravuje, že se zdvihla silná vichřice v okamžiku, když Přemysl Otakar II. vycházel z Pražského hradu. Zvonice dřevěná se zvony uvnitř zdí P. Marie sesula se v téže hodině.⁵⁴ Z výrazu »dřevěná zvonice« nelze usuzovati ani, že byl kostel stejně jako zvonice ze dřeva, ani že byl označením zvonice jako dřevěné právě naopak vlastní kostel označen jako kamenný, neboť výraz »dřevěný« je nejspíše proto uveden, aby bylo vyjádřeno, proč byla věž větrem vyvrácena. Slova »infra muros«, mezi zdmi, nenaznačují vlastní kostelní budovy, leč by z ní tehdy už jen zdi zbývaly, neboť jinak by bylo řečeno, že »věž spadla na kostel« anebo »na střechu« kostela. Výraz »zed'« na označení existujícího kostela není dobře možný. Míněny tím jsou buď zdi kolem místa, na němž kostel stál, po př. kolem kostelního hřbitova, na němž před kostelem anebo odloučeně od kostela stála dřevěná zvonice, nestála-li na samotném kostele, anebo jsou tím naznačeny hradební zdi u kostela P. Marie, které tehdy už byly zděné, takže věž spadla dovnitř hradeb. Ale i kdyby tehdy kostel byl z kamene, nenásleduje z toho, že již původně byl zděný, neboť víme, že kostely byly zhusta přestavovány a lze předpokládati, že byl kostel přestavěn z kamene, když také hrad byl z kamene zbudován. Ostatně není ani jisto, zda v této zprávě jde o prvotní hradní kostel nebo jiný.⁵⁵ Písemné zprávy neodporují tedy nikterak předpokladu, že původní kostel P. Marie byl ze dřeva.

Jako lze jen dohadem a pravděpodobně určití materiál a techniku, podobně lze jen úvahou přibližně naznačiti tvar kostela. Křišťan sice praví, že Spytihněv postavil »basiliku« P. Marie, avšak míní tím prostě

⁵³ *Isque moenibus condidit ecclesias s. dei genitricis Mariae.* FRB. I., 183.

⁵⁴ *Campanarium etiam ligneum cum campanis infra muros sanctae Mariae corruit eadem hora.* FRB. II., 310.

⁵⁵ *V. Birnbaum*, Stavební povaha nejstarších českých basilik, 18.

⁵⁶ *Pekař*, WLL. 107.

»kostel«, neboť na jiném místě⁶⁶ jako basiliku označuje svatovítský kostel, o kterém víme, že byl rotundou. Předpoklad dřevěných kostelů svědčí však pro jejich pravoúhlé a podélné založení, jak bude obšírněji ukázáno na konci následující kapitoly.

O dalších kostelech cyrilometodějské misie v Čechách nevíme. Shrňme-li na konci výsledky zkoumání, nelze sice absolutně vyloučiti, že cyrilometodějská misie přinesla na Moravu stavbu zděných kostelů, třebaže památkami není doložena, a svědčí pro ni pouze nedosti určitý údaj. Avšak nic neopravňuje předpokládati, že se zděná stavba rozšířila po Moravě a dospěla až do Čech. Na místě prvního slovanského kostela sv. Klimenta na Levém Hradci stála sice dlouho rotunda, ale nyní, kdy kostel neexistuje, nemáme možnosti zjistiti její stáří. Vnější důvody vylučují, že tato zděná rotunda byla původním kostelem, neboť na prvním působišti některé misie bylo nutno rychle vybudovati kostel a tomu spíše sloužila dřevěná stavba. Tvar prosté rotundy byl cizí byzantskému stavitelství tehdejší doby a proto by nebylo ani možno její tvar dovoditi. Z toho vyplývá, že levohradecká rotunda byla pozdější stavbou na místě prvotní stavby dřevěné. O druhém kostele P. Marie nevíme prozatím ani, jak vypadal v pozdější době. Předpokládati zděnou stavbu v první době nelze, poněvadž nemáme dosud žádných dokladů, že se na českých hradištích již tehdy dospělo k této úrovni. Právě proto jeví se pravděpodobným, že se cyrilometodějská misie, jako v mnoha jiných věcech, tak také ve stavbě misijních kostelů přizpůsobila misii latinsko-německé a proto stavěla kostely ze dřeva, jak to odpovídalo tehdejším technickým schopnostem a možnostem v Čechách.

IV.

Latinskoněmecká misie řezenská.

1. *Spyti hněv a současné poměry v Čechách.* V době, kdy Bořivoj za nadvlády moravské panoval v Čechách, a více ještě za krátkého období, kdy se tu sám Svatopluk po Bořivojově smrti na úkor

¹ Viz *Novotný*, ČD. I. 1., 405, 444.

² *Ann. Fuld. Cont. Ratisb.* 126, MG. Ss. I., 411.

jeho dědiců ujal vlády, pokračoval rychle sjednocovací proces různých kmenů¹ a tím byly připravovány vhodnější podmínky pro úspěšné šíření křesťanství. R. 894 zemřel Svatopluk, a zdá se, že odstrčení dědicové Bořivojovi hledali hned u Němců opory proti velkomoravské říši. Také jiní z podrobených národů hleděli se vymaniti. První z bývalých poddaných se zbavili moravské svrchovanosti Čechové, když všichni jejich vévodové a v jich čele Spytihněv a Witizla v červenci r. 895 na hlavním sněmě v Řezně se podrobili Arnulfovi,² vkládajíce podle zvyku ruce sepiaté jako vasalové do rukou císařových. Mojmír pokusil se ještě obnoviti bývalou moc, takže jím utlačovaní Čechové r. 897 žádali o přispění císaře Arnulfa. Proto se na podzim zdržoval s vojenskou hotovostí poblíže českých hranic, aby jim v případě potřeby pomáhal proti Moravanům.³ Mojmírovo úsilí však nemělo v Čechách úspěchu, třebaže se německým výpravám nepodařilo zvíklati jeho panství na Moravě. Čechy zůstaly už vydány vlivům německým a západním, zvláště když se kolem r. 905 rozpadla velkomoravská říše.

Z církevní odvislosti moravské se Čechové vymanili také asi už r. 895. Čechy byly patrně jen misijním územím, dosud pevně nevčleněným v církevní organizaci moravskou. Když po smrti Metodějově r. 885 došlo k zákazu slovanské liturgie a krutou zvůli Vichingovou slovanští kněží kolem r. 888 byli vyobcováni ze země, odešla z nich většina k Bulharům, ale není vyloučeno, že někteří přišli i do sousedních zemí. Když pak r. 893 Viching opustil Moravu a vstoupil jako kancléř do služeb Arnulfových, byla tím rozvrácena moravská hierarchie a uvolnil se ještě více církevní svazek Čech, jako misijního území beztak volný. Je tedy dobře možné, že bez protestů moravských už r. 894 nebo určitě následujícího roku začali v Čechách působiti misionáři řezensští. R. 900 zřídil papež Jan IX. na Moravě latinskou organizaci církevní a poslal tam arcibiskupa Jana a biskupy Benedikta a Daniela. Proti nově dosazené hierarchii vystoupili na obranu svých domnělých práv arcibiskup salcburský a bavorští biskupové.⁴ O Čechách tehdy nebylo řeči. Misijní území, kdysi slovansko-moravské, přešlo zatím v okruh zájmů řezenských a obnovená hierarchie moravská nemohla s vyhlídkou na úspěch

³ *Ann. Fuld.* ad ann. 897, MG. Ss. I., 413.

⁴ *G. Friedrich*, CDB. I. 29, č. 30.

činiti nároků na Čechy, zvláště když se tyto zatím podřídily německé svrchovanosti politické. Teprve od r. 895 můžeme se bezpečně dohadovati řezenské církevní působnosti v Čechách, neboť o křtu r. 845 není jisto, zda byl udělen v Řezně.

V Čechách po smrti Bořivojově nastoupil Spytihněv. Zdržen asi zmíněnou usurpací Svatoplukovou, ujal se skutečně vlády až po jeho smrti r. 894. Legendy bavorského hlediska, ignorující předchozí činnost moravské misie v Čechách, vypravují o křtu Spytihněvově, aniž udávají bližší určení, kdy a kde k němu došlo, ba legenda Gumpoldova a po ní i legenda Nikolského klade křest jeho omylem až do doby krále Jindřicha.⁶ Právem se usuzuje, že Spytihněv byl křesťanem už dříve, než se podrobil německému císaři, zvláště když o jeho pokřtění nic nevědí různé letopisy, které by takovou událost nemeškaly uvést.⁷ Pro bavorské latiníky byl Spytihněv prvním křesťanským knížetem. Proto také musili do svého vypravování včleniti zprávu o křtu. Ale na Pražském hradě existoval kostel P. Marie, jak zvěděli. Proto jej zkrátka prisoudili Spytihněvovi, podle jejich pojetí prvním křesťanskému knížeti v Čechách. Za těchto okolností není příčiny pochybovati, že stavebníkem kostela P. Marie je Bořivoj, jak bylo v předešlé kapitole ukázáno. Tím méně pak by byla taková pochybnost na místě, když z uvedených již náznaků lze velmi pravděpodobně usuzovati, že kostel P. Marie byl slovanským. Mohl tudíž býti založen jen za vlády slovanské liturgie, t. j. za Bořivoje anebo v začátcích vlády Spytihněvovy. Rovněž by se mohlo připustiti, že Spytihněv dostavěl kostel Bořivojem založený, ale i to by se musilo státi před r. 895, kdy otevřel dveře bavorské misii. Kdyby byl teprve po r. 895 dostavoval kostel P. Marie, byl by sem už uvedl latinské kněze a latinské vychování Václavovo nebylo by se

⁶ *Leg. Crescente fide*: ... dux Poenorum nomine Zputigneus una cum exercitu nec non et omni populo suo sordes idolorum abiciens baptizatus est. FRB. I., 183. *Leg. Gumpoldova*: ... regnante ... rege Heinrico ... Zpuytigneu ... sacri fontis mysterio regenerari non parum anhelans, baptismo mundatur ... FRB. I., 148. *Leg. Oportet nos fratres viz Pekař*, WLL. 389. *Legenda Nikolského, Vajs*, SVL. 89.

⁷ Viz Pekař, WLL. 202. *Novotný*, ČD. I., 439, pozn. 2.

⁷ *Crescente fide*: Isque moenibus condidit ecclesiam s. dei genitricis Mariae, et aliam quoque in honorem s. Petri principis apostolorum ... FRB. I., 183. *Gumpold*: ... Zpuytigneu ... domos dei ad beatissimae eius genitricis Mariae sanctique apostolorum principis

dálo na Budči, nýbrž na Pražském hradě u P. Marie, kde by v tom případě býval, jako u hlavního kostela knížecího, výkvět latinského duchovenstva. Z těchto důvodů nelze pomýšleti, že by Spytihněv po r. 895 stavěl nebo dostavoval kostel P. Marie. Zprávě legend bavorského hlediska je rozuměti tak, že přisoudily na Pražském hradě stojící Bořivojův slovanský kostel P. Marie Spytihněvovi, podle jejich názoru prvnímu křesťanskému knížeti, týmž neprávem jako křesť podle latinského obřadu. Proto bylo o kostele P. Marie pojednáno v předešlé kapitole, kam patří jako dílo slovanské misie.

2. Kostel sv. Petra na Budči. Když se r. 895 Spytihněv podrobil německé moci, byla tím také autorisována řezenská misie. Latinské tyto misionáře uvedl Spytihněv na hrad Budeč. Uvedení to je motivováno patrně tím, že na hlavních dvou hradech, Levém Hradci a Praze, stály již kostely, při nichž bylo zřízeno (slovanské) duchovenstvo. Tak dalece náboženský vývoj v Čechách dosud nedospěl, aby na některém hradě byl zakládán už druhý kostel. Proto byl latinsko-německým misionářům vykázan jiný hrad, Budeč, kde Spytihněv vystavěl, nejspíše brzy po r. 895, kostel sv. Petra latinského obřadu. Víme to kombinací z různých zpráv. Legenda *Crescente fide* a Gumpoldova vědí, že vedle kostela P. Marie Spytihněv vystavěl ještě *kostel sv. Petra*, ale neudávají místa.⁷ Křišťan udává, že Spytihněv po příkladu otcově zakládal kostely a shromažďoval kněze a duchovenstvo.⁸ Postavený jím kostel sv. Petra byl *na Budči*.⁹ Bavorské legendy a Křišťan praví prostě, že sv. Václav byl *na Budeč* poslán za vzděláním,¹⁰ avšak slovanské legendy blíže určují, že se tam naučil *latinskému* písmu a sice tak, že rozuměl latinským knihám jako dobrý biskup anebo jako kněz.¹¹ Na Budči bylo tedy středisko latinské kultury v Čechách. Křišťanův ojed-

memorandum veneracionem construxit . . . FRB. I., 148.

⁷ Zpitigneu . . . Imitator siquidem patris factus, fundator extitit ecclesiarum dei, congregator sacerdotum clericorumque . . . Pekař, WLL. 95.

⁸ Filium vero suum . . . Wenceslaum . . . in lege divina litteris imbuendum tradiderat in civitatem, que Budec nuncupatur, ubi ab antecedente fratre suo Spitigneo in honore principis apostolorum beati Petri consecrata inerat et inest ecclesia. Pekař, WLL. 96.

¹⁰ *Crescente fide*, FRB. I., 183. Gumpold, FRB. I., 149. *Oportet nos fratres*, Pekař, WLL. 391. Křišťan, WLL. 96.

¹¹ Vajs, SVL., leg. Vostokovská, 15, leg. Minejní, 21.

nělý údaj o tom, že Spytihněvův kostel sv. Petra byl právě na Budči, je posílen také tím, že od nepaměti tam stojí kostel toho jména. Můžeme tudíž bezpečně usuzovati, že Spytihněvem založený kostel sv. Petra byl latinského obřadu a stál na Budči.

Nová církevní orientace zračí se hned v titulu tohoto třetího kostela v Čechách. Zatím co první dva známé slovanské kostely měly titulem P. Marii a sv. Klimenta, z nichž druhé jméno je v tomto případě nevysvětlitelné bez cyrilometodějské misie, je první latinský kostel zasvěcen sv. Petru, představiteli především římské západní církve, světcí, jehož titul byl rozšířen u bavorských kostelů.¹² Jistě že tam hned v začátcích spolupůsobily svrchu uvedené styky vévody Theoda s Římem, že se titul sv. Petra v Bavorsku více než obvykle rozšířil.

Po prvních dvou slovanských kostelích dnes není památky, avšak po prvním latinském kostele zůstala. Dodnes stojí na Budči kostel sv. Petra.¹³ Skládá se z rotundy, obdélníkového presbytáře a čtvercové věže. Jednotlivé součásti pocházejí z různých dob. Věž je kladena do 2. pol. XII. století, klenba lodi a presbytář do 2. pol. XVII. století. Otázkou je, z které doby pochází nejstarší část, totiž zdi rotundy o půdorysu poněkud oválném, provedené podle Heraina z lámané opuky velmi neuměle.¹⁴ Především nutno uvážiti možnost, že jádro této části budovy je původní, jak dovozoval V. Birnbaum.¹⁵ V tom případě by byla budečská rotunda nejstarší ze zachovaných českých rotund a tím i jejich prototypem, pakli dnes neexistující levohradskou rotundu sv. Klimenta, neznámého stáří a přesněji nezjistitelného tvaru, necháme stranou.

Avšak proti této možnosti jsou zase indicie a důvody, které nedopouštějí možné bráti za pravděpodobné. Představme si situaci! S Bořivojem vniklo po překonání místního odporu do Čech křesťanství slovanského obřadu, avšak zůstalo omezeno asi jen na dvě hlavní hradíště, neboť o jiných kostelích nevíme. Členové knížecí rodiny, jak patrně z příkladu Ludmilina, horlivě přilnuli k nové víře, která se jistě také v jejich okolí šířila, ale jinak ještě křesťanství nezapustilo hlubších kořenů, jak

¹² M. Fastlinger, Die Kirchenpatrozinien des hl. Petrus und des hl. Martinus in der Erzdiözese München-Freising. Monatsschrift des histor. Vereins von Oberbayern, IV. (1895), 10 n.

zřejmě z pozdějších poměrů v Čechách. Za svrchovaně neklidného stavu věcí přišla r. 895 řezenská misie do Čech. Svářily se Morava a Německo a oběma říši otřásl nápor Maďarů, hlavně v Bavorsku pocítovaný. Není důvodu pro dohad, že by právě za těchto nejistých poměrů bavorská misie přinášela do Čech, kde se obecně stavělo ze dřeva, tak veliký převrat, jako byla stavba z kamene a na maltu. Byla to misie, kterou Spytihněv ani neuvedl na hlavní hrad, patrně pro zbylé tam duchovenstvo slovanské, nýbrž vykázal jí jako působiště vedlejší hrad Budeč. Tato okolnost opět činí méně pravděpodobnou takovou novotu, neboť nevíme, kdo by na vedlejším hradě byl iniciátorem tak dalekosáhlého převratu.

Ale první kostel, který latinská misie na Budči vystavěla, ani nemohl býti z kamene. Křesťanství nutně vyžadovalo budovy ke konání kultu. Na volném prostranství se bohoslužba nekonala ani v krajinách, kde podnebí bylo příznivé. Latinská misie, která na Budeč přišla, musila tudíž hned a rychle vystavěti si kostel z ohledu na příšlé kněze i na misijní činnost. Proto nemohla jako první stavbu prováděti kamenný kostel, vyžadující delší stavební činnosti zvláště v zemi, kde taková stavba byla neznáma. Dále byla stavba takového, zvláště prvního, kostela jakýmsi provisoriem, neboť se nevědělo, zda se misie setká s úspěchem, i když ji ohránila přízeň knížecí. Svrchu bylo obšírně vloženo, jak právě v západní církvi dřevěný kostel se stal typem misijního kostela. Po uvážení všech těchto věcí zdá se mnohem pravděpodobnější, ba téměř jisté, že první kostel sv. Petra na Budči byl postaven ze dřeva jako jiné misijní kostely západní vůbec, a zvláště v krajinách neznalých stavby z kamene. Při prvních osídleních misijních dalo se to, co známe tak dobře o prvních osídleních klášterních: nejprve byl zbudován provisorní kostelík (a obydlí) ze dřeva a teprve později, když misie anebo klášter se ujaly, byly prvotní a provisorní stavby dřevěné nahrazeny kamennými a trvalými.

Víme, že právě v prvních dobách různých kostelů, často hned po jejich založení, se z různých důvodů dály časté přestavby. Podobně

¹³ Viz především *K. Guth*, ČR. 146 n., 180.

¹⁴ Budeč a okolí. Péči Společnosti přátel staroslavné Budče v Zakolanech, 66.

¹⁵ ONR. 174.

byla asi také teprve později na místo původního dřevěného kostela sv. Petra na témž místě vystavěna rotunda, jejíž zdi jsou jádrem nynější rotundy na Budči. Definitivní zděná stavba mohla býti budována, jakmile se latinské křesťanství pevně ujalo, což si přece jen něco let, snad i desítek let, vyžádalo, jak hned vysvitne. Pozůstalé lomové zdivo v jádře dnešních zdí nepostačí, aby mohlo býti přesně rozpoznáno datum kamenné rotundy na Budči a tím i doba, kdy tato nastoupila na místo původního misijního kostela sv. Petra. Spíše by svědčilo pro pozdější původ stavby.

Více ještě naznačuje situace rotundy. Je vstavěna, jak zjistil Guth, přímo do hradištního valu, což praví, že byla zbudována v době, kdy tento val už neměl fortifikačního smyslu, neboť nelze dobře předpokládati, že by zděná rotunda byla chtěnou součástí primitivního hradištního opevnění, čemuž nenasvědčuje ani situace rotundy, do valu se zařezávající. Zdá se tudíž i s tohoto hlediska nutným, předpokládati předcházející dřevěnou stavbu. Má-li však zděná rotunda titulem sv. Petra, pak byla, soudě podle tehdejších zvyklostí, postavena na místě anebo v těsném sousedství původní stavby dřevěné, stejného zasvěcení. Podle toho nestál původní misijní kostel na Budči uprostřed hradiště, nýbrž ještě stranou poblíže valu, a byl později nahrazen zděnou rotundou, která už stála na valu, pozbyvším významu. K věci se ještě vrátíme v VII. kapitole.

Poněvadž nevíme nic bezpečného o tvaru misijních kostelů, nelze také nic určitého říci o tvaru původního kostela sv. Petra na Budči. Vezmeme-li v úvahu pouze dva základní typy kostelní, jest spíše pomyslet, že misijní dřevěné kostely byly tvaru podélného, poněvadž to byl obecný tvar kostelů a poněvadž je konstruktivně snazší než centrální typ, při němž stropní vazba, nehledíme-li k prostému půdorysu čtvercovému, je i u polygonálních útvarů složitější věcí než u prostoru obdélníkového. Půdorys pak kruhový nelze u dřevěné architektury vůbec předpokládati. Zpětný soud z pozdějších hradních rotund na tvar těchto prvních misijních kostelů, jimiž se křesťanství takřka pokusně

¹⁶ *Crescente fide*: ... quique construxit ecclesiam in nomine beati Georgii martyris episcopi (!). FRB. I., 183. *Gumpold*: Wratislav ... fraternamque ipse assecutus religionem, victorioso dei athletae beato martiri Georgio basilicam ... erexit. FRB. I., 148.

ujímalo, není dosti bezpečný. Ze samotných kostelů buď nezbylo nic, anebo nelze zbytky bezpečně ztotožňovati s prvotním kostelem. Proto lze velmi pravděpodobně souditi, že byly obvyklého tvaru pravoúhlého a spíše podélného.

3. V r a t i s l a v ů v k o s t e l s v. J i ř í n a P r a ž s k é m h r a d ě. Ať přijmeme rok 905 či 915—7 za datum smrti Spytihněvovy, a rok 920 či 921 za datum smrti Vratislavovy, nutno až na konec jeho vlády, tedy k roku 920, klásti stavbu kostela sv. Jiří na hradě Pražském, kterou mu legendy přisuzují,¹⁶ neboť Křišťan, ukazující se v tolika udáních podivuhodně spolehlivým, praví, že Vratislav se nedočkal posvěcení kostela.¹⁷ Mezi stavbou budečského kostela a založením kostela svatojiřského uplynulo tedy drahně doby, aspoň 20 let. Zatím vzrostl Pražský hrad tolik, že se stal předním hradem, takže byl na něm stavěn i druhý kostel.

Dlouhá dobová mezera svědčí o tom, že latinský obřad se jen pomalu ujímal a s ním i křesťanství vůbec. Dále, že se latinský obřad šířil na úkor slovanského, který, zbaven svého moravského střediska, přece jen zanikal. Tak můžeme pochopiti uvedení latiníků na hlavní hrad, které se událo také z jiných ohledů. Latinská misie nabývala totiž velikého významu v oboru kulturním, jak svědčí zpráva o vzdělávání Václavově na Budči. Jistě také politické zřetele přiměly Vratislava k tomu, že na Pražský hrad uvedl latinské kněze a jim tam vystavěl kostel. Tím se knížecí rodina přidala k římskému obřadu, třebaže v těchto dobách, jak z moravských poměrů víme, jakási promiskuita obou obřadů byla běžnou. Někteří členové zůstali asi více při slovanském obřadě, jak se podle možné doby křtu a podle ohlasu života sv. Ludmily ve staroslovanské literatuře domníváme o sv. Ludmile. Ale jinak byla latinská liturgie na postupu. Jí byl oddán Vratislav i jeho nástupce Václav, o němž Křišťan vypravuje, že dal posvětit kostel sv. Jiří.

První latinský kostel na Pražském hradě je podle svého zasvěcení ohlasem nedávné události v Německu. Sv. Jiří, hagiograficky snad nejzáhadnější osobnost, byl od IV. století ctěn ve východní církvi, kde se

¹⁷ ... cum prefatus dux Wratislau in regno fratris sui defuncti succederet, firmato regno basilicam in honorem beati Georgii martyris statuit, sed morte preventus, eius consecracionem diu desideratam minime perspexit. *Pekař, WLL. 96.*

jeho kult tak rozmohl, že se z mučedníka stal megalomartyr a tropaioforos. V západní církvi se jeho kult projevoval od VI. století v Itálii, na Sicilii a v Galii, o čemž zmínky nalézáme u Řehoře z Toursu. Asi franckým vlivem shledáváme v VIII. století kostel sv. Jiří v Řezně. R. 742 našel a do Říma přinesl papež Zachariáš hlavu sv. Jiří¹⁸ a tu r. 896 obdržel od papeže Formosa zároveň s exempcí opat Hatto v Reichenau na Bodamském jezeře, který od r. 888—95 stavěl v Oberzellu kostel sv. Jiří. Odtud se šířily úcta a ostatky světcovy po střední Evropě. Byl-li ke sklonku druhého desítiletí X. století na Pražském hradě postaven kostel sv. Jiří, nelze tu již pomýšleti na východní vlivy, třeba byl sv. Jiří velkým světce české církve, nýbrž jednak na vliv řezenského kostela sv. Jiří, jednak na dobový kult, šířící se z Oberzelli Bavorskem, odkud asi prostředkovane přišly do Prahy nějaké ostatky světcovy, patrně jen druhořadé, poněvadž o nich není zvláštní zmínky při žádné okolnosti, ani na př. při svěcení.

O tvaru a stavbě kostela nelze říci nic bezpečného, poněvadž není bližších zpráv, ani památek. Kostel byl několikrát přestavěn, zvláště po velikém požáru r. 1142, vzniklém při obléhání hradu Konrádem Znojemským. V této novostavbě abatyše Berty (1145—51) zachovalo se jen něco zdí a zbytky západní krypty z nějaké přestavby požár nedlouho předcházející, ale nezbylo tu nic, co bychom bezpečně mohli považovati za zbytek stavby Vratislavovy. Kostel, jak dnes stojí, je až na uvedené výjimky a pozdější přístavby dílem abatyše Berty.¹⁹ Také kaple na jižní straně, která byla označována za původní kostel Vratislavův, je podle zdiva pokročile románská a současná s ostatní stavbou XII. století.²⁰

Uvážíme-li poměry v Čechách, nelze u kostela sv. Jiří absolutně vylučovati zděnou stavbu, neboť nešlo již o první kostel, který byl v Praze založen a který proto musil býti rychle ze dřeva budován. Také účast biskupa při svěcení kostela vzbuzuje domněnku, že šlo o zděný kostel a jeho slavnostní posvěcení. Delší působení řezenské misie, téměř 25leté,

¹⁸ Honorii Summa et imago mundi. MG. Ss. X., 128.

¹⁹ V. Birnbaum, Románská Praha, 4. Týž, Dějepis výtvarného umění v Čechách (Mánes), 33.

²⁰ I. Birnbaum, ONR. 181.

²¹ Pro začátky přináší mnoho cenného H. Delehaye, Les origines du culte des martyrs,

a asi 20letá doba, uplynulá od stavby budečského kostela, činí také možným, že se v Čechách za tu dobu stykem s Řeznem stavební kultura už tolik povznesla, že nový kostel hlavního hradu byl budován z kamene. Konečně lze též poukázat na možnost, že stavba trvala delší dobu, když kostel byl začat Vratislavem, ukončen Václavem a teprve r. 925 svěcen, jak bude ukázáno. Dřevěná stavba by byla záhy ukončena. Než přes tyto náznaky není ještě dostatečných důvodů souditi, že prvotní kostel svatojirský musil býti už zděný.

Především nelze přes zjevné šíření křesťanství dobře pomýšleti, že misijní poměry byly už překonány. První kamenná stavba kvádříková byla tak velikou událostí, že se její paměť dlouho uchovala, a Kosmas mohl uvést jako dvě mimořádné události, že byly v Čechách římským způsobem, t. j. z otesaných kvádříků na maltu, postaveny kostel svatovítský a hradby boleslavské, jak níže bude ukázáno. Nemáme-li žádných zpráv ani památek o tak dalekosáhlé změně na hradě Pražském, kde událost nemohla ujíti pozornosti, nutno předpokládati, že kostel sv. Jiří byl stavěn tak, jak se dosud kostely v Čechách stavěly, t. j. ze dřeva, souhlasně s dosavadní hradištní kulturou a misionářským způsobem. Zcela jinak budou zprávy mluvit o zděném kostele sv. Víta.

Obtížnější je říci, zda se nevázalo s kamennou stavbou biskupské svěcení kostela, které se dalo v souvislosti s přenesením ostatků sv. Ludmily. Tím dospíváme k otázce, jaký byl archeologický význam takového přenesení. Poněvadž se tato otázka ještě později vrátí při přenesení sv. Václava, je na místě již nyní pojednati o translacích a to tím spíše, poněvadž otázka ta ve svém celku nebyla dosud náležitě zpracována.²¹ V souvislosti s přenesením ostatků sv. Ludmily bude pak možno dopátrati se významu, jaký mělo biskupské svěcení svatojirského kostela.

4. *T r a n s l a c e s v a t ý c h*. Sledujeme-li přenesení ostatků svatých od nejranějších příkladů až do pokročilejšího středověku, jeví se tento úkon v několika tvárnostech.

Úcta, vzdávaná křesťanským mučedníkům, soustřed'ovala se původně

Bruxelles 1912, pro poměry francké a německé je základní prací *St. Beissel*, *Die Verehrung der Heiligen und ihrer Reliquien in Deutschland bis zum Beginne des 13. Jahrhunderts*, Freiburg i. B. 1890. Obou bylo v následujícím částečně použito. Náběhem zůstal *L. Zoepf*, *Das Heiligen-Leben im 10. Jahrhundert*, Leipzig und Berlin 1908.

u hrobů. Vyrůstající jejich kult přinesl, že aspoň ve IV. století byla eucharistická oběť s nimi spiata a dosavadní oltář-stůl byl uveden ve vztah s hrobem mučedníků tím, že oltáře byly stavěny u jejich hrobů a častěji ještě nad jejich hroby. Pravidelným místem křesťanské bohoslužby nebylo však pohřebiště, nýbrž kostel. Když byly na povrchu římských pohřebišť stavěny basiliky, bylo v důsledku nového významu mučednického těla místo apsidy voleno tak, aby oltář stál nad hrobem mučedníkovým, s nímž byl spojen buď šachtami (*cataractae*) anebo schodištěm (*konfessí*). Tak se sloučily v celek apsida, oltář a hrob, aby na staletí zůstaly ve vzájemném vztahu a spojení. K přenášení mrtvol v prvních dobách nedocházelo, leč v případě nutnosti, únosu anebo nebezpečí, z pohřebiště do pohřebiště.²²

Tam, kde hrobů nebylo, nastala vyrůstajícím kultem mučedníků a vlivem těchto skutečných oltářů-hrobů snaha učiniti dosavadní bezostatkový oltář také hrobem. Proto byla získávána těla mučedníků, přenášena do kostelů, tam pochovávána a nad nimi v apsidách byly stavěny oltáře. V pohřebištích býval dříve slaven den uložení mučednických ostatků (*dies depositionis, natalitia martyrum*) každoročně výročím (*anniversarium depositionis*). Přenesení mučednických ostatků (*translatio*) bylo považováno za druhý pohřeb a den uložení (*dies translationis* anebo *depositionis*) byl rovněž slaven výročím (*anniversarium translationis*), které bylo velikým svátkem kostela, získavšího ostatky.

První známá zmínka týká se přenesení ostatků sv. Babyly do nového kostela v Dafne mezi r. 351—4. Ale hned potom nabýváme mnoho zpráv o tom, co svatých těl bylo přeneseno do Cařihradu, jimiž měl nový Řím překonati poklady všech ostatních měst. R. 356 byly tam přeneseny ostatky sv. Timothea, následujícího roku sv. Ondřeje a Lukáše a mnoho dalších ještě koncem IV. a hlavně během V. století. Podobně se dalo v jiných metropolích východních. Civilní zákon zakazoval tato přenesení a činil je závislá na císařském dovolení, ale nezamezil jich.²³

Řím v té době neznal slavnostních translací, ale přece jen se koncem

²² Takového druhu je přenesení sv. Petra a Pavla do »platomy« »ad catacumbas«.

²³ *Humatum corpus nemo ad alterum locum transferat; nemo martyrem distrahat,*

IV. století také objevily na západě, hlavně v Miláně, pod jinou typickou tvářností. Byla tu hledána a nalézána těla svatých, podle východního způsobu slavnostně přenášena do kostelů a tu pochovávána do půdy pod oltáře. Tak přenesl sv. Ambrož v Miláně nalezené ostatky sv. Felixe a Nabora, v Bologni sv. Vitala a Agrikoly, dále znovu v Miláně sv. Gerváze a Protáze a r. 395 sv. Nazaria a Celsa. R. 415 následovalo nalezení sv. Štěpána. Teprve v kostelích pod oltáři byla těla mučedníků *perpetuae sepulturae tradita* a zase se každoročně slavilo výročí této mimořádné a památné události. Podobné translace lze shledati za sv. Paulina v Nole a j. Někdy se stalo přenesení zase nutným změnou poměrů a nebezpečím. Po té stránce je příkladným Eugyppiovo vyprávění o ostatcích sv. Severina, které Římané, vypuzení r. 488 germánskou invází Odoakerovou z Norika, odnesli do Italie a tam uložili u Neapole v klášteře.

Ale i v Římě došlo k těmto slavnostním translacím. Když byl Pantheon za Bonifáce IV. r. 609 proměněn v kostel P. Marie, bylo tam z katakomb přemístěno 28 vozů ostatků, takže právem kostel nabyl přívlastku »ad Martyres«. Typickým zjevem staly se tu translace teprve od poloviny VIII. století a nabyly tu vlivem poměrů zase jiné tvářnosti. Okolí římské bylo tehdy vydáno nájezdům Langobardů, kteří pustošili nechráněné katakomby před hradbami římskými. Jejich král Aistulf přenesl mnoho ostatků z těchto pohřebišť do Pavie. Aby předešel podobnému zcizení, dal papež Pavel I. r. 757 přemístiti vzácnější ostatky svatých z podzemních pohřebišť do římských kostelů. R. 817 přenesl Paschal I. všechny památné ostatky z katakomb do kostela sv. Praxedis, ale ještě později, na př. za Lva IV. (847—855), se dály v Římě translace z katakomb do různých kostelů uvnitř hradeb.

Řím se tak stal největší pokladnicí ostatků, ale také jejich exportním místem. Kult mučedníků a jejich ostatků vzrostl zvláště u Franků, nej-mocnějšího tehdy národa západního, a tak byla z Říma přenášena těla svatých, aby byla ukládána do franckých kostelů, a tu zase svěceno výročí jejich památné translace. Chrodegang Metský nabyl od papeže Pavla I. r. 767 různé ostatky a mezi první veliké translace na sever Alp

nemo mercetur. *Cod. Theod.* P. IX., tit. 17., l. 7. Podobně *Cod. Justin.* I. III., tit. 44., l. 14.

dlužno počítati přenesení ostatků sv. Víta a zároveň sv. Alexandra a Hippolyta, které obdržel opat Fulrad ze St. Denis od papeže Štěpána III. (768—772).²⁴ Tak přišly do Francka ostatky sv. Víta, které jeden z Fulradových nástupců, Hilduin, daroval r. 836 opatu Verinovi v Nové Korbeji v Sasku. Translace z Říma neustávaly přes dočasný zákaz Hadriana I. (772—795). Ovšem nebyly to jen veliké a slavnostní translace celých těl, nýbrž také prostá přenesení menších částí a zlomků, která se potom nedála tak slavnostně, a o nichž často ani nevíme. Zato slavnostní translace zůstaly v paměti zachovány, jako na př. translace sv. Šebastiána a Řehoře do kláštera sv. Medarda r. 826, kterou podle starších pramenů krátce před 932 popsal tamní mnich Odilo.²⁵ Od 2. poloviny IX. století ubývalo translací z Říma.

Jinou příčinou translací byly nepokojné poměry. Ty jsou příznačné na př. pro dobu normanských vpádů. Tak byli na př. mniši na Noirmoutiers, malém ostrově při ústí Loiry, r. 819 Vikyngy donuceni přenést ostatky svého světce Filiberta do Déas-Grandlieu a tam mu vystavěti stejnojmenný kostel, a později je přenést až do Burgundska a tam svému světcovi vystavěti třetí kostel v Tournus. Podobně byla přenesena jiná těla mučedníků, jichž vypočítávati tu netřeba. Cílem přenesení bylo opět pohřbítí světce v oltáři, po př. vystavěti mu kostel.

Ale před tím už se ujaly na severu translace jiného ještě druhu. V prvních dobách šířícího se křesťanství mezi barbarskými národy bylo umučeno mnoho věrozvěstů i knížat a význačných jednotlivců, přílivuších k nové víře. Ti byli pochováni v prostých hrobech. Časem se však stali svatými. K tomu nutno si uvědomiti, že v raném středověku nedálo se ještě nějaké slavnostní kanonisování papežem. Prvním tak prohlášeným svatým je teprve sv. Oldřich r. 993, a kanonisace byla papeži vyhrazena teprve od r. 1171. Před tím kanonisoval biskup, místy i opat, tím, že trpěl a schválil úctu na základě obecného přesvědčení vzdávanou zesnulému, především mučedníkovi, a zapsal jej do seznamu svatých.

²⁴ *Acta Sanctorum (Boland.)*, III., 37.

²⁵ MG. Ss. XV., 379.

²⁶ ... totis visceribus totaque mentis intentione laborare contendimus, qualiter... de diversis partibus totius christianitatis quantas et quales vel unde allatas (reliquias) recondere in hoc sancto loco valuisse... *Angilberti Abbatis de ecclesia Centullensi*

Důsledkem takové kanonisace, často zajisté spíše faktické než formální, bylo vyzdvížení ostatků nového světce (*elevatio*), jejich přenesení (*translatio*) z dosavadního obyčejného hrobu a jejich uložení v hrobě příslušejícím mučedníkovi (*depositio*). Poněvadž v té době už byl rozšířen oltář-hrob a právě význačné kostely o to stály, aby měly těla svatých, byli tito nově kanonisovaní svatí mladých národů ze svých původních hrobů přeneseni do oltářních hrobů. Pojmově byl to důsledek toho, že byl mučedník uznán za svatého, veřejně však to bylo i jejich kanonisací. Novému světci byla úcta vzdávána dvojím způsobem. Jednak se slavil den jeho mučednické smrti, a sice jako hlavní svátek (*natalis martyris*), jednak se uctíval den přenesení jakožto den, kdy se mu dostalo cti oltáře (*translatio*). Také tento den byl velikým svátkem a v příslušném kostele každoročně se slavilo výročí přenesení (*anniversarium translationis*). Takových přenesení je celá řada v životech tehdejších svatých, jako na př. v blízkých krajích přenesení sv. Jimrama kolem r. 700 z Aschheimu do kostela sv. Jiří v Řezně a potom v polovině VIII. století zase přenesení do vedlejšího kostela sv. Jimrama, dále přenesení ostatků sv. Kiliána a druhů biskupem würzburgským Burkardem († 754) anebo ostatků sv. Vunnebalda jeho bratrem eichstädtským biskupem Villibaldem. Podstatou celého úkonu je myšlenka, že nově uznанý světec je z dosavadního hrobu, který mu příslušel jako věřícímu, přenesen do hrobu v oltáři a apsidě, který mu v důsledku uznání za svatého přísluší jako světci.

Celé toto hnutí translační a hromadění ostatků dlužno chápati pod zorným úhlem sběratelské vášně, jaká se vyvinula u Franků a dosahovala přímo neuvěřitelných rozměrů. Vedle skutků svědčí o ní i literární projevy, na př. Angilbert.²⁶ Stupňovala se tolik, že mohučský sněm r. 813 nařídil, že bez dovolení knížete, biskupa anebo synody nelze přenést svatých ostatků.²⁷ Ale tím se stala přenesení ještě výmluvnějším důkazem, že *přenášený byl už považován za světce a přenesením do po-*

libellus. MG. Ss. XV., 175.

²⁷ L. I. Ne Corpora Sanctorum transferantur de loco ad locum. Deinceps vero Corpora Sanctorum de loco ad locum nullus praesumat transferre, sine consilio Principis, vel Episcoporum, et Sanctae Synodi licentia. J. Hartzheim, Concilia Germaniae, Kolín n. R. 1759, I., 412.

svátého hrobu dostalo se mu úcty světce, což se projevilo také tím, že nad hrobem anebo u hrobu byl postaven oltář. Dokud zesnulý nebyl uznán za světce, nebylo důvodu rušiti jeho klid v hrobě. *Translace nového světce v VIII.—X. stol. na severu byla kanonisací světcovou.* Proto jsou translacím věnovány obšírné zprávy, které plní několik svazků Monumenta Germaniae Historica, až najednou v XI. století zprávy o translacích řídnu a pak umlkají. Důvodem toho je bezpochyby ta okolnost, že od r. 993 kanonisoval papež, který si tuto věc stále více vyhrazoval. Translace se stávala důsledkem kanonisace a nikoliv její součástí. Poslední veliká translace, o níž máme obšírnou zprávu, je přenesení ostatků sv. Vojtěcha z Hnězdna do Prahy r. 1039. Je to již translace zase jiného druhu. Ostatky dávno uznaného světce jsou jako válečná kořist přeneseny do Prahy, nikoliv z prostého hrobu do posvátného, nýbrž z hnězdenského oltáře do pražského oltáře. Proto nemá tato translace nic společného s kanonisačními translacemi VIII.—X. století a je pouhým transportem uznaného světce, jako byly na př. translace ostatků z Říma na sever.

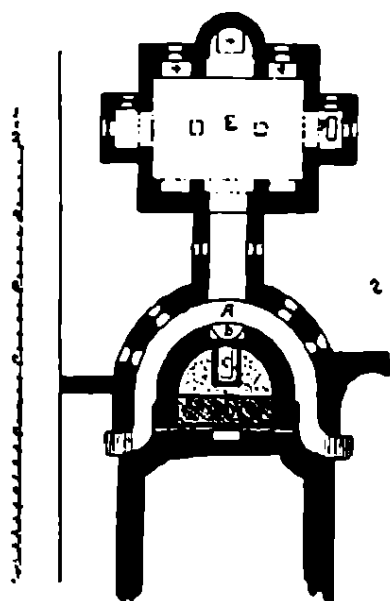
Než přistoupíme ke studiu českých poměrů, vyžaduje si ještě vysvětlení místo v kostele, kam byli tito za světce uznání mučedníci přenášeni.

Nejstarším a původním uložením takových ostatků byl hrob pod oltářem.²⁸ Jako byly před tím oltáře stavěny nad hroby mučedníků, tak byli nyní přenesení mučedníci ukládáni pod oltáře, tu prostě do hrůbků, tu v sarkofázích. Poněvadž hlavní a významnější oltáře stály v apsidách, zůstal původní vztah oltáře, hrobu a apsidy zachován. Jindy vznikala celá confessio, t. j. hrobu, nalézajícímu se pod oltářem, byla předložena malá komora, zpravidla po schodech přístupná. Hrob byl uzavřen mřížkovými dvířky, jimiž věřící se nejen dotýkali sarkofágu nebo vlastního hrobu, nýbrž v návalu vroucí zbožnosti i hlavu vsouvali, aby tím spíše byli vyslyšeni.²⁹ Zde byla také ukládána brandea čili palliola, kousky látky, aby dotekem posvěcená byla potom považována za rovná ostatkům a jako ostatky označována a užívána. Tyto stavby byly různě

²⁸ J. Braun, Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung I. 556 d. — Doering-Bauer (nach A. Schmid), Der christliche Altar, sein Schmuck und seine Ausstattung. Paderborn 1928, 67 d.

²⁹ Braun, l. c., 561. Řehoř z Toursu o hrobě sv. Petra v Římě: Qui orare desiderat,

ného tvaru. Tak uvádí na př. Řehoř z Toursu vnitřek oltáře, lidem přístupný.³⁰ Po velikém přenášení ostatků kolem r. 750 a více ještě v následujících stoletích šířil se zvláštní druh t. zv. kruhové konfesse. Hrob byl přístupný chodbami, přiléhajícími uvnitř po stranách k obvodovým zdem apsidy, z jejíhož nejzazšího bodu vedla chodba v ose kostela ke hrobu, ležícímu pod oltářem. Taková byla také krypta sv. Jimrama v Řezně, postavená v 2. pol. VIII. století. (Obr. 6.) Pozdější vývoj vedl

Obr. 6. Řezno. Sv. Jimram. Konfese (A–D) a Ramwoldova krypta (E). (J. A. Endres.)

ke kryptám prostírajícím se pod celým presbytářem. Konfesse byly stavěny u hrobů velmi ctěných mučedníků v krajinách stavebně pokročilejších. Pro začátky křesťanství v Čechách nemůžeme jich předpokládati. Zde padal v úvahu pouze hrob pod oltářem, jenž byl nejstarším, a až do konce prvního tisíciletí nejběžnějším způsobem uložení významných svatých ostatků. Podobně jako u jiných kanonisačních translací možno analogicky i v Čechách předpokládati, že výsledkem translace v X. století bylo uložení světce do země v kostelní apsidě a přistavění příslušného oltáře nad hrobem anebo podle hrobu, což vysvitne ještě níže a v následující kapitole.

reaseratis cancellis, quibus locus ille ambitur, accedit super sepulcrum et sic fenestella parvula patefacta immiso introsum capite, quae necessitas promit, efflagitat. De gloria martyr., 27. MG. Ss. Rer. Mer. I., 504.

³⁰ Viz *Řehoř z Toursu*, In gloria martyr. 33, MG. Ss. Rer. Mer. I., 508.

Od r. 1000 přibližně přestávalo pochovávání ostatků tímto způsobem, t. j. v půdě pod oltářem a za ním. Zatím se od VII. století šířil způsob ukládati ostatky v samostatném oltáři, který byl příznačný pro druhou polovinu středověku.³¹ Stipes oltáře byl nyní novým hrobem ostatků, které byly uloženy buď v soklu anebo v hrůbku v přední stěně. Jindy zase byla na přední stěně oltáře dvířka, za nimiž ležely ostatky, takže tím byla ve zdrobnělém měřítku napodobena konfesse.

Ale i tento způsob ustal. Od XI. století byl jednotlivě a od XIV.—XV. století hromadně užíván svrchní hrob v mense, který se do dnes udržel.

Takový je v podstatě vývoj translací a hrobu určeného pro přenesení světce. Za těchto předpokladů jinak vysvitne podstata Křišťanova vypravování o přenesení sv. Ludmily a sv. Václava.

5. Kanonisační přenesení ostatků sv. Ludmily a svěcení svatojirského kostela. Křišťanovo vypravování,³² po způsobu ostatních translačních zpráv bohatě rozhojné zázraky, má právě tak jako jiné popisy translací historické jádro a je jakýmsi příkladem kanonisačního procesu raného středověku. Mnohé jeho podrobnosti jsou takového rázu, že nelze pochybovati o tom, že vypravování samotné, anebo aspoň jeho předloha, pochází z X. století.

Podle staroslovanské legendy dály se zázraky u hrobu kněžny Ludmily. Podle Křišťana sv. Václav, vzpomenuv si svatosti své báby, vešel v radu s kněžími a některými nábožnými muži.³³ Jinými slovy bylo zjištěno, že Ludmila byla už všeobecně považována za světci. V tomto případě příslušelo jí přenesení z jejího obyčejného hrobu, který byl pojat do kostela tetínského, do hrobu příslušejícího světci, t. j. do oltáře. Tak vzác-

³¹ Braun, l. c. 586.

³² O fragmentu translačního vypravování viz Pekař, WLL. 84.

³³ Recordatus deinde avie sue beatus Wenceslaus, quante sanctitatis in presenti fuisset quanteque claritatis meritum apud cunctipotentem obtineret . . . inito consilio sacratissimo cum sacerdotibus et religiosis quibusdam . . . Pekař, WLL. 104.

³⁴ misit eos in prefatum castellum Tetin, mandans eis, quo vel ossa seu pulverem consumpte carnis digna translatione ad se usque perducerent . . . legati . . . basilicam ingresi ac monumentum humo revoluto detegentes tabulam sepulchri . . . partim putredine consumptam reperientes . . . tabulam sublevaverunt . . . invenerunt corpus sacrum ab omni corruptione seiunctum . . . glebam eius . . . lintaminibus preciosis . . . involventes altari presentaverunt . . . Riteque cunctis sollempniter peractis, feretro eam locantes, duorum

nou světici z knížecího rodu a první mučedníci v Čechách nebylo dobře možno přenést do oltáře jen na vedlejším hradě. Jí příslušelo místo v hlavním knížecím kostele. Proto kníže Václav, užívaje práva mohučskou synodou r. 813 knížatům přiřčeného, ustanovil přenést ji do kostela sv. Jiří v Praze. Poslal tedy kněze na Tetín, aby její ostatky byly shledány a do Prahy přeneseny. V zemi pod ztrouchnivčlou dřevěnou deskou bylo ve středu, dne 19. října, v původním hrobě nalezeno tělo světice a následujícího pátku, 21. října, přeneseno do Prahy.³⁴ Po tom, co bylo vyloženo v předcházející stati, vysvítá, že tato data nejsou dny translačními, nýbrž dnem vyzdvižení ostatků z obyčejného hrobu v kostele, a dnem, kdy začal transport z Tetína.

Kníže Václav s kněžstvem a věřícími vyšel průvodu vstříc. Tělo umučené kněžny bylo duchovními, jak se světici slušelo, přeneseno do hradního chrámu a tam postaveno před oltářem na podlahu.³⁵ Motiv ten je opět archaický, neboť v pozdější době by byla rakev postavena na oltář. Světce bylo nedůstojno, aby jeho ostatky stály na zemi. Zajímavá je zmínka Křišťanova, že při tom bylo silně vyzváněno. Ani to neodporuje možnostem a také ve Staré Boleslavi shledáme již v této době zvony u kostela sv. Kosmy a Damiána. Křišťan kostela nejmenuje, ale ze staroslovanské proloží legendy o sv. Ludmile³⁶ a podle toho, kde stále byla a je dosud pochována, víme, že to byl kostel sv. Jiří. Následující vyprávění o neporušeném těle je opět převzato z běžného repertoiru translačních zázraků. Zato pozornosti zasluhuje zmínka o hrobu, který byl v kostele vykopán, ale náhle vodou zaplaven, z čehož mnozí usuzovali, že se to místo světici nelíbí. Proto jej znovu zahrabali a svaté ostatky na to postavili.³⁷ Ponecháme-li stranou, co je čistě legendární, zůstává

terga equorum onerant, sicque eadem nocte metropolim usque ad urbem Pragam... properant. *Pekař*, WLL. 104.

³⁵ Quam statim sacerdotes et levite alacriter suis imponentes humeris, benedicentes deum cum psalmis et laudibus, intulerunt urbi ecclesiamque ingressi altari coram pavimento statuere strepitumque sonitu ingentem personavere. *Pekař*, WLL. 106.

³⁶ *Vajs*, SVL. 65.

³⁷ Humo dehinc efossa compositaque fossa, in eadem basilica tumulare eandem conati sunt. Sed ex eadem fossa repente aqua inundavit. Plurimi quod intuentes, mente captavere, eundem sepulchri locum minime famule Christi placere. Replentesque rursus fossam, sarcophagum cum ipso pignore sacro statuere super eandem, prestolantes divinum auxilium. *Pekař*, WLL. 106.

základem vypravování myšlenka, že světici nepříslušel obyčejný hrob věřícího, nýbrž hrob světcův, neboť teprve biskupovým požehnáním voda zmizela.

Ale pohřbítí světce v oltáři nebylo právem knížecím, nýbrž právem biskupským. Bylo to vlastně slavnostní svěcení oltáře, spojené se svěcením a pomazáním hrobu přichystaného pro mučedníka. Místy se dokonce ukládaly úlomky Těla Kristova s mučedníkem do hrobu, který uzavíral biskup. Dále nemohla těla svatých v té době ještě zůstatí nepohřbená.³⁸ Proto odpovídá docela daným poměrům, jestliže hned na to kníže žádal příslušného biskupa Tutona v Řezně, aby Ludmilu jako svatou uznal a do oltáře pohřbil. Křišťan dotaz legendárně vyzdobuje. Nejprve se kníže ptá, co s tělem. Biskup odmítá ji jako mučednici pohřbítí a praví, aby ji podle písma pochovali do země, až ji Bůh nějakým zázrakem oslaví.³⁹ Je to legendární amplifikace dosti běžná. Jde o to ukázati, co bylo překonati obtíží, že ani autorita církevní ve svatost hned nevěřila. Proto legenda uvádí, že biskup zprvu žádal, aby ji znovu vložili do prostého hrobu. Ale mladý kníže nepopustil. Znovu prosil, aby biskup přišel pochovat tělo, t. j. přenést je do hrobu příslušejícího světici, a posvětit kostel, kterému se dosud biskupského požehnání nedostalo.⁴⁰

Z těchto slov vysvítá, že na Pražském hradě byl už tehdy vystavěn kostel, který dosud nebyl biskupem požehnán. Křišťan tu užívá výrazu »benedikce«, který se později vyhranil jako terminus technicus pro prosté požehnání kostela, které z delegace biskupské může též konati kněz; ale jde o biskupské svěcení.

Biskup Tuto však pro nemoc a stáří nepřišel a poslal zmocněného spolubiskupa s duchovenstvem⁴¹ vykonat translaci i konsekraci, z čehož vysvítá, že Ludmilinu svatost uznal. Spolubiskup nejprve posvětil kostel.⁴²

Otázka je, zda šlo o svěcení prosté či slavnostní. Legenda praví, že

³⁸ Collationum lib. II., 18. *Migne* PL. 133, 573. *Beissel*, I. c. 101.

³⁹ Spacio dehinc temporis elapso modico supra dictus princeps Ratispone missis legatis, pontificem eiusdem civitatis, quia erant Boemi viri ipsius temporis parrochiani sui, consuluit, nomine Tutonem, quidnam sibi agendum foret de supra notato corpore. Qui . . . in responsis hec dicta mandavit, scilicet ut corpus . . . sepulture traderent, gloriam Christi donec cernerent. *Pekař*, WLL. 107.

kostel dosud neměl biskupského posvěcení. Tato specifikace vzbuzuje domněnku, že se kostelu už před tím dostalo delegovaného kněžského požehnání a tím i titulu sv. Jiří, který měl biskup nyní doplnit posvěcením biskupským. V tom případě by šlo spíše o slavnostní svěcení, čemuž též nasvědčuje, že spolubiskup přišel se zástupem duchovních. Avšak takové slavnostní svěcení se podle vývodů předcházející kapitoly vázalo převážně ke zděnému kostelu. Z toho by následovalo, že kostel svatojirský byl pravděpodobně zděný.

Než údaje legendy nejsou tak jasné a jednoznačné, aby z nich mohl být bezpečně tento závěr dovozován. Větší počet duchovenstva byl požadován slavnostním úkonem přenesení světice a nikoliv jen slavnostním svěcením. Kdyby ono svěcení bylo slavnostní, zmínil by se pisatel legendy o přenesení a uložení ostatků sv. Jiří, což bylo mimořádným úkonem. Konečně by biskup sotva během týdne konal tentýž obřad uložení ostatků, jednou sv. Jiří, po druhé sv. Ludmily, nýbrž spíše současně stejným obřadem uložil obojí ostatky, čímž by kostel nabyl titulu sv. Jiří a sv. Ludmily. Smysl těchto údajů je spíše ten, že biskup celebráním mše udělil prosté biskupské požehnání kostelu, který již dříve byl delegovaným knězem sv. Jiří zasvěcen, a za týden světil pevný oltář sv. Ludmily tím, že světici do hrobu pod oltářem uložil. Proto nelze na základě biskupského svěcení bezpečně dovozovati, že svatojirský kostel byl zděný.

Možnost zděného kostela nevyplývá také z delšího trvání stavby, pro něž není přesvědčujících dokladů. Svrchu zmíněná specifikace vzbuzuje domněnku, že kostel byl už před tím nějakým delegovaným knězem požehnan a tudíž již dříve dokončen. Kdyby bylo k prvnímu svěcení kostela došlo teprve při příležitosti translace sv. Ludmily, bylo by v titulu její jméno připojeno k titulu sv. Jiří anebo by byl jí dokonce kostel zasvěcen. Dále by biskup neupravoval jen hrob (a oltář) pro sv. Ludmilu, nýbrž i pro ostatky sv. Jiří. Jestliže bez přípravy světil kostel sv. Jiří,

⁴⁰ *Ingentique zelo divino accensus princeps prefatum antistitem humili prece exoravit, usque ad se dignaretur quatinus venire ac corpus ipse sepulture daret basilicamque, adhuc que benedictione pontificali carebat, dedicaret.* Pekař, WLL. 107.

⁴¹ *Qui simulata infirmitate senectutis ire non prevalens, coepiscopum suum cum aliquantulis clericorum choris allegavit, quo ecclesiam eandem dedicaret.* Pekař, WLL. 107.

⁴² *Adveniensque in primis templum domino consecravit.* Pekař, WLL. 107.

jest Křišťanovu vypravování patrně tak rozuměti, že prostým způsobem posvětil dávno ukončený kostel, který už před tím byl sv. Jiří dedikován a delší dobu v užívání, a potom teprve připravoval hrob a oltář, jemuž se při deposici sv. Ludmily dostalo slavnostního posvěcení. Předpokládati delší trvání stavby není tudíž dostatečně odůvodněno.

Uložení ostatků bylo právem biskupským a vyžadovalo si zvláštního hrobu. Proto byl asi zatím podle návodu biskupova připravován, který by se »světici líbil«, t. j. hrob, jaký světici v oltáři příslušel. Nešlo asi při tom jen o situování hrobu a oltáře v apsidové kapli, event. nově připojené, nýbrž také o zabezpečení ostatků proti škodlivým vlivům vnějším, jako vlhkosti. Těmito přípravami, snad i vyzdčením hrobu, se vysvětlí, proč teprve po 6 dnech, t. j. za týden, vykonal biskup obřad slavného svěcení oltáře, který byl zároveň uložením ostatků sv. Ludmily do oltářního hrobu a slavil se každoročně jako den její translace.⁴³ Důkazem, že teprve tohoto dne šlo o vlastní translaci, je hned další vypravování Křišťanovo, z něhož vysvítá, že se následujícího roku slavilo výročí *translace*, při čemž nový zázrak její svatost potvrdil.⁴⁴ Nový hrob byl dobře založen, neboť se už voda neobjevila.

Legenda také dostatečně udává, že nový hrob byl zvláštní, příslušející světici, neboť opakuje, že voda zaplavila nesvěcený (*biskupem*) hrob, do kterého *kněží* chtěli světici pochovati, ale jak přišel biskup a kostel posvětil, voda se už neobjevila. Světici příslušelo, jak Křišťan praví, aby s větším požehnáním byla pochována,⁴⁵ majíc místo po pravici Kristově. Takovým místem byl zajisté biskupem připravený a posvěcený její hrob v kostele, podle panujícího zvyku spojený s oltářem a ležící snad i v apsidové kapli, zde patrně jen ze dřeva sroubené. Translací byla Ludmila prohlášena za světici.

Křišťan udává sice dny vyzdvižení ostatků na Tetíně, ale nezmiňuje se o dni, kdy byly uloženy v kostele svatojirském, kterýžto den byl vlastně svěcen jako den translace. Proto jsou jediným pramenem pro

⁴³ Post hinc sex elapsis dierum circulis supra fatum corpusculum tumulavit eodem in loco, quo aqua inundaverat. *Pekař*, WLL. 107.

⁴⁴ Anniversario autem eius volvente die post translationem ipsius glebe sacre. *Pekař*, WLL. 107.

⁴⁵ Mira atque ad Christi famule declarandum meritum sufficiens res, videlicet quod

stanovení tohoto dne nejstarší kalendáře svatojirského kláštera. Z nich nejdůležitější je rukopis VI E 13 (Truhlář 1128) universitní knihovny v Praze ze století XII.—XIII., v jehož kalendáři je 10. listopad červeně označen jako svátek sv. Ludmily bez bližšího udání (S. Ludmile), kdežto den umučení sv. Ludmily není vůbec nijak označen. Z toho následuje, že původně ve svatojirském klášteře svátkem sv. Ludmily byl 10. listopad. Zkoumáme-li obsah knihy, shledáme na str. 389 v září antifonu, responsorium a modlitbu mezi dnem 15. září (sv. Nikodema) a dnem 16. září (sv. Eufemie), z čehož vysvítá, že se i tehdy sv. Ludmila slavila, avšak ne tolik, jako 10. listopadu, kdy se podle obsahu breviáře čtla legenda o přenesení sv. Ludmily.⁴⁶ Byl tedy den 10. listopadu slavným svátkem Ludmiliny translace. Příčinou Křišťanova mlčení o vlastním dni translace jest asi ta okolnost, že byl obecně znám.

Svědectví zmíněného rukopisu universitní knihovny nabývá ještě značnějšího stáří a váhy, zkoumáme-li, jak vznikl. Až do konce středověku shledáváme rukopisy liturgických knih, u nichž v textu je obsaženo více svátků než v kalendáři. Příčinou toho je rostoucí počet svátků, jichž liturgické texty byly zprvu asi na listech vsunovány, pak souvisle opisovány, avšak kalendář nebyl o ně rozhojňován, nýbrž zachovával starobylý tvar. Proto udává text zmíněného rukopisu stav věcí v době jeho vzniku, kdežto kalendář svědčí o starším ještě stavu, kdy ve svatojirském klášteře byl pouze ctěn svátek přenesení sv. Ludmily a nikoliv ještě svátek jejího umučení.

Totéž potvrzuje starší ještě rukopis VI G 11, brevíř břevnovský, který Truhlář (č. 1177) mohl datovati kolem r. 1195, v jehož kalendáři je sice den 16. září už zapsán jako »Passio s. Ludmile m«, avšak černě, kdežto den 10. listopadu červeně jako svátek »Ludmile m«. Tedy nejen u sv. Jiří, nýbrž i v benediktinských klášteřích byl v XII. století den přenesení slaven jako větší svátek sv. Ludmily. Rukopis XII G 8 (Truhlář 2216), svatojirský žaltář XIII. století, udává den 10. listopadu prostě

sacerdotibus inconsecrato cupientibus eam tumulare loco aqua exorta est, adveniente vero coepiscopo sacrataque basilica funditus haut apparuit. Congrue satis, ut que felici conversationis sue vita fruebatur feliciter, et cum benedictione maiori sepeliretur, que cum sanctis ad Christi locanda erat dexteram. *Pekař*, WLL. 107.

⁴⁶ Viz též *J. Kalousek*, Obrana knížete Václava Svatého, Praha 1901, 26, pozn.

jako svátek sv. Ludmily, kdežto následující rukopisy XIV. století už na rozdíl od zářijového svátku umučení sv. Ludmily označují listopadový svátek shodně jako den jejího přenesení (univ. knihovna v Praze rukopisy VI. B. 10., VI. F. 12., VI. G. 16., XII. D. 9., XIII. B. 9., XIII. C. 1., XIII. C. 5., XIII. E. 14. a., XIII. E. 14. d., XIII. E. 14. f.).

Závažným svědkem je hlaholský rukopis XIV. století v Národní knihovně v Paříži (slav. 11), pocházející asi z Přímoří, který obsahuje kalendář, zjevně českocírkevněslovanského původu, neboť udává svátek sv. Václava s oktávou. Později byl základ kalendáře doplněn údaji menologií východních. Svátek sv. Ludmily je dne 10. listopadu.⁴⁷ Na východě pro takový svátek není dokladu. Proto je údaj patrně ohlasem nejstarší českocírkevněslovanské tradice, zachované v tomto později porušeném kalendáři.

Na rozdíl od svatojirské, benediktinské a snad i českocírkevněslovanské tradice udává zase kalendář a nekrolog olomoucký v král. knihovně ve Štokholmě, psaný kolem r. 1137 a užívaný až kolem 1201, svátek sv. Ludmily jen 16. září.⁴⁸ Je patrně dokladem mimoklášterní tradice, kde byl den umučení větším svátkem než translace.

Při dni 10. listopadu nejde o přenesení sv. Ludmily do nynější gotické kaple, neboť rukopisy jsou mnohem starší tohoto úkonu. Než nejde ani o translaci při novostavbě Bertině, neboť sám Kosmas výslovně dosvědčuje, že požárem r. 1142 rakev s ostatky sv. Ludmily nebyla poškozena. Jeptišky chtěly sice schránku vynést ven, ale když našly zavřenu hradskou bránu, měly to za znamení a zase se vrátily. Nyní následují slova, která jsou opět příznačná pro pojem translace. Uložení těla světce bylo právem biskupským, jak již víme a také Křišťan dokládá. Proto také r. 1142 žádaly jeptišky nejprve biskupa Ottu, aby ostatky znovu uložil, což nechtěl bez svolení z Říma učiniti. Patrně proto, poněvadž všechny otázky kultu svatých si již vyhrazoval Řím. Požádaly tedy olomouckého biskupa Zdíka, který k dovolení jich představeného tak učiniti slíbil. Tu jeptišky na radu děkana Petra a jiných

⁴⁷ *Vajs*, SVL. 147.

⁴⁸ *B. Dudík*, *Necrologium Olomucense*. Archiv für österr. Geschichte, 59. (1880), str. 650.

⁴⁹ FRB. II., 236—7.

vyzvedly rakev, otevřely ji a po shlédnutí znovu podle oltáře (*iuxta altare*), ovšem sv. Ludmily, ji pohřbily.⁴⁹ Při tomto úkonu nešlo o translaci, jak patrno, nýbrž jen o opětné uložení, rekondici, na témž místě. Proto se den 10. listopadu vztahuje k úkonu před r. 1142. Jediné přenesení, které před tím známe, je zmíněné kanonisační přenesení, o němž víme z Křišťana.

Den 10. listopadu by také časově odpovídal Křišťanovu vypravování. Bylo-li 21. října vyzdviženo tělo sv. Ludmily, je dobře možno, že poselství dospělo do Řezna a biskup došel do Prahy ke dni 3. listopadu, kdy světil kostel sv. Jiří a po šesti dnech vykonal deposici. Než tyto údaje netřeba bráti literárně, neboť poselství mohlo býti vypraveno už před vyzdvižením a legenda je jen poutavěji umisťuje po nalezení ostatků. Vedle toho dlužno vzít v úvahu ještě následující ojedinělé udání.

Rukopis olomoucké kapitolní knihovny č. 230, pocházející ze XIII. století a obsahující legendu *Diffundente sole*, má přípisek, že některý z pražských biskupů synodálním ustanovením určil den 10. listopadu za svátek translace sv. Ludmily.⁵⁰ Z toho by vysvítalo, že původní translace se udála o nějakém velikém svátku a aby mohla býti samostatně slavena, byl její svátek aspoň ve XII. století biskupem synodálně přenesen na den 10. listopadu. Původní přenesení se patrně událo nedlouho před tímto dnem nebo kolem tohoto dne, jest tedy pomýšleti na některý svátek mezi 21. říjnem a 10. listopadem, po př. o něco málo později, na př. na den 1. listopadu, svátek Všech svatých. Než bezpečně nelze tento původní den stanoviti, poněvadž jeho památka zašla raným přeložením svátku, pakli lze zprávě o přeložení svátku věřiti. Časovým poměrem by den 10. října jako den deposice a tím i vlastní den translace dobře odpovídal.

Podle udaných dnů vyzdvižení (středa a pátek 19. a 21. října) vyplývá jako datum translace rok 925.⁵¹ Pro stavební historii je proto důležitý, poněvadž je zároveň terminus post quem pro stavbu svatovítské

⁵⁰ cuius (t. j. translationis) festum quidam dominus episcopus Pragensis synodaliter per Boemiam IIII. Id. Nov. scilicet in vigilia beati Martini pontificis singulis annis statuit celebrandum. Pekař, WLL. 55, pozn.

⁵¹ Pekař, WLL. 224.

rotundy Václavovy, neboť kdyby tato byla třeba jen začata, byla by se translace dala do tohoto nádhernějšího kostela knížecího.

Tak byly ve svatojirském klášteře slaveny dva svátky sv. Ludmily, den její smrti a více ještě a dříve den její translace. Okolnost, že byl větším svátkem den Ludmilina přenesení než utrpení, je důsledkem toho, že právě přenesení bylo místním svátkem klášterním, ale odpovídá také poměrům X. století, kdy právě den přenesení býval ukládán jako svátek světcův, na př. den sv. Idy.⁵² Od X. století byla Ludmila považována za svatou, jak vysvítá z legend *Crescente fide* a *Gumpoldovy*,⁵³ označujících ji za mučednici, a kult její nepřestal, i když snad se nejvíce soustřeďoval na klášter svatojirský, anebo byl dokonce jen jeho místním kultem.⁵⁴

Archeologicky zajímavá je Křišťanova zpráva o hrobu. Z celého vypravování vyplývá, že jde o oficiální translaci světice. Autoritou biskupovou jsou její ostatky přeneseny a uloženy, dějí se zázraky a slaví se *anniversarium*. Přenesené světici, jak bylo ukázáno, příslušel zvláštní hrob buď pod oltářem anebo v oltáři. Právě hrob v půdě byl starším způsobem uložení ostatků, který po r. 1000 mizel. Křišťan však líčí, že hrob byl vykopán v půdě a naplněn vodou, která zázračně zmizela. Šlo tedy ještě o typ oltářního hrobu, jaký byl užíván v prvním tisíciletí. Byl ovšem

⁵² L. Zoepf, l. c. 209.

⁵³ *Crescente fide*: Cuius etiam anima exuta corpore cum palma martyrii perrexit ad dominum. FRB. I., 185. *Gumpold*: ... Liudmilae, sanctae ac venerabilis matronae ... Quae ... pro christiani nominis ac fidei professione corporis crudelem subibit passionem. FRB. I., 154.

⁵⁴ Kanonisační translace sv. Ludmily samozřejmě neznamena, že by sv. Ludmila hned a všude v řezenském biskupství anebo dokonce obecně v církvi byla považována za svatou, vždyť od počátků měly v církvi kanonisace místní ráz, misiemi se pak šířily svátky mateřského kostela do míst na něm závislých, jak ukazuje rozšíření římských svátků po celém západě, a teprve dodatečně se v jedné provincii, diecési, klášteře, ba i kostele ctěné svátky šířily také do jiných kostelů. Křišťanovo líčení kanonisační translace sv. Ludmily, podstatou i podrobnostmi dokonale odpovídající poměrům X. století, je příliš závažným argumentem, než aby bylo možno pochybovat, že od té doby aspoň ve svatojirském klášteře kněžna Ludmila byla ctěna jako svatá mučednice. Že byla tehdy také obecně za takovou považována, dokazují výroky legend *Crescente fide* a *Gumpoldovy*. Jak dalece se rozšířil její kult v XI. století, nevíme. Proti existenci kultu sv. Ludmily před XII. stoletím bývá uváděna scéna, kterou Kosmas (*Bretholz* l. c. 171) vypravuje k r. 1100. Biskup Heřman světil 3. října kostel sv. Petra na zboží svatojirském. Abatyše Windelmut

také později výjimečně užít, ale autor pozdější by tak nclíčil přenesení. Právě v Kosmově kronice máme popis translace, jak si ji představovali na začátku XII. století,⁵⁵ při líčení translace sv. Vojtěcha z Hnězdna do Prahy. Především je přenášén *uznaný* už světec, a sice jako válečná kořist. Zase je jen autoritou biskupovou dovoleno otevřít hrob, ale věc je spojena s posty, pokáním a přijímáním, modlitbami a mravním přerodem. Zase se nalezne neporušené tělo, ale už je pokryto hedvábím, postaveno na oltář a na něm obětováno 200 hřiven stříbra. Vlastní translace a uložení v Praze (1. září 1039) jsou pak spojeny s nevídanou slávou.

I když si odmyslíme jásoť vítězů, přece jen se rysuje rozdíl. Autor XII. století by neopomenul velikou nádherou vybavit přenesení sv. Ludmily a nekladl by ji na zem a do hrobu pod oltářem. Titulu svěťice by nabyła kněžna Ludmila už dokonalejším způsobem XII. století, t. j. formálním prohlášením aspoň biskupovým, ne-li papežovým. Křišťanovo vypravování je však tak věcné a tolik odpovídající poměrům, že nelze dobře pochybovati o pravdivosti jeho podkladu a tím také o místní kanonisaci sv. Ludmily v X. století přenesením.

Také nelze považovati za legendární samotné přenesení, jinak doložené staroslovanskou proloží legendou.⁵⁶ Jak z přehledu translací patrno, bylo přenesení světců zcela mimořádnou událostí, jejíž paměť ne-

žádala, aby mezi ostatky vložil také část závoje svaté Ludmily. Biskup to odmítl a zakázal mluvíti o její svatosti. Nato abatyše poukázala na zázraky, které se pro její zásluhy denně dějí. Tu dal biskup (na zkoušku svatosti) spáliti závoj, avšak oheň mu neuškodil. Scéna sama má ráz provokované zkoušky svatosti, jakou nalézáme často ve středověkých legendách, jako na př. když císař Jindřich II., sám světec, pochybuje o věrnosti své manželky Kunhuty, rovněž svaté, anebo když kněz pochybuje o pravosti eucharistie. Vždycky ukáže zázrak, že pochybnosti byly bezpodstatné. Účelem a smyslem takového legendárního zázračného vypravování není říci, že se skutečně o svatosti nebo pravosti pochybovalo, jako spíše zbožně vymyšlenou pochybností a zázrakem zdůrazniti, že o svatosti a pravosti pochybností býti nemohlo. Ostatně takové pochybování odpovídá mentalitě dobové, jak patrno ze scholastické metody, která popíráním (*dubium methodicum*) začíná zkoumáním, aby tím jen vynikl klad. V případě, vypravovaném Kosmou, byl do českých poměrů přenesen jen jeden z běžných motivů středověkých legend, jaký byl na př. shledán i v Křišťanovi, kde biskup se zprvu odmítavě choval k žádosti o přenesení sv. Ludmily. Věrohodnosti nedodává Kosmovu svědectví, že sám scénu viděl, neboť pak bychom musili za historickou považovati také událost, že závoj v ohni neshořel.

⁵⁵ Bretholz, I. c. 84 násl.

přestávala. Čím později by kdo předpokládal přenesení sv. Ludmily, tím pravděpodobnější by byly podrobnější o něm zprávy také v jiných pramenech. Takových není. Nezbyvá, než přijmouti jádro Křišťanova vypravování jako historické, čímž nabýváme také různé poznatky pro nejstarší stavební historii v Čechách.

Přenesením ostatků význačného světce nabýval stojící již kostel nového přístavku. Poněvadž v něm už oltáře stály a ty nebývaly měněny, bývala pro nový hrob a oltář světcův přistavována kaple, v jejíž apsidě byl hrob a oltář světcův. Stavebně se z X. století ve svatojirském kostele nic nezachovalo, ale není vyloučeno, že již z této doby pochází *myšlenka* zvláštní kaple sv. Ludmily připojené ke kostelu, která právě tak jako v nejranějších stavbách došla během doby výrazu i v dodnes existující novostavbě XII. století kaplemi připojenými na jižní straně kostela sv. Jiří, z nichž před gotickou už i některá románská byla světici určena. Která z obou byla kaplí sv. Ludmily, vysvitne v IX. kapitole. Význam pak, jaký byl dáván přenesenému tělu, vysvitá z toho, že kostel a klášter byly nazývány jménem sv. Jiří a sv. Ludmily.⁶⁷

Stavební povaha původního kostela svatojirského není dosti jasná. Okolnosti, které nasvědčují, že kostel už mohl býti zděný, jako delší působení misie v Čechách, neznámé, snad delší trvání stavby a svěcení biskupem, nemají tolik průkazné síly, aby dokázaly, že tomu skutečně a nutně tak bylo. Naopak vzbuzuje teprve svatovítská rotunda podiv jako zděný kostel, jak uvidíme. Proto se spíše zdá, že původní kostel sv. Jiří nevybočoval z dosavadního způsobu. Byl-li kostel sv. Jiří dřevěný, pak šlo o misijní kostel pravoúhlý, patrně podélný, s připojenou apsidou, poněvadž taková byla podstatnou součástí křesťanských kostelů, která však, vzhledem k užitému materiálu, zde asi byla pravoúhlá. Ke kostelu byla asi připojena zvláštní apsida či kaple s hrobem a oltářem sv. Ludmily. Byl-li kostel zděný, nelze nic určitého anebo pravděpodobného o jeho tvaru stanovit, neboť je právě tak dobře možno, že byl podélný, jako že byl centrální po způsobu hradních kaplí v Bavorsku a Francku, o nichž ještě bude řeč. Na základě rotund teprve později

⁶⁶ *Vajs*, SVL. 65.

⁶⁷ Na př. u pokračovatele Kosmova k r. 1142. FRB. II., 236.

⁶⁸ *Vajs*, I. c. 64; *Pekař*, I. c. 99; MG. Ss. XV., 574. FRB. I., 140.

v Čechách běžných nelze však stanovit, že by už kostel sv. Jiří musil býti rotundou. V jeho některé apsidě anebo v připojené apsidě nalezla hrob kněžna Ludmila jakožto světice.

Určení nového kostela vyplývá z toho, že kostel P. Marie byl slovanský. I když snad byl tu a tam použit latinskými kněžími, přece jen byl působištěm slovanských kněží, jichž obřad se v Čechách dlouho zachoval, snad i na Pražském hradě, soudě podle neurčité narážky Kosmovy. Mohutníci misie německolatská nespokojovala se už posláním na vedlejší hradě, nýbrž chtěla zakořeniti také na hlavním hradě Pražském a proto vedle původního, patrně jen malého slovanského kostela P. Marie, o němž jinak ani neslyšíme, že někdo z českých knížat v něm byl pochován, postavil kníže Vratislav větší a latinský kostel sv. Jiří, neznámého nám tvaru a podle všeho ještě ze dřeva, který však byl posvěcen teprve za knížete Václava.

6. Kostel sv. Michala na Tetíně. Staroslovanskou proložní legendou, Křišťanem a dále ještě Menckenovou legendou je označen hrad Tetín jako sídlo Ludmilino i jako místo její mučednické smrti.⁵⁸ Vzhledem k její povaze netřeba pochybovati, že tam bylo aspoň křesťanské oratorium, když i z legendy *Crescente fide* a Gumpoldovy⁶⁰ víme, že kněz Pavel byl v okolí kněžny a v Křišťanovi je zmínka o jejím duchovenstvu. Křišťan i Menckenova legenda vypravují o mši, kterou kněz Pavel sloužil před smrtí sv. Ludmily. Jsou to legendární specifikace, ale jejich podkladem je možnost takové oratoře na Tetíně.

Slovanská proložní legenda dále vypravuje, že Ludmila nebyla pohřbena v kostele, nýbrž pod stěnou, t. j. pode zdí hradní.⁶⁰ V tom již se tají jakýsi náznak, že na Tetíně mohl býti kostel, v němž však Ludmila nebyla pohřbena, avšak nutně to nevyplývá, neboť pisatel legendy může tím jen zamýšleti, že se sv. Ludmile zprvu nedostalo ani pohřbu v kostele, nepraví však, zda proto, že kněžnu nepohřbili v kostele, či proto, že na Tetíně kostela nebylo. Steží bylo by si představit, že by zbožnou kněžnu nepohřbili v kostele, kdyby takový na Tetíně stál. Proto jest spíše předpokládati, že na Tetíně byla za doby Ludmiliny jen malá

⁵⁸ FRB. I., 184 a I., 154.

⁶⁰ Ne bě бо в цркви по под стѣноу града, идеже по все ношти явлѣху се свѣшта горѣшта. *Vajs*, SVL. 65.

oratoř, v níž sice byla obětována mše, avšak k pohřbení nebyla vhodná.

Křišťan, závislý asi na stejné, ale ztracené předloze staroslovanské legendy o sv. Ludmile, předpokládá pouze, že původně nebyla pohřbena v kostele. Vylíživ její smrt a pohřeb a uchvácení Ludmilina majetku Drahomírou, vypravuje o podivuhodných zjevech u jejího hrobu. Tu Drahomíra poslala sluhy na Tetín a dala nad hrobem Ludmiliným postavit dům na způsob kostela s titulem sv. Michala, aby znamení, která se snad ještě ukáží, nebyla přičítána zásluhám umučené kněžny, nýbrž těch svatých, jichž ostatky (*pignora*) v oltáři byly chovány.⁶¹

Smysl Křišťanova vypravování je dosti jasný. Zprvu bylo na Tetíně jen jakési menší, soukromé oratorium, které nemělo titulu a kde kněz Pavel mohl sloužiti mši. Takových oratorií poznali jsme celou řadu v Privinově a Kocelově území. Za Drahomíry, které po smrti Ludmilině Tetín připadl, byl tam postaven dům nad hrobem sv. Ludmily na způsob kostela a zasvěcen sv. Michalu.⁶² Smysl tento je nejjasnější a tím nejpříjemnější. Nová majitelka postavila nový kostel, který do sebe pojal i hrob sv. Ludmily, avšak jako prostý hrob obyčejného smrtelníka-křesťana, který mohl býti v kostele pochován, nikoliv však už jako svěťice, jak vyplývá z translačního vypravování. Jako účel kostela udává Křišťan snahu Drahomířinu, aby zázraky, které se dály nad hrobem Ludmiliným, nebyly připisovány ostatkům zavražděné kněžny, nýbrž ostatkům svatých nového kostela (*sanctorum, quorum pignora inibi detinerentur*). Vlastním cílem Drahomířiným bylo však spíše postavit kostel výkupný na usmíření svého činu, jak se dohaduje Birnbaum.⁶³ Pohnutkou byla jistě i ta okolnost, aby kněžna ležela *v kostele*, neboť, jak níže ještě v IX. kapitole vysvitne, byl právě kostel po přednosti knížecím hrobem.

⁶¹ ...apparitores suos Tetinis misit, quo venerabile corpus tumulatum iacebat, in mandatis iubens, quod domum beate Ludmile super tumulum ipsius statuerent in modum basilice (universitní rukopisy mají znění: quod domum super tumulum beate Ludmile statuerent in modum basilice), aptans ei nomen in honore beati Michaelis archangeli, quo si deinceps inibi claruisset signum aliquod, non meritis beate martyris, verum sanctorum, quorum pignora inibi detinerentur, deputaretur. Quo facto tantus cunctos ingredienti basilicam horror invasit, quo haud aliter nisi veneracione cum maxima inibi auderent ingredi... *Pekař, WLL. 102.*

⁶² *V. Birnbaum* ukázal, že lépe vyhovuje čtení obou universitních rukopisů: quod

Zpráva proloží legendy, že sv. Ludmila byla pohřbena u hradební zdi, dává vedle právě uvedeného a nejpříjemnějšího významu na mysl ještě jiný výklad toho, že byl nad hrobem sv. Ludmily postaven dům na způsob kostela, jemuž bylo dáno jméno sv. Michala. Architektura raného středověku stavěla často na kopcích kaple sv. Michala, jehož si představovala jako bojovníka a vítěze nad pekelným drakem.⁶⁴ Druhý druh kaplí sv. Michala byl však v hradebních zdech. Byly to zpravidla brány, v jichž prvním patře byla archandělova kaple. Taková brána-kaple je známa už ze VI. století v Glanfeuil, jiná pozdější je v Remeši a další v atriu v Centule-St. Riquier.⁶⁵ Z bran přešel zvyk svatomichalských kaplí na věže a proto shledáváme v plánu svatohavelském (kolem r. 830) ve věži kapli sv. Michala. Všude tu byl sv. Michal chápán jako vítězný bojovník a proto mu jakožto ochránci jako dříve na kopcích, tak nyní na věžích byla zasvěcována kaple. Z toho vysvítá možnost, že kaple sv. Michala na Tetíně byla také takovou, ovšem primitivní, věžní kaplí, ležící u hradební zdi. V tom případě lze pochopiti, že příbytek mrtvé sv. Ludmily (domus beate Ludmilae) byl postaven nad jejím hrobem (u hradební zdi) na způsob kostela a dáno mu jméno sv. Michala. Ale nebyl to dosud kostel sv. Ludmily, poněvadž v něm nebyla pochována jako světice.

V druhé řadě a spíše později byl sv. Michal chápán jako vůdce duší, provázející je do blaženosti a chránící před ďáblem. Proto byl titulárem hřbitovních kostelů v některých končinách Německa. Jako takový se objevuje r. 822 ve Fuldě a proto jest i tento význam vzítí v úvahu a to tím spíše, poněvadž tetínský kostel stál na místě, kde mrtví byli pochováni, jak patrně z příkladu sv. Ludmily.

Význam archanděla Michala jako průvodce do blaženosti vystihuje

domum super tumulum beate Ludmile statuerent in modum basilice. ONR. 178.

⁶³ ONR. 180.

⁶⁴ K. Künstele, *Ikonographie der christl. Kunst*, Freiburg i. B. 1928, I., 248. Dovojuje z toho, že kostely sv. Michala stály na kopcích, že jeho kultem chtěli misionáři zatlačit v germánských oblastech kult Votanův a Ziuův. Než kostely sv. Michala na kopcích mají spíše původ ve zjevení téhož archanděla na Monte Garganu u Siponta, které se už od VI. století slavilo.

⁶⁵ A. Fuchs, *Die karolingischen Westwerke und andere Fragen der karolingischen Baukunst*, Paderbon 1929, 30.

také Václavův přípitek ve Staré Boleslavi, o němž vypravují latinské legendy.⁶⁶ Je však pravděpodobno, že kníže Václav v družině »mužů« připil archandělu Michalovi jakožto vítěznému bojovníku a nikoliv jako psychopompovi a v tom je asi historické jádro přípitku, má-li jaké. Poněvadž však brzy potom byl zavražděn, byl přípitek, platící bojovníku-vítězi, teprve legendou uveden ve vztah s průvodcem duší do blaženosti nebeské.

O stavební povaze oratoře a kostela na Tetíně netřeba uvažovati. Vzhledem k stavební povaze tehdejších hradišť není nejmenší příčiny se domnívati, že by byly zděné.

Zato je velmi důležité Křišťanovo udání, že kostel postavila Drahomíra. U všech dosavadních kostelů byli jako stavebníci udáni panovníci. Na Tetíně stavebníkem byla Drahomíra. Z toho je patrné, že už v prvních dobách pán stavěl na svém pozemku či údělu kostel. Na knížecích hradech byl to kníže, na Tetíně Drahomíra, které po smrti Ludmilině podle Křišťanova udání Tetín připadl v majetek.

7. Kostel sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi. Podle posloupnosti dobové šestým kostelem v Čechách, o němž zvídáme, je onen kostel, který legendy připomínají jako místo umučení sv. Václava. Při tom nabýváme o něm více zpráv nežli o minulých stavbách.

Nevíme, kdo a kdy dal chrám stavěti. Staroslovanské legendy vypravují, že sv. Václav zřídil kostely ve všech městech, t. j. na všech hradech, dobře jim činil a služebníky Boží shromáždil ze všech národů.⁶⁷ Na hradech se již slavila posvícení, t. j. výročí posvěcení hradních ko-

⁶⁶ *Crescente fide*: In nomine beati Michaelis arcangelis bibemus calicem istum precantes, ut introducat nunc animas nostras in pacem exultationis perpetuae amen. FRB. I., 187. *Gumpold*: ... ut quacumque hora lex naturae ad extrema nos deduxerit, animarum nostrarum paratus susceptor clemensque in paradisi voluptates (Michael) dignetur fieri subvector ... FRB. I., 159. *Křišťan* opakuje *Crescente fide*, WLL. 112. *Oportet nos fratres*, WLL. 406. *Legenda Nikolského*, SVL. 110.

⁶⁷ *Vajs*, SVL. 16, 24, 38.

⁶⁸ Nemáme příčiny domnívati se, že to byla církevní výročí slavných posvěcení, nýbrž spíše vzpomínky významné události prostých svěcení.

⁶⁹ *retro dierum in iuventute sua*. *Bretholz*, l. c. 38.

⁷⁰ *Tamtéž* 39.

⁷¹ *A. Naegle* vyvrací (KG. I., 2, 265) mínění, že jde o kostel slovanského obřadu,

stelů.⁶⁸ Na jedno takové posvěcení přijel si do Boleslavě pro smrt sv. Václav. Avšak údaje tyto zřejmě se vztahují na hrady knížecí. Svrchu bylo už z údajů Křišťanových poznáno, že kostel sv. Michala postavila Drahomíra, která Tetín po smrti Ludmilině vlastnila. Proto jest i v Boleslavi za stavebníka kostela míti Boleslava jakožto místního údělného knížete a to tím spíše, poněvadž podle Kosmy hned v mládí⁶⁹ založil a vystavěl boleslavský hrad a sice na místě, kde dosud nic nestálo.⁷⁰ Kdo stavěl hrad, stavěl také kostel.

Titul kostela neobsahuje nic, co by blíže osvětlilo povahu kostela. Svátek sv. Kosmy a Damiána byl rozšířen ve východní církvi (27. října) i v západní (27. září). Kult těchto dvou divotvorných lékařů-dobrodinců (ἀνάρχωντες) měl v misiích vyhladiti kult uzdravujících božstev pohanských. Podle doby, kdy kostel byl založen, jest spíše mysliti na latinský obřad.⁷¹

Latinské legendy *Crescente fide* a Gumpoldova skýtají další podrobnosti o stavební povaze kostela, jak ukázal V. Birnbaum.⁷² Z vyčerpávající analýzy jím provedené vysvítá, že staroboleslavský kostel byl ze dřeva. Údaj legendy *Crescente fide*,⁷³ že totiž krev Václavova postříkala prkna, sám o sobě by toho nedokazoval, poněvadž nepraví, kde se ona prkna nacházela. Avšak Gumpoldova legenda rozšiřuje a precizuje údaje své předlohy, vypravujíc o prknech kostela zbrocených krví a o stěnách potřísněných krví.⁷⁴ Z toho vysvítá, že krev postříkala prkenné stěny, jakési obednění kostela. Tím závažnější se zdá tento údaj, poněvadž Gumpold, biskup mantovský, jako Vlach znal jen kamenné kostely a takovou stavbu by bez podrobnějších informací také

poukazem na to, že se ve Staré Boleslavi svátek světil 27. září, tedy podle západního kalendáře. Tím však nelze vyloučiti, že by kostel nemohl býti slovanského obřadu, neboť jak již svrchu ukázáno a sám Naegle dokazoval, byl slovanský obřad římskou liturgií, na slovanský jazyk přecedenou. Proto byl jeho základem nikoliv kalendář východní církve, nýbrž římské církve západní, čili svátek Kosmy a Damiána světil také slovanský obřad dne 27. září. Třebaže důvod, který uvádí Naegle, nevylučuje slovanského obřadu, není důvodu jej předpokládati v době, kdy už převážoval obřad latinský.

⁷² Kostel sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi. PA. XXXII. (1920—21), 244.

⁷³ ... eius innocentem sanguinem, qui aspersus erat in terram et in tabulas, aqua lavantes absterserunt. FRB. I., 187.

⁷⁴ ... ministri quidam sanguinem, qui per tabulas aecclesiae ipsa martirii hora aspersus apparet, iussi aqua lavantes, penitus absterserunt. Posteraque die illuc venientes, non

v Boleslavi předpokládal. Dohadem k takové podrobnosti nemohl dospěti. Znal ji tedy z ústní zprávy nějakého očitého znatele místa. Poněvadž pak vražda se stala u kostela, vysvítá, že kostel byl zevně obedněn prkny, čili že byl dřevěný. Takový je výtěžek Birnbaumova rozboru písemných pramenů.

Otázkou je však, možno-li připustiti, že by Gumpold mohl tak konkrétně opravit svou předlohu. J. Pekař ukázal, že Gumpoldova legenda rozvádí pouze umělkovaným verbalismem údaje legendy *Crescente fide*.⁷⁵ F. Vacek podrobným srovnáním stanovil, oč je v Gumpoldovi více než v legendě *Crescente fide*, ale právě v těchto bodech se Gumpold ukazuje neznalým podrobností.⁷⁶ Část toho, oč je Gumpoldova legenda bohatší, spočívá na neporozumění a zrovna ohledně místa umučení je Gumpold naprosto neinformován.⁷⁷ *Crescente fide* neudává sice místa, kde byl sv. Václav umučen, avšak ze souvislosti vyplývá, že Boleslavův dům nebyl v sídle Václavově, neboť pozvání prostředkoval posel a je řeč o cestě.⁷⁸ Proti tomu Gumpold předpokládá, že sv. Václav byl umučen v místě, kde kníže i jeho bratr měli domy,⁷⁹ patrně v Praze, neboť vynechal také vypravování o spěšném pochodu Boleslavových přívrženců do Prahy.⁸⁰ Neví-li Gumpold vůbec, že se vražda stala v Boleslavi, pak je těžko předpokládati, že by na rozdíl od své předlohy byl zpraven o tom, že právě boleslavský kostel byl ze dřeva. Nanejvýše dokládá, jak rozuměl udání předlohy *Crescente fide*, mluvící všeobecně o tom, že krev sv. Václava potřísnila prkna, v tom smyslu, že kostel byl dřevěný. I to by bylo závažným dokladem, ovšem jen všeobecným, neboť jestliže biskup mantovský, zvyklý na zděné kostely, na základě dosti neurčité zmínky legendy *Crescente fide* kostel v Čechách označuje

minus quam cum primum parieti adhaesit cruorem . . . conspiciunt . . . non minus tinctum sanguine parietem . . . agnoscunt . . . sanguinis eiusdem intinctione paries ipse pro signo venerando nitescit. FRB. I., 161.

⁷⁵ WLL. 27.

⁷⁶ F. Vacek, *Poněr Gumpoldovy legendy o sv. Václavu k legendě Crescente fide*, Pekařův Sborník, Praha 1930, I., 49.

⁷⁷ Pekař, WLL. 30.

⁷⁸ FRB. I., 186.

⁷⁹ Vacek, l. c. 59.

⁸⁰ Pekař, WLL. 30.

⁸¹ Pekař, WLL. 44 násl. J. Vašica ve Vajsově SVL. 79.

za dřevěný, je to důkazem, že v Čechách předpokládal pouze dřevěné misijní kostely. Ohledně staroboleslavského kostela by však nanejvýše platilo všeobecné udání legendy *Crescente fide*, které by samo o sobě zůstávalo nejisté a neurčité.

Situaci mění druhá staroslovanská legenda Nikolského, která zpracovává legendu Gumpoldovu staroslovanským jazykem, místy se zřením k české recensí legendy *Crescente fide* i Křišťanovi.⁸¹ Vznikla kolem r. 1000⁸² nebo v 1. pol. XI. století.⁸³ Autor měl zřejmě také domácí prameny ať ústní, či písemné,⁸⁴ takže do jisté míry byl schopen korektur, legendu pak psal asi v Čechách.⁸⁵ Proto jeho úchylinky od Gumpoldova textu nabývají velikého významu. Legenda Nikolského na př. ihned ví, že sv. Václav byl pozván do paláce na hrad Boleslavův,⁸⁶ tedy více než *Crescente fide* i Gumpold. O smývání krve vypravuje podobně jako Gumpold: »Po skončeném slavném utrpení statečného vojína božího někteří služebníci . . . smývali vodou krev, kterou v chvíli umučení bylo skropeno bednění stěn chrámových, a úplně ji setřeli. Potom, přišedše sem druhý den, uzřeli, že krev o nic méně než dříve lpí na stěně . . . Na třetí den . . . uzřeli, že stěna neméně jest skropena krví . . . stěna sama se do dnešního dne honosí ctným znamením krůpějí této krve.«⁸⁷

Svědectví druhé staroslovanské legendy Nikolského je proto důležité, poněvadž bez opravy přejímá udání Gumpoldovo o dřevěném kostele a smývané krvi, ač v jiných podrobnostech, jako stran místa umučení, nepřesného Gumpolda opravil. Z toho vyplývá, že pisatel na začátku XI. století Gumpoldovo udání měl za odpovídající skutečnosti, třebaže, jak ještě v následující kapitole při otázce Václavova

⁸² *Vašica*, I. c. 79.

⁸³ *Pekař*, WLL. 51.

⁸⁴ *Vašica*, I. c. 82.

⁸⁵ *Pekař*, WLL. 50.

⁸⁶ *Vajs*, SVL. 108.

⁸⁷ Per'voděnoju že krěp'čaišago božia voinika čestnoju strastiju, slugy etery, im'že poveleno bě, krovъ, jaže po dskamъ stěny okroplena bě cerkvě v samъ časъ mučenīa, vodoju myša i ottinud otroša. Poscm'žc drugii denъ tu prišedše, ne mne jakože i pervie krovъ po stěně prilěp'šu na tom'že městě i raširenu uzrěša. Ne maly že sami simъ viděniemъ ustrašeni, vodu paky přines'še, veľmi bor'zo omyv'še otroša. Na tretii že denъ iskušenia radi rešti, ašte i ešte estъ takož(e), prišedšc, uzrětъ ne mnc pokropлену stěnu

hrobu vysvitne, nelze předpokládati, že autor legendy Nikolského znal přesně boleslavský kostel. Stačí tolik, že autor poměrů v Čechách znalý a Gumpolda jinak opravující beze změny přejal jako obecné situaci odpovídající údaj o dřevěném kostele staroboleslavském, založený na nejasném jinak svědectví legendy *Crescente fide*. O zděném kostele byl by asi věděl jako o stavbě v té době ještě mimořádné. Zkoumání, zdali snad toto udání není z jiného společného pramene, vymykalo by se rámci této práce.⁸⁸ Předpokládati je v celku není třeba. Tak ukazují legenda Gumpoldova a více ještě legenda Nikolského, jak rozuměti údaji legendy *Crescente fide* v předpokladu, že sv. Václav byl zabit u kostela, což bylo asi obecně známo a je ve staroslovanské legendě podrobně zapsáno. Můžeme tudíž ve světle Gumpoldovy legendy, v této části legendou Nikolského potvrzené, přijmouti, že všeobecný údaj legendy *Crescente fide* o dřevěném bednění týkal se kostela ze dřeva.

Totéž vysvítá ze srovnání legendy *Crescente fide* s legendou Křišťanovou. Na rozdíl od ostatních legend vypravuje Křišťan podrobněji, že sv. Václav byl zavražděn u kostelních dveří, které před ním zavřel kněz onoho kostela, což bylo obecně známo, jak dokládá vyobrazení Wolfenbüttelského kodexu, ač ilustruje text, v němž o tom není zmínky. Jestliže tudíž podle legendy *Crescente fide* Václavova krev postříkala prkna, nelze dobře mysliti na dveře, neboť ty by byly jako takové označeny, nýbrž nutno předpokládati, že ona prkna tvořila stěnu kostela a kostel byl tudíž dřevěný.

Zato nevíme, jaká byla architektonická forma kostela. Legendy neobsahují náznak, z něhož by se mohlo něco vyvoditi. Praví-li Vostokovská legenda, že mučedníkovu tělo položili »uprostřed kostel«,⁸⁹ je to údaj příliš všeobecný a upotřebitelný jak pro centrální, tak pro podélný kostel, takže z něho nelze nic dovozovati. Vyobrazení staroboleslavského kostela v kodexu Wolfenbüttelském na obraze Vác-

kroviju viděša, neželi boľmi troičъ uzrěša. Im'že bo nad tēm mnogo čjudivšemse, tēm'že trudem omyvanja posem ochabivšemъse, jaže do dnešnego dьne krove toęže kropleniemъ stěna sama znamenje čestimo skazaetъ. *Vajs*, SVL. 113.

⁸⁸ *V. Novotný* předpokládá, že předlohou Gumpoldovou byl spis českého původu z první pol. X. století. Český kníže Václav Svatý, Praha 1929.

⁸⁹ *Vajs*, SVL. 18.

⁹⁰ PA. XXXII., 249.

lavovy smrti je sice typem klenutého centrálního kostela, jak ukázal Birnbaum,⁹⁰ avšak z toho nelze bezpečně dovozovati, že by staroboleslavský kostel měl skutečně povšechnou centrální disposici, snad mnohoúhelníkovou. Ottonskému malířství nelze jistě zcela upříti smyslu pro věcnost, neboť na př. popisně zobrazilo císařský šat, avšak z celého jeho založení vyplývá, že nemělo smyslu pro rekonstrukci objektivní skutečnosti a věcného prostředí při vyobrazení děje, o jehož pojmovou názornost především šlo. Samozřejmě nemohl iluminátor při líčení události, která se stala u kostela, místo kostela namalovati civilní dům, ale pro pojem kostela bylo v knižním malířství vyhraněno několik typů, z nichž jednoho užil, nepřihlížeje ke skutečnosti, nýbrž k vytvořenému pojmu kostela v předlohách. V okruhu ottonských škol iluminátorských znamená fuldská škola, k níž Wolfenbüttelský kodex patří,⁹¹ něco zvláštního i obsahově, pokud totiž na rozdíl od kristologických cyklů ostatních škol maluje s oblibou sakramentáře a dospívá k hagiografickým cyklům. Tím jsou jí dány nové úkoly, na př. při líčení života sv. Bonifáce. Ale i tu užívá oněch běžných náznakových prvků, známých už z karolinských evangeliářů a sakramentářů. Proto nelze užití vyobrazení centrálního kostela na obraze Václavova umučení ve Wolfenbüttelském kodexu za důkaz, že staroboleslavský kostel sv. Kosmy a Damiána byl centrální, čímž ovšem není vyloučena toho možnost.

Zajímavá je zpráva legend o staroboleslavských zvonech. Přináší ji staroslovanská legenda podle textu vostokovského, minejního i novljanského,⁹² ale také legenda Gumpoldova,⁹³ i na ní závislá staroslovanská legenda Nikolského,⁹⁴ z nichž vysvítá, že ráno bylo zvoněno do kostela na officium. Vzhledem k tomu, že Křišťan připomenul zvony u kostela sv. Jiří a nyní legendy dvou různých tříd mluví o zvonech u sv. Kosmy a Damiána, netřeba o jejich existenci pochybovati. Otázkou je, jak byly umístěny. Nevědouce nic bližšího o tvaru dřevěného

⁹¹ Jak ukázal A. Matějček, *Románské malířství, Dějepis výt. umění v Čechách* (Mánes), 62.

⁹² »Když bylo ráno, zazvonili na jitřní« *Vajs*, SVL. 17, 25, 40.

⁹³ Redeunte autem post gallicinia matutinalis horac officio, pulso signaculo, non segnis thoro, ut iam est solitus, prosiliens, aecclesiamque properando ingressus... FRB. I., 159.

⁹⁴ SVL. 110.

kostela, nemůžeme také nic určitějšího říci o umístění zvonů. Stačí podotknouti, že zvonice v té době už byly hojně užívány. Zůstávaly dřevěné, i když kostely byly zděné.

Náznaky mluvící o dřevěném kostele boleslavském jsou tím cennější, že jde o kostel na hradě podle Kosmy kamenem opevněným. Lze-li někde u jmenovaných dosud šesti kostelů s trochou pravděpodobnosti předpokládati kamenný kostel zděný, je to především u sv. Kosmy a Damiána v Staré Boleslavi, neboť by nepostrádal jisté oprávněnosti soud, že tam, kde byly hradby z kamene, tím spíše byl z kamene zbudován kostel jakožto nejvýznamnější budova. Ale právě zde legendy dostatečně naznačují, že kostel sv. Kosmy a Damiána byl dřevěný.

8. **Stavebníci kostelů a duchovenstvo.** Svrchu bylo dovozeno, jaký byl právní základ salcburské misionářské činnosti v území Privinově a Kocelově. Údaje týkající se kostelů postavených na území knížecím a arcibiskupským anebo na statcích jmenovaných osobností naznačovaly, že to byly buď vlastnické kostely pánů anebo soukromé oratoře. Při té příležitosti byla také poznána instituce vlastnických kostelů, která je nejen základem franckých církevních poměrů v IX.—X. století, nýbrž také základem misijní činnosti. Samozřejmě nelze předpokládati, že by se v misiích hned rozvinula v plném rozsahu, avšak tolik z anonymních údajů vysvítalo, že majitelé půdy byli stavebníky kostelů a že Privina »svého« kněze Dominika ustanovil u svého hlavního a hradního kostela, ovšemže, podle anonyma, v dorozumění se salcburským arcibiskupem. Změnila se tudíž zásadně směrnice misionářské činnosti. Zatím co irošskotské a anglosaské misie především působily u lidu, obracely francké misie karolinské doby svou pozornost hlavně k pánům a obrácené na víru měly k tomu, aby na své půdě stavěli vlastnické kostely a v jejich příslušnost vlastnili svůj poddaný a pokřtěný lid. Proto byl rozsah vlastnických kostelů podle hranic vymezen. Kostel takový i s duchovní správou byl, anebo sliboval se státi soukromým provozem pánů, a vykonával jej kněz jimi ustanovený. Za těchto okolností měl majitel půdy dokonce i hmotný zájem, aby postavil kostel, přivedl na křesťanství svůj poddaný lid a ten připoutal a zavázal k svému kostelu tak úzce, že se mu

za hranicemi panského majetku, které byly i mezi okrsku kostelního, nedostávalo křtu anebo pohřbu. Institucí vlastnických kostelů vysvětlíme také, proč se misie především obracela k pánům a majitelům půdy. Vedle toho uvedl anonym řadu bezejmenných oratoří v místech, která podle křestních jmen, pojatých v místní jméno, byla dvorci, propůjčenými svobodným mužům. To nebyly vlastnické kostely, nýbrž jen statkářské kaple. Jejich hranice nebyly vymezeny. Pravomocí vlastnického kostela byl v území Privinově nadán hlavní kostel P. Marie, v Kocelově území dva jeho kostely, mající vymezené hranice.

Pokud se týče poměru knížete k lidu, byly poměry v Čechách poněkud jiné. Privina své území obdržel od Ludvíka Němce a, soudě podle jmen i pokročilejšího vývoje venkovského osídlení, zasáhly v tamní území už silnější vlivy francké kolonisace. V Čechách však byly usídleny různé kmeny, mající v čele vévody, a v té době stmeloval sjednocovací proces kmen s kmenem a vynášel na vrch knížete středního kmene českého. Vývoj ten byl ještě dalek cíle. Francké kolonisace tu nebylo. Středem kmenů byly hrady, na nichž sídlil kníže či vévoda s družinou. Hrady splynuvších kmenů nejen že zůstaly jako druhotné hrady zachovány, nýbrž jak v původních, tak i v přivtělených územích byly zakládány hrady nové. Vznikaly tím menší správní obvody, vynucené jednak stoupajícím osídlením v nesnadně přístupných oblastech, jednak potřebami bezpečnostními. Základní jednotkou správní byl hrad s územím mu podřízeným.⁹⁵ Hrady ty nebyly jen středisky vojenskými a správními, nýbrž také hospodářskými a obchodními. Na hradech sídlili »muži«, bojovníci, ale část jich byla také na svých dvorcích. Byli to lidé svobodní a tvořili s knížetem vlastní kmen či národ.⁹⁶ Vyšší postavení mezi nimi zaujímalí náčelníci rodů a jednotlivci povýšení službou správní. Poddaní a otroci se nepočítali k vlastnímu národu.

Byla-li tato organizace poněkud různá než v blatenském území, byl v zásadě stejný postup misionářské činnosti. Směřovala především ke knížeti a ke knížecí rodině a ty především získávala křesťanství, vědouc, že poddaný lid je bude následovati. Kníže stavěl kostely na hradech, staroslovanská legenda praví dokonce, že sv. Václav je postavil na

⁹⁵ V. Novotný, ČD. I. 1., 513 a násl.

⁹⁶ J. Pekař, Svatý Václav, ČČH. XXXV. (1929), 241.

všech hradech⁹⁷ a Křišťan zbožně dodává, že je pěšky navštěvoval.⁹⁸ Kníže ustanovoval kněze. Křišťan praví o Bořivojovi a Spytihněvovi, že shromažďovali duchovenstvo, a o Václavovi to vědí legendy vůbec. Podle staroslovanské legendy a Gumpolda shromažďoval kněze a duchovenstvo ze všech národů,⁹⁹ podle *Crescente fide* a Křišťana z Bavor a Švábska,¹⁰⁰ podle staroslovanské legendy Nikolského z Bavor, Francie a Švábska.¹⁰¹ Ve spojení se stavěním kostelů jeví se shromažďování duchovenstva jako sourodý výkon instituce knížecích vlastnických kostelů, jejíž princip v zárodku byl misionáři řezenskými přinesen a bavorskými a švábskými duchovními utvrzen.

Tak se stalo, že u Čechů kostely byly především na knížecích hradech stavěny a pojem kostela splynul s pojmem hradu tolik, že zatím co jiné jazyky slovanské křesťanský chrám jmenují církví, byl u Čechů a severních Slovanů podle hradu, *castellum*, zván častěji ještě kostelem. Bylo-li dále znakem vlastnických kostelů, že musily mít vymezený okrsek své působnosti (*ut terminum habeat unaquaeque ecclesia*), nepadá to v Čechách v začátcích křesťanství v úvahu, neboť venkov nebyl ještě obrácen na víru a nebylo tudíž potřebí hranic. Kostely byly určeny pro hrady a byly většinou jen bohoslužebné a misijní. Jinými slovy, nebylo tu dosud farní organizace.

Pro nedostatek pramenů nevíme nic o rozšíření oratoří na ostatních hradech a svobodných dvorcích, jaké jsme viděli v Privinově území. Z legend zdá se býti jediným náznakem zmínka o liturgii na Tetíně před smrtí Ludmilinou, než zde šlo o hrad, na němž byl záhy potom postaven kostel. Také kostely na Tetíně a ve Staré Boleslavi byly asi jen oratořemi, neboť týž kněz funguje na obou místech a v začátcích křesťanství nelze předpokládati vlastnický kostel v plném slova smyslu. Méně ještě víme o oratořích na dvorcích. Ostatně jsme také málo zpraveni o tom, pokud se v prvních dobách dvorce ujaly. Těžko tudíž předpokládati na nich takové soukromé oratoře.

⁹⁷ *Vajs*, SVL. 16, 24, 38.

⁹⁸ *Pekař*, WLL. 108.

⁹⁹ *Vajs*, SVL. 24, 39. *Gumpold*, FRB. I., 150.

¹⁰⁰ FRB., I., 185. *Pekař*, WLL. 109.

¹⁰¹ SVL. 104.

¹⁰² *Gumpold* FRB. I., 153. Totéž přejímá *Křišťan*. *Pekař*, WLL. 97.

Vrchnostenské šíření křesťanství pomocí kostelů hradních bylo asi příčinou, že křesťanství nezapustilo hlubších kořenů v lidu a zůstalo vnějškovým.

O duchovenstvu nejsme blíže zpraveni, ale přece lze i tu postřehnouti stopu soudobé organisace. Především víme o knězi Pavlovi, který byl zvláštní osobností. Měl ohrazený dvůr, který sv. Václav viděl ve snu,¹⁰² jeho si před smrtí povolala sv. Ludmila¹⁰³ a na Boleslavi pochovával sv. Václava.¹⁰⁴ Byl to patrně hlavní kněz misie, pověřený dohledem na ostatní duchovenstvo, podobného úřadu, jako byl hlavní kněz Privinův. Vedle něho zastávali u panských kostelů úřad zvláštní kněží, patrně pánem dosazení. Tak mluví Křišťan o duchovenstvu Ludmilině anebo uvádí v Boleslavi »kněze toho chrámu«, jenž byl na straně vrahů a zavřel před knížetem dvéře chrámové. Staroslovanská legenda jmenuje boleslavského kněze Krastěj nebo Krasij.¹⁰⁵ Později uvádí Křišťan ještě kněze »toho kostela« Štěpána, který Přibislavě pomáhal uzmouti světcovu čelist.¹⁰⁶

Vše to byly pouze začátky. V celku nelze dosud mluvit o církevní organizaci v Čechách.¹⁰⁷

9. Z á v ě r. Nevíme, kolik kostelů bylo vybudováno od počátku křesťanství až do vlády sv. Václava a nevíme také, kolik jich snad sv. Václav vybudoval před svatovítskou rotundou. Prameny mluví pouze o šesti kostelích, ale jsou to stavby na význačných místech tehdejších Čech, takže jistě postačují, aby z nich byla poznána stavební povaha oněch prvních kostelů, které byly v počátcích křesťanství misiemi zbudovány. Byly to jen misionářské kostelíky, neboť žádnému z nich se asi nedostalo slavnostního posvěcení biskupského. První dva byly slovan-ského založení, sv. Kliment na Levém Hradci a P. Maria na Pražském hradě. Zkoumáním poměrů vyšlo na jevo, že by sice bylo možno předpokládati, že řeckoslovanská misie kdysi na Moravu přinesla zděnou stavbu, avšak že žádná památka nenasvědčuje jejímu rozšíření na Mo-

¹⁰² Pekař, WLL. 105.

¹⁰⁴ Staroslov. leg. *Vajs*, SVL. 19, 27, 42.

¹⁰⁵ WLL. 100. *Vajs*, SVL. 18, 26.

¹⁰⁶ habens adiutorium sui operis presbiterum eiusdem ecclesie Stephanum. Pekař, WLL. 124.

¹⁰⁷ Srov. Fr. Hrubý, Církevní zřízení v Čechách a na Moravě a jeho poměr ke státu. ČCH. XXII. (1906), 26.

ravě a tím méně že lze v souvislosti se slovanskou misí je přenášeti do Čech. Proto se zdálo pravděpodobnějším, že oba kostely byly původně zbudovány ze dřeva, jak bylo zvykem západnických misí a jak odpovídalo slovanským technikám stavebním. Tím spíše byl ze dřeva původní kostel sv. Petra na Budči, neboť zde stavěla první svůj kostel misie německo-latinská, jejímž stavebním typem byl právě dřevěný kostel a která, přicházejíc na nová působiště, rychle jej musila zbudovati. Z téhož důvodu sejevily zděné rotundy na Levém Hradci i na Budči pouze definitivními nástupkyněmi původních provisorních kostelů dřevěných, rychlou potřebou motivovaných. Tento důvod odpadal u čtvrtého kostela, sv. Jiří na hradě pražském, avšak kostel stál na tak význačném místě, že by jako první kamenná stavba a tím jako přelom v dosavadních tradicích upoutal pozornost pisatelů legend a kronik podobně jako později Václavova svatovítská rotunda a byl by aspoň vyličen jako zvláštní dílo, i když pro věcnou charakteristiku nebylo tehdy smyslu. Svědectví o biskupském svěcení nebylo pak toho rázu, aby bylo nutno pomýšleti na svěcení slavnostní, pojící se k zděnému kostelu. Pátý kostel, sv. Michala na Tetíně, byl na příliš podružném hradě, než aby tam mohla býti předpokládána první kamenná stavba v Čechách. Šestý kostel, sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi, stál sice na hradě podle Kosmy již opevněném kamennou zdí, avšak analysou písemných svědectví bylo ukázáno, že byl ze dřeva. Byl-li i tento kostel ze dřeva, pak je pravděpodobné, že všechny kostely před Václavovou rotundou svatovítskou v Čechách byly dřevěné.

Samozřejmě se všechny úvahy pohybují v mezích možnosti a hledí dosíci pouze pravděpodobnosti. Proto nelze absolutně vyloučiti možnost jednoho nebo druhého kostela zděného, ale je to možnost mizivá. Pravděpodobnost takového kostela nelze ničím doložiti, kdežto pravděpodobnost dřevěných kostelů po uvážení všech důvodů dorůstá téměř jistoty.

Tvar těchto dřevěných kostelů není znám. Je misionářským importem s využitím domácích schopností konstruktivních. Poněvadž obecnějším byl typ podélného kostela, jest míti za to, že také misijní kostely byly pravoúhlé, což podmiňuje přirozená technika dřevěné stavby, a sice podélné, čemuž nasvědčuje obecný útvar křesťanského kostela.

Centrální stavby polygonální mají příliš umělý strop a nepadají tudíž v úvahu, tím méně pak rotundové stavby, ve dřevě jen těžce proveditelné a nad to v Čechách zjevně pozdější prvotních dřevěných kostelů. Nanejvýše by byla možná čtvercová stavba centrální, jejímuž půdorysu se blíží některé substrukce nalezené na českých hradištích nejstarší doby, než v poslední době na hradištích podniknuté vykopávky ukazují místy, že toto základové zdivo je značně mladší a nelze je tudíž činiti základem úvah o tvaru hradištních budov, tím méně pak prvních kostelů. Vzhledem k všeobecně panujícímu typu podélného kostela jest při misijních kostelích především mysliti na import takového útvaru. Poněvadž od nejstarších dob nejpodstatnější částí kostela byla apside, později presbytář, jest předpokládati, že také u těchto pravoúhlých a podélných dřevěných kostelů byl jako obětiště a kněžiště ze dřeva zřízen pravoúhlý menší prostor na východní straně s vlastním shromaždištěm spojený.

V.

Václavova svatovítská rotunda podle písemných pramenů.

Stále jasněji vysvítá stupňovaným studiem, které u příležitosti tisícího výročí mučednické smrti Václavovy bylo jeho období věnováno, že krátká vláda mladistvého vévody znamenala pro Čechy úsilí o povznesení země na úroveň nejpokročilejších národů západních, v jichž sousedství a společenství byli Čechové vtištěni zeměpisnou polohou svých sídel. Ze dvou stran k nim s křesťanstvím přicházela kultura. Jestliže dočasně z moravské říše k nim zasahovaly vlivy východní vzdělanosti, nelze dosti doceniti toho, že vlivem východního nazírání cyrilometodějská misie neváhala písemně zachytiti slovanský jazyk a učiniti jej bohoslužebným, čímž se stal základem vzdělanosti a byl uchován životu, avšak nebylo by správné přeceňovati jiné východní složky cyrilometodějské misie. Vždyť o ní naopak víme, že se, působíc na území západní církve, včlenila v římský řád bohoslužebný právě tak, jako zase vlivem zeměpisné polohy a politických snah přes ojedinělá poslání do Cařihradu přece jen západnický zůstávala orientována velkomorav-

ská říše. Orientaci tuto dotvrdila ještě jiná nutnost. Ztroskotáním velkomoravské říše a nápirem nekulturních Maďarů byla asi nadobro přetržena ona jemná vlákna duchovních styků, která mohla nejzápadnější Slovy cyrilometodějskou misí vázati k dochovaným ještě zdrojům antické a orientální kultury v Byzanci a která by snad časem a stupňovaným stykem Moravy a Čechy učinila jejími prostředníky na evropském západě, jako se jejími šířiteli stali Ottonové, když po přeslici vešli v její omamný styk. V té době byla by snad Byzanc dala národu více ještě kulturního bohatství než západ, který tehdy nestačil závistivě hleděti na vysokou úroveň duchovní a hmotné kultury na březích Bosporu, ale se světlem z východu nebyl by přišel dar života. Utvářeti životně budoucnost evropského lidstva nebylo už úkolem těch, kteří na zděděném bohatství a ustrnulých formách utkvěli, nýbrž úloha taková byla svěřena novým národům nespotřebované energie, kteří ze skromných začátků mladickou silou a zaníceným vzletem se dovedli nejen zmocniti toho, co bylo dosud života schopným ve velikém odkazu pohanské i křesťanské antiky, nýbrž snad ještě větším napětím všech schopností se drali k dalším cílům, které jako ideály nového lidského snažení vstúpila církev v nezkaženou mysl těch, kdož přicházejíce z barbarských oblastí vstupovali na půdu osvícenou vzdělaností, jíž se dopracovaly generace národů zašlých. Ve společenství těchto mladých národů západoevropských zmíněnými poměry a událostmi vržen a od Byzance izolován našel český národ sílu a život.

Hned v počátcích historické existence národní po několika málo knížatech, kteří jsou nám jen o málo více než jménem, stal se vévodou vzrůstajícím se českého kmene Václav, jehož jméno bylo naplněno historickým a přeplněno legendárním obsahem. Osobnost jeho vznítla na tehdejší dobu neobyčejnou činnost literární. Nedlouho po vévodově smrti, snad ještě před r. 950, byl v českocírkevněslovanských kruzích psán jeho život, prostý, lidský, pravdivý i k jeho matce a bratru, a téměř ještě bez zázraků (legenda staroslovanská). Z bavorského hlediště byla asi v třetí čtvrtině X. stol. psána často uváděná legenda *Crescente fide*, která vlivem soudobých ideálů světeckých dala Václavu vyrůst v asketicky zaníceného světce, jehož svatost byla doložena četnými zázraky, kdežto matka a bratr se stali pohany. Předlohu tuto překypující

výmluvností rozvedl mantovský biskup Gumpold, který psal život sv. Václava na podnět Otty II. (973—85). Větší ještě literární erudicí zkrášlil události Václavova života montekasinský mnich Vavřinec, jemuž se dostalo přímých zpráv nějakým Čechem ještě v X. století. Jím už tušíme blízkost veliké osobnosti pražského biskupa Vojtěcha, který mezi italskými benediktiny nalézal útulku. Na konci toho věku psal na žádost sv. Vojtěcha Václavův život t. zv. Křišťan. Nedlouho potom převedl v Čechách neznámý spisovatel Gumpoldův život jazykem církevněslovanským (legenda Nikolského) a doplnil a opravil jej v několika podrobnostech. Snad ještě v 1. polovině XI. století vzniklo samostatné a umírněné zpracování Gumpoldova životopisu, označované podle počátečních slov *Oportet nos fratres*. Během jednoho sta let vzniklo tedy 7 životopisů, více či méně původních. V Evropě nebylo v X. století světce, jemuž bylo věnováno tolik pozornosti a literárního zájmu.

Ptáme-li se, co toho bylo příčinou, nutno na prvním místě uvést okolnost, že k oněm slavným mučedníkům, jimiž se na začátku pokřesťanění barbarských národů v minulých staletích stali jejich králové, přibyl ještě v X. století jeden panovník-mučedník. Mimořádné kouzlo, které v dobovém nazírání panovníka obetkávalo, soustředilo tím více zájmu k panovníku-mučedníku a tak Čechové, Němci a Vlachové se sešli, aby nejen latinskou řečí kulturní Evropy, nýbrž i slovanským jazykem malého národa sepsali podivuhodný život umučeného vévody, o něhož zájem projevil sám císař Otto II. i jeho přítel biskup Vojtěch, první Čech evropského významu kulturního, sám jeden z posledních Slavníkovců, Václavovým rodem vyhubených a v brzkou jako mučedník Václavův druh. Zdá se, že právě v tomto okruhu ottonskovoajtěšském dostupovalo vrcholu zanícení pro svatého vévodu, v němž císař ctil dobou sobě blízkého panovníka-mučedníka a biskup obět Přemyslovců, jimž padl v obět i jeho rod, Václava jako světce už ctící, jak víme z vypravování o zkáze Libice. Neznalý Vojtěchova asketismu viděl by v jeho úsilí o šíření kultu svatováclavského snad jakousi agitaci proti Přemyslovcům, kteří vyhubili Václava i Slavníkovce, avšak světcova šlechtynost dává pomýšletí spíše na sebezapření, jímž vynášel mučedníka právě z rodu svých nepřátel.

Jestliže čteme v legendách život sv. Václava a spleť zázračných dějů, které jako tisíce květů na něm vypučely, se probíráme k prostému kmenu historické pravdy, tu se zdá, jakoby si sv. Václav první uvědomil veliké kulturní poslání knížete mladého národa, které jemu velelo, aby sám stanul na nejvyspělejší úrovni knížat západních a tak k němu také co nejdříve povznesl svůj lid. Různé doby mají svá hesla, za nimiž jako za dobovým programem spějí ti, kdož vidí nejdále. Dnes žijeme v dobách technických pokroků a jimi zdá se býti orientována dokonalost života. Ale na začátku X. století byl to pokrok eminentně duchovní, který uchvátil vůdčí hlavy společnosti lidské, pokrok pohybující se ve směrnici zvroucnělého křesťanství, tíhnoucího asketickou dokonalostí a mystickou zaníceností k životu klášternímu, ba až k touze mučednictví za víru Kristovu. Václav a Vojtěch, dvě největší osobnosti dvou nejvýznačnějších českých rodů X. stol., oba byli nesení tímto proudem, který vyvíral z reformovaných klášterů a svatou horlivostí planoucích niter a v jeho vlnách dospěli, kam dychtili nejdále, ke koruně mučednictví.

Ale nešlo jen o vnitřní zbožnost, třebaže tato stála v popředí zájmu, dosažitelná nikoliv silami lidskými, nýbrž Boží milostí. Vůdčí duchové zápasili o duchovní kulturu vůbec, která tehdy vyrůstala jen na výsluní církevní působivosti. V jejich řadě stanul Václav. Mlád učil se čísti a psáti slovansky a latinsky, ba i řeckého jazyka znalost mu všechny slovanské legendy připisují. Tak daleko dospěl ve vědění, že »počal rozuměti knihám latinským jako dobrý biskup anebo kněz, že, když vzal řeckou knihu nebo slovenskou, přečítal ji zřetelně bez chyby.«¹ Pod šatem nosil ukrytou knížku a kdekoliv nalezl klidné místo, dychtivě v ní čítal.² Přijímal kněze z ciziny, kteří mu přinášeli knihy. I když je v těchto rčeních mnohé legendárně specifikováno, přece jen z tolika údajů je patrné, že sv. Václav dospěl vyšší kultury literární.

Ale všechny životopisy zdůrazňují také jeho kulturu uměleckou a jako zcela mimořádné dílo mu připisují postavení kostela svatovítského. Václavova stavba dlouho spočívala, blíže neznáma, v základech pozdějších přestaveb a novostaveb. Jediné písemné prameny, jako jsou zmíněné legendy a Kosmovy letopisy, o ní skýtalý nedokonalých a ne-

¹ *Vájs*, SVL. 15. Viz též legendu Nikolského tamtéž 94.

² *Codicellulumque oculens subque tegmine gestans, ubicunque locum quietis re-*

úplných zpráv, které naopak zase osvětlí smysl výkopů. Proto bude tato kapitola výhradně věnována zkoumání písemných údajů o Václavově svatovítské rotundě. Tak se zjeví tvar svatovítského kostela, jak byl postižitelný až do vykopávek, podniknutých r. 1911, ale zároveň se usnadní a připraví pochopení pro mluvu skrovných památek, které řečenými vykopávkami byly odhaleny a podrobně budou probrány v kapitole příští.

1. Z asvěcení kostela. Založení svatovítského kostela bylo tak významným činem mladého knížete Václava, že se o něm rozepisují všechny legendy. Všechny jmenují kostel titulem sv. Víta, jen severoruská minejní redakce staroslovanské legendy ví, že kostel byl zasvěcen sv. Jimramu. Údaj tento je tak závažný, že vyžaduje bližšího vyšetření.

Jak známo, vznikla první staroslovanská legenda kolem poloviny X. století písmem hlaholským, a sice na české půdě, jak ukazují bohemismy. Zachovala se však jen v pozdějších redakcích a tyto opět ještě v pozdějších rukopisech. Podle toho se rozeznávají *chorvatskohlaholská redakce*, zachovaná v rukopisech XIV.—XV. století, která hlavně nejlepším rukopisem novljanským je původní českocírkevně-slovanské legendě jazykem nejbližší, a k ní blízko se připínající cyrilská *jihoruská redakce*, zachovaná v rukopise Toržestvenniku ze XVI. století, dříve knihovny Rumjancovského musea v Moskvě, vydaná kdysi Vostokovem, podle něhož je též text nazýván. Cyrilská *severoruská redakce* v Makariových Velikých Minejích je vzdálenější obou předcházejících textů a výslednicí samostatného vývoje na základě jiného znění původní legendy, avšak je porušena pozdější vsuvkou ruského původu. Rukopisy pocházejí ze XVI.—XVII. století. Podle toho jsou redakce chorvatskohlaholská a jihoruská redakce rumjancovskovostokovská navzájem příbuznější a tvoří jednu třídu, jazykově hodnotnější a obsahově sobě bližší, založenou asi na jedné versi původní staroslovanské legendy, kdežto na druhé versi téže legendy je založena minejní redakce severoruská, obsahově nejen odlišnější, nýbrž v zachovaném poměrně pozdním textu také cizím prvkem zkažená.⁸

Ale přes to nelze šmahem zavrhnouti všechny podrobnosti, jimiž se od druhých redakcí liší severoruská redakce minejní. Vedle pozdější

periebat, eum cum diligencia lectitabat. *Pekař*, WLL. 103.

⁸ *Vajs*, SVL str. 6. násl., *M. Weingart*, recense SVL v *Byzantinoslavica* II. (1930)

vsuvky jsou v ní místa, zasluhující pozornosti. Pekař ukázal, jak právě minejní text je v některých podrobnostech věcnější a podle souvislosti srozumitelnější.⁴ Podobně také místo, o němž jde, je podle severoruské minejní redakce souvislé a srozumitelné a není vyloučeno, že právě jinak porušenější minejní text zachoval z druhé verse původní legendy drahocennou zprávu.

Minejní text vypravuje událost následovně: »I vložil mu Bůh do srdce takovouto myšlenku, vystavěti kostel ve jméno svatého Abraama.« (Následuje vsuvka ruského původu, načež text pokračuje): »Přišel pak den svatého Abraama, jemuž byl Blahoslavený slib svůj učinil, a veselil se v Bohu.« (Následuje líčení Václavova zavraždění a přenesení.) »I položili jej v kostele svatého Abraama, který sám byl postavil, na pravé straně oltáře dvanácti apoštolů.«⁵

Uvedené jméno Abraamovo je zjevně zkažením slova Emmeram = Jimram, neboť hned potom je den sv. Jimrama (22. září) označen jako den sv. Abraama. Podle toho by byl sv. Václav původně zamýšlel postavit kostel sv. Jimrama, pak se veselil v den sv. Jimrama, jemuž byl učinil slib (patrně slib postavit kostel), a konečně byl pochován v kostele sv. Jimrama, který postavil.

Jinak líčí věc rukopisy druhé skupiny:

Redakce chorvatskohlabolská:

Vložil mu pak Bůh do srdce, a vystavěl kostel svatého Víta . . . Když pak přišel den svatého Emmcrama, ježž Václav zvláště ctil, a v ten den se veselil . . .⁶

Redakce jihoruská (vostokovská):

Vložil mu pak Bůh do srdce, a vystavěl kostel svatého Víta . . . Když pak přišel den svatého Emerama, ježž Václav zvláště ctil, a v ten den se veselil . . .⁷

453 násl. Částečně viz též J. Slavík, Svatý Václav a slovanské legendy, ve Sborníku k 70. narozeninám P. N. Miljukova, Praha 1929.

⁴ Fr. Pastrnek, Slovanská legenda o sv. Václavu. Praha 1903. Recenze J. Pekaře v ČČH. IX. (1903) 322 násl.

⁵ Text minejní: I vozložī emu Bogъ na serdci sicevu myslъ sozdati crkovъ vo imę svętago Avraama . . . Priideže dъnъ svętago Avraama, k nemu že bę blažennyj obęťъ svojъ tvořeše i veselęse o Bodzě . . . I položīša ego vъ crkvi svętago Avraama juže bę camъ sozdaъ, odesnuju stranu oltarę 12te apostolu. *Vajs*, SVL. 24—28.

⁶ Text Novljanský: V'ložī že emu Bogъ v' srce i sazda cręki svętajego Vida

Pohřeb se podle obou redakcí konal také u sv. Víta. Porušení jména pokročilo u minejního textu jistě dále, než u obou druhých redakcí, které zachovávají původní znění Emmeram. Také souvislost je v obou těchto redakcích srozumitelnou, ale obsah je poněkud jiný, než v redakci minejní.

Smysl a souvislost minejního textu spočívá v tom, že Václav si umínil postavit kostel sv. Jimramu. U příležitosti svátku sv. Jimrama uvádí, že jemu Václav *slib učinil*, »k nemu že bě blažennyj oběť svoj tvorěše«.

Druhá třída, redakce chorvatskohlaholská a vostokovská, vypravují, že Václav si umínil postavit kostel *sv. Víta*. Otázkou je nyní, co je se slibem *sv. Jimramovi*, o němž minejní text jasně vypravuje. U příležitosti svátku sv. Jimrama uvádějí druhé dva texty »k' nemuže bě obětanъ«, »k nemu že oběštanъ«. Fráze ta je vykládána v tom smyslu, že výrazem »oběť« nemusí býti míněn slib, nýbrž jakákoliv modlitba, prosba, pobožnost atd.,⁸ takže má význam »*její Václav zvláště ctí*«. Zaráží tu poněkud, že je nutno text vykládati. Není tedy dosti jasný. Udaná souvislost je jistě srozumitelná a přijatelná, než přece jen je smysl minejního textu méně všeobecný a naopak mnohem precisnější a konkrétnější, jednotnější a spiatější. Zasluguje tudíž při nejmenším pozornosti, třeba by sám o sobě nezhodnocoval čtení druhých dvou textů.

Záměnu Vítova jména Jimramovým pokusil se *Pekař* vyložití tím, že přepisovač chápal vypravování o svátku sv. Jimrama, jemuž »blažennyj oběť svoj tvorěše«, tak, že za předmět oběti = slibu měl kostel, v předcházející větě uvedený. Podle toho mylnou opravou nahradil v předcházející větě Vítovo jméno Jimramovým.⁹ Nelze upříti, že tento dohad má do sebe mnoho možnosti, avšak byl by snad pochopitel-

Prišad'su že d'nevi svętajego Imъrama, k' nemuže bě obětanъ Vešteslavъ, i veseleštu ce emu v' ta danъ Položiše jъ v' kostelě svętajego Vida, o desnuju s'tranu oltara oboju na decete apostolu, iděže bě i camъ rekalъ sazidati crěki. SVL 39—43.

⁷ Text Vostokovský: I vloži Bogъ vъ srdce sozda chramъ svętago Vita ne zlě myslę . . . Pride že dъnъ svętago Emъraama, k nemu že oběštanъ svętyj Vęčeslavъ, veselęšesę o Bodzě . . . I položiša jъ vъ crkvi svętago Vita o desnuju stranu oltarę dvojju na desęte apostolu, ideže bě samъ rekъ sъtvorju crkvъ tu. SVL. 16—20.

⁸ *Vajs*, SVL. 7.

⁹ WLL. 18, pozn. 1. ČČH. IX. (1903), 324.

nější u textů chorvatskohlaholského a vostokovského, kde se jen všeobecně mluví o úctě sv. Jimrama výrazem, který může i slib znamenati. V tom případě by přepisovač všeobecné (úcta) konkretisoval (slib, kostel). V textu minejním není však zapotřebí všeobecné konkretisovati, neboť je přímo řeč o slibu. Má-li však fráze míti smysl, musí býti předmět slibu v souvislosti jmenován, čímž může býti jedině zmíněný kostel. Byl-li slib učiněn sv. Jimramu, pak může jíti pouze o kostel sv. Jimrama. Proto se zdá, že už samotná slohová souvislost minejního textu (bez předpokládané Pekařem korektury) vyžaduje jak kostel, zasvěcený sv. Jimramu, tak slib učiněný sv. Jimramu. Samozřejmě lze to předpokládati jen s náležitou opatrností a rezervou, neboť jde o text, který byl na sousedním místě porušen, kdežto jinde zase se zdá obsahovati cenné a odlišné údaje.

Pekařův výklad o vzniku záměny tím, že opisovač chápal nejasnou větu v tom smyslu, že jde o slib učiněný sv. Jimramovi a podle toho při zmínce o úmyslu stavěti kostel vsunul jméno sv. Jimrama, je jistě dobře možný, ale přes to bych nechtěl vzhledem k odlišné frázi minejního textu, mluvící zjevně o slibu, zholá vylučovati opak, že se totiž na tomto místě v minejním textu severoruské redakce, vzniklým z odlišné verse než druhé dvě redakce, zachovalo cosi věcného a pravdivého z původního textu staroslovanského, co bylo změněno už v oné versi, která byla podkladem redakce chorvatskohlaholské a vostokovské. V minejním textu je pražský kostel i na jiném místě, při zmínce o přenesení, jmenován kostelem sv. Jimrama. Věcný podklad by tyto zprávy o kostele sv. Jimrama mohly míti potud, že buď bylo původně zamýšleno kostel zasvětit sv. Jimramu, anebo že v kostele svatovítském byla nějaká památka, ostatky anebo oltář sv. Jimrama, podle nichž kostel byl *také* zván kostelem sv. Jimrama, jako byl později zván kostelem sv. Václava podle hrobu a oltáře tohoto světce tam se nalézajícího.

Co podle minejního textu je pouhou možností, slohové souvislosti dobře odpovídající, nabývá větší vážnosti jinými a vnějšími okolnostmi. Především dlužno si uvědomiti, že kostel sv. Víta byl původně posvěcen v den sv. Jimrama, dne 22. září 930, jak bude níže ukázáno. Stalo-li se

¹⁰ *Novotný*, ČD. I., 1, 458.

¹¹ *Pekař*, Svatý Václav, ČCH. XXXV. (1929) 252.

zasvěcení právě tohoto dne, pak možno již dosti důvodně pomýšleti na *nějaký* vztah novostavby k sv. Jimramu, na př. zasvěcení nějakého oltáře sv. Jimramovi, třebaže je nelze dokázati a tím méně zasvěcení celého kostela sv. Jimramovi. Zasvěcení v den sv. Jimrama mohlo býti provázeno okolnostmi, které opravňovaly rčení, že byl kostel zasvěcen sv. Jimramu.

Tím spíše dlužno dbáti zprávy minejního textu, poněvadž možnost kostela anebo oltáře sv. Jimrama odpovídá dokonale dobovým poměrům. Tituly kostelů většinou závisely na místě, odkud vycházely misie. Jako šířila francká misie tituly sv. Martina, tak zase šířila cyrilometodějská sv. Klimenty, salcburská sv. Ruperty a řezenská sv. Jimramy. Byl to nejen kult domácího světce, který k tomu vedl, nýbrž i snadnější možnost opatřiti kostelu jeho ostatky. Proto by titul sv. Jimrama v Praze vyplýval z církevních poměrů, zvláště pak na začátku vlády Václavovy, kdy bylo i politicky pociťovati tlak bavorský. Víme sice, že r. 921 smlouvou uzavřenou v Řezně Arnulf Bavorský uznal svrchovanost krále Jindřicha I., zvaného Ptáčníka, jímž zasedla na německý trůn saská dynastie, aby se zakrátko povznesla k nebývalé moci a dosáhla koruny císařské. Podrobení ono však neomezilo Arnulfovy zájmy zahraniční. Následujícího roku 922 přitáhl do Čech.¹⁰ S touto výpravou asi souvisí Václavovo nastolení na trůn,¹¹ takže začátky vlády Václavovy byly patrně pod vlivem bavorským. Právě Arnulf byl velikým ctitelem sv. Jimrama, zvolil jej sobě a říši za patrona a v blízkosti jeho kostela postavil si v Řezně palác.¹² Přimyslíme-li si k tomu ještě církevní závislost na Řezně, kde sv. Jimram byl diecésním světce a patronem, je dobře možno, že se při záměru nového kostela buď pomýšlelo, aby byl zasvěcen sv. Jimramu, anebo byl sv. Jimram nějakým způsobem v kostele uctěn, na př. oltářem. Vždyť právě u Kosmy shledáváme zprávu, že řezenský biskup posílal sv. Václavu dary (donaria) pro nový kostel.¹³ Míneny tím mohou býti především ostatky a sice ty, jichž byl v Řezně dostatek, t. j. sv. Jimrama.

Třebaže z materiálu po ruce jsoucího nelze bezpečně dovoditi, že Václavův kostel byl původně zasvěcen sv. Jimramu, přece jen nelze

¹² F. Janner, Geschichte der Bischöfe von Regensburg, Regensburg 1883, 236.

¹³ Bretholz, l. c. 37.

zůstaviti bez povšimnutí osamocený jinak údaj mincejšího textu staroslovanské legendy, neboť vnější okolnosti, jimž nápadně odpovídá, zdůvodňují možnost, že aspoň nějakým způsobem se svatovítský kostel, v den sv. Jimrama svěcený, vázal k tomuto světcí.

Zmíněný poměr Čech k sousedům se záhy změnil. Vliv bavorský, nastolený Arnulfovou výpravou r. 922, upadal. Místo něho se ujímal vliv Saska, které se za vynikající vlády Jindřicha I. neobyčejně vzmáhalo. Nastal zápas o svrchovanost nad Čechy, v kterém vítězil Sas nad Bavorskem.¹⁴ Církevní odvislost od Řezna však zůstala. Bohužel nejsme dostatečně informováni o tomto přeorientování české zahraniční politiky v době Václavově, neboť svatováclavské legendy bavorského hlediska přirozeně nemluví o stoupajícím vlivu saském, a staroslovanské legendy nevěnují vnějším poměrům pozornosti. Dokladem obratu je jednak Křišťanova zmínka,¹⁵ že sv. Václav byl šťastným přátelstvím vytrvale spojen s králem Jindřichem, kterou nejasným rčením napovídá také Vidukind († po 973)¹⁶ a jasným výrokiem dokládá Dětmár Merseburský († 1018),¹⁷ jednak je dotvrzením skutečnost, že nový kostel nebyl už zasvěcen bavorskému světcí, nýbrž právě saskému patronu. Vzpomeneme-li si, že stavba svatovítského kostela musila začít až po přenesení sv. Ludmily, tedy po r. 925, je tím pochopitelnější zasvěcení sv. Vítu, a je-li co pravdy v minejším údaji o kostele sv. Jimrama, vztahuje se spíše buď k původnímu úmyslu anebo k nějaké památce bavorského světce, která v chrámu byla uctívána vzhledem k diecéšní odvislosti od Řezna.

Svrchu stala se již zmínka o tom, jak za opata Fulrada (750—784) byly ostatky sv. Víta z Říma přeneseny do St. Denis, kde zůstaly až do

¹⁴ Viz Pekař, Svatý Václav, ČČH. XXXV. (1929), 265.

¹⁵ cui felix isdem amicus iungebatur assidue. WLL. 111.

¹⁶ Frater tamen erat Bolizlavi, qui quandiu vixit, imperatori fidelis et utilis mansit. Rer. gest. sax. lib. I., 35. MG. Ss. III., 432. K otázce viz Novotný, ČD. I. 1., 468. Vztahuje-li se »qui« na Václava, souhlasí Vidukind s údajem Křišťanovým. O Jindřichově výpravě do Čech viz Pekař, ČČH. XXXV. (1929), 265.

¹⁷ Boemiarum ducem Ventizlaum Bolizlavus infandus fratrem Deo ac regi perimens fidelem. Chronicon lib. II., 1, MG. Ss. III., 744.

¹⁸ Translatio S. Viti. MG. Ss. II., 576—585. Jaffé, Bibl. rer. Germ. I., Berlin 1864, 1—26.

¹⁹ Widukindi, Rerum gestarum Saxoniarum lib. I., 33: Hanc partem unci solatii

r. 836, kdy je tamní opat Hilduin z vděčnosti daroval Varinovi (Verinovi), opatu kláštera v Nové Korbeji (východně od Paderbornu) v Sasku. Sotvaže byly tam přeneseny, o čemž je zachována zpráva překypující zázraky,¹⁸ započal svatovítský kult v Sasku a rozrostl zakrátko k veliké živosti a mohutnosti, neboť právě příchodu sv. Víta mezi Sasy byla přičítána svoboda a moc Saska a jeho úspěchy nad Franky. Svědkem toho je novokorbejský mnich a kronikář Vidukind († po 973).¹⁹

Nebylo by divu, že po světcích, jehož ostatky podle tehdejšího mínění přinesly Sasku rozkvět a saské dynastii nebývalou moc, zatoužili také jiní panovníci a chtěli jej učiniti patronem svého rodu a své země. V tom je snad, vedle Václavova přátelství ke králi Jindřichovi, hlavní motiv svatovítského zasvěcení.

Podle pozdějších legend, vypravujících, že Jindřich I. daroval sv. Václavu rámě sv. Víta, bývá toto získání ostatků považováno za příčinu, že nový kostel byl zasvěcen sv. Vítu. Prameny však neudávají, zda se už před stavbou podařilo získati ostatky. V době, kdy bylo obecně známo, že sv. Vít byl v Nové Korbeji pochován, těžko je pomýšleti, že by byly odjinud získány jeho ostatky, jako se stalo později, kdy Karel IV. přivezl z Itálie domnělé celé tělo sv. Víta. V Nové Korbeji tělo sv. Víta sice nezůstalo celistvé, neboť r. 859 byla částka těla uzavřena do hlavního oltáře kostela sv. Štěpána v Halberstadtě,²⁰ avšak o jiných darováních významnějších částek nevíme. Později vznikly však pochybnosti, zda je tělo Vítovo ještě v Korbeji. R. 1090 byl hrob prohlédnut a shledáno tělo téměř se všemi údě.²¹ Nescházel tedy podstatnější část těla. Udání toto sice nevylučuje, že byla v Praze část svatovítského těla, třeba domnělého, neboť víme, co nepravých ostatků kolovalo světem, avšak

Francorum Galliam inhabitantium, postquam nos deseruit insignis martir Vitus ad nostram perniciem vestramque perpetuam pacem Saxoniam visitavit, communicare tecum maluit 34.: (reliquiae) translatae sunt in Saxoniam, et, ut legatus Karoli confessus est, ex hoc res Francorum coeperunt minui, Saxonum vero crescere . . . Colito itaque tantum patronum, quo adveniente Saxonia ex serva facta est libera et ex tributaria multarum gentium domina. MG. Ss. III., 431, 432.

²⁰ *Annalista Saxo*, MG. Ss. VI., 577. Naegle, Kirchengeschichte Böhmens 198.

²¹ 1090. Hoc anno cum dubitaretur, an apud nos esset corpus preciosi pueri et martiris Viti, domnus Marcwardus abbas cum senioribus inquirens, cum omnibus pene membris suis eum invenit 7 Idus Iulii. Chronographus Corbeiensis, *Jaffé*, Bibl. rer. germ. I., 43.

měl-li dárce být Jindřich I., pak nutno pouze Novou Korbej míti na zřeteli jako pramen ostatků. Vzetí ramene bylo však takovým činem, že by asi o něm v té době byly bližší zprávy anebo aspoň zmínka při ohledání r. 1090.

Zprávy o existenci svatovítského ramene v Čechách jsou pozdního data. Žádná z raných legend neví, že by bylo Jindřichem Ptáčníkem darováno sv. Václavu. Teprve legenda *Oriente iam sole*, která podle Pekaře vznikla v polovině XIII. století,²² vypravuje už v první recenzi o sjezdu knížat, k němuž se sv. Václav opožděně dostavil. Při loučení žádal Jindřicha Ptáčníka o ostatky sv. Víta, které také obdržel, a na základě toho jal se stavěti kostel sv. Víta.²³ Zde je po prvé řeč o darování ostatků, ale mluví se o nich pouze všeobecně. Není jmenováno konkrétně svatovítské rámě. Proto není vyloučeno, že v době sepsání legendy rámě sv. Víta v Praze ani ještě nebylo, neboť jinak by pravděpodobně legenda už přesně mluvila o rameni jakožto významném ostatku.

Nejstarší zprávu o existenci svatovítského ramene v Praze uvádí Gelasius Dobner ve svých poznámkách k Hájkově kronice, odvolávaje se na martyrologium z polovice XIII. století, chované v metropolitní knihovně pod signaturou G 7, v němž je zmínka o přineseném rameni.²⁴ Martyrologium patrně obsahovalo svátek translace tohoto ramene. Signatura je zřejmě nesprávná. Dobner cituje patrně rukopis G. XVII.²⁵ Martyrologium ecclesiae Pragensis, dnes bohužel ztracený, takže nelze bezpečně zjistiti ani zprávu, ani stáří rukopisu. Prozatím nutno věřiti Dobnerovi stran údaje i stran přibližného dato-

²² Pekař, WLL. 57.

²³ ... ex apparicione sancti Viti ut creditur ... solum peciit reliquias sancti Viti et obtinuit. ... Occasione ergo acceptarum reliquiarum et divina gracia cordi eius inspirante, cogitavit in honore sancti Viti martyrisc ecclesiam edificare ... Pekař, WLL. 414.

²⁴ Gel. Dobner, Annales Bohemorum, III., Pragae 1765, str. 639.

²⁵ A. Podlaha, Soupis rukopisů metropol. kapitoly Pražské, II., Praha 1922, č. 1008.

²⁶ Ac dux prudentissimus suam in crastinum differens petitionem, crastino die, ut creditur ex apparicione sancti Viti premonitus, petiuit beati Viti reliquias, quas statim obtinuit ... Veniens igitur dux preclarissimus in urbem Pragam fundavit in ea nouam in honorem beati Viti martiris ecclesiam et opere quanto diligentius potuit ad perfectionem usque perduxit. A. Podlaha, Vita Sancti Wenceslai incipiens verbis »Ut annun-

vání rukopisu s tím možným omezením, že Martyrologium je patrně o něco pozdější legendy. Nedlouho po koncipování legendy *Oriente iam sole* bylo asi svatovítským chrámem získáno rámě sv. Víta.

Skutečnost, že se ve svatovítském kostele nalézalo rámě sv. Víta, musila přímo lákati skladatele legend, aby jím obohatili své vypravování, ale přes to opakuje ještě první recense legendy *Ut annuncietur* (knihovna Nár. musea 15 E 5 a Univ. knihovna v Praze 10 B 7), podle Pekaře na základě druhé recense legendy *Oriente iam sole* vzniklá koncem XIII. anebo počátkem XIV. století, prostě údaje své předlohy.²⁰

Teprve druhá recense legendy *Ut annuncietur* (Univ. knihovna 8 A 3), mající autorem vynikajícího stylistu a připisovaná (nikoliv bezpečně) Janu ze Středy, obšírně líčí, jak císař vyzval vévodu Václava, aby si žádal cokoli chce z jeho bohatství či svobodu své země, která dosud byla poddaná. Sv. Václav si vyžádal lhůty do následujícího dne, aby mohl uvážiti, co by měl podle vůle boží chtíti. V noci se mu zjevil sv. Vít a vyzval jej, aby si vyžádal jeho ostatků. Měl pak císař rámě sv. Víta, které ctil více, než ostatní ostatky. Ráno přišel vévoda Václav a žádal podle zjevení ostatky sv. Víta. Císař jej uvedl před ostatky, ale neudal mu, kde je rámě sv. Víta. Tu se ono rámě začalo vůči sv. Václavu kloniti a tak ukazovati, čím jest. Vida to císař, dovolil, aby si je Václav vzal.²⁷ Legenda dále vypravuje o stavbě svatovítského kostela.

Fantastické vypravování rozšířené legendy *Ut annuncietur*, po prvé v souvislosti legendy uvádějící darování svatovítského ramene císařem, nemá známé předlohy, avšak k tomu dlužno poukázat, že už Dalimil, který psal mezi 1308—26, stručně udává, že Jindřich daroval sv. Vác-

cietur». Praha 1917, 25.

²⁷ ... apparuit illi beatus Vitus dicens: Meas, Wenczeslac, petito reliquias a cesare, et omnia, quecumque dederit, libere tollas... Habebat nempe hisdem imperator brachium beati Viti et illud voto honorabat speciali, pre omnibus, quas possidebat, reliquiis... Factoque mane (Wenceslaus) letabundus presenciam caesaris adiit, reliquias sancti Viti, ut sibi reuelatum fuit, petiit, ex quo facto Augustus nimium obstupuit, nilque illi negare presumens, ipsum sine mora triclinium, ubi honorifice reliquias diuersorum habebat sanctorum, introduxit, sed tamen, ubi brachium beati Viti esset, minime indicauit sperans, quod illud celare posset. Sed sancto cubiculum ingresso Wenczeslao... cesare aspiciente brachium beati Viti se mox contra ducem eximium cepit flectere, et quod hec esset, quod ipse desiderabat, euidenter ostendere. Quod uidens imperator... brachium sancti martiris illum tollere permisit. *Týž*, 25.

lavu »ruku« sv. Víta.²⁸ Tento vztah mezi druhou recensí legendy a Dalimilem není ojedinělý,²⁹ ale přece jen asi nepostačuje, aby byla druhá recense legendy *Ut annuncietur* bezpečně kladena před Dalimila, ač současnost není vyloučena a tím i odvislost Dalimilova. To přesněji určití bude věci historickoliterární kritiky.

Všobecným majetkem učinil zprávu o darování ramene asi teprve životopis sv. Václava, psaný Karlem IV., který mluví o rameni (*brachium*) sv. Víta.³⁰ Z vysoce vážené a rozšířené Karlovy legendy přešla zpráva o darovaném rameni do všech pozdějších vypravování.

Nejstarší chrámový inventář svatovítský z r. 1354 uvádí mezi chrámovými poklady ruku sv. Víta pozlacenou, v níž scházejí dvě gemmy.³¹ Byl to patrně relikviář na způsob ruky a obsahoval onen ostatek přinesený někdy v polovici XIII. století, o němž se zmiňuje *Martyrologium ecclesiae Pragensis*.

Způsob uschování tohoto ostatku (v relikviáři) svědčí o tom, že nemůže býti oním, který byl podkladem zasvěcení svatovítského oltáře. Ten by byl v oltáři a nikoliv v relikviáři. Při svěcení bylo užito asi jen druhotných ostatků, když jinak o nich není zmínky. Ostatky takové mohly do Čech snadno býti přineseny, vždyť ze zpráv bavorsky orientované legendy víme, že duchovní, přicházející z Bavor a Švábska, přinášeli s sebou ostatky a knihy.³² K nim můžeme připojit snad i duchovní ze Saska, které bavorský pisatel nejmenuje, ale uvádí slovanská legenda spolu s Bavorsy a Franky.

²⁸ FRB. III., 57.

²⁹ Pekař, WLL. 63 uvádí motiv, že Boleslav pozval bratra ke křtu.

³⁰ *peciiit brachium beati Viti martyris, quod imperator sibi dedit. Quo allato Pragam edificavit ecclesiam sub titulo ipsius gloriosi martyris. Kronika Pulkavova, FRB. V., 19.*

³¹ 31. *Manus sti Viti deaurata, in qua desunt duae gemmae. A. Podlaha a E. Šittler, Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Praha 1903, str. IV.*

³² ... multi sacerdotes de provincia Bavariorum et de Svevia audientes famam de eo confluebant cum reliquiis sanctorum et libris ad eum. *Crescente fide, FRB. I., 185.*

³³ *Eo cumque tempore cogitavit templum aedificare domino, et per nuncios sciscitavit urbis Radesbonae episcopum religiosum, nomine Tutum, dicens: pater meus aedificavit templum domino deo, ego autem cum tua licentia similiter opto condere ecclesiam domino deo in honorem sancti Viti martyris Christi. Episcopus autem Tutus expandit manus suas cum gratiarum actione ad dominum orans et dicens: haec narrate filio meo felici*

Z toho je patrné, že nelze za motiv svatovítského titulu označiti nějaký vynikající ostatek tohoto světce, získaný již před stavbou, jak to činí pozdní legendy. Jako motiv přichází v úvahu především význam sv. Víta jakožto úspěšného patrona saské dynastie a saské země, a vedle toho Křišťanem naznačené a saskými annalisty potvrzené Václavovo přátelství s Jindřichem Ptáčníkem.

2. Kanonické povolení a stavba. Nevíme, že by před tím u některého kostela v Čechách bylo žádáno o kanonické povolení k stavbě. Teprve u příležitosti Václavova kostela se tak děje podle souhlasného svědectví závažných legend. Nejstarší latinská legenda *Crescente fide* z 60—70tých let X. století vypravuje, že sv. Václav pojal úmysl postavit kostel. Žádal tedy řezenského biskupa Tuta o dovolení, aby mohl založiti kostel sv. Víta. Biskup svolil slovy, že před Pánem je už zamýšlený kostel krásně postaven.³³ Účinnému úmyslu přikládal už zásluhu před Bohem.

Gumpoldova legenda z let 80tých X. století jinými slovy a obšírněji vypravuje o úmyslu Václavově, stvrzeném slibem, postavit kostel ke cti sv. Víta, o poselství do Řezna k biskupovi Tutonovi, k jehož diecesi celé Čechy náležely, a o daném souhlasu. Nato svolal Václav řemeslníky a rychlou prací byl kostel dokončen a drahými kovy vyzdoben. Na konec pozval biskupa Tutona, načež byl kostel posvěcen ke cti sv. Víta.³⁴

Křišťanova legenda z konce X. století je v této části založena na le-

Vendezlavo dicentes: jam ecclesia tua constat ante dominum deum venustissime constructa. Cumque narrassent secundum iussionem episcopi, valde gavisus fuit, et convocatis omnibus deo opitulante ipse incipiens miro ordine fundavit ecclesiam in nomine sancti Viti. FRB. I., 186.

³⁴ ... vir deo carus voto salutari propositum obligavit, se deo donante aecclesiam nobili operum artificio constructurum, Christi eam victoriosique athletae eius beati Viti martyris honori dicendam. Nec mora, instat impiger facti, fervens autem propositi, missis Ratesponae sedi regiae legatariis, Tutonem episcopum, totius probitatis virum, cuius diocesi tota subcluditur Boemia supplici rogatu, quo idem opus deo sacrandum eius licentia et assensu fieret, implorat. Dato iuxta beati ducis vota ab episcopo permissu, remissisque caritate nunciis, artifices celeri iussione convocat: fervet opus, labor impatiens effulget, aecclesia ad perfecti ornatus extremam manum perducit, miroque metallorum fulgore decorata exornatur. Invitato iam dicto episopo, in honorem sancti Viti martyris consecratur. FRB. I., 157.

gendě *Crescente fide* a opakuje její jen nepatrně přestylisované údaje, přidávajíc zmínku o tehdejší diecesní příslušnosti Čech do Řezna, obsaženou ostatně také u Gumpolda.³⁵ Proto není nyní třeba se jí podrobněji zabývat.

Druhá slovanská legenda Nikolského, psaná po r. 1000 a závislá na Gumpoldovi, mluví podobně o učiněném slibu, postavití kostel sv. Víta, o poselství k biskupu Tutonovi a jeho svolení. Na rozdíl od *Crescente fide* a Křišťana udává stejně jako Gumpold, že Tuto nejen dal svolení k stavbě, nýbrž přímo také kostel posvětil.³⁶

Žádost o povolení stavby má zřejmě věcný důvod. Ani legendy, ani kroniky nevypravují nic podobného o jiných nejstarších stavbách kostelních. Ty byly misijními stavbami, zbudovanými knížaty jako vlastníky a jen prostě požehnanými samotnými misionáři s výjimkou kostela svatojirského, který dodatečně požehnal řezenský spolubiskup. Ale u Václavova kostela šlo o mnohem více. Měl to býti zděný kostel se zděným oltářem, obsahujícím světcovy ostatky, a tomu se mělo dostati slavného posvěcení (*consecratio, dedicatio*), spojeného s uložením ostatků a zasvěcením památce některého světce. Takové posvěcení mohl udělití jedině biskup a proto bylo nutno už předem si zajistiti jeho souhlas k stavbě kostela, po př. k položení základního kamene. Souhlas die-

³⁵ »Gracia deinde divina cordi eius inspirante, templum domino in honore beati Viti martyr is condere meditans, legatos allegat Ratisponensem ad pontificum, in cuius, ut prediximus, tunc temporis diocesi constabat Bohemia, secundum statuta ut canonum licenciam illi pontifex tribueret edificandi basilicam, inquires: Pater meus templum domino in honore olim statuit beati Georgii, egomet vero licencia cum vestra eodem gestio condere more beati in honore Christi martyr is Viti. Quibus venerandus auditis pontifex, graci arum cum actione Christum ad dominum extendendo manus profatur: Filio meo felicissimo Wenceslao hec, redeuntes mandata referte: Ecclesia tua iam venustissime ante dominum constructa extat. Auribus princeps captatis quibus, exhilaratur corde, fundamenta mox ecclesie iecit, parietes optime locavit.« *Pekař, WLL. 110.*

³⁶ I posla kъ episkopu rezanъ'skomu solъ i reče: otecъ mojъ dělalъ cerkovъ svętomu Geor'giju, i azъ po povelěniju tvoemu choštu os'novati cerkovъ svętomu Vitu Christovu mučniku. Uslyšav' že episkopъ Tutonъ, vzděvъ rucě svoji na nebo k' bogu, chvaly vъzdaę Christu reče: Iděte i r'cite sъčast'nomu synu moemu Vęčeslavu: Jakože pomyslilъ esi, tako uže cerkvi tvoę pred' Bogom stoitъ na nebesě os'novana. *Vajs, SVL. 105.*

³⁷ Motiv cesty do Říma patří ke schématu hagiografické legendy X. století (viz *Zoepf, l. c. 41*) a proto nelze údaje bavorské legendy přikládati valné víry. *Pekař, WLL. 44.*

³⁸ In tempore autem illo voluit ire Romam, ut papa eum indueret vestibus monasticis,

césního biskupa je žádán vzhledem k mimořádnému významu novostavby po stránce stavební, vedle čehož padá v úvahu ještě možný význam církevně-právní, o němž bude později řeč (kap. IX.).

Stavba samotná je jen stručně líčena. Doba neměla zájmu na věcných podrobnostech. Především je všeobecně, od staroslovanské legendy až do Kosmy, sv. Václav označován za stavebníka svatovítského kostela. *Crescente fide* praví, že ho stavba zaujala tolik, že se ani nemohl vypravit do Říma, kam mínil cestovati, aby se v bratrův prospěch vzdal knížectví a stal se mnichem.³⁷ Poněvadž svatovítský kostel nebyl dosud dostavěn, nemohl se vydati na cestu.³⁸ Gumpold výmluvně líčí stavbu, avšak nepřináší údajů, které by možno bylo bráti konkrétně. Ještě obšírnější je legenda *Oportet nos fratres*, která je zpracováním Gumpoldovy legendy, pocházejícím z XI. století. Uvádí znovu předběžné poselství do Řezna a líčí obšírně, jak vévoda Václav svolal nejlepší kameníky a tesaře, kteří o závod z celých Čech přispěchali, vyměřili délku a šířku kostela, položili základy a na nich budovali z osekanych kvádrů kamenných. Stavba byla brzy hotova. Nato povolal nejzkušenější zlatníky a stříbrníky a vyzdobil a obložil chrám zlatem a stříbrem tak, jak se dnes jeví naň patřícím.³⁹

Údaj této legendy a její předlohy, legendy Gumpoldovy, o výzdobě

et pro dei amore relinquere voluit principatum, et dare illud fratri suo, sed non potuit propter ecclesiam prenominatam, quia non dum perfecta esset. FRB. I., 186.

³⁹ . . . dux Wenzeslaus se constrinxit et obligavit . . . quatinus in honorem sanctissimi Viti martyris basilicam edificare voluisset . . . Nec mora legatis convocatis et honorabiliter preparatis misit eos ad Thutonem, sacerdotem magnum Ratispone civitatis, quatinus ab eo sibi licentiam impetrarent ad perfectionem huius bone voluntatis. Illis ergo legatis a venerando pontifice benigne susceptis, illorumque legationibus a se gratanter et prudenter intellectis, statim expansis manibus ad celum gratias retulit omni potenti domino qui tante christianitatis edificationem operari dignatus est in suo sancto famulo. Deinde legatos eosdem ad patriam cum honore remisit, nec solummodo iustas petitiones nobilissimi ducis fieri permisit, verum orationes suas ad tanti operis perfectionem semper paratas esse promisit. Quo audito clarissimus Wenzeslaus dux cruditissimos artifices lapidum et lignorum iussit adesse cito, qui hanc domum orationis edificarent sub artificio nobili et perito. Ad hanc summi principis iussionem omnes artifices Boemie certatim convenerunt, longitudines et latitudines templi domini mensuraverunt, fundamenta collocaverunt, et desuper lapidibus quadratis et sectis studiosissime fundare ceperunt. Operi sicut diximus certatim instabant, summis viribus laborabant, et sic ad extremam manum quantotius perducitur hec ipsa domus orationis, quam servus dei sancto Vito martiri

kostela zlatem a stříbrem přechází už do oblastí, kde mohla na základě poměrů ve vlasti pisatelů s větší nebo menší pravděpodobností pracovat imaginace vzdálených autorů a nemá proto konkrétní průkazné síly, přes to, že *Oportet nos fratres* praví »jak se nyní vidí«, čímž by mohla naznačovat znalost z autopsie. Malá znalost místních poměrů v Čechách nenasvědčuje však tomu, že by autor legendy, jehož původ blíže neznáme, byl z Čech a proto lze pochybovat, že byl očitým svědkem.

Ale v jednom údaji je přece, snad náhodnou shodou, legenda *Oportet nos fratres* věcná a doplňuje údaje dřívějších legend. Děje se to zprávou, že kostel byl budován z kamenných osekáných kvádrů. Věc tu dotvrdí také pozdější svědectví Kosmovo. Zděnou stavbu pak už před legendou *Oportet nos fratres* dosvědčila legenda Nikolského, vypravujíc, že sv. Václav opatřil dělníky a sám začal nositi na ramenou svých vápno a svými rukama dal základ a skončil.⁴⁰ Svědectví toto je nemalého významu, neboť je jedním z oněch míst, jimiž český autor druhé staroslovanské legendy na začátku XI. století podle svých znalostí, snad podle autopsie, anebo podle jiných, nám už neznámých pramenů, doplňuje předlohu, Gumpoldovu legendu. Zděný kostel svatovítský je mu podnětem zprávy, že sv. Václav nosil vápno. Jestliže údaj legendy *Oportet nos fratres* sám o sobě by nebyl průkazný, poněvadž zůstávalo podezření, zda není dohadem pisatelovým, je slovně odlišné, ale věcně potvrzující svědectví legendy Nikolského věrohodnou zprávou, že kostel svatovítský byl kamenný a zděný.

Shledáváme tudíž již na základě písemných zpráv, že Václav přelomil dosavadní tradici dřevěných kostelů misijních a začal v Čechách stavěti kostel tak, jak se budoval jen u nejvyspělejších národů evropských, kteří se šťastně usadili na území bývalé římské říše a tam její veliké tradice

cepit edificare . . . Deinde peritissimos argentarios et aurifices acquisivit, et hoc ipsum templum, sicut hodie cernentibus liquet, auro et argento decenter adornavit et vestivit. *Pekář, WLL.*, 403.

⁴⁰ Slyšav' že siju řečъ Věčeslavъ ot episkopa, pristroivъ dělatele, načet samъ nositi na p'leštu svoeju izvěstъ i rukama svoima os'nova i s'kon'ča. *Vajs, SVL.*, 106.

⁴¹ Kladení základního kamene zná teprve Sicard z Cremony († 1215). Nelze je tudíž jako příčinu poselství bezpečně uvést, ač obřad jistě už drahně před tím existoval. *J. Braun, Liturgisches Handlexikon*, 128.

⁴² (ecclesiam sancti Viti), quam videlicet sanctus Wenceslaus construxerat ad simili-

převzali. Není také vyloučeno, že předběžné poselství do Řezna souviselo s posvěcením místa, jaké už obsahuje *Ordo romanus vulgatus* z X. až XI. století a které by rovněž svědčilo, že šlo o mimořádný kostel, byl-li řezenský biskup o takové svěcení požádán.⁴¹

Stavbu z kamene prokáže ještě jiný pramen. Kosmas praví, že sv. Václav vystavěl kostel »k podobenství římského kostela okrouhlý«.⁴² Ze slov vysvítá především, že kostel byl rotundou. Záhadná slova o podobenství římskému kostelu byla podle výkladu Honoria z Autunu symbolicky potahována na náznak rozšíření církve po celém světě,⁴³ avšak zdá se, že jiný výklad je bližší a více odpovídá terminologii Kosmově.

Především se nikde nejeví, že by byl Kosmas zaujat extravagantním symbolismem Honoria Augustodunského (Autunského), jenž žil v 1. pol. XII. století. Vždy je střízlivým a konkrétním vypravěčem, takže nelze předpokládati, že by se najednou utíkal k mystickému výkladu rotundy. Dále Honorius ani striktně nepraví, že by rotunda naznačovala rozšíření církve po celém světě. Praví, že rotundy ukazují, že církev na okruhu světském je milováním budována v okruh koruny nebeské.⁴⁴ Teprve Sikard z Kremony, symbolický liturgik pozdější Kosmy a žijící v letech 1160—1215, praví výslovně, že rotundy znamenají rozšíření církve po celém světě, k čemuž připojuje ještě stručně Honoriův výklad.⁴⁵ Byla by to tudíž u Kosmy anticipace myšlenky, teprve později *explicite* vyslovené.

Než Kosmova slova nedají se ani dobře symbolicky vykládati. Kdyby Kosmas chtěl říci, že kostel je kruhově zbudován na způsob nebo k podobenství Církve, řekl by *ad similitudinem Ecclesiae rotundam* nebo *ad similitudinem Ecclesiae Christi rotundam*, ale neřekl by, v 1. pol.

tudinem Romanae ecclesiae rotundam. *Bretholz*, I. c. 108.

⁴³ *Guth*, Č. R., 178.

⁴⁴ *Ecclesiae... quae... rotundae in modum circuli fiunt, Ecclesiam per circulum orbis in circulum coronae aeternitatis per dilectionem construi ostendunt. Gemma animae* I., 147. *Migne* P. L. 172, 590.

⁴⁵ *Quae (t. j. ecclesiae) fiunt in modum circuli, significant Ecclesiam dilatam per circulum orbis, unde »in fines orbis, terrae verba eorum«, vel quod de circulo orbis perveniamus ad circulum coronae aeternitatis. Mitrale cap. IV., Migne* P. L. 213, 20.

XII. století, *ad similitudinem Romanae ecclesiae rotundam*. Rotunda se zdála mystickým liturgikům symbolem Církve po světě rozšířené. Proto mluví liturgikové pouze o Církvi a nikoliv o *římské* církvi, poněvadž jim jde o *obecnou* církev. Naopak Kosmovi jde o zvláštní *římskou* věc. Zdají-li se Kosmovi podobny římská *ecclesia* a česká rotunda, pak ona *ecclesia* znamená zvláštní římský kostel a nikoliv obecnou církev. Tím padá symbolický výklad srovnání.

Terminologii Kosmovu pak můžeme poznati na jiném místě, kde Kosmas líčí, jak si Boleslav založil stejnojmenný hrad. Měl úmysl postavit si hrad »římským způsobem«, a kázal stavěti vysokou hradební zeď »římským způsobem«. Lid odporoval, že ani neumí, ani nechce činiti, co přikazuje. Ale nakonec přísností Boleslavovou donucen postavil hrad silnou a vysokou zdí »podle římského způsobu«.⁴⁶

Nezáleží na tom, zda se věc skutečně udála tak, jak ji líčí Kosmas. Je docela dobře možné, že Kosmas sepíal pozdější, za jeho časů však stojící zděnou zeď hradní s Boleslavem a jeho učinil stavebníkem, takže na vypravování, které má jen líčiti krutost Boleslavovu, není zblá pravdy ani věcného podkladu. Ale i v tom případě je zcela jasnou Kosmova terminologie. Souhlasí s tím, co bylo už v první kapitole poznáno o terminologii raného středověku. *Opus romanum*, římské dílo, je stavba z otesaných kvádrů na maltu. Tomu se říká stavěti *more romano*.

Praví-li odporující lid, že nezná takové stavby z kamene,⁴⁷ znamená to Kosmovo přesvědčení, že teprve po stavbě ze dřeva se ujala stavba z kamene a prvním jejím projevem byly boleslavské hradby.

Snad je tím více řečeno, než Kosmas praví, neboť současně, ne-li dříve, byl římským způsobem stavěn svatovítský kostel. Jestliže výrazem *Romano opere* je v Boleslavi míněna stavba z kamene, pak neznamená také nic jiného výraz, že sv. Václav stavěl svatovítský kostel »na způsob římského kostela«, *ad similitudinem Romanae ecclesiae*,⁴⁸ k čemuž jako určení zvláštního jeho tvaru Kosmas přidává *rotundam*, okrouhlý.

⁴⁶ Unde factum est, ut in mente conciperet, quo sibi urbem *Romano opere* conderet... Hic... volo et iubeo, ut mihi *opere Romano* edificetis murum urbis... statim... edificant civitatem spisso et alto muro, *opere Romano*, sicut hodie cernitur. Bretholz, I. c. 38, 39.

⁴⁷ neque scimus, neque volumus facere, quod praecipis. Bretholz, I. c. 39.

Nejde tu o symbolický výklad kruhového založení, nýbrž o věcný náznak stavební techniky, se specifikací kruhového založení. Podobně také Eadmer, jak bylo uvedeno v I. kapitole, shledával, že zděný kostel byl zbudován *Romanorum opere et ex quadrum parte ad imitationem ecclesiae beati apostolorum principis Petri*. Podobenství spočívá ve stavební technice. Smysl Kosmova údaje je ten, že byl postaven zděný kostel (t. j. na způsob římského kostela), a sice kruhový. Tím je potvrzeno udání legendy *Oportet nos fratres*, že svatovítský kostel byl zbudován z otesaných kvádrů, i udání legendy Níkolského, že byl stavěn na vápno, ale zároveň je udán jeho základní tvar půdorysný, který bychom jinak z pramenů neznali, neboť o tvaru kostela nepodávají legendy určitých zpráv. Z užitých názvů také nelze nic vyčísti, neboť *ecclesia* a *templum* tvarově nic neznamenaají a slova *basilica*, kterého užívá Křišťan, nelze také v konkrétním smyslu bráti, nýbrž souhlasně s běžnou terminologií dobovou jen všeobecně, pokud znamená kostel vůbec. Tak je v pramenech i falcká kaple v Cáchách jmenována »basilica«, ač je oktogonem.

Doba, v níž byl stavěn kostel svatovítský, je omezena datem přenesení sv. Ludmily (10. listopadu 925) a dnem smrti Václavovy (28. září 929). Před·rok 925 nelze stavbu klásti, poněvadž by pravděpodobně sv. Ludmila byla přenesena už do rozestavěného kostela anebo by bylo počkáno s přenesením až do jeho dostavění. O stavu kostela r. 929 informuje přesně Kosmas zprávou, že smrt předešla sv. Václava, takže zanechal kostel svatovítský postavený sice, ale nikoliv posvěcený.⁴⁸ Jest tedy celou stavbu svatovítského kostela přičísti sv. Václavovi a klásti ji do let 926—929, což je lhůta poměrně krátká, ale podle příkladu falcké kaple postačující, aby s napětím sil takové dílo bylo dokonáno za zcela mimořádně příznivých poměrů, jaké budou v IX. kapitole ukázány.

3. S v ě c e n í k o s t e l a. Chceme-li poznati ráz Václavova svato-

⁴⁸ Správně to vycítil, jak dodatečně shledávám, již A. Baum: Jak píše historii českého umění. P. A., IX. (1871—3), 374. Srov. Naegle, KGB. I. 2., 221.

⁴⁹ . . . servus dei Wenczelus ecclesiam in metropoli Praga sub honore sancti Viti martiris constructam non tamen consecratam, morte preventus, reliquit. Bretholz, l. c. 37.

vítského kostela, nesmíme se omezovati pouze na ony prameny, které se týkají stavby konané za života Václavova, neboť z mnoha událostí pozdějších vyplývají také poučné závěry pro poznání architektury. Takovou událostí je především svěcení kostela. Bude-li konstatováno, že se dalo biskupem a sice slavnostně, t. j. tak, že paměť onoho dne nepominula patrně proto, že se den svěcení stal svátkem a byl každoročně slaven, pak následuje, že měl kostel nutně kamenný a zděný oltář, který se nalézal v apsidě, a sám byl pravděpodobně z kamene. Vzhledem k pravděpodobné souvislosti mezi kamenným oltářem a zděnou stavbou budou tím dotvrzeny zprávy legend *Oportet nos fratres* a *Nikolského i Kosmova*, že celý kostel byl kamenný a zděný. Bohužel se sv. Václav nedočkal tohoto slavnostního svěcení, které s uložením svatých ostatků bylo zbožně zanícenému knížeti asi žádoucím cílem, jak ukazuje už předběžné poselství do Řezna. Zanechal, jak Kosmas praví, svatovítský kostel postavený, ale neposvěcený.

Srovnáme-li zprávy o svěcení, které vůbec nejsou obsaženy ve staroslovanské legendě, nýbrž mají základem nejstarší latinskou legendu *Crescente fide*, zdá se, jakoby základ jí daný postupně fantasií rozpřádaly. Takový je aspoň první dojem. *Legenda Crescente fide* ani nelíčí vlastní svěcení, nýbrž pouze uvádí poselství do Řezna vyslané, aby od biskupa Tutona dosáhlo povolení ke stavbě. Křišťan reprodukuje jen zprávu legendy *Crescente fide* o poselství k biskupu Tutonovi a také neví nic o tom, že by byl kostel světil. *Legenda Gumpoldova* už dodává k tomuto poselství, že, když stavba byla hotova, biskup Tuto byl pozván a kostel byl ke cti sv. Víta posvěcen.⁶⁰ Zdá se, že Gumpold, shledávaje líčení předlohy neúplným, bez bližších pramenů je dokreslil a v předpokladu, že, kdo dal svolení k stavbě, také kostel posvětil, označil ne-

⁶⁰ *Invitato iam dicto episcopo, in honorem sancti Viti martyris consecratur. FRB. I., 157.*

⁶¹ *Annales Sti Emmerami minores, MGSs. I., 94. Janner, l. c. 255.*

⁶² *Hic atqui caecatus corpore, sed illuminatus mente, castigatae infirmitatis necessitatem vertit in animi augustam virtutem. De miraculis beati Emmerami. MG. IV., 551.*

⁶³ *Qui simulata infirmitate senectutis ire non prevalens . . . WLL. 107.*

⁶⁴ *Hanc ut consecrare dignaretur, qui tunc preerat Ratisponensi ecclesie presul, nomine Michael, dux Bolezlaus supplex missis legatis cum magnis muneribus et maioribus promissionibus atque pollicitacionibus, quo petitionem suam adimpleret, vix impetravit.*

přímo Tutona za světitele. Druhá staroslovanská legenda Nikolského opakuje prostě údaj Gumpoldův podobně jako legenda Oportet nos fratres, ale obě označují Tutona přímo jako světitele. Podle toho všeho zdá se údaj, že Tuto světil kostel, neodůvodněnou konjekturou mnohmluvné obrazotvornosti Gumpoldovy, kterou rozvedl zprávu své předlohy, legendy Crescente fide, že Tuto dal dovolení k stavbě.

Srovnáme-li historické zprávy, nezdá se to vůbec možným, že by Tuto světil svatovítský kostel. Kdysi mnich v klášteře sv. Jimrama byl r. 894 vysvěcen na biskupa.⁵¹ I kdyby byl býval vysvěcen mlád, byl v době Václavovy smrti již pokročilého věku. Nadto víme z údajů svatojimramského mnicha Arnolda, který asi r. 1035 psal knihu o zázracích sv. Jimrama, že Tuto byl v posledních letech nemocný a slepý.⁵² V souvislosti s touto zprávou *nabývá netušené váhy zpráva rehabilitovaného Křišťana*, že r. 925 Tuto pro nemoc a stáří nemohl do Čech přijíti k přenesení sv. Ludmily.⁵³ Odpovídá úplně bavorským pramenům a doplňuje je. Tuto byl skutečně stár a churav a nemohl přijíti do Čech. Ale méně ještě než r. 925 mohl nemocný a slepý Tuto přijíti do Čech po smrti Václavově.

Závažnější zprávu o svěcení skýtá Kosmas. Vypravuje k r. 929, jak Boleslav poslal s velikými dary a sliby poselství k řezenskému biskupu Michalovi, aby posvětil kostel svatovítský. Biskup by nebyl přivolil, leč učinil tak pro památku sv. Václava, svého přítele, který po dobu života ho ctil jako biskupa a duchovního otce. Sám pak biskup přijal ho za syna, učil ho lásce a bázni boží a posílal mu dary, kterých nový kostel měl zapotřebí. Slavnostním průvodem vyšli biskupovi vstříc a 22. září byl vysvěcen kostel, načež biskup se vrátil domů.⁵⁴

Kosmova zpráva přináší několik obtíží. Především nelze pomýšleti,

Quod utique haud annuisset presul, nisi ob recordationem animae et salutem Wencezlai, amici sui iam interfecti, id deliberasset fieri, quia vir dei Wencezlaus, dum carne viguerat, nimio eum affectu coluerat utpote patrem spiritualem et benignissimum praesulem. Nam et presul Michael similiter hunc sibi adoptaverat in filium dilectissimum, tum sepe instruens timore et amore Dei, tum sepe mittens ei sua donaria, quibus maxime illo in tempore indigebat nova ecclesia Christi. Mox ubi dux est factus compos voti, plebs universa et proceres atque clerici obviam advenienti episcopo ruunt devoti, et cum magno honore et leticia recipiunt eum in metropolis Pragae edificia. Quid multa? Decima kal. Octobris dedicata s. Viti martyris ecclesia, letus repedit presul ad propria. *Bretholz* l. c. 37.

že by se svěcení bylo stalo r. 929, k jehož událostem je Kosmas připíná, neboť pak by se událo před smrtí sv. Václava, kterou Kosmas sám klade na den 28. září 929 a nebyl by Boleslav vysílal poselství. Z toho je patrné, že ani Kosmas svěcení k r. 929 vázati nemíní, nýbrž prostě po líčení smrti sv. Václava připojuje, co se stalo s jeho kostelem a kterého dne byl posvěcen. Soudě podle události nejbližší následující, o níž Kosmas vypravuje a kterou je přenesení sv. Václava dne 4. března 932, dlužno svěcení i podle Kosmy klásti na den 22. září buď r. 930 (t. j. po smrti sv. Václava), anebo r. 931 (t. j. před přenesením jeho těla). Aby se vyhnul této nesrovnalosti, posunul autor letopisů hradišsko-opatovických, excerpue z Kosmy, svěcení na r. 930,⁶⁵ kdežto letopisy pražské je uvádějí k r. 929, jako Kosmas.⁶⁶ Z toho následuje, že Kosmas udává pouze den svěcení a světitele, ale nikoliv rok.

Ale udání dne i světitele je velmi závažnou věcí. Jestliže byl kostel slavnostně svěcen, pak Kosmas jako děkan kostela pražského nejen mohl, nýbrž *musil* toto datum přesně znáti, i když kostel, zbudovaný sv. Václavem, viděl pouze v mládí, neboť, jak již řečeno, den slavnostního svěcení (*dies dedicationis seu consecrationis ecclesiae*) stával se zasvěceným svátkem, jehož výročí se slavilo jako veliký svátek. Proto byly tyto dny zapisovány do kalendářů, předepsaných liturgickým knihám, a do martyrologií. Podobné zápisky nalézáme ve všech kalendářích, takže s naprostou určitostí můžeme předpokládati, že v Kosmově době existovaly z doby bývalého kostela kalendáře v liturgických knihách svatovítských, v nichž byl zapsán tento svátek, posvěcení bývalé rotundy, po př. i světitel. V kalendářích liturgických knih nebyval sice vždy světitel zapisován, ale zato bylo to zvykem v údajích martyrologií, které během času rozrostly vlastně na kalendář všech svátků některého dne svěcených. Denní martyrologium se čítalo v choru. Podle takového zápisu udává Kosmas jistě správně nejen den svěcení, neboť to bylo minimum zápisu, nýbrž pravděpodobně i jméno světice, které bývalo připojeno, ne tolik v kalendářích, jako v martyrologiích. Proto nelze Kosmův údaj bráti na lehkou váhu.

⁶⁵ FRB. II., 387.

⁶⁶ FRB. II., 376.

⁶⁷ Proto je bezvýznamnou argumentace Ginzelova a Dudíkova. Viz *Novotný ČD*. I.

Údaj, že byl kostel posvěcen dne 22. září, mohl by sloužiti bližšímu určení roku svěcení, kdyby nebyl právě svátkem sv. Jimrama. Svěcení se totiž s oblibou (nikoliv pravidelně) dala v neděli anebo ve svátek a podle toho koincidencí data s nedělí lze pravděpodobně stanovit léta, která padají v úvahu. Poněvadž se však svěcení dalo v den sv. Jimrama, který v Čechách, přináležejících tehdy k Řeznu, byl svátkem, odpadá toto kritérium.⁵⁷ Ale není vyloučeno, že svěcení v den sv. Jimrama mělo také nějaký vnitřní důvod, že se na př. v kostele světil nějaký oltář sv. Jimrama. Než to nepomůže k určení roku.

Posloupnost řezenských biskupů otázku ještě ztíží. Tuto, svěcený r. 894, zemřel 10. října 930. Jeho nástupce byl Isingrim. Janner je v rozpacích, že *Annales brevissimi* a *Auctarium Garstense* udávají, že Isingrim nebo Isangrim nastoupil hned po Tutonovi, zatím co jinak spolehlivé *Annales S. Emmerami minores* přinášejí, že byl posvěcen teprve r. 933 na biskupa.⁵⁸ Věc je jednoduchá. Po r. 930 obdržel Isangrim biskupskou jurisdikci, pročez jej nalézáme r. 932 na synodě v Dingolfingu, ale spolehlivým annálům sv. Jimrama jest věřiti, že biskupského posvěcení se mu dostalo teprve r. 933. Zemřel před 29. květnem 940. Asi půl roku byl biskupem Gunther, který zemřel 8. října 940, načež nastoupil Michael, podle jinak spolehlivých menších annálů sv. Jimrama teprve 944 a zemřel 23. září 972.⁵⁹ Je-li tudíž správné udání Kosmovo, že biskup Michael světil kostel, byl by svatovítský kostel svěcen teprve po r. 940, po př. až 944. Samo o sobě by bylo možné, že kostel byl zprvu prostě svěcen (benedikován delegovaným knězem) a teprve později posvěcen (konsekrován a dedikován) biskupem, avšak událost translace sv. Václava, o níž bude hned pojednáno, činí nutným, že byl kostel konsekrován buď současně s translací, anebo před ní, neboť translace byla úkonem biskupským, jsouc spojena se svěcením oltáře. Poněvadž však translace sv. Václava se udála jiného dne, než 22. září, nutno klásti biskupské svěcení svatovítského kostela před translaci sv. Václava, t. j. před den 4. března 932. Následkem toho jako možné datum svěcení vyplývá den 22. září r. 930—1. Uvážíme-li, že bylo přece

1., 480.

⁵⁸ 933. Isangrim ordinatur episcopus. *Annales Sti Emmer. min. MGSs. I.*, 94. Janner, l. c. 310 násl.

jen nevítané, nechati kostel dlouho bez posvěcení, bylo by spíše svěcení klásti do roku 930.

Je však potom možno, že biskup Michal světil svatovítský kostel? Vzpomeneme-li si Křišťanova vypravování o translaci sv. Ludmily, uvědomíme si, že tehdy také nepřišel biskup Tuto pro stáří do Čech, nýbrž poslal svého spolubiskupa. Nebyl to prostý chorepiscopus, neboť takovým, jestliže neměli konsekrace biskupské, zakazovala synoda trevírská z r. 888 světit kostely,⁶⁰ nýbrž měl svěcení biskupské. Podle svědectví Křišťanova existovala tehdy v Řezně instituce spolubiskupů, t. j. biskupů, kteří byli na biskupa posvěceni, ale neměli pravomoci diecésních biskupů, jsouce jemu podřízeni. Totéž víme o sousedních diecésích salcburské a pasovské.⁶¹ Svědectví Křišťanovo je hodnověrné, neboť jinak bychom si nevysvětlili možnost dlouhých sedisvakancí, které podle menších annálů sv. Jimrama nastaly v letech 930—933 a 940—44, ani dlouhotrvající nemoc a slepotu Tutonovu. V diecési musil někdo býti, kdo udílel svěcení, máje *potestatem ordinis*, třebaže kanonicky nedosáhl biskupského stolce a pravomoci diecésního biskupa (*potestatem iurisdictionis*). Nemohl tímto spolubiskupem býti Kosmův biskup Michal? Připustíme-li možnost, že byl spolubiskupem zestárlého Tutona aspoň r. 930, pak je možné, že dne 22. září 930 ještě za života Tutonova, který zemřel 10. října 930, světil svatovítský kostel. Potom však by byla také rehabilitována (náhodná snad) korektura letopisů hradištsko-opatovických, že svěcení se dalo r. 930, ale také by nabyl důležitosti údaj legendy Gumpoldovy a na ní závislé legendy Oportet nos fratres, že biskup Tuto světil kostel: nikoliv sám, nýbrž svým spolubiskupem Michalem. Gumpold je jistě v celku řečnickým rozvedením legendy Crescente fide, jak ukázal Pekař,⁶² a zpráva o svěcení svatovítského kostela biskupem Tutonem se zdá na první pohled Gumpoldovou konjekturou, avšak je to opět legenda Nikolského, která uprostřed delší odlišné vsuvky opakuje Gumpoldovu větu o svěcení kostela Tutonem a není příčiny jí nevěřiti, ovšem s výhradou, že jménem sešlého biskupa

⁵⁹ Viz A. Hauck, KGD. III^s., 1004.

⁶⁰ Hartzheim, Conc. Germ. II., 219.

⁶¹ Janner. I. c. 326. Křišťanova legenda, jejíž zprávu o vyslaném do Čech spolubiskupovi tolik odpovídá řezenským poměrům, kde byl biskupem zestárlý Tuto, stává se tu

Tutona ono svěcení konal jeho spolubiskup Michal. Biskup Tuto zemřel, jak již řečeno, 10. října 930. Proto se svěcení dne 22. září 930 dalo ještě jeho jménem.

Neodporuje však dohad o spolubiskupovi Michalovi řezenským pramenům? Právě naopak. Příznačné je, jak menší annály sv. Jimrama uvádějí nastoupení biskupů. O Tutonovi a Isangrimovi píšou, že byli *ordinováni*, čímž obdrželi potestatem ordinis et iurisdictionis, o Michalovi udávají pouze, že *obdržel berlu*, t. j. že byl předáním berly investován, čímž obdržel potestatem iurisdictionis.⁶³ Poněvadž se o ordinaci Michalově nezmiňují, kdežto u druhých ji uvádějí, vyplývá z údaje o odevzdání berly, že Michal v době investitury byl už biskupem, což souhlasí s dohadem, že byl už dříve Tutonovým spolubiskupem.

Ani věkově nepůsobí dohad obtíží. Michal byl biskupem 944—72, tedy 28 let, působení jako spolubiskup v roce 930 předpokládá dalších 14 let, tedy dohromady 42 let veřejné činnosti, což je dobře možné, jak ukazuje hned příklad biskupa Tutona, který byl 36 let řezenským biskupem (894—930) a jako mnich je připomenut již r. 889. Vyplývá tudíž pro jeho veřejnou činnost minimálně 41 let, tudíž téměř tolik jako pro biskupa Michala.

Potom však nelze zhruba zamítnouti také ostatek zprávy Kosmovy, vypravující o přátelství mezi biskupem Michalem a sv. Václavem. Poměrům by úplně odpovídala zpráva, že mu spolubiskup Michal posílal dary, kterých nový kostel měl zapotřebí. Víme, co to bylo: ostatky svatých. Není vyloučeno, že ono přátelství pocházelo už z r. 925, kdy snad právě Michal jako řezenský spolubiskup přenášel tělo sv. Ludmily.

Ze všeho vyplývá, že dohadem spolubiskupa Michala, který je v rámci řezenských pramenů možný, lze všechny zdánlivě sobě odporující údaje o svěcení svatovítského kostela uvést v soulad, při čemž jako den svěcení vyplývá 22. září 930.

Svěcení to bylo slavnostní. Dotvrzuje to jednak účast biskupova, jednak přesné udání dne, které je možné jen tím, že Kosmas je převzal

také závažným pramenem pro dějiny řezenské diecése.

⁶² WLL. 38.

⁶³ 894. Tuto ordinatur episcopus. 933. Isangrim ordinatur episcopus. 944. Michael accepit ferulam. MGSs I., 94.

z martyrologií a kalendářů svého kostela, které snadno mohly ještě pocházeti z doby Václavovy rotundy, anebo svátek jejího posvěcení ještě zaznamenávaly.

Pro stavební historii skýtá stanovení data svěcení 22. září 930 potvrzení údaje Kosmova, že sv. Václav zanechal svatovítský kostel dokončený sice, ale nikoliv posvěcený. Práce, které byly vykonány od Václavovy smrti do dne svěcení, byly asi už jen doděláváním v podstatě dokončené stavby, takže sv. Václava dlužno právem považovati za vlastního stavebníka prvního svatovítského kostela.

4. *P ř e n e s e n í s v. V á c l a v a.* Zásadou lidskou a křesťanskou bylo, že klid mrtvých nemá býti rušen. V začátcích křesťanství u nás byly možné dvě úchytky: jestliže mrtvý křesťan odpočíval v nesvěcené zemi, bylo lze, ba bylo záhodno přenést jeho tělo na hřbitov u kostela. Druhý případ byl vzácnější: jestliže mrtvý byl uznán za mučedníka a světce, pak bylo jeho tělo z dosavadního hrobu křesťanského přeneseno do hrobu biskupem posvěceného a pomazaného, který mu příslušel jako mučedníkovi ve spojení s oltářem, umístovaným zpravidla v apsidě. Takové přenesení dalo se autoritou knížecí a biskupskou a bylo jakousi kanonisací světce nebo její integrující částí. Oficiální kult světcův v X. století začínal jeho přenesením. Takového přenesení, typické translace a tím i kanonisace, dostalo se sv. Ludmile za sv. Václava a potom sv. Václavu za Boleslava.

Vlastní a původní pohřbení sv. Václava po jeho smrti dne 28. září 929 je vylíčeno dosti podrobně. Především se ujímá slova staroslovanská legenda a podle známých tří redakcí vypravuje, že kněz Krastěj nebo Krasej před chrámem pokryl tenkou plachtou mrtvé a rozsekané tělo. Příběhla Drahomíra a plačíc sbírala údy těla synova, ale neosmělila se odnésti je do domu svého. V jizbě knězově unyli a oblékli

⁶⁴ I položiša jъ posredi crkvi, *Vajs*, SVL. 18.

⁶⁵ *Tjž*, SVL. 19, 26.

⁶⁶ Eiusque exanime corpus rapientes posuerunt in monumento. FRB. I., 187.

⁶⁷ Sacrum autem corpus credulorum pauci qui aderant venerabiliter sarcofago includentes, celebrato a clericis funcbri obsequio, extra aeclesiam certaminis loco vicinam condiderunt. FRB. I., 161.

⁶⁸ Svetoe že tělo ot malo věrných, iže tu bęchu, čestno v race zaklep'se i služ'by vse po zakonu nad nim ispolniv'se, pred cerkviju blizy pobęženia ego pogreboša jъ. SVL. 113.

je a položili uprostřed kostela.⁶⁴ Drahomíra, obávajíc se smrti, utekla do Charvát. Boleslav povolal pak kněze Pavla, který vykonal pohřební modlitby, a tak pochovali ctné tělo dobrého a spravedlivého panovníka.⁶⁵ *Crescente fide* praví jen, že jeho bezduché tělo vložili rychle do hrobu.⁶⁶ Gumpold, jehož doplňující údaje lze jen opatrně přijímati, udává, že svaté tělo položili do rakve a po pohřebních obřadech pochovali *vedle kostela* na místě blízkém umučení.⁶⁷ *Legenda Nikolského* vypravuje na základě Gumpoldově, že nečetní věřící uzavřeli svaté tělo důstojně do rakve a vykonavše nad ním smuteční obřady, pohřbili je *před chrámem* poblíž místa jeho vítězného zápasu.⁶⁸ O něco níže praví táž legenda, že jeho ctné tělo odpočívalo tam, kde byl zabit.⁶⁹ Jestliže první staroslovanská legenda a *Crescente fide* neřekly místa hrobu, určují je legenda Gumpoldova a *Nikolského* vedle kostela u místa zápasu.

Proti tomu vypravuje *Křišťan* podle *Crescente fide*, že matka a někteří věrní vzali bezduché tělo, vrhli do hrobu a zemí zasypali, *ne jak se slušelo na mučedníka, ale jak bývá pohřbíván kterýkoliv smrtelník*.⁷⁰ Dodatek tu je velmi důležitý. Na tomto místě neudává *Křišťan* místa hrobu, ale o něco níže píše, že tělo blaženého mučedníka odpočívalo v zemi pohřbeno (*humatum*) po tři léta *v chrámě svatých Kosmy a Damiána*,⁷¹ čímž zjevně doplňuje a opravuje svou předlohu *Crescente fide*, která mluví jen všeobecně.⁷²

Z těchto údajů vyplývá, že se sv. Václavu dostalo obyčejného hrobu v zemi tak jako ostatním smrtelníkům. Podle legendy Gumpoldovy a *Nikolského* ležel vedle kostela, čemuž můžeme rozumět tak, že ležel na hřbitově těsně vedle kostela. *Křišťan*, který opravuje předlohu *Crescente fide*, ví o tom, že byl v zemi pochován v kostele. Jeho údaj, poněvadž opravný, má jistě váhu, kdežto Gumpoldův údaj vytryskl zjevně ze

⁶⁶ Počivajuštuž(e) tu tělu čestnomu, iděže ubienъ bě . . . SVL. 115.

⁷⁰ Eiusque exanime corpus mater . . . quibusdam cum fidelibus rapientes, in tumba tandem proicientes, humo cooperuerunt, non ut decebat martyrem, sed ut assolet quisquam honoris aut beatitudinis mortalium. *Pekař*, WLL. 115.

⁷¹ Requievit corpus beati martyris in ecclesia sanctorum Cosmae et Damiani humatum per tres annos. *Pekař*, WLL. 116.

⁷² Requievitque corpus eius in eodem loco tres annos. FRB. I., 188.

snahy ukázat, že pohřeb, jakého se sv. Václavu dostalo, nebyl knížete důstojný. Proto si vymyslel, že byl pochován na hřbitově, což autor legendy Nikolského převzal. Za těchto okolností jest věřiti Křišťanovi, neboť knížata bývala tehdy zpravidla pochovávána v kostele, jak vysvitne v IX. kapitole. Není třeba pomýšleti, že původní oratorium bylo rozšířeno ve větší kostel a tak že byl později hrob sv. Václava pojat do kostela, podobně, jako se mohlo státi na Tetíně s hrobem sv. Ludmily. Tam nás totiž Křišťan zpravuje o stavbě Drahomířině, takže lze takovou možnost předpokládati, avšak v Boleslavi není podobných důvodů.

Jaký význam má však okolnost, že sv. Václav byl podle Křišťana pohřben v kostele? Žádný, neboť kostel byl v té době pohřebištem a mohl v něm býti pochován kterýkoliv věřící,⁷³ třebaže prakticky v něm byly především pochovávány vznešenější osobnosti a duchovenstvo. Proto dodává, skoro bych řekl, s lítostí Křišťan, že byl pohřben v kostele »ne jak se slušelo na mučedníka, ale jak bývá pohřbíván kterýkoliv smrtelník«. Mučedníci byli ovšem také v kostele pochováni, ale zcela jinak. Místem jejich uložení byla apside, jak ještě níže obšírněji vysvitne, a u hrobu byl zbudován oltář. Zmíněným výrokem chce Křišťan říci, že byl sv. Václav sice pohřben v kostele, avšak v prostém hrobě v lodi kostela a nikoliv tak, jak se na světce slušelo. Nad hrobem bývala kamenná krycí deska a tak jest chápati Křišťanovu představu o Václavově hrobě v legendárním bájení o uťatém uchu, které jeho sestra Přibislava vložila do hrobky.⁷⁴

Není vyloučeno, že nějaký věcný podklad má i nejstarší staroslovanská legenda, když ve všech třech redakcích i v prologu vypravuje, že krev jeho po tři dni nechtěla jíti do země, v třetí pak večer, ani to všichni viděli, chrám vzešel nad ním.⁷⁵ Základním projevem úcty k zesnulému bylo totiž, že se zamezovalo choditi po jeho hrobě. Proto byly od dávných dob nad hrobem vztyčovány ochranné stříšky, baldachýny.

⁷³ Podle ustanovení mohučského sněmu z r. 813 (I. c. 32. MG. Leg. s. III., Conc. II. 1., 272), o němž bude ještě obšírněji pojednáno níže v IX. kapitole.

⁷⁴ *monumentum fratris dominique sui ac martyris adiens, cum quibusdam fidelissimis maxima cum reverencia aperuit, auriculamque imposuit et cum omni diligencia rursus clausit. Pekař, WLL. 119.*

O takové stříšce bude hned níže zmínka v Einhardově líčení translačním. Je možné, že na hrob Václavův byla přinesena nějaká stříška, jakési ciborium, které legendou je označováno jako chrám. Poněvadž takový pomník mohl státi jak uvnitř, tak vně kostela, není tím rozhodnuta otázka místa hrobu, ale spíše lze jej předpokládati uvnitř kostela.

Uvědomíme-li si však, jak Gumpold svou obrazotvorností často doplňuje údaje své předlohy a spíše chce sv. Václavu určití hrob jeho méně hodný, dále jak autor legendy Nikolského sotva mohl opravit údaj Gumpoldův, poněvadž boleslavského hrobu již neznal, kdežto naopak Křišťan svou předlohu věcně doplňuje, jest za to míti, že zavražděný kníže byl pochován v kostele, ale nikoliv jako světec, nýbrž jako prostý smrtelník.

Poněvadž při smrti Václavově aspoň spolupůsobily motivy zaujetí protikřesťanského, byl hned po smrti považován za mučedníka a tím i za svatého v dnešním slova smyslu. Legendy nazývají jej mučedníkem a vypravují zázraky, které se staly u jeho hrobu. Zatím se udál také obrat ve smýšlení bratrově. Staroslovanská legenda jej stručně líčí: »Nezůstavil však Bůh vyvolených svých na potupu nevěrným, ale navštívil milostí svou a obrátil i zatvrzelá srdce na pokání a poznání hříchů svých. Boleslav pak, rozpomenuv se na Boha, jak veliký hřích učinil, pomodliv se Bohu a všem svatým a poslav sluhy, přinesl tělo bratra svého Václava z hradu Boleslavova do slavného hradu Prahy řka: »Zhřešil jsem a hříchu svého i nepravostí svých jsem si vědom.« I položili jej v kostele sv. Víta po pravé straně oltáře dvanácti apoštolů, kdež byl sám řekl: »Vystavím chrám tento.«⁷⁶

Vypravování staroslovanské legendy, souhlasně obsažené ve všech redakcích i v proloží legendě, je vlastně nejstarším a nejprostším popisem translace, neboť pozdější latinské legendy vyzdobují tento úkon běžnými zázraky soudobých translačních zpráv, jako nálezem neporušeného těla, zbořenými mosty na cestě a j. v. Z toho, co bylo předesláno

⁷⁶ Душа же ego v'zide k Bogu, emuže i s'luži z govorenictъ i ca s'trachomъ; kr'v že ego do tri d'ni ne rači v zmlju iti. Treti že danъ v'sěmъ videštimъ crěki v'zide nad nimъ jako diviti ce v'sěmъ. *Vajs*, SVL., 42; 19, 27, 67.

⁷⁷ Položiše jъ v'kostelě svętajego Vida, o desnuju s'tranu oltara oboju na desete apostolu, iděže bě i samъ rekaъ sazidati crěki. SVL. 43.

o translacích v předcházející kapitole, vysvětluje, že translace nebyla prostým nějakým transportem, nýbrž liturgickým úkonem, kterým za svatého uznaný mučedník byl ze svého prostého hrobu přenesen do hrobu, který mu jako světcovi patřil v apsidě kostelní a ve spojení s oltářem, a tím kanonisován. Sv. Václav byl dosud pochován v kostele boleslavském, avšak jako obyčejný smrtelník (Křišťan). Když byl nyní všeobecně uznán za svatého i knížetem, do jehož spolukompetence podle uvedeného franckého zákona spadalo spolurozhodovati o přenesení takového světce, bylo nutno přenést sv. Václava do čestného hrobu v apsidě některého kostela a zbudovati příslušný oltář. Tělo sv. Václava stalo se nyní pokladem. Takový poklad nebylo možno nechat v podružném hradě a to tím méně, když se Boleslav stal českým knížetem. Proto bylo Václavovo tělo přeneseno do hlavního kostela hlavního hradu Boleslavova a tam pochováno v apsidě, jak uznanému světcovi příslušelo. Tak jest rozuměti Gumpoldovi a legendě Nikolského, vypravující, že měl býti světec nábožnějším, resp. slavnějším způsobem pochován.⁷⁷

5. Hrob v apsidě. Během pojednání bylo už několikrát k tomu poukázáno, že se hrob uznaného světce vázal s apsidou. Poněvadž tato okolnost pro další vývody je základního významu, nutno na chvíli přerušiti zkoumání translačních zpráv a vsunouti krátkou úvahu o významu apsidy.

Apsida se stala vlastně jen nepřímo místem světcova hrobu. Nepřihlížíme-li k významu předkřesťanskému, byla prvotně půlkruhovým uzávěrem obdélného prostoru kostelního a určena pro oltář, kněžstvo a trůn biskupův. Stala se tak podstatnou známkou liturgické stavby křesťanské, že když byly proměňovány pohanské chrámy na křesťanské, byla do nich především vestavována apsida jakožto místo oltáře (Parthenon). Apsidou také začínala kostelní stavba ještě v středověku. Ale jak už bylo svrchu vyloženo, vstoupil křesťanský oltář ve vztah s kultem mučedníků. Oltář podržel své místo v apsidě, ale s ním byl spjat mučedníkův hrob. Nejranější toho příklady vidíme v basilikách, které byly postaveny v konstantinské a pokonstantinské době nad římskými pohřebišti. Apsida byla situována tak, aby oltář ležel přímo nad hrobem

⁷⁷ FRB. I. 162. SVL. 115.

⁷⁸ II. Holtzinger, Über Ursprung und die Bedeutung der Doppelchöre, Leipzig 1882, 5.

anebo byl nějak ve vztahu s hrobem. Když pak nastala doba přenášení, byla těla ukládána do oltářů, umístěných v apsidách, pokud nešlo o hromadnou deposici. Tak se stala apside nejen místem oltáře, nýbrž i místem spojeného s ním hrobu mučedníkova. V starokřesťanské době měla basilika jen jedinou apsidu. Západní apsidy afrických basilik jsou vysvětlovány právě získáním druhého těla světcova.⁷⁸ Když v raném středověku liturgické potřeby rozmnožily počet kostelních apsid na tři, nenásledovalo z toho, že v každé apsidě byly uloženy ostatky, neboť v té době už se rozšířily přenosné oltáře, které stály buď v apsidách, anebo prostě po kostele. K apsidě se vázal oltář, ale nikoliv nutně ostatek. Avšak získal-li kostel v raném středověku vynikající ostatek nebo tělo světcovo, pak bylo uloženo ve spojení s oltářem v apsidě, ba dokonce byly pro ně stavěny zvláštní apsidy, nebylo-li jich. Tak na př. klášterní chrám ve Fuldě zasvěcen byl Spasiteli a jeho oltář stál uprostřed východní apsidy. Když pak byl zakladatel kláštera Bonifác († 755) uznán za svatého, byl z původního hrobu přenesen a konečného umístění nabyl v nové západní apsidě, kterou postavil opat Ratgar († 820).

Ještě instruktivnější případ nastal ve Werdenu n. R.⁷⁹ Opat Liudger († 809) postavil tu trojlodní kostel sv. Salvatora. Za jeho apsidou byl pochován. Poněvadž však byl uznán za svatého, byl kostel asi kolem r. 830 rozšířen tak, že jeho hrob byl pojat do apsidy rozšířeného choru, při čemž u jeho hrobu byla zřízena krypta. Tak se octl hrob jako základ příslušného oltáře v apsidě. Za novou apsidou postavil Liudgerův bratr Hildegim, který se stal jeho nástupcem, hrobku pro sebe a své nástupce, vesměs Liudgerovy příbuzné, takže všichni odpočívali blízko sebe, světec Liudger v kostelní apsidě pod oltářem, jeho příbuzní za obvodovou zdí apsidy v hrobce. Z toho vysvítá, jak privilegiovaným místem pro uložení světců byla apside. Jiný doklad bude hned ještě uveden vypravováním Einhardovým o přenesení sv. Marcellina a Petra.

Touhou věřících bylo býti pochovánu co nejblíže ostatkům světcovým, ale věřící nebyli nikdy pochováni ve středu apsidy, nýbrž jejich místem byla kostelní loď, eventuálně později podružná a pobočná místa choru. Proto také rodinné hrobky (krypty), které v této době začaly

⁷⁸ W. Effmann, Die karolingisch-ottonischen Bauten zu Werden. I., Strassburg 1899, 29 násl., 129 násl.

vznikati, nebyly zakládány pod apsidou, nýbrž před apsidou. Když současník a přítel sv. Václava Jindřich I. r. 936 v Memleбену zemřel, přenesli jej na hrad Quedlinburg a pochovali v kostele sv. Petra »před oltářem«, *ante altare*.⁸⁰ Avšak roku 961 byly do kostela přeneseny z Maastrichtu ostatky sv. Serváce, jehož oltář tu již dříve stával. Na žádost své matky Mathildy je vymohl sám císař (tehdy ještě král) Otto I. Pro tak vzácné ostatky byla ihned postavena ostatková krypta pod oltářem, takže těla Jindřicha I. a královny Mathildy, později vedle něho pohřbené, ležela *před* kryptou světcovou, s níž hrobka královnina byla dokonce spojena okénkem. Důvodem toho bylo přání zesnulé, aby byla co nejvíce se světce spojena. I tu byl světec pohřben přímo pod oltářem, umístěným uprostřed apsidy, takže královští manželé leželi před oltářem a před apsidou.⁸¹

Z toho je patrné, že X. století nazíralo na apsidu jako na místo oltáře. Jestliže bylo získáno tělo světcovo, bylo patřičné místo pro ně pod oltářem v apsidě, kdežto obyčejní smrtelníci byli pochováváni buď v kostelní lodi před apsidou anebo v hrobce za apsidou.

6. Uložení ostatků sv. Václava. Nejvýznamnějším okamžikem translace nebylo snad vyzdvižení ostatků z původního hrobu anebo jejich přenášení, nýbrž závěrečný úkon obřadu, t. j. uložení ostatků do oltářního hrobu v apsidě. Pisatelé legend, nemající smyslu pro věcné podrobnosti, samozřejmě neličí věcně tento úkon, nanejvýše se zmiňují o některém zázraku, který obraznost sepjala s uložením ostatků, jako objevení se vody v hrobě sv. Ludmily a její zázračné zmizení. Základem pro rekonstrukci obřadu jsou především *ordines*, jichž bylo svrchu použito. Než také jeden z nejvýznamnějších spisovatelů raného středo-

⁸⁰ Translatum est autem corpus eius a filiis suis in civitatem quae dicitur Quidilinga-burg, et sepultum in basilica sancti Petri ante altare. *Widukindi Rerum gest. saxon.* I., 41. MG. Ss. III., 436.

⁸¹ A. Zeller, Die Kirchenbauten Heinrichs I. und der Ottonen in Quedlinburg, Gernrode, Frose und Gandersheim, Berlin 1916, str. 7, 32, 33, tab. 11. Viz též P. J. Meier, Die ottonischen Bauten in Quedlinburg. *Zeitschrift für Geschichte der Architektur* II. (1908—9), 240 n.

⁸² Jde asi o baldachýnovou stříšku na sloupkách s postranními záclonami, což však bylo také jinde zvykem, nejen ve Francku.

⁸³ Postridie vero sacra beatorum martyrum corpora, novo loculo recondita, in absida basilicae locavimus et, sicut in Francia mos est, superposito ligneo culmine, linteis ac

věku, sám Einhard († 840), dvorní učenec, přítel a životopisec Karla Velikého, popsal takové uložení ve spise o přenesení ostatků sv. Marcellina a Petra do Seligenstadtu. Smysl pro věčné podrobnosti u Einharda nepřekvapuje, neboť řídil velké stavby Karlovy. Třebaže přenesení ostatků sv. Václava se dalo sto let později, nezměnily se liturgické zvyky. Proto můžeme si uložení těla sv. Václava podle Einhardova líčení představit takto: »Následujícího dne umístili jsme těla blažených mučedníků, v novém hrůbku pochovaná, v apsidě basiliky a vztýčivše nad tím, jak ve Francii je zvykem, dřevěný vršek, pokryli jsme je zdobně lněnými a hedvábnými látkami.⁸² Přistavili jsme oltář a upevnili po obou stranách dva praporce utrpení Páně, které cestou nosítka předcházely a tak jsme se snažili, jak při své chudobě jsme mohli, vhodně přizpůsobiti ono místo pro konání bohoslužeb.«⁸³

Dřevěný vršek, *ligneum culmen*, o němž je tu zmínka, je patrně takovou ciboriovou stříškou, o níž možno předpokládati, že byla podnětem vypravování staroslovanské legendy, že chrám vzešel nad hrobem Václavovým v Boleslavi. Jinak potvrzuje text, že byla přenesená těla pochovávána v hrůbku, a sice v apsidě, a u hrobu že byl zřizován oltář.

Po tomto věčném líčení deposice budou snáze pochopitelná svědectví václavských legend. Staroslovanské legendy jen stručně udávají, že bylo jeho tělo uloženo po pravé straně oltáře 12 apoštolů. Obšírněji se zabývá uložení těla legenda *Crescente fide*: věřící uzavřeli mučedníkovo tělo v rakvi a pohřbili *vedle* oltáře.⁸⁴ Křišťan opakuje zprávu, avšak vynechává údaj, že byl pohřben *vedle* oltáře.⁸⁵ Oba uvádějí liturgické hymny a zpěvy, provázející úkon.

Gumpold udává, že rakev byla uložena hned pod vstupem k oltáři.⁸⁶

sericis palleis ornandi gratia conteximus. Adponentes altare ac duo vexilla dominicae passionis, quae in via feretrum praecedere solebant, hinc atque inde erigentes, locum illum divinis officiis celebrandis pro modulo paupertatis nostrae idoneum atque aptum facere curavimus. Einhardi Translatio et miracula Ss. Marcellini et Petri, MG. Ss. XV., 245.

⁸⁴ *Venientes autem fideles populi cum ymnis et canticis condiderunt illud sarcofago, et sepelierunt iuxta altare, ubi opitulante domino per intercessionem eius multa operantur mirabilia usque in praesentem diem. FRB. I., 188.*

⁸⁵ *Pekař, WLL. 119.*

⁸⁶ *... sargofagum aperiunt ... incluso iterum sub ipso altaris aditu, comitante fidelium turba, interque sonantibus clericorum ymnis, preciosum corpus celebri memoria*

Legenda Nikolského, která někdy opravuje a doplňuje Gumpolda, vypravuje: »Potom uzamkli pevně dvěře a vroucně se pomodlivše, otevřeli svatou rakev, a zapálivše svíce, dívali se. . . . Když tělo světcovo bylo zase uzavřeno, položili drahé to tělo, svatou paměť uctívané, za doprovodu věřících a kněží, s chvalozpěvy a písněmi na jižní stranu pod samý přístup k oltáři.«⁸⁷

Vypravování legend i Kosmova zpráva o přenesení předpokládají anebo výslovně podotýkají, že tělo světcovo bylo uloženo do země, tedy deponováno způsobem v prvním tisíciletí obvyklým.

Uvedená svědectví už postačují, abychom mohli dovoditi místo, kam byl sv. Václav pochován a podle toho i více poznali Václavovu stavbu. Vzhledem k všeobecnému zvyku a téměř zákonu můžeme míti za jisté, že přenesený světec byl pochován v apsidě. Poněvadž hlavní, t. j. východní apsida byla už vyplněna oltářem sv. Víta, což je z toho patrné, že sv. Vít zůstal hlavním titulem kostela, je nutno předpokládati, že byl sv. Václav pohřben v jiné apsidě. Tato apsida byla buď už původně postavena současně s rotundou a tedy podle plánu předem zamýšlena, anebo byla teprve u příležitosti uložení Václavova těla pro nového světce zbudována. Po té stránce nemáme z písemných pramenů bližších udání.

Zato víme z nich, kde ona apsida asi ležela. Staroslovanská legenda praví, že byl sv. Václav uložen po pravé straně oltáře dvanácti apoštolů. Oltář dvanácti apoštolů byl buď na severní, nebo na západní anebo na jižní straně rotundy, poněvadž oltář sv. Víta byl na straně východní. Vzhledem ke rčení »po pravé straně oltáře dvanácti apoštolů« nepadá v úvahu situování oltáře na straně západní, neboť situace hrobu svatováclavského by byla v tomto případě spíše udána podle hlavního vchodu, ležícího na západní straně budovy. Předpokládáme-li oltář dvanácti apoštolů na severní straně, nelze dobře chápati rčení staroslovanské legendy, neboť pak by byl hrob sv. Václava mezi oltářem dvanácti apo-

venerandum condiderunt. FRB. I., 162.

⁸⁷ Дверем твердо зам'ченомъ и молитвами чистами из'lianami, свѣтују рaku отвориша, свѣшта же в'зег'ше смотриша . . . Затворену же пакі тѣлу свѣтаго под самымъ оltarem voschozenia на полудне, проводимо от вѣрныхъ и от клирикъ с похвалами и пѣсньми честное тѣло свѣтоју памѣтїю по чести положиша. SVL. 117.

⁸⁸ Údaj Vavřincovy legendy, že byl pochován ve stříbrném mausoleu vedle oltáře sv.

štolů a oltářem sv. Víta a legenda, řídící se podle význačnějšího oltáře, spíše by řekla, že hrob sv. Václava je po levé straně oltáře sv. Víta. Zbývá tudíž jako nejpravděpodobnější možnost, že oltář dvanácti apoštolů byl na jižní straně, vpravo od oltáře sv. Víta. V tomto případě lze dobře rozuměti výroku staroslovanské legendy.

Vývody tyto úplně potvrzuje autor legendy Nikolského, který kolem r. 1000 žil a tudíž podle autopsie mohl opravit a doplnit údaje Gumpoldovy. Praví, že uložili světcovo tělo »na jižní stranu«. Ležela tedy apsida s hrobem a oltářem sv. Václava na jižní straně rotundy.

Nyní zbývá určití vztah mučedníkova hrobu k příslušnému oltáři. Autor legendy Nikolského, jehož podrobná místní znalost byla už shledána, praví nyní souhlasně s Gumpoldem, že byl pochován *pod samým přístupem k oltáři*, sub ipso altaris aditu. Tomu nikterak neodporuje udání legendy Crescente fide, že byl pochován *vedle oltáře*. Principem bylo, uvést hrob světcův ve vztah k oltáři, ale také umožnit přístup anebo přiblížení k hrobu. Kde byla možná konfesse, t. j. postranní přístup k hrobu, byl oltář přímo nad hrobem. Kde konfesse nebylo, bylo tělo mučedníkovo různě umísťováno ve vztahu k oltáři. Zde bylo umístěno vedle oltáře a sice pod samým přístupem k oltáři.⁸⁸

Část deposičního obřadu, hlavně při svěcení kostela, se dala při zavřených dveřích jen duchovenstvem uvnitř chrámu, zatím co lid venku čekal. Proto je příznačné, že autor legendy Nikolského při zavřených dveřích dává otevřít rakev. S deposičním řádem souhlasí zpěv hymnů, uvedený několika legendami.

Jako datum translace byl označován nikoliv den vyzdvižení anebo transportu, nýbrž den uložení ostatků v oltářním hrobě v kostelní apsidě. Proto je známý den translace, 4. březen 932,⁸⁹ dnem úkonu, kterým se knížeti Václavovi dostalo cti oltáře čili kanonisace. Důsledek toho byl dalekosáhlý, neboť, jak vypravuje legenda Vavřincova, byl kostel sv. Víta od té doby spíše nazýván kostelem sv. Václava,⁹⁰ což

Víta, je asi jen fantasií podle italských poměrů, ač možnost stříbrného náhrobku-oltáře nelze vyloučiti. FRB. I., 180.

⁸⁹ Nesnáž, vznikající údajem Nikolského, jasně vysvětlil chybným přepisem *Vašica*, SVL. 73.

⁹⁰ Nam cum eotenus beati Viti nominaretur aula, nunc ab omnibus pene sanctissimi Uenzenlai nuncupatur asylum. FRB. I., 181.

potvrzuje kult i oltář sv. Václava. Podobně už Křišťan kostel nazývá kostelem *svatých*.⁹¹ Zakládací listina pražského biskupství nazývá pražský kostel kostelem sv. Víta a Václava.⁹²

Hrob sv. Václava byl tak také nazýván (*sepulcrum*, *tumba*, *monumentum*, *memoria*, *tumulus*) a nikoliv oltář, což jest pochopitelné a běžné, neboť oltářů bylo v kostele více, ale všechny byly s podružnými ostatky anebo přenosné. Hrob světcův byl jediný a z celého kostela to nejvýznamnější, ba jedinečné. Proto byl v běžné mluvě, právě tak jako jinde, oltářní hrob světcův prostě nazýván hrobem. Hrob světcův bez oltáře je však v té době věcí nemyslitelnou.

Význam translace světcovy vynikne ještě přirovnáním jiného přenesení. Křišťan vypravuje obšírně historii Václavova druha Podivena. Po pánově smrti utekl se do Němec, vrátil se pak a skrýval, až konečně zabil jednoho z Václavových vrahů. Boleslav dal Podivena v lese oběsit a po třech letech na témž místě do země zahrabati.⁹³ Křišťan výslovně praví »do země zahrabati«, *humo cooperiri*, neboť Podiven nebyl pohřben, nýbrž spočíval v nesvěcené zemi. Za dlouhý čas bylo jeho tělo vyzdviženo a uloženo na hřbitově chrámu sv. Víta. Při tom nešlo o translaci světce, nýbrž prostě o křesťanský pohřeb na hřbitově. A tu se stalo to, co jsme svrchu viděli v případě Liudgerově a Hildegimově. Tělo Podivenovo bylo pohřbeno blízko těla Václavova, avšak za apsidou na hřbitově, takže sv. Václav a voják onen venku, jak Křišťan dodává, jsou pouhou zdí od sebe odděleni.⁹⁴

V tomto případě nejde o typickou a liturgickou translaci světce, provázenou zázraky, nýbrž, jak již řečeno, o křesťanský pohřeb, kterého se časem Podivenovi dostalo, třebaže byl vrah, vzhledem k úctě, které se těšil jako druh Václavův. Tomu neodporuje, že Křišťan Václava a Podivena nazývá svatými,⁹⁵ neboť slovo »svatý« nemělo v té době ještě tak vyhraněný výraz jako dnes a prostě znamenalo, právě tak jako ve starokřesťanské době, toho, kdo v Pánu zesnul, a nikoliv jen vý-

⁹¹ Et intrans in sanctorum ecclesiam. WLL. 124.

⁹² *Bretholz*, I. c. 43.

⁹³ WLL. 119, 120.

⁹⁴ Post multum temporis viri illius ex loco illo sublatum est corpus et translatum cum devocione clericorum, virorum mulierumque devotarum et positum in cimiterio ecclesie

hradně světce. Proto na př. v případě sv. Ludmily více o její svatosti svědčí označení »mučednice« nežli slovo »svatá«. Tolik však praví věcný podklad Podivenovy legendy, že apsida byla vyhrazena světci a jeho oltáři.

Tím je potvrzen výjimečný pohřeb, kterého se dostalo sv. Václavu v kostele sv. Víta, nikoliv jako obyčejnému smrtelníku, nýbrž jako kanonisovanému tak světci, a proto můžeme předpokládati, že byl podle zvyku tehdejší doby pohřben v apsidě, při čemž byl nad jeho hrobem, po př. podle hrobu vztýčen oltář.

Jestliže však prameny nutí předpokládati pro hrob sv. Václava jižní apsidu, pak jí pravděpodobně také odpovídala apsida severní. V architektuře raného středověku nalézáme mnoho trojkonchových dispoic, kde základní čtverec byl na třech stranách rozšířen apsidami, poněvadž na vstupní straně bývala loď. Avšak kruhový půdorys nepřipouští takové lodi na západní straně, nýbrž vzhledem k své dokonalé centrální formě spíše vede k dohadu, že, bylo-li více apsid, než jedna, byly apsidy uspořádány centrálně dokola, buď 4, anebo 6 atd. Avšak svědectví o jižní apsidě nepřipouští předpokládati více apsid než čtyři podle dvou základních os. Jak patrně, rozrůstají možnosti a písemné prameny nepostačují, aby dovolily určitějších závěrů. K těm dospějeme v následující kapitole ohledáním zbytků.

7. Konečná stavební historie Václavovy svatovítské rotundy. Z událostí, nastalých po přenesení Václavově, čerpáme už jen málo zpráv o vlastnostech původní rotundy. Z Kosmových zmínek o nastolení biskupů Dětmara (r. 973) a Thiddaga (r. 998) víme, že vedle, resp. na rohu oltáře sv. Víta bylo biskupské křeslo.⁹⁵ Podle liturgických zvyklostí můžeme předpokládati, že stálo na pravé, evangelní straně oltáře (vstupujícimu od západu po levé ruce).

Nějaká stavební proměna se svatovítskou rotundou udála se asi r. 1039, kdy Břetislavem byla do Prahy přenesena těla sv. Vojtěcha, pěti

sancti Viti, ita ut sanctus Wenceslaus in ecclesia quidem et miles ille foris positus, sola maceria dividantur. WLL. 120.

⁹⁵ sanctorum uterque ubi quiescit. WLL. 121.

⁹⁶ (Dětmar) iuxta altare sancti Viti inthronizatur. (Thiddag) ad cornu altaris sancti Viti inthronizatur. *Bretholz*, l. c. 45, 56.

bratrů a Gaudencia. Byla to jedna z posledních velikých translací středověkých, jiného rázu než předešlé, neboť svatá těla byla přinesena jako válečná kořist. Dokonce byly do Prahy dopraveny tři zlaté desky, jimiž byl v Hnězdně obložen oltář, v němž odpočíval sv. Vojtěch,⁹⁷ největší pět loket dlouhá a deset dlaní široká. Není pochybnosti, že sv. Vojtěch i ostatní druhové byli tu uloženi do oltářního hrobu anebo do více hrobů, příslušejících světcům, než v XI. století se to už sotva dalo pohřbením v zemi pod oltářem, nýbrž uložením v oltáři. Oltář ten, anebo oltáře, byly opět podle raně středověkého zvyku umístěny v apsidě nebo v apsidové kapli. Dohad tento potvrzuje Kosmas, který udává, že vedle rotundy svatovítské byl jiný kostelík, v němž uprostřed na velmi těsném místě byl hrob sv. Vojtěcha.⁹⁸ Kosmas mluví o *dvou* kostelích (*aliam ecclesiolam, optimum ratus, ut ambas destrueret*), jeden sv. Víta, a druhý, menší (*ecclesiola*), přilehlý (*contiguus*), sv. Vojtěcha. Z toho vysvítá, že k svatovítské rotundě byl připojen jiný kostelík. Méně jasný je Kosmův výraz, že kostel sv. Vojtěcha ležel »in porticu«. Poněvadž výraz ten má více smyslů, je lépe ponechati úvahu o tom až do příští kapitoly, kde na základě nálezů bude možno konkrétněji uvažovati.

A opět získání nového těla světcova (a jeho oltáře) přivodilo změnu v názvu kostela, který od té doby byl nazýván kostelem sv. Víta, Václava a Vojtěcha.⁹⁹

Jako hlavní knížecí kostel byl kostel svatovítský také pohřebištěm českých knížat, pokud si spíše nezvolili hrob v knížecím klášterním kostele sv. Jiří nebo na Vyšehradě. U sv. Víta byl m. j. pochován Břetislav († 1055). Když pak 2. srpna 1058 zemřela jeho manželka Judita, dal ji syn Vratislav přenést do Prahy a pochovati po boku man-

⁹⁷ Bretholz, I. c. 90.

⁹⁸ . . . similiter et aliam ecclesiolam, que fuit contigua et quasi in porticu sita eiusdem ecclesie, cuius in medio nimis in arto loco erat mausoleum sancti Adalberti, optimum ratus ut ambas destrueret . . . Bretholz, I. c. 108.

⁹⁹ Viz následující poznámku.

¹⁰⁰ Anno d. i. 1085, IV. Nonas Augusti Juditha, coniux Bracizlai, ductrix Boemorum, obiit . . . Hec postea a filio suo Wratizlao duce inde translata et sepulta est Prage iuxta virum suum Bracizlaum sanctorum martirum Viti, Wenceslai atque Adalberti in ecclesia. II., 17. Bretholz, I. c. 108.

žela v kostele sv. Víta, Václava a Vojtěcha.¹⁰⁰ Poněvadž Vratislav nastoupil, když Spytihněv 28. ledna 1061 zemřel, nemohla býti Judita v Praze dříve pohřbena než tohoto roku, kdy už se stavěla románská basilika. Samo o sobě bylo by velmi pochybno, že by Vratislav svou matku pohřbil v kostele, který buď už byl z části zbourán anebo se měl bourati, avšak, poněvadž část původní rotundy měla býti v nové basilice zachována, t. j. apsida sv. Václava, není vyloučeno, že byla vedle svého manžela v sousedství tohoto pevného bodu pohřbena.

Podle zvyklostí raného středověku můžeme se i tu dohadovati, kde byli knížecí manželé pohřbeni. Nikoliv v apsidě, nýbrž buď v lodi před hlavním oltářem, anebo spíše před tím nejvýznamnějším oltářem a hrobem v rotundě, před apsidou sv. Václava. Uvážíme-li, jak středověký člověk dychtil býti pohřben na blízku svatých, což bylo svrchu patrné z příkladu quedlinburského, zdá se u českého knížete jedině pravděpodobné, že byl pohřben na blízku knížete sv. Václava, před jeho apsidou.

Již r. 1060 došlo k zboření Václavovy svatovítské rotundy. O svátku sv. Václava toho roku shledal Spytihněv, že rotunda není dost velká a že nemůže pojmouti lid přicházející k slavnosti, a podobně ani druhý přiléhající kostelík sv. Vojtěcha. Proto se rozhodl, že oba kostely zboří a postaví jeden kostel oběma patronům, t. j. sv. Václavu a Vojtěchu.¹⁰¹

Nesmíme se však domnívati, že by Václavova rotunda byla hned celá zbourána, neboť podle středověkých zvyklostí bylo ze staré budovy vždy odbouráváno tolik, kolik vyžadovala novostavba. Kosmas popisuje začátek stavby, jak totiž Spytihněv II. velikým okruhem vymezil obvod stavby, jak položil základy a jak se zeď zvedala.¹⁰² Ale nebylo mu po přání viděti mnoho z počatého díla, neboť 28. ledna 1061 zemřel.

¹⁰¹ Anno dominice incarnationis 1060. Cum ad festum sancti Wencezlai dux Zpigtigneu venisset Pragam, videns ecclesiam sancti Viti non adeo magnam nec cappessentem populum concurrentem ad festivitatem sanctam, quam videlicet ipse sanctus Wencezlaus construxerat ad similitudinem Romane ecclesie rotundam, in qua etiam eiusdem corpus sancti Wencezlai quiescebat; similiter et aliam ecclesiolam, que fuit contigua et quasi in porticu sita eiusdem ecclesie, cuius in medio nimis in arto loco erat mausoleum sancti Adalberti; optimum ratus fore ut ambas destrueret et unam utrisque patronis magnam construeret ecclesiam. *Bretholz*, I. c. 108.

¹⁰² Continuo per longum gyrum designat ecclesie locum, facit fundamenta, feruet

Nástupce Vratislav II. v díle pokračoval. Poněvadž stavba kostela zpravidla počínala od východu, tedy od choru hlavní lodi, můžeme předpokládati, že byl nejprve budován východní, svatovítský kůr nové basiliky, správněji ještě krypta sv. Kosmy a Damiána, umístěná pod tímto kůrem. Z bývalé rotundy bylo zbouráno tolik, kolik vyžadovala novostavba, tedy především východní apside a v druhé řadě vlastní rotunda. Apside sv. Václava mohla po nějakou dobu existovati jako samostatná kaple. Proto je možné, že v její blízkosti dal Vratislav pohřbíti svou matku Juditu.

Hrob vynikajícího světce býval směrodatný pro situování novostavby, neboť bylo zásadou nepohnouti světcovým hrobem. Proto můžeme předpokládati, že nová kaple sv. Václava stála nad jeho hrobem právě tak, jako bývalá apside, a že hlavní osa kostela byla vyměřena podle vztahu hlavního prostoru, t. j. hlavní lodi a svatovítského kůru, k vedlejší místnosti určené sv. Václavu.

Písemné prameny však naznačují ještě, jakým způsobem stará apside svatováclavská přešla do novostavby. Kosmas totiž vypravuje, že kdysi biskup Šebíř »rozšířil« kapli kolem hrobu sv. Václava, při čemž vykopal Podivenovy kosti, poněvadž jinak nebylo možno založiti zeď, a uložil je v rakvi v kostelním pokladě.¹⁰⁸ Ze svědectví Kosmova především následuje, že ještě za biskupa Šebíře, tedy před rokem jeho smrti 1067, novostavba Spytihněvovy a Vratislavovy basiliky pokročila tak daleko, že už dosáhla bývalé svatováclavské apsidy. Ta však nebyla úplně zbourána, nýbrž »rozšířena«, při čemž však bylo nutno založiti novou zeď.

Bylo-li tomu tak, pak přečkala vlastně část svatováclavské apsidy z bývalé svatovítské rotundy celý středověk a byla zbourána teprve tehdy, když byla za Karla IV. bourána basilika Spytihněvova-Vratislavova, aby uvolnila místo gotické katedrále. Uvidíme, že ani tehdy nebyla hned zbourána Šebířova kaple sv. Václava, nýbrž že měla býti připojena ke gotické katedrále, až teprve později za Petra Parléře bylo

opus, surgit murus. Tamtéž.

¹⁰⁸ Tempore enim suo Severus sextus huius sedis episcopus ampliolem dilatans capellam circa sacram predicti Patroni tumbam, ossa predicti clientis effodiens, quia aliter non poterat fundari murus, et collocans ea in sarcophago, posuerat in camera, ubi ecclesiastica servabantur xenia. *Bretholz*, I. c. 228.

rozhodnuto o novostavbě gotické kaple svatováclavské, kterou jako své mistrovské dílo r. 1366 dokončil Petr Parléř.

Shrneme-li nyní na konci výtěžky zkoumaných literárních pramenů, jeví se Václavův kostel sv. Víta následovně: byla to rotunda, zbudovaná z kamenů, otesaných kvádrů, a na vápno. Po východní straně k ní přiléhala apsida, v níž byl oltář sv. Víta a po jeho levé straně, pohlížíme-li od vchodu, biskupské křeslo. Po pravé straně hlavního oltáře byl oltář dvanácti apoštolů a po jeho pravé straně, tedy na jižní straně rotundy, jiná apsida, obsahující hrob sv. Václava i jeho oltář. Hrob byl v zemi vedle oltáře, při vstupu k oltáři. Za zdí apsidy na hřbitově byl pochován Podiven. K rotundě přiléhal kostelík sv. Vojtěcha, v němž byl těsně umístěn hrob téhož světce. V kostele byli pohřbeni Břetislav I. a Judita.

To jest asi vše, co můžeme vyvoditi z pramenů. Další ukáží vykopávky a nálezy.

VI.

Zbytky svatovítské rotundy a kostelík sv. Vojtěcha.

Zkoumání písemných pramenů poskytlo mnoho náznaků, podle nichž bylo možno tušiti povahu svatovítské rotundy, ale románská basilika Spytihněvova-Vratislavova a více ještě Karlova gotická katedrála pohřbily úplně pod sebou původní Václavův kostel, takže staletím nebylo dáno poznati nejmenší památky, která by pramenná svědectví dotvrdila, přesněji určila a doplnila. Když už se téměř blížilo tisící výročí založení Václavovy svatovítské rotundy, došlo šťastnou shodou okolností k odhalení jejích základů, pokud nebyly porušeny pozdějšími stavbami. Dómskému staviteli architektu Dr. Kamilu Hilbertovi vděčíme za objevy, které objasnily počátky monumentální architektury v Čechách, a bez nichž by nebylo ani této práce.

1. **N á l e z y** z r. 1911. Podnětem vykopávek bylo věnování probošta Antonína Hory z r. 1905, z něhož měl býti postaven nový oltář sv. Václava ve svatováclavské kapli. Do té doby stál tu oltář, který r. 1671 dal zbudovati arcibiskup Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka, při čemž podle zprávy Pešinovy obložil mramorem mensu původního

oltáře. Poněvadž Sobkův oltář byl umístěn mimo osu kaple v jiho-východním koutě vnitřního prostoru, dohadoval se Hilbert, že stojí na místě původního hrobu sv. Václava.¹ Nezvyklé rozměry oltářního stolu (2'70 *m* délky a 1'50 *m* šířky) vzbuzovaly domněnku, že oltář buď stojí nad hrobem, anebo obsahuje v tumbě světcovy ostatky. Úkol postavit nový oltář vyžadoval vyřešení těchto otázek.

Tak byl 4. dubna 1911 otevřen Sobkův barokní oltář a uvnitř oltářního obložení objevil se oltář gotický, podle značky a materiálu postavený Petrem Parlěrem, a podle nalezené konsekrační listiny a pečeti svěcený arcibiskupem Janem Očkem z Vlašimě r. 1367. Listina tato s ostatky byla v dřevěné domečkovité truhlici gotické (z r. 1367) a s ní byla r. 1671 vložena do větší truhly, spočívající v dutině zmíněného oltáře Parlěrova, který byl původně ještě větších rozměrů než oltář Sobkův (3'27 *m* délky, 1'19 *m* šířky, 1'03 *m* výšky).

Než pod Parlěrovým oltářem z r. 1367 podařilo se nalézt ještě podnož oltáře Matyáše z Arrasu z r. 1348. V něm našel K. Hilbert velikou dutinu a v ní olověnou schránku značných rozměrů (2'30 *m* délky, 0'76 *m* šířky, 0'68 *m* výšky), do níž podle nápisu r. 1348 arcibiskup Arnošt z Pardubic uložil ostatky sv. Václava. Ty byly uvnitř v menší olověné truhlici v dřevěné skřínce skutečně nalezeny, ověřené nápisem a pečeti Karla IV. a arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Současně bylo zjištěno, že gotický oltář, původně patřící k podnoži, mohl býti postaven jen v souvislosti s tímto uložením ostatků, tedy r. 1348 Matyášem z Arrasu.

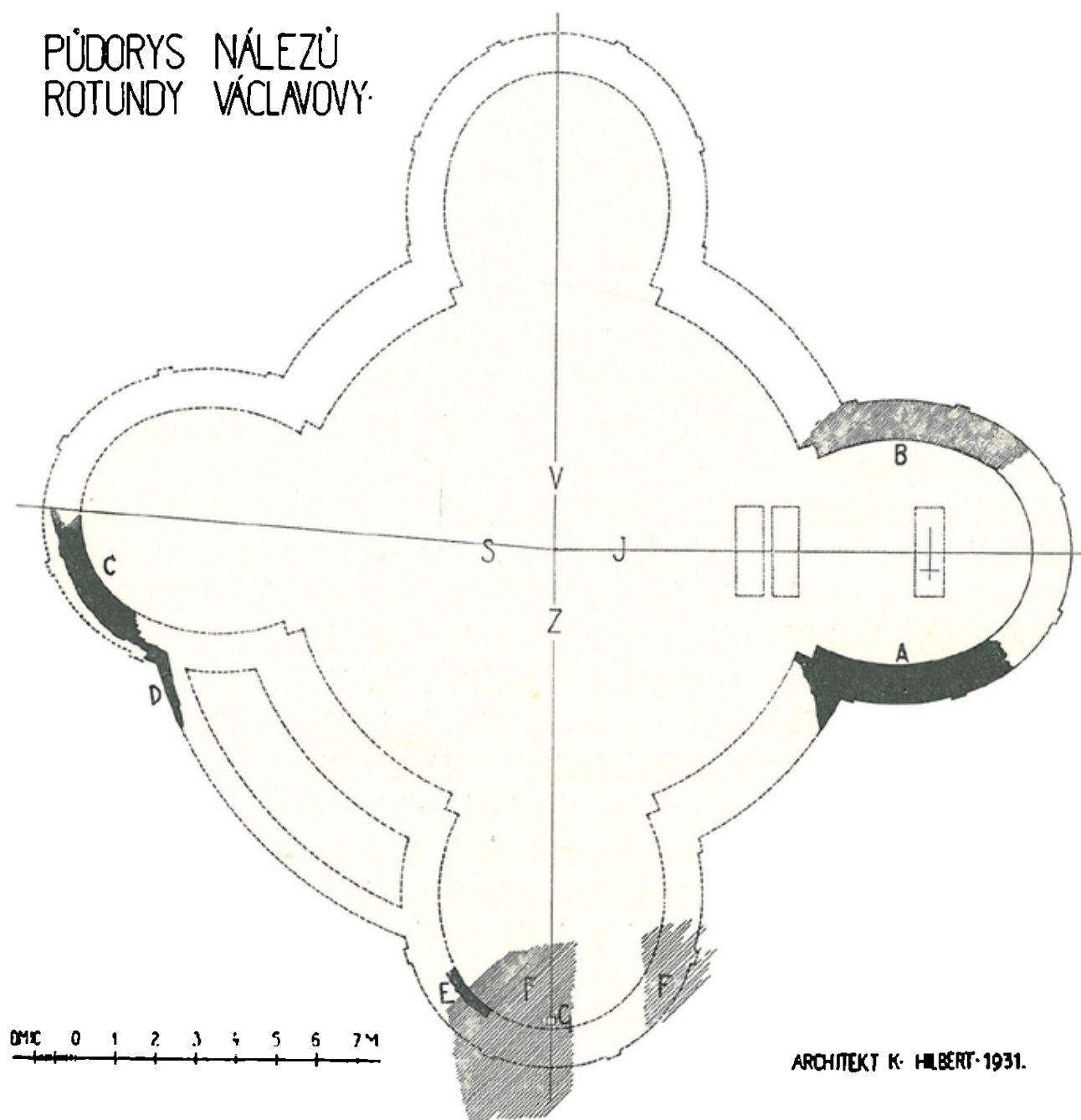
Nejhlouběji pak podařilo se zjistiti původní hrob sv. Václava, vytesaný v jílovité břídle. Okolnost ta ukazuje ke zvyklostem, panujícím před r. 1000, kdy mučedníci byli pohřbíváni do země pod oltářem anebo vedle oltáře.

Z toho vysvítá, že r. 932 přenesené ostatky sv. Václava ležely v původním hrobě až do r. 1348, kdy byly, jak praví ověřující nápis, »kosti a popel svatého mučedníka Václava sebrány ze země tohoto hrobu, aby hnilobou nebyly ztráveny, Arnoštem, arcibiskupem pražským, z po-

¹ K tomuto a následujícímu viz K. Hilbert, O nálezu ostatků sv. Václava a o objevech archeologických pod kaplí svatováclavskou. Výroční zpráva Jednoty pro hl. chrám sv. Víta na hradě Pražském za správní rok 1910, 60 násl. Tjž, Svatováclavská kaple

bídky a rozkazu jasného krále, pána Václava, jenž se zove jinak Karel, římského a českého krále vždy vznešeného, za přítomnosti téhož krále,

PŮDORYS NÁLEZŮ
ROTUNDY VÁCLAVOVY.

Obr. 7. Praha. Sv. Vít. A a B. Zbytek zdiva jižní apsidy a kruhové lodi. C. Zbytek základů severní apsidy. D. Zbytek zdi souběžné se zdí lodi rotundy. E. Zbytek zdiva západní apsidy. F. Zbytek souvislého zdiva západní budovy (kostelíku sv. Vojtěcha). G. Hrůbek. † Hrob sv. Václava.

v chrámě sv. Víta v Praze. Umělecké poklady Čech (Wirth-Štenc) II. (1913), 14. Tjž, O nálezech rotundy Václavovy. (Sborník svatováclavský). A. Podlaha, Sv. Václava hrob a ostatky. (Hlasy katol. spolku tiskového XLII., 2.) Praha 1911.

arcibiskupa a mnohých prelátů a kanovníků pražského chrámu.«² Zároveň se potvrdil Hilbertův dohad, že původně měla býti ke katedrále připojena svatováclavská kaple románské basiliky, Šebířem rozšířená z jižní apsidy Václavovy rotundy. Proto tu r. 1348 postavil Matyáš z Arrasu oltář, který posvětil Arnošt z Pardubic a uložil v něm ostatky světcovy z původního hrobu vyzdvižené, kromě hlavy, která byla chována ve zvláštním relikviáři už asi r. 1346, kdy Karel IV. dal dělati svatováclavskou korunu. Teprve později bylo rozhodnuto o novostavbě svatováclavské kaple, kterou provedl Petr Parlář a ukončil r. 1366, při čemž, jak ukázal Hilbert, vybočil z osnovy Matyášova půdorysu. Tehdy byl zdvižen oltář i část ostatků. Oltář a kaple Parlářovy byly posvěceny Janem Očkem z Vlašimě dne 30. listopadu 1367. Čtvrtý oltář svatováclavský, pokud víme, byl zmíněný oltář Sobkův a nynější oltář je pátým.

Ale tím neustalo badání. V hloubce 1·08 *m* pod dlažbou dnešní svatováclavské kaple byla nalezena dlažba starší budovy, zřejmě Václavovy rotundy, a kolem hrobu sv. Václava bylo pod dvojí dlažbou gotickou a třemi dlažbami románskými nalezeno zdivo, které bylo starší basiliky Spytihněvovy a přináleželo tudíž budově ji předcházející, čili rotundě sv. Víta. Skládalo se z opukových kvádrů nepřesně řádkovaných, kdysi zevně omítnutých. (Obr. 7 A.) Tvořilo nepatrný segment kruhového půdorysu, k němuž se připínala užší zeď nějaké apsidy, směřující k jihu. Zeď kruhového segmentu byla 144 *cm* silná a dávala podle zaoblení předpokládati rotundu o průměru asi 13 *m*. K ní se vázala jedním odstupněním jižní apsida, jejíž zeď byla 90—94 *cm* silná, v základech dvojím vyložení o 0·35 *m* rozšířená. Ve zdivu byla zachována jen západní třetina apsidy, pevně svázaná s obvodovou zdí rotundy. Jižní část (závěr) apsidy byla zničena základy Parlářovy kaple, ale východní třetinu apsidy bylo možno po vnitřní straně přesně zjistiti podle vykopaných základů a zbylé základové malty. (Obr. 7 B.) Tím bylo umožněno stanovit, že se jižní apsida pojila k lodi odstupněním vítězným obloukem z opukových kvádrů o světlosti 4·62 *m*. Měla podkovovitý půdorys, 5·25 *m* hloubky a 5·53 *m* největší šířky. Na zachované zevní straně západní zdi byly nalezeny dvě lisény, jedna v rohu při styku

² Viz *Podlaha*, I. c. 86.

s rotundou, druhá ve vzdálenosti 2'30 *m*, obě asi 32 *cm* široké a 5 *cm* z líce vystupující, a daly předpokládati podobné členění na zničených již částech apsidy.

Dále bylo zjištěno, že jižní bočná loď Spytihněvovy románské basiliky končila na východní straně kaplí sv. Václava, stojící nad jeho hrobem, v jejíž obvodovou zeď po straně jižní byl převzat jižní úsek závěru svatováclavské apsidy. Po straně východní byla bývalá apsida svatováclavská rozšířena novou apsidou bočné lodi a po straně západní bočnou lodí, takže Kosmas správně konstatoval, že biskup Šebíř »rozšířil«
svatováclavskou apsidu. Nová kaple svatováclavská byla z basiliky přístupna po stupních.

Další nálezy uvnitř budovy doplnily získané již náznaky architektury. Právě uprostřed apsidy byl původní hrob sv. Václava, vybraný v jílovité břídlé a směřující od západu k východu. Při východní straně apsidy, hned za vítězným obloukem, tedy severovýchodně od hrobu sv. Václava, byly nalezeny základy a zbytky některého oltáře původního kostela. (Obr. 91.) V rotundě před jižní apsidou byla nalezena dlažebná mozaika s rozvilinovým ornamentem, 6—8 *cm* silná, zhotovená z hrubší pískové mazanice, spojené vápnem a svrchu uhlazené. Asi metr před vchodem do apsidy byly pod touto dlažbou dva hroby souběžné s hrobem Václavovým. (Obr. 7.) V jižním byla kostra s hlavou k západu obrácenou a podloženou plochou opukou, v severním, porušeném stavbou Spytihněvovy basiliky, zbyla jen pravá noha. Jinak byla půda uvnitř předpokládané rotundy porušena založením krypty sv. Kosmy a Damiana, ležící pod východním chorem basiliky Spytihněvovy-Vratislavovy, dále základy Parlěřovy svatováclavské kaple i katedrály, a konečně renesančními hrobkami, hlubšími základů Václavovy rotundy.

Uvnitř jižní svatováclavské apsidy byly ještě nalezeny stopy podkovovité zdi, souběžné se zjištěnou obvodovou zdí apsidovou, avšak mělčího základu a povrchnějšího provedení, takže ledabyly vrstvené zdivo nemělo vazby a líce. Okolnost, že touto zdí byl přezděn oltář, jehož základy při východní zdi apsidy byly nalezeny, dokázala jasně, že to byla zeď mladší, což potvrdil též otisk malty zdiva na starším a původním zdivu zevnějším. Nejde tudíž o nejstarší zdivo, jak bylo původně mí-

něno,³ nýbrž o pozdější. Hilbert velmi pravděpodobně vysvětlil tuto zed' jakožto ochrannou konstrukci nad hrobem sv. Václava při stavbě Spytihněvovy basiliky.⁴ Pro úvahy o původním tvaru Václavovy svatovítské rotundy nemá tudíž tento nález významu.

Hilbertovy nálezy z r. 1911 prohloubily netušenou měrou poznatky o původní Václavově rotundě. V světle literárních pramenů, v předcházející kapitole rozebraných, lze nyní dospěti k dalším závěrům.

Především byl v plné míře potvrzen předpoklad, že přenesení sv. Václava r. 932 nebylo pouhým transportem, nýbrž liturgickým úkonem, integrujícím anebo vlastně vykonávajícím jeho kanonisaci, kterým byl světec z prostého hrobu, jsoucího ať už v boleslavském kostele či vedle kostela, přemístěn do hrobu, příslušejícího světcí a ležícího uprostřed vedlejší apsidy předního kostela v Praze a v Čechách. Uložení sv. Václava v tento apsidový hrob se stalo hned při jeho přenesení z Boleslavě, neboť kdyby se bylo událo později, bylo by *toto* uložení do apsidového hrobu svátkem jeho translace. Podle zvyku, panujícího přibližně do r. 1000, byl světec uložen ještě do země. Poněvadž uzavření světcových ostatků do oltářního hrobu bylo úkonem biskupským a zároveň svěcením oltáře, jest za to míti, že slavnosti byl přítomen biskup anebo jeho zástupce, jako při přenesení sv. Ludmily. Poněvadž úkon svěcení oltáře v podstatě se shodoval se svěcením kostela, lze bezpečně usuzovati, že už před tím byl kostel posvěcen, poněvadž by jinak byl kostel posvěcen při této příležitosti a byl by spíše už zasvěcen sv. Václavu a nikoliv sv. Vítu. Proto odpovídají daným poměrům svrchu stanovený rok konsekrace (930) i udaný rok přenesení (932).

Bylo-li možno na základě soudobých poměrů dovoditi, že sv. Václav byl uložen v apsidě, nevysvítalo z nich, zda apsida taková byla součástí původní stavby, či zda k ní nebyla dodatečně připojena u příležitosti přenesení sv. Václava. Z Hilbertových vykopávek vysvítá, že zdivo apsidy se vázalo se zdivem rotundy a že tudíž apsida, v níž bylo uloženo tělo sv. Václava, byla původní, čili že stavebník, sv. Václav, podle původního plánu zamýšlel již zbudovati tuto jižní apsidu.

Nález malého segmentu z obvodové zdi rotundy dovolil rekonstruo-

³ Podlaha, l. c. 72.

⁴ Umělecké poklady Čech, II. (1913), 14.

vati celý její obvod, čímž vysvitlo, že rotunda svatovítská, majíc průměr 13 *m* (přesněji 12'98 *m*), byla větší Parlěřovy kaple svatováclavské, mající v soklu 10'80 *m* délky a 10'80 *m* šířky. Byla to tedy stavba na svou dobu vzácných rozměrů.

Z literárních pramenů (legendy Nikolského) vysvítilo, že svatováclavská apsida ležela na jižní straně svatovítské rotundy. Totéž potvrdily Hilbertovy vykopávky. Než hlavní apsidou křesťanského kostela, v té době příkaznou, byla apsida východní. Proto nutno s naprostou určitostí předpokládati, že Václavova rotunda svatovítská měla také apsidu na straně východní, avšak nebylo jisté, zda byla stejná s apsidou jižní, či poněkud větší jakožto presbytář. Porušená v těch místech půda nedovolila zjistiti rozměry hlavní apsidy východní. Nález jižní apsidy svázané se zdívkou rotundy činil velmi pravděpodobné, že podobná apsida byla také na straně severní, než bez dokladů nebylo možno takovou věc určitě tvrditi.

Hlavní oltář sv. Víta stál ve východní hlavní apsidě. Analysou pramenů bylo zjištěno, že oltář dvanácti apoštolů musil býti po jeho pravé straně a po pravé straně oltáře dvanácti apoštolů byl zase hrob sv. Václava. Hilbertovi podařilo se odkryti základy a zbytky oltáře, který stál severovýchodně od hrobu sv. Václava při východní stěně jižní apsidy hned za vstupním obloukem. (Na obr. 7 při B. nezakreslené zbytky oltáře viz na obr. 91 vlevo při vstupu do jižní apsidy.) Byl to oltář dvanácti apoštolů? Prameny nasvědčují, že tomu tak bylo, neboť slovanská legenda praví, že sv. Václav byl pochován po pravé straně jmenovaného oltáře. Poněvadž hrob sv. Václava byl nalezen právě po pravé straně tohoto oltáře, jest oltář míti za oltář 12 apoštolů. Kde však potom byl oltář sv. Václava? V tom případě nutno předpokládati, že oltář sv. Václava byl v ose apsidy nad jeho hrobem. Legenda *Crescente fide* nepřináší bližšího určení místního. Praví prostě, že sv. Václav byl pochován *iuxta altare*, podle oltáře. Zřejmě má na mysli oltář sv. Václava, k hrobu světcovu příslušející, neboť kdyby byl míněn jiný oltář, byl by udán jeho titul. Jestliže zkusmo budeme nalezený oltář považovati za oltář sv. Václava (a nikoliv za oltář 12 apoštolů), bude výrok legendy *Crescente fide* přijatelný, neboť hrob je skutečně podle tohoto oltáře. Avšak v druhém případě bude ještě přijatelnější. Považujeme-li podle

staroslovanské legendy nalezený oltář za oltář 12 apoštolů, pak musil oltář sv. Václava býti podle hrobu sv. Václava, tedy nikoliv striktně nad ním, nýbrž vedle něho. Hrob sám byl situován od východu k západu, kolmo na apsidovou osu. Souběžně s ním mohl státi oltář buď vpředu anebo vzadu, nikoliv však přímo nad ním, poněvadž to vylučuje údaj legendy *Crescente fide*. Situovati jej vpředu neodpovídalo by místním poměrům, neboť by se dotýkal oltáře 12 apoštolů, neměl by v apsidě středového umístění a naopak stál by v samotném vstupu. Pravděpodobnější se zdá, že byl za hrobem sv. Václava v pozadí a v ose apsidy. Dohad tento potvrzuje legenda Gumpoldova a Nikolského. Bylo již připomenuto, že údaje Gumpoldovy nutno opatrně přijímati, než pisatel legendy Nikolského některé opravil, jiné pak převzal. Jestliže převzal místní údaj Gumpoldův o hrobu a oltáři sv. Václava, pak údaj ten odpovídal skutečnosti, neboť můžeme se právem domnívati, že česko-církevněslovanský autor legendy znal slavný hrob Václavův. Nikolského legendou nabývá Gumpoldův údaj teprve váhy. Gumpold praví, že sv. Václav byl pochován *sub ipso altaris aditu*, čili, jak tlumočí legenda Nikolského, *pod samým přístupem k oltáři*. To však souhlasí úplně s druhou možností, vyplývající z legendy *Crescente fide*, a odpovídá také staroslovanské legendě. Podle toho byla svatováclavská apsida svatovítské rotundy zařízena tak, že hned za vstupním obloukem vlevo stál oltář 12 apoštolů, po jehož pravé straně, poněkud dozadu, ležel hrob sv. Václava (staroslovanská legenda), za nímž (poněvadž hrob ležel *in aditu*) stál oltář sv. Václava, buď také při východní stěně apsidy, anebo spíše v ose apsidy, takže podle Václavova hrobu od východu k západu, tedy souběžně s ním, ležela mensa svatováclavského oltáře (*Crescente fide*), pročez sv. Václav skutečně spočíval pod samým přístupem k svému oltáři (legenda Gumpoldova a Nikolského), čili že oltář sv. Václava byl poněkud za jeho hrobem, t. j. nejspíše v pozadí a v ose apsidy. (Obr. 92.)

Z původního oltáře sv. Václava se nic nezachovalo, neboť právě místo, na kterém stál, t. j. mezi hrobem sv. Václava a uzávěrem apsidy, bylo úplně porušeno základy svatováclavské kaple.

Před apsidou svatováclavskou byly v lodi nalezeny dva hroby, souběžné s hrobem sv. Václava. Nález opět potvrzuje výjimečné místo

v apsidě, určené sv. Václavu pouze jako světci, neboť třeba bylo v apsidě místo pro rakev, nebyl tam již nikdo pohřben, ač bylo touhou ležeti co nejblíže mučedníkovi. Obě osobnosti, zajisté vynikající, byly pohřbeny tak, jako Jindřich I. a Mathilda v Quedlinburku, *ante altare*, před oltářem a před apsidou světcovou. Je nyní otázkou, kdo tu byl pochován. Z historických zpráv víme, že v rotundě svatovítské byl pochován Břetislav I. († 1055) a vedle něho, avšak teprve za Vratislava, tedy po 28. lednu 1061, jeho manželka a Vratislavova matka Judita, zesnulá r. 1058. Bylo by velmi lákavé dvojici hrobů považovati za hroby těchto knížecích manželů. V jižním z nich byla nalezena kostra, pravděpodobně muže, s hlavou k západu obrácenou a plochou opukou podloženou. Severní hrob byl porušen stavbou Spytihněvovy basiliky a zůstala v něm pouze pravá noha od kolena dolů. Podle všech okolností byl starším hrobem onen, který byl hrobu sv. Václava bližší. O Břetislavovi však víme, že jeho tělo bylo později vyzvednuto a pohřbeno v basilice. Neznáme sice přesně, kdy novostavba románské basiliky dospěla v tato místa, než musilo to býti ještě za biskupa Šebíře († 1067) a tu nelze předpokládati, že by tělo Juditino bylo už tak porušeno, že by byla v hrobě opomenuta část nohy. Konečně ležely oba hroby pod rozvilinovou mosaikou svatovítské rotundy, o níž by bylo těžko předpokládati, že byla teprve r. 1061 (anebo i později) zhotovena. Nelze tudíž při těchto hrobech pomýšleti na Břetislava a Jitku, ale jsou to jistě hroby vynikajících osobností, buď příslušníků knížecího rodu anebo biskupů, jak usuzuje též Hilbert.

Po stránce architektonického detailu upoutávají z Hilbertova nálezu tři podrobnosti: 1. podkovovitá apsida, 2. odstupnění vstupního oblouku, 3. lisény na zevnějšku apsidy. Poněvadž o těchto podrobnostech lze uvažovati jen v rámci veškeré soudobé architektury, budou zhodnoceny v kapitole příští.

2. N á l e z z r. 1928. Objev jižní apsidy z r. 1911 dával, jak již bylo řečeno, velmi pravděpodobně předpokládati, že podobná apsida byla také na severní straně, nemluvě o straně východní, kde byla určitě, třebaže blíže neznámého tvaru. R. 1928 našel K. Hilbert skutečně ve stejné hloubce a možné poloze zbytek vykrouženého základního zdiva severní apsidy Václavovy rotundy svatovítské. (Obr. 7 C.) Poněvadž byl poznán jen vnitřní líc, nebylo na něm lisén. Osa apsidy shodovala

se až na nepatrnou úchylku s osou jižní apsidy, a také stavební hmota odpovídala nálezu jižnímu, s tím ovšem rozdílem, že šlo o zdivo základové a nikoliv lícované. Směrem západním připínal se k apsidě lícovaný zbytek zdi, souběžné s (předpokládanou) obvodovou zdí rotundy. (Obr. 7 D.) Zdivo jeho skládalo se z větších kvádrů, takže se zdálo mladším, líc byl pečlivěji zpracován, malta byla světlejší, avšak celkově mělo zdivo ráz X. století. Šlo tu patrně o nějakou přístavbu ještě v rané době. Nalezený líc byl od (předpokládaného) zevního líce rotundy asi 2'20 *m* vzdálen. Prostor mezi oběma zdmi byl tedy velmi úzký. Předpokládáme-li vnější zeď na př. 1 *m* silnou, zbývá na vnitřní prostor jen 120 *cm*, než mohl býti ještě užší, byla-li vnější zeď silnější.

Nálezem tímto byl úplně potvrzen předpoklad, že také na severní straně byla už při původní stavbě Václavově založena apside. Dále byl po zakreslení obdobné apsidy, jako na jižní straně, přesněji určen průměr rotundy asi 12'98 *m*. Konečně byla nálezem zdi souběžné s obvodovou zdí apsidy nadhozena otázka, čemu asi zeď sloužila. Poněvadž odpověď bude možná až po seznání příbuzných staveb při pokusu o rekonstrukci, nutno odpověď prozatím odložit.

3. Zjištění z r. 1931. Objev z r. 1928 zanechal nejistotu o západní straně rotundy. Byla tu vstupní brána? Či byla spíše centrální dispozice úplně domyšlena a byla na jižní straně podobná apside jako na straně jižní a severní? Při zpracovávání přítomné látky jsem už před tím na základě analogií předpokládal, že centrální dispozice byla úplně provedena, čili že svatovítská rotunda měla čtvrtou apsidu na západní straně, když dohad ten byl z nálezů potvrzen. Objev malé části severní apsidy teprve určitě stanovil rozměry původní rotundy a tak se stalo, že při vynášení půdorysu pro svou nálezovou zprávu a toto pojednání ve Sborníku svatováclavském mohl K. Hilbert teprve podle svého významu plně využítovati 1'30 *m* dlouhý úsek vykrouženého základového zdiva, nalezený r. 1913 na západní straně svatovítské rotundy, který polohou, hloubkou, zakřivením i hmotou odpovídal severní a jižní apsidě. (Obr. 7 E.) Zdivo to bylo svého času správně zakresleno a popsáno, avšak nebylo dosud uveřejněno a podle svého významu zhodnoceno.

Tím bylo zjištěno, že také na západní straně byla apside stejných rozměrů jako na stranách severní a jižní, a bylo možno předpokládati,

že ani východní hlavní apside nebyla větší ostatních, nýbrž že Václavova svatovítská rotunda byla původně pojata jako dokonale centrální stavba se čtyřmi stejně velikými podkovovitými apsidami, rozloženými křížem podle hlavních os.

Pro pochopení polohové souvislosti přidávám ještě podle Hilbertových nálezů hloubku jednotlivých součástí stavby. Dlažba Václavovy rotundy byla asi 1'08 *m* pod dlažbou nynější svatováclavské kaple, základy rotundy a jižní apsidy přibližně 1'86 *m*. Základ hlavní obvodové zdi nebyl rozšířen, kdežto základy apsidy, jen asi 0'63 *m* hluboké, byly ve dvou hloubkách na průčelí asi o 0'35 *m* odstupněny. Základ severní apsidy byl 1'53 *m* pod dlažbou svatovítské kaple. Následkem klesající úrovně půdy byla severozápadní zeď, souběžná s obvodovou zdí apsidy, lícována už od 2'05 *m* hloubky. Západní apside byla založena 1'96 *m* pod dlažbou kaple. Tyto základové poměry jsou důsledkem hradního terénu, neboť, jak bude ještě zmínka v IX. kapitole, ležela západně od svatovítské rotundy hluboká rokle, k níž se snižovala půda částečně už na západní straně svatovítské rotundy.

Na základě prozkoumaných textů a vykopávek jeví se Václavův svatovítský kostel jako rotunda o průměru 12'98 *m* se čtyřmi apsidami podkovovitého základu. Tři z nich na straně severní, západní a jižní, byly zjištěny, a bezpečně k nim můžeme připojit podobnou apsidu na straně východní, takže se stavba jeví rotundou, podle hlavních os křížově rozšířenou apsidami. Mezi severní a západní apsidou běžela souběžně s obvodovou zdí rotundy zevně jiná ještě zeď, patrně pozdějšího založení, takže mezi oběma zdmi zbyl úzký prostor. Kamenné a řádkované zdivo, na maltu zděné, bylo nad základy lícované a omítnuté. Na zevní straně vlastní rotundy nebyly nalezeny lisény, avšak apsidy, podle nálezu na jižní apsidě, byly jimi zevně článkovány a sice tak, že první apsidová liséna přiléhala hned k obvodové zdi rotundy. Z vnitřního článkování byl zjištěn pouze odstupek, kterým navazovala jižní apside, po př. její triumfální oblouk. V apsidě hlavní stál oltář sv. Víta a po straně evangelní biskupský stolec. V jižní apsidě byl hrob sv. Václava a za ním stál jeho oltář. Po levé straně hrobu, hned u vchodu do apsidy, byl oltář dvanácti apoštolů.

Z dosavadních zpráv, nálezů a úvah nevysvítá dosud, kde přesně ležel

hlavní vchod do Václavovy svatovítské rotundy. Podle obvyčeje dlužno jej klásti na západní stranu budovy, než tu, v ose budovy, ležela, jak z vykopávek patrno, západní apside. Podle povahy své byla apside prostorovým uzávěrem a nikoliv předsíní. Prolamována byla tehdy, když šlo o spojení s jinou apsidou z opačné strany přilehlou, anebo když v ní bylo naprosto nutno umístiti vchod, jako u centrálních staveb čtyřapsidových, při nichž půlkruhové apsidy, kolem čtverce seskupené, se navzájem při výstupu dotýkaly, takže nebylo možno situovati vstup v obvodové zdi hlavního prostoru, což dokládají na př. v starokřesťanské době baptisterium v Tizirtu⁵ a v XII. století kostel v Montmajour.⁶ Kde se však apsidy navzájem nedotýkaly, byl u čtyřapsidových dispozic vchod umísťován v obvodové zdi hlavního prostoru mezi dvěma apsidami, jako na př. S. Giovanni in Fonte v Ravenně. Proto by bylo také v rotundě svatovítské hlavní vchod klásti do obvodové zdi mezi dvě apsidy a to tím spíše, poněvadž za západní apsidou již klesal terén. Jako možná místa přicházejí v úvahu severozápadní anebo jihozápadní úsek obvodu vlastní rotundy mezi dvěma apsidami. Na severozápadní straně vylučuje hlavní bránu ona zeď souběžná s obvodovou zdí rotundy, která by tam, v předpokladu brány, mohla míti jedině smysl předsíně. Než vybývající prostor by byl pro předsín přiliš mělký (1—1'20 m). Na jihozápadní straně by byl vstup pravděpodobnější, poněvadž na jižní straně rotundy ležel knížecí palác a byl tudíž hlavní přístup. Bylo by tedy hlavní vchod nejspíše klásti na stranu jihozápadní, v samotné sousedství západní apsidy. Přesněji nás budou informovati další nálezy, které jsou však srozumitelný jen v souvislosti s Kosmovou zmínkou o kostelíku sv. Vojtěcha, pročť jest této dříve věnovati pozornost.

4. K o s t e l í k s v. V o j t ě c h a. Jak již bylo svrchu vzpomenuto, líčí Kosmas r. 1060 zánik Václavovy svatovítské rotundy tím způsobem, že se Spytihněv odhodlal zbourati rotundu, v níž odpočívalo tělo sv.

⁵ S. Gsell, Les monuments antiques de l'Algérie. I., II. Paris 1901, 295, 303.

⁶ H. Hübsch, Die altchristlichen Kirchen nach den Baudenkmalen und älteren Beschreibungen. Karlsruhe 1862, tab. 47, 19.

⁷ Anno dominice incarnationis MLX cum ad festum sancti Wencezlai dux Zpitigev venisset Pragam, videns ecclesiam sancti Viti non adeo magnam nec capessentem populum concurrentem ad festivitatem sanctam, quam videlicet ipse sanctus Wencezlus con-

Václava, a zároveň *jiný* kostelík, přiléhající a jakoby v »portiku« tohoto kostela ležící, v němž uprostřed na velmi úzkém místě byl náhrobek sv. Vojtěcha. Dodává dále, že Spytihněv myslel, že bude nejlépe, když *oba* kostely zboří a postaví jeden veliký kostel oběma patronům.⁷

Z Kosmových slov tedy následuje, že r. 1060 tu stály *dva* kostely, jeden větší, rotunda svatovítská, druhý menší a k ní přiléhající, kostelík sv. Vojtěcha. Poměr kostelíku k rotundě nebyl však ten, jako poměr jižní apsidy k rotundě, neboť o sv. Václavu, o němž víme, že byl v jižní apsidě pochován, píše, že byl pochován *v kostele svatovítském* (*ecclesiam . . . in qua . . . corpus sancti Wencezlai quiescebat*), kdežto o kostelíku sv. Vojtěcha píše, že to byl *jiný* kostelík (*aliam ecclesiolam*). Kdyby byl sv. Vojtěch pochován v podobné apsidě, jako sv. Václav, psal by Kosmas, buď že jsou oba pochováni v kostele sv. Víta (*in qua eorumdem sanctorum . . . corpora quiescebant*), anebo by vedle rotundy svatovítské uvedl *dva* přiléhající kostelíky a nikoliv pouze jeden, po př. by řekl, že Spytihněv jeden takový kostelík zbořil, druhý zachoval. Kosmovi je svatováclavská apsida součástí svatovítské rotundy, ale kostelík sv. Vojtěcha něčím jiným. Z toho vyplývá, že kostelík sv. Vojtěcha sice s rotundou svatovítskou souvisel, ale tvarově se od apsid lišil, takže mohl býti označen jako *jiný* kostelík a s rotundou počítán za dva kostely, zatím co sama svatováclavská apsida se svatovítskou rotundou platila za jeden kostel. Byl tudíž kostelík sv. Vojtěcha k rotundě svatovítské přistavěn buď na novém místě anebo na místě některé apsidy před zbořením rotundy, t. j. před r. 1060.

Situaci tohoto kostelíka by mohl osvětliti další výraz Kosmův, že ležel jakoby »v portiku« (*quasi in porticu*) rotundy svatovítské, než nutno zjistiti, co výraz ten znamená, což není snadné. Slovo *porticus* má ve středověké latině několik významů. Někdy znamená vestibul římského chrámu, tedy sloupovou předsíň, čehož příkladem v XI. století předsíň při Maison Carrée v Nîmes,⁸ jindy znamená křížovou chodbu, tedy

struxerat ad similitudinem Romane ecclesie rotundam, in qua etiam eiusdem corpus sancti Wencezlai quiescebat, similiter et aliam ecclesiolam, quae fuit contigua et quasi in porticu sita eiusdem ecclesie, cuius in medio nimis in arto loco erat mausoleum sancti Adalberti, optimum ratus fore ut ambas destrueret et unam utrisque patronis magnam construeret ecclesiam. Bretholz, l. c., 108.

⁸ Mortet, l. c. 240.

zase jednostranně sloupovým a oblouky otevřenou galerii,⁹ anebo atrium předložené kostelu, jak v IX. kapitole z textů doby karolinské vysvitne. Zdá se tudíž, že výraz *porticus* souvisí se sloupořadím anebo arkádami a podle toho jsou blíže charakterisovány místnosti, na př. *atria incluta porticibus*, znamenající křížové chodby klášterní. Proto také jsou jako portiky označovány předsíně, obsahující sloupové anebo arkády.¹⁰ Poněvadž sloupořadím, po př. arkádami byly boční lodi odděleny od hlavní, byly od starokřesťanské doby do středověku také boční lodi jmenovány portiky.¹¹ Proto také znamenal *porticus* chodbu, která v kryptě vedla kolem světcova hrobu.¹² Dále znamená portikus samotnou apsidu, jak patrně z různých textů hlavně anglického původu,¹³ ale naopak může znamenati i předsíně kostela, kde nic nenásvědčuje tomu, že by denominace pocházela z nějakého sloupové anebo arkád. Nad takovou zděnou předsíní bývala dřevěná zvonice.¹⁴ O něco níže shledáme tím slovem míněné západní budovy, které obsahovaly takové předsíně. Konečně *porticus* znamená i samotnou průčelní bránu.¹⁵

Z toho všeho je patrné, že slovo *porticus* má v latině raného středověku mnoho významů. Abychom postihli, co Kosmas míní slovem *porticus*, bylo by hledati jiná místa u Kosmy, kde užívá téhož výrazu. Těch však u něho nenalézáme, nýbrž teprve u Kosmova pokračovatele, kanovníka vyšehradského, takže nemůžeme s naprostou jistotou tvrditi, že

⁹ *Quadratam speciem structura domestica praefert,*

Atria bis binis incluta porticibus,

Quae tribus inclusae domibus, quas corporis usus

Postulat, et quarta, quae domus est Domini . . . Geofroi de Vendôme, *Laus vitae monasticae*. Tamtéž 285.

¹⁰ *ante dormitorium, refectorium et domum . . . maiorem . . . porticus honestas cum diversis poggiis (stupni) aedificari iussit.* J. v. Schlosier, *Quellenbuch zur Kunstgeschichte des abendländischen Mittelalters*, Wien 1886 (*Eitelberger—Ilg*, *Quellenschriften für Kunstgeschichte* N. F. VII.), 131; *sunt et atria et porticus ante has utrasque caminatas*. Tamtéž 245.

¹¹ »Totum vero extra concham basilicae spatium, alto et lacunato culmine geminis utrimque porticibus dilatatur, quibus duplex per singulos arcus columnarum ordo dirigitur«. S. Paulini *Epistula* XXXII. ad Sulpicium Severum, *Schlosier*, l. c. 20. *Fenestras omnes tam navis (hlavní lodě) quam tituli (presbytáře), plumbo simul ac vitro compactis tabulis ferroque connexis inclusit; eas vero quae in lateribus utriusque porticus sitae sunt, gipseas quidem sed similis fere decoris extruxit.* *Chronicon monasterii Casinensis*. Tamtéž 205.

by Kosmovi *porticus* znamenal totéž, co kanovníku vyšehradskému. Ale přece jen bude záhodno zjistiti smysl, který slovo má u pokračovatele.

U příležitosti obnovení vyšehradského kostela sv. Petra a Pavla, postaveného Vratislavem II., které předsevzal Soběslav I. r. 1129, líčí pokračovatel Kosmův, že Soběslav obnovil kostel, dal jej vymalovati, zavěsil v něm zlatou korunu (lustr), dlažbu vyzdobil hlazenými kameny, načež následuje: *porticus in circuitu addidit, laquearia in lateribus duobus affixit, tegulis summitatem totam cum tectis cooperuit, claustrum et omnes officinas cooperiri iussit*.¹⁶ Co znamená zde výraz *porticus*? Přesným rozbořem zjistil Birnbaum, že tu má smysl bočné lodi.¹⁷ Smysl ten vysvitne zpětným postupem. Kosmův pokračovatel praví, že dal pokrýti klášter a dílny, dále že cihlami celý vršek se střechami pokrýl, což se na rozdíl od kláštera a dílen už vztahuje ke kostelu. Dále praví: *laquearia in lateribus duobus affixit*. Laquearia znamenají krovy, střechy. Smysl tedy je, že na obou stranách kostela přidal krovy, které pokrýl cihlami. Otázka je nyní, proč přidal po *dvou* stranách krovy, po př. co pod nimi bylo. To povídá předcházející fráze: *porticus in circuitu addidit*, přidal kolem portiky. Podle postupu kanovníkova jsou tyto portiky pod oboustranně přidanými krovky. Nemohou znamenati »před-síně«, poněvadž kostel nemá obíhající před síní. Ani neznamenaají křížovou chodbu, neboť se vážou k oboustranně přidaným střechám

¹² *cumque in ea porticu, quae est ante basilicae ianuam, infra quam sancti sacerdotis sepulcrum susceptum est, ipsa nocte membra sopori dedisset. W. Effmann, l. c. 38.*

¹³ *Celebratis missarum sollemniis statim illam porticum, quae fabricata atque parata in orientali plaga tenebatur, hoc est sanctuarium, almis orationum benedictionibus Christo commendando sanctum Domino consecravimus templum. Non omnis illa ecclesia adhuc edita subtiliterque in sublime fuerat erecta: sed una tantum porticus in orientali plaga praepropero tenebatur opere, ut illic almus Altissimi athleta conderetur in crypta. Ex Vita S. Wunibaldi. Du Cange, Glossarium med. et inf. latinitatis, Niort 1886, IV., 425. Další texty viz Mortet, l. c. 214, 215, 218, pozn. 3., 219, 220.*

¹⁴ *In porticu basilicae, quatuor unius altitudinis erant maceriae, super quas, in alta fabrica lignorum signa maiora congruentis magnitudinis dependebant; mediae vero maceriae et navis ecclesiae columnis arcuatis consistebant. Chroniques des églises d'Anjou (956—85), Mortet, l. c. 16, pozn. 3.*

¹⁵ *Valvas . . . multis expensis . . . ut nobili porticui conveniebat, ereximus. Sugerova zpráva o stavbách v St. Denis. Schlosser, l. c. str. 70.*

¹⁶ FRB. II., 207.

¹⁷ Stavební povaha nejstarších českých basilik. 8.

kostelním. Mohly by znamenati, materiálně vzato, apsidy v ochozu, než pro takovou disposici u nás nemáme dokladů. Proto je nejpravděpodobnější, že u kanovníka vyšehradského porticus znamená přidanou bočnou loď, oddělenou sloupořadím nebo pilíři, nad níž zřídil po *dvou* stranách krov a střechu pokryl cihlami.

Snad by bylo jen dodati dohad, vztahující se k zdánlivému rozporu, že střechy jsou na obou stranách kostela, kdežto portiky běží kolem, jsou *in circuitu*. Vezmeme-li v úvahu, že na západní straně kostela byla asi na arkádách knížecí empora, pak vysvitne, že kanovník vyšehradský mohl právem říci, že (uvnitř) portiky-arkády obíhají kolem, t. j. aspoň po třech stranách kostela, tvoříce jednak bočné lodi, jednak nesouce emporu, kdežto zevně jsou jimi podmíněny pouze dvě bočné střechy, pokud totiž arkády uvnitř tvoří bočné lodi.

Následkem smyslu kanovníkem vyšehradským užitého nelze ani u Kosmy nechat bez povšimnutí smysl slova porticus jakožto arkády a bočné lodi. Připojíme-li k tomu ještě ony významy, které z dřívějšího zkoumání přicházejí v úvahu, vyplývají vzhledem k poznanému již útvaru Václavovy svatovítské rotundy následující možnosti:

- a) *porticus* znamená bočnou loď, chodbu čili u rotundy ochoz,
- b) *porticus* značí apsidu,
- c) *porticus* znamená atrium,
- d) *porticus* znamená předsíň nebo bránu.

Porticus ve smyslu *bočné lodi* nebo ochozu není nemožný. Smysl tento je napověděn Kosmovým pokračovatelem, ale také věcně odpovídá, neboť rotunda, mající průměr 13 *m*, nemohla dobře míti, jak bude ještě ukázáno v VIII. kapitole, strop bez vnitřního kruhu podpěr, patrně pilířů, jimiž byl od hlavního prostoru oddělen ochoz. K označení takového věnce podpěr centrálně založené budovy bylo užíváno slova *porticus*.¹⁸ V tom případě by smyslem Kosmova textu bylo, že kostelík sv. Vojtěcha ležel »jakoby v ochozu« svatovítské rotundy. Byl by to

¹⁸ Příkladem je Madonna delle cinque torri u San Germana, o čtvercovém půdoryse: Cuius templi quadrifida fabrica in XII est columnis erecta, ita ut per unam quamque faciem quatuor columnae consistant; super quas turris altior a subjectis porticibus est levata; aliis quatuor turribus per singulos angulos eiusdem porticus circa eandem turrim erectis. Chronicon monasterii Casinensis. Schlosser, l. c. 194.

zvláštní kostelík, který, přiléhaje k rotundě, připojoval se k jejímu ochozu, kde komunikoval se svatovítskou rotundou.

Přes to, že tento smysl nejvíce přiléhá Kosmovu pokračovateli, není přece tak jasný a jednoznačný, že by vylučoval jiný, lepší výklad. Chápeme-li *porticus* jako *apsidu*, lze Kosmovi rovněž dobře rozuměti. Není totiž vyloučeno, že při přenesení tak význačného světce, jakým byl sv. Vojtěch, byl původní oltář z některé apsidy přemístěn a v ní sv. Vojtěch pochován. V úvahu tu přicházejí apsida severní a západní, neboť hlavní apsida svatovítská a jižní apsida svatováclavská, určené významným svět-cům, nemohly podlehnouti změně. Ale v tomto případě je nutno předpokládati, že původní apsida prodělala takovou proměnu, že budila už dojem jiného, přiléhajícího kostelíku na rozdíl od svatováclavské apsidy, která byla chápána jako jeden celek s rotundou. Než jest ještě jiná možnost, že totiž nebylo pro uložení sv. Vojtěcha užito tehdejší apsidy, nýbrž že byla k rotundě svatovítské přistavěna nová apsidová kaple tak, že ji Kosmas mohl nazvati apsidou = portikem, a zároveň byla něčím jiným než kostel sv. Víta. Tím se naskýtá celá řada možností pro situování kostelíku sv. Vojtěcha: mohl státi buď na místě severní anebo západní apsidy, anebo býti kdekoliv mezi dvěma apsidami, kromě strany severozápadní, kde se zdá jeho možnost vylučovati onen zbytek souběžné zdi. Běřeme-li slovo *porticus* ve smyslu přiléhající apsidy, nepřinese z daných předpokladů konkrétnějšího vyřešení.

Neužitečné by bylo vykládati slovo *porticus* ve smyslu *atria*. O dvoru takovém při svatovítské rotundě nic nevíme. Zpravidla ležely na západní straně rotundy nebo polygonu, jako na př. *atria* u San Vitale anebo u cášské kaple. Avšak na této straně byla v Praze hluboká rokle, takže tam není pro atrium místa, leč v době, kdy rokle byla už zasypána. Předpokládáme-li chrámová vrata a atrium na jihozápadní straně rotundy, bude tam sice atrium místně možné, avšak kostelík sv. Vojtěcha bude opět nutno hledati těsně u rotundy, takže by bylo zbytečné uvažovati, zda *porticus* zde znamená atrium, když údaj o přiléhajícím kostelíku vylučuje možnost, že by stál na př. uprostřed *atria*.

Porticus ve smyslu *brány* nepadá vlastně v úvahu, neboť brána sama o sobě je prostorově tak malého rozsahu, že nelze říci, že »kostelík ležel v bráně«, nýbrž nanejvýše, že ležel *před* branou anebo *u* brány.

Nejpřiměřenějším smyslem se na konec jeví chápati zde slovo *porticus* jako *předsíň* anebo *vstupní síň*. V kostelíku, ležícím *quasi in porticu*, jakoby v předsíni rotundy svatovítské, bylo »*mausoleum*« sv. Vojtěcha. Poněvadž vchod byl někde na západní straně, jest tam hledati porticus s kostelíkem sv. Vojtěcha, avšak nevíme, zda stál vedle apsidy anebo na místě apsidy. Po té stránce zase přinášejí vykopávky některé náznaky.

5. Objev zbytků svatovojtěšského kostelíku. Postupuje západním směrem od obvodové zdi svatovítské rotundy, nalezl Hilbert r. 1913 zmíněný zbytek západní apsidy, ale také četné v základech ležící zdivo, které bylo nejen zcela jinorodé, než zdivo Spytihněvovy basiliky, nýbrž lišilo se také od zdiva svatovítské rotundy, s nímž však bylo blízce příbuzné. (Obr. 7 F.) Toto zdivo rázu X. století, hlavně podle malty, bylo nesmírně překopáno a rozrušeno, neboť během různých dob byly v těchto místech založeny pilíře severní bočné lodi románské basiliky, nárožní pilíř gotické věže svatovítské, renesanční kaple Nejsv. Trojice, nehledě k hrobům pozdněgotickým a renesančním. Následkem toho nebylo už možno zjistiti obvod a líc tohoto zdiva. Tolik aspoň bylo zjištěno, že vyplňovalo západní polovici západní apsidy a šířilo se ještě za ní směrem západním, kde nebylo už možno zjistiti mez. Podle všeho navazovalo toto zdivo hned na obvod hlavního prostoru svatovítské rotundy, ale souvislost tu porušily zdi krypty sv. Gaudencia. Rozsah zdiva vylučuje, že by šlo pouze o nějakou pomocnou zeď, jaká byla shledána uvnitř jižní apsidy. Toto zdivo bylo souvislé, t. j. nebylo jen pod zdmi jako základ, nýbrž také pod místností, t. j. pod prázdným prostorem, byla půda zplna a souvisle vyzděna. Obsahovalo pouze jednu podrobnost přesně dimensovanou a situovanou: v hloubce 1'45 m byla v něm obezděná jímka (21 × 26 cm veliká, 16 cm hluboká), zjevně ostatkový hrůbek, v ose apsidy a v samotném sousedství předpokládaného apsidového závěru. Stával tu tedy kdysi oltář.

Z nálezu jinorodého zdiva rázu X. století na místě západní apsidy a vedle jejího zbytku vyplývá, že tu nastala stavební proměna během trvání svatovítské rotundy. Západní apsida, doložená zbytkem vykrouženého zdiva v poloze situačně odpovídající, byla buď úplně anebo čá-

stečně zbořena a na jejím místě zbudována stavba rozlehlejší, nejen delší původní apsidy, nýbrž patrně též vyšší, jak ukazují v celé ploše souvisle vyzděné základy, které by jinak neměly odůvodnění. Základy bývaly totiž souvisle vyzdívány tehdy, když nad nimi bylo budovati vyšší budovu. Víme-li z Kosmy, že v portiku, t. j. pravděpodobně v předsíni a tudíž na západní straně svatovítské rotundy, ležel jiný kostelík, s rotundou souvislý, v němž uprostřed na velmi úzkém místě bylo mausoleum sv. Vojtěcha, pak není asi pochybností, že těmito základy byla zjištěna situace této stavby. Bohužel nebylo už možno zjistiti ani přesný rozsah, tím méně pak půdorysnou disposici. Podle Kosmových slov se zdá, že nebyla tak jednoduchá. Kosmas totiž nemluví prostě o kostelíku sv. Vojtěcha, nýbrž praví, že kostelík ten ležel »jaksi, téměř« v portiku. Byl tedy tento porticus něco více, než sám kostelík.

Chceme-li poněkud tušiti vzhled této přestavby, nutno za nedostatku jiných místních náznaků obrátiti se do ciziny. Shledáváme tu, že právě v této době bylo zvykem předkládati kostelům na západní straně budovy, někdy zvané portiky, v nichž byly svatyně či kostelíky a které byly zároveň vstupní budovou, jakousi předsíní, hlavního kostela. Tak nabudeme přece jen jakousi neurčitou představu. Vzhled pražského portiku s kostelem sv. Vojtěcha nebude ovšem možno přesně stanovit, neboť nepřízní dob zašly podrobnosti, které by pomohly vyvolati jeho podobu.

6. Karolinské budovy na západní straně kostelů. Karolinská doba, která na rozdíl od starokřesťanských typů jinými a složitějšími způsoby začala utvářeti východní závěr kostelních staveb, dospěla liturgickými, sociálními a výtvarnými potřebami také ke složitějšímu budování vstupní a západní části kostelní na místě dřívějších atrií. Tak vznikly západní chóry a západní transepty, ale západnímu průčelí kostelních budov, podélných i centrálních, byly také předkládány různě utvářené a více méně rozsáhlé stavby, v němčině odborně zvané *Westwerke*, které obsahovaly vstupní síně, knížecí oratoře, baptisteria a j. v. Rozsah jejich nelze všeobecně stanovit, neboť někde to byly jen prosté předsíně anebo věže, jinde soubory síní a prostorů. Tolik však dlužno říci, že snaha předložit vlastnímu kostelu na západní straně jinou vstupní budovu většího nebo menšího rozsahu je příznačná pro

karolinskou dobu. Ráz a povaha takové stavby nyní nás zajímá především.¹⁹

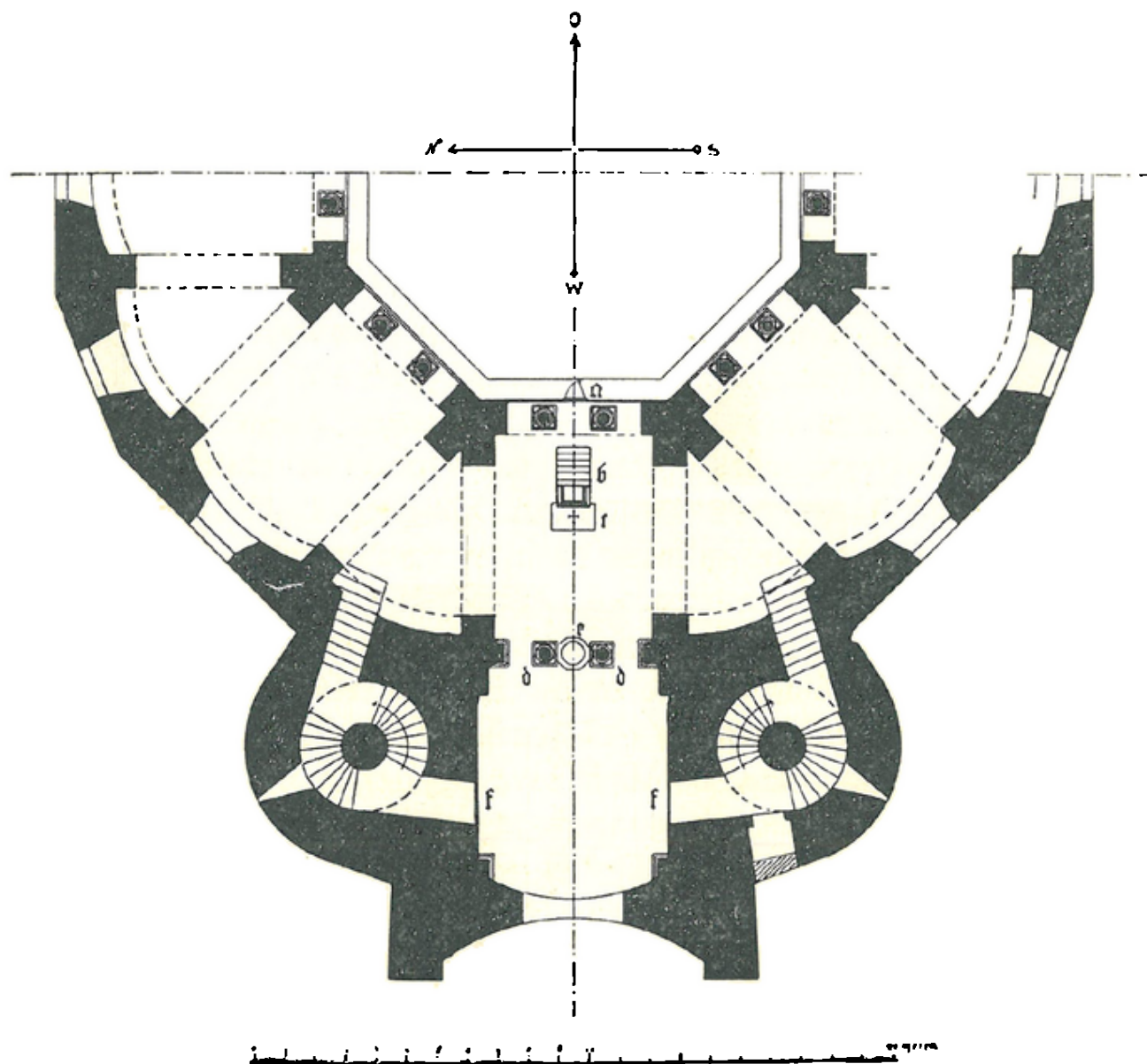
Západní budovy karolinské nebyly podle své podstaty organickým rozšířením vlastního kostelního prostoru, jako západní chóry nebo transepty, nýbrž samostatnou budovou, která byla vlastnímu kostelu předložena. Základní jejich půdorys byl pravoúhlý, tu obdélníkový, tu čtvercový. Přízemí bylo průchodem a tvořilo předsíň vlastního kostela, v poschodí pak bývala oratoř, mající jednak ráz samostatné kaple, pročež tu stával zvláštní oltář, jednak však velikým obloukem nebo arkádami otevřená do kostela, takže měla též ráz empory čili tribuny přičleněné ke kostelu. Podle této kaple, ležící zpravidla v poschodí, byla stavba jmenována také kostelem toho neb onoho světce. Takový byl prostý útvar západní budovy, která byla v podstatě oratoří nad průchodem do kostela čili nad jeho předsíní. Jinde rozrůstala západní budova tím, že k uvedeným místnostem byly připojovány bočné lodi, tribuny a věže ve složitý útvar západní budovy.²⁰

První zprávy, které o západních budovách kostelních *prostého útvaru* máme, nejsou dosti jasné. Tak čteme, že opat Wando (742—47) ve Fontanelle založil u kostela sv. Serváce *solarium*, t. j. jakousi emporu, na níž se vystupovalo po schodech a kde byl oltář.²¹ Důkladným studiem mohl Weise²² dopátrati se vzhledu západní budovy, která jako oratoř sv. Michala byla představena kostelu sv. Albána v Mohuči. Dvoupatrové založení je doloženo písemnými zprávami,²³ vykopávkami pak pravoúhlý půdorys v šířce kostelní hlavní lodi.²⁴ Dobově následuje západní budova při falcké kapli v Cáchách (796—805), která, napodobujíc a rozšiřujíc západní budovu předloženou ravennskému kostelu San Vitale, je s ním dosud jediným dokladem, že západní budova nebyla připojována jen k podélným, nýbrž také k centrálním kostelům.

¹⁹ Otázce této věnoval pozornost zvláště W. Effmann ve svých rekonstrukcích karolinských staveb. Týž, Centula. Münster i. W. 1912. Týž, Die Kirche der Abtei Korvey. Paderborn 1929. Monografii o nich pak sepsal vydavatel posledního díla Effmannova A. Fuchs, Die karolingischen Westwerke und andere Fragen der karolingischen Baukunst. Paderborn 1929. Vedle toho závažné studie vykonal G. Weise, Untersuchungen zur Architektur und Plastik des früheren Mittelalters. Leipzig-Berlin 1916.

²⁰ Fuchs, l. c. 8.

(Obr. 8. a 9.) Měla opět pravoúhlý půdorys. Přizemí bylo průchodem a kostelní předsíní, první patro císařskou oratoří, druhé patro asi zvo-

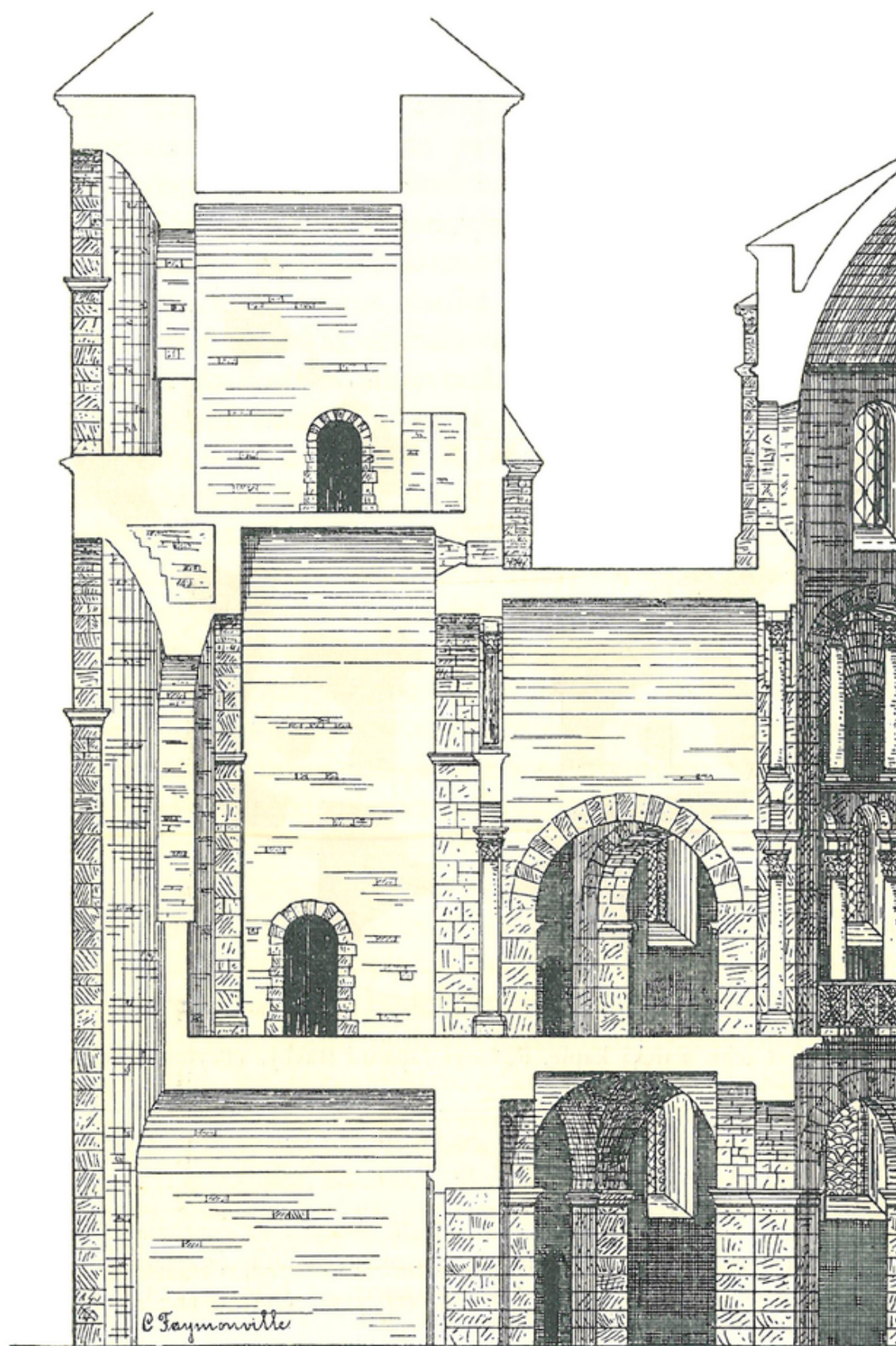
Obr. 8. Cáchy. Falcká kaple. Půdorys západní stavby. (Faymonville.)

²¹ in qua solarium condidit, ita ut per gradus sursum ascenderetur; collocavitque ibi altare unum. MG. Ss. II., 286. *Fuchs*, I. c. 9.

²² I. c. 100 násl.

²³ *Annal. Fuld.* k r. 858: ecclesia santi Albani martyris ita concussa est, ut murus de fastigio cadens oratorium s. Michaelis ad occidentem basilicae *bicameratum* cum tecto et laquearibus ruina sua confringens terrae coaequaret. — Ještě r. 1114 je připomenut sarkofag »sub cappella s. Michaelis«. *Weise*, I. c. 101.

²⁴ *Weise*, I. c. 103.

Obr. 9. Čáčky. Falcká kaple. Řez západní stavbou. (Faymonville.)

nicí. O oltáři v oratoři není zpráv. Po stranách západní stavby ležela vřetenová schodiště.²⁵ Podle oltářních nápisů, které Rabanus Maurus složil pro kostel na Frauenberku u Fuldy (svěcený 809), vyplývá, že vedle kostela byla věž a v ní oltář sv. Michala, patrně v patře, jak bylo zvykem klásti kaple tohoto světce.²⁶ Písemná svědectví dokládají existenci západní budovy při remešské katedrále, kterou začal stavěti arcibiskup Ebbo v letech 817—25 a dokončil a vysvětil Hinkmar r. 862. R. 976 zboural totiž arcibiskup Adalbero západní část basiliky, o čemž pokračovatel kroniky Flodoardovy a kronikář Richer nás zpravují tak, že zprávám lze rozuměti jen v předpokladu, že šlo o klenutou patrovou západní budovu.²⁷ V souvislosti se západní oratoří sv. Michala při kostele sv. Albána v Mohuči ukázal Weise, že na středním Rýně se ujal zvláštní typ západní budovy, jak ukazují Einhardovy basiliky ve Steinbachu (821—30) a Seligenstadtu (828—40) a kostel na Petersberku u Fuldy. V Seligenstadtu²⁸ je patro západní budovy výslovně dosvědčeno a zároveň *užito slova porticus k označení předsíně*, nad níž ležela oratoř, zde coenaculum zvaná, s oltářem a ostatky sv. Maria a j.²⁹ Porticus a oratoř ležely jako zvláštní, avšak souvislá budova před kostelem,³⁰ ale byly s kostelem tolik spojeny, že s oratoře, jakožto s horní části kostela, mohl býti uzdravený sveden do spodního kostela.³¹ S oratoře sledoval Einhard bohoslužbu, povýšen nad lid jakožto duchovní a světská vrchnost, jak sám s náležitým sebevědomím o sobě vypravuje.³² Ein-

²⁵ Fuchs, I. c. 10.

²⁶ Weise, I. c. 99.

²⁷ Richerii Chronicon Senon.: Fornices enim qui ab ecclesiae introitu per quartam pene totius basilicae partem eminenti structura distendebantur, penitus diruit. MG. Ss. III., 613. *Cont. Flod. Ann.*: 976 destruxit Adalbero arcuatum opus, quod erat secus valvas ecclesiae sanctae Mariae Remensis, supra quod altare sancti Salvatoris habebatur et fontes miro opere erant positi. MG. Ss. III., 407. — L. Demaison, Les Cathédrales de Reims antérieures au XIIIe siècle. Bulletin monumental 85 (1926), 93 násl. Fuchs, I. c. 11.

²⁸ Weise, I. c. 104 násl.

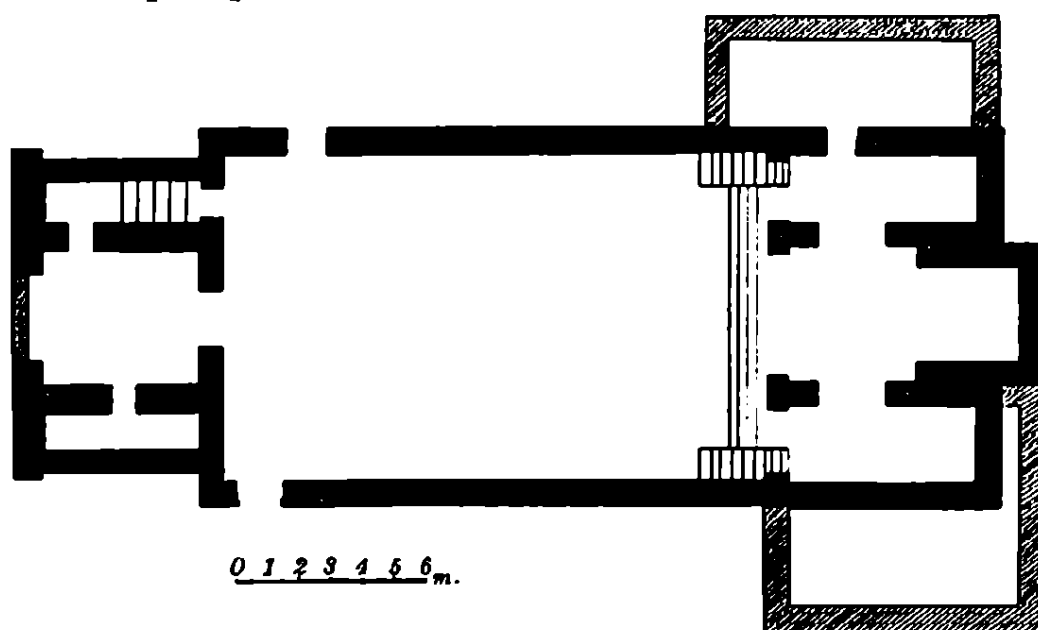
²⁹ in coenaculo, quod supra porticum basilicae est. MG. Ss. XV., 252.

³⁰ invenimus pro foribus ecclesiae quendam puerum in porticu iacentem. MG. Ss. XV., 250.

³¹ pauperem . . . in superioribus ecclesiae partibus iuxta praedictas reliquias (sv. Maria a j.) collocavit . . . sanum et rectum . . . in inferiores partes gratulabundi deduxerunt. MG. Ss. XV., 252.

³² quadam die, cum divina res ageretur, et nos in superioribus eiusdem ecclesiae locis

hardovým svědectvím je vyložen smysl těchto empor: byly to panské oratoře, v patře západních staveb umístěné. Podle nepatrných nálezů se zdá, že západní stavba byla pravoúhlá a šířkou odpovídala hlavní lodi.³³ Méně jasná je situace ve Steinbachu (821—30), kde byla sice vedle atria nalezena pravoúhlá západní předsíň, o něco užší hlavní lodi, ale nelze dokázat, že byla patrová, třebaže podle Seligenstadtu možno i zde vrchní oratoř předpokládati.

Obr. 10. Petersberg u Fuldy. Půdorys kostela a předložené západní budovy. (Weise.)

Ve Fontanelle založil opat Ansegis krátce před smrtí (833) západní budovu při kostele sv. Petra, kterou už nedokončil. Z písemného svědectví víme, že byla čtverečná a v patře měla oratoř, opět coenaculum zvanou.³⁴ V Hersfeldu při kostele opata Buna (831—50) je řeč o portiku, ležícím před kostelem, *porticus ante fores oratorii*, čímž je název portiku pro západní budovu opět doložen, a Vonderau mohl vykopávkami zjistit, že r. 850 svěcená basilika měla dvě západní věže a mezi nimi předsíň o pravoúhlém půdoryse, nad níž ležel západní chor a v něm (in apside orientali) oltář sv. Jana Křt.³⁵ V St. Gallen je Eff-

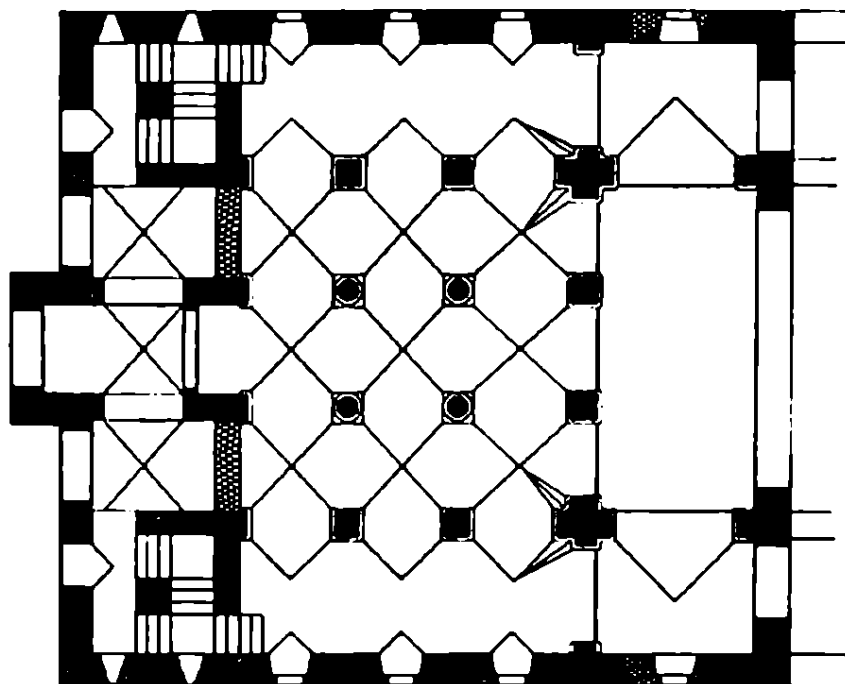
constituti super subiectum atque in inferioribus constitutum populum intenderemus... MG. Ss. XV., 249.

³³ Weise, I. c. 103.

³⁴ Ecclesia... s. Petri a parte meridiana sita est, versa tamen ad orientem; ipsam etiam a parte occidentali 30 pedum in longitudine et totidem in latitudine accrevit,

mannem a Hardeggerem různě rekonstruována západní budova.⁸⁶

Zato je na Petersberku u Fuldy dosud zachována západní budova, připojená dodatečně ke kostelu r. 836 ukončenému, jak ukázal Weise.⁸⁷ Západnímu průčelí předložena je o něco užší stavba pravoúhlá, v jejímž středu v přízemí leží téměř čtverečná síň plochostropá, mající po stranách stejně hluboké, avšak úzké prostory, z nichž severní obsahuje schodiště do patra. Střední místnost byla původně předsíní otevřenou

Obr. 11. Corvey. Opatský kostel. Rekonstrukce půdorysu přízemí západní budovy. (Effmann.)

k západu, neboť dosud lze shledati dodatečně zazděný oblouk. V patře byla plochostropá oratoř, malými okny do kostela otevřená. Od druhého patra vystupuje pouze věž, stojící nad zmíněným středním prostorem. (Obr. 10.)

Vedle prostých západních budov existovaly také jejich *složitě útvary*. Tak na př. v Centule (791—8) měla basilika předloženou čtverečnou

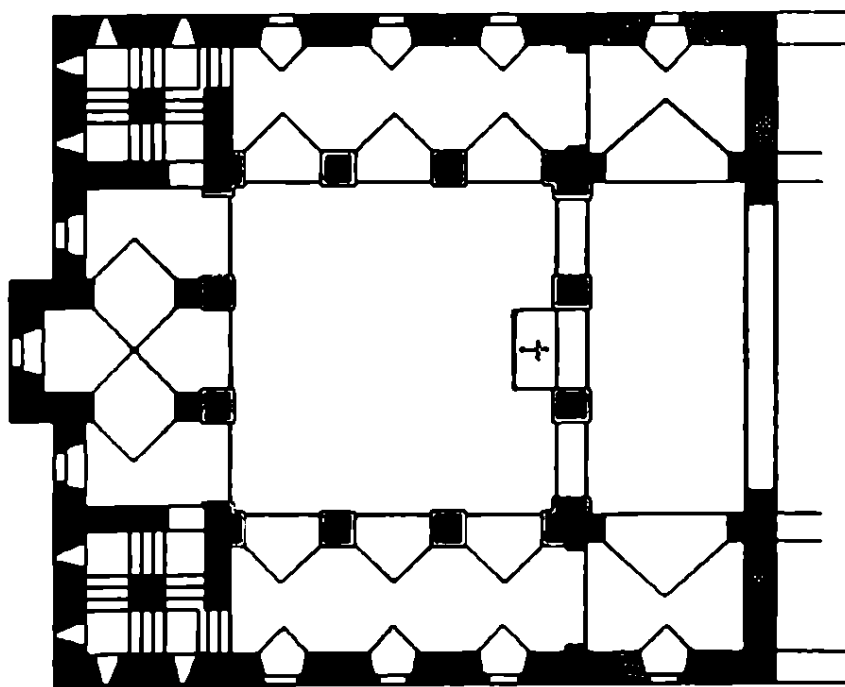
constructo desuper coenaculo. Gesta abb. Fontanell. MG. Ss. II., 296.

⁸⁶ J. Vonderau, Die Ausgrabungen an der Stiftskirche zu Hersfeld, 23 násl., 33. — Fuchs, I. c. 14.

⁸⁶ Viz Fuchs, I. c. 14.

⁸⁷ L. c. 78 násl., 88 násl.

síň pilířovou (*quadratum*) s dvěma bočnými lodími, širšími bočných lodí basiliky, před nimiž ležely dvě věže s vřetenovým schodištěm v zadních rozích atria. Přízemí bylo předsíní (*vestibulum, crypta*) s oltářem sv. Dionysia, patro však oratoří s oltářem sv. Salvatora, k němuž bočné lodi ústily tribunami, takže střed budovy byl dvoupatrový, bočné lodi třípatrové. Pro pozdější potřebu jest zdůrazniti, že v Centule byl oltář sv.

Obr. 12. Corvey. Opatský kostel. Rekonstrukce půdorysu patra západní budovy. (Effmann.)

Dionysia i v přízemním průchodu. Nad středním čtvercem se vypínala věž, takže celá západní budova obsahovala tři věže.³⁸

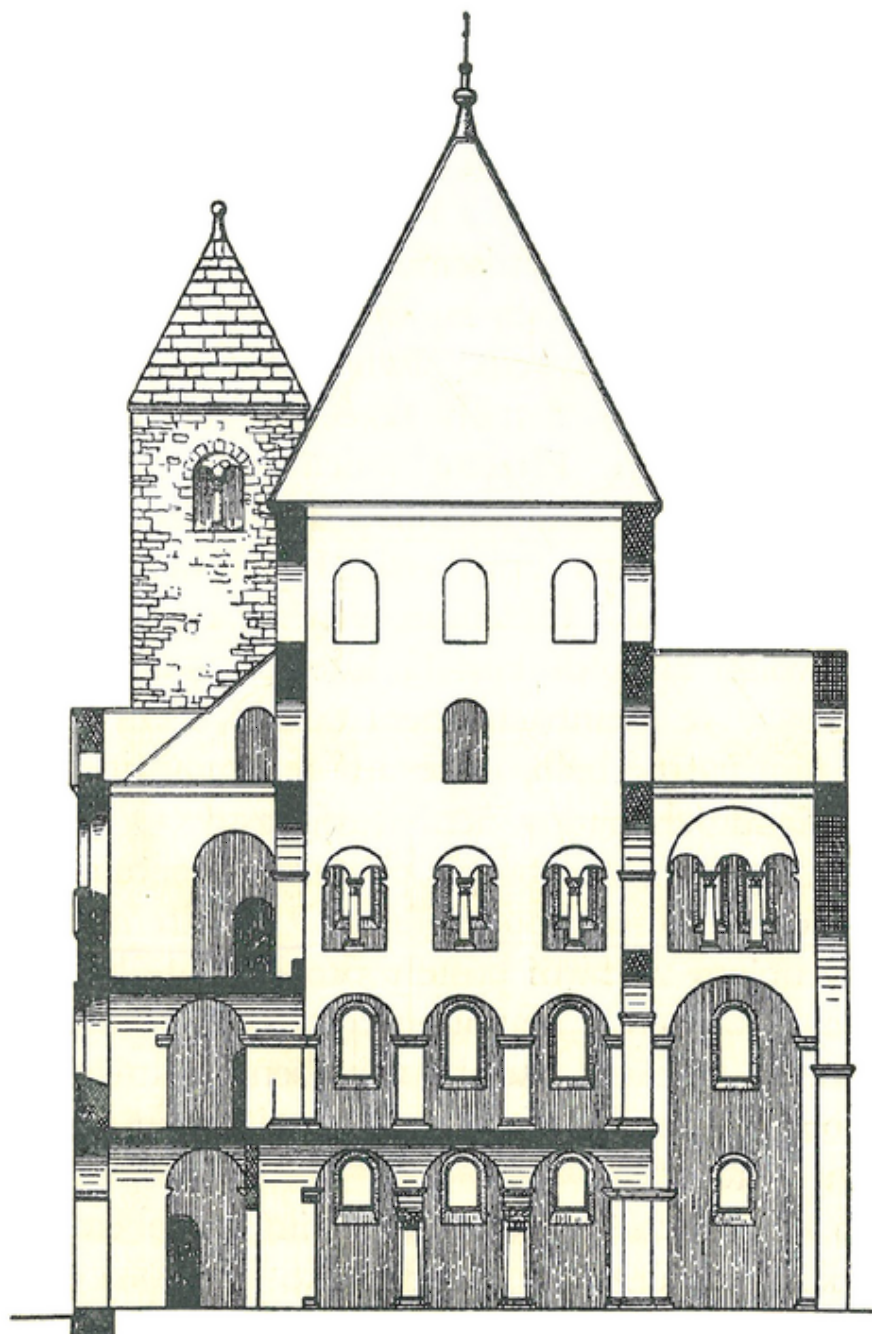
Poměrně dobře je zachována západní budova v Corveyi (873—885), připojená k basilice svěcené r. 844. (Obr. 11—14 podle rekonstrukcí Effmannových, při nichž zachované části původní jsou vytaženy černě.) Střední čtverečný prostor hypostylový (*quadratum*) je po všech stranách obložen bočnými prostory, oddělenými řadami pilířů. V rozích průčelí byly věže, hlavní pak byla nad čtvercem. Horní patro bylo zasvěceno

³⁸ Effmann, Centula, 68 násl.

³⁹ Effmann, Corvey, 42 násl.

⁴⁰ Effmann, Werden I., 170 násl.

sv. Janu Křt. a bočné lodi k němu opět ústily ve dvou patrech.³⁹ Současně s Corveyí byla započata stavba poněkud menší západní budovy ve

Obr. 13. Corvey. Opatský kostel. Rekonstrukce podélného řezu západní budovy.
(Effmann.)

Werden, kde ke kostelu sv. Salvatora byl na západě připojen kostel sv. Petra. Střední čtverečný prostor neměl horního patra a bočné prostory měly tribuny, ve střední prostor ústící, nad nímž byla jediná věž.⁴⁰

Jiná západní budova, svěcená asi r. 923, byla v Gandersheimu, kde dvoupatrový střední prostor měl po boku tribunové bočné prostory a vrcholil věží.⁴¹

Z toho vysvítá, že se v IX. a ještě začátkem X. století stalo rozšířeným zvykem, stavěti nebo přistavovati na západní straně kostelů zvláštní budovy. Zachovány jsou vlastně jen dvě jednoduché stavby na západní straně kostelům předložené, Cáchy a Petersberg, a dvě rozsáhlé, Corvey a Werden,⁴² ale v souvislosti s písemnými zprávami a nálezy to stačí pro poznání charakteru západních budov. Nebyly rozšířením vlastního kostela, nýbrž jakýmsi přídavkem. Byly považovány za jiný kostel, třebaže s hlavním souvisely, a měly také zvláštní titul podle oltáře, který byl v jejich oratoři. Přízemí jejich bylo předsíní vlastního kostela, pročez bylo nazýváno portikem (Seligenstadt), anebo celá západní budova byla zvána portikem (Hersfeld), tedy týmž slovem, jakého užívá Kosmas. Přízemím, v němž také někdy stál oltář, vedl hlavní a původní vstup do kostela, kdežto v patře ležel vlastní západní kostel. Pouze ve Steinbachu není takové horní patro bezpečně doloženo, ale i tam patrně bylo, poněvadž je všude jinde shledáváme.

Účel těchto západních budov není dosti jasný. O některých víme, že sloužily za baptisteria, jako na př. přízemí v Centule a horní patro v Remeši, o jiných je tak předpokládáno.⁴³ U klášterních kostelů byly západní budovy určeny za farní kostely pro lid, kde byly konány křty a pohřby,⁴⁴ avšak vzhledem k hlavnímu kostelu mají horní patra těchto západních přístaveb také ráz oratoří, vyhrazených knížatům,⁴⁵ o čemž nás Einhard poučil. Ve Werdenu jsou r. 943 jako účel stavby také udány synodální soudy.⁴⁶

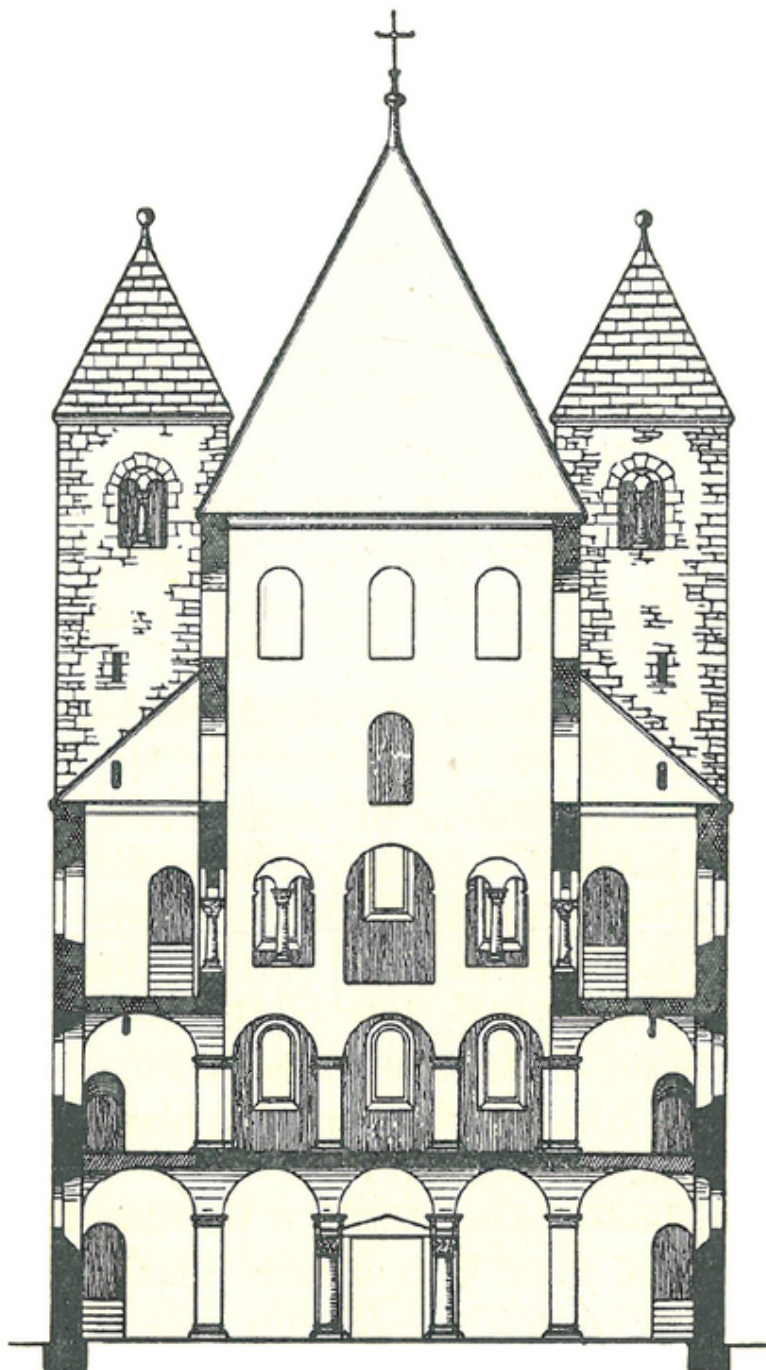
Vývoj těchto západních budov nedál se tím způsobem, že by se rozvíjely ke složitějším útvarům, nýbrž, jako u mnoha jiných námětů v karolinské době, shledáváme i tu nejprve nejsložitější typ v Centule v podobě dvoupatrového hlavního prostoru a třípatrových bočných prostorů se skupinou tří věží, kdežto jiné příklady, vyjímaje Corvey, jsou už selekcí a redukcí tohoto nejbohatšího útvaru. Západní budovy

⁴¹ *Fuchs*, I. c. 15.

⁴² *Fuchs*, I. c. 16.

⁴³ *Fuchs*, I. c. 39.

nepřestaly začátkem X. století, nýbrž i v následující době je shledáváme, jako u kostela sv. Petra v Jumièges v 2. čtvrtině X. století, u sv.

Obr. 14. Corvey. Opatský kostel. Rekonstrukce příčného řezu západní budovy. (Effmann.)

⁴⁴ *Effmann*, Werden I., 177.

⁴⁵ *Fuchs*, l. c. 43.

⁴⁶ et quicquid ad synodalia pertinet, in ea exigatur. *Effmann*, Werden I., 176.

Pantaleona v Kolíně koncem X. století, ale postupem času se u románských staveb ze západní stavby uplatnil jen ten nebo onen motiv, empora-oratoř, nebo předsíň, anebo věže.⁴⁷ Pro cíl této práce není zapotřebí věc dále sledovati.

7. Z á p a d n í b u d o v a s v a t o v í t s k á. Po tomto rozhledu, věnovaném západním budovám doby karolinské, možno nyní opět obrátiti pozornost k několika podrobnostem v Praze zjištěným, že totiž na západní straně rotundy a na místě západní apsidy k rotundě přiléhalo souvisle vyplněné základové zdivo, které směrem k rotundě bylo překopáno pozdějšími stavbami, ale směrem západním se prostíralo až za obvod apsidový. (Obr. 7 F.) V ose bývalé apsidy, při samém apsidovém závěru, obsahovalo hrůbek. (Obr. 7 G.) Vzhledem k tomu, že Kosmas mluví o kostelíku sv. Vojtěcha, ležícím téměř v portiku, jest tyto základy, ležící na západní straně, považovati za zbytky onoho portiku, kterýmžto slovem byly m. j. označovány západní předsíně i t. zv. západní budovy karolinských kostelů.

Těžko jest se dohadovati tvaru této západní budovy, neboť je k tomu jen příliš málo náznaků. Předem možno říci, že pražská stavba byla stěží tak složitým útvarem, jako na př. západní budova v Corveyi, o základě čtvercovém s bočními lodmi po všech stranách připojenými, kde nad tímto přízemím, sloužícím za předsíň, se zvedal kostel podobného založení s bočními lodmi a tribunami. Spíše přichází v úvahu západní budova falcké kaple v Cáchách, kde shledáváme dvě pravoúhlé síně nad sebou, dole předsíň, nahoře oratoř (obr. 8. a 9.), anebo západní budova v Petersbergu, kde vedle obdélníkové hlavní místnosti jsou po stranách bočné místnosti. (Obr. 10.)

Prvním pevným bodem pro dohady o pražské západní budově je okolnost, že na západní straně bylo nalezeno souvislé vyzdění v celé základové ploše, které v ostatních apsidách nebylo. Účelem takového vyzdění bylo dodati základům větší pevnosti a bylo ho užíváno tam, kde byly stavěny vyšší budovy. Proto je shledáváme na př. v základech obou věží Spytihněvovy basiliky. Jestliže tudíž nalézáme i v základech západní budovy svatovítské takové souvislé vyzdění v celé základové ploše, lze se domnívati, že západní stavba byla vyšší budova. Pouhá

⁴⁷ Viz *Fuchs*, 47 násl.

věž nemůže dobře přicházeti v úvahu, neboť základy jsou pro věž příliš rozsáhlé. Dlužno tudíž pomýšleti aspoň na poschod'ovou západní stavbu, jejíž přízemí by bylo předsíní a patro oratoří, po př. mohla ještě nad tím býti komora nebo zvonice, po př. věže po stranách západní budovy. Dohady tyto, činěné podle analogií, nemají v Praze konkrétního dokladu, avšak ze širokého souvislého vyzdění základového nutno aspoň tolik s pravděpodobností dovoditi, že západní budova obsahovala v přízemí předsín a v poschodí oratoř. Jinak by silné základy neměly odůvodnění.

Totéž praví možné určení. O účelu stavby nejsme dostatečně informováni. Není vyloučeno, že přístavba souvisela s funkcí svatovítského kostela jako farního a byla místností křtů a pohřbů, což bylo u některých západních budov shledáno, ale spíše byla příčinou novostavby knížecí snaha, míti pro sebe zvláštní povýšenou knížecí oratoř.

Předpokládáme-li, že pražský portikus mohl býti podobný západní budově falcké kaple v Cáchách a míti tudíž horní patro, jistě nepřekročíme možnosti v Praze dané. Kníže a jeho rodina podle soudobých zvyků účastnili se bohoslužby v takových emporách, jak dosvědčil Einhard, a je tudíž dobře možno, že k původní rotundě, kde snad taková empora nebyla vůbec anebo nebyla dostatečně vyřešena, byla dodatečně rozsáhlejší budova přičleněna. Z knížecího paláce bývala k takové oratoři vedena přímá chodba ve výši patra, jak je v Cáchách doloženo a jak se po celou románskou dobu udržovalo. Ani možnost takové chodby nelze zholá vylučovati, jak bude ještě ukázáno v IX. kapitole.

Stran stavební doby zůstáváme v nejistotě. Tolik však z Kosmy můžeme s příslušnou opatrností dovoditi, že západní budova byla postavena asi ještě před přenesením sv. Vojtěcha, t. j. před r. 1039, neboť jinak by byl patrně postaven dostatečný prostor pro světcův hrob, a Kosmas by si nemusil stýskati, že světec odpočívá na velmi těsném místě. Určitěji bude doba naznačena v kapitole IX.

Tím však přicházíme k otázce, kde přesněji ležel onen jiný Kosmův »kostelík«, který přiléhal ke kostelu sv. Víta a ležel téměř »v jeho portiku« a v němž uprostřed, na příliš úzkém místě, bylo mausoleum sv. Vojtěcha. Dvě možnosti tu přicházejí v úvahu. Bud' byl oltář a hrob

sv. Vojtěcha v přízemní místnosti západní budovy, anebo v knížecí oratoři, která byla půdorysně stejnou místností, jenže ležela v poschodí.

Byl-li kostelík sv. Vojtěcha v přízemní místnosti této západní budovy, pak dlužno ještě jednou uvážit, zda původní západní apsida rotundová byla při přístavbě západní budovy zachována či nikoliv. Předpokládejme zkusmo to, co není pravděpodobné, že totiž původní západní apsida byla zachována. Bylo v ní možno umístiti oltář a hrob sv. Vojtěcha? Šťastnou náhodou známe rozměry svatovojtěšského hrobu. Z Kosmova líčení triumfálního vjezdu Břetislava do Prahy po polském vítězství víme, že byl z Hnězdna také přinesen drahocenný oltář sv. Vojtěcha: tři zlatem těžké desky, které byly položeny kolem oltáře, kde odpočívalo posvátné tělo. Největší z nich byla pět loktů dlouhá a deset dlaní široká.⁴⁸ Netřeba o tom pochybovati, že právě tento ukořistěný drahocenný oltář sv. Vojtěcha byl v Praze v kostelíku téhož světce jako schránka jeho těla znovu postaven. Při udání míry jde zjevně o český loket zděli 59 *cm*, takže oltář sv. Vojtěcha byl 295 *cm*, tedy skoro 3 *m* široký. Poněvadž největší šířka svatovítských apsid obnášela 5'53 *m*, bylo by možno i do této šířky tělo uložit, což by odpovídalo Kosmovu údaji, že sv. Vojtěch ležel na velmi těsném místě, avšak průchod do kostela svatovítského byl by svatovojtěšským oltářem téměř úplně zahrazen. Než nebylo by správné se domnívati, že tělo sv. Vojtěcha bylo uloženo napříč západní apsidy. Zvykům tehdejšímu mnohem více odpovídá, že bylo položeno od západu k východu souběžně s tělem sv. Václava a jinými hroby ve svatovítské rotundě nalezenými a tudíž podél západní apsidy, avšak nikoliv už do země, neboť z Kosmových údajů o oltáři sv. Vojtěcha vysvítá dosti jasně, že ony desky byly obložením Vojtěchova hrobu (*circa altare . . . positae*), čili že sv. Vojtěch v Hnězdně a potom i v Praze nebyl už pochován v zemi pod oltářem, jak bylo převážným zvykem do X. století, nýbrž už v samotném oltáři skříňového druhu, jak bylo panujícím zvykem od XI. století. I tu skýtá původní hloubka apsidy (5'25 *m*) dostatek místa. Před tímto mausoleem, jak uložení sv. Vojtěcha Kosmas nazývá, stál

⁴⁸ quinto loco ferunt tabulas tres graves auro, quae circa altare, ubi sanctum corpus quievit, positae fuerant. Erat enim maior tabula quinque ulnarum in longitudine et decem palmarum in latitudine. *Bretholz*, I. c. 90.

asi oltář, patrně právě nad oním nalezeným hrůbkem. (Obr. 7 G.) Sem jest jej proto klásti, aby oltář nebyl k západu orientován a tak v rozporu se směrnicí kostela. Hrůbek ten může dokonce býti zbytkem oltáře, který byl v portiku zřízen už dříve, než tam bylo tělo sv. Vojtěcha přeneseno, čemuž nasvědčuje jeho založení v základovém vyzdění, ale měl by své oprávnění i tehdy, když nad ním stál oltář sv. Vojtěcha, stojící před jeho hrobem, neboť víme, že do oltářů vedle hlavních ostatků byly přidávány i ostatky jiných svatých a právě u oltáře, stojícího u hrobu sv. Vojtěcha, možno se domnívati, že vedle hrobu byly do oltářního hrůbku vloženy z polské kořisti ostatky jeho druhů v mučednictví. Než v tomto případě by oltář stál u samého závěru západní apsidy a nebyla-li vchodem v ose prolomena, nebylo by k oltáři přístupu, byla-li však prolomena, stál by oltář v samé bráně. Tedy i z těchto důvodů nutno předpokládati, že původní apsida byla zbořena, čemuž nasvědčují také jiné okolnosti, jako na př. souvislé základové zdivo, v němž jen jakousi výjimkou zůstal zbytek původní apsidy. Dále by obecnému pojetí těchto západních budov čili portiků neodpovídal oblý půdorys, neboť pokud je známe, byly vesměs pravoúhle založeny. Také s předpokládanou horní oratoří by se nesrovnával podkovovitý půdorys. Konečně by divně uprostřed nového vnitřního prostoru působila původně vnější zeď apsidová. Z těchto důvodů nelze pomýšleti, že původní apsida byla zachována. Poněvadž pak je hrůbek zapuštěn v plně vyzděné základně oné pozdější stavby, než je apsida, souvisí patrně se založením západní budovy.

Rozsah západní budovy nelze přesně stanoviti. Nalezené zbytky zdiva nepřesahují valně šířku západní apsidy, takže je možné, že západní budova byla stejně široká anebo jen o málo širší původní apsidy. Ve smyslu hloubkovém byla však západní budova o něco delší původní apsidy, než ani tu nelze značnější délku předpokládati, neboť západně od apsidy běžela rokle a nemáme žádných náznaků, že by v době přestavby byla už zasypána.

Z důvodů svrchu uvedených a v souhlase s jinými západními budovami jest si hlavní a střední místnost západní budovy představovati jako pravoúhlou. Jelikož zjištěný rozsah zdiva nasvědčuje, že západní budova byla delší původní apsidy, byla takovou také hlavní místnost

západní budovy, neboť analogie nenasvědčují tomu, že při menších západních stavbách leželo několik místností za sebou. Větší délkou hlavní místnosti je umožněno přijatelně situovati oltář a hrob tak, že za vchodem byl oltář a za oltářem k východu hrob (podobně jako dnes gotický oltář a hrob sv. Ludmily v kostele sv. Jiří). Ohledně šířky západního portiku tápeme v nejistotě. Poněvadž však prostor, v němž sv. Vojtěch ležel, byl úzký, nutno pomýšleti, že byl buď celý portikus úzký, t. j. buď jako apsida anebo jen o málo širší, anebo, přesahoval-li značněji šířku apsidy, že byl bočnými prostory zúžen střední prostor, jako na př. na Petersberku. (Obr. 10.) Byla-li západní budova stejně široká, anebo jen o málo širší původní apsidy, pak je srozumitelný výrok Kosmův, že sv. Vojtěch ležel na velmi úzkém místě. Byla-li však značně širší, čemuž pozitivně nic nenasvědčuje, pak je nutno po stranách předpokládati bočné místnosti, aby zůstal pravdivým výrok Kosmův. Připustíme-li však možnost bočné místnosti, pak je možno pomýšleti, že sv. Vojtěch měl oltář a hrob také v takové bočné místnosti vedle před síně, jaká byla na př. na Petersbergu shledána (obr. 10.), anebo jaká přiléhala u velikých západních budov jako bočná loď ke kvadrátu. Tehdy by bylo možno onen hrůbek v ose bývalé apsidy považovati za oltář existující už před přenesením sv. Vojtěcha (ovšem po přístavbě západní budovy). Těžko je však pomýšleti, že by s takovým nadšením přenesený světec byl uložen v bočné místnosti. Odporuje tomu také údaj Kosmův, který praví, že ležel uprostřed kostelíku. Proto vyplývá jako nejpravděpodobnější vyřešení první názor, že totiž v střední a hlavní, a podle všeho jediné přízemní místnosti západní budovy, která byla delší než původní apsida, za střední branou stál oltář a za ním hrob sv. Vojtěcha, za nímž se vstupním obloukem bývalé apsidy vcházel do svatovítské rotundy.

Avšak většina západních budov měla oratoř v patře a podle jejího titulního světce bývala západní budova označována za kostel toho neb onoho svatého. Není snad pravděpodobnější, že přízemí západní budovy zůstalo předsíní, kdežto v poschodí, v knížecí oratoři, bylo uloženo tělo sv. Vojtěcha, takže oratoř se nazývala kostelíkem sv. Vojtěcha, který pak ležel »téměř v portiku«?

Dohad tento má jistě velmi mnoho pravděpodobnosti do sebe, hlavně

proto, poněvadž právě ony oratoře nebo kostelíky, podle nichž byly západní budovy jmenovány, zpravidla ležely v poschodí. V té době nebylo už nutno světcovo tělo pochovávat do země, jak bylo zvykem ještě v X. století. Předpokládati hrob sv. Vojtěcha nahoře v knížecí oratoři bylo by však u nás v 1. pol. XI. století přece jen odvážným počinem. Dále by tu nebylo onoho psychologického momentu, kterým se lidu před oči stavěla velikost přinesené kořisti, ani motivu hagiologického, kterým byl úctě národa vystavován světec a mučedník z něho vzčslý. Není také vyloučeno, že Kosmova zpráva o velmi těsném místě je subjektivním zážitkem, jak totiž bylo pociťováno, že málo lidí se vejde do kostelíku svatovojtěšského, což by nebylo možné v oratoři, nýbrž hlavně v přízemí. Konečně naznačuje hrůbek v přízemí nalezený, že tam stával nějaký oltář a možnost oltáře v předsíni je doložena také v Centule. Z těchto důvodů nutno klásti nějaký oltář do přízemí a nic nepřekáží předpokládati tu právě oltář a hrob sv. Vojtěcha, neboť v přízemí by byl vhodně umístěn z důvodů psychologických i věcných.

Umístění svatovojtěšského hrobu a oltáře v západním portiku ukazuje, že v době jeho přenesení severní apsida byla už obsazena,⁴⁹ takže bylo nutno nový hrob světcův zřídit v portiku.

Deposicí svatých těl v skříňových oltářích uvolnil se onen vztah, který po dobu prvního tisíciletí trval mezi hrobem, oltářem a apsidou, avšak to zde nepadá na váhu, neboť téměř celý hlavní prostor předsíně, považované za zvláštní kostel, byl okupován tělem mučedníkovým a vzhledem k hlavnímu kostelu byl tento prostor jakousi pravoúhlou apsidou. Ostatně byl v Hersfeldu vykopávkami zjištěný pravoúhlý prostor západní budovy, obsahující oltář, též nazýván apsidou.⁵⁰

Situování západní vstupní budovy skýtá také náznaky k vyřešení otázky, kudy vedl hlavní vchod do původní svatovítské rotundy, neboť je velmi pravděpodobné, že původní směrnice vstupní nebyla měněna. Kdyby ležela hlavní brána na jihozápadní straně mezi dvěma apsidami,

⁴⁹ Těžko je však říci čím. Snad tu byl oltář sv. Jimrama, jenž jest mincejním rukopisem staroslovanské legendy jmenován jako původní titulár svatovítského kostela. Jeho úcta by se vysvětlila dobře církevní odvislostí od Řezna a nadto je v Čechách doložena i památkami staroslovanskými.

⁵⁰ *Iuchs*, I. c. 14.

jak bylo v předešlé kapitole uvažováno, stál by na těchto místech portikus. Absolutně nelze sice říci, že tam nic podobného nestálo, neboť půda je opět porušena, avšak souvislé základové zdivo, vyplňující, až na prokopanou část, západní apsidu a šířící se za ní směrem západním, ukazuje, že osou portiku nebyl směr jihozápadní, neboť pak by hrůbek, obsažený v portikovém zdivu, neležel v ose bývalé apsidy. Také nelze pomýšlet na směr severozápadní, neboť by překážela ona přistavěná zeď, souběžná s obvodovou zdí hlavního prostoru. Jest tudíž osu portiku předpokládati ve směru západovýchodním, tak jak ji také naznačuje v základovém zdivu portiku založený hrůbek. Příslušný oltář stál v místnosti portiku. Místnost ta zachovávala samozřejmě směr portiku. Z toho následuje, že i portikus byl založen podle hlavní západovýchodní osy svatovítské rotundy, jak už bylo svrchu supponováno. Byl-li však tento směr v době přistavěného portiku hlavním vstupem, pak byl jím pravděpodobně i v původní rotundě, neboť jinak by byl portikus představen hlavní bráně a nenalezali bychom na místě západní apsidy ono základové zdivo. Jest si tedy vstup do *původní* rotundy představovati asi tak, že se vstupovalo branou v ose západní apsidy, za branou opodál stál snad nějaký nám neznámý oltář, (ale nikoliv nad nalezeným hrůbkem, který by jinak ležel takřka ve vchodu), načež vstupním obloukem apsidovým se vcházelo do hlavního prostoru. Analogické případy centrálních kostelů čtyřapsidových, majících vstup západní apsidou, budou ukázány v příštích kapitolách. V přistavěném portiku svatovítské rotundy byla tato myšlenka i vstupní směrnice zachována, jen byly změněny rozměry a půdorys. Vstupní síň byla pravoúhlá a hlubší původní apsidy, v její ose poněkud za branou byl založen oltář, jehož hrůbek je dosud zachován, za oltářem nalezlo podle hloubkové osy uložení tělo sv. Vojtěcha, Kosmovo mausoleum, načež se vstupním obloukem apsidovým vcházelo do vnitřního prostoru rotundového.

V souvislosti s nalezeným základovým zdivem, pozdějším původní rotundy, jest se ještě zmíniti o nálezu části zdi, souběžné s obvodovou zdí hlavního prostoru a připínající se k severní apsidě směrem západním. (Obr. 7). Nasnadě je domněnka, že tato přístavba souvisí se stav-

⁵¹ Occidentalem namque templi partem, prius ceteris tribus aequalem, eius partis ampliavit adiectione, quae nunc versus occasum est hodierna sacri fontis statione. MG.

bou portiku a analogie ukáže v kapitole VIII., že šlo patrně o schodiště, vedoucí z přízemí na oratoř, po př. na tribunu. Ze svrchu uvedených textů i ze zachovaných mnoha příkladů je známo, že takové spojení bylo zpravidla zakládáno.

Snad by mohlo budit podiv, že krásná původní dispozice svatovítské rotundy, centrálně-křížová, byla porušena západní stavbou a tak pozbyla stejnoměrný půdorys. Nebyla by to věc ojedinělá, neboť z jiného příkladu X. století víme, že byla obětována věcné potřebě podobná dispozice. R. 747 stal se v Eichstättu biskupem sv. Vilibald. Shledal tu jen malý kostel P. Marie a proto postavil kostel větší, v němž byl později pohřben. Neznali bychom tvaru kostela, než Anonymus Haserensis vypravuje, že r. 996 biskup Reginold zvětšil tento kostel tím způsobem, že západní část budovy, dříve ostatním třem rovnou, rozšířil na západ přidáním části, obsahující »nyní« místo křtů.⁶¹ Podle toho měl Vilibaldův kostel centrální křížovou disposici, v níž k hlavnímu prostoru přiléhalo čtyři stejná křídla, neznámo, zda pravoúhlá (půdorys řeckého kříže) či oblá (tetrakonch). Disposice tato byla v X. století porušena přistavěnou místností křestní.⁶² Nevíme, zda tato místnost byla součástí větší západní stavby, ale tolik aspoň je jisto, že centrálně-křížová dispozice doznala změny. Kostelem eichstättským shledáváme po prvé ve střední Evropě v polovině VIII. století centrální křížovou disposici, jaká se pak uplatnila také v disposici svatovítské rotundy. Než o tom více v kapitolách příštích.

Bohužel nemělo toto r. 1039 nastalé uložení těla sv. Vojtěcha dlouhého trvání, neboť bylo pozměněno, jakmile k těm místům dospěla r. 1060 započatá novostavba Spytihněvovy románské basiliky, avšak ze zmínky Kosmovy a skrovných nálezů se zdá, že možno za náležitých výhrad dovoditi následující: Rotunda svatovítská měla původně čtyři apsidy. Vchod se dál západní apsidou, doloženou situovaným zbytkem vykrouženého zdiva. Záhy byla tato západní apsida přestavěna, jak dokazují zbytky jinorodého zdiva X. století, a byl tu vystavěn portikus, západní stavba obsahující předsíň. O rozsahu a tvaru této nové budovy nic nevíme, jen tolik následuje ze souvislého základového zdiva, že

Ss. VII., 257.

⁶² Weise, I. c. 64.

budova byla vyšší, pročez možno podle analogií předpokládati, že přízemí bylo předsíní a patro oratoří, vše patrně o základu pravoúhlém, soudě podle jiných příkladů. Oratoř v patře se stala vzorem českých panských empor. Když bylo r. 1039 do Prahy přeneseno tělo sv. Vojtěcha, byly tři apsidy svatovítského kostela už obsazeny jinými oltáři a nebylo v nich místa pro veliký ukořistěný oltář. Zbývalo jen místo v portiku, buď v přízemní předsíni, anebo v panské oratoři. Oltář mohl velikost vítězství nejlépe hlásati v předsíni, kde lid chodil kolem. Proto byl asi umístěn hrob a oltář sv. Vojtěcha v pravoúhlé obdélníkové síni západní stavby, přiléhající k svatovítské rotundě, ale tvarově se různící od ní i od jejich podkovovitých apsid. Hrob směřoval od západu k východu a před ním, na západní straně, k východu orientován, stál úzký oltář. Další rozsah západní stavby neznáme, ale pokračovala jistě dále k západu, kde byla brána, ale sotva příliš daleko, neboť by dospěla na místa zmíněné rokle. Tak se stalo, že Kosmas mohl říci, že kostelík sv. Vojtěcha je jiný, než rotunda sv. Víta, že s ním však souvisí a leží jakoby v portiku a že v něm na velmi těsném místě je mausoleum sv. Vojtěcha.

8. Z á k l a d n í j e d n o t k a r o t u n d o v ý c h r o z m ě r ů. Hilbertovými vykopávkami zjištěné rozměry vzbuzují otázku, jaký je jejich vzájemný poměr a jaká míra je jejich základem? Ovšem nelze rozměry ty bráti na milimetr, neboť nějaká malá nepřesnost v X. století v Čechách vzhledem k nepřesným mírám je jistě pochopitelná, avšak bude-li souhrn rozměrů i jen přibližně se vázati k nějaké jednotce, toho času běžné, bude z toho zřejmo, jaká míra v Čechách platila aspoň u stavitelů svatovítské rotundy.

V karolinské době, jak známo, byla základní jednotkou délkové míry římská stopa, která původně v římské době obnášela 0'2957 *m*, třebaže prakticky a při menších rozměrech tak přesně nemohla býti užita a její délka nepatrně se rozkyvovala kolem udaného rozměru. Podobně také v karolinské době nelze římskou stopu jako základní délkovou jednotku tehdejších staveb zjistiti až na milimetrovou přesnost, avšak budou-li rozměry karolinských staveb pravidelným, zvláště desetinovým, násobkem udaného rozměru, třebas i nepatrně odchylného, nebude pochybnosti, že základem rozměrů byla římská stopa a onen nepatrný mili-

metrový rozdíl bude přičísti na vrub bud' nedosti přesného měřítka, přičiněné omítky a j. v. Shledáváme-li tudíž na př. v kostele sv. Michala ve Fuldě sloup 2'95 *m* vysoký, jde jistě o sloup zvýší 10 římských stop; obnáší-li tamtéž průměr vnitřního prostoru téže kaple anebo kaple v Altöttingu 5'80 *m*, jde zjevně o desetinový násobek téže stopy a průměr se rovná 20 stopám, při čemž nepřesnost 5 *mm* lze klidně vysvětliti omítkou, nepřesným provedením, anebo nepřesným zaměřením. Podobně měří vnitřní průměr falcké kaple v Cáchách 29'50 *m*, což se zřejmě rovná 100 stopám, anebo průměr kaple v Nymwegách 6'20 *m*, což jest 21 stopa. Někdy bývá karolinská stopa poněkud menší římské. Tak na př. celkový průměr rotundy sv. Donáta v Zadru obnáší 17'30 *m*, což se patrně rovná 60 stopám po 0'2882 *m*, právě tak, jako vstupní oblouk hlavní apsidy tamtéž se rovná 18 stopám, t. j. 5'20 *m*. Z těchto několika ukázek vysvítá, že rozměry karolinských staveb se zjevně rovnají nelomeným násobkům jednotné základní míry, pohybující se v mezích 0'2882—0'295 *m*. Rozdíl necelých 7 *mm* je pro stavební poměry na začátku IX. století tak nepatrný, že směle můžeme tvrditi, že délkovou základní měrou karolinských staveb byla ještě římská stopa, často nepatrně menší původní antické délky.

Zkoumejme nyní rozměry svatovítské rotundy! Síla hlavní zdi byla udána 1'44 *m*, světlost vstupního oblouku apsidového 4'62 *m*, vnitřní průměr rotundy 12'96 *m*. Všechny tyto číslce jsou nelomeným násobkem rozměru 0'288 *m*, čili je to opět karolinským způsobem nepatrně zmenšená římská stopa, která je základní měrou svatovítské rotundy. Podle toho rovná se síla hlavní zdi 5 stopám po 0'288 *m* (1'44 *m*), vstupní oblouk 16 stopám (4'61 *m*, ve skutečnosti naměřeno 4'62 *m*), vnitřní průměr 45 stopám (12'96 *m*, podle skutečnosti vypočítáno 12'98 *m*). Tento souhlas je příliš přesný, než aby byla možná řeč o náhodě. Základní míra v Praze užitá je tak blízká mírám karolinských staveb, že není pochybnosti, že svatovítská rotunda je zbudována na základě téže délkové jednotky, jako stavby karolinské, t. j. nepatrně zmenšené římské stopy.

VII.

Rotunda sv. Víta podle vztahu k jiným centrálním stavbám.

Po prozkoumání západní přístavby, t. j. portiku, obsahujícího kostelík svatovojtěšský, jest nyní věnovati pozornost opět vlastní a původní stavbě Václavově, kostelu svatého Víta, který, jak z písemných zpráv a nálezů vysvitlo, byl rotundou o kruhovém půdorysu se čtyřmi apsidami, podle hlavních os křížově rozdělenými. Nebyla to tudíž prostá centrální stavba, nýbrž jakési spojení kruhového a křížového založení. Úkolem dalšího studia jest nejen zjistiti vztah této dispozice a jejích prvků a článků k souboru jiných příbuzných disposic, nýbrž prozkoumáním podobných založení centrálních a křížových získati základ, aby v následující kapitole mohl býti stanoven dějinný význam svatovítské rotundy pomocí poznanych analogií, po případě učiněn pokus o její rekonstrukci.

Úloha ta je velmi rozsáhlá, což souvisí s povahou architektury západoevropské v posledních stoletích prvního tisíciletí po Kristu. Dějinnými a uměleckými činiteli v té době staly se tu národy germánské a po nich částečně i slovanské. Jakmile se tito dosavadní barbaři usídlili na území římské říše, převzali s římskou kulturou také architekturu v římské říši užívanou, kterou tu stručně budeme nazývati římskou, nepřihlížejíce ani k jejímu původu, ani k provinciálním zvláštnostem, nýbrž majíce na zřeteli to, co bylo v podstatě všude společné. Nové národy nepřevzaly tuto kulturu v plném rozsahu, nýbrž jen to, čemu rozuměly a jak tomu rozuměly svým přirozeným a nekultivovaným chápáním. Jejich umělecká a hlavně stavitelská činnost nebyla tudíž původním tvořením, nýbrž přebírala stavební typy z římské architektury a interpretovala je způsobem novým národům vlastním. Tak se dalo za doby merovejské i karolinské, jak tato nejstarší období na prahu středověku nazýváme. Přehlížíme-li sled kulturních epoch raného středověku, vysvítá, že dobu svatováclavskou nutno počítati ještě k době a kultuře karolinské, třebaže v sousedním Německu karolinská dynastie již r. 911 vymřela, kdežto ve Francii trvala až do r. 987. V první polovině X. století žilo lidstvo stále ještě z osvětového odkazu karolinské

doby a nová kultura ottonská, opět renesanční a více na Byzanc navazující, vyvíjela se teprve od nastoupení Otty I. (936) a znatelně se uplatňovala vlastně teprve od poloviny X. století. Následkem toho patří svatováclavská rotunda podle místa a doby vzniku v okruh karolinské renesance umělecké a jako nemůžeme stavební dílo karolinské chápati bez stálého ohledu k antice a jejím vzorům, podobně nelze pochopiti význam svatovítské rotundy bez zřetele k utváření centrální budovy, jaké se dalo od doby římské až do doby karolinské. Proto dlužno v rozsah nynějšího zkoumání zahrnouti celou tuto dlouhou dobu.

1. Dějinné předpoklady. Prostá kruhová stavba, sama o sobě, není výsledkem dlouhého vývoje architektonického, nýbrž jeho začátkem, neboť primitivní člověk budoval si obydlí kruhovitě, anebo vůbec oble, a teprve delším vývojem naučil se stavěti v přímkách a tím vytvářeti rohy a kouty. Od neolithické doby známe stavby, při nichž kameny byly v kruhu na sebe skládány tak, že se okruhy zdíva do výše úžily, čímž prostor byl kuželovitě zaklenut a klenba případně svrchu zatížena plochým kamenem. Mykénská kultura zůstavila z poloviny druhého tisíciletí před Kristem řadu podobných kruhových staveb kupolových, tholos zvaných a majících pohřebištní určení. Nejstarší kruhové obydlí lidské stalo se tak domem mrtvých, zatím co živí pro sebe už stavěli do přímek a úhlů. Nejznámější kruhová stavba je v Mykénách, kterou Pausanias nazval Atreovou pokladnicí, ač původně sloužila kultu mrtvých, majíc vedle sebe vlastní hrobní komoru již pravoúhlou. Kruhové hrobní stavby nalézáme v Etrurii, kdežto na Sicilii a Sardinii jsou z předhistorické doby na kruhovém půdoryse na způsob komolých kuželů zbudovány »nuraghy«, rotundy neznámého určení. Stavitelství kmenů do Řecka později přistěhovalých nevzrůstalo na klenbovým principu tamních dávných staveb, nýbrž stavělo budovy na přímočarých a pravoúhlých základech skladbou sloupů a kladí. Ojedinele však byly stavěny i budovy o půdorysu kruhovém, avšak novým způsobem. Neměly klenby, nýbrž byly plohostropé a zevně byly obestoupeny věncem sloupů, čili staly se peripterálními právě tak, jako řecké chrámy podélně založené. Také se změnilo jejich určení, neboť nebyly už jen rázu chthonického, nýbrž chránily obecní oheň jako znamení obecní pospolitosti, anebo měly ještě jiná určení. Tak postavil

v první polovině VI. století Theodoros ze Sámu ve Spartě kruhovou skias se stanovou střechou, která původně sloužila hudebním účelům a později za shromaždiště. Není však po ní stopy. V základech pozdější sikyonské pokladnice v Delfách nalezena byla tholos budovaná asi kolem r. 580 př. Kr., v podstatě úzká peripterální cella dorského slohu, nejstarší řecká kruhová stavba aspoň v základech zachovaná.¹ Tamtéž zbudoval ve IV. století kruhovou stavbu Theodoros z Fokidy. V polovici téhož století postavena byla Polyklem tholos čili thymele v Epidauru, neznámého určení. Kruhovou cellu obklopoval dorský peripteros, uvnitř celly pak obíhalo korintské sloupoví, čímž vlastně už byla dána hypostylová místnost kruhového založení. Známého určení, a opět posmrtného, byla prostá peripterální kruhová cella, kterou Alexandr Veliký kolem r. 336 vystavěl mrtvému otci v Olympii, podle něho zvaná Filippeion.² Motiv kruhové stavby ozval se také v pomníku Lysikratově.

Více ještě než ve IV. století byla kruhová stavba oblíbena v době hellenistické. Jako příklady jsou uváděny chrám Arsinoin na Samothrake, vítězný pomník v Efesu, chrám Afroditi na nilské lodi Ptolemaja IV. anebo tholos v Magnesii.³ Z udaných určení je patrné, že se původně sepulkrální stavba stávala kruhovou stavbou sakrální. Řadu kruhových staveb shledáváme na malbách boscoreálských a pompejských. Tholos stával na macellu, na př. v Římě, Pompejích a Puteolích. V téže době se však udála zásadní změna nejen v určení, nýbrž i v základním založení kruhové stavby současně s proměnou pojetí architektonického.

Zásadní umělecké pojmání antické týkalo se zprvu především hmoty a jeho cílem bylo utvářeti hmotu jako takovou, následkem čehož nebylo smyslu pro umělecké vytváření prostoru, který sám o sobě je naopak nehmotný. Prostor byl původně jen něčím zbylým ve vytvářeném vnějším zjevu hmoty a na rozdíl od vnějšku jen čímsi podružným. Zato se v pozdní antice, současně s duchovnějším založením dobovým, stalo právě utváření nehmotného prostoru hlavním cílem umění, a

¹ A. Springer, Die Kunst des Altertums. Nach A. Michaelis bearbeitet von P. Wolters. Leipzig 1915¹⁰, 169.

² Týž, l. c. 315.

hmotě bylo souzeno, aby tomuto úkolu sloužila a stala se obalem utvářeného vnitřního prostoru, vyjadřujíc jej i zevně.³

Úkol vytvářeti vnitřní prostor umožnily dvě události nesmírného dosahu, které na konci antiky udaly na staletí směry architektonickému vývoji. Byl to jednak vznik sloupové architektury vnitřně-prostorové v době hellenistické, jednak zrod klenební architektury v raně-císařské době římské. Oběma způsoby bylo umožněno umělecky utvářeti vnitřní prostory a tak vycházelo všechno architektonické dění pozdní antiky i raného středověku z těchto dvou předpokladů, a také pozdější staletí až do dnešní doby zůstala podrobena jejich vlivu.

Vlastně nešlo v žádném případě o naprostou novinku, neboť jak sloupově-architrákové, tak pilířově-klenební stavby bylo užíváno civilizacemi rozkvetlými v okruhu Středozevního moře už po tisíciletí, avšak hellenistická doba principem podpěrové stavby monumentálně vyřešila vnitřní prostor, který se v její době stal uměleckým problémem a naléhavější potřebou než byl v předcházející době řecké, a římská architektura povznesla užitkovou dosud techniku klenební k velkorysému řešení vnitřního prostoru i vnějšího tvaru.

Vytvářejíc monumentální vnitřní prostor skladbou sloupu a břevna zůstávala *hellenistická doba* závislou na dvojím pojetí vnitřního prostoru, orientálním a řeckém. Orientální pojetí rozkládalo pravoúhle obdélníkový sloupový sál do šířky podle krátké osy vstupní a dělilo obíhajícím sloupovým místnost v prostornější střed a podružný ochoz anebo ochozy. Řecké pojetí prostíralo pravoúhle obdélníkový sál do hloubky ve směru delší vstupní osy a dělilo jej dvojím sloupořadím do hloubky probíhajícím v širší střední prostor, zvaný hlavní loď, a dva vedlejší prostory, zvané boční lodi. Podstata obou typů spočívala v tom, že vnitřek široký (*orientální typ*) anebo hluboký (*řecký typ*) byl sloupy rozčleněn a chápán jakožto spiatý organismus středního prostoru hlavního a podružných prostorů bočních, buď obíhajících (*orientální typ*) anebo souběžných (*řecký typ*). Převaha hlavního rozlehlejšího středního prostoru docházela zpravidla výrazu i tím, že byl

³ *Týž*, 380.

⁴ Viz *A. Riegl*, *Spätrömische Kunstindustrie*, Wien 1927², 23 násl. *V. Birnbaum*, *Rozhledy po antické architektuře*. Styl III., 217 násl.

nad bočné prostory vyvýšen, takže jim dominoval nejen šířkou, nýbrž i výškou. Avšak hellenistická doba neuchránila už ryzosti předcházející řecké architektury a vymanila se z jejího principu přímočaré skladby, která jen v půdorysu kruhových chrámů znala úchylku, ale jinak budovala na přímočarých pravoúhlých půdorysech podobnou skladbou stavebních prvků, rozvržených podle svisle vzpěrné síly a vodorovně tížícího břemene. Třebaže hellenistická doba v zásadě tento princip převzala, sloučila s ním ojedinělé cizorodé prvky architektury klenební s oblým půdorysem. Tak ukončovala plochostrapý řecký sál sloupový v hloubce apsidou, zbudovanou na půlkruhovém půdoryse, zaklenutém konchou v podobě čtvrtkoule. Ale také široké orientálně pojaté sály mívaly po úzkých stranách kruhové exedry. Oběma těmito monumentálními sloupovým stavbám dostalo se jména basilik a sloužily různým účelům. Poněvadž basilika řeckého typu, v hloubce ukončená apsidou, byla užívána různými kulty a také křesťanstvím za síň bohoslužebnou, dostalo se budově jména starokřesťanské basiliky, třebaže nebyla výtvorem nějaké architektury již křesťanské. Pro další zkoumání třeba zdůraznit, že byl tím pojem sakrální stavby křesťanské vyjádřen jakožto pojem plochostrapého trojlodního prostoru, jehož hlavní loď, širší a vyšší bočných, byla v hloubce ukončena apsidou. Princip hlavního prostoru, šířkou a výškou převažujícího nad prostory vedlejšími, byl tím sankcionován.⁶

Hellenistická architektura vlastně jen rozčlenila monumentální vnitřek skladbou sloupů a kladí, rozlišila hlavní a vedlejší prostory podle výšky a šířky a připojila k plochostrapému a pravoúhlému organismu cizorodé prvky klenební. Zcela jiné bylo prostorové chápání *římské*. Cílem bylo volně utvářeti vnitřní prostor na způsob stereometrických těles, po případě i jejich skladbou, jako na př. skladbou válce a korunující jej polokoule. Tyto prostorové útvary byly buď vybrány v hmotě mající tvar jiného geometrického tělesa, takže se na př. uvnitř prostor jevil jako válec, zevně však budova měla podobu hranolu, anebo byly formovány hmotou, takže tvar vnitřního prostoru, na př. válce, byl i zevně patrný jako válec. Stavebními prvky nebyly už

⁶ Základním dílem o těchto problémech je G. Leroux, *L'édifice hypostyle en Grèce, en Orient et chez les Romains*, Paris 1913.

sloupy a kladí, jako v architektuře řecké a hellenistické, nýbrž zdi a klenby, pilíře a oblouky, jimiž bylo možno vnitřní prostor rozmanitě utvářeti. Stavební články řecké architektury staly se reliefovou dekorací povrchovou, vzbuzující zdání sloupové architektury, ačkoliv podstatou budovy byla architektura klenební. Avšak prostorové pojetí se neomezovalo na skladbu základních těles, nýbrž obklopovalo také vytvořený prostor výklenky, konchami a apsidami o půdorysu pravoúhlém anebo půlkruhovém, podřadujíc tak hlavnímu útvaru podružnější prvky prostorové, s ním spjaté. Tyto prostorové prvky, obklopující hlavní prostor, jevily se zevně dvojím způsobem. Buď prorážely hmotným obalem hlavního tělesa jako výklenky anebo prostupující ramena, takže vnější utváření hmoty bylo výstižným výrazem vnitřního utváření prostorového, anebo byly tyto výklenky vybrány pouze v síle obvodové zdi, takže vnitřní prostor a vnější zjev byly různorodé. V prvním případě převažoval prostor nad hmotou, v druhém případě hmota nad prostorem.⁶

Tím však vývoj ještě nebyl ukončen. Na centrální stavbu byl přenesen princip, podle něhož hellenistická architektura vestaveným sloupořadím členila vnitřek v prostor hlavní a vedlejší, souběžný anebo obíhající, a tak byl i vnitřek centrální stavby věncem podpěr, t. j. sloupů anebo pilířů, rozdělen ve střední prostor hlavní, rozlehlejší a obvykle vyšší prostoru vedlejšího, a v podružný a podřaděný ochoz. Při tomto rozčlenění bylo také užíváno oněch výklenků a apsid, tu u hlavního prostoru, jako exeder prolomených do ochozu, tu zase u ochozu, buď vybraných v obvodové zdi, anebo jí prostupujících. Výklenky pak byly buď o půdorysu pravoúhlém anebo o půdorysu oblém, anebo konečně se střídaly výklenky obojího druhu, pravoúhlé s oblými. Vnitřní prostor doznával ještě změn tím, že někdy nad ochozem v patře obíhala tribuna čili empora, než tím se neměnilo půdorysné schéma.

Východiskem centrální dispozice byl kruh, pravidelný mnohoúhelník, anebo čtverec. Čtverec však svým zvláštním založením stal se zcela přirozeně základem křížové dispozice, když byl po všech stranách rozšiřován. Nová dispozice podle uspořádání ramen anebo výklenků zůstávala však také založením centrálním, po př. jeho druhem. Naopak zase

⁶ Základním dílem o principech římské architektury je *V. Birnbaum, Ravennská architektura* I. Praha 1916. I. 2. Praha 1921 (citováno RA).

centrální dispozice zdůrazněním křížových os mohla se blížiti křížovému založení.

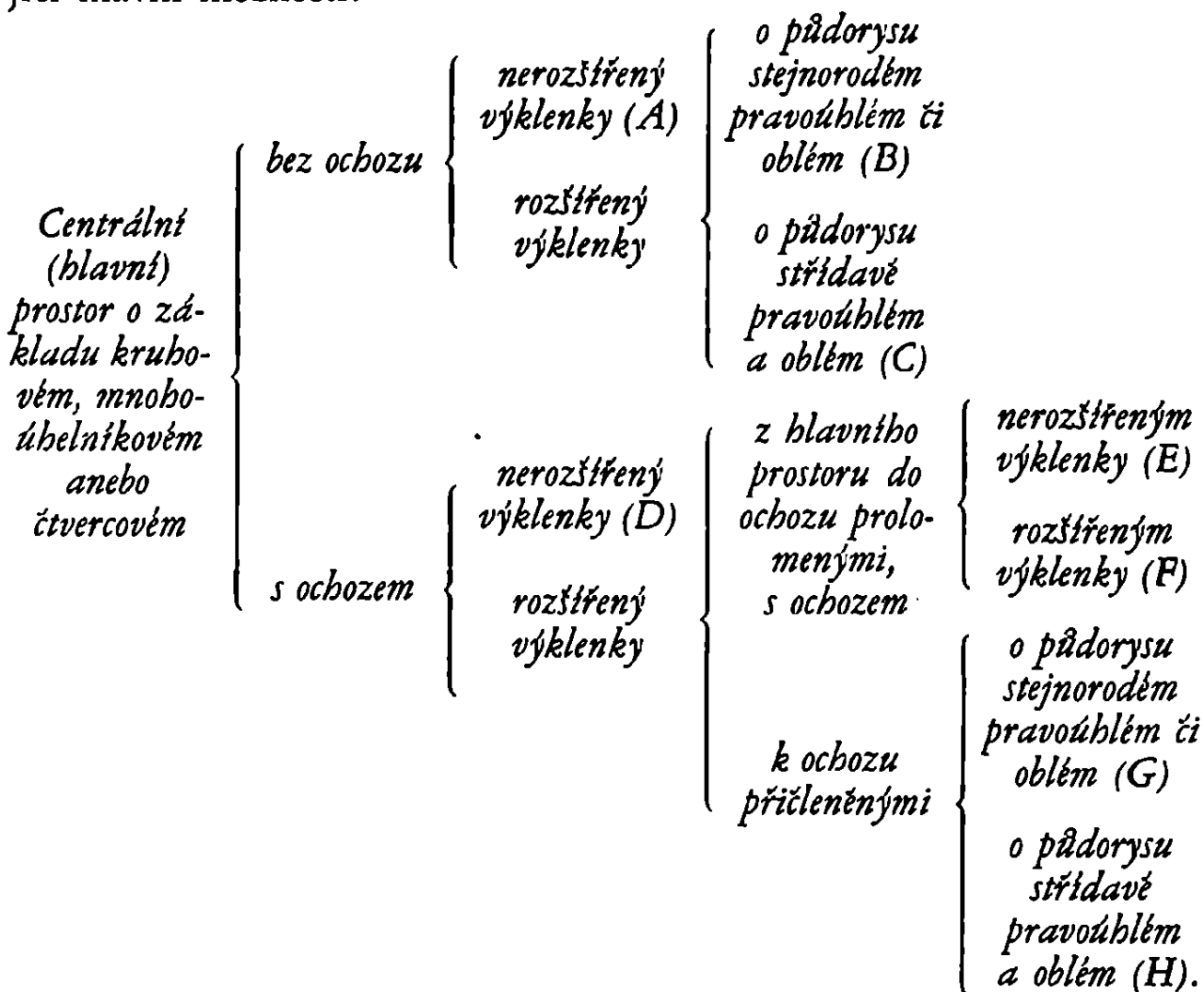
Východiskem utváření centrálních budov v době římské a v raném středověku, ba vlastně v celém prvním tisíciletí po Kr., zůstaly tedy tři směrnice, buď ojedinělé, anebo kombinované:

1. Rozdělení vnitřního prostoru v hlavní a vedlejší na základě principu hypostylového (prostor s bočnou lodí anebo s ochozem).

2. Rozšíření vnitřního prostoru výklenky vybranými v síle zdi anebo prostupujícími rameny.

3. Přetváření centrálního založení v křížovou disposici zdůrazněním hlavních os.

Uvážíme-li všechny předpoklady, vyplývají pro půdorysné utváření centrálních staveb v době pozdně římské a v raném středověku následující hlavní možnosti:

Hlavním typem křesťanské stavby chrámové zůstala hellenistická plochostropá basilika, podélně založená a jen v apsidě zaklenutá. Místo došlo v VI. a VII. století k zaklenutí podélné stavby, avšak západ konservativněji udržoval plochostropou basiliku až do románské doby. Centrální stavby byly plochostropé i klenuté. Křesťanství jich užívalo hlavně ke třem účelům: jednak ke stavbám pohřebním a memoriálním, zachovávajíc tak souvislost s jedním z antických určení centrálních budov, jednak k baptisteriím, užívajíc tak ke svým zvláštním potřebám jeden z typů antických lázeňských staveb, a konečně také k účelům bohoslužebným, jimž už v antice centrální stavba sloužila. Jakmile centrální stavby začalo býti užíváno ke křesťanským účelům bohoslužebným, což je doloženo oktogonem v Antiochii za Konstantina kolem r. 330—40, byla také dána možnost klenutého kostela centrálního, neboť třebaže některé z prvních centrálních kostelů nebyly asi klenuty, jako právě oktogon v Antiochii, nelze tak souditi o všech, neboť nebylo příčiny vylučovati klenbu u centrální budovy kultové, když nebyla vylučována u staveb pohřebištních a baptisteriálních. Tak se stala centrální, po př. i zaklenutá stavba centrální bohoslužebnou budovou křesťanskou vedle rozšířenější chrámové stavby podélné.

2. Povšechná morfologie centrálních staveb koncem antiky a počátkem středověku. Dosavadní úvahou byly na základě daných předpokladů téměř aprioristicky stanoveny možnosti, jaké složité centrální prostory mohly vzniknouti tím, že k základnímu prostoru byly přičleňovány výklenky a ramena, anebo že byl centrální prostor dělen v hlavní a vedlejší věncem podpěr, přičemž hlavní prostor ještě býval vyšší bočných, anebo tím, že oba principy byly sloučeny. Nyní jest empiricky na základě význačnějších památek a částečně i psaných pramenů zkoumati, k jakým koncům skutečně dospěla architektonická činnost nejen v době karolinské na začátku středověku, nýbrž již před tím na sklonku antiky, poněvadž právě na tomto základě vyrůstala počínající architektura středověká, jak ještě bude ukázáno. Východiskem zkoumání budou především půdorysy, a sice v onom sledu, jaký byl svrchu stanoven theoretickou úvahou.

A. Prostý základní půdorys (centrální prostor nerozšířený výklenky

a bez ochozu), tedy prostý kruh, mnohoúhelník, čtverec.

a) Kruh. Nepadá tu v úvahu kruhová dispozice masivních staveb pohřebištních, zachovávajících motiv mohyl, poněvadž v jejich převažující hmotnosti byly jen nepatrné místnosti, případně centrální, vybrány, jako v náhrobku Cecilie Metelly na staré Appijské cestě u Říma, pocházejícím z 1. pol. I. stol. př. Kr.⁷ Ani sem nepatří kruhové chrámy peripterové, které v římské době byly budovány, jako v I. stol. př. Kr. chrám v Tivoli, dále t. zv. Vestin chrám v Římě, anebo t. zv. Herkulův chrám na foru boarii, Portumnův chrám v Portu a j. Byť měly cellu o prostém půdorysu kruhovém, přece jen patří ještě k dozvukům řeckých typů peripterových, při nichž ovšem časem vnější věnec sloupů se uvolnil, jako na malém římsko-barokním chrámu v Baalbeku, takže rotundová cella, již členěná a zdobená, přišla více k platnosti, než ji obstupující řídké sloupy. Podstata těchto staveb spočívá právě v tom, že je cella kolkolem obstoupena sloupovým, takže nejsou jednoduchým útvarem právě tak, jako jím není rotunda mající uvnitř kruhem sloupů oddělený ochoz.

Teprve když z peripterální kruhové stavby se stala pseudoperipterální a obklopující sloupy byly vtaženy do obvodové zdi, byla dána prostá rotunda jen plasticky článkovaná, jako je kruhová stavba v Termessu,⁸ připomínající starší, avšak osmibokou věž větrů, vlastně horologion, v Athénách. Je však s ní tak malých rozměrů, že nelze o rotundě jako o budově a vnitřním prostoru mluvit. Poněcháme-li dále stranou pevnostní věže, které pro svou vyvýšenost jsou jiným stavebním typem a proto také zde nepadají v úvahu, anebo ryze užitkové stavby, jako cisterny, *nelze vlastně v římské době uvést monumentální stavby, která by uvnitř i zevně byla prostě kruhovou.* Bylo sice nalezeno kruhové zdívo o průměru 19'25 m a v základech přibližně 1 m silné, situované v ose před římskou hrobní komorou na římském a merovejském pohřebišti v Ehrangu u Trevíru, ale není jasno, jakého určení to zdívo bylo a zdali vůbec stála nad tímto poměrně značným průměrem budova.

⁷ L. Canina, Gli edifizj di Roma antica e sua Campagna, Roma 1848—56, IV., tab. 272, 273.

⁸ K. Lanckoronski, Städte Pamphyliens und Pisidiens, II. Wien 1892, tab. 17.

⁹ F. Hettner, Römische und merovingische Skelettgräber und eine römische Grabkammer. Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst, X. Trier 1891, Korrespon-

Zdá se, že zeď byla základem sloupoví s architrávem a místo že sloužilo za otevřené triclinium funebre.⁹ Výjimkou také není předeufrasiánské baptisterium v Poreči, před rokem 524 zbudované, kde Deperis zjistil základ kruhový,¹⁰ neboť zjevně tu šlo o kruhový základ osmiboké stavby, zachovaný pod pozdějším osmibokým baptisteriem, rozšířený ostatně apsidou, ač jí u baptisteria potřeby nebylo, a bočnými prostory. Prostých rotund bezpečně doložitelných v římské době není. Bud' jsou to kruhové stavby ještě peripterové, anebo jsou, jak níže vysvitne, rozšířeny výklenky anebo rozděleny okruhem podpěr v prostor hlavní a ohoz.

Častější je za to *motiv rotundy v hranolu*, t. j. vnitřní místnosti o základu kruhovém v budově zevně mnohoúhelníkové. Ranou památkou, r. 1846 zničenou, avšak před zánikem zakreslenou, bylo by t. zv. Sacra-rium Gentis Juliae v Boville, lze-li datování dnes už neexistující stavby přijmouti. Byl to náhrobek, obsahující na širokém základě místnost kruhovou, jejímž pláštěm byl vespod osmiboký hranol a svrchu válec.¹¹ Jiný náhrobek na Via Latina má vně i vnitř po osmi hranolových pilířích.¹² V mimoitalských stavbách západních jsou ještě jiné skrovné památky tohoto typu,¹³ až nakonec zůstává nejpmátnějším dokladem horní komora Theodorichovy hrobní budovy v Ravenně, jejíž zevní plášť je desítiboký a vnitřní místnost o půdorysu kruhovém. Než tím vším není opět doložena prostá rotunda, neboť vnější plášť neshoduje se s vnitřním útvarem stěny.

V raném středověku by bylo spíše možno předpokládati prosté rotundy, neboť je známo a níže bude ještě šíře rozvinuto, že umělecká činnost mladých národů, příslých na území římské říše a tam zcivilisovaných, spočívala v tom, že z předloh a příkladů bylo vybíráno a zdrobněle a zjednodušeně reprodukováno, co bylo pochopeno. Nebylo by tudíž vyloučeno, že podobnou selekcí, abstrakcí a redukcí dospělo se k prostému tvaru rotundy. Než ani pro to není spolehlivých dokladů. Roku 1921 zjistil Vonderau vykopávkami v Hersfeldu, že k původní

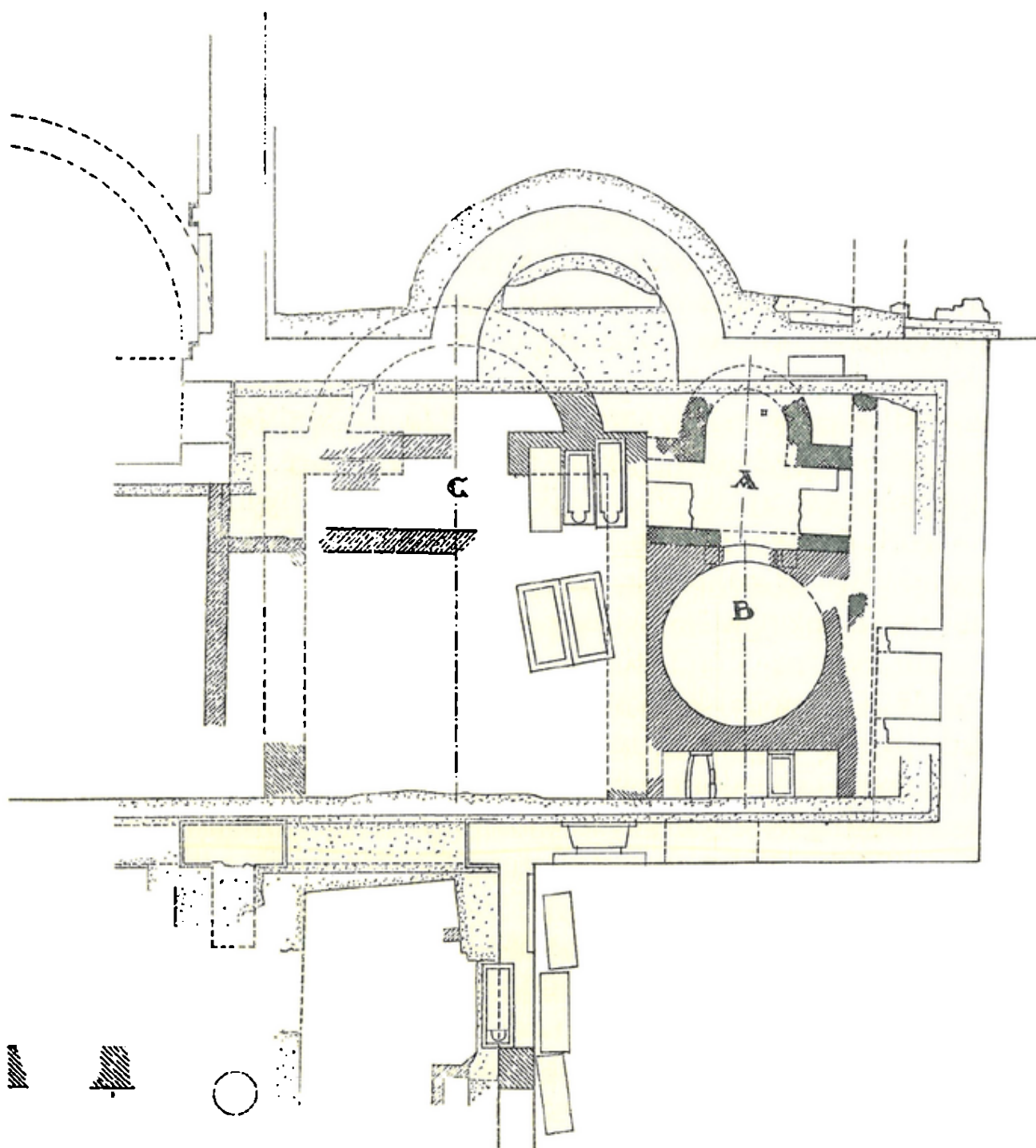
denzblatt 164, 170, 202.

¹⁰ W. Gerber, *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens*, Dresden 1912, 36, 41.

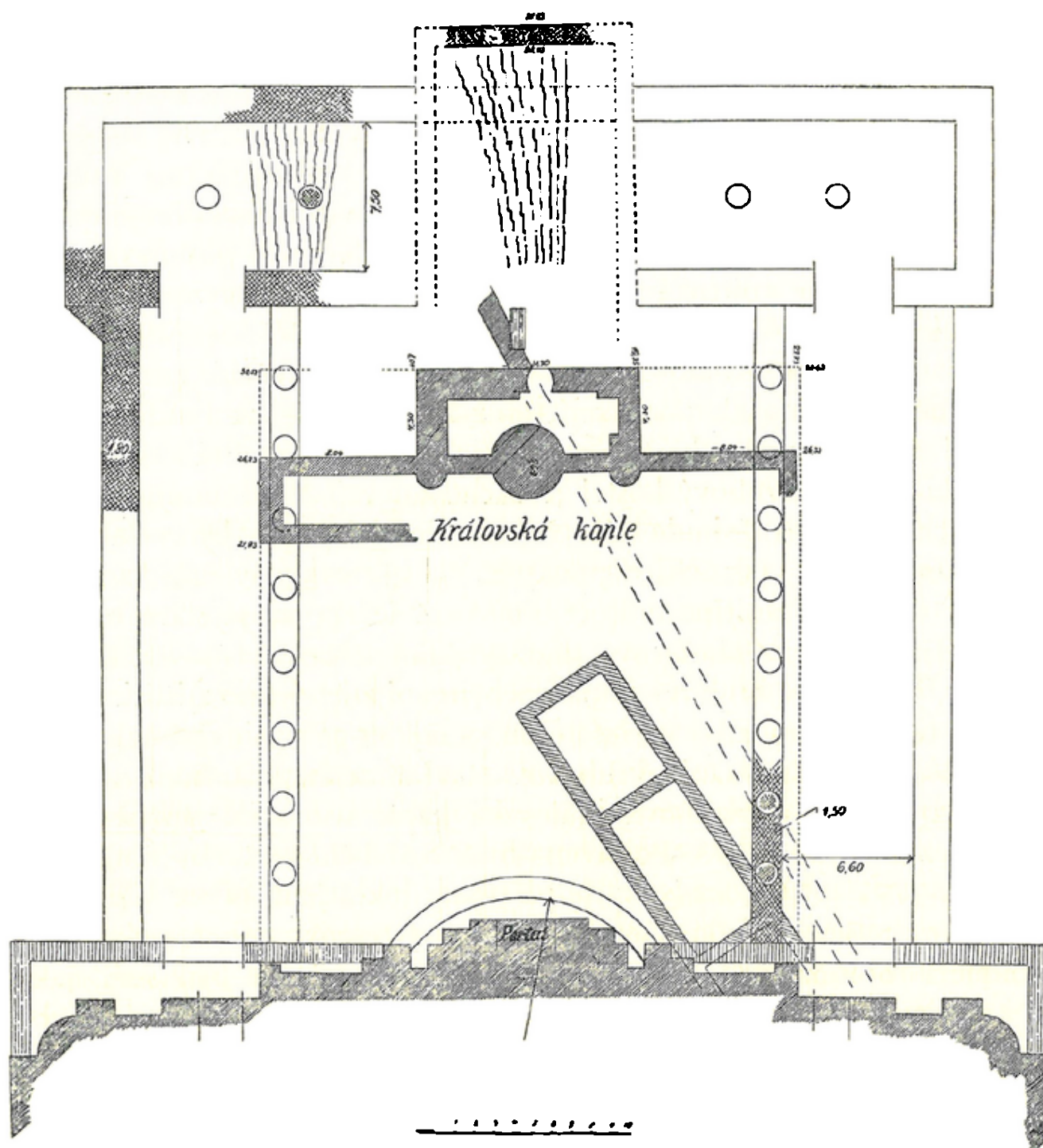
¹¹ G. T. Rivoira, *Architettura Romana*, Milano 1921, 8.

¹² Birnbaum, RA., I. I., 51.

¹³ Tamtéž.

Obr. 15. Vykopávky v Hersfeldu. A. Kostel z 1. pol. VIII. stol. B. Baptisterium (?) kolem r. 769. C. Lullova stavba z 2. pol. VIII. stol. (Vonderau.)

Obr. 16. Vykopávky ve Fuldě. Křížová chodba a starší královská kaple. (Vonderau.)

misijní celle, která asi souvisela s příchodem Sturmho a jeho druhů, byla přistavěna v 2. pol. VIII. století místnost kruhová bez apsidy, snad baptisterium, o průměru 4'62 m. (Obr. 15.) Nelze tu však mluvit o prosté rotundě, neboť byly zjištěny masivní základy zdiva zevně nedosti určitého tvaru, snad čtverce, v němž byla vyspořena ona kruhová místnost.¹⁴ Souvislé zdivo základové by dávalo nejspíše pomýšletí na vyšší budovu, snad věž. Není také vyloučeno, že zevní půdorys se lišil od vnitřního a že vnitřní prostor byl obstoupen výklenky.

Jiná kruhová stavba tohoto období byla r. 1913 Vonderauovými vykopávkami zjištěna ve Fuldě. Podle fuldského sakramentáře v universitní knihovně v Göttingách, pocházejícího z X. století, šel ve Fuldě nedělní průvod od kruhového kostela (*ecclesia rotunda*) ke královské kapli (*capella regis*). Kruhový kostel je zachován v jádře dnešního kostela sv. Michala, o němž bude níže řeč. Královská kaple byla však také kruhovou kaplí, jak bylo právě r. 1913 vykopávkami zjištěno. (Obr. 16.) Měla vnitřní průměr 5'69 m a ležela v ose staré basiliky (i dnešního Dienzenhoferova dómu) jako východní uzávěr křížové chodby.¹⁵ Více než kruhový základ nebylo ani zde možno zjistiti. Zdivo nebylo tak masivní jako v Hersfeldu. Také stopa apsidy nebyla nalezena. Vonderau považuje kruhovou stavbu za baptisterium, ačkoliv kolem byly hroby. Kruhová královská kaple ustoupila stavbě opata Wenera, svěcené r. 973. Postavena byla buď během stavby Ratgarovy basiliky (791—819), anebo spíše po jejím dokončení, neboť leží v její ose. Tím ovšem nejsou všechny otázky vyřešeny, neboť právě tato domnělá rotunda, ležící v křížové chodbě, mohla také býti věží, jaké v karolinských atriích nalézáme. Obě nově nalezené kruhové stavby jsou bez apsid, takže nelze pomýšletí, že by původně měly bohoslužebné určení.

Zcela jinak se však jeví situace koncem románské doby: prostých rotund, výklenky nerozšířených a ochozem nečleněných, je dostatek,

¹⁴ J. Vonderau, Die Ausgrabungen an der Stiftskirche zu Hersfeld in den Jahren 1921 und 1922: Fulda 1925, 17., Übersichtsplan I.

¹⁵ J. Vonderau, Die Ausgrabungen am Dome zu Fulda in den Jahren 1908—13, Fulda 1919, Plan IV., 23. Týž, Die Ausgrabungen am Dome zu Fulda in den Jahren 1919—24, Fulda 1924, 37.

¹⁶ Guth, Č. R., 186, pozn. 400.

je však k nim přidána liturgicky nutná východní apside. Na ostrově Bornholmu jsou čtyři kruhové kostely dvou- až třípatrové, jichž všemi patry prochází uprostřed pilíř. Kostelem bylo pouze spodní patro, vršek byl pevnostní věží. Kladeny jsou do XII.—XIV. století. Jiné kruhové kostely jsou uváděny v Dánsku (XII. stol.) a u Lubeku.¹⁶ V Dolních Rakousích a v Bavorsku nalézáme řadu karnerů, dvoupatrových to pohřebištních staveb kruhových, většinou s připojenou apsidou, jichž přízemí bylo kostnicí a patro kaplí. Zasahují i do sousedních zemí, jako na Moravu a Slovensko, a vznikly v XII.—XV. století. Mladší z nich jsou slohovým pojmáním gotickým přetvořeny v polygonální.¹⁷ Různé typy prostě kruhových kostelů nalézáme v Uhrách, než jsou vesměs také pozdního původu, asi ze XIII. století.¹⁸ Starší jsou některé rotundy, částečně hradní, které nalézáme v sousedství Čech, na př. v Sasku (Groitzsch a Petersberg u Halle), ve Francku (Altenfurt u Norimberka, v Bavorsku (Vilshofen na Dunaji),¹⁹ v Dolních Rakousích (Stahrenberg),²⁰ na Moravě (Znojmo, Štěpkov a Plaveč u Znojma) a ve Slezsku (Těšín),²¹ ba i v pruském Slezsku (Stronn, kraj Ůls). Nejstarší z nich jsou kladeny do XII. století a blíží se polohou i podobou oněm rotundám prostého tvaru, jako jsou v Čechách.

Největší soubor takových prostých rotund s bezplášťovou apsidou shledáváme v Čechách, kde K. Guth mohl přesně pojednati o 8 prostých rotundách, o 5 rotundách s lucernou, 6 rotundách s věží, nehledě ke 4 známým, avšak zmizelým rotundám. Sledujeme-li jejich vznik zpětným postupem, lze některé z nich, určením hlavně farní kostely, zařaditi do nejpozdější doby románské, většina rotund se váže k XII. století a jsou to vedle kostelů hradních v té době již početnější kostely venkovské, většinou obklopené hřbitovy. Jedna z rotund je přesněji datovatelná k r. 1126, kostel sv. Jiří na Řípu, s představenou věží o kruhovém půdoryse, mající kruhovou loď klenutou kupolí a oblou apsidu, zaklenutou konchou. (Obr. 17 a 18.) Některé z takových klenutých

¹⁷ L. c., 183.

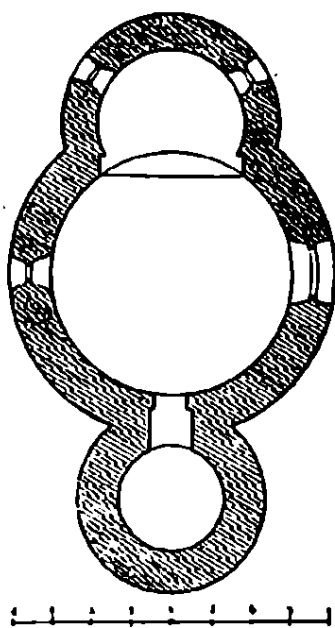
¹⁸ L. c. 186.

¹⁹ H. Otte, Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie, Leipzig 1883⁶ (E. Wernicke), I. 29.

²⁰ Birnbaum, ONR., 182.

²¹ Guth, Č. R., 130 a 140.

rotund mají na vrchole kupole nasazenou lucernu, jiné jsou plocho-stropé. Podle slohových a technických poznatků není o tom pochybnosti, že některé rotundy jsou dřívějšími řípské, čímž dospíváme XI. století a tím vlastně starší doby než ve jmenovaných zemích ostatních, pokud ovšem možno v této jinak temné době stáří bezpečně odhadovati. Jednou z nejstarších rotund je plzenecká, aspoň z XI. století,

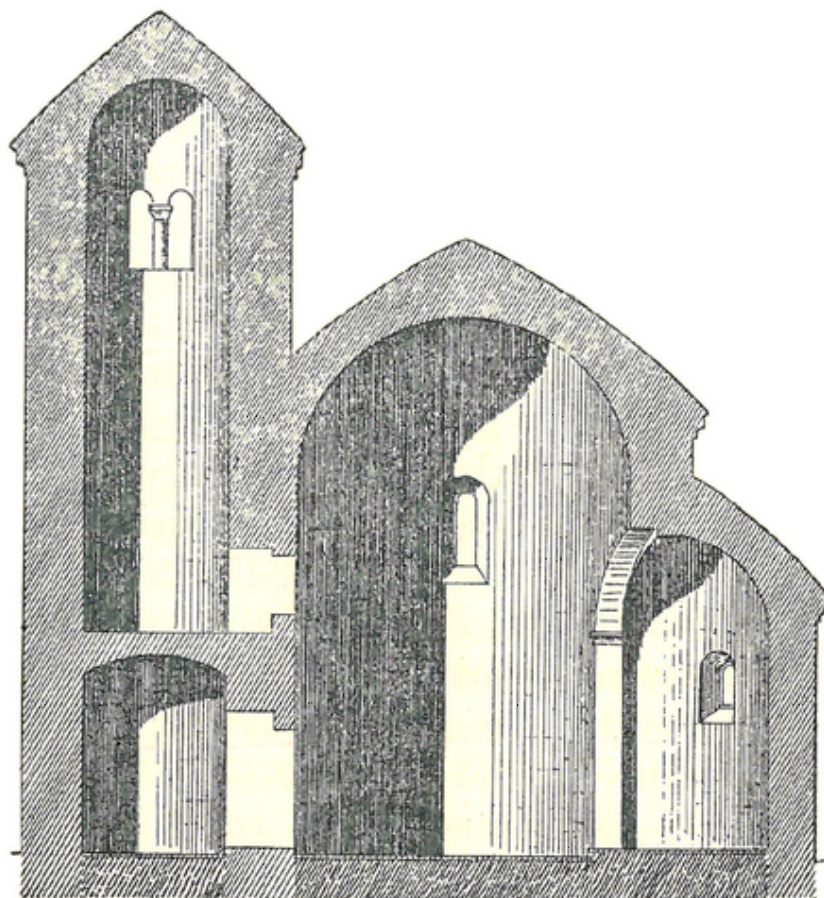
Obr. 17. Rotunda sv. Jiří na Řípu. Půdorys. (Lehner.)

kladená však i do X. století.²² Nejstarší z českých rotund byly hradními kostely. Bezpečně, vedle svatovítské, je v X. století doložena vlastně jen rotunda sv. Jana Evangelisty na Vyšehradě,²³ do níž r. 1258 Bartoloměj, kustos kostela vyšehradského, obdržel povolení přenést ostatky z kaple sv. Štěpána ve Zlíchově. Jan III. z Dražic, biskup pražský, zasvětil před r. 1267 rotundu sv. Štěpánu, při čemž zjistil, patrně nálezem autentiky v původním hrůbku, anebo nálezem zápisu o svěcení, že kostel prvotně posvětil sv. Vojtěch.²⁴ Z toho vysvítá, že se to mohlo státi v letech 983—997. Bohužel neznáme této stavby, poněvadž z ní nic nezbylo nebo nebylo dosud objeveno. Ztotožňovati ji s rotundou sv. Martina

²² Guth, ČR. 122. Birnbaum, ONR. 177.

²³ »ad capellam *rotundam* in Wissegrad in curia regis sitam, que aliquando intitulata fuit s. Johanni evangeliste . . . « Emler, Regesta II., 81, č. 207 z r. 1258. » . . . cum capella *rotunda* in Wissegrad in curia nostra sita . . . per . . . dominum Johannem, nunc Pragen-

nemělo by dostatek oprávnění a nutilo by předpokládati, že byl ještě po třetí změněn titul kostela, což bylo jinak úkonem jen velmi řídkým a zcela mimořádným. Poněvadž však uvedená zpráva o svěcení dobře mohla spočívat na věrohodných dokumentech konsekračních, je jí do-
tvrzena existence druhé rotundy koncem X. století a zároveň učiněno
pravděpodobným, že i další rotundy mohly v X. století býti stavěny.

Obr. 18. Rotunda sv. Jiří na Řípu. Podélný řez. (Lehner.)

Název rotunda nepraví však nic o přesnějším tvaru kostela, neboť kostel svatovítský byl také prostě zván rotundou, ač byl víceapsidový. Podobně mohla také rotunda, sv. Vojtěchem na Vyšehradě posvěcená, míti více apsid anebo výklenků vybraných ve zdi, po př. i ohoz, takže nevíme, zda to byla *prostá* rotunda.

sem episcopum . . . in honore s. Stephani prothomartyris dedicata». Tamtéž, 221, č. 576 z r. 1267.

²⁴ »capella, quam per b. Adalbertum, predecessorem nostrum, Pragensis ecclesie secundum episcopum et patronum, uerissimis argumentis comperimus aliquando dedica-

Ohledně Levého Hradce a Budče bylo již svrchu (kap. III. 2.) ukázáno, že je těžko předpokládati, že by tamní rotundy byly prvními a původními kostely hradními, jimiž podle všeho byly stavby dřevěné. Dobové a místní poměry činí však více než pravděpodobným, že rotunda na Levém Hradci byla postavena, dokud se hrad těšil ještě většímu významu, tedy během X. století, kdy tu na př. r. 982 byl zvolen biskupem sv. Vojtěch, avšak nelze dokázat, ani bezpečně předpokládati, že rotunda levohradecká byla postavena už před víceapsidovou rotundou svatovítskou.²⁵ Ještě méně jsme informováni o jejím tvaru. Pešina nazval sice kapli, kterou na Levém Hradci viděl, rotundou a podle toho můžeme předpokládati, že se podobala ostatním českým rotundám, avšak Pešina ji nepopisuje tak přesně, aby bylo vyloučeno, že měla na př. výklenky v obvodové zdi vybrané anebo více apsid prostupujících. Tím by však rotunda nepatřila do této třídy jednoduchých útvarů kruhových.

Také rotunda sv. Petra a Pavla na Budči, poněvadž zděná, je patrně teprve druhým kostelem na místě, kde latinská misie původně na rychlo postavila dřevěný kostel misijní (viz kap. IV. 2.). Kdy došlo k této novostavbě, nelze bezpečně říci. Rozhodně však je na Budči dána delší lhůta jako možná doba novostavby, neboť Píčem byly tu nalezeny základy druhého kostela P. Marie, Beckovským před r. 1700 popsaného,²⁶ z čehož vysvítá, že hrad tu přece jen delší dobu trval jako významné místo, když bylo nutno stavěti druhý kostel. Uvažujeme-li při nedostatku jiných náznaků jen věcně o sledu staveb, zdá se, že nejpřirozenějším výkladem je ten postup, že nejprve byl na rychlo postaven dřevěný misijní kostel, a sice na okraji hradiště, u valu, právě tak, jako první kostel na hradě Pražském, t. j. kostel P. Marie nestál uprostřed hradiště, nýbrž stranou u brány. Teprve později byl postaven

tam fuisse.« *Emler*, *Regesta* II., 171, č. 441.

²⁵ K témuž dohadu, na základě jiných předpokladů, dospěl *Guth* Č. R., 179. O Levém Hradci viz tamtéž, 169.

²⁶ *J. L. Píř*, *Starožitnosti země České*, III., 1., 306, 327.

²⁷ Řádky tyto byly již napsány, když v létě r. 1931 byl znovu vykopán kostel P. Marie na Budči. Aniz bych chtěl předbíhati vlastní zprávě o výkopech, kterou v Památkách archeologických podá *K. Guth*, chci s poukazem na současný jeho článek ve Sborníku svatováclavském podotknouti jen tolik, že podle nálezů datuje kostel třetí čtvrtinou

zděný kostel, avšak buď na jiném místě, aby lid během stavby nepostrádal kostela, anebo na témž místě, při čemž však z téhož důvodu bylo nutno postavit pro dobu stavby provisorní kostel. Na hradišti, kde byly nalezeny základy druhého zděného kostela, není třeba předpokládati stavbu provisorního kostela, a nejpravděpodobnějším zdá se postup ten, že nejprve byl postaven dřevěný kostel sv. Petra, pak zděný kostel P. Marie a na konec na místě prvního kostela zděná rotunda sv. Petra a Pavla. Tak byl lidu vždy nějaký kostel k dispozici. Tím však možné datování rotundy je posunuto do doby znatelně pozdější²⁷ a nelze ji klásti před svatovítskou rotundu.

Ostatní možné hradní rotundy unikají poznání. Na libickém hradišti byla nalezena malá část zdiva vydutého směrem k západu. Tato vrstva opukového kamene na sucho kladeného svědčila o původním kruhovém půdorysu. Pro přítomné zkoumání nemá věc významu, poněvadž, jak již připomenul Birnbaum,²⁸ nemohla to býti stavba kamenná, neboť takové nebyly prováděny z kamenů na sucho kladených. Také není obrys základu přesně znám, aby mohl přijíti v úvahu jako prostý půdorys kruhový. Byl-li skutečně takový, a šlo-li snad o dřevěnou kostelní budovu mnohobokou, jak míní Birnbaum, bylo by to zjednodušené napodobení centrálního typu kostelního, který se už v Čechách ujal, nejprve, pokud víme, rotundou svatovítskou v letech 926—9.

Celkem lze říci, že české rotundy prostého tvaru zaujímají dobu XI. a XII. století, dosahující ojediněle i konce X. a začátku XIII. století. V první polovině X. století je svědectvím i nálezy doložena svatovítská rotunda víceapsidová, která nepatří do této třídy, v druhé polovině téhož století je dosvědčena vyšehradská rotunda sv. Jana Evangelisty, jejíž tvar přesně neznáme. Rotundy na Levém Hradci a na Budči nemohou býti původními kostely a nelze dokázat, že stály už před svato-

X. století. Tím nabývá potvrzení svrchu uvedený dohad o posloupnosti kostelů na Budči. První misijní kostel sv. Petra byl zbudován na Budči asi ze dřeva, stranou u valu. Druhý kostel na Budči, zasvěcený P. Marii, byl už zděný a centrálněji položen v sousedství paláce. Teprve později byla místo původního kostela sv. Petra zbudována zděná rotunda a sice v jeho těsném sousedství už na valu, který zatím pozbyl opevňovacího významu, jak už *Guth* kombinoval (ČR., 180). Podle toho by budečská rotunda nepatřila mezi rané stavby toho druhu v Čechách.

²⁸ ONR., 178.

vítskou rotundou. Levohradská, pakli jsou udání Pešinova věrohodná, pocházela podle daných poměrů pravděpodobně ještě z X. století, než neznáme jejího přesného vzhledu, který mohl býti složitější. Nanejvýše ještě plzenecká rotunda dostupuje X. století, ač prostota tvaru tu nemusí býti rozhodujícím kritériem. Za této situace nelze sice žádnou z českých rotund prostého tvaru určitě klásti do X. století, než vyloučeno není, že některá, jako na př. Plzenec, ještě v X. století vznikla, po př. i Levý Hradec a Vyšehrad, jestliže tyto byly prostými útvary, což bezpečně nevíme. Poněvadž na Levém Hradci a Budči jde o druhé kostely na místě původních misijních, nelze tamní rotundy bezpečně klásti před rotundu svatovítskou, a právě budečskou, soudě podle její situace, dlužno klásti do pokročilejší doby.

Dobově nejbližší poměrně ranému vzniku českých rotund prostého tvaru zdají se býti rotundy katalonské, z nichž českým nejpodobnější je rotunda Sant Miquel de la Pobla v Lilletu, kde je sice zmínka o svěcení kostela již r. 833, ale nynější stavba má jako terminus ante quem r. 1166. Jiná, už méně podobná rotunda je na Castel de Llussà, tedy hradní kostel. V Sant Miquel de Cuixà je kruhová krypta sklenuta na střední pilíř.²⁹ Tyto rotundy byly malých rozměrů (4'50—5'80 *m* průměru), měly připojené apsidy, pouze rotunda Sant Adyntor ve Vichu, zbořená zač. XVIII. století, jí neměla, avšak měla průměr asi 19 *m*.³⁰ Není však známo, jak byla uvnitř uspořádána. Dříve uvedené rotundy byly zaklenuty kupolemi a konchami, na lodi měly vyzděné zvoníčky s prolomeným oknem pro zvon. Byly to hradní a hřbitovní kaple a vznikly asi v XI. století.³¹

Další příklad takové prosté rotundy se širokou apsidou je v Lucce vedle bývalého knížecího paláce o průměru 8 *m*. Kladena je do doby markraběnky Matyldy (1071—1115).³²

Jiná taková prostá rotunda, s malou výklenkovou apsidou v pravoúhlém plášti a lucernovitou nástavbou, je kostel P. Marie na Visu

²⁹ J. Puig y Cadafalch, A. de Falguera, J. Goday y Casals, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona 1909, II., 175, 315 násl., 369.

³⁰ Tamtéž 321.

³¹ Viz též Guth, ČR. 185.

³² B. Matějka, O původu českých rotund románských. ČČH. VII. (1901), 416 násl. Guth, ČR. 184, 185.

v Dalmacii, a vedle toho je ještě udáván původní kostel sv. Tryfona v Kotoru. Kostel P. Marie na Visu byl kladen do XI. století, zdá se však, že je opakování starého typu novostavbou XVII. století.³³ Proto není třeba stavbou se zabývat.

V úvahu nepadá rovněž poukaz, který byl učiněn³⁴ na rotundy zjištěné Filovem v jihozápadním Bulharsku a Ainalovem na Chersonu, neboť nejde tu o *prosté* rotundy, nýbrž o složité centrální budovy různých typů, z nichž důležitější budou na svém místě uvedeny.

Z tohoto zkoumání vysvítá, že prostá rotunda bez výklenků a bez ochozu, třebaže je jednoduchým typem, není vlastně ve středověku začátkem a východiskem nějakého vývoje, spějícího k členitějším útvarům. Tím byla v dávném starověku. Ve středověku se jako hromadný zjev objevuje teprve v pozdějších stoletích, dostupujíc podle prostého tvaru XI. století. V pokročilejším X. století není sice vyloučena, ale také není bezpečně doložitelná. Před tím nalézáme jen neurčité náznaky v Hersfeldu a Fuldě, avšak nejsou to sakrální budovy, neboť není tu apsid, anebo pozorujeme členitější tvary, o nichž bude řeč. Není-li prostá rotunda ve středověku východiskem vývoje, jak ze studia památek vysvítá, je spíše zjednodušením složitějších tvarů centrálních, jak bude ještě ukázáno, a složitější svatovítskou rotundu nelze vyvoditi středověkým vývojem z prostých rotund.

b) Méně řídké jsou v římské době prosté půdorysné tvary *mnohoúhelníku*. Polygon je přece jen v podstatě něco členitějšího než prostá rotunda a snad byl právě proto přijatelnější. Rané příklady na západě uvádí Birnbaum,³⁵ jako místnosti vykopané r. 1751 před Porta Salara v Římě, oktagon v Niedaltdorfu v Německu a ve Wittlichu u Trevíru, dále šestiboké baptisterium na Colle di S. Stefano u Tivoli.³⁶ Z pozdějších bylo by uvést baptisteria v Gradu a v Akvileji.

Základní půdorys čtvercový nemá pro toto zkoumání významu. Třebaže byl užíván jako půdorys vnitřních místností, přece jen nenalezl

³³ J. Strzygowski, Die altslavische Kunst. Augsburg 1929, 66, 69. *Týž*, Der vorromanische Kirchenbau der Westslaven, Slavia III. (1925), 421.

³⁴ Jaro Nebeský v posudku Dostálovy a Sochorovy publikace o kostele sv. Petra a Pavla v Řeznovicích. »Čas«, roč. 31, č. 120, ze dne 21. května 1921.

³⁵ RA. I., 34.

³⁶ G. Dehio a G. v. Bezold, Die kirchliche Baukunst des Abendlandes, Stuttgart 1884

valného rozšíření jako jednoduchý půdorys samostatných a jednoprostorových budov. Římská architektura nezůstavila tudíž za předlohy středověku prosté útvary centrálních staveb. Nanejvýše lze uvést oktagon. K prostému a základnímu tvaru rotundy dospěl středověk teprve abstrakcí a redukcí ze složitějších útvarů, antikou zůstavených.

B. Centrální prostor, rozšířený výklenky (a rameny) stejnorodými. Není-li, až na skrovné výjimky oktagonů, z nichž většina ještě patří do pozdějších století, v římské době prostých útvarů centrálních staveb, je nyní otázkou, jak se tedy snažila vytvářeti centrální prostory archi-

Obr. 19. Pompeje. Frigidarium therem. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

tektura římská, která se měla státí základem a východiskem středověké architektury. Odpověď rozvinuje V. Birnbaum, když ukazuje, jak a proč byl takový centrální prostor obklopován výklenky, čímž na místo jednotvárných ploch základní geometrické formy prostorové nastoupilo přecházení ploch a linií velmi různých, zvláště když také výklenky obdržely různou podobu, střídavě kruhovou a pravoúhlou.³⁷ Věnujme nyní pozornost jednotlivým druhům prostoru obklopeného stejnorodými výklenky, při čemž bude východiskem půdorys vnitřního prostoru.

a) *Kruh.* Výklenky rozšiřují místnost o základu kruhovém různými způsoby, z nichž důležitější bud'tež uvedeny:

a) *Místnost o základu kruhovém se čtyřmi výklenky o půdorysu polokruhovém, vybranými v rozích obvodového zdiva, majícího zevně půdorys čtvercový, takže výklenky vzhledem ke vstupu leží podle diagonálních os.* Takové místnosti shledáváme v termálních stavbách pompejských a římských.³⁸ (Obr. 19.) Dále sem patří m. j. vestibul Diokleciánova paláce ve Splitu. Útvar se rozšířil po celé říši, jak ukazují na př. místnosti římských vil ve Val Catena³⁹ nebo v Centcelles

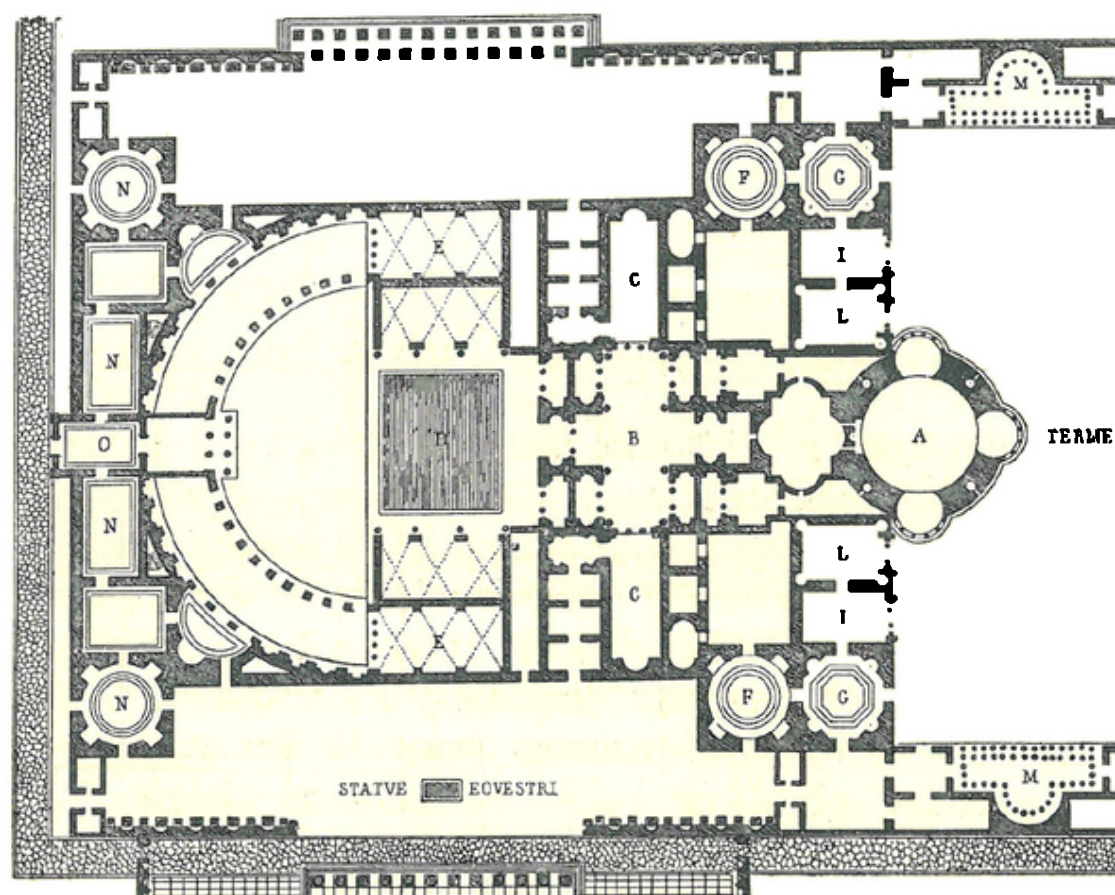
(citováno KBA.), tab. 1, 10.

³⁷ RA., I. 2., 14.

³⁸ Tamtéž 52.

v Katalonii.⁴⁰ Z křesťanské doby, asi ze VI. století, je kaple u apsidy basiliky Santa Maria Formosa v Pulji. (Podobné místnosti s výklenky pravoúhlými viz na obr. 20., prostory F a N.)

β) *Kruhová místnost se čtyřmi výklenky o půdorysu oblém, připojenými podle hlavních os.* Jde o místnosti, které svým založením jsou

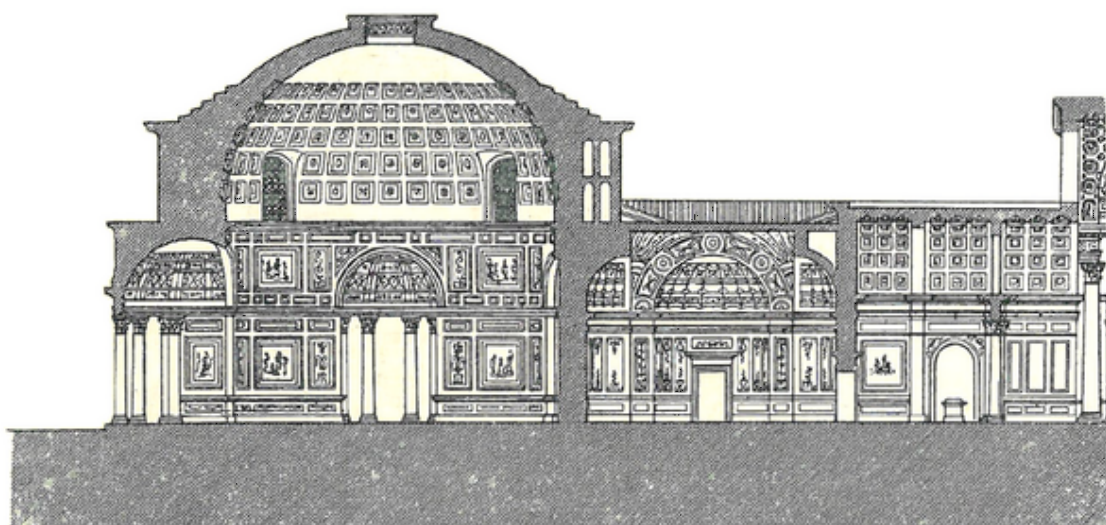
Obr. 20. Řím. Konstantinovy thermy. Půdorys. A. Vstupní sál. (Canina.)

velmi zpřízněny se svatovítskou rotundou. V římské architektuře je příkladem veliký vstupní sál Konstantinových therem v Římě. (Obr. 20 a 21.) Lázně tyto, které stávaly na jižní části Quirinalu, dnes již neexistují ani jako zříceniny, neboť začátkem XVII. století ustoupily paláci Rospigliosi, v jehož podzemních částech se něco zbytků zachovalo, kdežto jiné zbytky zašly, když byla zakládána Via Nazionale. Avšak Palladio a Serlio vynesli plány těchto therem a tak je mohl, do-

³⁹ K. M. Swoboda, *Römische und romanische Paläste*. Wien 1919, 49.

⁴⁰ Puig y Cadafalch, l. c. I., 134.

plněné ohledáním zbytků pod palácem Rospigliosi, publikovati Canina.⁴¹ Veliký vstupní sál, o nějž jde, byla rotunda o průměru 25 m, měla předloženou širokou předsíň a podle hlavních os připojené tři podkovovité apsidy, z poloviny uzavřené v síle obvodové zdi, nesoucí kupoli, z poloviny pak prolomené. Dispozičně příbuzné, třebaže skromných rozměrů, je malé baptisterium na Chersonesu ze VI.—VII. století, kruhové se čtyřmi podkovovitými apsidami, dosti nepravidelně pro-

Scala dei Metri 1" = 100'

Obr. 21. Řím. Konstantinovy thermy. Vstupní sál. Řez. (Canina.)

vedenými. Asi z X. století pochází rotunda sv. Felixe a Adaukta na Wawelu v Krakově (obr. 98 a 99), vykazující čtyřlíst podkovovitých apsid kolem základní budovy o půdorysu kruhovém.⁴² Vzniká tím půdorys křížový, o němž ještě bude řeč.

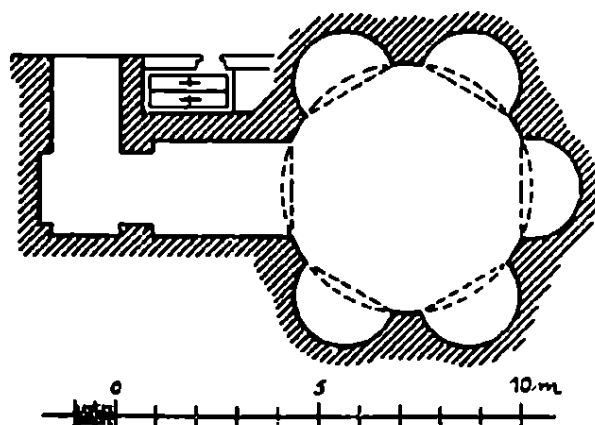
γ) *Místnost kruhová, rozšířená větším počtem stejnorodých výklenků, v obvodové zdi vybraných a navzájem přiléhajících.* Počet výklenků, připojovaných k základnímu prostoru válcovému, vyrůstal ve věnec, takže se výklenky při svém vzniku téměř dotýkaly. Bartolomeo Suardi, zvaný Bramantino, který kolem r. 1660 zakresloval zbytky římských

⁴¹ L. Canina, Gli edifizj di Roma antica. Vol. III., Roma 1851, Testo 84. Tab. IV. 220, 221. O. Richter, Topographie der Stadt Rom, München 1901, 296 (v Müllerově Handbuch der klass. Altertums-Wissenschaft, sv. III., 3).

⁴² A. Szysko-Bohusz, Rotunda świętych Feliksa i Adaukta na Wawelu. Rocznik Kra-

staveb, uvádí kruhové místnosti s 8, 12 a 16 *polokruhovými* výklenky ve zdi vybranými. Útvar tento přešel do středověké architektury kostelní a tak má rotunda sv. Uršuly v Zadru (obr. 22) šest polokruhových výklenků⁴³ a také jedna z katalonských rotund XI. stol., Sant Pere' l Gros, postavená »extra muros« v Cerveře, má v obvodové zdi vybrané polokruhové výklenky.⁴⁴

Kruhový prostor s věncem *pravoúhlých* výklenků v obvodové zdi vy-

Obr. 22. Zadar. Rotunda sv. Uršuly. Půdorys. (Gerber.)

braných lze shledati na př. v thermách Karakallových. Z křesťanské doby lze příkladem uvést rotundy sv. Ondřeje a Petronilly vedle svatopetrské basiliky v Římě s osmi vybranými výklenky, původně mausolea theodosiánského rodu (obr. 23), čímž počet takových útvarů není ovšem vyčerpán. Týž prostor s pravoúhlými výklenky obvodovou zdí prostupujícími lze doložit v Hadriánově vile v Tivoli.⁴⁵ Z lázeňských a pohřebištních staveb v různých částech říše bylo by možno snést ještě mnohé příklady.

8) *Místnost kruhová, rozšířená věncem výklenků v podvalu vybraných.* Poněvadž příbuzných mnohobokých staveb není tolik, bude o nich zmínka již na tomto místě. Útvar tento je důležitý pro poznání středověkých rotund. Základní rotunda anebo polygon jsou rozšířeny výklenky vybranými v obvodové zdi, na níž, jako na širším podvalu,

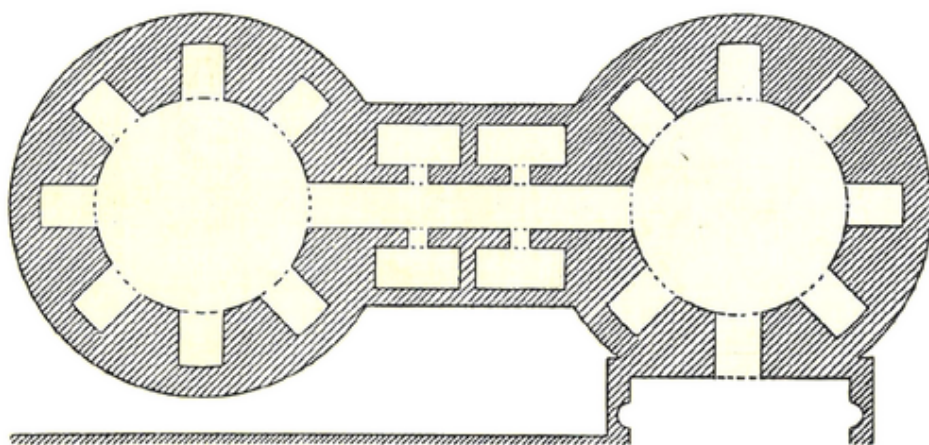
kowski XVIII., 53 násl.

⁴³ W. Gerber, l. c. 96.

⁴⁴ Puig y Cadafalch, l. c. II., 318.

⁴⁵ Dehio-Bezold, KBA., tab. 1, 13; tab. 18; I., 24; tab. 12, 1.

stojí pak užší obvodová zeď (tambur) vrchní části vlastní rotundy. Nejranějším reprezentantem tohoto typu je Agios Georgios v Soluni (obr. 24 a 25), kladený do IV. století, kruhový, mající kupoli o průměru 24 m a ve zdi, 6 m silné, osm pravoúhlých výklenků. Na západě je tento typ doložen na př. kostelem sv. Gereona v Kolíně n. R., podle založení kladeným do VI. století, jehož půdorysem je podle hlavní osy protažený desítiúhelník s připojenými vybranými polokruhovými výklenky. Vrchní části jsou však pozdějšími přestavbami značně pozměněny.⁴⁶

Obr. 23. Řím. Rotundy sv. Ondřeje a sv. Petronily vedle bývalé basiliky sv. Petra. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

Zato původní tvar zachovává baptisterium v Zadru, šestiboké se šesti polokruhovými výklenky.⁴⁷ Pokračují rotundy s osmi polokruhovými výklenky v širší podvalové zdi vybranými, při čemž vstupní výklenek je prolomen, jako hradní rotunda na Marienberku u Würzburgu,⁴⁸ kaple P. Marie v Ludwigstattu v Horním Francku, dosud dobře neuveřejněná a přesně nedatovaná,⁴⁹ rozhodně však patřící ještě do sklonku prvního tisíciletí, a kaple v Altöttingu.⁵⁰

⁴⁶ Dehio-Bezold, KBA., I., 156; tab. 41; 9, 10. P. Clemen, Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden, Düsseldorf 1916, 136, považuje původní výklenky za prostupující.

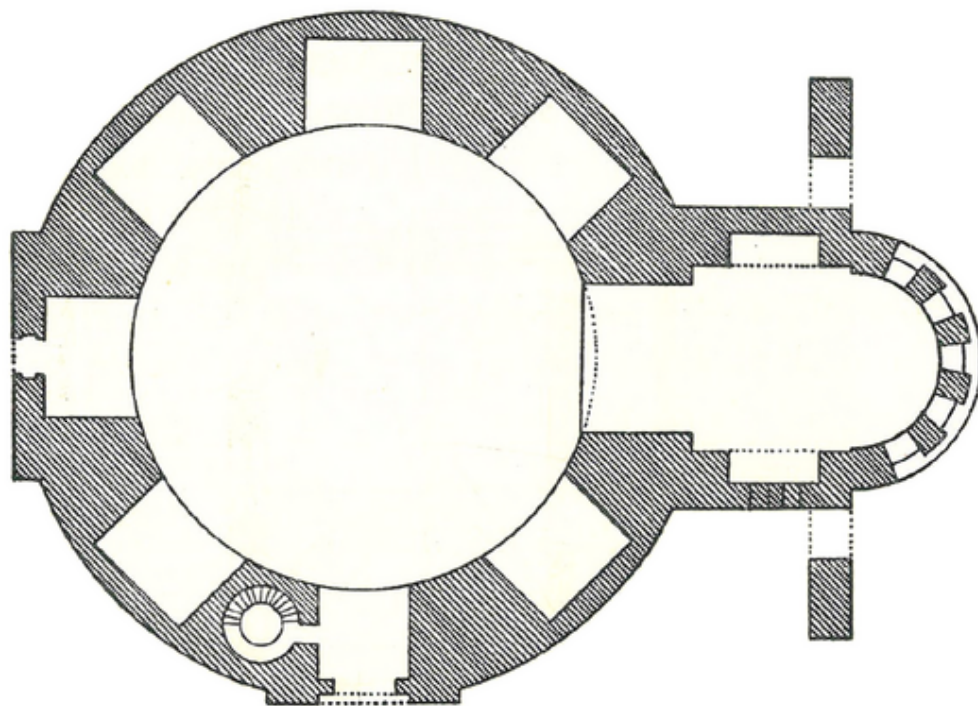
⁴⁷ Gerber, I. c. 107.

⁴⁸ Die Kunstdenkmäler des Königr. Bayern III. Unter-Franken. XII., 402.

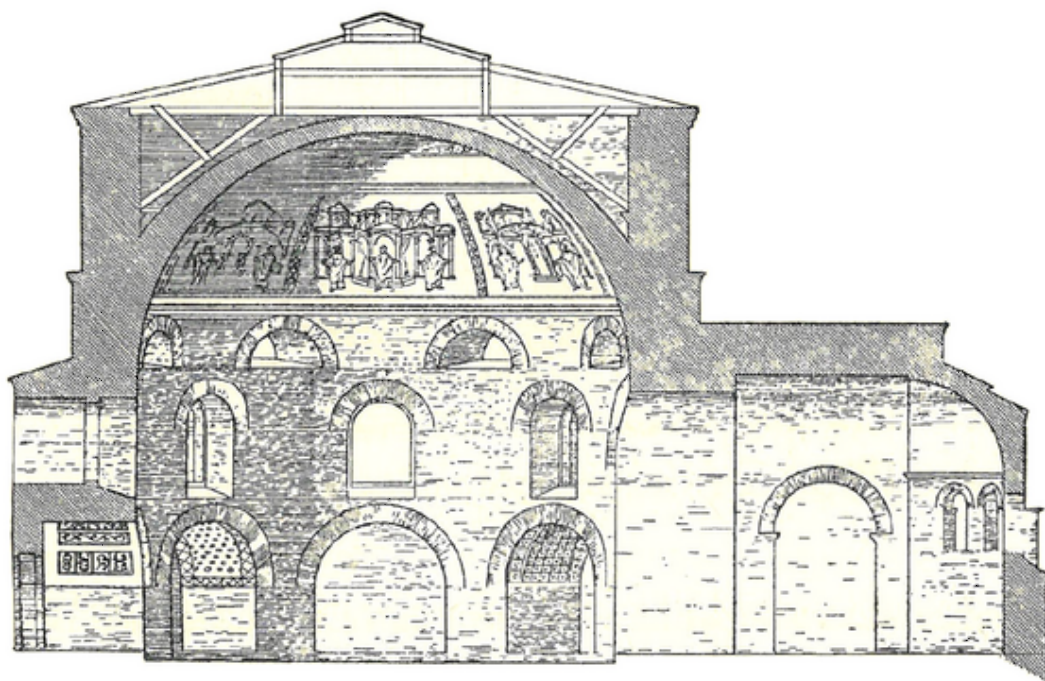
⁴⁹ P. Frankl, Die frühmittelalterliche und romanische Baukunst v Burger-Brinckmannově Handbuch der Kunstwissenschaft, Wildpark-Potsdam 1926, I. násl.

⁵⁰ Die Kunstdenkmale des Regierungsbezirkes Oberbayern. I. 3., 2384.

VÁCLAVOVA ROTUNDA SVATÉHO VÍTA

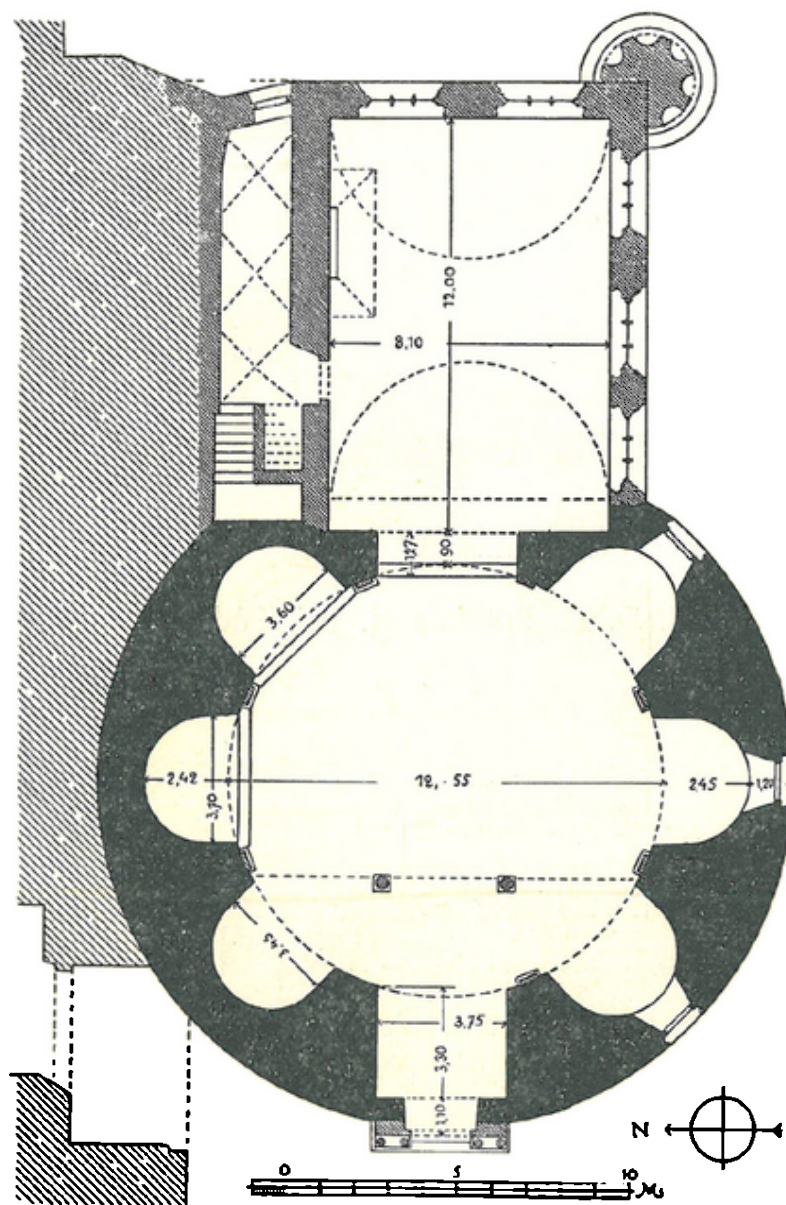

Obr. 24. Soluň. Rotunda sv. Jiří. Půdorys. (Barsov.)

Obr. 25. Soluň. Rotunda sv. Jiří. Podélný řez. (Barsov.)

Příbuzná je kaple P. Marie v Mettlachu, zvaná »der Alte Turm« a postavená mezi r. 975—993, třípatrový oktagon, mající v přízemí v jednotlivých stranách půlkruhové výklenky, nad nimi v patře ochozovou

Obr. 26. Würzburg. Rotunda P. Marie na Marienbergu. Půdorys. (Kunstdenkmäler des K. Bayern.)

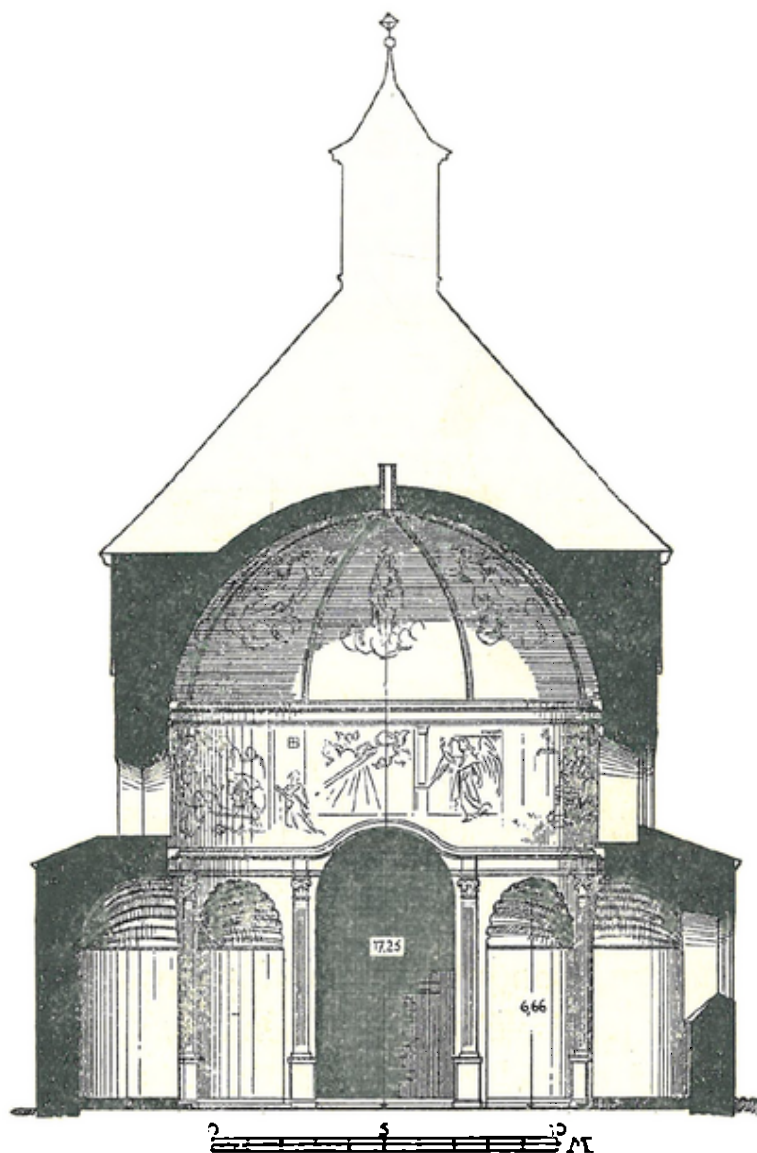
tribunu, vybranou v síle zdi, a v druhém patře ve zúžené zdi okna a nad tím plochý strop.⁵¹

Typ podvalové rotundy doznívá až na Podkarpatské Rusi v Horja-

⁵¹ *Dehio-Bezold*, KBA., I., 156; tab. 41; 9, 10.

⁵² *V. Založiecki*, Hradní kaple v Horjanech, Pam. arch. XXXIV (1924—5), 372 násl.

nech hradní rotundou asi z XII. století.⁵² Také v Armenii jsou zachovány podobné rotundy šestivýklenkové (kostel sv. Řehoře v Ani z pol. X. století, jiná tamtéž na hradě a třetí v okolí), anebo osmivýklenkové (kostel sv. Vykupitele v Ani).⁵³

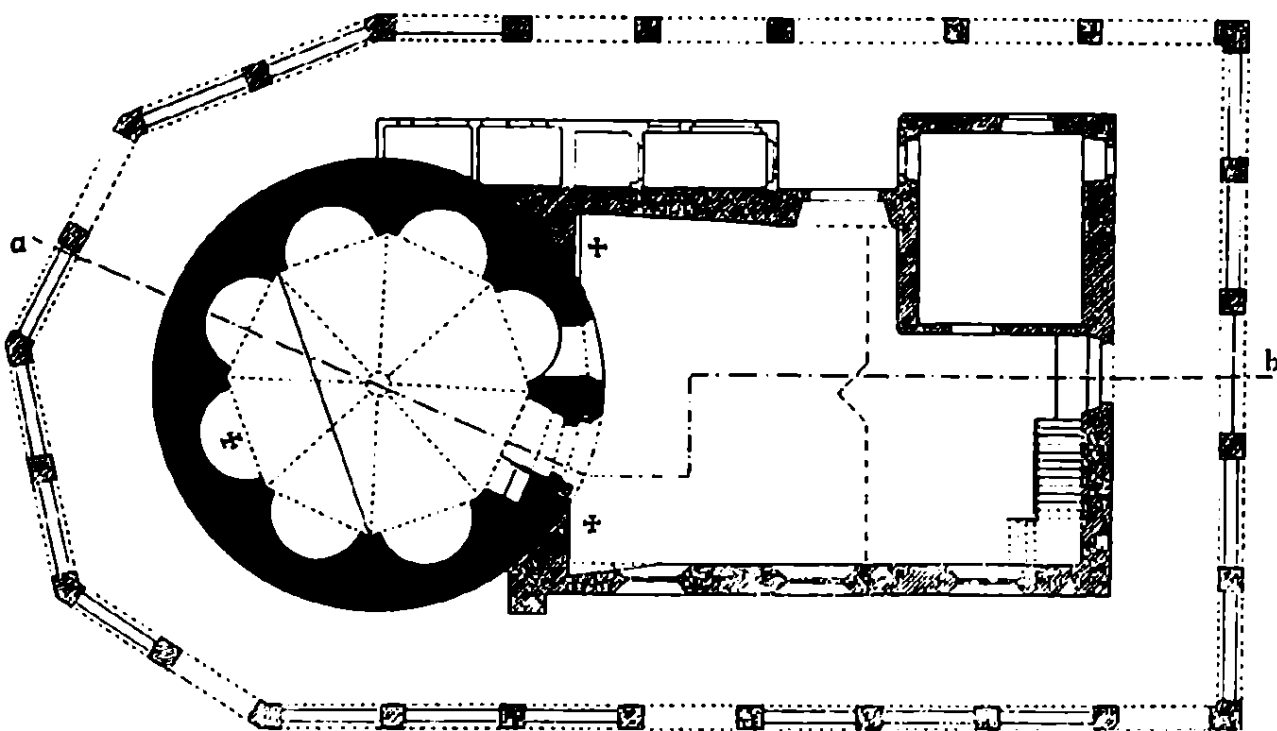

Obr. 27. Würzburg. Rotunda P. Marie na Marienbergu. Příčný řez. (Kunstdenkmäler des K. Bayern.)

Poněvadž pro poznání povahy našich rotund by mohly přijíti tvarem i rozměry v úvahu rotundy ve Würzburgu a Altöttingu, budiž jim věnována větší pozornost. Rotunda na Marienberku u Würzburgu, podle

⁵³ J. Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier und Europa*, Wien 1918 (citováno »Armenien«), I., 126, 134.

polohy hradní kostel (obr. 26 a 27), obsahuje ve spodní širší části osm vybraných výklenků, z nichž západní vstupní je pravoúhlý, východní oltářní zničen přístavbou, ostatní pak jsou polokruhové. Vnitřní prostor má průměr 12'55 m, výklenky hloubku 2'42 m a šířku 3'42 až 3'60 m, zdivo pak spodní části největší sílu 3'65 m. Horní část, válcový tambur, má zdivo o síle 1'60 m, postačující, aby neslo klenutou ku-

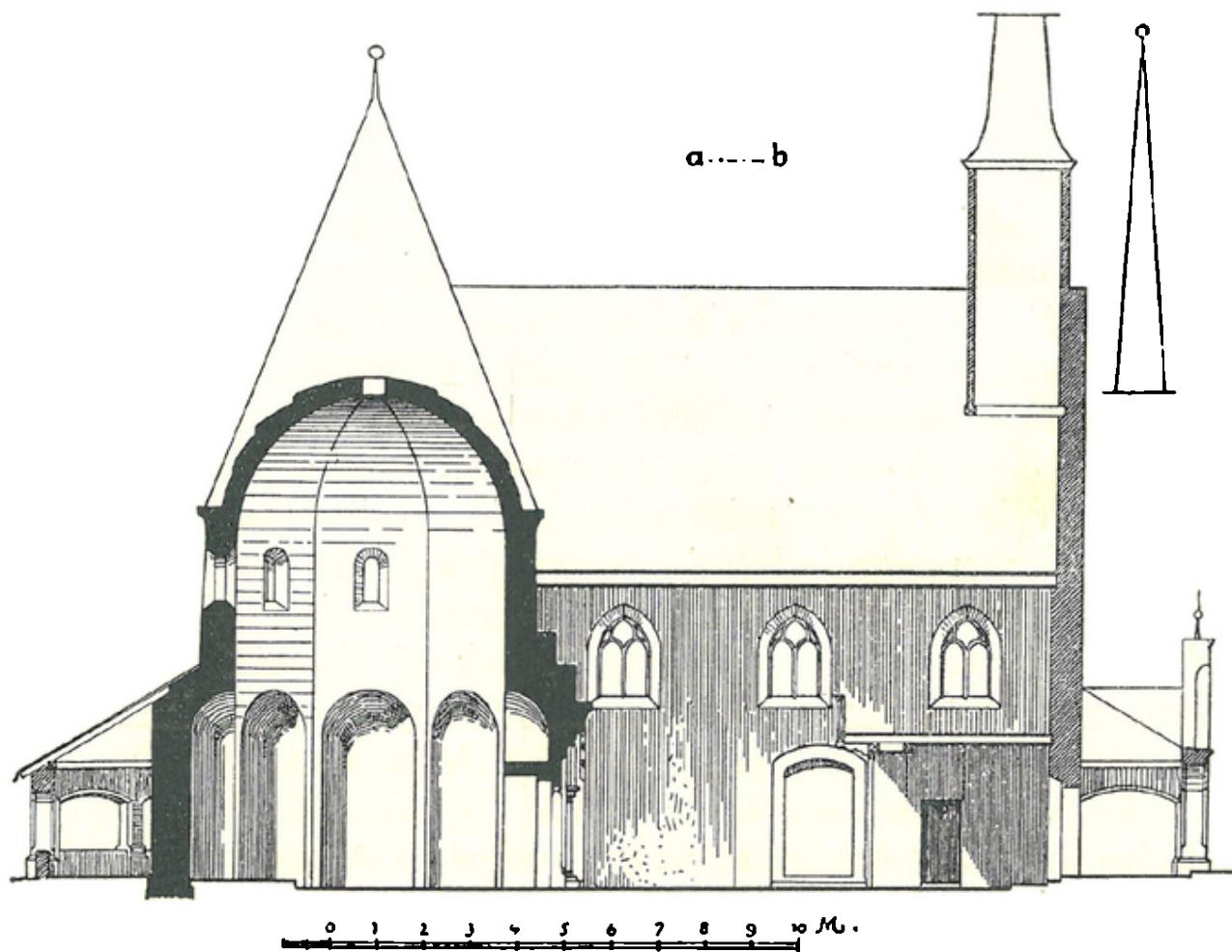

Obr. 28. Altötting. Heilige Kapelle. Půdorys. (Kunstdenkmäler des K. Bayern.)

poli značného průměru. Spodní část, širší podval, nemá zevního členění, avšak horní část je zevně členěna lisénami, spojenými s obloučkovým vlysem, nad nímž původně níže než dnes nasazovala střecha, kde byla též část římsy shledána. Nepatrná nástavba se udála asi r. 1536. Poněvadž bylo shledáno, že spodní i horní část jsou jednotného materiálu i techniky, je dnes jisto, že celá budova (až na nepatrnou nástavbu nad obloučkovým vlysem) je jednotnou stavbou, s níž souvisí také obloučkový vlys a lisény. Nejstarší zmínka o kostele P. Marie ve Würzburgu datuje se z 19. prosince 822, *basilica infra praedictum castrum in honore sanctae Mariae constructa*. Zpráva ze XIV. století

⁵⁴ Die Kunstdenkmäler des Königreiches Bayern. III. Unter-Franken. XII. Würzburg, bearbeitet von Felix Mader. München 1915, 402 násl.

udává, že vévoda Hedan r. 706 na hradě vystavěl kapli P. Marie.⁵⁴ Zprávy samy o sobě by nebyly přesvědčující, neboť mohou se týkati dřívějšího kostela a druhá nadto je příliš pozdní; jiné pochybnosti o tak časném datování würzburské rotundy byly uvedeny už svrchu v první kapitole. Avšak srovnání s následující rotundou přesvědčí, že marienberskou rotundu ve Würzburgu nutno klásti aspoň do karolin-

Obr. 29. Altötting. Heilige Kapelle. Podélný řez. (Kunstdenkmäler des K. Bayern.)

ské doby IX. století. Pro stavební podrobnosti svatovítské rotundy přináší würzburská kaple doklad lisén, spojených tu s obloučkovým vlysem.

Kaple v Altöttingu v Bavorsku také je dnes přístavbou pozměněna. (Obr. 28 a 29.) Vlastní rotunda je uvnitř osmiboká s tolikéž polokruhovými výklenky, jen vstupní je pravoúhlý. Také zde jsou výklenky vybrány v širší spodní zdi o půdorysu zevně kruhovém, na níž spočívá

užší horní část, válcový tambur, nesoucí osmilstou kupoli (klášterní klenbu). Horní zeď nevystupuje přímo, nýbrž šikmo se zúžuje, aby zachycovala postranní tlak. V této části je v jednotlivých stranách po jednom okně polokruhem uzavřeném. Také tato budova je jednotnou stavbou z lomového zdiva tuffového, až na zjevné pozdější přídavky, jako portál. Rozměry jsou značně menší než ve Würzburgu. Průměr (bez apsid) obnáší asi 5'80 m, podle diagonály 6'25 m, s apsidami (o poloměru necelého metru) asi 7'70 m, zdivo podvalu je 0'80—1'50 m silné. Datování naznačuje okolnost, že Ötting se stal 788 karolinským statkem a sídlem (*curtis regia*), kde Ludvík Němec mezi 832—837 v královské falci opětovně a Karlman s oblibou přebýval a 876 založil klášter (*monasterium noviter a nobis a fundamentis constructum*), vedle něhož se r. 877 rozlišuje jiná, starší kaple (*capella*), o níž je i později (*capella Ottinga*) častější zmínka (v letech 877, 993, 1052, 1063).⁵⁶ Z toho následuje, že kapli nutno klásti do IX. století.

Všechny tyto půdorysy naznačují prostory vesměs soustředné, při nichž nanejvýše vstupem a přičleněnou apsidou byla zdůrazněna hlavní osa. Jiné směry zdůrazní dispozice následující.

ε) *Místnost kruhová, rozšířená věncem stejnorodých výklenků, obvodovou zdí prostupujících.* Příkladem takové dispozice je rotunda u Říma na cestě do Marina, jak ji zakreslil Sangallo ve svazku výkresů, chovaném dnes ve Vatikánské knihovně.⁵⁶ Mezi osmi polokruhovými výklenky byly založeny opěráky. Podobné dispozice, bez vložených opěráků, lze shledati v Arménsku, na př. šestilisty v Achureanském údolí, v Ani a Kiaglisu, u nichž vnější plášť podkovovitých výklenků je polygonální.⁵⁷ Bližším příkladem je rotunda v Prěslavu v Bulharsku, kterou od r. 1927 vykopal Kr. Mijatev. (Obr. 83.) Rotunda je součástí velkého komplexu stavebního, který počíná pravoúhlým atriem, tedy otevřeným dvorem, jehož tři stěny jsou prostoupeny dotýkajícími se půlkruhovými apsidami a mají dotykovým hranám, zevně zesíleným opěráky, uvnitř představené sloupy. Čtvrtou stranu atria tvoří přímé průčelí kostelní, rozšířené po obou stranách věžemi o půdorysu kru-

⁵⁵ Die Kunstdenkmale des Königreiches Bayern. I. Oberbayern. III., 2379 násl.

⁵⁶ G. T. Rivoira, Le origini della architettura lombarda, Milano 1908, 305.

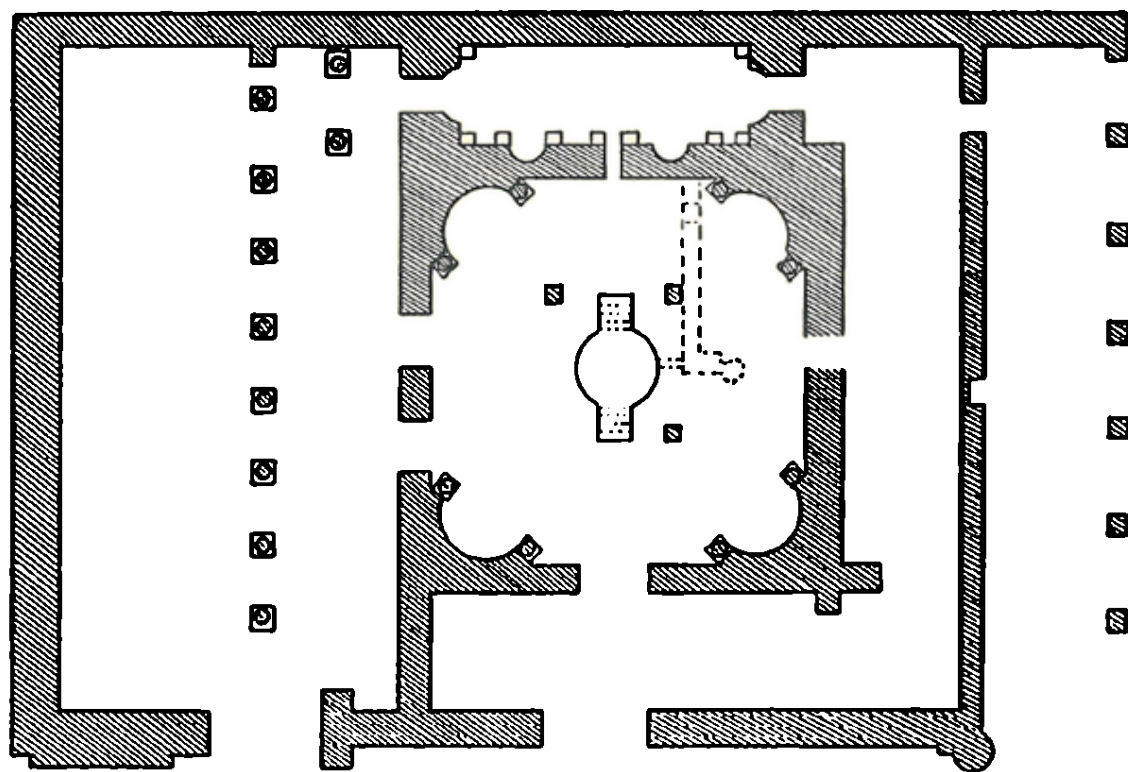
⁵⁷ Strzygowski, Armenien, 130.

hová. Za průčelím leží narthex, dvěma řadami dvou sloupů rozdělený na tři lodi, k němuž po stranách přiléhají dvě pravoúhlé místnosti, z nichž pravá, obsahující nádrž, byla podle všeho baptisteriem. Za narthexem leží teprve centrální budova o průměru 10·30 m, která podle založení je dvanáctilistou. Vpravo a vlevo jsou připojeny vždy čtyři malé prostupující polokruhové výklenky, tři západní výklenky jsou jako vchod do narthexu prolomeny, východní výklenek je rozšířen v pravoúhlé béma, ukončené apsidou. Dotykovým hranám polokruhových výklenků jsou stejně jako v atriu představeny sloupy, a zevně mezi výklenky stojí také opěráky. Centrální budova přěslavská patří tedy do třídy výklenkových prostorů s představeným sloupořadím, jako jsou Jupiterův chrám ve Splitu, baptisterium v Saloně, oktogony v Hierapoli a Nysse, martyria v Miletu a Brusse, kterým po této stránce není věnována zvláštní pozornost při tomto studiu. Současně však je přěslavská rotunda dokladem prostupujících polokruhových apsid, všestranně k centrálnímu prostoru přičleněných, čehož příkladem v římské době je uvedená rotunda na cestě do Marina, Sangallem zakreslená, která má rovněž mezi apsidy vsunuté opěráky. Prostupující výklenky u římských polygonů budou ukázány v následujícím bodě. Prozatím nutno se ještě vrátiti k některým zvláštnostem přěslavským.

Nejasno je především, zač jest centrální prostor v Přěslavu považovati. Založení vstupu nasvědčuje polygonální disposici, kterou též naznačuje způsob, jak přiléhá kněžiště. Jde však o rotundu s pláštěm asi mnohobokým. Nezvykle pohnuté, takřka barokní, je vzezření vnějšího obvodu, kde apsida přiléhá k apsidě a ze zvlněné plochy vystupují opěráky, patrně podmíněné i konstruktivními důvody. Nezvyklá je také výzdoba. Vedle plastické dekorace, obsahující částečně málo známé motivy, byly nalezeny malé hliněné desky, na nichž na bílé půdě byly různobarevně kresleny motivy rostlinné, zvířecí i figurální. Podobné desky byly od r. 1909 nalézány v blízké Patlejně, kde car Simeon v letech 896—906 zvětšil a ozdobil klášterní kostel. Této keramické výzdoby bylo v Přěslavu s mramorovými deskami užito k obložení stěn. Také podle jiných náznaků lze usuzovati, že ze začátku X. století, nanejvýš z konce IX. století, pochází stavba, v níž, podobně jako v Patlejně, byla nalezena nástěnná grafitta, psaná nejen starobylým

písmem kyrilským, nýbrž též hlaholsky.⁵⁸ Atrium je patrně později přistavěno z jiného materiálu, ale v témž tvarosloví, takže Mijatev dokonce soudí, že jde o stejného architekta.

b) *Mnohoúhelník*. Podobně jako při základním půdorysu kruhovém lze sledovat také při základním půdorysu mnohoúhelníkovém místnosti s výklenky stejnorodými, v obvodovém zdivu vybranými. Výklenky přiléhají ke stranám buď střídavě anebo nepřetržitě. Prvního druhu je

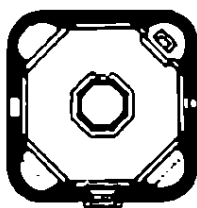
Obr. 30. Veliké baptisterium Menasova města. Půdorys. (Kaufmann.)

na př. místnost v termách Karakallových v Římě, osmiboká se čtyřmi polokruhovými výklenky podle diagonál uspořádanými,⁵⁹ anebo místnosti G na půdorysu Konstantinových therem. (Obr. 15.) Z křesťanské doby je m. j. podobné baptisterium při kostele Hagia Sofia v Cařihradě anebo baptisterium Menasova města.⁶⁰ (Obr. 30.) Typické u těchto

⁵⁸ K. Mijatev, Die Rundkirche von Preslav. Byzantinische Zeitschrift XXX. (1929—30), Festgabe A. Heisenberg, 561 násl. Viz též M. Weingart v »Byzantinoslavica« II. (1930), 166 násl. a B. Filov, Geschichte der altbulgarischen Kunst, Berlin-Leipzig 1932, 29 násl.

⁶⁰ Dehio-Bezold, KBA., tab. 1, 2.

osmibokých baptisterií je uspořádání čtyř výklenků podle diagonálních os ve zdivu o vnějším půdorysu čtvercovém, podobně jako u kruhově založených frigidarií pompejských. Totéž uspořádání stejnorodých výklenků je zachováno i tehdy, když *výklenky obvodovou zdí prostupují*, jako čtyři půlkruhové výklenky při Neonově baptisteriu orthodoxních (S. Giovanni in fonte) v Ravenně z pol. V. stol.⁶¹ (Obr. 31.) Podle hlavních os jsou přičleněna tři pravoúhlá prostupující ramena a jedno

Obr. 31. Ravenna. Neonovo baptisterium orthodoxních. (S. Giovanni in Fonte.) Půdorys. (Dehio-Bezold.)

půlkruhové (apsida) k oktagonu v Binbirkilisse.⁶² Zde zasáhlo již jiné pojmání prostorové než u baptisterií: vlastní dispozice křížová, o jejímž vzniku bude pojednáno níže. Při *všech stranách* má prostupující půlkruhové výklenky desítiboká stavba Minerva Medica v Římě, pocházející z III. stol.⁶³ (obr. 70 a 71); Daurade v Toulouse (VI.—VII. století) o půdorysu protáhlého desítiúhelníku měla také vybrané pravoúhlé výklenky ve stěnách.⁶⁴ O polygonech s výklenky při všech stranách v podvalu vybranými byla už svrchu zmínka pod δ).

c) *Čtverec. (Prostory křížově založené.)* Význam prostorového rozšíření čtverce připojenými výklenky spočívá v tom, že jím nutně vzniká *dispozice křížová*, jestliže je ke každé straně připojen výklenek, po př. nedokonale křížová, trojlistová, děje-li se tak pouze u tří stran. Podle základu připojených výklenků jest hlavně rozeznávati pravoúhlé a polokruhové výklenky. Poněvadž výklenky se mohou připojovati k základnímu čtverci buď po celé jeho straně anebo jen po části strany, vznikají další varianty jak vnitřního, tak zevního utváření.

⁶⁰ K. M. Kaufmann, Die Menasstadt, I. Leipzig 1910, 97.

⁶¹ Dehio-Bezold, KBA., tab. 3, 7.

⁶² C. Holzmann, Binbirkilisse, Hamburg 1904, tab. 8.

⁶³ Dehio-Bezold, KBA., tab. 4, 1.

⁶⁴ P. Clemen, I. c. 186.

Jestliže *výklenky přiléhají* k základnímu čtverci *po celé jeho straně*, vzniká půdorys křížový s rameny pravoúhlými anebo polokruhovými, při čemž se vystupující ramena navzájem dotýkají, takže základní útvar o půdorysu čtvercovém v přízemí zjevně se neuplatňuje, nýbrž jen ono křížové sdružení ramen.

Jsou-li však připojené *výklenky užší stran základního čtverce*, zbývají uvnitř ze stěn původního čtverce jen jeho rohy, působící dojmem pilířů se zářezy anebo pilířů přes roh lomených. Tím pak, že prostupující ramena jsou užší stran základního čtverce, přichází základní těleso zevně mezi výklenky anebo rameny k platnosti buď svým vlastním tvarem (hranol) anebo jinorodým zevním pláštěm (na př. jako válec).

Další rozlišení těchto budov hledí k výškovému poměru hlavního a bočních prostorů, je-li totiž hlavní prostor vyšší bočních, či nikoliv. Při našem zkoumání nejde tudíž jen o základní tvar čtverce, bočně rozšiřovaného, nýbrž vůbec o křížové dispozice, pro zkoumání svatovítské rotundy proto důležité, poněvadž měla křížově rozložené apsidy. Takové dispozice jsou dosvědčeny v římské architektuře profanní⁶⁵ a z architektury kostelní lze uvést podle dosvědčeného nápisu kostel sv. Apoštolů, nyní S. Nazaro v Miláně, posvěcený sv. Ambrožem (374—397).⁶⁶ Bohužel neznáme přesněji jeho tvaru. Není vyloučeno, že křížového založení byl už kostel sv. Apoštolů v Cařihradě, Konstantinem postavený, Řehořem Nazianským zvaný σταυρότυπος.⁶⁷ Ani tu nelze přesně určit tvar. Jen tolik se zdá jisto, že nebyl zaklenut, pročez byl zván ξυλότρουλος. Určitě křížového založení byla Justiniánova kupolová novostavba téhož kostela, o níž bude zmínka v následující kapitole. V Syrii nejstarší kostel křížového založení byl budován biskupem Porfyriem na místě zbořeného Marnionu v Gaze od r. 402 po dobu pěti let.⁶⁸ Jiný křížový kostel byl nad Jakubovou studánkou v Sichemu v Palestině.⁶⁹ Podrobný tvar těchto kostelů nelze přesně zjistiti. Na

⁶⁵ Birnbaum, RA., I., 1., 11.

⁶⁶ »Forma crucis templum est.« MG. Ss. VIII., 40.

⁶⁷ Heisenbergovy důvody pro prostý basilikální prostor nebyly sice zhola vyvráceny, ale přece jen zvklány Weigandem a Bühlmannem. Srov. M. Bühlmann, Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche. Heidelberg 1914, 25.

⁶⁸ J. Strzykowski, Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte, Leipzig 1930, 137. Birnbaum RA., I. 1., 12.

západě neklenutý kostel křížového založení je Santa Croce v Ravenně, který prodělal mnoho změn.

Přihlédněme nyní konkrétně ke vzniku křížové dispozice.

a) *Výklenky pravoúhlé v celé šířce stran základního čtverce.* Hlavní místnost o půdorysu čtvercovém bývá zaklenuta křížově a po každé straně přiléhají mělké výklenky o půdorysu pravoúhlém, valeně zaklenuté, takže vzniká půdorys řeckého kříže. V rozích základního čtverce stojí pilíře, které nesou klenbu hlavního prostoru i výklenků. Birnbaum sledoval tuto disposici od basiliky ve flaviovském paláci na Palatině až k památkám ravenským, t. j. kapli v arcibiskupském paláci a spodní místnosti v mausoleu Theodorichově.⁷⁰ Výklenky jsou obsaženy v plášti zdiva, mající zevně buď stejný půdorys s hlavní místností (čtverec), anebo různý (na př. kruhový). V antice sem patří celá řada budov lázeňských a pohřebištních, z doby křesťanské pak různé kaple, původně snad též určení pohřebištního, jako kaple po stranách trojapsidálního prostoru přistavěného k basilice v Thebesse v Alžírsku z rané doby křesťanské.⁷¹ Memoriální typ o půdorysu řeckého kříže je na Taurském Chersonesu doložen třemi hrobními kostelíky. Dva z nich jsou rozšířeny apsidou, všechny mají po stranách východního ramene kaple, ramena jsou zaklenuta valeně, střední prostor byl snad zaklenut kupolí. Podle rázu plastické výzdoby spadají do VI.—VII. století.⁷² Pro přítomné studium nemá tolik významu, aby byly podrobněji shledávány příklady této dispozice.

β) *Výklenky pravoúhlé, užší bočních stěn vyššího středního prostoru o základně čtvercové, zaklenutého kupolí na čtyřbokém tamburu.* Vzniká tak místnost křížová s ramený valeně klenutými, ale mající zářezy v rozích kol středního čtverce. Vznik této dispozice v římské architektuře prostudoval opět Birnbaum.⁷³ Ve starokřesťanské architektuře je dokladem tohoto typu m. j. kaple Sant' Ippolito na východní straně kostela

⁶⁹ Birnbaum, RA., I. 1., 12.

⁷⁰ Tamtéž.

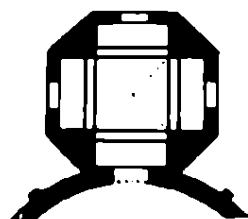
⁷¹ Půdorys viz St. Gsell, I. c. II., 267., 274.

⁷² O. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst v Burger-Brinckmannově Handbuch der Kunstwissenschaft, 382.

⁷³ RA., I. 1., 25.

San Lorenzo v Miláně (obr. 32), aspoň z 2. pol. V. století, zevně osmiboká, mající uvnitř do pilířů, zářezy odstupněných, vestavěné sloupy.

Významnější jsou ony, kde výklenky nebyly vybrány v mase zdiva, jako v uvedeném příkladu, nýbrž prostupovaly i zevně, kde se tím stávala vnitřní křížová dispozice patrnou. Příkladem budiž t. zv. mausoleum Gally Placidie v Ravenně, stavba 1. poloviny VI. století. (Obr. 33 a 34.) Po třech stranách jsou k základnímu čtverci připojena ramena o půdorysu čtvercovém, kdežto na vstupní straně je rameno o půl čtverce

Obr. 32. Milán. Kaple Sant' Ippolito u kostela San Lorenzo. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

prodlouženo, takže jde vlastně o podélný kostel se zcentralizovaným uzávěrem. Zaklenutý střední prostor je nad boční ramena vyvýšen a zaklenut kupolí. Zářezy ve vnitřních nárožních pilířích povstávají tím, že zaklenutá křížová ramena jsou o něco málo užší než strana základního čtverce, takže pilíře jsou ob roh lomeny.⁷⁴ Oblouk sám odstupněn není, nýbrž leží vždy v jakémsi ústupku.

Do karolinské doby přivádí kostel sv. Kříže v Kninu v Dalmacii, postavený nejspíše na začátku IX. století. (Obr. 35 a 36.) K základnímu čtverci připojují se ve směrech hlavních os křížově čtyři ramena, tři pravoúhlá a jedno polokruhové, tvořící apsidu. K bočním ramenům přiléhají po straně východní podružné apsidy. Tím, že jsou ramena užší základního čtverce, vznikají zářezy v nárožních pilířích. Střední vyvýšený prostor je zaklenut kupolí na pendantivech, ramena v koncích konchami. Zevně je zeď členěna slepými arkádami.⁷⁵

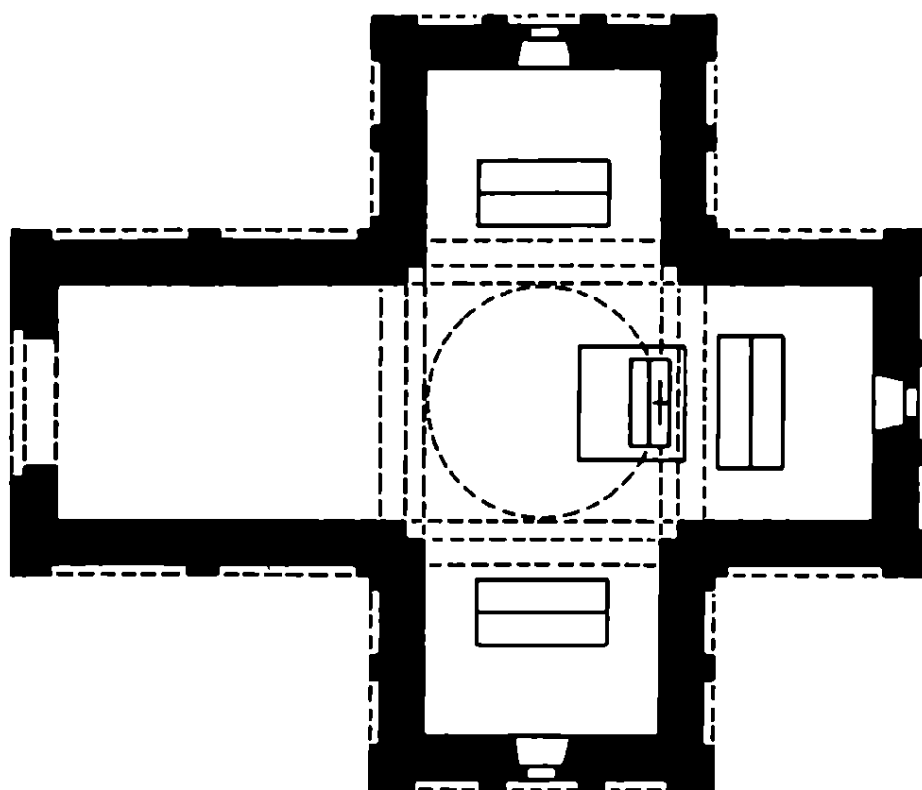
Typ centrální stavby křížové s pravoúhlými užšími rameny (s výjimkou východního apsidového) a vyvýšeným středem s kupolí opakuje sv. Vít v Zadru. Nárožní pilíře se zářezy má malý pohřební kostel sv.

⁷⁴ *Birnbaum, RA.*, I. 1., 11 násl.

⁷⁵ *M. Vasić* v Bulíčově sborníku: *Buličev Zbornik*. Zagreb 1924, 449. *Gerber*, I. c., 115.

Kateřiny na Scoglio Santa Caterina u Pulje, kladený až do VI. století, a pro nás proto zajímavý, poněvadž apsida nasazuje odstupněným triumfálním obloukem.⁷⁶

Větší ještě odstupnění nastalo tam, kde základní prostor o půdorysu čtvercovém byl rozšířen užšími mělkými výklenky a k nim přičleněna zase užší ramena. Nárožní pilíře měly tu tři ústupky.⁷⁷ Než tyto složi-

Obr. 33. Ravenna. Mausoleum Gally Placidie. Půdorys. (Gerber.)

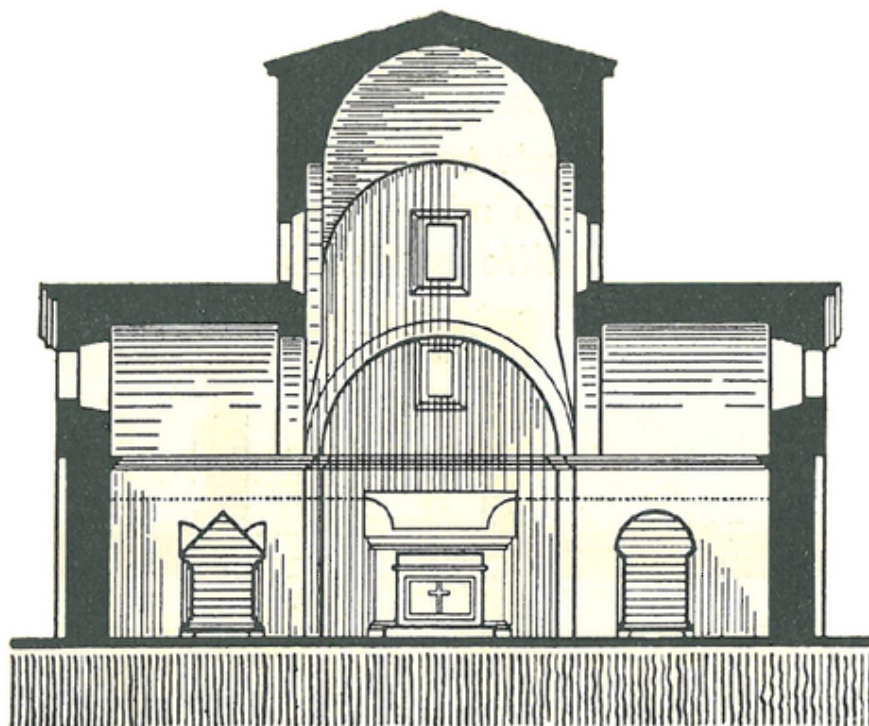
tější útvary sledovati přesahuje meze této práce.

Tolik aspoň je důležité pro přítomné zkoumání konstatovati, že se v době karolinské velmi ujala křížová dispozice s prostupujícími rameny, uvnitř ústupkově nasazenými k hlavnímu prostoru čtyřbokému. Tím byly poznány některé tvárné principy, zjištěné při svatovítské rotundě.

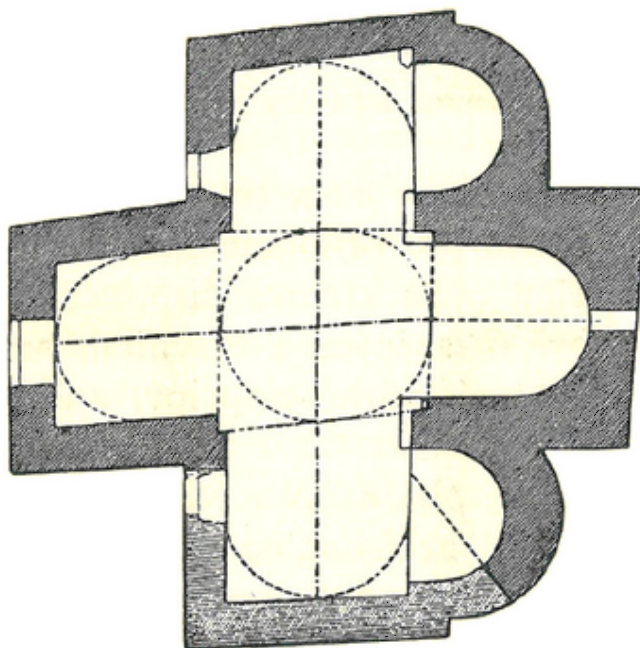
1) *Výklenky pravoúhlé, přiléhající v celé šířce stran k vyššímu prostoru o základně čtvercové, zaklenutému kupolí. Základem tohoto pro-*

⁷⁶ Gerber, I. c. 96, 62.

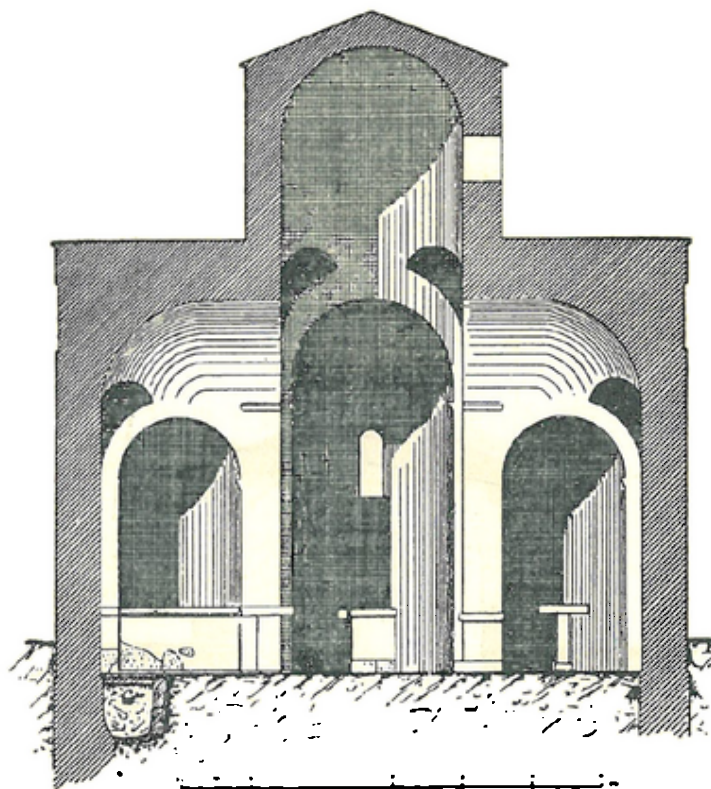
⁷⁷ Na př. San Salvador de Palaz de Rey v Léonu ve Španělsku. A. S. Frischauer, *Altspanischer Kirchenbau*, Berlín 1930, 45.

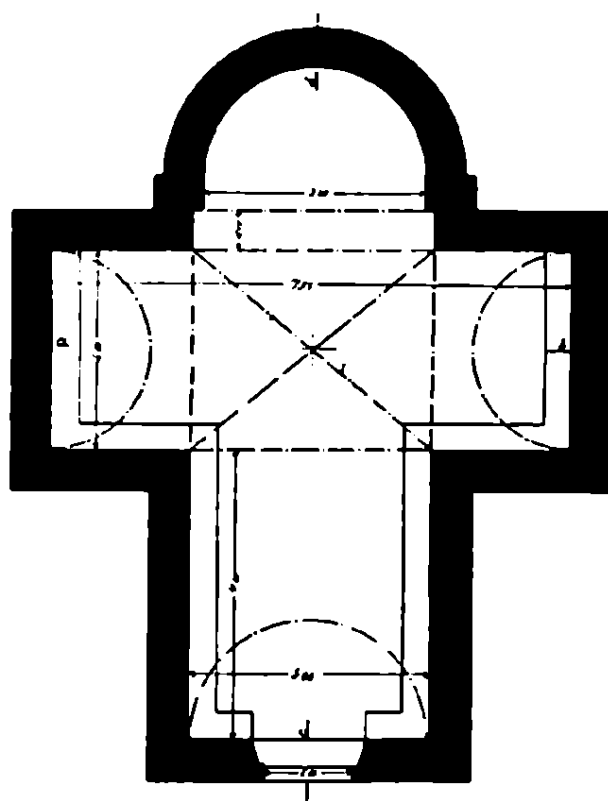
Obr. 34. Ravenna. Mausoleum Gally Placidie. Příčný řez. (Gerber.)

Obr. 35. Knín. Kostel sv. Kříže. Půdorys. (Vasić.)

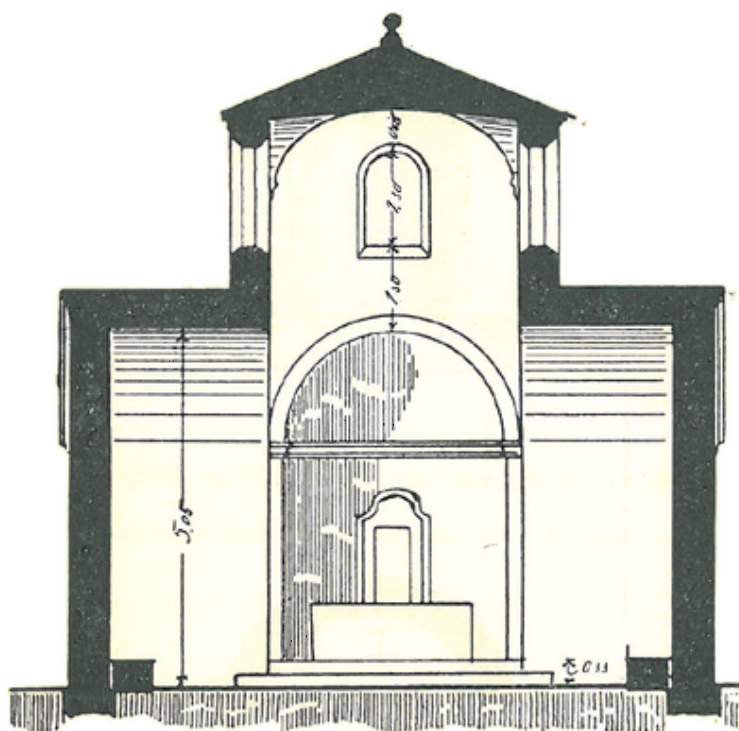

Obr. 36. Knín. Kostel sv. Kříže. Příčný řez. (Vasić.)

Obr. 37. Pulje. Kaple u basiliky Sta Maria Formosa. Půdorys. (Gerber.)

storového utváření stala se opět myšlenka převýšeného středního a hlavního prostoru, která se uplatnila též ve stavbě basilikální a ochozové. Střední prostor býval na čtyřbokém tamburu zaklenut kupolí, ramena valeně. Vývoj tohoto prostorového utváření na západě podal opět Birnbaum⁷⁸ až ke kapli u basiliky Sta Maria Formosa v Pulji, pocházející z druhé čtvrtiny VI. století a tudíž mladší ravenského mausolea Gally Placidie. (Obr. 37—39.) K základnímu útvaru pravoúhle-obdélníko-

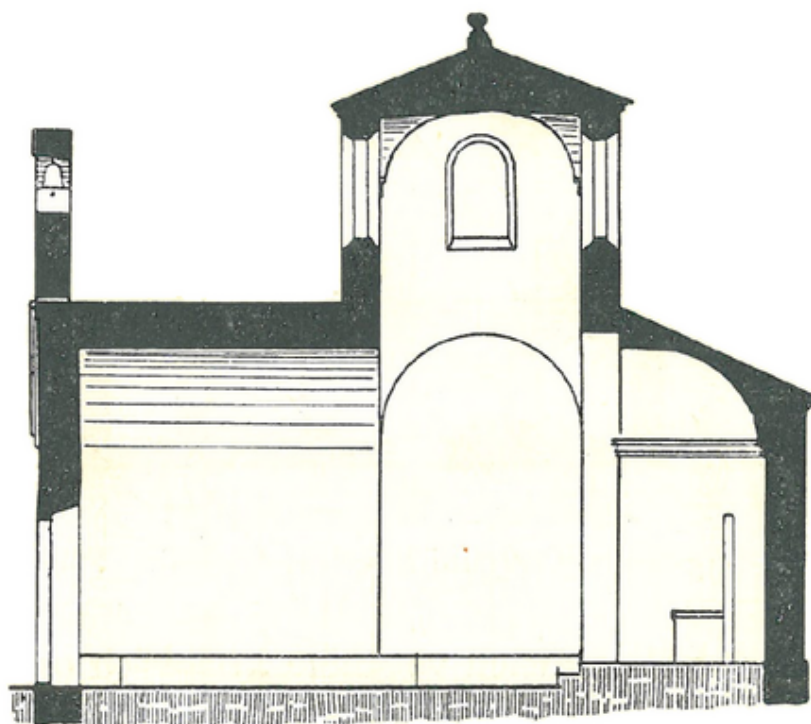

Obr. 38. Pulje. Kaple u basiliky Sta. Maria Formosa. Příčný řez. (Gerber.)

vému jako k převýšenému středu se připínají tři ramena pravoúhlá, z nichž vstupní je protaženo, a jedno půlkruhové rameno apsidové, připínající se k oblouku, jímž základní obdélník je rozšířen ve čtverec. Jde tu, jako u mausolea Gally Placidie, už o jakési smíšení stavby podélné a soustředné. Bočná ramena jsou vlastně užší základního čtverce, avšak neleží v jeho ose, nýbrž jsou přiložena ke straně, v níž ústí protažené rameno vstupní, zatím co užší apsida se přikládá ke čtverci. Následkem toho nemají rohy středního prostoru zářezy, ale zato vzniká odstupněný triumfální oblouk, čehož zevním ohlasem je liséna, připínající se k apsidě oboustranně při samotném jejím vzniku. Tím je velmi raným příkladem nalezen *motiv svatovítské rotundy: apsida připojená odstupněným*

triumfálním obloukem a liséna přiložená k apsidě při jejím výstupu jakožto vnější ohlas tohoto odstupnění.

Typické křížové stavby, v nichž pravoúhlá ramena k čtyřbokému hlavnímu prostoru přiléhají po celé šířce stran, nalézáme v posledních stoletích prvního tisíciletí hlavně ve Španělsku, jako Sta Maria in Melque, ukončená východně přidanou podkovovitou apsidou v plášti pravoúhlém, jako Sta Comba de Bande, San Pedro de Nave a j.⁷⁹

Obr. 39. Pulje. Kaple u basiliky Sta Maria Formosa. Podélný řez. (Gerber.)

Na rozdíl od těchto křížových disposic, rozložených kolem vyššího středního prostoru, budiž poukázáno na Justiniánovu stavbu chrámu sv. Apoštolů, kde po každé straně středního čtverečného prostoru, zaklenutého kupolí bez tamburu, přiléhal stejný prostor, takže vznikla křížová dispoice pětikupolová, o níž ještě bude zmínka. Bud' vzorem, anebo replikou této stavby byl kostel sv. Jana v Efesu, rovněž za Justiniána budovaný. (Obr. 79.) Dnes, když Sotiriu šťastně vykopal základy kostela,⁸⁰ netřeba se už utíkat k rekonstrukcím cařihradského chrámu

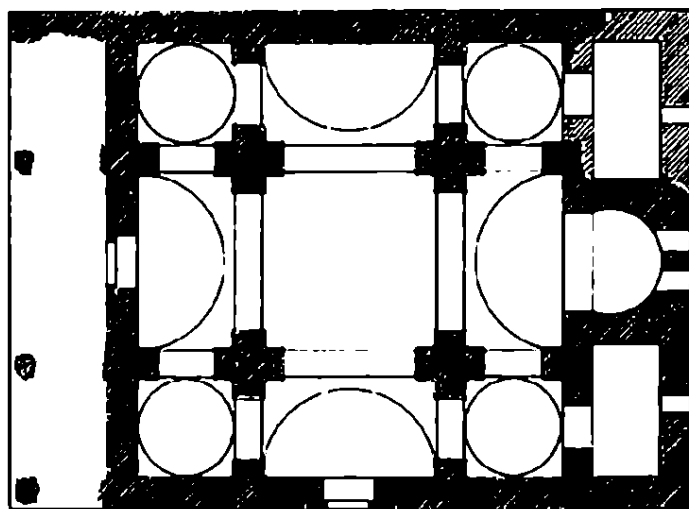
⁷⁸ RA., I. 1., 16.

⁷⁹ Frischauer l. c. 39 násl.

⁸⁰ Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, 'Ανασκαφαὶ τοῦ Βυζαντινοῦ ναοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Εφέσῳ.

sv. Apoštolů, nýbrž možno na efesské replice studovati útvar prototypu.

δ) *Čtverec, obsahující křížovou disposici ramen, připojených k převýšenému střednímu prostoru o základně čtvercové.* Je to vlastně prostoupení základní dispoice čtvercové právě uvedenou disposicí křížovou. Obvodový půdorys čtvercový je vestavěnými do čtverce pilíři rozdělen na devět pravoúhlých polí zpravidla tak, že nárožní čtvercová pole jsou

Obr. 40. Rusafa-Sergiopolis. Centrální kostel za hradbami. Půdorys. (Sarre.)

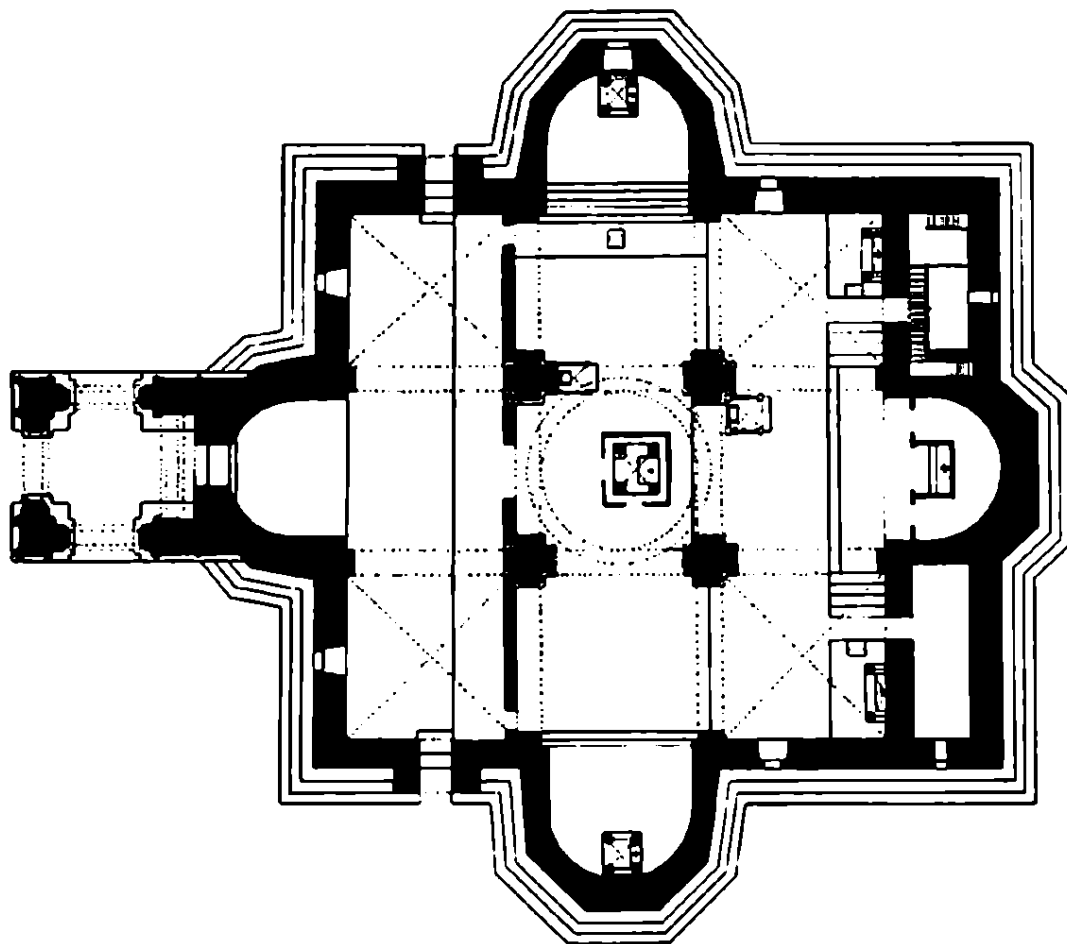
užší obdélníkových polí, ležících ve směru křížových os v šíři základního čtverce. Nejvyšší hlavní prostor bývá zaklenut kupolí (na tamburu), nižší křížová ramena valeně směrem do středu, nejnižší nárožní prostory křížově anebo kupolemi. (Obr. 40.) Vzniká tak *dispoice čtverečně-křížová*.⁸¹ Bočné prostory, třeba ležely souměrně po všech stranách středního prostoru, nemají rázu ochozu, poněvadž jsou různého půdorysu i výšky a tím netvoří jednotný bočný prostor.

Půdorysná podstata této dispoice je známa z Vitruvia jako atrium tetrastylum. Doklady takového prostorového utváření, avšak klenebním systémem vyjádřeného, jsou v pozdní antice dvě stavby, jedna v Musmieh (Phaena) ve střední Syrii, druhá v Trevíru. Praetorium v Musmieh, postavené původně v letech 160—169, bylo před IV. stoletím

Αρχαιολ. Δελτίον, I., 7. Athény 1924, 89 násl.

⁸¹ *Sirzygowského* název »Kreuzkuppelkirche« přiléhá spíše k předcházejícím dvěma typům a nevystihuje čtverečné založení této třídy. Příklady, které uvádí pro vývoj této

s proměnou budovy v kostel pozměněno tak, že do čtverečných obvodových zdí byly uprostřed vestavěny do čtverce čtyři sloupy, nesoucí na odpovídajících přízedních sloupech jednak kladí nad nárožními prostory, jednak valené klenby nad středními prostory jednotlivých stran. Čtverečný střední prostor byl zaklenut litou klenbou klášterní přímo bez tamburu nasazenou.⁸²

Obr. 41. Ełczyński. Patriarchální kostel. Půdorys. (Strzygowski.)

Podobnou půdorysnou disposici vykazovala římská budova kolem r. 370 postavená v *Trevíru* a později, snad kolem r. 418, přeměněná v kostel a jako takový uvedená, podle Fortunátova svědectví, do původního stavu za biskupa Nicetia (525—566). Čtverec čtyř monolitů, za opravy Nicetiovy zesílených zdí, nesl oblouky a dělil veliký prostor

třídy, patří většinou k jiným typům, anebo jsou pouhé dohady. Viz *Strzygowski*, *Klein-asién*, 135.

⁸² *Dehio-Bezold*, KBA., I., 47. Tab. 13., 1, 2.

o stranách 38 m dlouhých v devět polí. K tomu dlužno přičísti římské dispozice zakreslené Bramantinem (tab. 48 a 52).⁸³ Při těchto příkladech není způsob stropu nebo klenby přesně znám.

Další příklad je centrální kostel za hradbami v Rusafě-Sergiopoli, postavený v letech 491—501. (Obr. 40.) Podpěrami jsou už čtyři pilíře, nárožní prostory jsou zaklenuty kupolemi, ramena valeně, střední prostor však asi nebyl zaklenut.⁸⁴ Zato byl určitě zaklenut střední prostor kostela v Anderinu ze VI. stol., kde však východní rameno bylo proměněno v bema.⁸⁵

Po uvedených památkách nenásledují hned další příklady tohoto půdorysného utváření, až teprve v byzantské době lze sledovati vývojové stupně, jimiž se kupolová basilika mění v křížovou disposici kupolovou tím, že bočné prostory přecházejí v křížová ramena.⁸⁶ Tímto vývojem, nebo spíše renesancí svrchu uvedeného římského prostorového utváření, znovu se objevuje čtverečná křížová dispozice kupolová, nikoli samostatně jako celek, nýbrž jako složka a loď v celku podélného kostela. Za první příklad považuje se palácový kostel Basilia I. (867—886), zvaný Nca a svěcený Fotiem r. 881, jenž se stal vzorem byzantského stavitelství kostelního, jak ještě bude uvedeno.

Větší souvislostí než v Byzanci zachoval se typ čtvercově-křížového kostela kupolového na periferii římské kultury a za hranicemi bývalé říše a tak jej shledáváme, podélně v obdélník protažený, v Armenii řadou památek, jako na př. kostel sv. Gajany ve Vagharšapatu, kladený k r. 630 anebo katedrála v Mrenu kolem r. 640.⁸⁷ Vedle toho však ryze centrální typ je doložen katedrálou v Bagaranu z let 624—31, kde však ke křížovým ramenům jsou přičleněny polokruhové apsidy, zevně polygonální.⁸⁸ Téhož rázu je patriarchální kostel v Ečmiadzinu, často přestavovaný a přesně nedatovaný.⁸⁹ (Obr. 41.) Křížové a hlavním osám přičleněné apsidy mají zevně plášť polygonální.

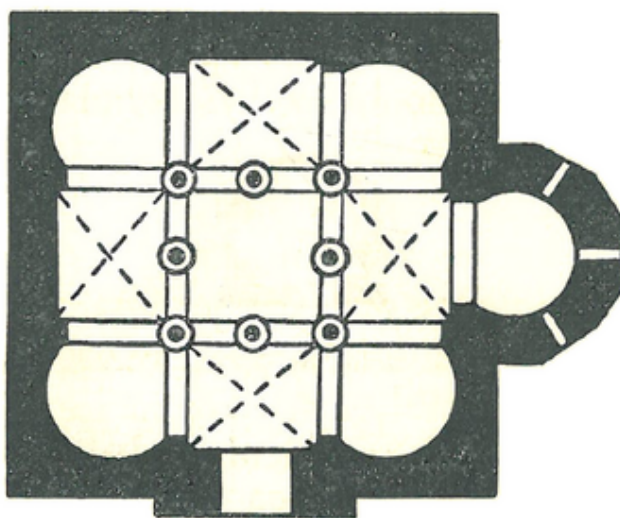
Než také na západní periferii římské říše udržel se tento typ křížově

⁸³ Tamtéž I., 46.

⁸⁴ F. Sarre, Rusafa-Sergiopolis. Monatshefte für Kunstwissenschaft, II. (1909), 106. H. Spanner und S. Guyer, Rusafa. Die Wallfahrtsstadt des heiligen Sergios. Berlin 1926, tab. 31.

⁸⁵ H. C. Butler, Publications of the Princeton University Archaeological Expeditions to Syria in 1904—5 and 1909, Div. II. sect. A., Leyden 1910, 56.

čtvercové dispozice kupolové. Nedaleko Barcelony v Katalonsku leží kostel, původně baptisterium San Miguel de Tarasa (obr. 42), o půdorysu zevně čtvercovém ($18\text{ m} \times 18\text{ m}$). Uvnitř je vestavěno do čtverce ($5\text{ m} \times 5\text{ m}$) osm sloupů, nesoucích na arkádách stěny čtyřbokého převýšeného středního prostoru, zaklenutého kupolí s lucernou. Křížová ramena jsou zaklenuta křížově a jsou vyšší nárožních prostorů, půlkru-

Obr. 42. Tarasa. Baptisterium San Miguel. Půdorys. (Frischauer.)

hovou nikou ve zdivu vybraných. Na východní straně uprostřed přiléhá podkovovitá apsida, zevně mnohoboká. Kostel není přesně datován. Nemůže býti starší než r. 711 a mladší než r. 972.⁸⁰

Další příklad křížově-čtvercové kupolové dispozice, s apsidami připojenými ke křížovým ramenům na způsob zmíněných arménských kostelů, shledáváme ve francké říši, a právě pro podrobnější studium zbytků svatovítské rotundy je značné důležitosti kostel v Germigny-des-Prés, který vystavěl biskup Theodulf z Orléansu (798—818) a vysvětil kolem r. 806, třebaže vytesaný nápis, uvádějící datum, je falsum. Jde o půdorys centrální, rozšířený *podkovovitými* apsidami, ve směrech hlavních os křížově rozloženými, tedy do jisté míry o typ příbuzný založení svatovítské

⁸⁶ Viz Wulff, l. c. 451 násl.

⁸⁷ Strzygowski, Armenien, I., 179 násl., 506 násl., 845 násl.

⁸⁸ Tamtéž 95.

⁸⁹ Tamtéž 332.

⁹⁰ Frischauer, l. c. 50.

rotundy. (Obr. 88 a 89.) Doba chápala půdorys prostě jako centrální a proto ve stavbě viděla napodobení falcké kaple. Ve skutečnosti však to byla centrální stavba čtvercová prostoupená křížovou. Bohužel je stavba opravami značně pozměněna.

Čtverečný vnitřní prostor byl čtyřmi pilíři, vestavěnými do čtverce, rozdělen na devět polí tak, že střední (největší ze všech) a nárožní pole byla čtvercová, ostatní pak, v hlavních osách ležící, obdélníková. Šlo tedy v zásadě opět o t. zv. půdorys byzantského sálu. Od zdí k pilířům a od pilířů k pilířům se do hloubky a do šířky pialy oblouky podkovovi-

Obr. 43. Milán. Kaple u kostela San Satiro. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

tého tvaru a dokončovaly tak rozdělení na devět polí. Nejnižšími byly prostory nárožní, původně asi křížově zaklenuté. Prostory položené ve směrech hlavních os byly vyšší a zaklenuté valeně směrem ke středu. Střední prostor byl, jako věž nad křížením, nejvyšší, svrchu okny osvětlený, nahoře asi kupolí zaklenutý a do osových prostorů trojarkádovými okny prolomený. Pokračováním valeně zaklenutých ramen byly čtyři podkovovité apsidy.⁹¹ O kostele bude řeč ještě v následující kapitole.

Tentýž půdorys křížově-čtverečný s apsidami křížově přičleněnými má kaple u kostela S. Satiro v Miláně (879), jejíž nárožní prostory jsou zaklenuty křížově. (Obr. 43.) Prostorový útvar zevně v přízemí neprostupuje, neboť vnější plášť je kruhový s výklenky.⁹² Vnitřní prostor má právě takové stupňování, jako prostory dříve uvedené, které je i zevně vyjádřeno.

Z posledních dvou příkladů vysvítá, že v oblasti karolinské architektury bylo zvykem k centrálním dispozicím čtverečně-křížovým přičlenovati křížově apsidy, z nichž pro nás je zvlášť důležitý příklad v Ger-

⁹¹ *Clemen* I. c. 54 násl.; *Frankl* I. c. 26.

⁹² *Dehio-Bezold*, KBA., I., 48. Tab. 13; 5, 6.

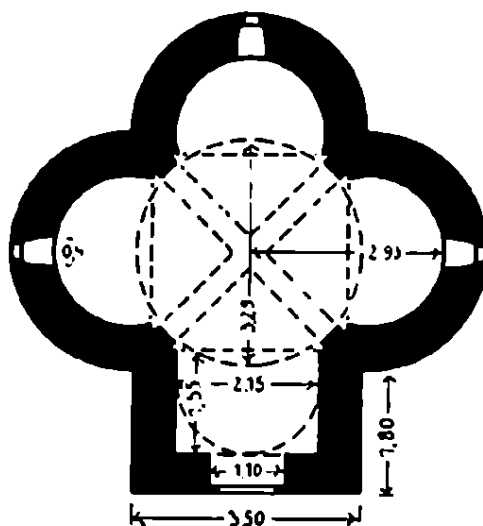
⁹³ *Gsell*, I. c. 295, 303.

⁹⁴ *Gerber*, I. c. 113. *C. M. Iveković*, Die Entwicklung der mittelalterlichen Bau-

migny-des-Prés, kde apsidy byly podkovovité právě tak jako v Praze a bez onoho polygonálního pláště, jaký obklopoval podkovovité apsidy jinde, jako na př. v Arménii.

Po tomto sledování připojených pravoúhlých výklenků a ramen jest ještě pojednati o přiléhajících polokruhových výklencích.

ε) *Polokruhové výklenky, přiléhající po celé straně k základnímu půdorysu čtvercovému tak, že se navzájem dotýkají, a základní prostor se v přízemí zevně neuplatňuje.* Takové čtyři prostupující výklenky polokruhové, navzájem se dotýkající (tetrakonch), má ve starokřesťanské

Obr. 44. Knin. Kostel sv. Mikuláše. Půdorys. (Gerber.)

době baptisterium v Tigzirtu,⁹³ v raném středověku je příkladem kostel sv. Mikuláše v Kninu (obr. 44 a 45), kde k základnímu prostoru křížově přiléhají tři ramena podkovovitá (trikonch) a jedno pravoúhlé. Základní prostor čtvercový, s vestavěnými nárožními pilíři, nesoucími pásy, vrcholí kupolí, zevně šestibokým pláštěm obloženou.⁹⁴ K základnímu půdorysu čtvercovému přiléhají čtyři polokruhové apsidy při baptisteriu v Bielle (X. stol.)⁹⁵ a podobně při baptisteriu v Gallianu (r. 1007) s ochozem nad apsidami.⁹⁶ Ve Francii je příkladem kaple Sainte-Croix v Montmajour, pocházející však z XII.—XIII. stol.⁹⁷ Jiná čtyř-

kunst in Dalmatien, Wien 1910, tab. V.

⁹³ G. T. Rivoira, *Le origini della architettura lombarda*, 216.

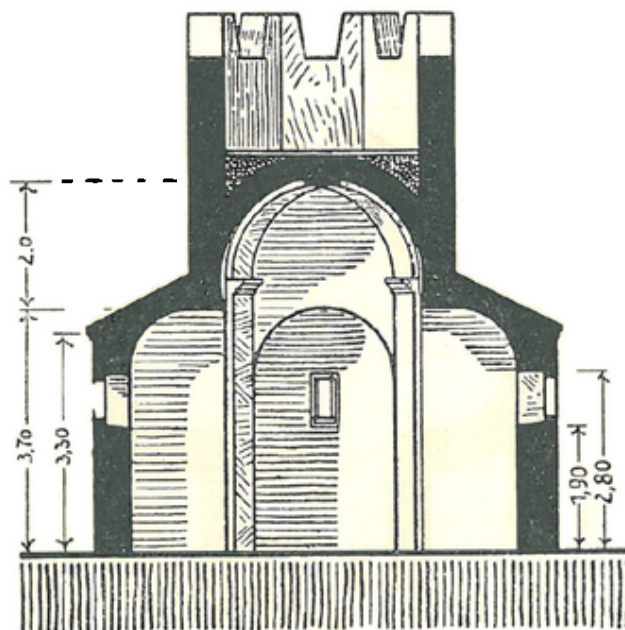
⁹⁴ Tamtéž 233.

⁹⁵ Hübsch, l. c. tab. 47; 19.

konchová kaple se uvádí ve Schlehdorfu v jižním Bavorsku.⁹⁸

Disposice čtvercová s přiloženými půlkruhovými apsidami byla hojně upotřebena v Arménii, než stavby tyto patří většinou do XI. století,⁹⁹ takže zde nepadají v úvahu.

ζ) *Tetrakonch, po př. trikonch, s výklenky užšími základních stran.* Příkladem budiž původní kostel sv. Štěpána ve Werdenu, který biskup Liudger († 809) postavil na území, r. 799 pro stavbu kláštera a kostela

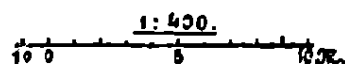
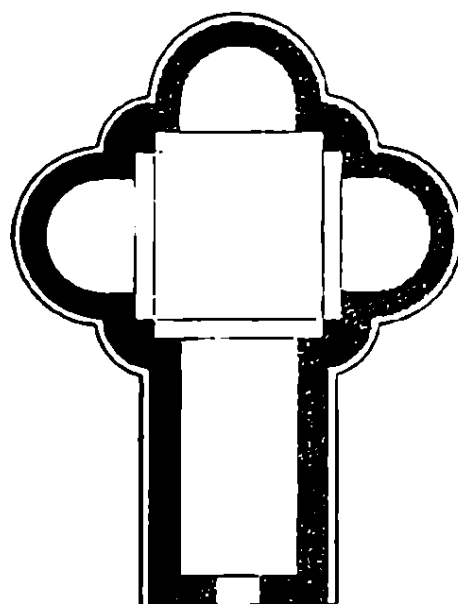

Obr. 45. Knin. Kostel sv. Mikuláše. Příčný řez. (Gerber.)

nabytém, a r. 804 vysvětil, uloživ v něm ostatky v Římě získané. Kostel byl zbourán r. 1760, ale W. Effmann mohl na základě zpráv, starších pohledů a vykopávek kostel celkem přesvědčivě rekonstruovati. (Obr. 46—48.) Základem půdorysu byl, jak z vykopávek vysvítá, čtverec v plášti zevně kruhovém, rozšířený po všech stranách mělkými pravoúhlými výklenky, o něco užšími základních stran, k nimž po třech stranách přiléhaly polokruhové apsidy prostupující pláštěm kruhových výsečí, kdežto na západní straně protažené rameno tvořilo pravoúhlou loď. Máme-li pouze závěr na zřeteli, byla tu při zevním pohledu jakási podobnost se založením svatovítské rotundy, neboť z válcovitého pláště vystupovaly křížově podle hlavních os oblé apsidy. Apsidy byly jistě

⁹⁸ Dehio-Bezold, KBA. I., 58.

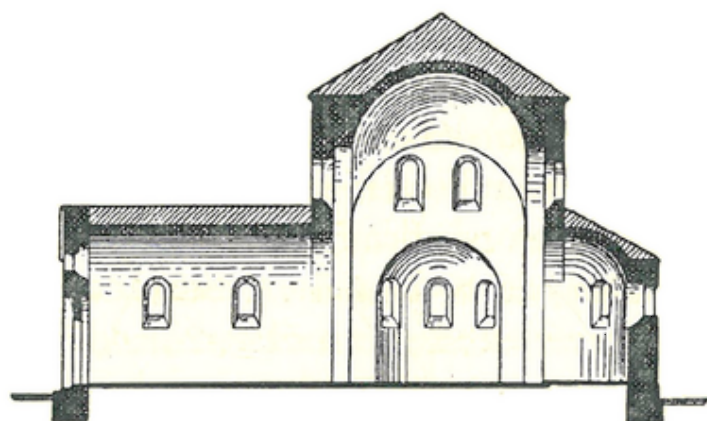
⁹⁹ Strzygowski, Armenien, 99.

Zachované zdivo.

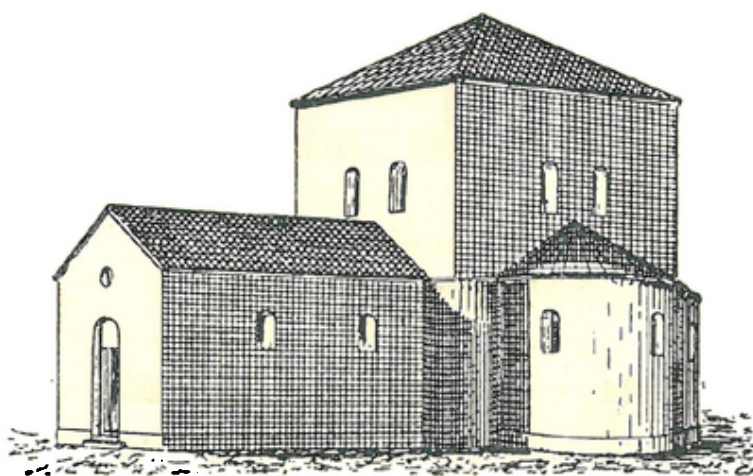
Doplněno.

Obr. 46. Werden n. R. Základy původního kostela sv. Štěpána. Půdorys. (Effmann.)

Obr. 47. Werden n. R. Původní kostel sv. Štěpána. Rekonstrukce podélného řezu. (Effmann.)

zaklenuty konchou, čemuž nasvědčuje síla zdiva (1.15 *m*, v hloubce 1.50 *m* při světlosti vstupního oblouku 4.50 *m*). Effmann předpokládá též valenou klenbu nad lodí (o světlosti 5.80 *m*). Vzhledem k tomu, že karolinské centrální stavby v Dalmácii mají i pravoúhlá ramena zaklenutá, nelze možnost toho popřít ani při stavbě opata Liudgera, kterého vázaly styky nejen ke dvoru Karlovu a Alkuinovi, jenž byl jeho učitelem, nýbrž i k Římu a Monte-Cassinu, kde půl třetího roku pobyl. Proto není ani vyloučena kupole, po př. klenba nad vyvýšeným středním prostoro-

Obr. 48. Werden n. R. Původní kostel sv. Štěpána. Rekonstrukce vnějšku. (Effmann.)

rem, který Effmann rekonstruuje jako čtyřboký hranol podle vnitřního půdorysu středního prostoru, ač není nemožno, že byl zevně válcem podle kruhového půdorysu zevního pláště v přízcmí a jen jeho zúžením, jako u rotundy typu würzburgské kaple, anebo že svrchní část středního prostoru byla vyřešena jako u kostela sv. Mikuláše v Kninu. Effmannův dohad potvrzují, ovšem jen nepřímo, zprávy, v nichž při častých požárech nikdy není zmínky, že by kostel sv. Štěpána shořel, takže by se zdálo, že byl skutečně ve všech svých částech zaklenutý. Byl obnoven, pokud ovšem víme, teprve r. 1534.¹⁰⁰

Vedle půdorysného založení centrálního s prostupujícími křížově

¹⁰⁰ W. Effmann, l. c. 7 násl.

¹⁰¹ RA., I. 1., 29 násl.

¹⁰² Gerber, l. c. 46.

¹⁰³ Gsell, II., 158.

apsidami váže kostel sv. Štěpána k svatovítské rotundě ještě podrobnost ústupku před apsidou. Podle půdorysu nevíme sice přesně, jak ústupek ve výšce pokračoval, neboť právě při čtverečném půdorysu jsou dány i jiné možnosti, ale přece jen nejvíce na snadě je dohad, že ústupek rámoval vstupní oblouk apsidy, takže šlo o odstupněný triumfální oblouk. Při nejmenším byl tu v půdoryse před apsidou shledán podobný ústupek, jako před jižní apsidou svatovítské rotundy.

Werdenský kostel sv. Štěpána je vlastně trikonchem, neboť apsidy přiléhají pouze ke třem stranám základního čtverce. Předchůdci tohoto typu jsou t. zv. *cellae trichorae* nad křesťanskými pohřebišti římskými, malé trojapsidové kaple čili trikonchy, dvě u San Callista a třetí Santa Simforosa, jichž souvislost s římským stavitelstvím a první příklady uvádí opět Birnbaum¹⁰¹ až k tříapsidové kapli v Poreči, stojící ještě na predeufrasiánském základě (tedy založené před r. 521—4).¹⁰² Podobné trikonchové dispozice, avšak ve zdivu vybrané, jsou v Africe, jako Aggemun Ubekkar v Kabylii¹⁰³ anebo v klášteře v Thebesse.¹⁰⁴ Systém křížově sdružených a ve zdivu vybraných půlkruhových apsid přetrvál i dobu stěhování národů, jak ukazuje baptisterium ve Venasque¹⁰⁵ a St. Laurent v Grenoblu.¹⁰⁶ Trojapsidová dispozice, zevně prostupující, nebyla v době pozdně antické užita jen u drobných staveb, nýbrž v mnoha variantách, často velmi složitých, také u monumentálních staveb palácových (na př. villa Adriana anebo císařský palác v Trevíru) a u větších staveb chrámových, na př. v Nole a v Justiniánově rozšíření Konstantinovy basiliky Kristova narození v Betlémě. V podstatě je to křížová dispozice apsid, které jako trojlist v hlavních osách jsou k základnímu čtverci připojeny. Dispozice tato prošla, redukována na malé rozměry, i raným středověkem. Jako trikonchy na konci prvního tisíciletí se uvádějí kaple sv. Kříže v Münsteru v Graubündenu (kolem r. 800), Georgskirche v Oberzellu na ostrově Reichenau, v jižním Bavorsku hřbitovní kaple ve Weilheimu, v sev. Itálii S. Cosmeo e Matteo v Gravedoně, v jižní Francii kaple Sainte-Trinité na Saint-Honorat de Lérins z X. sto-

¹⁰¹ *Gsell*, I. c. II., 267, 274.

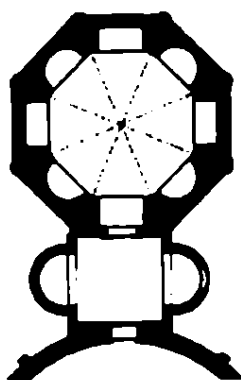
¹⁰² *R. de Lasteyrie* (a *M. Aubert*), *L'architecture religieuse en France à l'époque romane*, Paris 1929², 128.

¹⁰³ Tamtéž 100.

letí¹⁰⁷ a konečně Sant Pere v Tarrase.¹⁰⁸ Už těchto několik příkladů ukazuje, že bylo snahou karolinské doby rozšířiti podle antických vzorů křížově centrální prostor čtvercový přiloženými apsidami.

Složitější dispozice křížové-bezochozové netřeba již sledovati, jako na příklad křížový kostel v Mzchetu v Gruzínsku z konce VI. století a jiné příbuzné (Vagharšapat, Ateni, Martwili).

C. *Centrální prostor rozšířený výklenky o půdorysu střídavě pravoúhlém a oblém.* Tím, že čtvercový prostor byl v duchu římských směrnic

Obr. 49. Milán. Kaple sv. Aquilina u kostela San Lorenzo. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

architektonických rozšíření výklenky anebo rameny, vznikl centrální půdorys křížový. Než tato směrnice, proměňující centrální dispoziční v soustředně křížovou, měla vliv také na jiná řešení prostorová. Jak už bylo svrchu připomenuto, nespokojovala se doba římská jednotvárným sledem stejnorodých výklenků, nýbrž střídala pravoúhlé s oblými. Tak nebylo jen dosaženo zrytmisování vnitřního prostoru podle střídání prostorových přípon, nýbrž dospělo se zároveň k zdůraznění křížových os uprostřed centrální dispozice. (Obr. 49.) Tím totiž, že toto střídání bylo přeneseno na oblíbený půdorys osmiboký, stalo se, že podle stej-

¹⁰⁷ Dehio-Bezold, KBA., I. 58; jiné příklady viz C. Enlart, Manuel d'archéologie française, 222. G. Humann Zur Geschichte der karol. Baukunst, Strassburg 1909, 24.

¹⁰⁸ Cadafalch l. c. I., 312.

¹⁰⁹ Bramantino (Bartolomeo Suardi), Le rovine di Roma al principio del secolo XVI. Ed. G. Mongeri. Milano—Pisa—Napoli 1880², tab. 13.

¹¹⁰ Dehio-Bezold, KBA., tab. 3, 1.

¹¹¹ Tamtéž tab. 1, 12.

¹¹² Edifizij IV., 277. Architettura III. 40, 51, 149.

ných výklenků se stal půdorys křížovým, což se dalo i při půdorysu kruhovém, bylo-li, jak se dalo zpravidla, připojeno osm výklenků střídavých. Poněvadž pak vstupní výklenek byl přirozeně pravoúhlý a tím prostornější polokruhového, byly v prostoru zdůrazněny více hlavní osy, než diagonální, a prostor vedle centrálního založení se více nebo méně uplatňoval jako křížový. Střídavý sled výklenků pravoúhlých a oblých neprostupoval pláštěm základního prostoru, nýbrž býval zpravidla v jeho zdivu vybrán.

Příkladů takových je veliký počet. K základnímu útvaru *kruhu* nejednodušší příklad uvádí Bramantino pouze čtyřmi výklenky střídavými,¹⁰⁰ ale klasický je útvar o osmi výklencích, jaký má Jupiterův chrám (Diokleciánovo mausoleum) ve Splitu, zevně osmiboký,¹¹⁰ se sloupy představenými dotykům nik, kterýžto motiv opakují četné jiné centrální stavby, jako baptisterium v Saloně, oktagon v Hierapoli, martyria v Nysse a Miletu a justiniánské martyrium v Brusse. Nyní nás však zajímá základní útvar rotundy s připojenými střídavými výklenky, jehož nejmonumentálnějším ztělesněním je Pantheon v Římě (obr. 68. a 69.), též zevně kruhový.¹¹¹ Jiné příklady uvádí Canina,¹¹² pozdější jsou Torre de Schiavi a Madonna della Tosse v Tivoli,¹¹³ a na východě m. j. apodyterium (South Baths) v Bosře,¹¹⁴ zevně čtvercové, anebo pozdní, až k VIII. století sahající dvě kaple v Dere Ahsy,¹¹⁵ zevně osmiboké. Bramantino vedle osmivýklenkových¹¹⁶ uvádí též místnosti dvánáctiboké a dvánáctivýklenkové.¹¹⁷

Základní *osmiúhelník* rozšířený střídavými výklenky je m. j. reprezentován prostory v Augustově paláci,¹¹⁸ pocházejícími z doby Domitiánovy, prostory v thermách Konstantinových (obr. 20., G), kresbou Bramantinovou,¹¹⁹ kaplemi San Sisto a Sant'Aquilino po stranách kostela San Lorenzo v Miláně,¹²⁰ vzniklými kolem r. 500 (obr. 49.),

¹¹³ *Debio-Bezold*, KBA., tab. 1, 5 a 11.

¹¹⁴ *Butler*, l. c. 261.

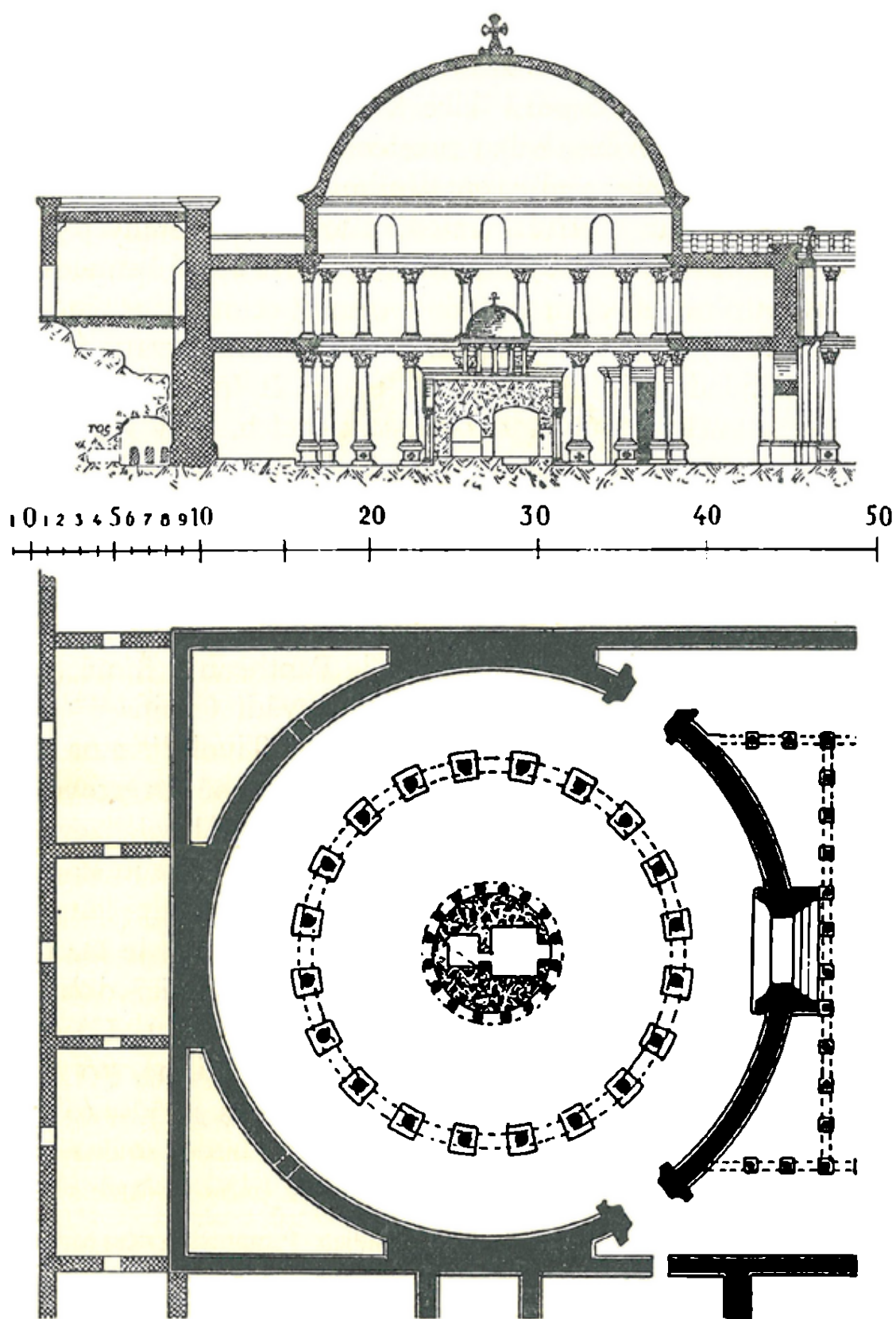
¹¹⁵ *H. Rott*, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig 1908, 303.

¹¹⁶ *Le rovine di Roma*, tab. 27, 69.

¹¹⁷ Tamtéž tab. 34, 40.

¹¹⁸ *Debio-Bezold*, KBA., tab. 1, 3.

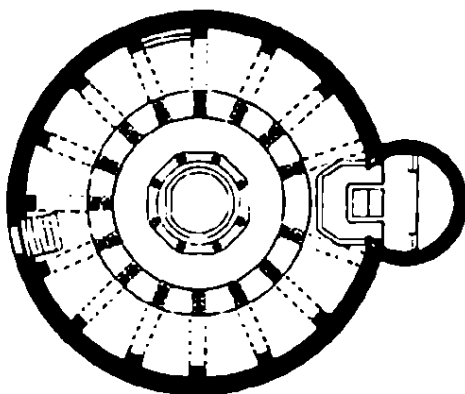
¹¹⁹ *Le rovine di Roma*, tab. 33, 71.

Obr. 50. Jerusálém. Anastaze (chrám Božího hrobu). Rekonstrukce stavby Konstantinovy.
Řez a půdorys. (Vincent.)

baptisteriálními budovami ve Fréjus, v Novaře¹²¹ a Albenze.¹²² Martyrion v Nysse bude uvedeno níže. Časté vyskytání útvaru dokládá, jak pozdněantická i raněstředověká doba tíhly ke spojení centrální dispozice aspoň s náznakem křížového založení.

D. Centrální prostor s prostým ochozem. Prostorové utváření neomezilo se pouze na složité formování obvodové stěny vybranými výklenky a rozšiřování prostoru postupujícími nižšími rameny, nýbrž v duchu hypostylové stavby rozdělilo i vnitřek centrální stavby klenuté

Obr. 51. Nocera. Rotunda Santa Maria Maggiore. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

v hlavní prostor střední, většinou vyšší, a obíhající prostor vedlejší, zvaný ochoz. Basilikální myšlenka prostorová byla tak přenesena na centrální půdorys.

a) Kruh. Při základním půdorysu kruhovém vyznačuje se vnitřním členěním ochozovým z antických staveb již *tholos* v Epidauru, zevně ovšem peripterový. Podle popisu Porfyriova diákona Marka bylo Marneion v Gaze rotundou se sloupovým ochozem ve dvou patrech a otvorem ve vrcholu.¹²³ Memoriální rotundy palestinské, stavěné za Konstantina, měly základem tento půdorys, jako na př. slavná Anastasis v Jerusalemě, která nyní je rekonstruována (obr. 50) jako rotunda s ochozem a ochozovou tribunou.¹²⁴ Důležitá bude změna, později v půdorysu provedená, o níž bude níže řeč. Bez tribun pouze s ochozem

¹²⁰ Dehio-Bezold, KBA., tab. 14, 3.

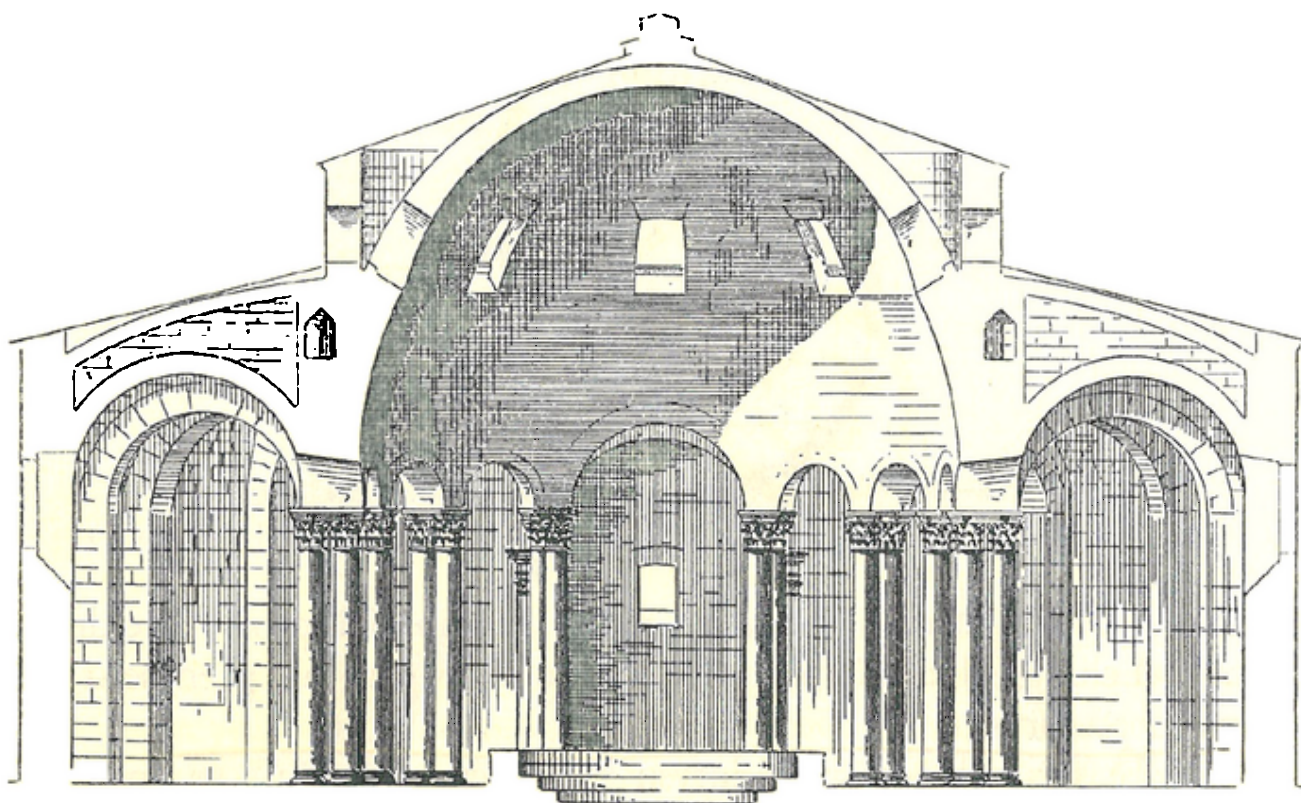
¹²¹ Tamtéž tab. 16, 10.

¹²² Tamtéž tab. 3, 5.

¹²³ L. v. Sybel, Christliche Antike, Marburg 1909, 310.

¹²⁴ H. Vincent et F. M. Abel, Jérusalem. II. Paris 1914, tab. 33.

je baptisterium Sta Maria Maggiore u Nocery (obr. 51 a 52), kladené do VI. století,¹²⁶ rotunda v Saloně, zevně polygonální, uvnitř s plochými výklenky,¹²⁶ na východě rotunda v Derbe, zevně s pláštěm mnohobokým,¹²⁷ především pak Omarova mešita na hoře Moriah (688—691), pozdější chrám templářského řádu, s dvojím ochozem osmibokým.¹²⁸ Rotunda v Brescii, Duomo vecchio, dříve kladená

Obr. 52. Nocera. Rotunda Santa Maria Maggiore. Příčný řez. (Dehio-Bezold.)

k r. 798 anebo do IX. století, je v horní části určitě později dostavována a nyní datována kolem r. 1100.¹²⁹ Než přes to není vyloučeno, že spodní stavba pochází z IX. století.

V okruhu karolinské architektury byl rotundou kostel P. Marie v Centule-Saint-Riquier, avšak podrobnosti stavby neznáme, ba ani její přesné stáří, neboť jediným náznakem je pozdní kresba v díle Mabillonově.¹³⁰)

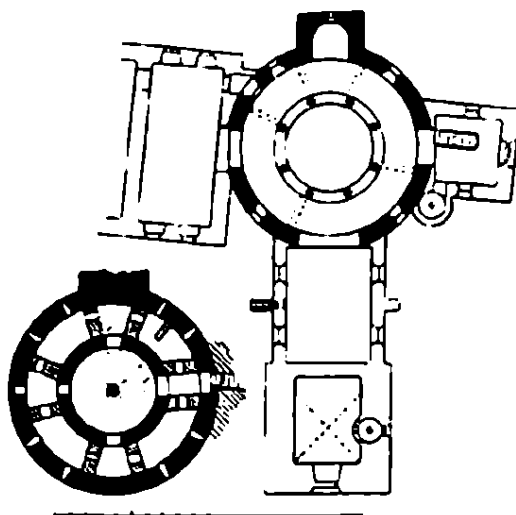
¹²⁶ Dehio-Bezold, KBA., tab. 8., 3.

¹²⁶ Gerber, I. c. 121.

¹²⁷ Strzygowski, Kleinasien, 108.

¹²⁸ Dehio-Bezold, KBA., I., 38. Tab. 10; 2, 3.

Z pozdější doby karolinské patří sem tribunový kostel sv. Michala ve Fuldě z r. 822.¹³¹ (Obr. 53 a 54.) Byla to stavba pohřebního určení. Má dvě patra, dole kryptu a nahoře kostel. Budiž při tom vzpomenu i toho, že právě antická mausolea mívala dvě patra, ovšem jiného určení (Halikarnas, Split, Ravenna). Krypta má kruhový půdorys s kruhovým ochozem valeně klenutým, při čemž střední prostor je zvláštním způsobem

Obr. 53. Fulda. Kostel sv. Michala. Půdorys přízemí a krypty. (Dchio-Bczold.)

sklenut na sloup. Horní kostel má střední prostor převýšený. Za kruhem sloupů, nesoucích arkády, obíhá ochoz s tribunou. Tribuna je asi teprve dílem přestavby z r. 1093, avšak není vyloučeno, že je přestavbou původní tribuny. Apsida je velmi malá, poněvadž střediskem horního prostoru byl uprostřed stojící Boží hrob, čímž se jeví kostel jakýmsi napodobením Anastase a mausolea. Také tvar budovy poukazuje na kruhové a polygonální stavby Božích hrobů, jak je známe ze starokřesťanských památek, zvl. slonovinových reliefů, kdežto kryptou se váže stavba k pozdějším karnerům. Původní strop neznáme, ale vše nasvědčuje, že i svrchní prostor byl zaklenut, ovšem bez střední podpěry, ať už ve spojení s prostým ochozem anebo tribunou.

Jiná karolinská rotunda ochozová je kostel sv. Donáta v Zadru,

¹²⁹ *Rivoira*, I. c. 182. *Frankl*, I. c. 200. *Debio-Bezold* KBA., tab. 7., 6.

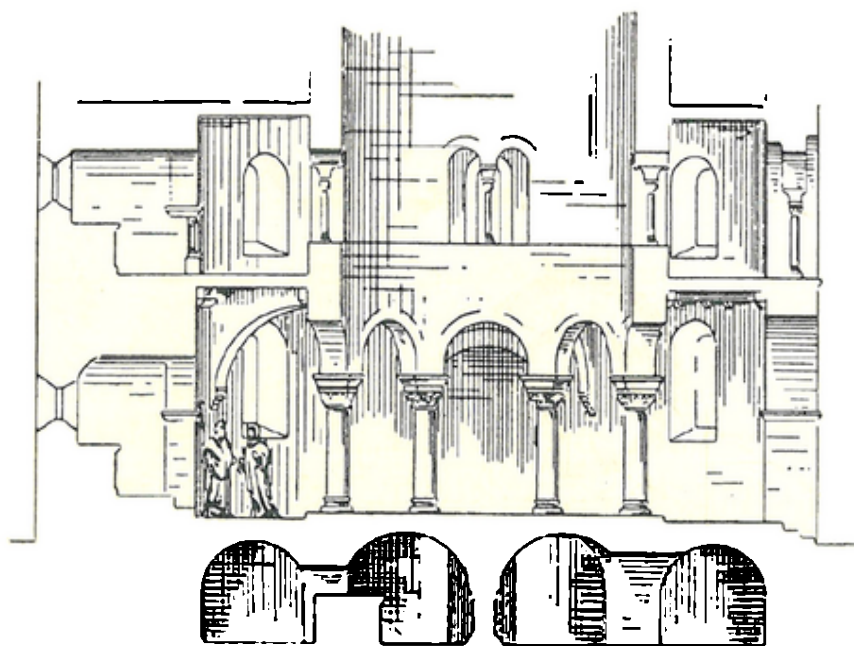
¹³⁰ *W. Effmann* Centula. Münster i. W. 1912, obr. 1., 2.

¹³¹ *P. Frankl*, I. c. 27. *J. Ostendorf*, *Die deutsche Baukunst im Mittelalter*, Berlin 1922, 19.

o němž bude teprve níže řeč, poněvadž ochozu jsou přičleněny (nepatrné) výklenky, ve zdi vybrané.

b) O půdorysu mnohoúhelníkovém dlužno opět rozeznávat stavby bez tribun a s tribunami.

a) S ochozem bez tribun: Oktogon Nanebevstoupení na hoře Olivetské v Jerusalémě,¹³² Lateránské baptisterium v Římě, osmiboké s osmi-

Obr. 54. Fulda. Kostel sv. Michala. Řez. (Dehio-Bezold.)

bokým ochozem z V. stol.,¹³³ eufraziánské baptisterium v Poreči,¹³⁴ s nepatrnými výklenky, šestiboké baptisterium v Deir Seta,¹³⁵ oktagon v Suvase,¹³⁶ oktogony v Isauře,¹³⁷ Hierapoli¹³⁸ a Viranšehru,¹³⁹ poslední dva klenuté a s kruhovým ochozem, oktagon a polygon v Birnbir-kilisse,¹⁴⁰ raně středověké baptisterium v Aix (obr. 55), s nepatrnými výklenky ve zdi, rozvedené v pravoúhlé průčelí,¹⁴¹ kolem r. 1000 polygon ve Wimpfenu (obr. 56), o vnitřním prostoru šestibokém

¹³² H. Vincent et F. M. Abel, l. c. 366 násl.

¹³³ Dehio-Bezold, KBA., tab. 7, 3.

¹³⁴ Gerber, l. c. 44.

¹³⁵ M. de Vogüé, La Syrie centrale, Paris 1865—77, II. tab. 117.

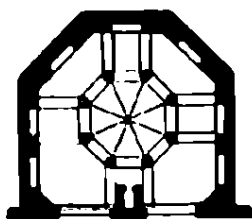
¹³⁶ Rott, l. c. 251.

¹³⁷ Strzygowski, Kleinasien, 91.

¹³⁸ Tamtéž 93.

a ochozu dvanáctibokém s třemi souběžnými apsidami na východní straně.¹⁴²

β) *S ochozem a tribunou*. Disposice tato je doložena popisy oktagonů v Antiochii a Nazianzu (obr. 57 a 58), dvoupatrových s dvěma ochozy ze IV. století,¹⁴³ předpokládá se v kostele sv. Jana Křt. v paláci Hebdomon v Cařihradě, zbudovaném jako baptisterium Konstantinem

Obr. 55. Aix. Baptisterium. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

r. 331, jehož přesnější tvar není znám. Po složitějším ochozovém útvaru San Vitale, o němž bude níže zmínka, přichází falcká kaple v Cáchách (obr. 8. a 9.), stavěná asi v letech 788—805 s použitím materiálu dovezeného z Ravenny za vrchního řízení Einhartova, jemuž jako stavitel stál po boku Odo z Met, a pomocí cizích mistrů a řemeslníků. Je to oktagon se šestnáctibokým ochozem. Osm zalomených pilířů nese na arkádách stěny osmibokého hranolu, v patře otevřené velikým obloukem do ochozových tribun, nad jejichž střechou je tambur prolomen osmi polokruhovitými okny. Střední prostor byl zaklenut osmiolistou kupolí. Postranní tlak kupole byl zachycen šikmo vzestupnými valenými klenbami horní ochozové tribuny, vzepřenými proti stěnám oktagonu, v rozích dvěma pilastry zesíleného. K hlavnímu prostoru přiléhá ochoz s tribunou, v patře uvedeným způsobem zaklenutý, v přízemí pak rozdělený na čtvercová a trojúhelníková klenební pole. Původní pravoúhlá východní apside již neexistuje. Zato byla před

¹³⁹ Tamtéž 97.

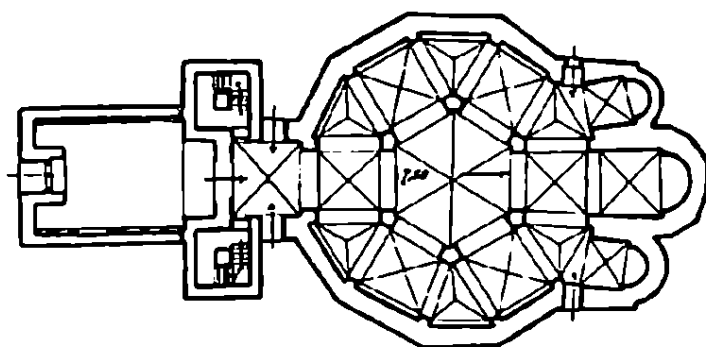
¹⁴⁰ Tamtéž 23, 108.

¹⁴¹ *Dehio-Bezold*, KBA., tab. 8, 8.

¹⁴² *G. Dehio*, Zwei romanische Zentralbauten. *Zeitschrift für Gesch. der Architektur* I. (1907—8), 45. *Ostendorf*, I. c. 24.

¹⁴³ *V. Birnbaum*, Die Oktogone von Antiochia, Nazianz und Nyssa. *Repertorium für Kunstwissenschaft* XXXVI. (1913), 181.

západní průčelí předložena prostá západní budova, předsíň a před ní dvůr (atrium) s křížovou chodbou. Předsíň měla půdorys pravoúhlého obdélníku a v patře nad ní byla císařská oratoř, obloukem otevřená do ochozové tribuny. Nad oratoří v druhém patře ležela ještě komora, snad ostatková, anebo pokladnice. Průčelí západní stavby bylo směrem k atriu konkávně vyhloubeno. Po stranách v rozích oktogonu a západní stavby stály věže, obsahující točitá schodiště, vedoucí k oratoři i do druhého patra. Vedle toho spojovala patrová chodba přímo císařskou

Obr. 56. Wimpfen. Sv. Petr. Rekonstrukce půdorysu prvního kostela. (Ostendorf.)

falc a kostelní oratoř, jak bylo zjištěno.¹⁴⁴ Pro porovnání měřítkové budiž ještě podotknuto, že průměr vnitřního oktogonu obnáší 14'45 m, t. j. 50 stop, tedy o pět stop více než vnitřní průměr svatovítské rotundy.

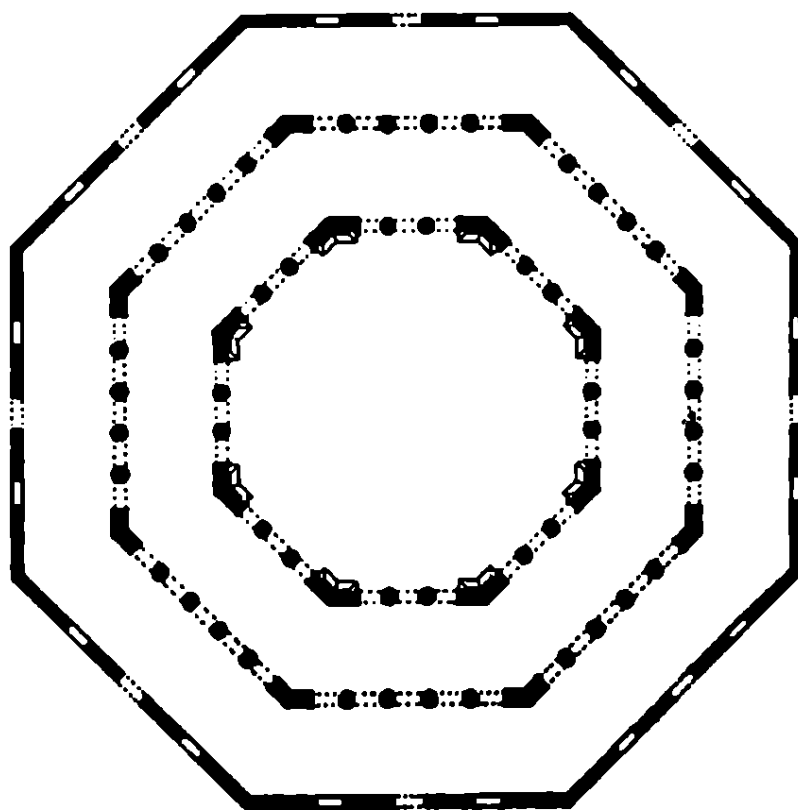
Falcká kaple stala se vzorem a byla po staletí napodobována, jak bude níže ukázáno.

c) *Půdorys čtvercový s ochozem.* Podobně jako nebyl přijímán prostý půdorys kruhový, tak také čtvercový nalézáme téměř jen s výklenky, anebo, jak nyní bude ukázáno, s ochozem. Příklad takového půdorysu zakresluje Bramantino,¹⁴⁵ ačli to nebyl kupolový prostor čtvercově-křížový, jak bylo už svrchu podotknuto. Podobná je v Africe kaple vedle basiliky v Thebesse.

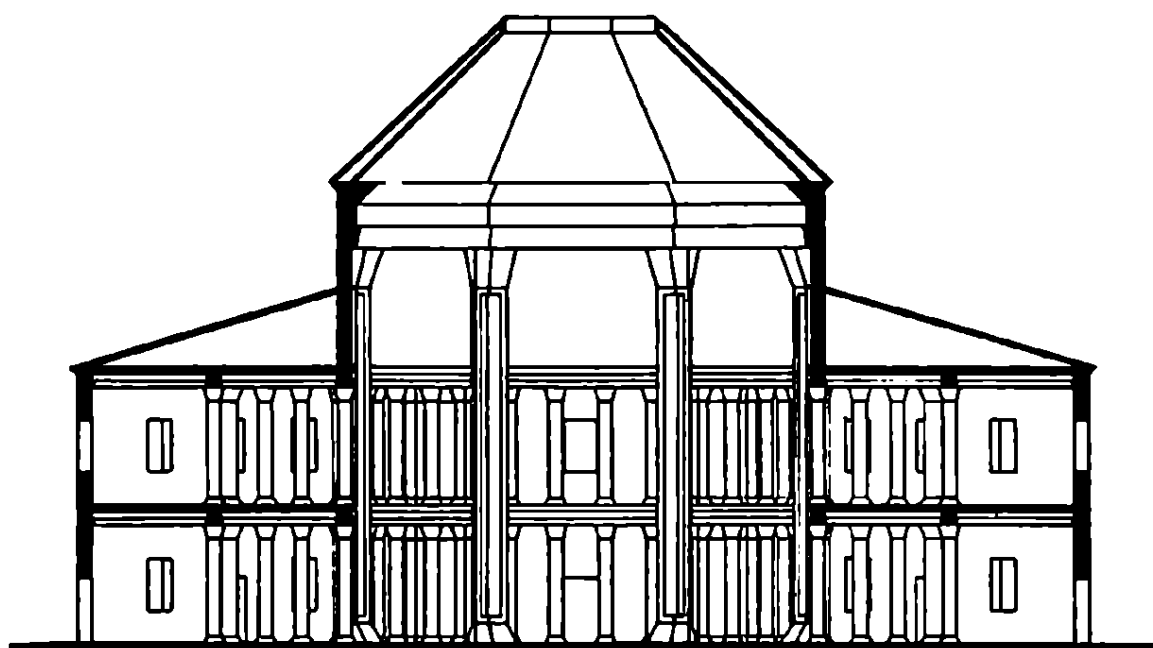
Typ tento se vyskytá v karolinské architektuře také s bočnými tribu-

¹⁴⁴ Z četné literatury viz K. Faymonville, *Der Dom zu Aachen und seine liturgische Ausstattung vom 9.—15. Jahrh.* München 1909. Týž, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Aachen I., Das Münster zu Aachen.* Düsseldorf 1926. Clemen, l. c. 1—76, 670—751. Týž, *Das Münster zu Aachen.* Berlin 1922. M. Aubert, *Aix-la-Chapelle, Congrès archéologiques de France, Rhénanie, 1922,* 518 násl.

¹⁴⁵ Le rovinc di Roma, tab. 48.

Obr. 57. Nazianz. Oktogon. Rekonstrukce půdorysu. (Birnbäum.)

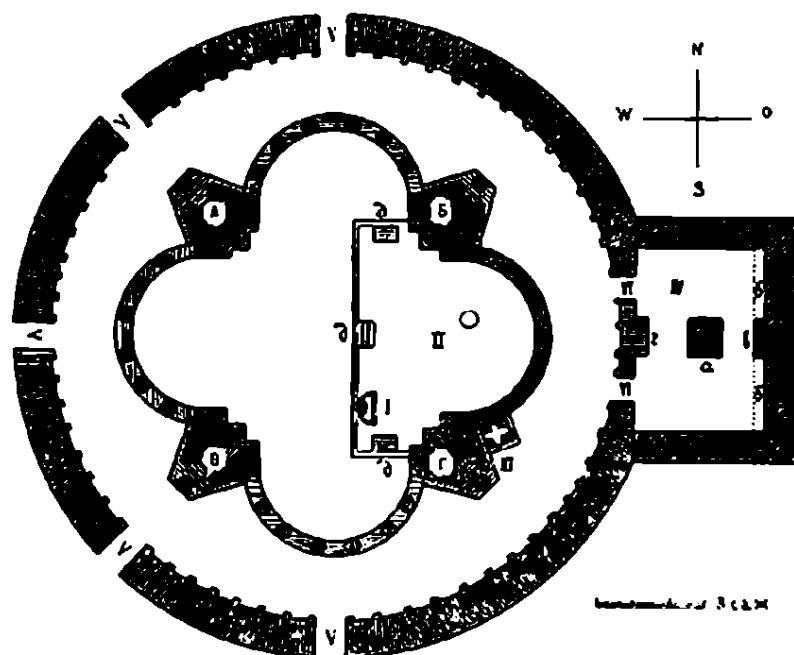
Obr. 58. Nazianz. Oktogon. Rekonstrukce řezu. (Birnbäum.)

namí a nejvyvinutějším toho příkladem kolem r. 885 je západní budova klášterního kostela v Corveyi (obr. 11. a 12.), bezpečně zjištěná Effmannem.¹⁴⁶ Čtverečný základní prostor byl v přízemí pilíři rozdělen ve střední prostor o půdorysu čtvercovém a přiléhající lodi, při čemž přední čtvercové prostory nárožní byly vyplněny věžemi. V patře nad touto předsíní opakoval se týž půdorys, ale nad bočnými loděmi byly ještě tribuny. Podobné, ale jednodušší tribunové stavby o čtvercovém půdorysu byly také u jiných karolinských západních budov, ale místo ochozu přiléhaly pouze na dvou stranách bočné lodi s tribunami, na př. Centula anebo Werden, St. Peterskirche, tato ve středním prostoru bez horního patra.¹⁴⁷

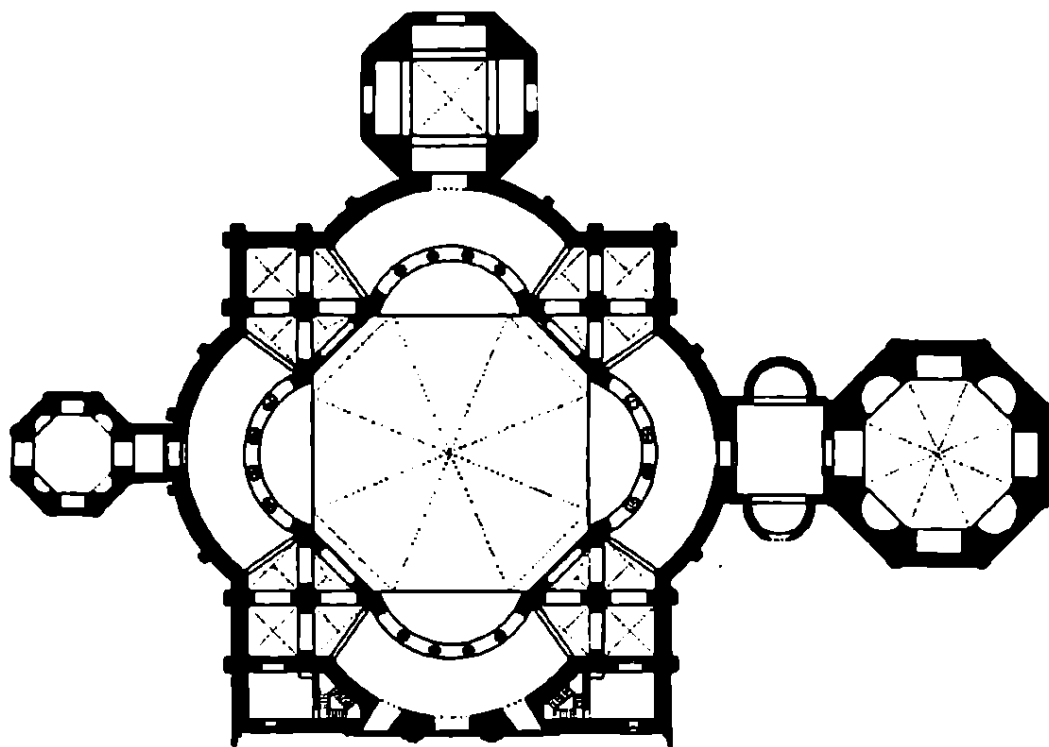
E. Centrální prostor s ochozem, rozšířený výklenky z hlavního prostoru do ochozu prolomenými. Zajímavého obohacení doznalo poznání tohoto typu Gerolovými vykopávkami v Ravenně v letech 1915—18, jimiž byl při ariánském baptisteriu (S. Maria in Cosmedin) zjištěn osmiboký ochoz, přiléhající ke všem stranám kromě hlavní apsidy. Baptisterium ariánské nemělo tudíž jen čtyři apsidy, podle diagonál přiléhající ke stěnám oktogonu jako v baptisteriu ortodoxních, nýbrž nadto bylo po sedmi stranách obklopeno ochozem. Klasickým příkladem tohoto typu s *výklenky stejnorodými* je pozdější San Vitale v Ravenně (526—547), jehož hlavní prostor *osmiboký* je prolomenými exedrami o půdorysu půlkruhovém rozšířen do osmibokého ochozu s tribunou, nepřehlížíme-li zde, jakož i jinde, k modifikaci nastalé v hlavní ose včleněním liturgické apsidy, kde exedra odpadla. (Obr. 74 a 75.) Hlavní prostor je zaklenut kupolí, jejíž tlak se přenáší na konchy exeder a na klenbu ochozové tribuny. Na západní straně byla předložena protáhlá předsíň, po obou stranách polokruhově ukončena, mezi níž a vlastní budovou vpravo a vlevo ležely věže s točitými schody. Byl tu tedy dán týž motiv, jaký, tvárně pozměněný, byl později shledán v Cáchách. O poměru této stavby k falcké kapli bude ještě níže zmínka.

¹⁴⁶ W. Effmann, Die Kirche der Abtei Corvey. Herausgegeben von Alois Fuchs. Paderborn 1929.

¹⁴⁷ Při této příležitosti budiž k tomu poukázáno, jak svým založením se západními stavbami, hlavně s Corveyí, jsou příbuzny pozdější románské dvojí kaple, jako na př. v Chebu a Zábři, takže nelze pominouti dohad jejich odvislosti od karolinských západních budov, jichž patro sloužilo panstvu. Tvarově jsou osamostatněnými západními budovami.

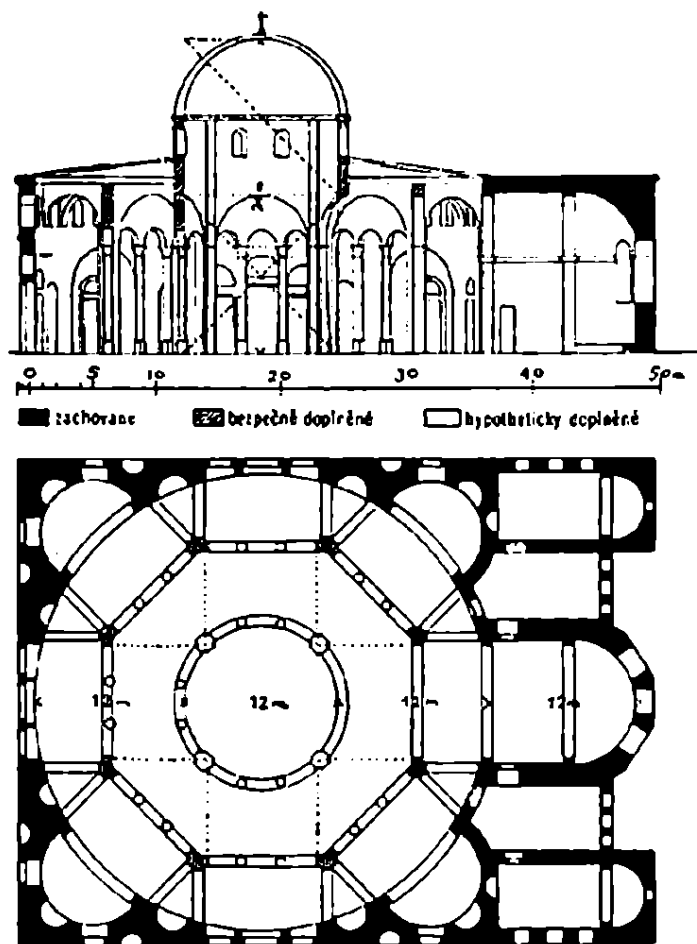
Obr. 59. Zwarthnoc v Armenii. Palácová kaple. Půdorys. (Strzygowski.)

Obr. 60. Milán. Kostel San Lorenzo. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

Podobný princip vykazuje palácová kaple ve Zwarthnocu v Arménii (obr. 59), kladená do let 641—661, kde čtyřboký základní prostor je čtyřmi prolomenými exedrami rozšířen do ochozu o půdorysu půlkruhovém. Pozdější kopií je kostel sv. Řehoře v Ani a kostel v Baně.¹⁴⁸

Do této třídy patří také Červený kostel v Perušćici u Plovdiva, kla-

Obr. 61. Bosra. Katedrála. Rekonstrukce řezu a půdorysu. (Herzfeld.)

dený do IX. století. Základní čtverec, zaklenutý kupolí, rozšířen je ve směru čtyř os polokruhovými výklenky, z nichž východní, uzavřená, tvoří bema, kdežto ostatní tři jsou jako exedry prolomeny, a sice jednak do narthexu, jednak do polokruhových ochozů, pouze na severní a jižní straně přičleněných.¹⁴⁹

¹⁴⁸ *Strzygowski*, Armenien I., 108 násl.

¹⁴⁹ *A. Protič*, L'architecture religieuse bulgare, Sofia 1924, 9.

¹⁵⁰ *Dehio-Bezold*, KBA., tab. 4, 5.

¹⁵¹ *Birnbaum*, RA., I. 1., 40. *Dehio-Bezold*, KBA., tab. 14, 3.

F. Centrální prostor, rozšířený výklenky z hlavního prostoru do ochozu prolomenými, s ochozem rozšířeným výklenky, v obvodové zdi vybranými anebo ji prostupujícími. Tyto složitější půdorysy není už třeba podrobněji sledovati, poněvadž pro otázku svatovítské rotundy nepadají v úvahu. Zmínka se děje o nich jen k vůli úplnosti a pro poznání směrnic architektonického vývoje. Příkladem je kostel Sergia a Bakcha v Cařihradě (z 2. čtvrtiny VI. stol.), jehož podstatou je osmiboký hlavní prostor, rozšířený výklenky, střídavě polokruhovými a pravoúhlými, prolomenými do ochozu, rozšířeného podle diagonál budovy polokruhovými apsidami, vybranými v rozích obvodového zdiva zevně o půdorysu čtvercovém s předloženou předsíní.¹⁵⁰ (Obr. 76 a 77.) Z popisu je již patrné, jak složitý je útvar kostela.

Příkladem pro druhý způsob, kde vedle výklenků, rozšiřujících hlavní prostor do ochozu, také ochoz je rozšířen výklenky prostupujícími jeho základní obvodové strany, budiž kostel San Lorenzo v Miláně, asi z poloviny V. století. (Obr. 60.) Hlavní prostor o půdorysu čtvercovém v osmiúhelník převedeném, je rozšířen čtyřmi prolomenými exedrami do ochozu a ochoz analogickými apsidami.¹⁵¹ Uváděti pozdější příbuzné typy na východě zavádělo by příliš daleko.

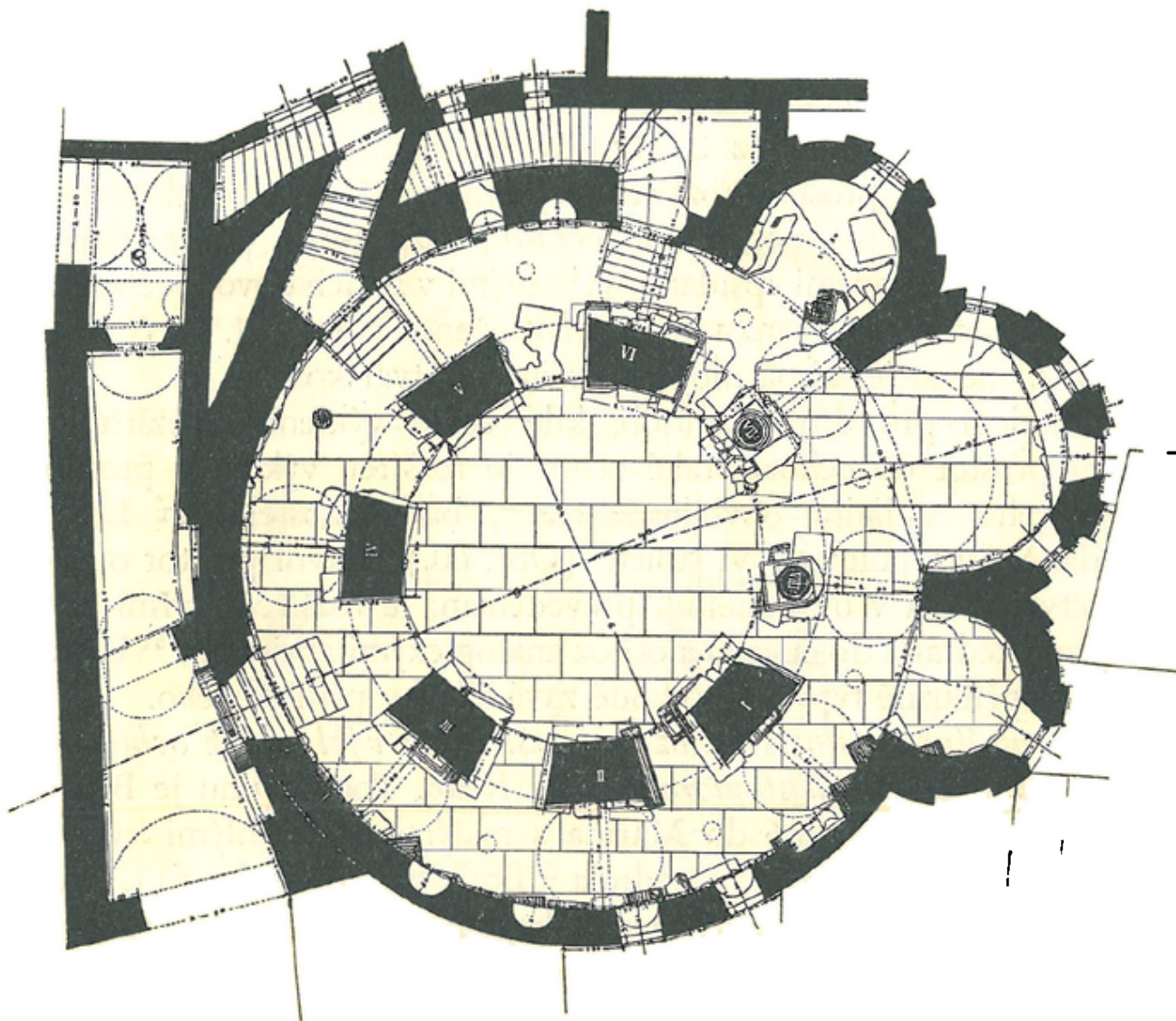
G. Centrální prostor s ochozem, rozšířeným výklenky k ochozu přičleněnými o půdorysu stejnorodém. a) Kruh. Toho druhu je Bramantinova rotunda na cestě do Marina s malými pravoúhlými výklenky mezi přízedními sloupy,¹⁵² katedrála v Bosře z r. 512 (obr. 61), vnitřní prostor patrně osmiboký s ochozem nebo spíše dvěma ochozy kruhovými a čtyřmi polokruhovými výklenky podle diagonál připojenými a vybranými v rozích budovy zevně čtyřboké.¹⁵³ Ovšem že nelze si tuto budovu představit zaklenutou kupolí o světlosti 36 m na pilířích o průměru 1.50 m, jak ji rekonstruoval de Vogüé, což bylo samo o sobě technicky nemožné, nýbrž Butlerovým nálezem oktagonového pilíře o síle pouhých 80 cm nutno je s Herzfeldem předpokládati pouze dřevěný strop nad centrálním prostorem dvouochozovým (pětilodním).¹⁵⁴

¹⁵² Le rovine di Roma, tab. 47.

¹⁵³ Butler, I. c. 283.

¹⁵⁴ E. Herzfeld, Mshattâ, Hlra und Bâdiya. Die Mittelländer des Islam und ihre Baukunst. Jahrbuch der preussischen Kunstsammlungen, 42 (1921), 119 násl.

Téhož základního půdorysu kruhového s podobným ochozem, avšak s emporami a malými výklenky v obvodové zdi vybranými je kostel sv. Donáta v Zadru.¹⁵⁶ Poněvadž stavba tato je velikého významu pro

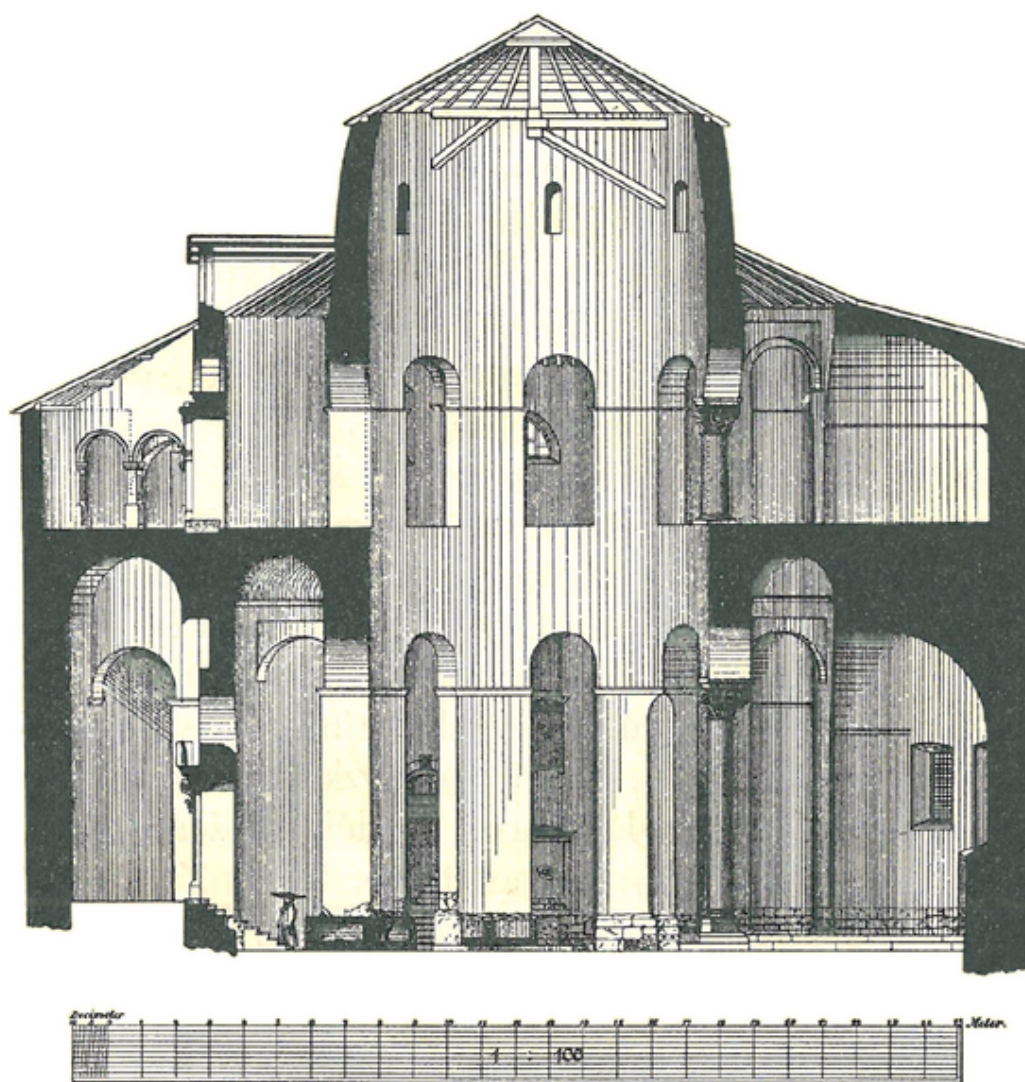
Obr. 62. Zadar. Kostel sv. Donáta. Půdorys. (Hauser.)

poznání svatovítské rotundy, je nyní na místě věnovati jí zvýšenou pozornost. (Obr. 62 a 63.)

Vykopávkami bylo zjištěno, že stavba nestojí na základech nějaké starší budovy, nýbrž že její základy byly nově položeny. Zkoumáním

¹⁵⁶ *Dehio-Bezold*, KBA., tab. 10, 4. *W. Zimmermann* a *R. Eitelberger von Eitelberg*, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Trau, Spalato und Ragusa*. Jahrb. der k. k. Central-Commission V. (1861), 160 násl. *A. Hauser* a

historických pramenů a poměrů dospělo se k poznání, že se tak mohlo státi nejspíše začátkem IX. století za biskupa Donáta III. V letech 791—99 zmocnili se Frankové Dalmácie, z čehož povstalo nedoroz-

Obr. 63. Zadar. Kostel sv. Donáta. Podélný řez. (Hauser.)

umění mezi Karlem Velikým a byzantským císařem Nikeforem. R. 804 byli biskup Donát a benátský dóže Beatus Karlem Velikým posláni do Cařihradu jako míroví vyslanci (*legati pacis*) a při té příležitosti obdržel Donát od byzantského císaře ostatky sv. Anastazie. Následujícího roku nalézáme Donáta zase jako dalmatského vyslance na císař-

F. Bulić S. Donato in Zara, Mitteil. der k. k. Central-Commission N. F. VIII. (1882), 59 násl. Gerber, I. c. 97 násl.

¹⁵⁸ Bulić, Mitteil. der k. k. Central-Commission, I. c. 70 násl.

ském dvoře v Diedenhofen. Dalmácie stala se sporným objektem a cílem byzantských výprav, až byl v letech 810 v Cáchách mezi Karlem a Nikeforem, a r. 812 v Cáchách a v Cařihradě mezi Karlem a císařem Michalem umluven mír, podle něhož se Řekům dostalo pobřežních míst, které drželi, m. j. Zadru, který se stal hlavním místem byzantské državy.¹⁵⁶

Konstantin Porfyrogenetus v knize *De administrando imperio* zmiňuje se při popisu Dalmácie v Zadru o dvou kostelích, z nichž jeden, sv. Anastázie, byl podélný, vedle něho pak stála rotunda sv. Trojice, jejíž horní patro bylo kostelem katechumenů.¹⁵⁷ Odjinud víme, že kostel sv. Anastázie byl původně kostelem sv. Petra, do něhož byly přeneseny ostatky sv. Anastázie, čímž nabyl nového jména. Kostel ten byl podoben předměstskému cařihradskému kostelu in Chalcopratiis, jak Porfyrogenetus zjišťuje, avšak u rotundy sv. Trojice nenalézá žádné podobnosti s některým cařihradským kostelem. Jak uvidíme, je rotunda sv. Trojice podobna stavbám franckým a proto je dobře možno, že byla založena za franckého panství, tedy aspoň v I. desítiletí IX. století. Vztah obou sousedních kostelů se vysvětluje tím, že kostel sv. Anastázie v Cařihradě byl původně kostelem znovuvzkříšené víry (Anastasia) ve sv. Trojici, do něhož byla teprve později uložena stejnojmenná mučednice Anastázie. Proto je pochopitelné, že i v Zadru stály vedle sebe kostel sv. Anastázie a rotunda sv. Trojice, která však později uložním biskupa Donáta, považovaného za svatého, obecně nabyla jeho jména.¹⁵⁸ Podle toho by bylo založení kostela sv. Trojice klásti až po získání ostatků sv. Anastázie r. 804. Porfyrogenetova zmínka, že vrchní patro bylo kostelem katechumenů, vnukla myšlenku, zda rotunda původně nebyla baptisteriem, avšak takovému určení pozitivně nic nenavědčuje ani v pramenech, ani v nálezech. Vzhledem k tomu, že Porfyrogenetus oba kostely různí a podélný nazývá kostelem sv. Anastázie, nelze dobře mysliti, že by rotunda byla její hrobkou a memoriální stavbou.¹⁵⁹

Kostel sám je rotundou s ochozem a ochozovou tribunou. Kruhový

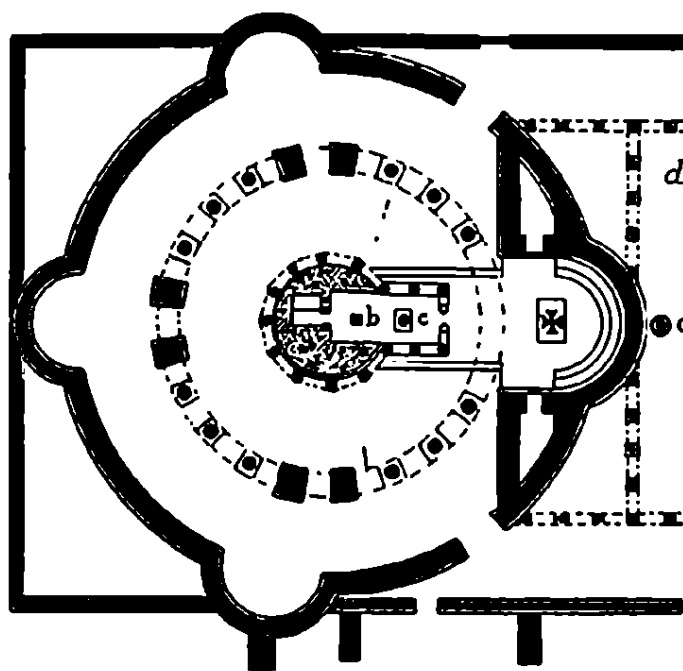
¹⁵⁷ »Templum autem s. Anastasiae oblongum est, simile illi quod in Chalcopratiis est; ... Juxta autem illud est aliud quoque templum rotundum s. Trinitatis; et supra illud rursum aliud instar catechumenorum, itidem rotundum, in quod cochlea ascen-

věncem osmi podpěr, z nichž šest je pilířů a dvě východní před hlavní apsidou jsou sloupy, nese na arkádách střední stavbu válce, prolomeného v patře osmi oblouky do ochozové tribuny a nad její střechou osmi okny. Pilíře mají průřez lichoběžníkový. Tento střední prostor byl původně zaklenut kupolí, klenba se však později zřítíla. K střednímu prostoru přiléhá v přízemí a patře kruhový ochoz, v přízemí valeně klenutý, v patře plochostropý, avšak od předapsidových podpěr klene se radiálně obloukový pás k obvodové zdi, v přízemí polokruhový výklenky vyhloubené. Na východní straně přiléhají k ochozům v přízemí i v patře tři sdružené podkovovité apsidy, zaklenuté konchami, z nichž střední je prostornější. Zevně jsou členěny lisénami, a sice tak, že první lisény přiléhají při výstupu apsidy k obvodové zdi rotundového ochozu, který lisén nemá a je tudíž hladký. Na západní straně přiléhá nepravidelná předsíň, valeně sklenutá, nad níž k ochozové tribuně v patře přiléhá plochostropá empora. Ze spodního kostela do patra, čili do horního kostela, vedou dvě schodiště. Jedno přiléhá na severní straně k obvodové zdi rotundy, majíc vstup hned vedle apsidy na evangelní straně, druhé pak vystupuje západněji pod tímto schodištěm, a ostrým zálohem vede k západní empoře, kde se spojuje s prvním schodištěm. Průměr hlavního vnitřního prostoru činí 9'40 m, šířka ochozu 2'50 m, síla pilíře 1'60 m, síla vnější obvodové zdi a apsidových zdí 0'90 m, pouze na severní straně v místech přiléhajícího schodiště je obvodová zeď silnější, světlost vstupního oblouku hlavní apsidy 5'20 m, bočních apsid 3'30 m, hloubka hlavní apsidy 3'95 m, bočních apsid 3'15—3'50 m.

Pro studium svatovítské rotundy je kostel sv. Donáta v Zadru, jak patrně, nemalého významu. Jde o rotundu, k níž jsou připojeny tři apsidy podkovovitého půdorysu, podobného jako apsidy u sv. Víta, mající zevně lisény stejně uspořádané jako bylo shledáno u zbytků svatováclavské apsidy v Praze. Na západní straně přiléhá k ochozové tribuně empora. Dispozice apsid je tu jiná, neboť v Praze byly apsidy křížově ve směrech hlavních os rozloženy, zde jsou na východní straně

ditur.« *Bulič*, I. c. 69.¹⁵⁸ *Bulič*, I. c. 74.¹⁵⁹ Jak činí *Gerber*, I. c. 98.

sduženy. Na severní straně běží zde právě tak, jako bylo shledáno v Praze, v nevelké vzdálenosti jiná zeď souběžně s obvodovou zdí rotundy, uzavírající schodiště do horního patra. Tím se vnučuje otázka, zda zeď, jejíž stopy byly nalezeny v Praze, nebyla stejného určení jako zde a zda kostel svatovítský neměl ochoz a ochozovou tribunu právě tak, jako kostel sv. Donáta, podle několika podrobností příbuzný? Než vyřešiti to bude úkolem kapitoly příští. Výklenky kostela sv. Donáta,

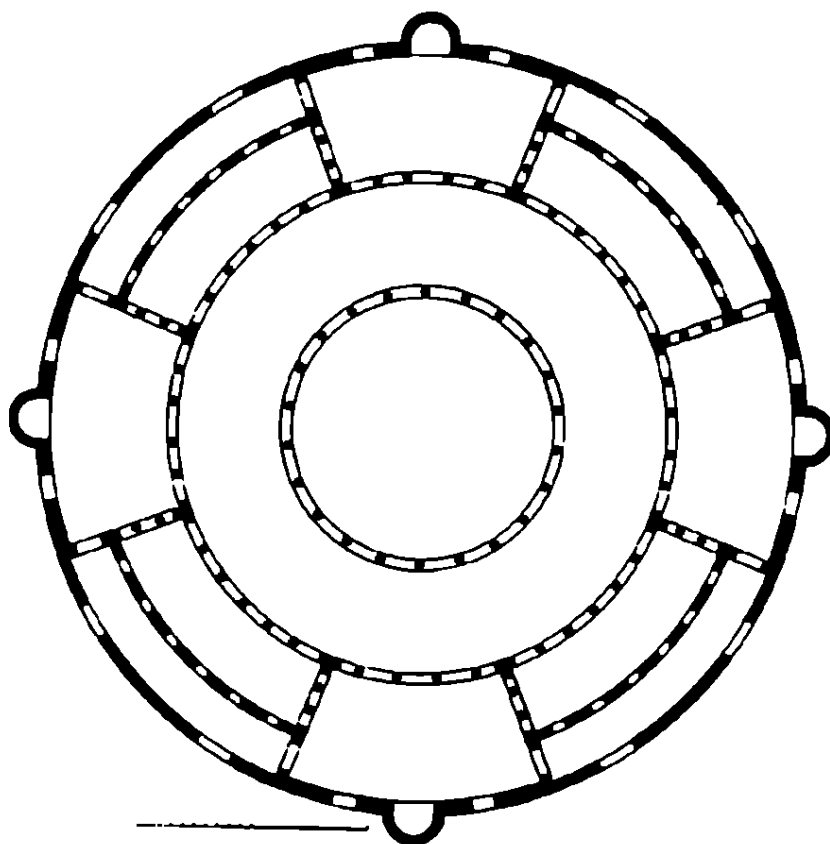
Obr. 64. Jerusalém. Anastase (chrám Božího hrobu). Přestavba Modestova. Půdorys. (Vincent.)

vybrané v obvodové zdi ochozové, jsou tak nepatrné, že pro utváření vnitřního prostoru nepadají vůbec v úvahu a bylo by kostel sv. Donáta vlastně přičleniti k prostým ochozovým rotundám, uvedeným pod D, nehledíme-li k liturgicky nutné apsidě východní.

Vedle prostorů s ochozem rozšířeným vybranými výklenky jsou však též *prostory s ochozem rozšířeným prostupujícími výklenky*, které pro možnosti, dané půdorysem svatovítské rotundy, opět přicházejí v úvahu.

Rotunda, rozšířená čtyřmi polokruhovými apsidami podle hlavních os křížově rozloženými — tedy opět do jisté míry případ svatovítské rotundy — měla ve stavitelství raného středověku za nejznámější příklad Modestovu novostavbu jerusalémské Anastase čili Božího hrobu.

(Obr. 64.) R. 614 vtrhli Peršané do Jerusaléma a zapálili a zpustošili jeho svatyně. Modestus, higumen kláštera sv. Theodosia, přestavěl s podporou patriarchy alexandrijského po odchodu Peršanů během 15 let Anastasi a této budovy se týkají poutnické popisy ze VII.—X. století. Roku 1009 byla Anastase na rozkaz egyptského sultána zbořena. Anastase zůstala i po přestavbě rotundou, avšak k ochozu byly připojeny mimo původní východní apsidu ještě apsidy na straně severní,

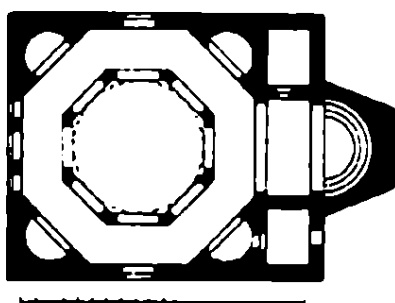

Obr. 65. Řím. Kostel S. Stefano Rotondo. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

západní a jižní, a v každé z nich byl zřízen oltář. Vstup byl branami mezi apsidami položenými na straně severovýchodní a jihovýchodní. Ochoz byl zachován i ochozové tribuny, svrchu pak spočívala kupole. Uprostřed rotundy byl, jako dříve, Boží hrob.¹⁸⁰ Nová dispozice nebyla ničím novým, neboť podobné rozložení bylo shledáno už u hlavního sálu Konstantinových therem, kde však nebylo ochozu. Není vyloučeno, že tento půdorys byl jinde u ochozových rotund už dříve užit. To ukazuje kostel Santo Stefano rotondo v Římě (obr. 65), založený jako

¹⁸⁰ H. Vincent et F. F. M. Abel, l. c. 19, 218 násl.

profánní budova snad už v letech 65—68, častěji přestavovaný hlavně za papeže Simplicia (468—83), který jej proměnil v křesťanský kostel. Rotunda s dvěma ochozy byla prostoupěna křížovými rameny, v jichž ose ležely malé prostupující apsidy.¹⁶¹ Podobně kostel Sant'Angelo v Perugii, založený v VI. století, je podle vložených křížových ramen přičítán k této třídě, třebaže nemá čtyř apsid,¹⁶² nevíme však přesně, kdy tato křížová založení vznikla. Podle těchto příkladů bylo dříve usuzováno, že i Modestova Anastase byla prostoupěna křížovými ra-

Obr. 66. Ezra. Kostel sv. Jiří. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

meny, od čehož novější badání upouští. O příbuzných dispozicích románských bude řeč v následující kapitole, o křížové dispozici uvnitř centrální stavby bude pak pojednáno v následujícím bodě.

b) Mnohoúhelník. Příkladem je zaklenuté baptisterium v Aix, osmiboké a již svrchu zmíněné (obr. 55), s nepatrnými výklenky pravoúhlými a průčelím pravoúhle uzavřeným,¹⁶³ dále kostel v Ezra (obr. 66), ukončený r. 515, osmiboký s oblými výklenky podle diagonál připojenými a vybranými v obvodovém zdivu o zevním půdorysu čtvercovém.¹⁶⁴ Kupole této stavby je však novodobá a původně měla stavba jen dřevěný kryt, jak bylo v Syrii obyčejem.¹⁶⁵ Ve směru hlavních os byl rameny rozšířen oktagon ve Viranşehiru.

H. Centrální prostor s ochozem, rozšířeným výklenky (k ochozu přičleněnými) o půdorysu střídavě pravoúhlém a oblém.

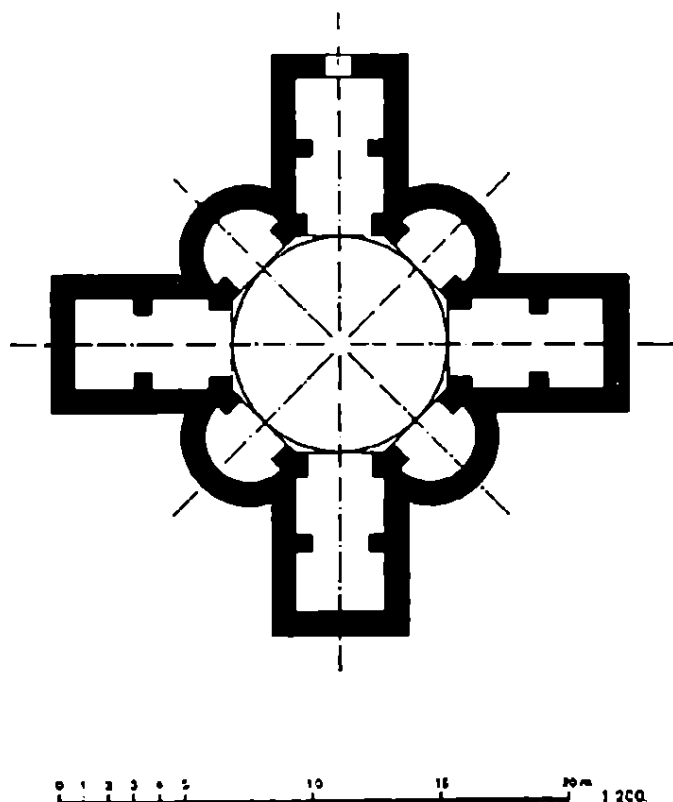
a) Kruh. Jako v jiných případech je i zde raným nalezištěm typu

¹⁶¹ Dehio-Bezold, KBA., I. 40. Tab. 11; 1, 2. Rivoira. Le origini dell' architettura lombarda, 10.

¹⁶² Dehio-Bezold, KBA., I., 42. Tab. 11; 3, 4, 5.

¹⁶³ Tamtéž tab. 8, 8.

Villa Adriana u Tivoli, resp. její monopteros.¹⁶⁰ Monumentálním příkladem je pak Santa Constanza v Římě (obr. 72 a 73) z pol. IV. století.¹⁶¹ Na okruhu dvanácti sloupových dvojic, radiálně postavených, spočívá vysoký válec vnitřního prostoru, zaklenutý kupolí, jež měla uprostřed opáion. K střednímu prostoru přiléhal kruhový ochoz, v jehož obvodové zdi byly vyhloubeny výklenky střídavě pravoúhlé a oblé,

Obr. 67. Nyssa. Martyrion. Rekonstrukce půdorysu. (Friedenthal.)

a sice tak, že v hloubkové ose ležely výklenky pravoúhlé, v příčné ose výklenky polokruhové, mezi nimi pak vždy menší dva výklenky polokruhové po stranách pravoúhlého. Byly tu tudíž v centrální dispozici aspoň většími výklenky v obvodové zdi vyznačeny křížové osy. Kolem budovy obíhal porticus. Původně asi baptisterium, stala se rotunda hrobkou Konstantinovy dcery Konstantiny, r. 354 zesnulé.

¹⁶⁴ Tamtéž tab. 8, 5.

¹⁶⁵ Herzfeld, l. c. 121.

¹⁶⁶ Dehio-Bezold, KBA., tab. 7., 1.

¹⁶⁷ Tamtéž tab. 8., 1.

b) *Mnoboúhelník*. Hlavní prostor osmiboký s ochozem, rozšířeným výklenky střídavě pravoúhlými a oblými, vybranými ve zdivu o vnějším půdorysu čtvercovém, má baptisterium v Riez, drobná stavba asi z doby merovejské. (Obr. 84 a 85.) Jest to onen tak čteně konstatovaný typ osmiúhelníku, rozšířeného ochozy, při čemž prostornější pravoúhlé výklenky hlavních os naznačovaly křížové založení, avšak rozhojňené ochozem.

Důrazněji než tyto vybrané výklenky projevíly křížové centrální založení prostupující ramena pravoúhlá a oblá bezochozového půdorysu osmibokého. Takové bylo martyrium v Nysse (obr. 67), jehož projekt popisuje Řehoř z Nyssy mezi 379—394.¹⁶⁸ Z popisu vysvítá, že k základnímu osmiúhelníku se připojovala střídavě ramena pravoúhlá a výklenky polokruhové, avšak právě stejně dlouhá pravoúhlá ramena, podle hlavních os rozložená, byla mnohem hlubší apsid, takže výslednicí byl sice půdorys centrální, ale s výrazně prostupujícím řeckým křížem. Tím je tedy už pro IV. století doložena centrální křížová dispozice, která v jiném útvaru byla svrchu shledána také při rotundách (Sto Stefano rotondo, Sant'Angelo v Perugii).

3. *Stavební podrobnosti svatovítské rotundy*. Zkoumáním těchto staveb vynikly už také dostatečně vztahy oněch stavebních zvláštností, které byly shledány nálezem jižní apsidy, jako jsou podkovovité založení apsidy, její odstupněné nasazení a zevnější členění lisénami, z nichž první při výstupu apsidy se dotýká obvodové zdi hlavního prostoru. Pro přehled a doplnění budou nyní ještě jednotlivé body zrekapitulovány.

a) *Podkovovitá apsida*. Birnbaum vysvětlil přesvědčivě vznik podkovovité apsidy tím, že k rotundě nebylo dobře možno připojovati výklenky polokruhové, neboť v tomto případě by temeno apsidové konchy

¹⁶⁸ *Strzygowski*, Kleinasien, 71 násl. *Birnbaum*, Die Oktogone von Antiochia, Nazianz und Nyssa. 202. *K. P. Friedenthal*, Das kreuzförmige Oktogon, Karlsruhe 1908, obr. 1 a 2.

¹⁶⁹ RA., I. 1., 66.

¹⁷⁰ *E. Herzfeld* a *S. Guyer*, Meriamlik und Korykos. Manchester 1930, 83.

¹⁷¹ RA., 1., 64 násl.

¹⁷² *Holzmann*, Binbirkilisse; zevně oblé: I. (tab. 3), VII. (tab. 7), zevně mnoho-
boké III. (tab. 5), V. a VI. (tab. 6); polygon: *Strzygowski*, Kleinasien, 108.

bylo uříznuto obvodovou zdí rotundy a spojující oblouk by tak nabyl stlačené podoby. Položil-li se však střed a tím i vrchol apsidového výklenku na obvod rotundy, vznikla apsida o půdorysu podkovovitém, kterýžto motiv byl potom přenášen i na stavby podélné.¹⁰⁹ Podkovovité apsidy nejsou proto ani zjevem ojedinělým, ani zjevem zvláště pozdním. V římském stavitelství mohl jich Birnbaum shledati celou řadu jak u podélných staveb, tak zvláště u rotund. Nejstarším příkladem je stavba u Tor de' Schiavi v Římě z doby Hadriánovy, po níž následují i v Římě jiné památky jako u náhrobku na Via Appia, v Ravenně u Sta Maria Maggiore, v Africe apsida basiliky v Tabarce. Později se vyskytují podkovovité apsidy u rotund také na východě, kde nejstarším příkladem jsou dvě takové apsidy z konce V. století v Rusafě, apsidy lázní v Meriamliku,¹⁷⁰ apsida kostela sv. Pachomia v Encgilu v Malé Asii z r. 660,¹⁷¹ různé apsidy v Binbirkilisse z V.—VII. století,¹⁷² zevně oblé nebo mnohoboké, apsida Konstantinova kostela u Andavalu,¹⁷³ zevně polygonální podobně jako apsida kostela v Jedikapulu a apsidy kostelů jihozápadně od Konie,¹⁷⁴ a konečně pozdější apsidy ve skále vyhloubených kostelů maloasijských. Oblé apsidy podkovovité nalézáme v Arménii, na př. ve zmíněném Ani a Kiaglisu, častěji však zevně mnohoboké. Půdorys uvnitř podkovovitý, zevně však mnohoboký, byl vůbec na východě často upotřeben. Nejrozšířenějším však se stal ve Španělech. Patrně tu jde o motiv staroiberský, který se netýká jen půdorysného založení, nýbrž oblouku vůbec. Není jistě náhodné, že právě ze Španěl pochází několik náhrobků, na nichž již ve 2. stol. po Kr. nalézáme podkovovité archivolty.¹⁷⁵ Motiv ten nepřestal býti užíván ani za visigotské doby a převzali jej tu Arabové.¹⁷⁶ A právě tak často lze zvláště ve Španělech shledati podkovovité založení apsidy v různých variantách. Bud' je zevní plášť, jako na východě, mnohoboký, na př.

¹⁷³ *Strzygowski*, Kleinasien, 65.

¹⁷⁴ Tamtéž 28, 29.

¹⁷⁵ *Puig y Cadafalch*, I. c. obr. 295, 298, 299, 302, 309. Viz také *Birnbaum*, RA., I. 1. 68.

¹⁷⁶ *A. Haupt*, Die älteste Kunst, insbesondere die Baukunst der Germanen, Berlin 1923², 98. *Strzygowski* ukazuje jinou cestu: z Arménie do Syrie, Malé Asie a s Goty do Španěl. (Arménien, 626). Což ovšem nevysvětluje, proč podkovovitý oblouk byl už dávno před Goty ve Španělech.

v kostele San Miguel de Tarrasa, budovaném někdy mezi r. 711 až 972,¹⁷⁷ anebo je pravoúhlý, jako u kostelů Sta Maria de Melque, ze zač. VIII. anebo z IX. století,¹⁷⁸ San Miguel de Escalada, svěcený r. 913,¹⁷⁹ Santiago de Peñalba mezi r. 931—7,¹⁸⁰ u kostelů ve Villarmun a v Ollas, přesně nedatovaných.¹⁸¹ Ve Španělsku nalézáme též apsidy zevně i uvnitř podkovovité, jako u basiliky v Segobrizu, vzniklé před začátkem VIII. století,¹⁸² anebo u nedatovaného kostela San Quirce de Pedret.¹⁸³ V Itálii je podkovovitá konfesse basiliky San Salvatore v Brescii, založené r. 753.¹⁸⁴ Ve Francii vykazuje podkovovité apsidy kostel v Germigny-des Prés (obr. 88. a 89.), svěcený r. 806, čímž je doloženo užití podkovovité apsidy v okruhu karolinské architektury, ať už je její genese jakákoliv. Totéž dokládají apsidy rotundy sv. Donáta v Zadru ze začátku IX. století. (Obr. 62 a 63.) Tak je tvar svatovítských apsid v onom kulturním období, ve kterém budova vznikla, potvrzen, a sice nikoliv onou variantou převážně východní s polygonálním pláštěm, nýbrž právě onou převážně západoevropskou variantou apsidy uvnitř i zevně podkovovité, jaké bylo užito ve Francku i v Dalmácii.

b) *Ústupek před apsidou.* Nález ústupku před apsidovým vstupem nepraví jednoznačně, čemu onen ústupek sloužil, anebo jaký měl smysl. Samo o sobě bylo by možno, že ústupek byl protažen svisle celou stěnou vzhůru, čímž by bylo důrazněji vyjádřeno křížové založení budovy, které nějakou dispozicí ramen mohlo prostupovati snad i dovnitř. Než v tom případě by byl ústupek větší a výraznější. Jest tedy pomýšleti jen na to, že ústupek se vztahoval pouze k vstupnímu oblouku apsidy a pro případné hlubší křížové protváření půdorysu neskýtá podkladu.

Motiv výklenkového ústupku byl dán tím, že apsida byla o něco málo užší hlavního prostoru, pravoúhle založeného, jak tomu bylo v mausoleu Gally Placidie v Ravenně. Omezíme-li se pouze na motiv takového ústupku před apsidou o půdorysu půlkruhovém, shledáme po-

¹⁷⁷ Frischauer, I. c. 50.

¹⁷⁸ Tamtéž 39.

¹⁷⁹ Tamtéž 20.

¹⁸⁰ Tamtéž 75.

¹⁸¹ Tamtéž 36.

dobné případy u římských trikonchových cel,¹⁸⁵ anebo u těch starokřesťanských basilik, kde apsida je málo užší hlavní lodi,¹⁸⁶ jako u basilik Sant' Agata a Santo Spirito v Ravenně a j.

Vznik vlastního ústupku předapsidového pramenil ze snahy, nepřipojovati prostorové přípojky neprostředkovane k hlavnímu prostoru, nýbrž vkládati mezi ně článek buď dělicí, anebo uvádějící. V prvním případě byl vsazený oblouk užší než apsida, čímž ovšem nevznikal vlastní ústupek. V druhém případě byl předložen oblouk širší než apsida, čímž nutně vznikal ústupek.

Zprvu byla rozšířenější první varianta užšího oblouku, který shledáváme před apsidou v basilikách starokřesťanských, jako na př. v Ravenně Sant' Apollinare Nuovo, nebo před kněžištním prostorem v San Vitale v Ravenně (obr. 74) nebo v trikonchových sálech, jako v Agemuni Ubekkar a v Thebesse, nebo u maloasijských a syrských basilik (Kodža-Kalessi, Ruveha, Tafka, Turmanim), uvádím-li jen namátkou některé příklady z mnoha jiných. Je to vlastně triumfální oblouk na pilířích, užší než apsida. V Římě býval triumfální oblouk, předložený apsidě, zúžen obloukem spočívajícím na sloupech, na př. v basilice sv. Petra nebo v San Paolo fuori le mura.

Později se však více rozšířila druhá varianta, doložená již ranými příklady, t. j. apsidální konše byl předkládán oblouk širší než apsida, čímž vznikal ústupek. Takový byl shledán před apsidou bývalého praetoria v Musmiech a později v kapli Santa Maria Formosa v Pulji (obr. 37 a 38), pocházející z druhé čtvrtiny VI. století, kde k zaklenutému křížení byl připojen triumfální oblouk stejně široký a za ním užší apsida. Ústupkovitost byla i zevně vyjádřena lisénou. Z toho vysvítá vznik a smysl ústupku: byl to oblouk, který prostředkoval mezi hlavním prostorem a apsidou, do níž uváděl.

Gallořímským se zdá motiv oblouku, spočívajícího na sloupech v nárožním ústupku triumfálního oblouku. Shledáváme je v St. Pierre

¹⁸² Tamtéž 17.

¹⁸³ Tamtéž 32, 35.

¹⁸⁴ *F. de Darlein*, *Étude sur l'architecture lombarde*, Paris 1865, tab. 15.

¹⁸⁵ *Dehio-Bezold*, KBA., tab. 14; 7, 8.

¹⁸⁶ Tamtéž tab. 16; 6—7.

ve Vienně,¹⁸⁷ kde se zdá býti, právě tak jako vnitřní zdi vůbec, zbytkem původního založení V. století. Podobný motiv v merovejské době mají baptisterium ve Venasque, St. Jean v Poitiers a St. Laurent v Grenoblu.¹⁸⁸ Ve Venasque na př. je triumfální oblouk na sloupech v ústupku, vznikajícím přízední arkádou apsidovou, v Grenoblu je to spíše představený užší oblouk apsidový, v Poitiers zdá se, že dvojice sloupů, do apsidových vstupních oblouků původně vestavěné, byly datečně proměněny v ústupkové.¹⁸⁹ Jasně se ukazuje motiv předapsidových ústupků s vestavěnými sloupy, nesoucími oblouk, v architektuře karolinské, jak ukazuje kolem r. 966 vstupní oblouk do kaple sv. Blandiny v kostele St. Martin d'Ainay v Lyoně. Vývoj ten krácel asi souběžně s vývojem kostelního portálu a vznikajícím jeho odstupněním, což pro nedostatek materiálu nelze sledovati. Na motiv sloupů do ústupků vestavěných nelze při svatovítské rotundě pomýšleti, neboť pro sloupy, vestavěné do ústupku, musily by býti založeny základy a ústupek by neexistoval v základech. Jestliže tedy v základech svatovítského kostela nalezen byl ústupek, je to důkazem, že v onom ústupku sloup nestál.

Zbývá tudíž jediná možnost prostého ústupku, jaký byl shledán v Musmieh a v kapli u kostela Sta. Maria Formosa v Pulji. Prvek ten přešel do lombardské architektury a tak jej má apsida kostela sv. Petra v Toscanelle z VIII. století, anebo, z centrálních staveb, tetrakonchové baptisterium v Bielle, kladené nejspíše do 2. pol. X. století. Existenci takového odstupněného apsidového oblouku v severní oblasti karolinské architektury dokládá kostel sv. Štěpána ve Werdenu, založený kolem r. 800 a svěcený r. 804. (Obr. 46—48.) Jak již řečeno, mohl Effmann bezpečně zjistiti takovou část jeho základů, že se nárožní pilíře jeví odstupněné, čili jinými slovy, že vlastní apsidě byl předložen o něco širší oblouk, čímž vznikl ústupek téhož rázu, jaký byl shledán v základech svatovítské rotundy.¹⁹⁰ Odstupnění oblouků se koncem prvního tisíciletí šířilo ve Španělsku, kde bylo upotřebeno též u katalonských rotund, patřících již asi do XI. století, jako v Llusse a Sant Pere'l Gros v Cerveře.

¹⁸⁷ *Lasteyrie-Aubert*, l. c. 43.

¹⁸⁸ Tamtéž 46. *Frankl*, l. c. 10 násl.

¹⁸⁹ *C. de la Croix*, *Étude sommaire du baptistère Saint-Jean de Poitiers*, Poitiers 1904,

Všechny uvedené příklady týkají se odstupněného oblouku, přiléhajícího k hlavnímu prostoru pravoúhle založenému, ale tím není vyloučeno odstupnění vstupního oblouku apsidy, přiléhající k hlavnímu prostoru nebo ochozu kruhově založenému. Po té stránce se zdá býti svatovítská rotunda zvláštností, majíc odstupněný oblouk apsidy, připojené k základnímu prostoru o půdorysu kruhovém. Ale právě tento prvek odstupněného triumfálního oblouku shledáme u některých českých rotund, jak bude ukázáno v kapitole příští.

Odstupnění apsidového oblouku souvisí s celkovým vývojem, kterým základní tvary pilířů a oblouků byly členěny a vznikaly pilířové příložky a obloukům podložené pásy, jaké se staly v románské době potom příznačnými v některých oblastech architektonických. Podobným protvářením ústupkovým prošly portály. Sledovati tyto proměny vedlo by také příliš daleko a nesouvisí s přítomnou prací. Podobně jako na západě, lze i na východě ústupkové členění předapsidového oblouku sledovati zvláště v Arménii, kde koncem prvního tisíciletí lze shledati mnoho dokladů. Souvisí to s rychlejším vývojem, který se v Arménii v té době dál z předpokladů daných římským a byzantským uměním. Pro západ tento vývoj nepadá v úvahu, poněvadž západní vývoj tohoto motivu vyšel z týchž římských předpokladů, jak ukazuje kaple v Pulji, a je doložen četnými příklady západními, takže netřeba se utíkat k památkám arménským, z valné části nespolehlivě datovaným, jichž přímý vliv na vývoj karolinské architektury není nijak dokázán.

c) *Lisény*. Ohledně vzniku a vývoje lisén budiž poukázáno k dokumentovanému pojednání o členění stěn, které podal Birnbaum.¹⁹¹ Po ravennských lisénách nalézáme jiné ve starokřesťanské architektuře přímořské, jako na př. na dómě v Gradu, a pro přítomné pojednání je svrchované důležitosti příklad daný kaplí u Sta. Maria Formosa v Pulji. (Obr. 37—39.) Předapsidový ústupek našel zde zevní ohlas lisénou, která přiléhá hned k obvodové zdi při vzniku apsidy, tedy tímž motivem, jaký byl shledán při svatovítské rotundě. V Pulji existuje pouze

pl. I. a II.¹⁹⁰ W. Effmann, Die karolingisch-ottonischen Bauten zu Werden, 18 násl.¹⁹¹ RA., I. 1., 81 násl., 92 násl.

jediná liséna. Řadu lisén, obklopujících celou apsidu, z nichž první při výstupu apsidy stejně přiléhají k hlavnímu prostoru rotundovému, vykazuje opět svrchu zmíněný kostel sv. Donáta v Zadru (obr. 62 a 63), který váže se svatovítskou rotundou nejen podkovovité založení apsid, nýbrž i jejich zevní členění lisénami. Také některé lombardské apsidy s obloučkovým vlysem, o nichž bude řeč v následujícím odstavci, mají první lisénu přičleněnou ke zdi hlavního prostoru. Rovněž u podélných kostelů katalonských kolem r. 1000 shledáváme též motiv jako u svatovítské rotundy, že totiž obvodové zdi hlavního prostoru jsou zevně hladké, kdežto zevní zeď apsidy, ústupkem nasazené, je členěna lisénami, z nichž první přiléhá hned při vzniku apsidy. Objevuje se v kostelích ve Villalleons, Sant Pau de Riusech, Sant Julià de Vilatorra, Marmellà, Tabernoles, Castel de Gallifa.¹⁹²

Lisény bývaly spojeny s lichými arkádami anebo přecházely v obloučkový vlys. Motiv obloučkového vlysu byl, jak ukázal Birnbaum,¹⁹³ rozšířen v římské architektuře. Proto jej shledáváme na př. na kostele Santa Constanza v Římě (až do opravy r. 1620), na baptisteriu orthodoxních v Ravenně, anebo na kostele San Pietro in Sylvis (Pieve di Bagnacavallo) ze VI. stol.¹⁹⁴ a j. Převzat architekturou lombardskou, došel v ní častého upotřebení, na př. na kostele sv. Martina v Pieve di Arliano u Lukky z let 712—744,¹⁹⁵ dvoudílně na apsidě (podobně i na nejstarších apsidách v Torcellu) a trojdílně na lodi. Nejvíce se ujaly trojdílné obloučkové vlysy, jaké ukazuje apside kostela v Toscanelle kolem r. 739,¹⁹⁶ nebo apsidy kostela San Vincenzo in Prato v Miláně z let 835—59¹⁹⁷ anebo Pieve di San Leo z X. stol.,¹⁹⁸ avšak nalézáme také obloučkové vlysy dvoudílné, jako na apsidě kostela San Pietro al Monte v Civate z IX. stol.,¹⁹⁹ kde zase na lodi je obloučkový vlys trojdílný, anebo čtyřdílné vlysy obloučkové, jaké má na př. Chiesa pievanna v Montalino a Stradella z X. stol.,²⁰⁰ anebo pětídílný vlys na zvonici u San Satiro v Miláně kolem r. 876.²⁰¹ Motiv zobecněl také

¹⁹² Puig y Cadafalch, l. c. 297—311.

¹⁹³ RA., I. 1., 88 násl.

¹⁹⁴ G. T. Rivoira, Le origini della architettura lombarda, 106 násl.

¹⁹⁵ Tamtéž 137 násl.

¹⁹⁶ Tamtéž 143 násl.

v architektuře karolinské a tak shledáváme obloučkové vlysy nejen v severní Itálii, nýbrž i ve Švýcarsku, na březích Rýnu, v údolí Rhônu, tedy hlavně na území Lotharova podílu karolinského imperia,²⁰² nejbližší k nám pak na Marienberku u Würzburgu. Vzhledem k početnosti dokladů tohoto prvku v době karolinské není zapotřebí věc déle sledovati.

4. Z á v ě r. Rozbor centrálních a křížových staveb prvního tisíciletí přinesl s dostatek materiálu, aby bylo možno poznati vztah svatovítské rotundy k jiným příbuzným prostorům a uvážiti různé možnosti její rekonstrukce. Především nebyla shledána žádná monumentální budova, která by byla prostou rotundou. Všechny monumentální rotundy prvního tisíciletí byly buď prostorově členěné a měly ochoz, anebo byly prostorově složité a měly připojené výklenky, po př. ramena, anebo konečně měly oboje, t. j. ochoz i výklenky nebo ramena. Připojené výklenky přiléhaly buď ve směrech diagonálních os, anebo tvořily věnec kolem hlavního prostoru, anebo byly rozloženy ve směrech hlavních os, čímž se křížová dispozice pojila s dispozicí centrální. Příklady různých variant křížové dispozice v rámci hlavní dispozice centrální byly shledány již ve IV. století. V karolinské době nastalo však jakési omezení užívaných typů. Byly shledány jednak ochozové rotundy (Sv. Donát v Zadaru, Sv. Michael ve Fuldě), jednak rotundy s věncem výklenků v podvalu vybraných, avšak nebyla shledána ani rotunda, ani oktagon, prostoupený křížovou dispozicí, ba ani rotunda s připojenými čtyřmi apsidami, které by, od sebe vzdáleny, byly náznakem křížového založení. Pouze ke čtverci byly křížově připojovány apsidy (Sv. Štěpán ve Werdenu) anebo čtverec byl prostoupen křížovou dispozicí, k níž byly připojeny apsidy (Germigny-des-Prés). Třebaže architektonické podrobnosti ukázaly, že svatovítská rotunda přináleží ještě uměleckému období karolinskému, což vysvitlo již z úvahy o době vzniku, přece jen nebyl v karolinské architektuře nalezen vyhraněný prototyp její dispo-

¹⁹⁷ Tamtéž 200 násl.

¹⁹⁸ Tamtéž 207 násl.

¹⁹⁹ Tamtéž 210.

²⁰⁰ Tamtéž 214 násl.

²⁰¹ Tamtéž 206.

²⁰² *Lasteyrie-Aubert*, l. c. 222.

sice. Kde jest tedy hledati její vznik? Snad v umění byzantském, jak jej hledala starší generace? Anebo ještě východněji, jak by odpovídalo některým dnešním sklonům? Či snad přece ve směrnících karolinské architektury? A jaký byl původní tvar svatovítské rotundy? Byla bez-ochozovou rotundou, či měla ochoz, anebo dokonce snad i tribunu? Tvaroslovný materiál, v této kapitole snesený, informoval jen vše-obecně o možnostech. Chceme-li dospěti k dohadům do jisté míry pravděpodobným, nutno hlouběji proniknouti v samotné směrnice tvárného úsilí dobového, z nichž teprve vysvitne, co karolinská doba chtěla a jak asi na svém sklonku utvářila rotundu sv. Víta.

VIII.

Rotunda sv. Víta v rámci všeobecného architektonického vývoje centrální stavby a pokus o její rekonstrukci.

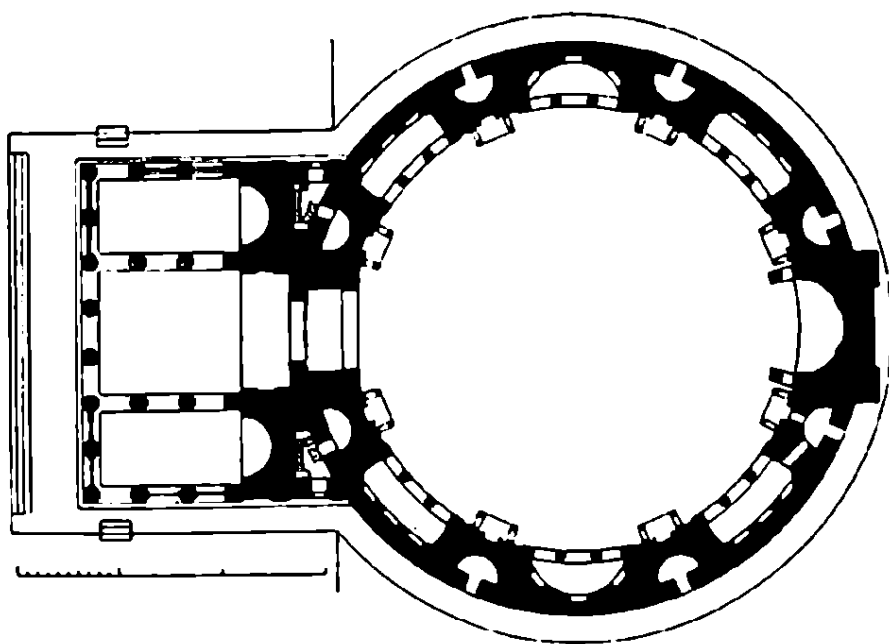
Půdorysná morfologie doložila hojnými příklady, jak a kdy byly v prvním tisíciletí po Kr. využity možnosti, dané prostorovému utváření zmíněnými předpoklady podpěrové a klenební architektury. Zároveň byly shledány analogie jednotlivých prvků architektonicko-tvárných, upotřebených při stavbě svatovítské rotundy. Rozborem tím však zanikla celková vývojová dráha, kterou se v té době bralo utváření centrálních prostorů. Chceme-li nyní porozuměti zbytkům svatovítské rotundy a odvážiti se její rekonstrukce, nestačí jen srovnávací anatomie půdorysných útvarů, nýbrž nutno nalézti jejich životnou souvislost a vývojové směrnice, aby podle nich byly vyšetřeny možnosti, jak asi Václavova rotunda původně vypadala, a aby zřením k blízkým analogiím bylo doplněno, co nepřízní časů z prvotní stavby navždy bylo zničeno a ztraceno. Poněvadž svatovítská rotunda byla zbudována v doznívajícím uměleckém období karolinském, jak z data jejího vzniku a některých užitých článků vyplývá, nutno se i nyní vrátiti k začátkům centrální stavby římské, s níž je karolinská architektura vývojovou souvislostí úzce spiata, nalézajíc v ní základnu svého tvoření. Ale zároveň jest také poznati hlavní směrnice architektury byzantské, nejen proto, aby ve

vývojové souvislosti vyniklo všechno významné architektonické dění prvního tisíciletí po Kr., nýbrž hlavně z toho důvodu, aby mohlo být vyřešeno, zda svatovítská rotunda vznikla vlivem byzantským, jak ne jednou bylo prohlašováno s poukazem na rotundové stavby v byzantských oblastech a s ohledem na misií cyrilometodějskou, působivší až do Čech. Teprve po poznání římského a byzantského stavitelství vysvitne odlišením ráz karolinské architektury a stavební povaha svatovítské rotundy.

Zato nebude přihlíženo k různým prvkům, z nichž je vyvozován vznik klenební architektury římské, ani k různým oblastem této architektury, jako maloasijské a syrské, poněvadž pro cíle této práce stačí poznati vlastní povahu římské architektury říšské bez zření k jejímu vzniku a bez ohledu k provinciálním zvláštnostem. Větší pozornosti si vyžádá pouze architektura západořímská, s níž je karolinské umění těsněji spjato než s uměním jiných krajů, vzdálenějších. Také není potřebí činiti předmětem úvah jiné oblasti za bývalou hranicí říšskou, v nichž koncem prvního tisíciletí po Kr. sledujeme vyvinutější architekturu, jako na př. v Arménsku, neboť je zcela vyloučeno, že tamní architektura působila v X. století přímo až do Čech. Studovati pak eventuální možnost arménského působení na tehdejší umění byzantské či karolinské není účelem této práce. Proto stačí se prostě omeziti na architekturu byzantskou a karolinskou, z nichž jediné mohla vzniknouti a přímo býti ovlivněna architektonická činnost v Čechách, a oběma pro hlubší porozumění předeslati jejich společnou základnu, architekturu římskou.

1. R o t u n d a v ř í m s k é a r c h i t e k t u ř e. Z vykonaného rozboru vyplývá, že prostý tvar kruhové stavby byl pradávným útvarem primitivním, avšak, nehledíme-li k poměrně řídkému užití rotundy v architektuře řecké, ujala se tato stavební myšlenka monumentálním způsobem hlavně v římské architektuře a sice dvojím složitějším základním útvarem: buď jako peripterová plochostropá cela, čímž byl převzat typ řecké a hellenistické architektury, anebo jako kruhová místnost rozšířená výklenky, čehož nejranějším příkladem byla frigidaria pompejských lázní, kde k prostoru o základu kruhovém byly podle diagonál vstupní osy přičleněny čtyři výklenky. První způsob byl přežitkem řecké architektury sloupově-architrávové a třebaže byl ještě několikrát opa-

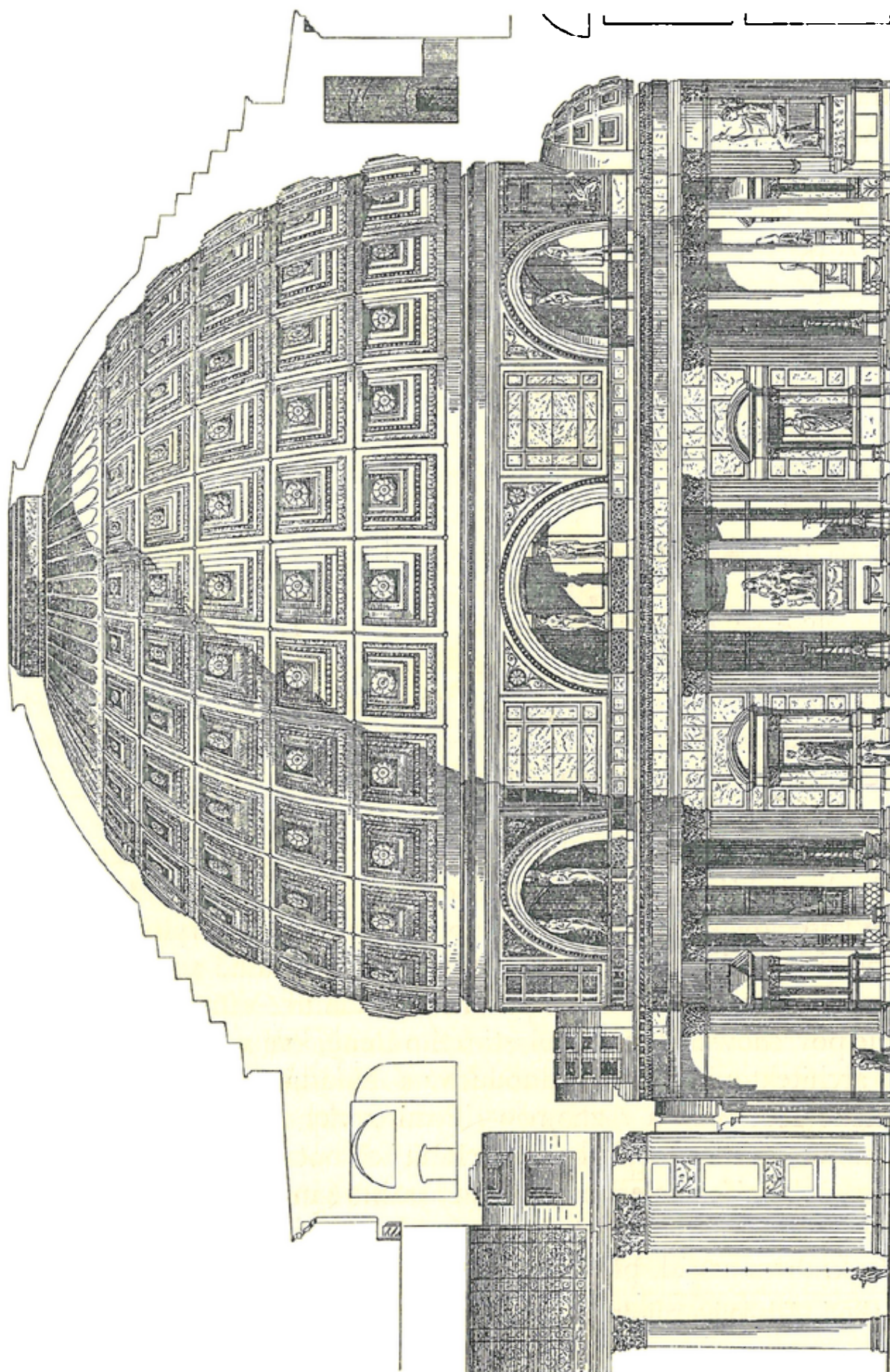
kován, neměl v sobě sílu života a schopnost dalšího vývoje. Druhý způsob byl jedním ze zárodků vlastního klenebního umění římského a buď sám o sobě, anebo kombinován s principem hypostylové stavby jakožto ochozová budova stal se východiskem uměleckého vývoje centrálních prostorů. Není zde na místě sledovati podrobně všechen vývoj, jehož výsledky byly morfologicky v předešlé kapitole roztrženy. Zde

Obr. 68. Řím. Pantheon. Půdorys. (Dchjo-Bezold.)

budiž poukázáno pouze k významným příkladům architektonického utváření centrálního prostoru od doby římské až do doby karolinské, abychom podle vynikajících památek, tvořících takřka milníky uměleckého zrání, dospěli až k poznání oněch dobových zásad a zákonů, podle nichž nutně byla utvářena Václavova rotunda sv. Víta.

Budovou, kterou v začátcích vývoje minouti nelze, je zajisté římský Pantheon (obr. 68 a 69), nově zbudovaný Hadriánem v letech 115—25 na místě starší budovy Agrippovy. Pozorovatel se před ním zastavuje jakožto před jednou z nejmonumentálnějších budov římské architektury vůbec, ale zároveň si uvědomuje, že zde po prvé mohutným důrazem byla vyjádřena nová ideálnější směrnice architektury, které již nebylo hlavním cílem vytváření vnější hmoty, jako spíše utváření vnitřního nehmotného prostoru, jehož pouze obalem, vnitřní hranicí a vnějším výrazem,

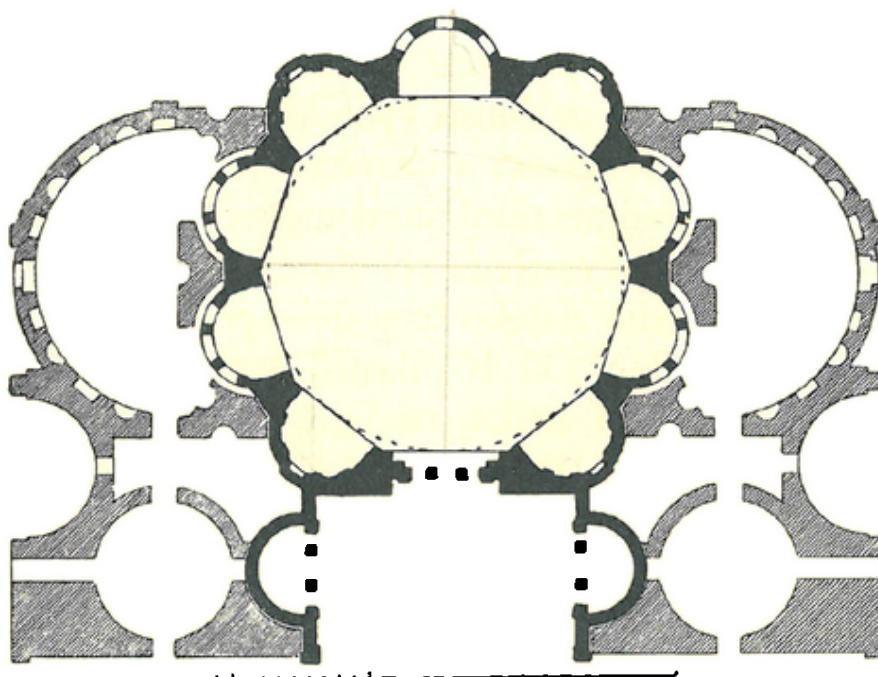
Obr. 69. Řím. Pantheon. Podélný řez. (Dehio-Bezold.)

byla hmota. Tvárným prostředkem se stala římská stavba klenební, kterou byla zásadně provedena vlastní budova Pantheonu, zatím co její předsíňový porticus zůstal ještě řeckým útvarem sloupově-architrávovým. Podstata vlastní budovy je velmi jednoduchá a spočívá ve skladbě dvou útvarů řádu stereometrického, t. j. válce a na něm spočívající polokoule, jejíž poloměr se rovná výšce podpírajícího válce, čili, jinými slovy, vzniká prostor o základně kruhové, jehož průměr se rovná výšce vnitřního prostoru, v dolní polovině válcového, v horní polokulového. Tak byl v rámci tehdejších možností vybudován vnitřní prostor staticky nejpomyslitelnější soustředěnosti a uzavřené jednotnosti. Avšak uvnitř se tato elementárně-monumentální stereometrická skladba neuplatňuje plným důrazem, neboť je zastřena reliefovou architekturou sloupově-architrávovou, která podle zlatého řezu dělí spodní válec ve dva vodorovné pásy, t. j. jednak v okruh pilastrů a sloupů, nesoucích kladí, jednak na něm spočívající attiku, na jejíž římse teprve leží zdánlivě jako třetí článek polokoule, jejíž povrch zase je plasticky zdoben kasetami, do výše se zužujícími. Tím je zkaleno poznání přesného tvaru stereometrického. Uvážíme-li dosah tohoto počínu, možno říci, že všechen vnitřek je reliefově-plasticky protvářen a podle hellenistického ještě způsobu zahalen řeckým řádem architektonickým, připínajícím se kolkolem ke stěně, který i kupoli chápe, jak ukázal Birnbaum,¹ jako břemeno na podpěře obou okruhů stěn, tedy ve smyslu základního nazírání řeckého. Avšak řecká architektura nezahalovala tíži břemene a nezmenšovala ji, nýbrž vyrovnávala ji se silou podpěry. Zde však je účinky se kasetami zlehčeno břímě kupole, která se zdá vyšší, než-li ve skutečnosti je. S úsilím o jednotnost projevuje se tudíž ve stavbě počínající už snaha o méně hmotné působení a zdánlivé odhmotnění.

Vedle povrchového hmotně-plastického členění ve smyslu řeckého pojmání architektonického je jednoduchý a základní útvar druhu stereometrického rozčleněn a rozhojněn jinými prvky, které nejsou striktně řádu hmotně-plastického, nýbrž spíše řádu nehmotně prostorového. Stalo se to tím, že utváření klenebního rázu zasáhlo samotné stěny, které přestaly býti plně hmotnou inertní zdí a byly proniknuty ve svém vnitřním ústrojí okruhem arkád, připojených k hlavnímu prostoru a uzavřených

¹ V rámci základního pojednání o římské architektuře RA., I. 2., 18.

vůči vnějšku. Tak se ve spodní části zděného válce připíná k hlavnímu prostoru osm výklenků, střídavě oblých a pravoúhlých, z nichž vstupní je prolomen. Výklenky ty jsou v masivním zdivu pouze vyhloubeny, čili, jinými slovy, tvoření prostorové nemělo tu ještě té síly a intensity, aby hmotou prorazilo ven, nýbrž zůstalo v ní ztajeno, zbavujíc ji původní plnosti. Jednotný vnitřní prostor stal se připojenými výklenky kompo-

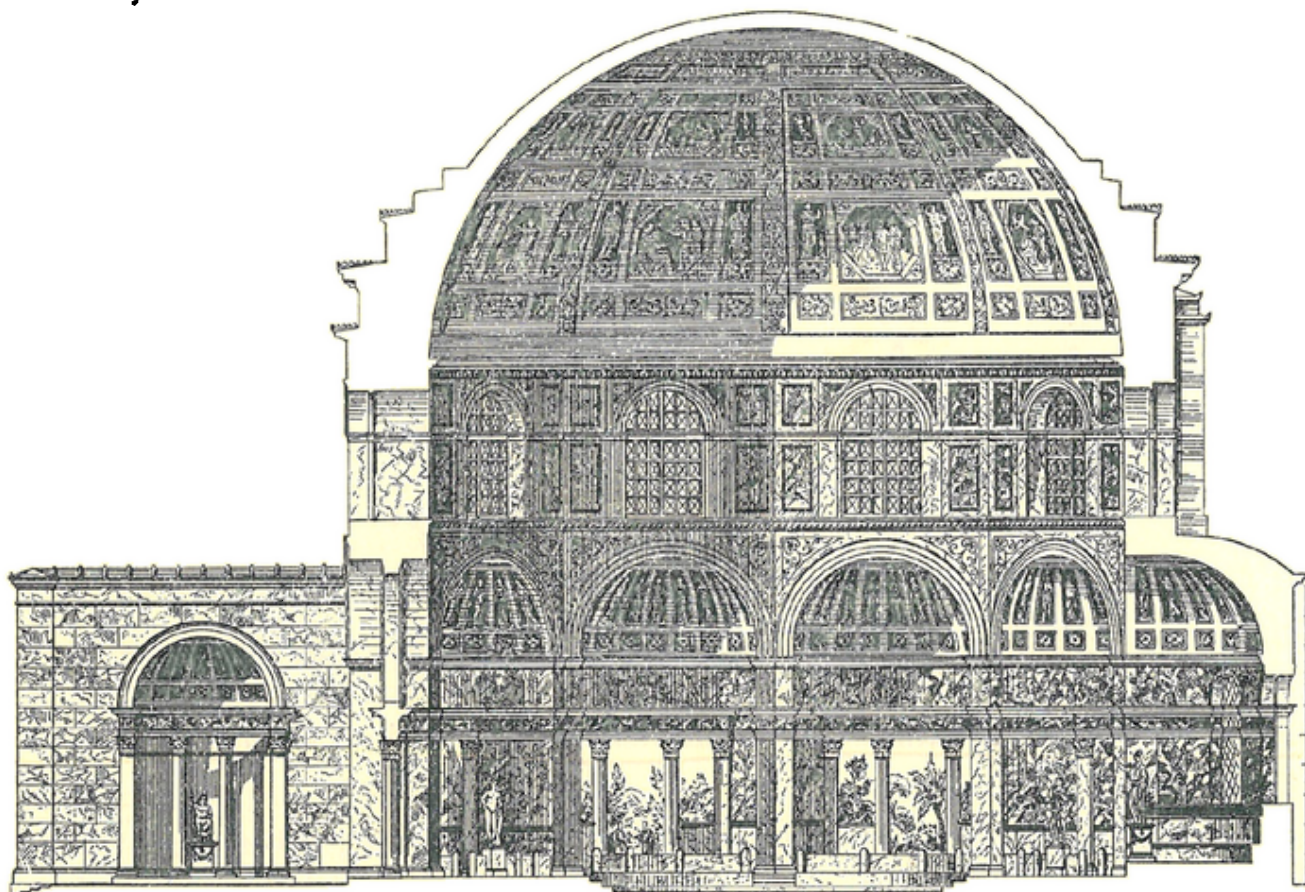

Obr. 70. Řím. Minerva Medica. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

sičně množným, avšak jeho jednotnost nebyla tím porušena. Třebaže jsou výklenky dvojicemi sloupů nesoucích kladí od hlavního prostoru odděleny, je jejich hloubka nepatrná, takže nemají samostatné existence a zůstávají jen folií hlavního prostoru, jemu podřízenou. *Jednotnost a podřízenost mnohotvárného prostoru stala se tak známkou římské architektury.*

Vedle plastické působivosti řeckého členění byl vyhloubenými výklenky vnesen nový působivý činitel prostorový, v jehož hloubce za dvojicemi sloupů se ukládal stín. Byl to prvek malebně-optický, prvek jiného řádu, než plastické členění řecké. Tím pak, že se tyto výklenky střídaly se širokým pásem nevybraného zdiva, pilířově působícího a zdobného edikulou, na povrchu plasticky vystupující, vznikl životný rytmus, zvýšený ještě tím, že se střídaly výklenky o základu pravo-

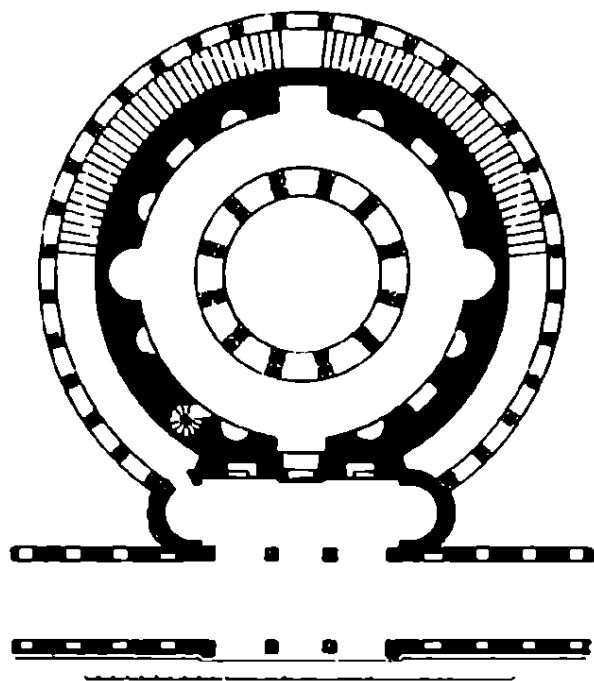
úhlem a oblém s těmito vypukle zdobenými pásy stěn. Ale všechna tato mnohotvárnost byla obsažena v prostoru vzácně jednotném, jehož jednotu ještě zvýšilo jednotné osvětlení, prostupující opaionovým otvorem v temeni kupole. Zevně halil vnitřní členitost prostší tvar základních dvou těles, který povýšeností spodního válce zahaloval vlastní poměr skladby.

Obr. 71. Řím. Minerva Medica. Rekonstrukce podélného řezu. (Dehio-Bezold.)

Ponechávající stranou mohutnou kupolovou rotundu Asklepiovy svatyně v Pergamu z 2. poloviny II. století, v níž nové architektonické směrnice se již zjevněji uplatňují, zůstaneme vzhledem k cíli studia na půdě západořímské. Krok dále znamená již jiná centrální budova, t. zv. Minerva Medica na Esquilinu v Římě, původně asi lázeňská stavba, pocházející z 1. čtvrtiny III. století. (Obr. 70 a 71.) Není již rotundou, nýbrž členitějším útvarem, desítibokým hranolem, zaklenutým však polokulovou kupolí, čímž vnitřní prostor, stále jednotný, nabyl větší členitosti a různosti ohraničujících ploch. I tu bylo ještě zachováno

hellenistickým způsobem povrchové obestření plastickými články sloupově architrávovými, avšak nikoliv už v té míře, jako v Pantheonu. Ve spodní části hlavního prostoru byly rovněž připojeny výklenky, které však nebyly už vybrány v masivním zdivu, jako v Hadriánově římské rotundě, nýbrž svým tvarem i zevně prostupovaly, částečně pak byly i prolomeny. Vnějšíšek byl tu dokonalejším výrazem vnitřku než

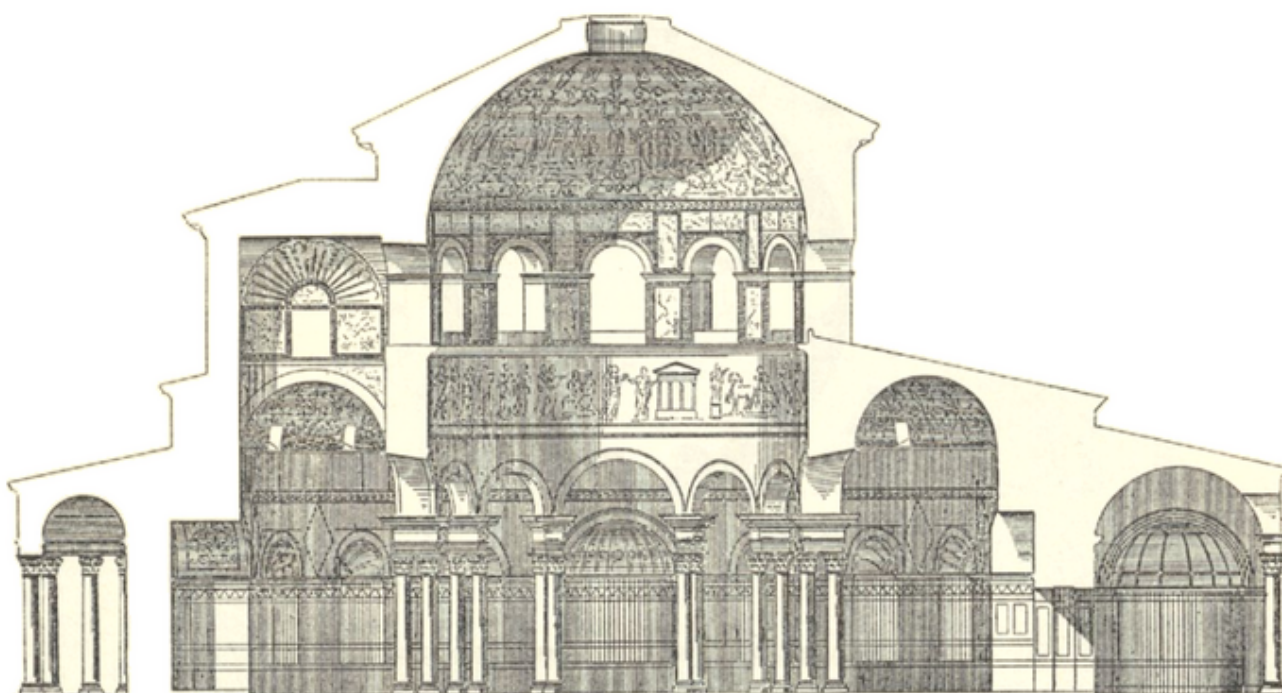

Obr. 72. Řím. Santa Costanza. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

v Pantheonu, hmota sloužila ještě více výrazu prostorového tvaru. Výklenky nebyly odděleny od hlavního prostoru sloupy postavenými na obvodu základního prostoru jako v Pantheonu, nýbrž souvisely s ním jako jeho prostorové přípojky. Nestřídaly se se širokým pásem zdiva, jako v Hadriánově novostavbě Agrippova chrámu, nýbrž odděleny poměrně úzkými pilíři navzájem se dotýkaly, čímž ubylo onoho střídavého rytmu stěny a prostoru, a stejnorodý věnec výklenků působil dojmem sledové souvislosti. Rozmnožením a rozšířením těchto prostorových přípojek stala se prostorová skladba také množnou, avšak přes to zůstala jednotnou a stala se i jednotnější, neboť otevřené a prostornější výklenky byly hlavnímu prostoru více ještě podřaděny, než poměrně menší, řidší a oddělenější výklenky Pantheonu. Tato prostorová

skladba, početnější a souvislejší, ale také jednotnější Pantheonu, projevila se i zevně odpovídající skladbou hmoty.

Vedle prostorových přípojek uplatnil se ještě jiný prvek řádu opět nehmotného. V jednotlivých stěnách nad výklenky, tedy v tamburu kupole, byla vybrána okna.² Jimi a prolomenými výklenky byla překonána také uzavřenost prostoru, která v Pantheonu nalézala výcho-

Obr. 73. Řím. Santa Costanza. Podélný řez. (Dehio-Bezold.)

disko jen ve směru základní svislice otvorem v temeni kupole. Vnitřní prostor komunikoval nyní s vnějším světem. Ve všem se projevovala nehmotnější působivost a množnější skladba, jejíž prvky však zůstaly podrobeny nadřízené jednotnosti vnitřku.

Stoletými kroky dospíváme ke kostelu Santa Costanza na nomentánské cestě v Římě (obr. 72 a 73), který z baptisteria se stal mausoleem panovnické rodiny v polovině IV. století. Kdežto dosavadní příklady rozšiřovaly pouze prostor výklenky, je Santa Costanza, o základu opět kruhovém, přenesením hypostylové dispozice s převýšeným hlavním prostorem na centrální půdorys. Proto snad tu místo očekávaných a klenební stavbě přiměřených pilířů jako podpěry nacházíme sloupy.

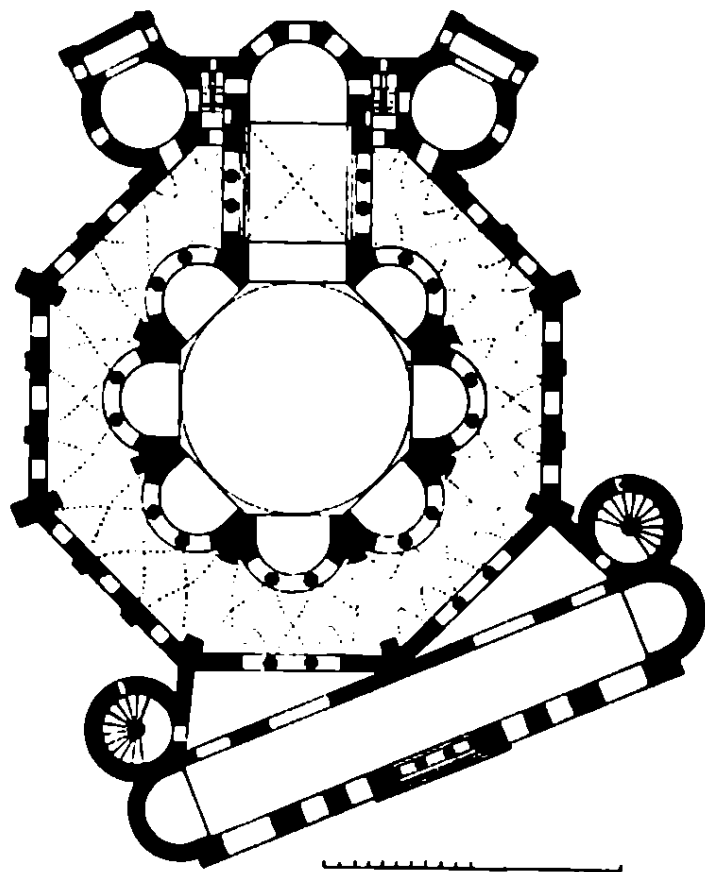
² Riegl, I. c. 49.

Vnitřní a vyšší rotunda spočívá na obloucích nesených radiálně postavenými dvojicemi sloupů a má za těmito arkádami přiložený nižší ochoz o půdorysu kruhovém. Není tu již věnec dotýkajících se výklenků, nýbrž kolem jako ochoz obíhá vedlejší prostor, uvedený ve vztah a skladbu s vyšším hlavním prostorem, a jemu podřízený nejen prostorově, nýbrž i novým řádem činitelů světelných, neboť ochoz nemá dostatečného přímého osvětlení a světla se mu dostává z hlavního prostoru, osvětleného okruhem oken, obíhajícím pod kupolí, po př. temenním otvorem. Je tedy ochoz na hlavním prostoru naprosto závislý. Prostorová skladba není sice tak možná, jako u Minervy Mediky, ale souvislostí a větší prostorností ochozu tím důraznější. Plasticky hmotné členění sloupově-architrátové ve smyslu řeckých řádů a podle hellenistického způsobu na stěnách již zmizelo a omezilo se pouze ještě na okruh sloupů, nesoucích na jinorodých obloucích střední válec zdiva. A proto už nebyla kupole v hlavním prostoru chápána jako břemeno ležící na podpěře, nýbrž jako cosi stejnorodého se samotnou zdí, spočívající na arkádách, která v klenbu vyrůstá a jí vnitřní prostor uzavírá. Podobně byla také chápána valená klenba ochozu jako cosi stejnorodého a souvislého s vnější obvodovou zdí. Vnitřní prostor jevil se bez plastického členění již jako stereometrické těleso, anebo spíše jako soustředná skladba dvou válcových těles, užšího vyššího a širšího nižšího, jichž dotyková hranice byla znatelně vytýčena dvojím okruhem sloupů.

Zároveň s vymýcením nástěnných náznaků řecké skladby břemene a síly udála se vnitřní a organická proměna stavby v duchu nové architektury tím, že postranní tlak klenby byl uměle systémem kleneb a opěr převeden na vnější zdi. Dálo se tak opět ve znamení odhmotněné stavby, neboť tím byla dána možnost slabších podpěr uvnitř stavby a zároveň byly umělejší způsobem překonávány základní fyzické zákony stavby, než elementární skladbou břemene a podpěry. Také tato zdánlivě jen technická vymoženost je projevem nové duchovní orientace, která přemáhá hmotu a její tíži silou vyššího řádu, než je prostě hmotná podpěra.

Třebaže vnitřní prostor nabyl hladkých mezí, přece jen nebyla taková také působivost stěn. Na nich byla dřívější plastická dekorace nahrazena

malbou, která mosaikovou inkrustací na bílém, jakoby nehmotném, základě vykouzlovala třpytné obrazy promítnuté do prázdného prostoru nebo lépe řečeno do bezprostorovosti.³ To, co musilo býti hmotným, nesmělo se zdáti hmotným, a proto byla hmotně-plastická dekorace nahrazena malebnou, a proto také skladba prostoru nebyla vyjádřena jen závislým poměrem menšího a podřízeného prostoru k většímu,

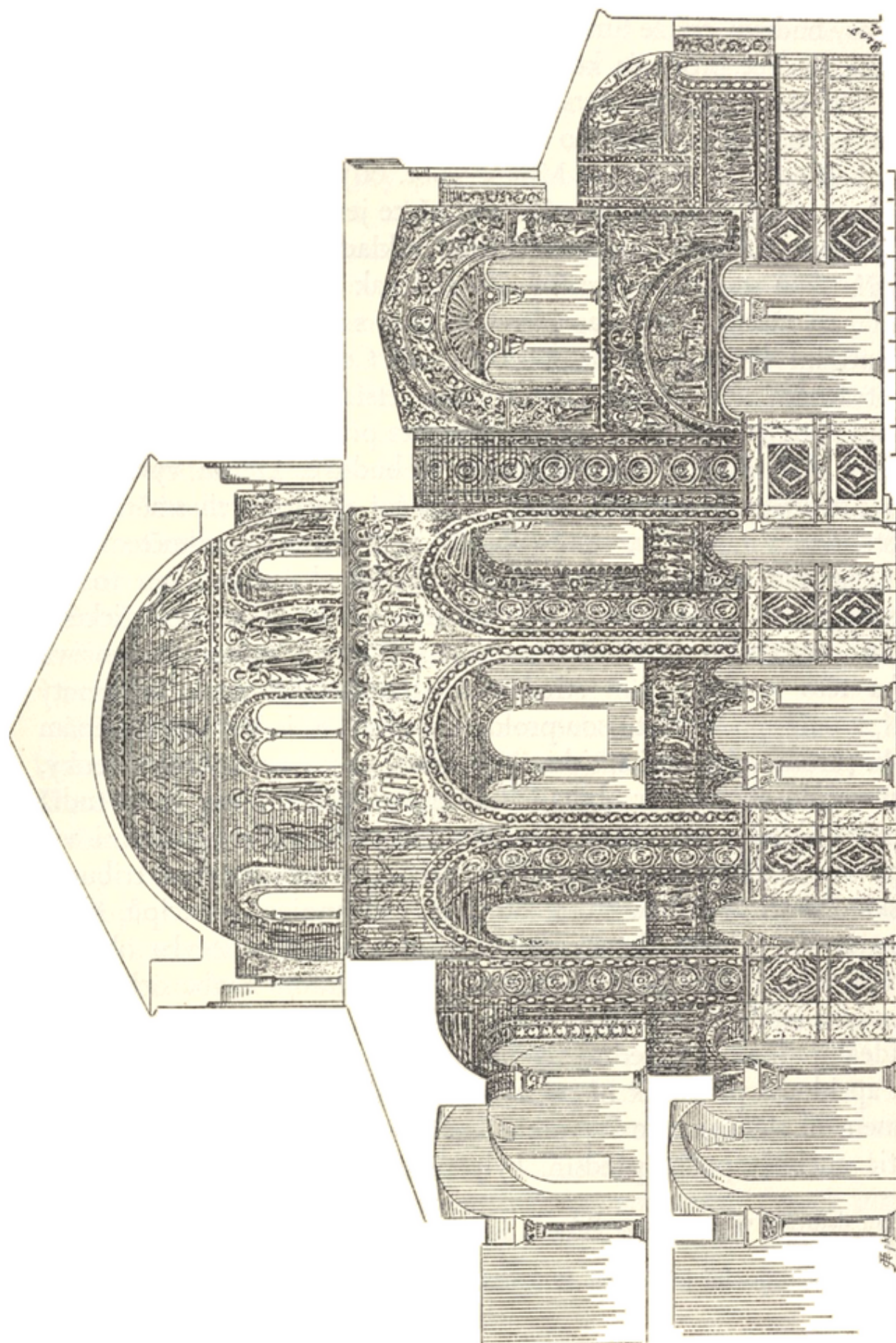

Obr. 74. Ravenna. San Vitale. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

střednímu a hlavnímu, nýbrž také odstupňováním světla. Dálo se to v duchu panujícího nazírání optického. Tak byla komposičně i světelně vyjádřena jednota a podřízenost prostorů.

Byl-li hlavní prostor rozšířen podřízeným ochozem, nabyt zase ochoz rozšíření menšími výklenky, v obvodové zdi vybranými a rytmicky se střídajícími. Důležitější je při tom, že právě tak, jako u starších prostorů osmibokých, byly i tu prostornějšími výklenky zdůrazněny

³ Viz J. Cibulka, *Starokřesťanská ikonografie a zobrazování Ukřižovaného*, Praha 1924, 14.

Obr. 75. Ravenna. San Vitale. Podélný řez. (Dehio-Bezold.)

hlavní osy budovy, čili že tím způsobem byla vyznačena latentní křížová dispozice, aniž se projevila komposicí větších prostorů a hmoty.

Než křížová dispozice centrální byla také výraznějším způsobem vyjádřena v repertoiru římského stavitelství západního. Dosvědčuje to základ kostela San Lorenzo v Miláně (obr. 60) z poloviny V. století.⁴ Třeba byly různé názory stran výstavby, přece jen se souhlasně setkávají mínění v tom, že budova má ještě římský základ z uvedené doby anebo aspoň římskou stavbou ovlivněný. Základ pak nasvědčuje čtverci rozšířenému na všech stranách apsidami, vesměs s ochozem. Byla to tudíž zase centrální dispozice ochozová jako Santa Costanza, avšak složitější, mnohotvárnější a křížově založená. Do větších podrobností budovu sledovati netřeba, poněvadž byla několikrát přestavována.

Dalším stoletým krokem přicházíme k budově, kterou vyvrcholila římská architektura, nalézajíc v ní ztělesnění všech svých směrnic. Je to kostel San Vitale v Ravenně (obr. 74 a 75), který předmětem pronikavé analýsy učinil Birnbaum.⁵ Zde budiž zkoumáno jen to, co s přítomným studiem souvisí. Předemlanou analýsou morfologického utváření centrálních prostorů vysvětluje jasně mnohotvárná prostorová skladba této stavby. Jejím středem je osmiboký hranol, zaklenutý kupolí, v jejíž spodní části jsou prolomena okna. K jednotlivým stěnám hranolu (kromě východní apsidové) přiléhají veliké exedrové výklenky, prolomené do obou pater obíhajícího osmibokého ochozu. Je tu tudíž soustředná skladba centrálního prostoru, rozšířeného exedrovými výklenky, a centrálního prostoru s nižším ochozem, majícím však tribunu, tedy skladba tří druhů prostoru, do jisté míry spojení principů, které reprezentovaly jednak Minerva Medica jako centrální stavba obstoupená výklenky, jednak Santa Costanza jako centrální stavba ochozová, ale zmožené uměleckou potencí vyššího řádu. Pouze na východní straně byla ideální jinak soustřednost z liturgické nutnosti porušena přístavěnou apsidou a přístup k ní po stranách oddělen od ochozu přímými prolomenými stěnami, čímž vzniklo kněžiště. Vedlejší místnosti, jako sakristie anebo západní předsíň, byly přistavěny tak, aby neporušily

⁴ Stran datování viz *Birnbaum RA.*, I., 1., 40 a 41, pozn. 1.

⁵ *RA.*, 19—32.

⁶ Takové pojmenování je obšírně dovozeno tamtéž.

integrity hlavní centrální budovy. Kdežto v rotundě Santa Costanza zdi vnitřního prostoru ještě spočívaly na okruhu jinorodých sloupů, přešel hypostylový prostor v San Vitale už úplně v klenební systém a stejnorodá stavební hmota vyrůstá tu od země pilíři v osmistěn tamburu, nesený oblouky, aby z něho menšími výklenky přešla v polokulovou kupoli, která se tak stává přirozenou a nedělitelnou složkou celého stavebního organismu. Nikde není stěna podle hellenistického způsobu přioděna řeckým řádem sloupů a kladí. Sloupy byly odkázány v prolomené stěny výklenkových exeder a bočné stěny předapsidového prostoru. Podobně jako v kostele Santa Costanza, avšak uměleji, byl tu skrytým opěrným systémem roztlak kupole převeden na vnější podpěry, takže samotnou podstatou stavby je popřen řecký princip prosté skladby vodorovného břemene a svislé podpěry. Proto také se s pilíři vážou oblouky, nesoucí tambur. Sloupy pak, které ve dvou patrech tvoří náznakové ohrazení exedrových výklenků, za zmíněnými oblouky přičleněných, nenesou kladí, nýbrž oblouky. Nikde už není výraznějšího členění tektonicko-plastického. Zato je hlavní prostor rozšířen články prostorovými. Je tedy San Vitale stavbou neřeckou a v podstatě klenební architekturou římskou.⁶

Podstatnou známkou dosud studovaných římských centrálních staveb klenebních byla jednotnost, zahrnující v sobě množnou kompozici nadřízeného a podřízených prostorů. Totéž nalézáme zvýšenou měrou u San Vitale, neboť dva druhy bočných prostorů, výklenky a ochoz, jsou podřízeny hlavnímu prostoru, takže prolomené výklenky do ochozu prostupují a tak jej uvádějí v souvislost a odvislost hlavního prostoru. Touto kompenetrací a srůstem je docílena největší možná jednotnost obou složitých prostorů, osmistěnu s výklenky a osmistěnu s ochozem.

Další známkou pozdněřímského vývoje architektonického byla stoupající snaha o nehmotnost. V San Vitale vrcholí toto snažení. Pilíře jsou poměrně velmi vysoké a postaveny úzkou stranou dovnitř, aby se zdály štíhlejšími a méně hmotnými, než ve skutečnosti jsou. Tím většími se pak zdají, že vedle nich, jako normální měřítko, jsou nad sebou postaveny dvě řady menších sloupů. Žádný vodorovný článek plastický nepřerušuje štíhlý růst pilířů. Sloupy, které naznačují pomyslnou prostorovou hranici exedrových výklenků a bočných stěn presbytáře, jsou

opět jen filigránově útlé. Zdá se, že zbylo uvnitř prostoru jen tolik hmoty, kolik bylo třeba působících sil, ale i ty byly rozloženy tak, že se nikde důrazně neuplatňovaly, nýbrž spíše ještě drobily. Všechny tyto úlomky sil, nejen pilíře a sloupy, nýbrž i jejich shluky, jako celé exedry, byly prolнутy vznosným pohybem, který neznal tíže a výše povznášel mysl pozorovatelovu.

Jevila-li se všude věcná snaha o největší nehmotnost, byla nehmotná působivost nezbytné a zeštíhlené hmoty ještě ilusivně zvýšena rafinovanými prostředky. Od Pantheonu stoupala světelně-stinná účinnost bočných prostorů. Ukládající se v nich stín stával se novou, malebnou složkou v prostorové působivosti vnitřku a zůstával jeho hlavní částí také světelně podřízen.⁷ Podobně také v San Vitale je rytmus tří podřízených prostorů provázen světelným odstupněním. Od světla, proudícího v různé intenzitě ochozovým prostorem, odrážejí se pilíře a sloupy, které po vymýcení zdí zbyly jako nosné články a téměř nehmotné síly, a nabývají tím ještě větší subtilnosti a téměř siluetové působivosti. Představenými pilíři a sloupy pozbývá důraznosti funkce obvodové zdí jakožto hmotné hranice ochozové a zdá se, jakoby vnitřní prostor neměl hmotných mezí, nýbrž byl jen nehmotně ohraničen touto vzdušnou a světelně odstupňovanou mezí obíhajícího ochozu, do něhož zasahují náznakově a proto jen ilusionisticky ohraničené exedry.

Ale všechnu hmotu nebylo možno vymýtit. Zůstaly pilíře, zbyly úlomky stěn mezi patry ochozu, nutně byly zachovány stěny tamburu a plochy kupole. Než ani tyto zbytky hmoty neměly působiti jako stavební hmota. Barevnou inkrustací mosaikovou a freskami byla jejich prostorově uzavírající působivost přenesena do jiného řádu, a to malebného. Poněvadž ani klenba neměla působiti jako tíže, byla také pojata jako malba. Co zůstalo hmotou, nemělo se zdáti hmotou, nýbrž malbou a obrazem, třpytem, barvou a světlem. Malby pak byly pojaty tak, že nepůsobily plasticky, nýbrž plošně, a bez prostorového umístění zdály se býti promítnuty v bezmeznou neprostorovost jiného světa.

⁷ K otázce římské architektury viz základní uvedené dílo *Birnbaumovo*, které *Wickhoffem* šťastně rozeznané sochařství a malířství římské doplňuje také rozlišenou římskou architekturou. Na rozdíl od *Riegla*, který v říšském umění římském shledával poslední období hellenismu, nalézají *Wickhoff* i *Birnbaum* v něm projev národního ducha

Tak vznikl kostelem San Vitale vnitřek, který nejideálněji vyjadřoval římské pojetí prostorové jakožto jednotnou a množnou skladbu podřízených prostorů, ale zároveň podle směrnic křesťanského vývoje duchovního a uměleckého stával se čímśi nehmotným, vznosným a duchovním.

Zcela jinak byl chápán prostor na východě, v Byzanci, a stačí, třeba jen povšechně, rozebrati tamní význačné stavby centrální, aby se poznalo, že jsou zcela jiného založení, a že tudíž San Vitale, započatý ještě za panství gótského, podle základního pojetí prostorového není stavbou byzantskou, nýbrž vyvrcholením římské architektury vůbec a projevem jejího západořímského směru.⁷

2. Rotunda a její poměr k rhomejské a byzantské architektuře. Kostelní stavby centrální započaly ve východní části říše již v době Konstantinově. Příklady ze IV. století, jako Konstantinova Anastasis, ochozový oktogon na hoře Olivetské anebo ochozové oktogony v Antiochii a Nazianzu (obr. 57 a 58) jsou vesměs projevy římského ještě chápání prostorového, jednotně podřadující bočné prostory, jen v Nysse (obr. 67) se křížová ramena svou délkou patrně poněkud vymaňovala z této jednotné podřadnosti, v čemž je zajisté už předzvěst oněch východních směrnic, které se později uplatnily. Zato je ještě dokonale římskou stavbou Hagios Georgios v Soluni (obr. 24 a 25), ztělesňující, asi koncem IV. století, usjednocenost podřízeného množství, což bylo svrchu poznáno jako příznačný ráz římské architektury klenební. Ideová orientace doby zůstávala zprvu převážně ještě římskou, ačkoliv do sebe vstřebávala mnoho prvků řeckých a východních. Obyvatelům východní říše, ani po jejím odloučení, nenapadlo, že by byli čím jiným, než Římany, Ῥωμαῖοι, i když řecky mluvili, a proto jsou zváni Rhomeové na rozdíl od západních latinských Románů. Dalším vývojem *rhomejské kultury* začal se už v theodosiánské době V. století a více ještě a rozhodně v justiniánské době VI. století odklon od těchto jednotných principů říšské architektury římské, avšak

římskoitalského. Podrobným studiem stavební ornamentiky mohl E. Weigand (Baalbek und Rom, die römische Reichskunst in ihrer Entwicklung und Differenzierung. Jahrb. des k. deutschen arch. Inst. in Rom, XXXIX, 1914, 37—91) rozeznati východní a západní složku tohoto říšského umění, které nabylo větší jednoty tehdy, když městská architektura

setrvačnou kontinuitou byly i v těchto stoletích ještě budovány centrální stavby podle starších římských principů hlavně v provinciích, kdežto hlavní město Cařihrad přešlo, jak níže bude ukázáno, v době Justiniánově už k jiným zásadám prostorové architektury. Mezi provinciální stavby staršího ještě římského pojetí, vzhledem k architektonickému vývoji Cařihradu opožděné, patří různé centrální stavby ať klenuté, jako oktagon v Hierapoli (není-li původu předkřesťanského), polygon a oktagon v Binbirkilisse a j., anebo stavby neklenuté, jako šestiboké baptisterium v Dêr-Setě, oktagon u Isaury a j.⁸ Rozklad tohoto jednotně-množného centrálního založení byl východu vlastní. Hledati toho příčiny a zkoumati působící vlivy není zde na místě. Rozklad jednotného římského pojetí projevil se na př. tím, že centrální dispozicí byla dosti násilně a neorganicky proložena podélná disposice, která samozřejmě už nemohla býti podřízena jednotící moci centrálního prostoru, po příp. jeho kupole, jak ukazují m. j. martyrion v Rusafě, kostel P. Marie v Amidě a oktagon ve Viranşehiru. Podle syrské tradice (Antiochie) byla tu centrální stavba opatřena plochým stropem. Tato oblast centrálních a neklenutých kostelů šířila se ze Syrie a provincie Arabie do Mezopotámie a Herzfeld mohl tu zjistiti, že plohostropé založení, jinak užívané hlavně u stavby basilikální, bylo zachováno i při dispozicích centrálních.⁹ Vedle těchto jednotnou centrální disposici už rozkládajících pokusů lze v Malé Asii už jen výjimkou, nejpozději do VIII. století shledati zaklenuté osmiboké prostory s výklenky, jak ukazuje příklad v Dere Ahsy. To však byly zpožděné projevy a dochované reminiscence starší římské architektury usjednocující podřízené množství. Disposice taková byla výjimkou v byzantské architektuře.¹⁰ Zato konservativněji zachovala tento jednotně centrální typ římské architektury i do pozdějších dob architektura arménská, takže za hranicemi bývalé římské říše v Arménii trvalo ještě na sklonku prvního tisíciletí starší římské pojetí centrální stavby vedle novějších směrů byzantských, které se tam také ujaly.¹¹

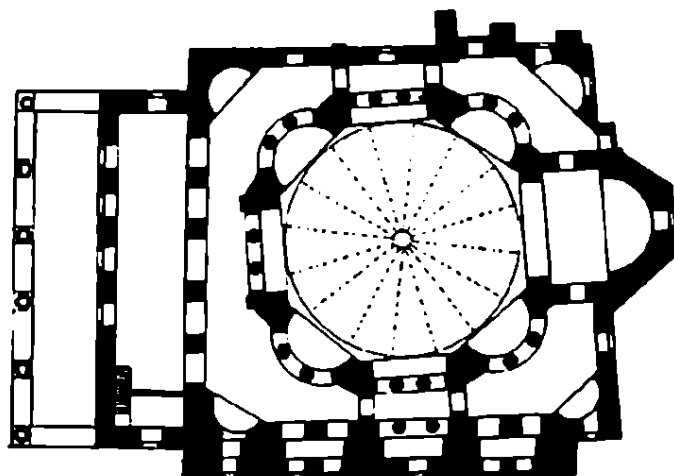
římská začala od doby Augustovy působiti i na východní část říše a vůbec na provincie.

⁸ *Birnbaum*, RA., I. 1., 49.

⁹ *E. Herzfeld*, I. c. 121. Podobně i některé centrální stavby v Malé Asii, jako na př. hrobní kostel extra muros v Koryku. *Guyer*, I. c. 128.

¹⁰ »C'est peut-être le seul exemple d'une construction de ce genre, qui reste des temps byzantins«. *Ch. Texier- R. P. Pullan*, *Byzantine architecture*, London 1843—64, 183.

Souběžně s rozkladem jednotné centrální dispozice začal na východě také rozklad dispozice basilikální tím, že v podélně usměrněný organismus hlavního a bočních prostorů vsazen byl jinorodý prvek kupole, podle své povahy centrálně-sjednocující. Podélný prostor nemohl jednotně vrcholiti kupolí a tak vedla vočkovaná kupole k dalšímu drobení a článkování před tím jednotně-podélného prostoru basilikálního. Směr

Obr. 76. Cařihrad. Kostel sv. Sergia a Bakcha. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

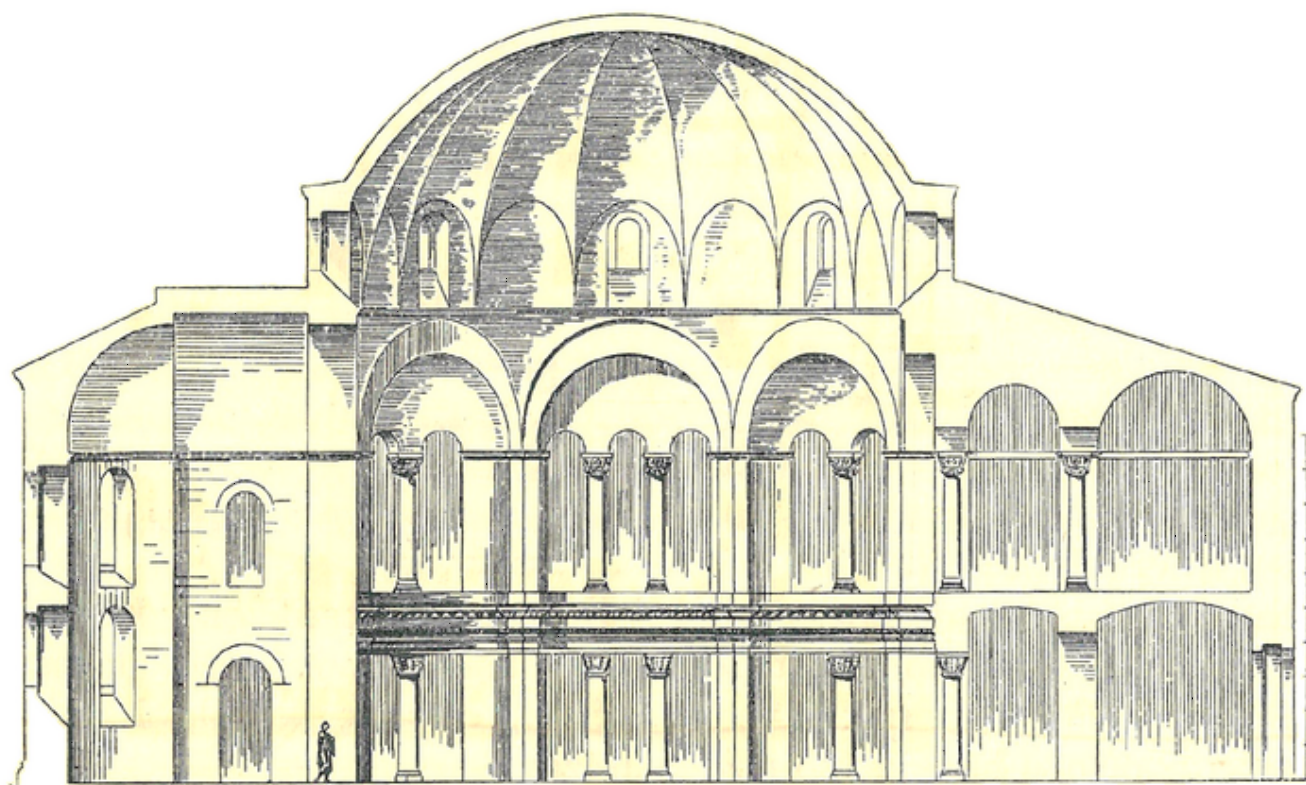
tento započal, pokud víme, v Malé Asii kupolovou basilikou v Kodža-Kalessi v 2. pol. V. století a studovati podrobně jeho vývoj není úkolem této práce. Pouze na spětí čtvercově-křížové dispozice kupolové s dispozicí podélnou bude nutno níže poukázati.

Zato nutno sledovati v VI. století na východě počínající rozklad jednotné a podřízené centrální dispozice římské. Byly k ní additivně připojovány články, které hlavní prostor nestačil sobě podřaditi, poněvadž byly od něho příliš izolovány. Umělecky tyto směrnice vyzrály přirozeně v hlavním městě a proto nutno vyšetřiti tamní významné stavby z doby Justiniána I. (527—565), v nichž se zřejmě uplatnilo na rozdíl od bývalého římského pojetí už nové nazírání *rhomejské nebo rhomejsko-byzantské architektury*.

O pozdější rotundě v Přeslavu viz níže.

¹¹ Náзор tento vědomě stojí na jiné základně, než *Strzygowského* vývojová formule Iran—Armenie—Západ, poněvadž nevidí, jak by mohl z pozdních památek arménských býti vyvozen počátek oné řady klenebních staveb, která na západě začala pompejskými útvary a vrcholila kostelem San Vitale, nalézajíc ozvěny i na východě ve stavbách drobnějších a často neklenutých.

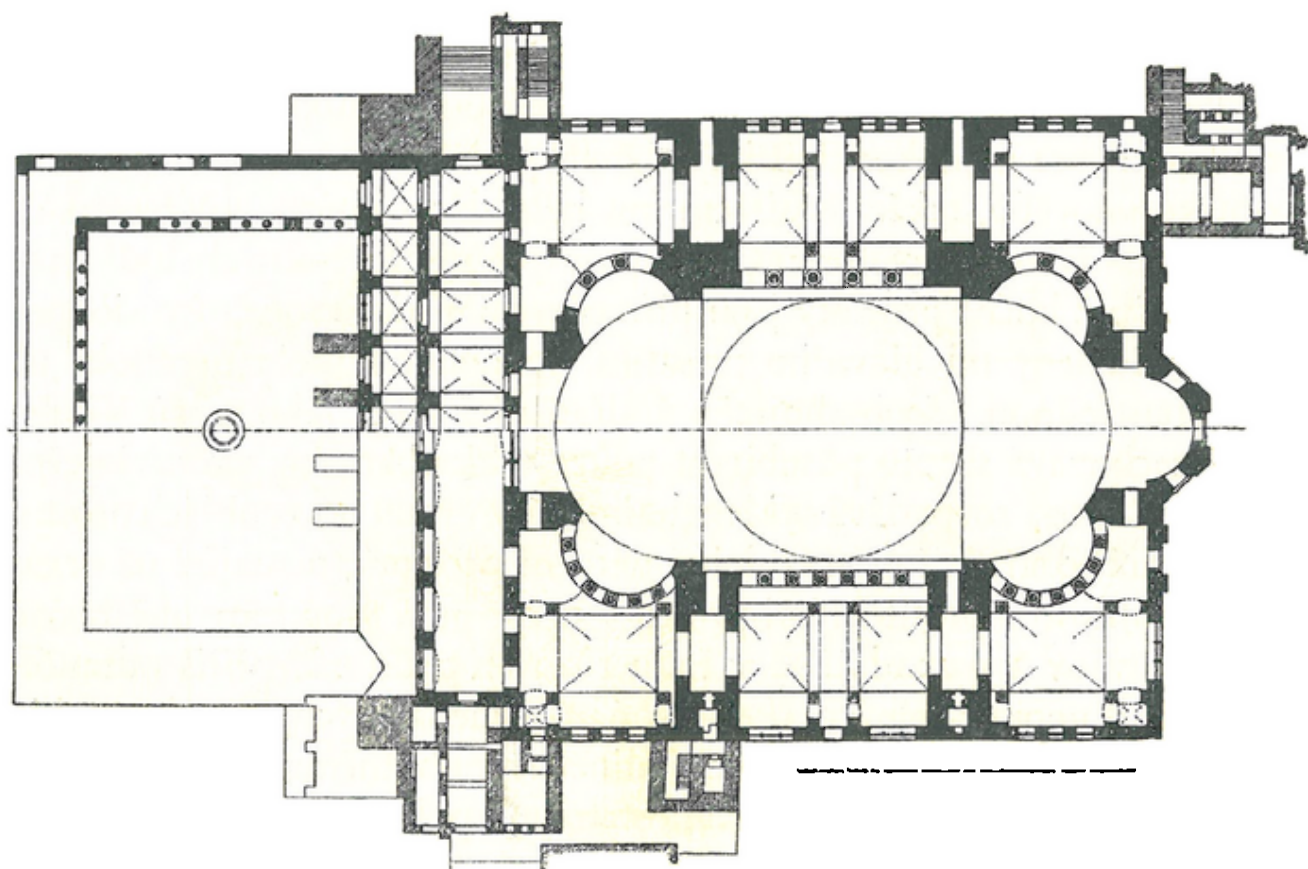
Současně s kostelem sv. Vitala byl v Cařihradě Justiniánem po r. 527 budován kostel sv. Sergia a Bakcha. (Obr. 76 a 77.) Také tu je středem osmiboký prostor. Osm do středu zúžených pilířů nese na obloucích tambur, zaklenutý kupolí. Také zde jsou oblouky vyplněny dvěma řadami sloupů nad sebou, avšak exedrové výklenky jsou položeny pouze ve směrech úhlopříčen do rohů, zatím co ostatní strany ve směrech

Obr. 77. Cařihrad. Kostel sv. Sergia a Bakcha. Podélný řez. (Dehio-Bezold.)

hlavních os jsou v malém ústupku uzavřeny přímočarým dvoupatrovým sloupoadím. Ochoz je opět osmiboký, rozšířený výklenky ve směrech diagonál položenými a vybranými ve zdivu o půdorysu zevně čtvercovém. Z popisu je však patrné, že myšlenka budovy už není tak jednotná, jako u kostela San Vitale. Tomu nepřekáží, že střídáním exedrových výklenků a pravoúhlých ústupků vnesen byl důraznější střídavý rytmus ve vnitřek budovy, nýbrž hlavně ta okolnost, že hlavní prostor už nemá všestranného a stejnorodého spětí s bočním ochozem. Ochoz nepřiléhá stejnoměrně k hlavnímu prostoru, nýbrž střídají se prostorové úseky pravoúhlé s nepravidelnými útvary v rozích, které mají tvar dvou lichoběžníků, modifikovaných exedrou nebo výklenkem. Byla-li známkou

římské architektury jednotnost a množná skladba, zachovávající poměr podřadnosti, nelze tu o těchto principech již mluvit. Pozorovatel stojící uprostřed San Vitale může uhádnouti prostorovou skladbu, poněvadž vnitřní prostor, exedry a ochoz jsou články stejnorodé a soustředně podřízené. U sv. Sergia a Bakcha to není možno, poněvadž různé části ochozu nejsou tak jednotně spiaty anebo podřízeny hlavnímu prostoru.

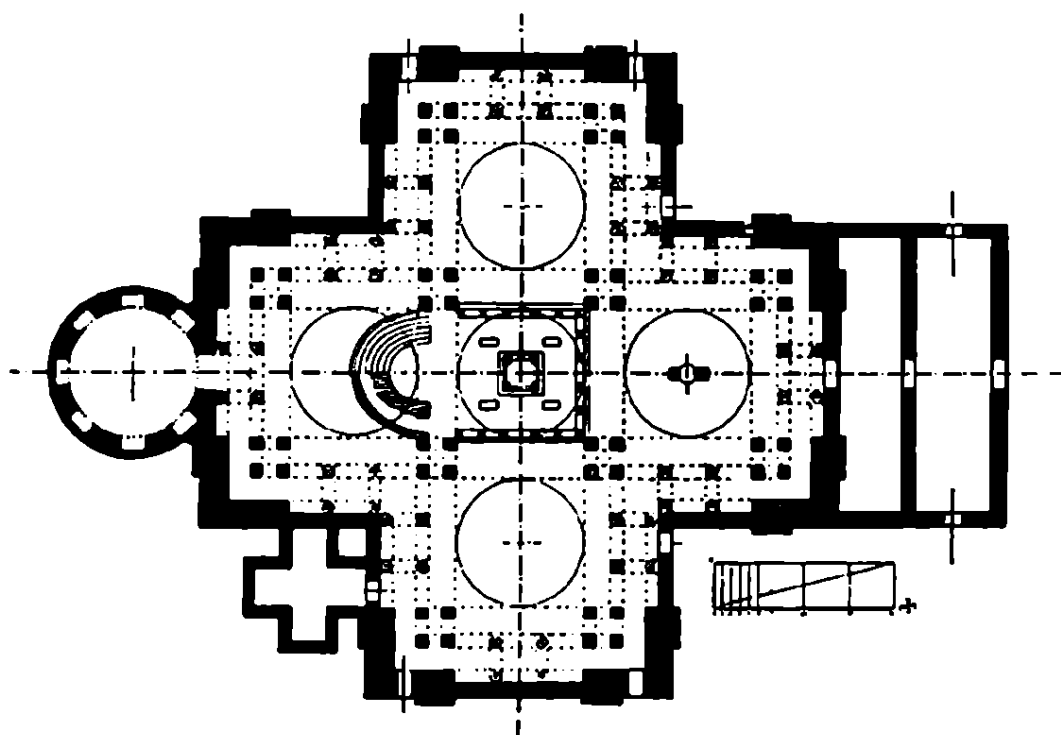

Obr. 78. Cařihrad. Hagia Sofia. Půdorys. (Dehio-Bezold.)

Rozšířeny vlastními výklenky nabývají zvláštní a jinorodé existence, které nemůže tušiti, kdo stojí uprostřed budovy, nýbrž jen, kdo vstoupil do onoho nárožního oddílu ochozu, oboustranně oblouky odděleného od jinorodého ochozového oddílu pravoúhlého, jehož podstatu opět nemůže poznati, dokud do něho nevstoupil. Vnitřek není už tak jednotný a množství není v poměru přísné podřízenosti. Jde spíše o skladbu mnohotvárnou a různotvárnou, jejíž různé součásti nabývají samostatnější existence. Jednota se rozdrobuje, rozmanitost roste. V tomto směru šel potom další vývoj v Byzanci.

Zkoumáme-li nejvyspělejší dílo rhomejské architektury, Hagii Sofii v Cařihradě, stavěnou za Justiniána v letech 532—537, shledáme již stupňovaný projev těchto směrnic. (Obr. 78.) Vnější tvar a půdorys mluví o centrálním půdorysu téměř čtvercovém, avšak vnitřní utváření tomu odporuje. Hlavní a nejvyšší střední prostor je sice o půdorysu čtvercovém a zaklenut kupolí, avšak ve směru hloubkové osy má příčleněné dva podřaděné prostory o půlkruhových půdorysech, polokulovými konchami zaklenuté a rozšířené dvěma prolomenými exedrami, podobně zaklenutými. Tak vzbuzuje vnitřek dojem nikoliv centrálního prostoru, nýbrž nejdokonalejšího splynutí podélného a centrálního prostoru kupolového, takže Wulffem mu bylo dáno jméno polobasilikálního typu. Hlavní prostor neprostupuje příčně do bočných lodí exedrami, nýbrž bočné prostory jsou přímočarým a hustě stavěným sloupovým odděleny od hlavního prostoru. Jednotící kupole nepůsobí už onou soustřednou, všeobsahující a podřadující silou, jako v San Vitale, nýbrž zachovává si tuto působivost pouze v hloubkovém směru, kdežto bočná loď, stoa, rozpadává se klenebními pásy v řadu pravoúhlých prostorů, s nimiž se střídají nepravidelné nárožní prostory, nemající už organické spojitosti s protilehlými prostory nárožními. Jsou tedy obě bočné lodi izolovány a rozpadají se v řadu různých prostorů, příliš odloučených, příliš nepravidelných a relativně příliš nepatrných, než aby mohla býti řeč o jejich podřízenosti vůči jedinečně mohutnému hlavnímu prostoru. Toto rozdrobení a osamostatnění pokračuje ve vstupních adnexech, jimiž jsou esonarthex a exonarthex. V San Vitale předložená budova narthexová se nedotkla integrity vlastní budovy, zde esonarthex seřízl konchu. San Vitale krystalovou průzračností sepial soustředně v ideální jednotu hlavní prostor a podřaděné bočné prostory, které neměly vlastní existence, kdežto v Hagii Sofii jednotící kupole působila jen jednosměrně, zatím co na jiných stranách různorodé a poměrně odloučené bočné prostory tím nabývaly samostatnější existence. Tak se stala Hagia Sofia hned v začátcích mohutným projevem nové architektury, vybočující z římských tradic podřadující jednotnosti k novému umění mnohotvárnosti, osamostatňující izolované prostorové články, které započalo v rhomejské a vrcholilo ve vlastní byzantské architektuře.

Třetí významná stavba Justiniánova v Cařihradě, Apostoleion, čili chrám Apoštolů, poučí ještě o dalších směrnicích rhomejské architektury, jak ukazuje s ním totožný kostel sv. Jana v Efesu. (Obr. 79.) Byl to kostel o půdorysu křížovém. Lze-li v kostele Hagia Sofia mluvit o jednotlivosti a podřízenosti prostorů aspoň ve směru hloubkovém, nebylo toho v chrámu Apoštolů. Princip jeho prostorové skladby byl

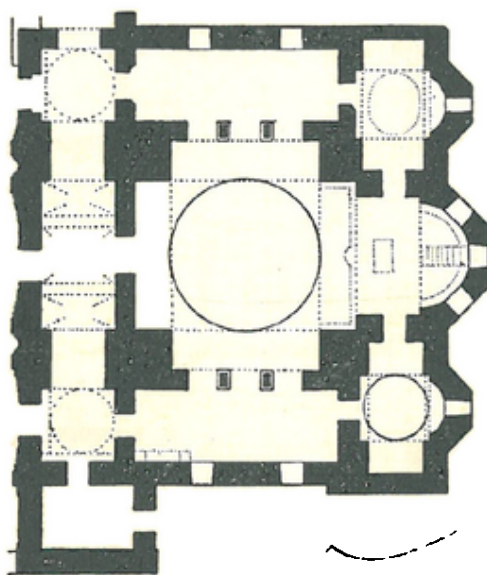

Obr. 79. Efesos. Kostel sv. Jana. Půdorys. (Soteriu.)

docela jiný. Základním prvkem byl čtverec pilířů, zaklenutý kupolí, tedy svébytný prostorový prvek. Pět takových prostorových jednotek bylo uspořádáno tak, že byly seřazeny do hloubky a do šířky ve směrech hlavních os, takže vznikl stejnoramenný křížový půdorys. Střední prostor měl ve směrech hlavních os připojený vždy jeden stejný prostor, ale nebyl ani větší ostatních a nepřevyšoval jich. Princip římské jednotnosti, mnohotvárnosti a podřadnosti ustoupil principu, podle něhož stejné a prostorově svébytné a stejnotvárné prvky byly ke střednímu prostoru pouze přidávány (princip additivní) a prostě koordinovány. Množství pozbylo hlubší strunné jednotnosti a stalo se množstvím stejnorodých a souřadných prvků, v němž jen situačně ten nebo onen na-

býval zvláštního významu jako vstup, střed anebo kněžiště. Vznikl tu prostorový agglomerát, bez tektonické subordinace.

Nové principy architektonické, rozpoznané již v době rhomejské ve významných centrálních stavbách hlavního města, rozmohly se a všeobecněly ještě více, když celá říše ve svém vědomí přestala být rhomejskou a cítila se řeckou a byzantskou. Bylo to tehdy, když po romanisovaných barbarech dosedli císařem Tiberiem (578—82) na trůn vědomě řečtí panovníci. Duchovní život nabyt jiné orientace a dů-

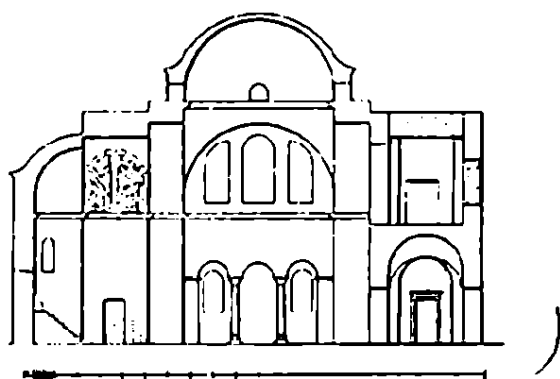
Obr. 80. Nicea. Koimesis. Půdorys. (Wulff.)

sledkem toho se také architektura jako projev nového smýšlení začínala odívati v jiné tvary, které byly dopověděním vývoje započatého v době rhomejské, až konečně v VIII. století vyspěla ve vyhraněné útvary *vlastní byzantské architektury*.

Za těchto předpokladů je nyní pochopitelná Modestova novostavba Božího hrobu v 1. pol. VII. století. (Obr. 64.) Římský absolutně jednotný prostor, jaký byl základem Konstantinovy Anastase (obr. 50), nebyl už uměleckým programem. Proto nerozpakoval se Modestus přidružení za ochozem půlkruhové apsidy, které byly vyvážány z podruží jednotného hlavního prostoru a staly se samostatnými prvky.

Hlouběji než u přestavby zasáhlo nové pojetí prostorové u novostaveb. Byzantská architektura nezaměstnávala se již tolik úkolem jednotněcentrálního prostoru, nýbrž hlavně otázkou podélného prostoru

kupolového. Podélná stavba basilikální byla neorganicky spojována s kupolí, kdysi vrcholícím tvarem centrální dispozice, čehož příklad byl už dříve dán v Malé Asii a napodoben v Cařihradě za Justiniána kostelem Hagia Irene. Tak vznikly t. zv. *kupolové basiliky*. Konglomerát centrální a podélné stavby, jak jej koncem vlády Justiniánovy ztělesnila Hagia Šofia, nalézal následovníky, jak ukazuje Hagia Sofia v Soluni, avšak půdorys už zřetelněji vyznačoval křížový střed. Isolace a svébytnost vedlejších prostorů pokračovala, jak naznačuje příbuzná

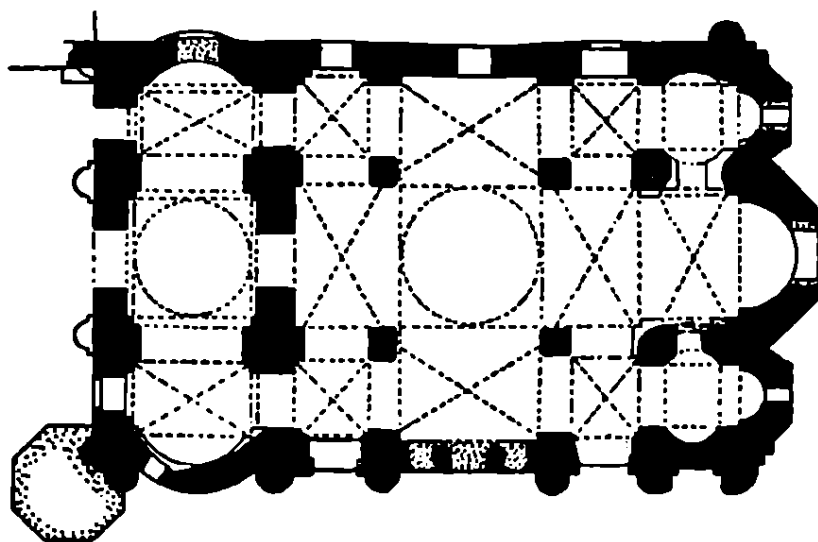
Obr. 81. Nicea. Koimesis. Podélný řez. (Wulff.)

Kalender-Džami v Cařihradě z konce VI. století. Klasický příklad kupolové basiliky byzantské dal kostel Koimesis (Usnutí P. Marie) v Nicei,¹² budovaný pravděpodobně začátkem VIII. století. (Obr. 80 a 81.) Středem budovy byl čtverec, zaklenutý kupolí, a rozšířený pravoúhlými výklenky, ležícími mezi pilíři, nesoucími oblouky a pendentivy.) Po stranách ležely boční lodi, spojené s hlavním prostorem jen ve střední části oblouky s vestavěným sloupořadím. Jejich pokračováním v rámci základního půdorysu pravoúhle-obdélníkového byly čtyři nárožní prostory, spojené i příčně, jednak narthexem, jednak kněžištěm (bema). Oba čtverečné prostory po stranách kněžiště (bývalá pastoforia) měly na východní straně apsidy. V tomto stadiu se vnitřní prostor rozpadal v hlavní prostor centrální a řadu různých izolovaných prostorů vedlejších. Nebylo to jednotné a podřízené množství, nýbrž agglomerace mnohotvárných jednotek kolem hlavního prostoru, příliš samostatného, než aby jednotící silou své kupole přímo si podrobil

¹² O. Wulff, Die Koimesiskirche in Nicäa und ihre Mosaiken, Strassburg 1903. Th. Schmidt, Die Koimesiskirche in Nikaia, Berlin 1927.

i tyto relativně odloučené a více nebo méně samostatné bočné prostory. Celek ve své podstatě nebyl jednotnou stavbou, třebaže půdorysným obvodem se centrální stavbě blížil.

Po konečném vítězství orthodoxie nad ikonoklasmem r. 842 projevily se znovu příznaky věstící aspoň částečný návrat k jednotnějšímu a centrálnějšímu pojetí, tedy jakási renesance římského chápání. V posledně uvedených příkladech byl středem budovy čtverec, zaklenutý kupolí a rozšířený výklenky, vzniklými ve čtyřech obloucích, nesoucích

Obr. 82. Cařihrad. Budrum-Džami (Myreleion). Půdorys. (Millingen.)

na pendentivech tambur a kupolí. Bočné lodi byly od tohoto ústředního prostoru poměrně odloučeny. Přes užitou kupoli zůstávala dispozice hloubkovou. Kostel sv. Theodosie, dnešní Gyl-Džami, zbudovaný po polovici IX. století, připojil k nosným obloukům křížová ramena stejně dlouhá a tím předpověděl renesanci čtverečně-křížové dispozice kupolové. Kdy se tato skutečně udála, nelze bezpečně říci. Obecně se má za to, že Nea, palácový kostel Basilia I., svěcený patriarchou Fotiem r. 881, podle udání Konstantina Porfyrogeneta pětikupolový, byl již vtělením této dispozice. Soudíce podle zachovaných památek shledáváme čtverečně-křížovou disposici kupolovou v Byzanci teprve v 1. polovině X. století. Příkladem budiž mešita Budrum-Džami, pravdě-

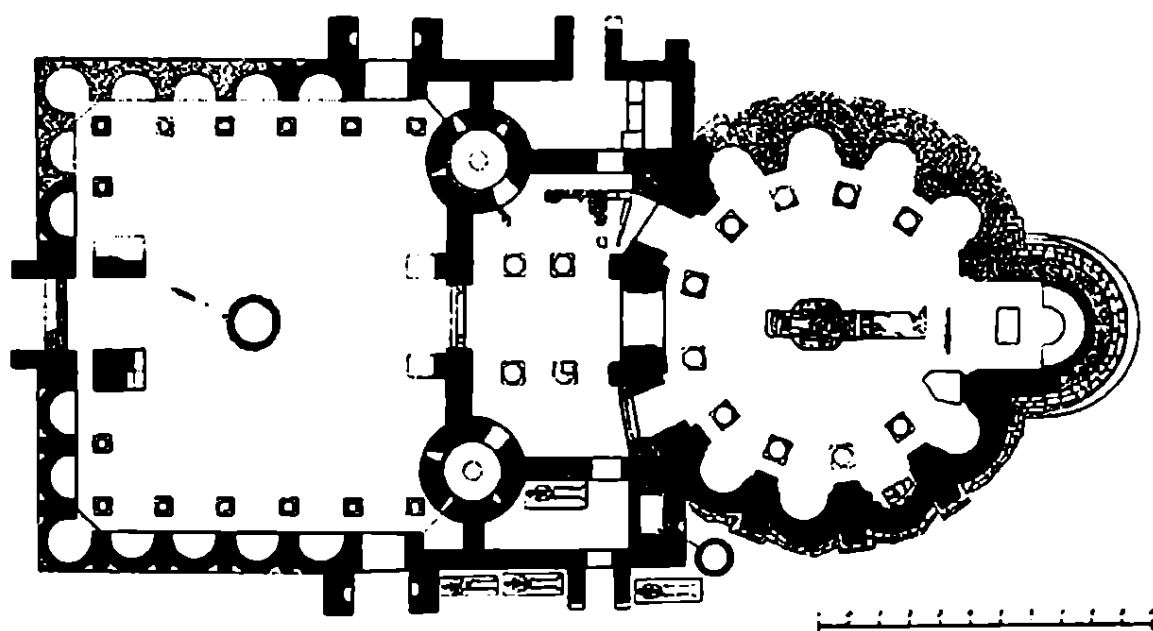
¹³ J. Ebersolt, A. Thiers, *Les églises de Constantinople*, Paris 1913, 146.

¹⁴ V Řecku kněžiště souviselo těsněji s lodí, než v Cařihradě. Viz G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1916, 55.

podobně ztotožněná s klášterním kostelem *Myreleion* (obr. 82), zbudovaném Romanem Lakapenem (920—944).¹³ Loď o základě čtvercovém je rozdělena čtyřmi pilíři v hlavní vyšší prostor čtvercový, zaklenutý kupolí. Po stranách ve směru hlavních os přiléhají křížová ramena o půdorysu obdélníkovém, klenutá valeně s výsečemi. Nárožní prostory čtvercové (ve skutečnosti téměř lichoběžníkové) zaklenuty jsou křížově. Kostel jako celek není striktně centrální, nýbrž pouze loď. Na východní straně k ní přiléhá bema, mající po stranách čtvercové prostory, výklenky rozšířené a kupolemi zaklenuté, někdejší prothesis a diakonikon, zde však už kaple.¹⁴ Na západní straně je připojat třídílný narthex, jehož střední prostor je zaklenut kupolí. Tak zůstal i tu zachován additivní a skladný princip byzantské architektury přes to, že křížovými rameny byla rozšířena působivost kupole, neboť nárožní prostory základního čtvercového prostoru (lodi) zůstaly poměrně izolovány od hlavního prostoru kupolového a nabyly později vlastními kupolemi ještě větší svébytnosti. K tomuto centrálnímu prvku se pojily bema, esonarthex, po př. i exonarthex, jako více nebo méně izolované různorodé prvky, takže kostel jako celek vznikl skladbou různých součástí ve smyslu hloubkovém. Dispozice tato stala se od X. století příznačnou chrámovou dispozicí byzantskou.

Z povšechného zkoumání vysvítá, že ve vývojových směrnicích vlastní byzantské architektury VIII.—X. století neležela striktně centrální stavba, jednotně podřizující prostorové prvky, nýbrž že její úsilí se neslo za stavbou podélnou, jejíž hlavní složkou byl sice prvek centrálně založený, avšak o základním půdorysu čtvercovém a nikoliv kruhovém anebo mnohobokém. Půdorysy kruhové a polygonální se v této době neobjevovaly ani samostatně, ani jako složky prostorových celků, nýbrž jen výjimečně a ojediněle byla tu a tam postavena menší budova rotundová anebo polygonální jako zpožděný ohlas dřívější doby, jak už bylo svrchu ukázáno. Vlastním projevem byzantské architektury se stal zprvu typ polobasilikální a později křížový kostel kupolový. Žádný nebyl přesně centrálním útvarem, nýbrž první byl jakýmsi spojením buď prostoru centrálně-podélného, anebo prostoru čtvercově-křížového s jinými prostorovými prvky, více méně svébytnými, jako na př. narthexem, které byly sice spojeny s hlavním prostorem, ale nebyly uve-

deny v jeho područí, všechn vnitřek jednotící. Třeba byl na př. střed křížového kostela kupolového pojat centrálně, nebyla tak chápána celá budova. Základním prostorovým prvkem byzantské architektury byl čtyřboký hranol s kupolí, který byl nejen jádrem uvedených typů, nýbrž také additivním článkem koordinovaného shluku takových prostorových prvků ve stavebním typu Apostoleia.

Obr. 83. Prěslav. Rotunda. Půdorys. (Filov.)

Nyní také je patrné, jak jinorodým prvkem v rámci tohoto vývojového stupně je ojedinělá rotunda v Prěslavu (obr. 83), jejíž vznik jest podle všeho klásti na konec IX. anebo na začátek X. století. V podstatě je ještě prostorem římského rázu, jehož základním zákonem je jednota podřízeného množství, při čemž je dokonce zachován hellenistický motiv výklenkovým hranám představeného sloupoví, což jsou vesměs archaisující prvky právě tak jako předložené atrium. [Prěslavská rotunda je ve své podstatě napodobením nějakého římského prototypu, jemuž příbuznou budovu u Říma na cestě do Marina zakreslil Sangallo, a jaký mohl právě zde, snad nějakou starokřesťanskou replikou, ovlivnit stavbu, kde na blízku ležela římská města Nicopolis ad Istrum a Marcia-

¹⁵ Nejvýrazněji a tím také nejméně správně dal tomuto mínění výraz F. J. Lehner: (l. c. I. 1., 234) »Český stavitel, použiv návodem Pavla Kaicha byzantského motivu, zbudoval staročeskou rotundu tehdejšími poměry, českému vkusu a bohoslužebným

nopolis, jak upozornil Filov. Známkou soudobého byzantského po-
jímání je v Přeslavu prolínání hlavního prostoru s narthexem, jímž je
porušena integrita obou stavebních prvků na rozdíl od pojmání říms-
ského a karolinského. Jinak však není podobné architektury v tehdejší
architektuře byzantské, která se, jak již bylo řečeno, takřka vyhýbá
útvaram rotundovým a polygonálním. Užívá-li centrálních založení,
jsou to základní prvky čtvercově-kupolové anebo čtvercově-křížově-
kupolové, které nebuduje samostatně, nýbrž uvádí je v prostorovou
skladbu s jinými součástmi. Proto by bylo romantickou utopií vraceti
se na základě přeslavské rotundy znovu k zastaralému názoru a do-
mnívat se, že snad přece byzantská misie na Moravu a odtud do Čech
přinesla rotundu,¹⁵ a na potvrzení poukazovati k tomu, že v Přeslavu
byl nalezen hlaholský nápis. Vždyť nástěnný a náhodný přípisek ne-
může dokazovati, že by stavba sama byla dílem slovanské misie. Dále
by bylo nemyslitelné, že veliká, císařem poslaná misie Cyrilova a Meto-
dějova přinesla na Moravu a odtud do Čech takový stavební typ, který
tehdy v Byzanci nebyl v užívání, a ještě nemožnější by bylo dohado-
vati se, že slovanští kněží z Moravy, kde není stopy po starší rotundě,
myšlenku rotundy zase přenesly do Přeslavu. Konečně je zásadní rozdíl
mezi svatovítskou rotundou, kterou jako první rotundu u nás bez po-
chybností jest nám nyní dáno poznati, a rotundou v Přeslavu. Kdežto
první byla od začátku založena jako budova striktně centrální a kří-
žová, k níž portikus byl teprve později jako zvláštní budova přistavěn,
splývá ve stavbě přeslavské římský prostor, hellenisticky členěný, s nar-
thexem na způsob byzantský v jeden celek bez hlubší subordinace při-
daného narthexu a jeho organičtějšího spětí s prostorem hlavním.
Přeslavská rotunda je na území staré římské kultury v byzantské době
kolem r. 900 docela dobře vysvětlitelná, ale nepochopitelný by byl
v téže době v okruhu byzantského umění vznik ryze centrální čtyř-
apsidové rotundy, jakou je Václavův kostel svatovítský, poněvadž by
odporoval základním směrnicím tehdejšího byzantského tvoření archi-
tektického. Zbytečno by bylo zabývat se jinými závadami nadhoze-

požadavkům přiměřenou . . . Rotunda z půdy české vzniklá . . . jest prvním a nejstarším
článkem stavitelství českého, zplozeného vlivem obou prvokřesťanských slohů, byzant-
ského a románského.«

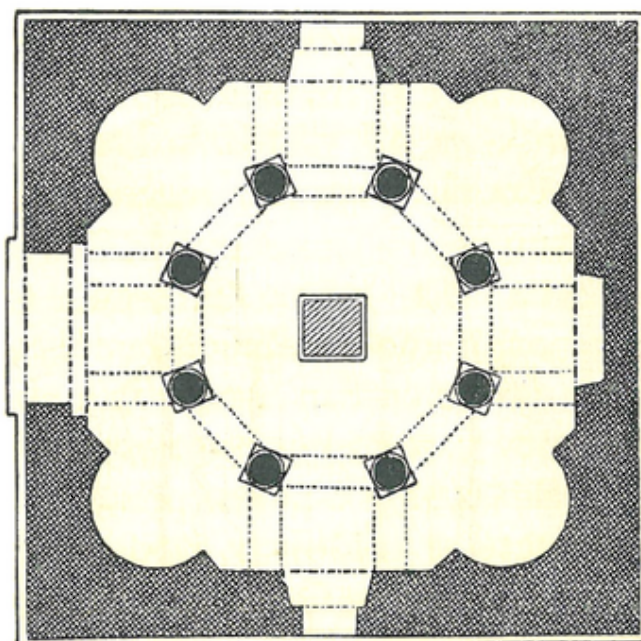
ného tu dohadu, jakou by byl na př. spojený s ním předpoklad, že na Moravě nemáme žádnou památku uměleckého působení misie cyrilometodějské, ba ani v Čechách nemůžeme žádnou rotundu nepochybně uvést jako její dílo, až teprve téměř padesát let po jejím zásahu do Čech shledáváme v Praze svatovítskou rotundu, jako budovu přesahující všechny rotundy v Čechách a zbudovanou tehdy, když cyrilometodějská misie z Moravy už byla vyštována a kdy styk Čech s Byzancí byl vpádem Maďarů znemožněn. Ani formálně, ani dobově nelze svatovítskou rotundu uvést ve vztah s Byzancí.

Když tedy nelze žádným způsobem původ svatovítské rotundy shledati v byzantské architektuře, nezbyvá na konec, než obrátiti se na západ do oblasti karolinské, z níž vycházela křesťanská kultura, šířící se v době Václavově v Čechách, jak je z legend a jiných historických pramenů s dostatek zjevno.

3. **Centrální stavba karolinská.** Chceme-li poznati původ svatovítské rotundy, nutno na západě podle tamních stavebních representantů sledovati, jak se po San Vitale dále vyvíjel typ centrální budovy římské až do doby karolinské. Pro porozumění tomuto vývoji nutno však předeslati několik slov o umění přistěhovalých národů.

Germánské národy, které se usídlily v západní Evropě, nesplynuly hned všechny s Římany tolik, jako Ostrogoti, kteří převzali i římskou kulturu, jak dosvědčuje kostel San Vitale, založený v Ravenně za jejich panství r. 526. Přistěhovalé germánské národy byly menšinami vládnoucími nad kulturně výše stojícími většinami zůstalého římského obyvatelstva a teprve dalším vývojem nastalo splnutí obou složek, někdy po počátečním odporu, jako u Longobardů. Stavitelská kultura římská byla něčím, co přesahovalo nejen schopnosti příslých Germánů, nýbrž i možnosti zůstalých Římanů, neboť za nově nastalých poměrů stavebníky nebyli už Římané, nýbrž Germáni, kteří nedovedli vytýčiti velkých úkolů. Proto nebyla a nemohla nová architektura býti dalším vzestupným vývojem římské architektury. Avšak nebyla také samostatným uměním nových národů, které z přinesených začátků původní vynalézavosti šlo průbojně za novými problémy. Situace byla jiná. Zprvu stavěli v nových panstvích starousedlí římscí stavitelé a řemeslníci a teprve později přešlo zděděné stavební umění na přistěhovalce. Vedle

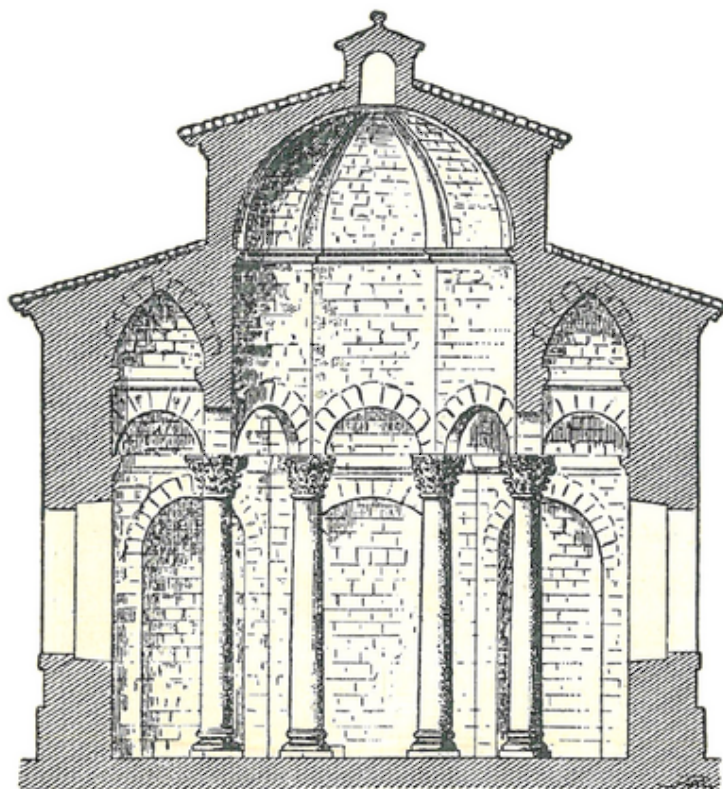
nepřerušené, třebaže oslabené tradice umělecké a řemeslné zůstavilo římské umění v územích germánskými národy obsazených mnoho starších monumentálních památek. Stavby ty za nových poměrů nebyly dosažitelné ani kvantitativně podle své mohutnosti, ani kvalitativně podle své složitosti a umělosti, ale zůstaly přece jen napodobovanými vzory. Umění, uplatňující se za panství nových národů, záleželo v tom, *co* převzalo a *jak* napodobilo umění římské. Dálo se to několika způsoby. Předně *zdrobněním* čili redukcí. Na místo mohutných staveb řím-

Obr. 84. Riez. Baptisterium. Půdorys. (Isabelle.)

ských nastoupily nepatrné budovy, které mají vzezření trpaslíků vůči obrům. Dále těžilo nové umění ze starého *výběrem*, čili selekcí a abstrakcí. Složitost římských architektonických útvarů a jejich umělá skladba přesahovaly primitivní chápavost mladých národů, proto bylo z nich převzato jen to jednoduché, co bylo pochopeno, při čemž abstrakce dané prvky přenášela do jiného řádu pojmání, jak nejlépe ukazuje knižní ilustrace a reliefová výzdoba, která ilusionisticky chápané motivy převedla ve schematický dekorativismus lineárně hraničených ploch. Zvláště asi mladým národům zůstávala nepochopitelnou rafinovaná odhmotněnost pozdně římské architektury, jaká byla shledána u San Vitale, neboť v přirozené prostotě chápaly hmotu podle

jejích pravlastností, hmotnosti a tíže. Proto se všechny stavby tohoto období na rozdíl od předcházejícího i při malém měřítku vyznačují velikým *zhmotněním*. Najednou nebylo již monumentálních staveb a byly vytvářeny jen zjednodušené a těžkopádné zdobněliny velikých vzorů. Všechno toto umělecké snažení připomíná do jisté míry směrnice novodobého umění lidového, jehož podstatou, právě tak jako

Obr. 85. Riez. Baptisterium. Příčný řez. (Isabelle.)

umění předkarolinského, není tolik samostatná invence, jako hlavně přejímání daných vzorů velikého umění cestou selekce, abstrakce a redukce, a jehož svéráz tkví především ve zvláštním způsobu tohoto přejímání.

Význačné je však to, že podélná stavba kostelní byla přejímána především jako stavba plochostropá, kdežto při centrálních stavbách na západě v době raného středověku byla přebírána stavba klenební, takže neznáme z posledních staletí prvního tisíciletí na západě bezpečně centrální budovy, která by nebyla zaklenuta. Současně byly úkoly centrální stavby zmenšeny a zjednodušeny. Jako podpěr se užívalo i sloupů. Máme dojem, že vlastním vzorem architektury v době

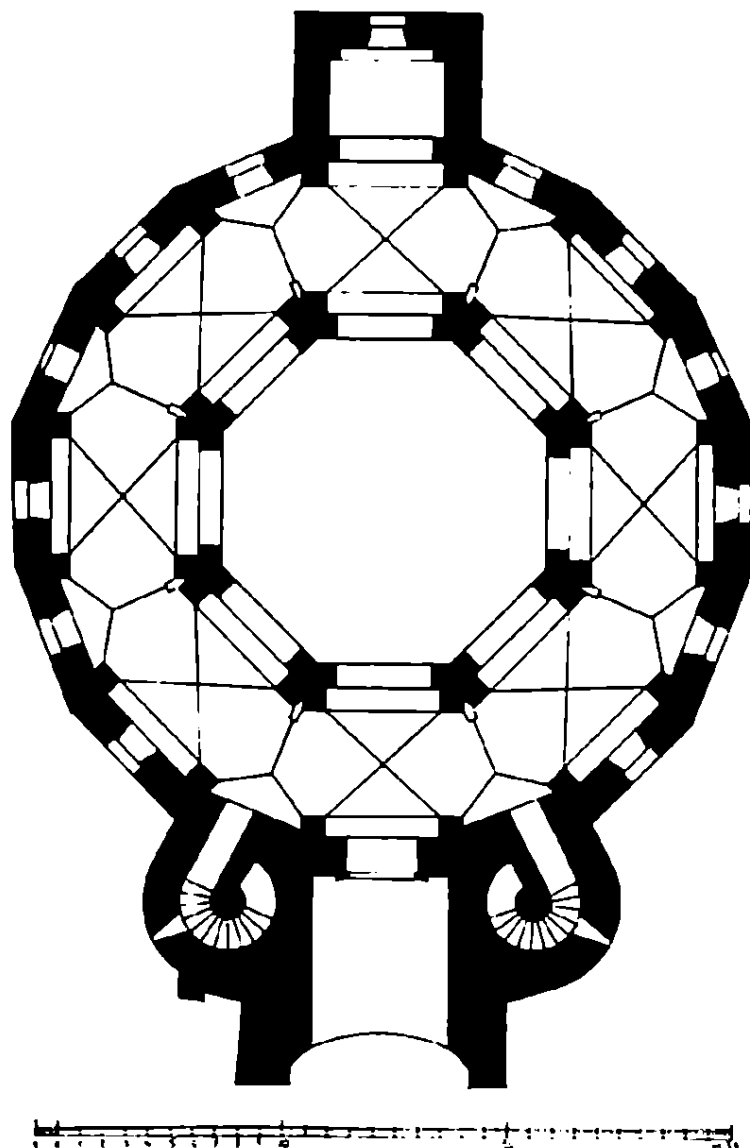
merovejské nebylo vrcholné klenební umění římské VI. století, jak jsme je poznali v San Vitale, nýbrž jeho jednodušší a dřívější stadium, v němž vedle klenebních útvarů bylo ještě více prvků architektury sloupové a architektura působila hmotněji a kubičtěji, nedávajíc pro-
rážeti složitým tvarům vnitřního prostoru.

Příkladem tohoto umění budiž baptisterium v Riez. (Obr. 84 a 85.) Zachovává myšlenku lateránského osmibokého baptisteria. Nikoliv osm pilířů, nýbrž tolikéž sloupů nese stěny vnitřního vyššího prostoru a na nich kupoli, přestavěnou asi ve XII. století. Kolem obíhá ochoz, rozšířený výklenky střídavě pravoúhlými a polokruhovými. Poměrně složitý útvar prostorový je jakoby vybrán v masivním hranolu čtyřbokém, takže zevně hmotnost převažuje nad tvarem. Celek je miniatura, prostá a hmotná ve svém zevním zjevu, drobná a zhrublá ve vnitřním utváření. Umění a kultura této doby, kterou nazýváme merovejskou anebo předkarolinskou, byla zmíráním pozdní antiky.

Když byla konečně islamem roztržena pospolitost antického světa, zmizely také základy hospodářského i kulturního života, pohybujícího se dosud v tradicích antických, a mladým národům bylo klásti nové základy vlastního života kulturního. V popředí těchto národů stáli Frankové, kteří na rozdíl od jiných Germánů, kteří byli Ariány, stali se hned katolíky a tím našli snazší cestu k tomu, aby splynuli s pozůstalou menšinou gallořímského obyvatelstva, převzali jeho kulturu, vnitřně se zkonsolidovali a tak si zachovali život i možnost vývoje, zatím co jiné ariánské národy germánské se vyčerpávaly zápasy a zanikaly. Když byla překonána krise merovejské doby, krise zmírání starého a zrození nového, a v čele Franků stanula neobyčejná osobnost Karla Velikého, začala od konce VIII. století nová kulturní orientace, která nebyla už dohasínáním antiky, nýbrž jejím vyhledáváním a napodobováním, dostupujícím až k jejímu obrození a novému životu, pročež je období nazýváno také karolinskou renesancí. Jako byla na západě obnovena myšlenka římského imperia, tak se vracela kultura této doby ke kultuře římské, pohanské a křesťanské, a proto také navazovala renesanční architektura karolinská především na památky římského stavitelství nejen provinciálního v Gallii a Germanii, nýbrž také velkoměstského v bohatých metropolích zašlého římského imperia, Římě a Ravenně,

Trevíru a Miláně. Zvláště Ravenna se stala cílem karolinských stavitelů, kteří odtud dováželi sloupy a architektonickou dekoraci z opuštěných staveb upadajícího města.¹⁰

Není tudíž podivno, že palácová kaple, kterou Karel Veliký na

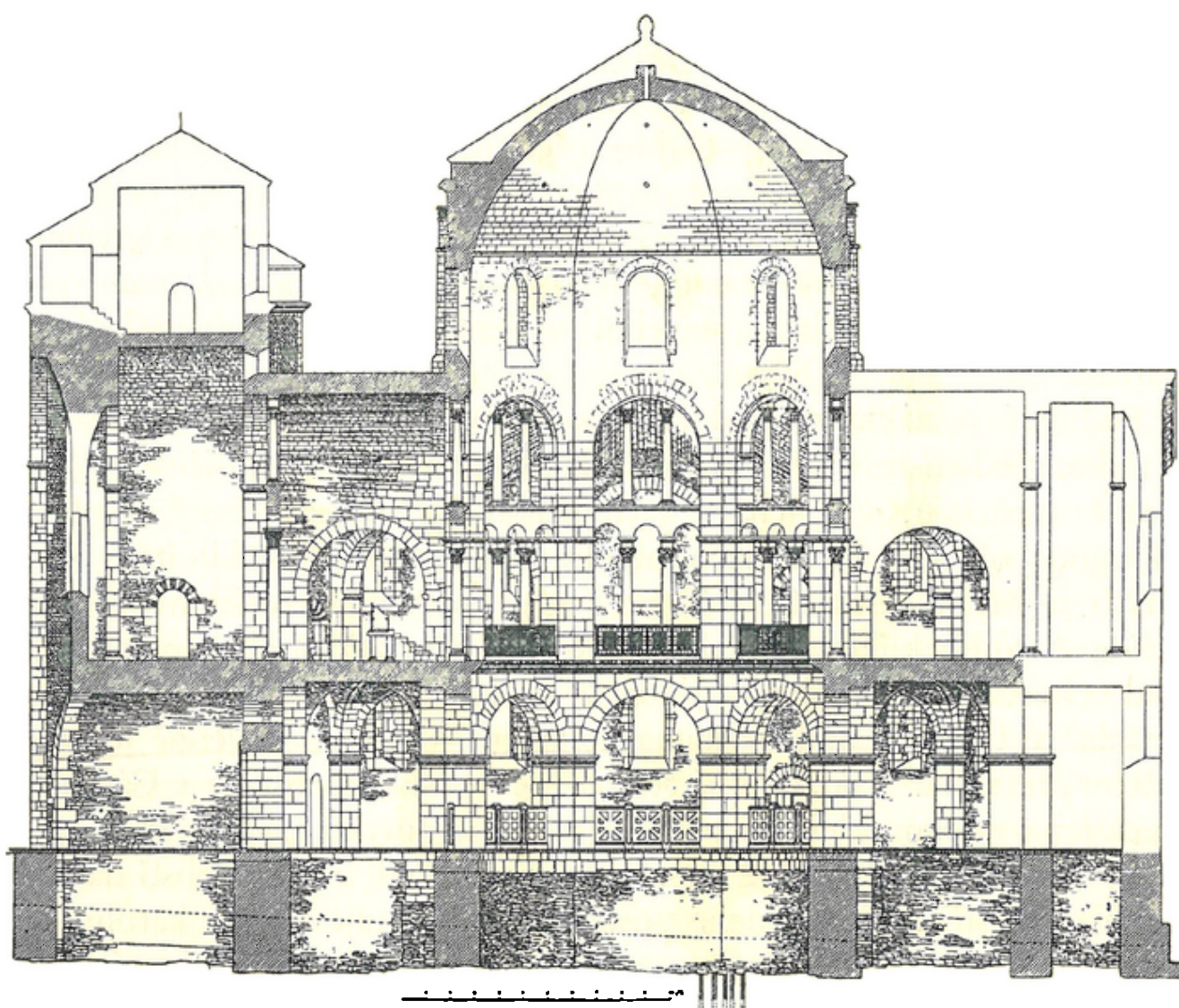

Obr. 86. Cáchy. Falcká kaple. Půdorys prvního patra. (Clemen.)

místě staršího podélného kostela zbudoval v Cáchách (obr. 8, 9, 86, 87), navazovala na kostel San Vitale v Ravenně, který se vedle plocho-

¹⁰ *Einhardi, Vita Karoli*, c. 26: plurimae pulchritudinis basilicam Aquisgrani construxit... Ad cuius structuram cum columnas et marmora aliunde habere non posset, Roma atque Ravenna devehenda curavit. *J. Schlosser, Schriftquellen zur Geschichte der karol. Kunst*, 26. *Poeta Saxo V.* 435:

stropých basilik jevil nezbytně jako největší vypětí kostelní architektury západní. Příbuznost základní stavební myšlenky je tak blízká, že v Cáchách nelze na jiný vzor soudně pomýšleti. Tím méně pak je možno hledati vzory falcké kaple v soudobé architektuře byzantské,

Obr. 87. Cáchy. Falcká kaple. Podélný řez. (Clemen.)

když, jak bylo zjištěno, samostatná a zřejmě převažující centrální dispozice kruhová anebo polygonální v VIII.—X. století neodpovídala

Ingylenhem dictus locus est ubi condidit aulam . . .
Ad quae marmoreas praestabat Roma columnas
Quasdam praecipuas pulcra Ravenna dedit.

Tamtéž, 40.

už vývojovým směrnícím byzantské architektury a upadla v zapomenutí. V dřívější době byly sice na východě od IV. do začátku VIII. století postaveny centrální budovy kruhové anebo osmiboké, svrchu probrané, ale pokud nebyly stavbami rané doby rhomejské a v římském ještě duchu zbudovány, jako Hagios Georgios v Soluni, byly to buď drobné centrální stavby, anebo už rozkládané prostorovou skladbou byzantskou.¹⁷ Žádná z nich není tak blízká falcké kapli, jako San Vitale a proto jest upustiti od utopie, hledající přímé vzory falcké kaple na východě, a jíti podle evidence do Ravenny, kde je nejen její nejbližší vzor, vyrostlý v souvislosti s vývojem římské architektury klenební, nýbrž kde také karolinští stavitelé hledali nejen materiál, jak máme písemně dosvědčeno, nýbrž i stavební myšlenku, jak je nepředpojatému patrné.

Podobný je základní půdorys obou staveb, avšak nikoliv totožný. Vyším středem je v obou případech oktagon na osmi pilířích, v Ravenně sférickou, v Cáchách osmidílnou kupolí zaklenutý. Kolem oktagonu obíhá v Ravenně osmiboký ochoz (obr. 74), kdežto v Cáchách je ochoz šestnáctiboký (obr. 86), v přízemí rozdělený v pole střídavě trojúhelníková a čtyřúhelníková. (Obr. 8.) V obou případech nad ochozem v patře obíhá tribuna, a na východní straně je přičleněna apsida. V Cáchách obíhá tribuna kolkolem, kdežto v Ravenně je kněžištěm přerušena. Také opěrná funkce klenebního systému je v Cáchách vyjádřena valenou klenbou tribuny, radiálně dovnitř budovy se zvedající proti roztlaku vrcholné kupole. Počet analogií a příbuzností dal by se ještě rozšířiti, ale uvedené postačí, aby bylo zjevno, že karolinská renesance navazuje na římskou architekturu. Přebírá z ní hlavní myšlenku centrální stavby klenební.

Byla-li převzata základní myšlenka kostela San Vitale, jakožto zaklenuté osmiboké centrální budovy s nižším ochozem a tribunou, ne-

¹⁷ Vhodné podotkl už svého času *Clemen*, I. c. 691: »Von San Vitale in Verbindung mit Aachen zu sprechen, ist ja heute wunderlicherweise so in Mißkredit gekommen, daß es fast als ein Zeichen der Zurückgebliebenheit erscheint, hier nur die Brücken schlagen zu wollen, aber es bleibt doch der nächste Verwandte«. Zbytečno by bylo obšírně se tu zabývat zastaralým a překonaným názorem Strzygowského, že by falcká kaple v Cáchách byla martyrion a jako taková přímým pokračováním oněch drobných staveb centrálních na východě, jako byl oktagon v Nysse, drobný a křížového založení, anebo oktagon

následuje z toho, že vzor byl dokonale napodoben. Naopak falcká kaple je novou a odlišnou formulací téže základní dispozice a jako architektura něco zcela jiného než San Vitale. Vyplývá to z rozdílů. U San Vitale byl střední osmiboký prostor rozšířen prolomenými exedrami, prostupujícími do ochozu, takže budova byla vlastně soustřednou komposicí tří druhů prostoru ve smyslu jednotně-množné architektonické skladby římské. V Cáchách byly vynechány exedrové výklenky a zůstal pouze obíhající ochoz. Nová kultura nestačila pochopiti onu rafinovanou a prostupující prostorovou skladbu výklenkově-ochozovou a zjednodušila ji na prostou skladbu ochozovou. Byla to *selekce*, příznačná pro umění mladých národů v poměru k umění velikých kultur.

Tím se však změnil poměr bočního prostoru k hlavnímu. Bylo-li v San Vitale příznačné jednotné spětí všech druhů prostorů, stal se v Cáchách ochoz čímsi odloučenějším, jednak relativním snížením ochozu v přízemí a jeho rytmickým rozdělením v pole čtvercová a trojúhelníková, která tím nabyla svébytnější a od celku různorodější existence v plášti šestnáctibokém, jednak dvěma řadami sloupů, které tribunu přímočaře oddělovaly od hlavního prostoru. Třebaže emancipace bočních prostorů k samostatné existenci nenabyla těch forem, jako v Byzanci, byla přece i tu rozkládána ona jednotná podřízenost celého vnitřku. V Ravenně bočné prostory samy o sobě nemohly existovati, neboť hlavní prostor v ně vybíhal exedrami a exedrové konchy byly výtvarně tolik spjaty se sférickou kupolí, že byly jaksi jejím předpokladem a kupole jejich shrnujícím vyvrcholením. V Cáchách nalézal pouze vnitřní osmistěn pokračování v osmilisté kupoli a bočné prostory byly pouze přidaným prvkem, nikoliv srůstajícím prostorem. Římská snaha o sjednocení a spětí podřízených prostorů přestala působiti a na její místo nastoupily svébytnější přičleněné prostory.

Zároveň se změnilo základní pojetí stavby. San Vitale byl, podle

v Hierapoli, který neměl tribuny, anebo oktagonů v Soase a Isauře, které neměly klenutí, ani také větších staveb, jako oktagon v Esře, který připojením kněžiště přestal býti centrálním a původně nebyl zaklenut právě tak jako centrální stavba v Bosře. Žádný z těchto kostelů neměl tribunu. Oktagon ve Viranşehiru znamená už stupeň rozkladu centrální dispozice tím, že je vsunuto založení podélné. Žádná ze staveb Strzygowským uvedených s falckou kaplí blíže nesouvisí, kdežto se San Vitale ji pojí zřejmá příbuznost. J. Strzygowski, Der Dom zu Aachen und seine Entstellung, Leipzig 1904.

možnosti, stavbou nehmotnou, kdežto falcká kaple naopak dala hmotě uplatnit se podle svých vlastností hmotnosti a tíže. Ono *zhmotnění*, které bylo příznačné pro stavby nových národů, ukázalo se i zde. Široké pilíře, těžké arkády, mající u pat vodorovné římsy náběžníkové, mohutná římsa obíhající kolkolem nad přízemními arkádami a tvořící s nimi jakousi základnu celého vnitřku, dále římsy na hlavních pilířích ve výši tribun, vše to bylo něčím zcela jiným, než ona vznosnost štíhlých článků raveneských, nepřerušená žádnou horizontálou ve svém vzletu. Tíže a kubičnost hmoty opět nabyly příslušného výrazu. Byl-li prolomený exedrový výklenek článkem ve skladbě vnitřního prostoru v Ravenně, neměla cášská stavba pro takové nehmotně-prostorové tvoření smyslu a výklenky potlačila. Jestliže v San Vitale byla příznačná snaha, aby to, co je hmotou, nezdálo se hmotou, vyniká falcká kaple úsilím, aby hmota působila jako hmota v rámci převzaté klenební techniky římské.

Tím méně ovšem byl pochopen anebo v Cáchách vyjádřen ilusionismus raveneského San Vitale, to nejkrajnější vypětí římské architektury, přecházející už v opticko-malebnou působivost. V Cáchách všude se před oči staví přirozená a základní tektonika klenební, římsami plasticky členěná. Jestliže fresky a mosaiky přenesly v Ravenně zbylé stěny v oblast obrazů, omezily se v Cáchách mosaiky na kupoli a vše ostatní působilo pádnou tektonikou těžkých tvarů hmotně-plastických, které nezastřeně a prostě vyjadřovaly stavební myšlenku a vlastnosti hmoty.

Z toho vysvítá, že karolinská architektura přejala sice disposiční myšlenky římské, avšak že je chápala zcela jinak ve smyslu abstrakce, selekce a redukce, ve smyslu tektoniky zhmotněné a hmotně-plastické, nikoliv ilusionistické. Je-li San Vitale něčím rafinovaně kultivovaným, je falcká kaple něčím prostě přirozeným.

Než ještě v něčem jiném nalezla karolinská doba návrat k římskému pojetí: v monumentálnosti. Nikoliv jen v oné nedefinovatelné monumentálnosti učleněné hmoty a vytvořeného prostoru, která je patrna i při stavbách menších rozměrů a jako taková zůstala vlastnictvím i byzantských staveb, nýbrž i v oné monumentálnosti, která je spiata s velikým měřítkem. Nebylo to jen na západě, kde barbarskou invází

se zmenšilo měřítko. Také na východě vlastní doba byzantská přinesla s úpadkem velikého ducha redukci měřítko. Stačí sledovati stavby hlavního města a v nich prostě průměr hlavní kupole. Kdežto v rhomejské době kostel sv. Sergia a Bakcha měl průměr 16'64 *m* a sv. Ireny 15'50 *m*, nemluvě o přesahujících rozměrech Hagie Sofie (31'4 *m*), mají kostely byzantské doby, dnešní Hodža-Mustafa-Paša-Džami 6'20 *m*, Kalender-Džami 7'76 *m*, Gyl-Džami 7'45 *m*, Atik-Mustafa-Paša-Džami 5 *m*, Budrum-Džami 3'15 *m*, Kilisse-Džami 3'85 *m*, Eski-Imaret-Džami 4'45 *m* průměru hlavní kupole.¹⁸ Jsou to takřka miniatury vzhledem k rhomejským skladbám. Podobně překvapují malým měřítkem klášterní stavby XI.—XII. století, z nichž mají na př. Hosios Lukas 8'10 *m*, Dafni 7'85 *m* a Nea Moni 7'80 *m* kupolového průměru. Velikost staveb nespočívá ve tvoření velikých prostorových prvků, nýbrž v hromadění drobných prostorů. Proti tomuto zdrobněnému měřítku vrátila se karolinská architektura zase k římskému velikému měřítku hlavního prostoru. Kupole falcké kaple má průměr 14'45 *m*, vnitřní prostor průměr 29'50 *m*, celek 32'60 *m* a blíží se tak celkovému průměru kostela San Vitale 34'70 *m*. Tedy ani rozměrem nenalézáme v té době na východě nic blízkého kupolovému prostoru cášské kaple. Jediným vysvětlením tvaru i monumentální velikosti je San Vitale jako vzor, a tím i nastalá renesance římské antiky v karolinsky středověkém duchu.

Pozdně římský typ kostela San Vitale, šťastnou shodou na francké půdě zakotvený a v karolinskou mluvu převedený, stal se pak vzorcem mnoha staveb po staletí. Falcká kaple v Nymwegách napodobila buď ještě za Karla Velikého nebo za Ludvíka Zbožného cášský vzor, zachovávajíc osmiboké založení hlavního prostoru se šestnáctibokým ochozem a tribunami. Rozměry však byly znatelně menší (průměr vnitřního prostoru 6'20 *m*) a provedení jednodušší. Ze zachovaných zbytků nelze zjistiti, zda byla zaklenuta, ale také nelze dokázati, že měla dřevěný strop.¹⁹ Poněvadž jinak napodobovala falckou kapli, dlužno spíše předpokládati, že byla klenutá. Po falcké kapli v Diedenhofen, kterou za-

¹⁸ Viz J. Ebersolt, *A. Thiers*, l. c. passim.

¹⁹ G. Humann, *Der Centralbau auf dem Valkenhofe bei Nymwegen*. Zeitschrift für christl. Kunst V. (1892), 282; IX. (1896); 55, 106.

ložil Ludvík Zbožný, nezůstalo památek, protože ještě před dokončením byla Ludvíkovými nepřáteli zbořena, pouze pokračovatel Reginonův o ní praví, že byla podle cášského vzoru pojata.²⁰ Podle všeho byla tudíž podobna falcké kapli, ač neznáme, jak dalece se s ní shodovala. Jiného napodobení došla falcká kaple v Compiègne, kde r. 877 zbudoval Karel Lysý kapli P. Marie, aby označil město za střed své říše.²¹ Jednotlivé prvky našly upotřebení v různých stavbách. Motiv dvojích arkád ochozových, přízemních a patrových, v polygonálním pouze uzávěru opakoval zaklenutý západní kůr Münsteru v Essenu, po požáru r. 947 v X. století zbudovaný, kdežto r. 982 stavěný kostel sv. Jana v Lutychu zachoval centrální založení a pouze vynechal ochozovou tribunu, patrně proto, poněvadž nebyl kostelem falckým. Kostel tento zašel podobně jako příbuzný kostel sv. Valpurgy v Gröningen. Dále navazuje na cášský vzor zaklenutá Peterskirche ve Wimpfenu (979 až 998), šestiboká s 12bokým ochozem. (Obr. 56.) Kostel v Mettlachu (konec X. stol.) převzal aspoň tribunu nad věncem výklenku. Dnes je kostel ten plochostropý, než ani tu není původní stav zjištěn. Motiv stěny falcké kaple se vrátil v pol. XI. století v západní části kostela St. Marien in Kapitol v Kolíně n./R. Ze zachovaných staveb je nejbližší falcké kapli kostel v Ottmarsheimu v Alsasku z 1. pol. XI. století s ochozem, avšak osmibokým, s ochozovou tribunou a sloupovými arkádami v obou patrech, a konečně kostel na Georgenbergu u Goslaru, ukončený r. 1128. Tak dlouho byl napodobován cášský typ falcké kaple.²²

Avšak karolinská doba neomezovala se na prosté kopie, nýbrž jako renesanční umění v daných směrnicích vytvářela příbuzné varianty a volně tvořila z daných prvků. Toho příkladem je zmíněný již kostel sv. Donáta v Zadru. (Obr. 62 a 63.) Z dat svrchu uvedených nebylo dosti jasno, má-li býti kostel připsán byzantským vlivům či franckému stavitelství, neboť francké panství se tu koncem VIII. a začátkem IX. století střídalo. V Cařihradě byly sice centrální stavby sv. Jana

²⁰ Theodonis villa capellam domni Ludovici pii imperatoris instar Aquensis inceptam, ne perficeretur aut pro minime haberetur, destruxit. *Continuatio Reginonis* ad annum 939, MG. Ss. I., 618.

²¹ *Mabillon*, *Annales ordinis s. Benedicti III.*, 681, č. 24. *K. Faymonville*, *Der Dom zu Aachen*, 43.

v Hebdomonu a sv. Michala na Anaplu, avšak byly to stavby staršího data, jichž půdorys přesně neznáme, takže bychom je nemohli označovat jako vzory. Nyní, po prozkoumání tehdejšího stavu byzantské architektury, vysvítá ještě více, že nelze vůbec pomýšleti na vlivy aktuální architektury byzantské, poněvadž tam v té době takové kostely nebyly stavěny, kdežto ve francké říši, jak právě bylo uvedeno, vznikla celá řada oktogonů s ochozem a tribunou²³ a také ochozová rotunda. Byla tu tudíž kruhová anebo polygonální stavba ochozová dobovým problémem. Tutéž myšlenku reprodukuje kostel sv. Donáta na půdorysu kruhovém. Dále víme, že biskup Donát přebýval na Karlově dvoře. Proto nutno bez váhání kostel sv. Donáta prohlásiti za franckou filiaci a za památku karolinské architektury v Dalmácii, která i jinak je velikou pokladnicí památek karolinského umění. Také velikostí středního prostoru, kupolí původně zaklenutého (9'40 m), překonává kostel sv. Donáta značně současné byzantské měřítko.

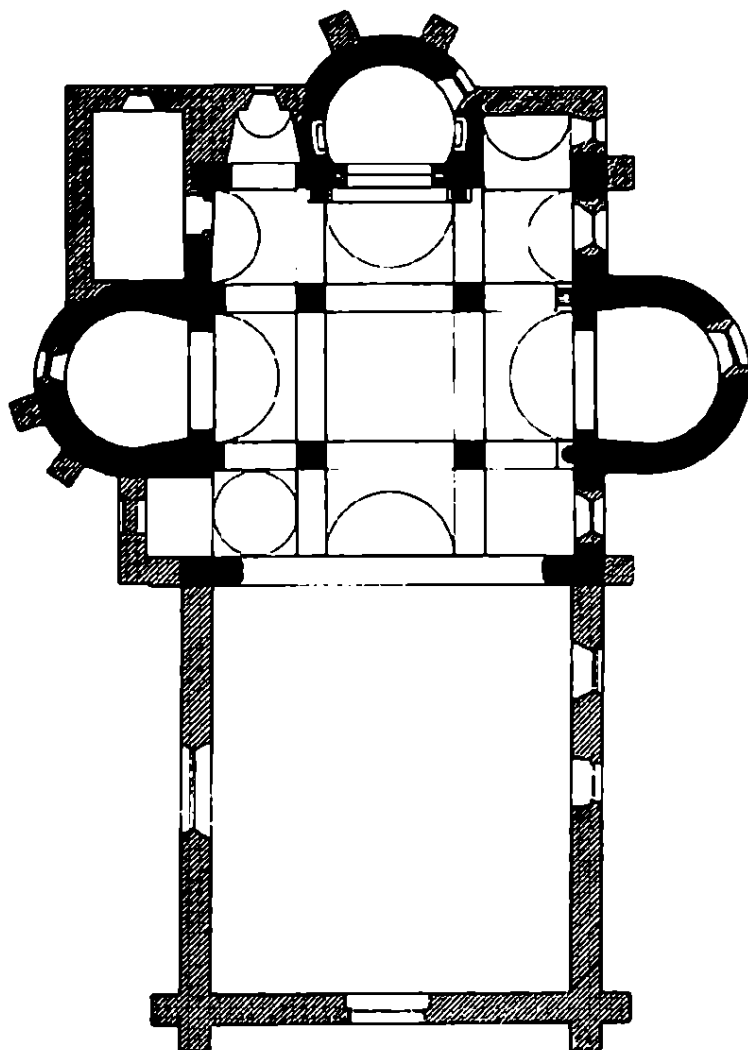
Zkoumáme-li památku po stránce výtvarné, shledáváme, že je zbudována na týchž principech zhmotnění, redukce a abstrakce, jako falcká kaple v Cáchách, takže delší úvahy o tom netřeba. Kostelem sv. Donáta v Zadru je doložena existence *kruhového* kostela ochozového s tribunami v době karolinské. Poněvadž Václavův kostel svatovítský byl rovněž kruhového založení a poměrně značných rozměrů, vyplývá z existence kostela sv. Donáta, že při pokusu o rekonstrukci svatovítské rotundy bude nutno míti na zřeteli tento kostel.

Než čtyři apsidy, ve směrech hlavních os křížově připojené k rotundě svatovítské, vyžadují ještě zkoumati, pokud se v karolinské skladbě prostorové uplatnila křížová dispozice. Právě v byzantské architektuře soudobé bylo shledáno, jak v rámci čtvercového půdorysu se uplatňovala klenebně provedená dispozice tetrastylového atria jako křížová kupolová dispozice (byzantský sál) tím, že z devíti polí, vzniklých vestavěným čtvercem pilířů, bylo střední pole nad ostatní vyvýšeno a zaklenuto kupolí, zatím co pole ve směru hlavních os, zpravidla širší

²² Faymonville, I. c. 44.

²³ S tohoto hlediska je pochopitelné, že svrchu uvedený Porfyrogenetus shledává podélný kostel sv. Anastázie v Zadru podobným cařihradskému kostelu in Chalco-pratiis, kdežto pro kostel sv. Trojice, později sv. Donáta, nenalézá v Cařihradě podobnosti.

anebo i vyšší, bývala valeně zaklenuta směrem ke středu, a nárožní prostory byly zaklenuty křížově anebo kupolemi. Avšak tato dispozice neexistovala v byzantské architektuře jako samostatný celek, nýbrž tvořila pouze kostelní loď a měla na vstupní straně přiřazený narthex,

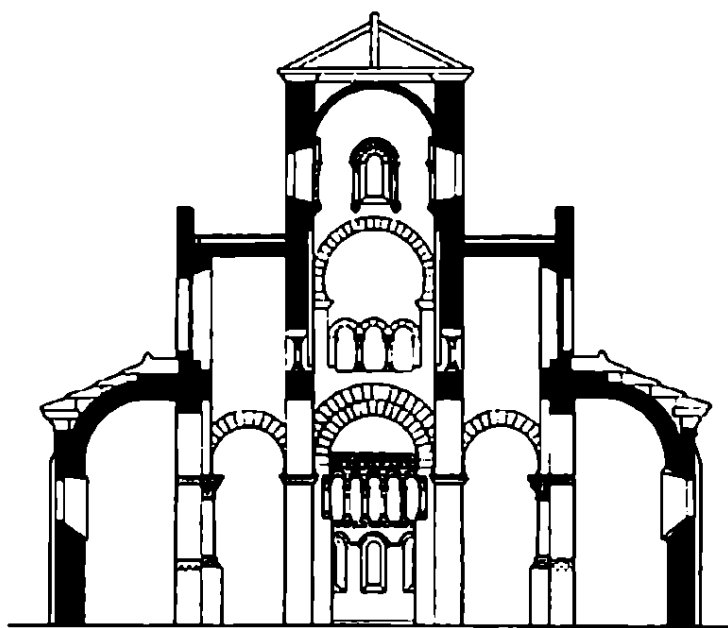
Obr. 88. Germigny-des-Prés. Půdorys. (Lisch.)

po př. narthexy, na straně východní pak bema a pastoforiové kaple, takže vnitřní prostor kostelní byl souhrnem tří organismů a jako takový vlastně podélnou budovou.

Zcela jinak nalézáme v karolinské architektuře čtvercově-křížovou

²⁴ »Theodulphus igitur episcopus inter cactera suorum operum basilicam miri operis, instar videlicet eius, quae Aquis est constituta, aedificavit in villa quae dicitur Germiniacus.« *Miracula s. Maximi abb. Miciac. III. 13.* »Theodulfus abbas et episcopus ecclesiam tam mirifici operis construxit, ut nullum in tota Neustria inveniri posset aedificii opus quod ei, antequam igne

disposici jako samostatnou stavbu v Germigny-des-Prés u Orléansu, o jejímž vzniku jsme poměrně dobře informováni. (Obr. 88 a 89.) Kostel stavěl biskup Theodulf z Orléansu, rodem Visigot, významný básník Karlovy dvorní družiny. Stavba byla považována za mimořádné dílo a za napodobení cášské falcké kaple.²⁴ Kostel byl svěcen kolem r. 806, třebaže datující nápis je falsem. Mnoho utrpěl kostel požáry a přestavbami. Restaurováním r. 1863 a 1867—70 měl býti obnoven původní stav, avšak opravy nedopadly šťastně.²⁵ Clemen mohl podle

Obr. 89. Germigny-des-Prés. Příčný řez. (Lisch.)

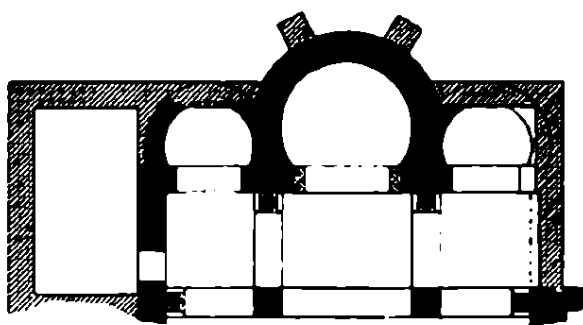
nákresů Lischoých uveřejniti stav kostela před zmíněnou již restaurací, z nichž vyplývá, že základní půdorys čtvercový byl vestavěným čtvercem pilířů rozdělen v 9 polí, z nichž střední pole bylo zaklenuto kupolí, křížová ramena o půdorysech obdélníkových valenou klenbou a nárožní čtverce zaklenuta dnes bezpečně nezjistitelným způsobem. Výškově se jasně rýsoval poměr prostorů v tom smyslu, že křížová ramena byla vyšší nárožních prostorů a nejvyšší byl střední prostor, prolomenými okny do křížových ramen otevřený. V šířce křížových ramen byly aspoň

cremaretur, valeret aequari. Totam namque arcuato opere exstruens basilicam, ita floribus gipseis atque musivo eius venustavit interiora, pavimentum quoque marmoreo depinxit emblemate, ut oculi intuentium vix grata satiarentur specie.« *Annales Floriacenses*, *Clemen*, I. c. 55.

²⁵ *Clemen*, I. c. 51 násl.

na třech stranách připojeny podkovovité apsidy, podle Parkerova nálezu (obr. 90) byly i po straně východní apsidy při nárožních prostorech menší podkovovité apsidy.²⁶ Podkovovitého tvaru byly také oblouky spojující pilíře se zdmi anebo s pilíři. Tyto oblouky měly všude stejnou výšku, kdežto jimi ohraničené prostory byly výškově odlišeny.

Kostel v Germigny-des-Prés je pro nás velikého významu, poněvadž tu podobně jako ve svatovítské rotundě nalézáme ve směrech hlavních

Obr. 90. Germigny-des-Prés. Půdorys výkopů Parkerových. (Clemen.)

os křížově k centrálnímu prostoru připojené apsidy podkovovitého půdorysu. V Praze jsou tyto apsidy připojeny k rotundě, v Germigny-des-Prés k čtvercovému půdorysu křížově-kupolové budovy. Nepřiléhají tu přímo k hlavnímu prostoru, nýbrž k bočním ramenům.

Otázka, odkud přišel do Francie typ kostela v Germigny-des-Prés, byla již nejednou přetřásána, neboť jeho založení je odlišné od jiných zachovaných typů karolinské architektury. V úvahu by mohla přijít křížová kupolová dispozice byzantská, než v Byzanci v té době čtvercová stavba křížově-kupolová nevystupovala samostatně, nýbrž jako složka většího organismu. (Obr. 82.) Dále je tu zcela různě od byzantského způsobu utvářen závěr. Styky mezi Byzancí a franckou říší za Karla Velikého nebyly přespříliš četné a nadto nebyl v Byzanci typ křížového kupolového kostela kolem r. 800 ještě tak vyhraněn, jak jej shledáváme v Germigny-des-Prés. Tím způsobem se vytvářela teprve novostavba kostela Nea, svěceného r. 881, jak je obecně předpokládáno.²⁷ Věcně

²⁶ Závěr tří podkovovitých apsid je také u sv. Donáta v Zadru.

²⁷ *Wulff*, I. c. 454.

²⁸ *Clemen*, I. c. 713.

je tato dispozice v Byzanci doložena zmíněným Mireleionem v 1. pol. X. století. (Obr. 82.) Třebaže se takové založení stalo typickým pro byzantskou architekturu a rozšířilo se obecně v Arménii, má Germigny-des-Prés dobové prvenství a neuvádí tento prvek ve skladbu s jinými, jako příklady byzantské.

Bylo tedy pomýšleno na vzory visigotské, a to tím spíše, poněvadž stavebník biskup Theodulf byl Visigot.²⁸ Zvláště blízkým se zdá kostel San Miguel v Tarrase.²⁹ (Obr. 37.) Než ani zde není typ Germigny-des-Prés kolem r. 800 přesně vyhraněn, jak patrně z nárožních prostorů a velmi početných sloupů, nehledě k tomu, že přiléhá jen jediná apsida východní, zevně mnohoboká. Závislost na Španělsku spíše dokládá užití podkovovitých oblouků, které bylo provinciálním znakem tamní architektury již kolem r. 400 a je spíše staroiberskou tradicí než arabským importem z orientu.³⁰ Proto jest kostel v Germigny-des-Prés nejspíše míti za karolinskou renesanci starořímského typu stavebního, doloženého na západě původní budovou trevírského dómu, s užitými prvky hispanoiberskými. Pro původní vzhled přichází kupole pouze nad hlavním prostorem v úvahu, kdežto zaklenutí nárožních prostorů bezpečně neznáme. Bylo spíše křížové než kupolové.

Při tomto studiu nezáleží tolik na zjištění původu kostela v Germigny-des-Prés, jako spíše na tom, že budova takového rázu byla v karolinské oblasti postavena. Tím je doloženo, jaký význam měla v karolinské době prostorově členěná centrální dispozice křížová s podkovovitými apsidami, připojenými ve směrech hlavních os. Stavební myšlenka svatovítské rotundy jakožto centrální stavby, s připojenými ve směru hlavních os podkovovitými apsidami, souhlasí tedy s touto směrnicí karolinské architektury. Jsou-li podkovovité apsidy v Germigny-des-Prés u základního prostoru čtvercového čímsi technicky neodůvodněným a motivově cizím, takže právem vzbuzují domněnku vlivu španělského, jsou podkovovité apsidy svatovítského kostela, přičleněné k rotundě, právě tak jako podkovovité apsidy rotundy sv. Donáta v Zadru, čímsi věcně odůvodněným a přirozeným, neboť obvod rotundy by od-

²⁸ *Frischauer*, I. c. 50 násl.

³⁰ *Frischauer*, I. c. 95. *A. Haupt*, Die älteste Kultur, insbesondere die Baukunst der Germanen, Berlin 1923², 98.

řízl, jak bylo svrchu připomenuto, vrchol polokruhové apsidy a proto byly k rotundám přičleňovány apsidy podkovovité.

Apsidy podle hlavních os křížově připojené vykazuje také jiná již častěji vzpomenutá stavba karolinská, kostel sv. Štěpána ve Werdenu, stavěný rovněž kolem r. 800. (Obr. 46—48.) K hlavnímu prostoru o základně čtvercové pojily se odstupněně na třech stranách polokruhové apsidy, postupující pláštěm nárožních kruhových výsečí, kdežto základní rameno, pravoúhlé a protáhlé, bylo lodí. Byl to tedy apsidový trikonch o základně čtvercové, malých rozměrů, neměl ochozu, a apsidy k sobě přiléhaly. Také tímto příkladem je dotvrzeno, že myšlenka apsid, ve směru křížových os přičleněných k centrálnímu prostoru, se ujala v karolinské architektuře. Jestliže kostel sv. Štěpána ve Werdenu ve svém trojlístém uzávěru reprodukoval ještě římskou myšlenku prostoru jednotně-množného a subordinovaného, znamenaly podkovovité apsidy, do sebe více uzavřené a tím izolovanější a svébytnější, poněkud už rozklad této myšlenky, zvláště tam, kde se připínaly teprve k bočnímu prostoru.

Z dosavadního zkoumání a z vývodů předešlé kapitoly vysvítá, že karolinská renesance přebírala z římské architektury centrální a křížové dispoice, avšak podle určitého výběru, reduktivně a zhmotněně, při čemž se také změnilo pojetí vzájemné závislosti prostorových prvků. Dva typy centrálních staveb našly nového upotřebení: *centrální stavba s ochozem* a *centrální stavba s nepřerušným věncem výklenků*. Centrální stavba s ochozem uplatnila se u rotund (sv. Donát), oktogonů (falcká kaple a j. pod.), čtyřbokých staveb (Corvey, do jisté míry Germigny-des-Prés). Většina těchto staveb měla nad ochozy tribuny. Centrální stavba s věncem výklenků uplatnila se u rotund (podvalové rotundy), oktogonů (Mettlach) i čtyřbokých staveb (sv. Štěpán ve Werdenu). Příznačné je, že u těchto bezochozových centrálních staveb apsidy ležely těsně vedle sebe, takže tvořily souvislý věnec, a byly připojeny přímo k hlavnímu prostoru a nikoliv k ochozu. Zato nebyly z římských typů shledány *větší* centrální stavby se čtyřmi výklenky, přímo připojenými k hlavnímu prostoru, rozloženými podle diagonálních nebo podle hlavních os, a oddělenými delšími intervaly stěnovými. Počet známých karolinských staveb centrálních relativně není právě skrovný a možno tudíž stanovit, že bylo příznačné pro karo-

linské pojmání centrálního prostoru, aby *hlavní prostor byl po všech stranách, po př. dokola v přízemí, obstoupen buď ochozem anebo nepřetržitým sledem výklenků, pojících se těsně jeden k druhému*. Rozklad římské jednotnosti a podřadnosti vnitřněprostorové přinesl dále, že v karolinské architektuře vznikaly svěbytnější prostory a po té stránce je příznačný kostel v Germigny-des-Prés, kde byl hlavní prostor se všech stran obstoupen odlišnými bočnými prvky prostorovými a *podkovovité apsidy, od sebe odloučené, nepřiléhaly k hlavnímu prostoru, nýbrž poměrně odloučeně k bočním prostorům*, tvořícím hlavní křížovou osu budovy. Podobně také u Modestovy Anastase a římské rotundy sv. Štěpána byly čtyři apsidy, připojené podle hlavních os, přičleněny teprve za ochozem. Shledáváme-li tudíž v Praze rotundu s podkovovitými apsidami, podle hlavních os křížově připojenými, vzniká otázka, zda svatovítskou rotundou slavil, ve větším měřítku pokud víme jedinečně, v okruhu karolinské architektury vzkříšení římský typ s připojenými podle hlavních os čtyřmi podkovovitými apsidami, jak jej známe z hlavního sálu Konstantinových therem v Římě (obr. 20 a 21), či zda svatovítská rotunda nebyla spíše ochozovou rotundou, k níž se křížově připínaly čtyři apsidy, na způsob Modestovy Anastase a římské rotundy sv. Štěpána (obr. 64 a 65), jsouc tak myšlenkou centrálního a křížového založení příbuzna kostelu v Germigny-des-Prés. Uvědomíme-li si právě zjištěnou snahu karolinské architektury obklopovati se všech stran souvisle hlavní prostor centrální stavby buď ochozem anebo výklenky, pak bude vzhledem k tomu, že svatovítská rotunda takového věnce výklenků neměla, i s formálního hlediska bližším dohad, že svatovítská rotunda byla spíše rotundou ochozovou, než bezochozovou. V okruhu karolinské architektury tvořily čtyři apsidy buď souvislý věnec (u základního čtverce), anebo, vzdáleny od sebe, byly připojovány teprve za ochozem. *Jsou-li v Praze čtyři apsidy vzdáleně od sebe připojeny, pak jest se spíše domnívati, že byly přičleněny za ochozem*.

Tyto úvahy netvoří ovšem důkazu, nýbrž jsou pouze informativním náznakem, jak nahlížela karolinská architektura na centrální prostor. Okolnost, že ochozem by byly připojené apsidy poměrně odloučeny od hlavního prostoru, neodporuje dobovým směrnicím. Karolinská archi-

tektura navazovala sice na architekturu římskou, ale bylo v ní konstatováno, jak vyplynulo z analýsy falcké kaple, již další vývojové směrnice, jako na př. odlučování dříve jednotných prvků prostorových, tedy něco, co vyhraněněji bylo už dříve příznakem rhomejské a více ještě byzantské architektury. Proto není divu, že byly k centrálním prostorům připínány apsidy, které se už z jeho podřizující jednotnosti vymaňovaly, jako podkovovité apsidy v Germigny-des-Prés. Podobně je pochopitelné, že v karolinské době mohly k veliké rotundě svatovítské býti přidány, po př. až za ochozem, čtyři podkovovité a tak jaksi v sobě uzavřené apsidy, svým založením napodobující podkovovité apsidy v karolinské době běžné, jak ukazuje Germigny-des-Prés a Zadar. Odpověď však, byla-li čtyřapsidová rotunda svatovítská vskutku bezochozovou či ochozovou, nemůže dáti pouze úvaha historicky-vývojová, třebaže svědčila spíše pro ochozovou rotundu. Za konečným vyřešením, pokud je dosažitelné, nutno se ještě vrátiti ke shledaným stavebním zbytkům a zhodnotiti je podle znalosti tehdejšího morfologického utváření a uměleckého snažení.

4. Pokus o rekonstrukci svatovítské rotundy. Z nálezů vysvitlo, že svatovítský kostel byl rotundou o průměru 12'98 *m* s obvodovou zdí 1'44 *m* silnou. Na straně jižní, západní a severní přiléhaly ve směru hlavních os tři podkovovité apsidy. Vstupní oblouk jižní apsidy byl jednou odstupněn a měl světlost 4'62 *m*, apsida pak měla 5'25 *m* hloubky a 5'53 *m* největší šířky. Obvodová zeď apsidová byla 90—94 *cm* silná a v základech dvakrát o 35 *cm* rozšířená. Obvodové zdi jižní apsidy byly členěny lisénami, z nichž první přiléhala hned k obvodové zdi rotundy. Na nepatrném zbytku obvodové zdi hlavního prostoru nebylo shledáno žádné článkování. Mezi severní a západní apsidou byla souběžně s předpokládanou obvodovou zdí rotundovou založena jiná zeď, pečlivěji lícovaná a z větších kvádrů, jak ukazoval nepatrný zbytek. (Obr. 7.)

Z těchto nálezů bylo už svrchu v VI. kapitole dovozeno, že vzhledem k závazné tehdy orientaci kostelů je naprosto nutno předpokládati apsidu také na východní straně. Závěr tento, sám o sobě nesporně správný, je potud neurčitý, pokud nevíme, zda východní apsida, hlavní a nejpřednější ze všech, nebyla snad větší ostatních, anebo zda nebyla

složitěji utvářena než ony. Pochybnost tuto vzbuzuje okolnost, že podélná stavba kostelní doznala v době karolinské té změny, že z jediné apsidy starokřesťanské basiliky se vyvinul presbytář a trojapsidový závěr, nehledíme-li k náběhům složitějších ještě útvarů závěrových. Trojapsidový závěr ujal se však tehdy také u centrálních kostelů, jak patrně v Zadru (obr. 62), podle Parkerova nálezu i v Germigny-des-Prés (obr. 87) anebo ve Wimpfen (obr. 56). Nebylo by tedy, vzhledem k zvyklostem karolinské doby, v Praze u svatovítské rotundy předpokládati také závěr trojapsidový?

V tomto případě bylo by dokonce možno poněkud jinak chápati písemné zprávy legend o tom, že sv. Václav leží po pravé straně oltáře 12 apoštolů. Oltář ten mohl vhodně státi v bočné apsidě po epištolní straně hlavní apsidy. Pak by nalezené základy oltáře v jižní apsidě mohly býti oltářem sv. Václava, jehož hrob i v tomto případě ležel jednak po pravé straně oltáře (a apsidy) 12 apoštolů, jednak v přístupu k oltáři (sv. Václava), jak je udáno.

Než předpokládati u svatovítské rotundy trojapsidový závěr není dostatečně zdůvodněno, ba odporuje zřejmě shledaným rozměrům a povaze apsid. Třebaže nalézáme trojapsidový závěr u karolinských centrálních kostelů v Zadru, v Germigny-des-Prés a ve Wimpfen im Tal, přece jen většina takových staveb, jako na př. polygony falckých kaplí a rotunda sv. Michala ve Fuldě, zachovávají závěr jednoapsidový. Průběhem dalšího zkoumání bude patrně, že se až do románské doby udržely typy rotund se čtyřmi stejnými apsidami, křížově rozloženými, jaké byly v dřívější době shledány na př. u sálu Konstantinových therem v Římě anebo u Modestovy Anastase v Jerusalemě. Podle této souvislosti jest usuzovati, že ani v karolinské době neměl typ rotundy křížově-čtyřapsidové odlišnou anebo vyvinutější východní apsidu. Konečně by ani nebyl stupňovaný počet apsid v Praze možný. Kdybychom předpokládali, že pouze po stranách východní apsidy byly ještě dvě jiné, vznikl by kuriósní útvar rotundy, mající zpola věnec apsid, zpola mezery. Uceleněji by působil věnec osmi apsid, avšak ten vylučuje nález nepatrného zbytku obvodové zdi rotundové na jihozápadní straně, neboť na těch místech bylo by už předpokládati apsidu. Dále by apsidy nebyly zakládány podkovovitě a s koutovými lisénami, poněvadž by

se musily dotýkati. Nutno tudíž zůstatí při čtyřech apsidách a předpokládati, že centrální a křížová dispozice svatovítského kostela byla domyšlena, takže východním závěrem byla jediná apside, shodná s ostatními. Situaci v jižní apsidě možno zcela dobře chápati tak, jak byla v VI. kapitole vyložena.

Poněvadž zdívo liturgicky nepožadované apside jižní bylo jednotně svázáno s obvodovou zdí rotundovou, vyplývá jasně, že od počátku byl tu založen formální typ čtyřapsidové rotundy, a že také ostatní tři apside byly založeny současně a jednotně s celkem budovy. Můžeme tudíž bezpečně předpokládati, že všechny apside byly založeny shodně s jižní, t. j. ve stejných rozměrech, s ústupkovým vstupním obloukem a s lisénami na vnější zdi.

Jednotný plán rotundy se čtyřmi apsidami křížově rozloženými svědčí o velikolepé a složité koncepci architektonické. Přihlížíme-li pouze k základnímu půdorysu a jeho měřítku, jeví se budova dílem neobyčejným. Umělá dispozice byla tu provedena v úctyhodném měřítku. Průměr vnitřního prostoru obnášel skoro 13 *m*. Chceme-li si uvědomiti jeho velikost, stačí vzpomenouti, že byl o 2'18 *m* delší, než strana dnešní svatováclavské kaple, která je 10'80 *m* dlouhá. Připočteme-li hloubku podkovovitých apsid, měřil vnitřní průměr v osách dokonce 23'48 *m*, tedy více, než je dvojnásobná délka svatováclavské kaple. Plán byl proveden s přesností až zarážející. V mnohých středověkých stavbách nalézáme, že hlavní osa je zalomena, takže nastává nepatrný odklon osy kněžiště od osy lodi, motivovaný snad důvody mysticko-symbolickými. Podobně se jeví také v severní apsidě svatovítské rotundy odklon od směrnice dané osou jižní apside, patrně v důsledku toho, že byla poněkud zalomena hlavní osa. Odklon ten je zcela nepatrný. Podkovovitá křivka apsidového základu je však velmi přesně provedena, jak ukazují oboustranné zbytky a stopy jižní apside. Křivka ta je i podle skrovných zbytků vzdálena oné neurčitosti anebo neforemnosti, jakou se vyznačují podkovovité apside jiných raně románských staveb. Z toho vysvítá, že byl složitý půdorys svatovítské rotundy podivuhodně přesně založen, což je důkazem neobyčejné technické zdatnosti, kterou se vyznačovali ti, kteří ji stavěli.

Takové poznatky zarážejí. Studium, podniknutým v prvních kapito-

lách, vysvitlo, že nejstarší misijní kostely v Čechách byly podle všeho stavěny ze dřeva. Ukázalo se dokonce jako velmi pravděpodobné, že až do svatovítské rotundy nebyl v Čechách žádný zděný kostel. Byl-li přes to některý kostel zbudován z kamene, což bezpečně nelze tvrdit, pak šlo zajisté jen o nějakou primitivní stavbu. Najednou tu stojí kolem r. 930 nejen zděná stavba, nýbrž budova úctyhodných dimensí, složitého půdorysu, provedená s neobyčejnou přesností! Představíme-li si svatovítskou rotundu pouze podle toho, co nám zjevuje půdorys, ze základových zbytků spolehlivě dokreslený, shledáme, že *za celých 300 let, co potom byly rotundy v Čechách stavěny, nebyla tu zbudována žádná rotunda, která by se svatovítské rovnala velikostí anebo podobně umělou dispozicí půdorysnou!* Na počátku dějin české architektury stojí tedy dílo, které pro základní umělecké pojetí a pro zdatné technické provedení nemohlo vyrůst z domácích poměrů.

Poněvadž však o existenci veliké čtyřapsidové rotundy v době Václavově nelze pochybovati, dlužno předpokládati, že ji stavěli lidé cizí, a že je tudíž *přínosem z ciziny*. Cizí byl architekt, neboť v Čechách se za krátko nemohl vyvinouti mistr tak mimořádného významu, že by hned postavil dílo podle rozměrů a založení zcela jedinečné v jinak sterilní architektuře evropské první poloviny X. století. Cizí byli i zedníci a kameníci, neboť nelze pomýšleti, že by v Čechách, nemajících ještě tradice zděné stavby, tehdy už existovali řemeslníci tak školení, jaké prozrazují velkoryse a přesně položené základy rotundy. Aspoň vedoucí z nich byli cizího původu anebo v cizině vycvičení, neboť jinak nelze se domnívati, že mohli tak přesně provést rozsáhlý a složitý plán.

Zkoumáme-li dále otázku, odkud tento stavební typ, po př. snad i zděná stavba vůbec, byly přineseny do Čech, přichází především v úvahu oblast umění karolinského, neboť předchozím zkoumáním bylo ukázáno, že v současném umění byzantském nenalézáme dostatečného vysvětlení pro vznik tak veliké, centrální a křížově založené budovy. Ottonské období kulturní tehdy ještě nezačalo, a tak poukazují v oblast umění karolinského nejen doba vzniku, zeměpisná poloha Čech, tehdejší politické poměry, církevní závislost a kulturní styky, nýbrž i příbuzné typy rotundových, polygonálních a křížově založených centrálních staveb, v karolinské architektuře zhusta užívané, dále jejich

měřítka a motivy podkovovitých apsid, ústupků a lisén, které byly shledány v základovém zdivu svatovítské rotundy. Podle všeho, co dosud bylo poznáno, jest tedy nutno svatovítskou rotundu označiti jako *import karolinské architektury do Čech*.

V legendě *Oportet nos fratres*, která pochází z konce X., anebo z první poloviny XI. století, nalézáme zprávu, že sv. Václav povolal nejlepší zedníky a tesaře ke stavbě svatovítského kostela.³¹ Legenda neprokazuje sice jinak, že by věcně znala poměry v Čechách, ale v tom se podle všeho její výrok shoduje se skutečností, že kníže Václav svěřil stavbu vynikajícím řemeslníkům cizím, takže domácí lidé vykonávali asi jen podružné práce, anebo se novému umění zaučovali. Když svato-havelský mnich mluví o stavbě podivuhodné falcké kaple v Cáchách, která se na území dlouhých tradic zděné stavby proti dřívější architektuře francké jevila jako zázrak umělosti, praví, že Karel Veliký povolal mistry a řemeslníky ze všech »cismarinských« krajů, t. j. z Italie a Gallie (na rozdíl od »transmarinských« ostrovů, t. j. z Anglosaska a Irska). Tedy ani ve francké říši nebyla významnější stavba možná bez součinnosti odborníků z velikého okruhu evropské kultury, kterou tou dobou nazýváme karolinskou. Větším ještě přelomem s minulostí je v Čechách svatovítská rotunda, neboť podle nalezených základů je rozměrově značným, disposičně umělým a technicky přesným dílem vyspělé architektury, provedeným v zemi nemající ani tradici zděné stavby. Nevysvětlíme ji jinak, než jako dílo cizích mistrů a řemeslníků, v tomto případě příšlých anebo povolaných z oblasti karolinského umění.

Přikročujeme-li nyní k pokusu o rekonstrukci svatovítské rotundy, pak nemohou pro počín ten býti směrodatnými úvahy o tom, co v té době v Čechách mohlo býti vybudováno domácími lidmi, nýbrž poznání toho, co mohlo býti postaveno v okruhu karolinské umělecké kultury školenými silami a architektem značného významu, k čemuž poukazují rozměry nalezených základů, jejich umělá složitost i přesné založení. Jinými slovy: *směrnici pro rekonstrukci svatovítské rotundy nemůže býti domácí neschopnost, nýbrž dovednost cizích mistrů a ře-*

³¹ »eruditissimos artifices lapidum et lignorum... qui hanc domum orationis edificarent sub artificio nobili et perito«. *Pekař WLL*, 403.

meslníků, kteří na rotundě pracovali, jak svědčí nalezené základy, přesahující možnosti dané domácím umu.

První otázkou při rekonstrukci je *strop podkovovitých apsid*. (Obr. 7.) Sledujeme-li všeobecně apsidy do této doby užitě, nelze ani při plochostropých kostelích podélného založení uvést příkladu, že by apsida, ať polokruhová či podkovovitá, nebyla zaklenuta. Zvláště podkovovité apsidy, připojené k rotundě, nutno považovati za klenuté, neboť příčina jejich podkovovitého založení tkví, jak už bylo řečeno, právě v tom, aby kruhovým obvodem hlavního prostoru nebyl seříznut vrchol apsidové klenby, což by se stalo při založení polokruhovém. Všechny podkovovité apsidy karolinské doby, pokud je známe, byly zaklenuty, jako na př. v Zadru a Germigny-des-Prés. Proto jest nutno předpokládati, že také podkovovité apsidy svatovítské rotundy byly zaklenuty. Obvodová zeď, 90—94 cm silná, a v základech ještě dvojím vyložení o 35 cm rozšířená, je zajisté postačující, aby nesla klenbu podkovovité apsidy, neboť poměr 1 : 5,5 je k tomu více než postačující. V kostele sv. Donáta v Zadru (obr. 62 a 63) nalézáme na východní straně tři podkovovité sdružené apsidy nejen v přízemí za ochozem, nýbrž povýšené až do patra za ochozovou tribunou. Světlost vstupního oblouku jest tu u střední apsidy 5,20 m, u bočních 3,30 m, největší šířka prostoru je u střední apsidy o něco větší, asi 6,20 m, u bočních menší než v Praze, obvodová zeď je 95 cm, tedy stejně silná jako v Praze. Z toho následuje, že by nebylo ani vyloučeno představovati si i v Praze ony podkovovité apsidy vyšší, po př. sahající do výše patra, anebo založené v přízemí a v patře jako dvě kaple nad sebou. Jde tu však jen o možnost, neboť předpoklad takový by neměl náležitého odůvodnění. Po stránce technické dlužno však připomenouti, že střední apsida v Zadru o největší šířce přibližně 6,20 m je vklíněna mezi dvě užší apsidy o největší šířce přibližně 3,50 m, takže tím získává větší pevnosti právě na místě největšího roztlaku. Třeba by obvodová zeď v Zadru byla stejně silná jako v Praze, přece jen nabývá značného zesílení lisénami, které v Zadru jsou širší (1 m), hlubší (22 cm) a hustší (ve vzdálenosti 1,45 m—1,57 m), než v Praze. Z toho následuje, že z technických důvodů i při stejné síle obvodové zdi nelze na základě poznání kostela sv. Donáta dosti bezpečně předpokládati, že by

v Praze izolované a zaklenuté podkovovité apsidy, mající největší průměr 5'53 *m* při síle zdi 90—94 *cm*, sahaly výše než do přízemí nebo do vysokého přízemí. Byla-li tu výjimkou východní apsida, nelze říci, poněvadž z ní nic nezbylo, ale patrně byl centrální kostel úplně symetricky založen a proto se i východní apsida rovnala ostatním.

Těžší otázkou je *strop vlastní rotundy* o průměru 12'98 *m* a síle obvodových zdí 1'44 *m*. Dány jsou dvě základní možnosti: a) *bud měla rotunda dřevěný strop*, anebo b) *byla zaklenuta.*)

a) Uvažme první možnost! Východiskem jejím by byla jakási vývojová theorie domácí dovednosti, která by si představovala, že Čechové zprvu stavěli ze dřeva, pak se naučili stavěti z kamene na maltu, při čemž užívali ještě plochých stropů dřevěných, až na konec dospěli ke klenbě. Než taková theorie neplatí pro dobu Václavovu a pro svatovítskou rotundu. Pro její rekonstrukci nemůže býti směrodatnou domácí neschopnost, nýbrž dovednost onoho cizího stavitele, který tak umělý plán v takovém měřítku tak přesně provedl a k jeho uskutečnění si nutné pomocníky přivedl. Takovému půdorysu odpovídala zase jen výstavba běžná v pokročilejších zemích, ze kterých stavitel a řemeslníci asi přišli. Rekonstrukci svatovítské rotundy dlužno tedy podniknouti podle znalostí, které máme o karolinském stavitelství.)

Zkoumejme nyní konkrétně možnosti dřevěného stropu! Vzhledem k poměrně značnému průměru 12'98 *m* přicházejí v úvahu další dvě eventuality: α) *bud byl vnitřní prostor uzavřen stropem v celku a jednotně*, anebo β) *byl strop nesen podpěrami, po př. obvodovou zdí vnitřního hlavního prostoru, spočívající na podpěrách.*

α) *Jednotný dřevěný strop vnitřního prostoru bez podpěr* vyžadoval by velmi složité konstrukce závěsné, aby se plochý strop neprovažoval. Obtížná rotundová anebo polygonová stropní vazba není do té doby u Slovanů prokázána a tím méně v tak značném měřítku. Ani kuželovité utváření stropu na způsob otevřeného krovu není v této době v Čechách dobře možné. Domácí dovednost na to nestačila.

Předpokládáme-li, což vzhledem k založení stavby spíše padá v úvahu, že bezpodpěrový dřevěný strop byl dílem cizích stavitelů, není ani takový dohad dosti pravděpodobný, neboť nejde pouze o technickou dovednost, nýbrž o to, jakým způsobem byly konstruovány

stropy rotund v období a v oblasti karolinského umění, k jehož významným stavbám svatovítská rotunda podle půdorysu patří. V rané době merovejské byly sice nad křížením basilik budovány veliké lucernové věže, někdy ze dřeva, jak bude jistě níže ukázáno, avšak v karolinské době není o nich zmínky. Po stránce technické zdatnosti bylo by jen s pochybnostmi karolinským stavitelům přiznati schopnost, že kruhovou závěsnou konstrukci dřevěnou anebo otevřený krov dovedli zřídit nad tak značným prostorem, neboť bylo již s jiných stran k tomu poukázáno, že krovní konstrukce rozsáhlejších staveb centrálních v raném středověku nalézaly asi opěry na klenbách, a že právě dodatečné zvyšování obvodových zdí souvisí s dodatečným zvednutím krovu. Nelze tudíž předpokládati složitou závěsnou konstrukci stropní tam, kde i krov podle všech známek byl podpírán klenbou.

Než připustíme, že karolinští stavitelé znali a dovedli provést kruhovou závěsnou konstrukci dřevěnou. Z toho však nenásleduje, že jí užívali u rotund místo klenby, neboť dřevěný strop rotundy odporoval by zvykům a způsobům karolinské doby. Chtěl-li by kdo u svatovítské rotundy vážně předpokládati dřevěný strop, musil by dokázati, že karolinské stavby rotundové a polygonální *zpravidla* byly plochostropé. Ve skutečnosti shledáváme opak. Karolinská rotunda a karolinský polygon jsou klenebními stavbami. Od falcké kaple v Cáchách až do kostela v Ottmarsheimu byly karolinské rotundy a polygony zaklenuty s jedinou výjimkou Mettlachu, koncem X. století, tedy v době, která už nebyla karolinskou, a ani tu nelze vyloučiti, že původně byla zamýšlena klenba. V Nymwegách a ve Fuldě nelze sice rozpoznati původní způsob stropu, ale ani tu není technické nutnosti uchýlovati se od onoho pravidla, podle něhož karolinská doba až do posledních výběžků svého umění a do doby upadající činnosti stavitelské klenula rotundy i polygony. Nedlouho potom byly dokonce místy i podélné kostely už klenuty, jako Santa Maria d'Amer r. 949, Santa Cecilia na Montserratu r. 957, katedrála v Remeši r. 976. Byla-li tudíž v uměleckém období karolinském založena rotunda, jest ji podle soudobých poměrů chápati jako klenutou stavbu, právě tak, jako podélný kostel jest tehdy zpravidla chápati jako plochostropý. Kdybychom u svatovítské rotundy předpokládali dřevěný strop, byl by to už projev oné redukce a simplifikace,

jaká je příznačná pro poměr mladých národů vůči tradičnímu umění velkých národů a která záleží v tom, že mladé národy přejímají jen, čemu rozumí a co dovedou. U svatovítské rotundy však nešlo ještě o osvojení si klenební stavby mladým národem, neboť půdorys je tak veliký a složitý, že se nutně jeví cizím dílem. Dokazují to tvary a rozměry domácích staveb rotundových v Čechách, které mají pouze jednu apsidu a průměr hlavního prostoru často menší, než je jediná apsida svatovítské rotundy, až teprve velmi pozdní rotundy jsou o něco větší, aniž dosahovaly rozměru svatovítské rotundy. Tedy ani na konci románské doby nedospěla česká architektura k mohutné koncepci Václavovy rotundy a zhusta ani ke klenbě, tím méně pak k čtyřapsidové dispozici, která u českých rotund vůbec nebyla dosažena. Jinak než na běžné české rotundy románské jest však nazíratí na svatovítskou rotundu. Jaká byla podle půdorysného založení, byla také pravděpodobně podle výstavby. Poněvadž karolinské rotundy byly, pokud víme, klenuty, jest tedy také v Praze předpokládati spíše kupoli než dřevěný strop.

Klenební povaha karolinských rotund a polygonů dává tudíž u svatovítské rotundy pomýšletí na klenutou kupoli. Tím byla z valné části předeslána už také argumentace následujícího odstavce. Než pro úplnost dlužno prozatím ještě dále zkoumati, zda se jinak jeví dřevěný strop možným. Proti jednotnému stropu bez podpěr svědčí karolinské pojmání prostorové. Morfologickým rozbořem vysvitlo, že karolinská doba znala dva druhy rotund, podvalovou rotundu s věncem výklenků a rotundu s ochozem. Vlastně byl princip obojího pojmání prostorového stejný. Obvodová zeď vnitřního prostoru stála na arkádách, za nimiž kolkolem buď přiléhaly výklenky jako nepřetržitý věnec, anebo obíhal ochoz. Čtyři pražské apsidy byly však zcela jiného rázu, než výklenky obstupující hlavní prostor. Předpokládati jich souvislý věnec brání nález obvodové zdi rotundové, podkovovité založení apsid a koutové lisény. Rozděleny podle hlavních pouze os byly apsidy příliš řídké, než aby vykonávaly funkci kolkolem obstupujících výklenků, jaké byly shledány na př. v Altöttingu. Úkonem jejich bylo zdůrazňovati křížově hlavní osy v rámci kruhové dispozice. Podkovovitým založením nabývaly svébytnější existence, majíce svůj střed mimo hlavní

prostor. Nepřiléhaly k němu jako plošší výklenky podvalových rotund, třebaže zůstávaly k němu additivně přičleněny. Svěbytnost byla vyjádřena i zevně tím, že tvarově prostupovaly obvodovou zeď. Proto nepatří svatovítská rotunda do kategorie podvalových rotund. Jiné výklenky, vybrané v síle zdi, vylučuje v Praze poměrně malá síla obvodové zdi. Následkem toho jevila by se svatovítská rotunda jako prostá rotunda, t. j. jako rotunda bez okruhu výklenků i bez ochozu. Pro tento typ nejen že není v karolinské architektuře dokladů, nýbrž stavba taková ani neleží ve směrnících karolinského utváření centrálních prostorů, pokud je známe. Není-li svatovítská rotunda typem podvalově-výklenkovým, pak jest pomýšleti na typ ochozový. Absolutně nelze sice vyloučiti možnost jednotného stropu bez podpěr, ale proti němu svědčí jednak důvody technické, jednak umělecké utváření centrálních prostorů v době karolinské a jejich zaklenování.

β) Než pravděpodobným se nezdá ani *dřevěný strop na podpěrách*, po př. na obvodové zdi vnitřního prostoru, nesené podpěrami. Rozčlenění prostoru by sice odpovídalo karolinským zvyklostem, avšak proti němu svědčí především uvedené již poznání, že karolinské rotundy a polygony byly zpravidla klenuty. Vezmeme-li přes to v úvahu možnost okruhu podpěr, nutno konstatovati, že stopy takových podpěr se sice nenalezly, že však to není ještě důvodem proti jejich existenci, neboť půda svatovítské rotundy byla tolik prokopána, překopána a zastavěna právě na místech, kde by bylo podpěry hledati, že se jejich případné stopy ani nalézti nemohly, a jen šťastnou náhodou zbyly z mnohem většího okruhu obvodového ony tři nepatrné zbytky, z nichž bylo možno zrekonstruovati aspoň obvodové založení svatovítské rotundy. Stran přesnějšího utváření vnitřního prostoru nemáme tedy dokladů ani pro existenci okruhu podpěr a tím i ochozu, ani proti takové existenci.

Absolutně řečeno mohly by býti podpěry dřevěného stropu buď dřevěné, anebo zděné a kamenné. První nepadají vážně v úvahu, neboť by bylo zcela libovolné a v X. století ničím nedoložené předpokládati v Praze takovou polovičatou konstrukci centrální budovy, při níž by zdi byly zděné a podpěry dřevěné, zvláště když umělé založení rotundy svědčí o nemalé dovednosti jejich stavitelů. Tím méně pak možno předpokládati tu *dřevěné* stěny vnitřního prostoru o půdorysu kruhovém.

Kdo dovedl založiti tak mohutný a tak umělý půdorys, dovedl také zbudovati pilíře, které by na obloucích nesly obvodovou zeď vnitřního prostoru a tak byly po případě oporou dřevěného stropu. Svědčí-li proti takovému dřevěnému stropu už svrchu vzpomenutý způsob karolinské doby zaklenovati kupolemi rotundové a polygonální prostory, ukazuje nemožnost takového předpokladu v Praze poměrně značná síla obvodové zdi (1'44 *m*). Kdyby totiž obvod vnitřního prostoru spočíval na pilířích, podpírala by vnější obvodová zeď o síle 1'44 *m* pouze z jedné strany pultovou střechu ochozovou a k tomu účelu by byla zbytečně silně založena, jak ukazuje srovnání se zdí zřejmě zaklenuté apsidy, o třetinu slabší.

Tato poměrně silná obvodová zeď, sama o sobě, nevylučuje sice možnosti jednotného plochého stropu bezpodpěrového, kterého, jak již řečeno, absolutně vyloučiti vůbec nelze, ale proti němuž přece jen mluví důvody technické a dobově-umělecké, týkající se zaklenování a utváření centrálních prostorů. Možnost dřevěného stropu na podpěrách je však nálezem silné obvodové zdi vyloučena.

b) Zkoumejme nyní, nevyhovuje-li *zaklenutí kupolí* daným předpokladům více, než celkový strop dřevěný? Bylo již řečeno, že takové zaklenutí je způsobem u centrálních staveb v karolinské době obvyklým zjevem, čímž byla z části už předeslána argumentace tohoto odstavce. Podobně jako při dřevěném stropu padají také i zde v úvahu dvě možnosti, t. j. *a)* *jednotná kupole nad celým prostorem bez ochozovým, anebo* *β)* *kupole nad hlavním prostorem ochozové rotundy.*

a) *Jednotná kupole nad celým vnitřním prostorem rotundovým* uplatňuje se v karolinské době pouze nad podvalově-výklenkovou rotundou, t. j. takovou, při níž hlavní prostor je obstoupen věncem výklenků. Poněvadž prostá rotunda není v repertoiru karolinských staveb a křížově rozložené podkovovité apsidy neplní funkce výklenků dokola nepřetržitě obstupujících, bylo by už *a priori* pomýšleti, zda svatovítská rotunda nebyla rotundou ochozovou, než pro úplnost jest nutno vyšetřiti i možnost, zda nelze předpokládati jednotnou kupoli nad celým prostorem o průměru 12'98 *m*².

Proti tomu svědčí především námitky rázu technického. Nikoliv snad takové, že by karolinští architekti nedovedli zaklenouti rozpětí 13 *m*,

vždyť falcká kaple má i v hlavním prostoru rozpětí ještě větší (14'45 m) a rotunda na Marienbergu u Würzburgu (obr. 26 a 27), kladená sice k r. 706, avšak pravděpodobněji zbudovaná teprve v karolinské době, je zaklenuta kupolí o průměru 12'55 m. Avšak obvodová zeď ve Würzburgu má ve spodní části největší sílu 3'65 m, a v tamburu 1'60 m, takže síla zdi ještě odpovídá rozpětí klenby. Proti tomu v Praze mají zdi ve spodní části sílu 1'44 m a nelze tudíž předpokládati, že by nesly kupoli o rozpětí větším než má rotunda ve Würzburgu. Vznikl by poměr 1:9. Jako při otázce plochostropé rotundy ochozové vylučovala poměrně značná síla zdi možnost plochostropého ochozu, tak zase vzhledem k rozpětí kupole vylučuje poměrně malá síla obvodové zdi u svatovítské rotundy možnost jednotné kupole.

β) Zbývá tudíž *čtvrtá možnost, že totiž svatovítská rotunda byla ochozovou rotundou, zaklenutou ve středním prostoru kupolí.* Dohad tento zhodnotí nejlépe učiněné nálezy ve smyslu centrálních staveb karolinských. Není-li obvodová zeď dosti silná, aby nesla kupoli přepínající celý vnitřní prostor o průměru 12'98 m, a víme-li odjinud, že karolinské rotundy byly zpravidla klenuty, pak je nutno předpokládati, že vlastní kupoli nesl na tamburu, po př. na obvodové zdi středního prostoru, okruh pilířů, čímž se rotunda proměnila v rotundu ochozovou, kterýžto typ dokonale odpovídá běžnému v karolinské době utváření prostorovému. Tomu neodporuje nikterak okolnost, že zbytky pilířů nebyly nalezeny, neboť, jak již řečeno, byla půda právě na kritických místech prokopána základy románské basiliky, gotickými pilíři a renesančními hroby, takže bylo vyloučeno nalézti cokoliv z pilířových základů.

Tímto dohadem ocitáme se v blízkosti karolinské stavby, již často připomenuté, o 120 let starší svatovítské rotundy, ale v mnohém ohledu jí podobné a blízce příbuzné. Je to kostel sv. Donáta v Zadru (obr. 62 a 63), ochozová rotunda s třemi apsidami podkovovitého založení, které jsou zevně lisénami členěny stejným způsobem jako apsidy v Praze. Pravdou se asi nemine dohad, že podobnost se nevztahovala jen na utváření a zevní členění apsid, nýbrž také na utváření vnitřního prostoru. Jinými slovy: *rotunda svatovítská měla asi vnitřní okruh pilířů, nesoucích na obloucích obvodovou zeď vnitřního vyššího prostoru,*

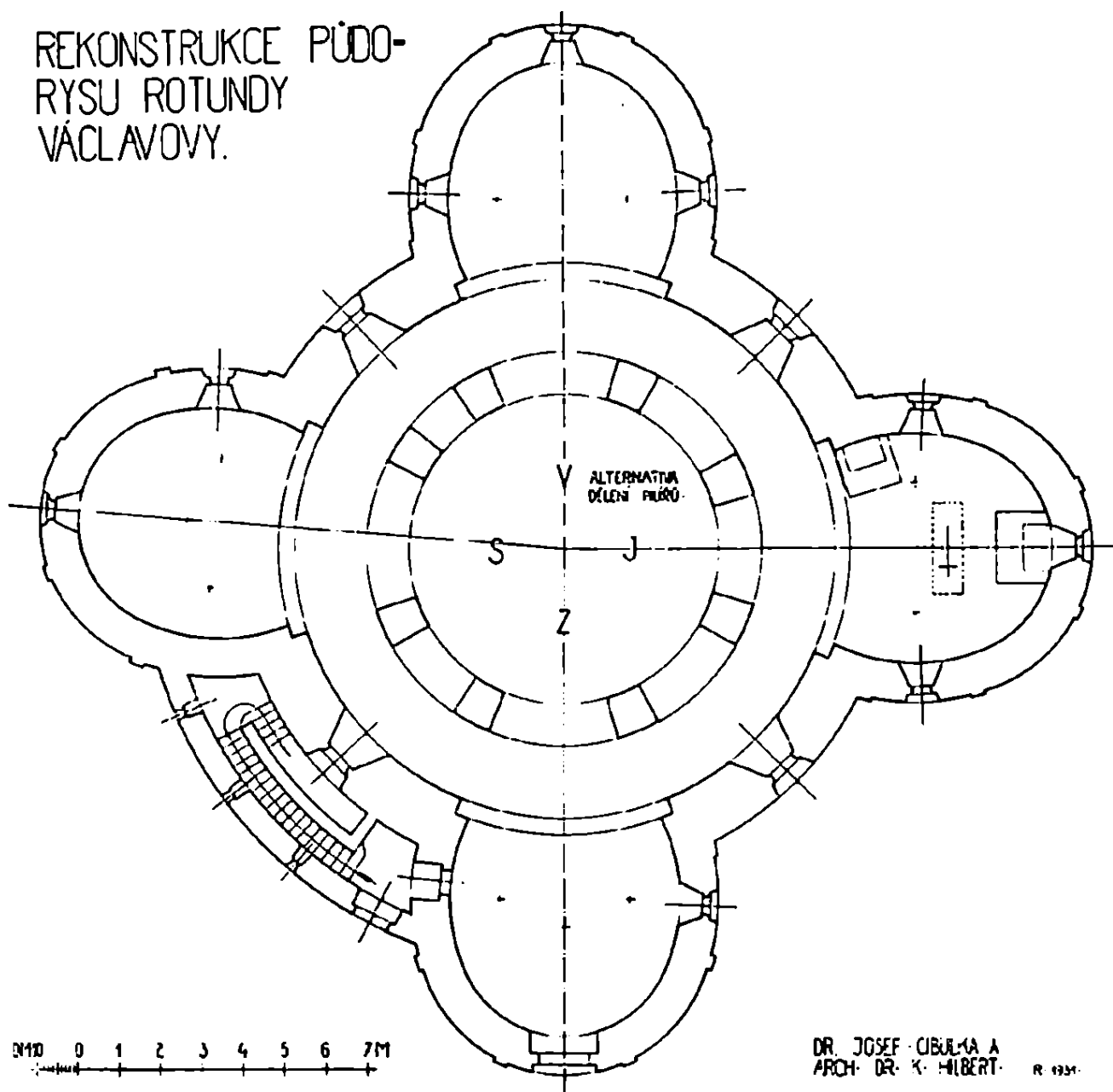
a v přízemí kolem obíhal ochoz. Disposičně se lišila svatovítská rotunda od kostela sv. Donáta tím, že měla podle hlavních os připojeny čtyři apsidy podobné východním apsidám kostela sv. Donáta, ale v tom ohledu sledovala už jiný typ kruhového založení křížového.

Technicky je věc zcela dobře možná, neboť je prakticky vyřešena ve zmíněném kostele sv. Donáta v Zadru. Ve vnitřním prostoru o úhrnném průměru 17'30 m nese tam okruh osmi podpěr (6 pilířů a 2 sloupů) na arkádách obvodovou zeď hlavního prostoru o základu kruhovém, 1'45 m silnou. Pilíře o půdorysu lichoběžníkovém jsou 1'60 m silné, 2'10 m—2'30 m vpředu a 2'70 m—2'80 m vzadu široké, a 1'60 m—2 m od sebe vzdálené. Tím vzniká ochoz 2'50 m široký a hlavní vnitřní prostor o průměru 9'40 m. Poměr obvodové zdi k ochozu, pilířům a hlavnímu prostoru je 95:250:160:940. (V cášském oktogonu jeví se poměr 160:440:200:1445.) Obvodová zeď je slabší pražské, neboť se rovná pražské apsidové zdi (95 cm). Pilíře, silnější než obvodová zeď, založeny jsou radiálně na základě lichoběžníkovém a před apsidovými vstupy jsou zkoseny. Sloupy stojící před hlavní podkovovitou apsidou stojí v pokračování její obvodové linie, čímž vzniká před hlavním apsidovým vstupem, 5'20 m širokým, oblouk pouze 3'50 m široký, který prostředkuje vstup z hlavního prostoru ochozem do hlavní apsidy, kdežto před bočními apsidami, majícími vstup 3'30 m široký, leží oblouk 2 m světlý. Šířka ta je umožněna vestavěnými sloupy, neboť pilíře by nedopouštěly arkády tak značné světlosti. Ochoz sám je poměrně úzký, 2'50 m, ale v rotundě fuldské je ještě užší, 2'30 m, při šířce hlavního prostoru 5'80 m.

Pokusme se nyní vyšetřiti, zda lze v rozměrech daných půdorysem Václavovy rotundy svatovítské dobře umístiti podobný okruh podpěr a tím i ochoz. (Obr. 91.) Aby bylo možno co největším obloukem otevřítí pohled do apsidy, můžeme předpokládati ochoz ještě užší, než byl v Zadru a ve Fuldě. Nějaká míra musí býti základem i pro rozměry hypotetické rekonstrukce, která nedovede znovuvyvolati stav, jaký původně nutně byl, nýbrž chce pouze naznačiti, co zprvu dobře mohlo býti a pravděpodobně také bylo, bez ohledu na přesné měřítko. Proto budiž dovoleno místo dnešních metrů za jednotku míry použítí onu stopu, která byla shledána základem tří rozměrů svatovítské rotundy (0'288 m).

Učiňme východiskem rekonstrukce ochoz a stanovme pokusmo jeho šíři rozměrem 6 stop, t. j. 1'73 *m*. V tomto případě bude vnější obvod ochozový (při průměru 45 stop, t. j. 12'98 *m*) obnášeti 40'78 *m*, vnitřní

REKONSTRUKCE PŮDO-
RYSU ROTUNDY
VÁCLAVOVY.

Obr. 91. Rotunda sv. Víta.

pak obvod ochozový (při průměru 12'98 *m*—3'46 *m* = 9'52 *m*) bude měřiti 29'89 *m*. Ve vnějším obvodu ochozovém byly čtyři vstupní oblouky apsidové o šířce 16 stop, t. j. 4'62 *m*. Arkády vnitřní obvodové zdi byly rozhodně užší. Naznačuje to podkovovité založení apsidy, které

dává osu dvou příslušných pilířů vnitřního okruhu tušiti v pokračování podkovovité obvodové linie apsidové. Tak tomu je také v kostele sv. Donáta v Zadru, kde je oblouk pilířového okruhu značně užší než vstupní oblouk apsidový a pilíře, resp. sloupy stojí radiálně v ose apsidové stěny. První měří 3'50 *m*, druhý 5'20 *m*, při čemž právě před apsidou pilíře byly nahrazeny mnohem užšími sloupy a před bočními apsidami byly pilíře vybrány. Podobně také ve Fuldě stály sloupy v přímém pokračování souběžných stěn apsidy. Vzhledem k podkovovitému založení apsid bude i v Praze podle zadarského příkladu pilíře předpokládati ve směrnici obvodových zdí apsidových, čili oblouky pilířového okruhu budou užší vstupních oblouků apsidových. Minimální šířka oblouků pilířového okruhu, po př. nejmenší vzdálenost pilířů, je dána rozměrem 2'20 *m*, neboť jinak by nebylo možno mezi pilíře umístiti ony dva hroby, ležící před svatováclavskou apsidou. Stanovíme-li šířku oblouků pokusmo na 10 stop, t. j. na 2'88 *m*, bude souhrn 8 oblouků obnášeti 23'04 *m*, takže z vnitřního obvodu ochozového (29'89 *m*) zbude na osm pilířů celkem 6'85 *m*, čili na jeden pilíř 0'86 *m* jako jeho zadní šířka. Po odečtení šířky ochozu ($2 \times 1'73 = 3'46$ *m*) zbývá jako průměr 9'52 *m*, který obsahuje jednak dva pilíře a mezi nimi ležící hlavní prostor. Poměr síly pilířů k průměru zaklenu-tého prostoru činil v Zadru 1'60 *m* : 9'40 *m* (přibližně 1:6), v Cáchách 2:14'45 (čili přibližně 1:7), ve Fuldě 0'67 *m* : 5'80 *m* (čili 1:8). Vezmeme-li základem dobrý (a pro rekonstrukci nejméně příznivý) poměr 1:6, zbude jako síla pilíře 1'19 *m*, jako průměr vnitřního hlavního prostoru 7'14 *m* a jako jeho obvod 22'44 *m*. Než číslce tyto jsou opět blízký násobkům základního rozměru užitě stopy 0'288 *m*. Čtyři stopy se rovnají 1'15 *m*. Vezmeme-li tento rozměr v úvahu, obnáší průměr vnitřního prostoru 7'22 *m*, tedy přibližně 25 stop (7'20 *m*). Při nálezu zbytků obvodových zdí bylo shledáno, že síla obvodové zdi je v jakémsi vázaném poměru k průměru vnitřního prostoru, rovnajíc se 5 stopám (1'44 *m*), kdežto průměr celého vnitřního prostoru obnášel 45 stop, t. j. 12'96 *m*, ve skutečnosti vypočítáno 12'98 *m*. (V Zadru je poměr průměru hlavního prostoru k celému vnitřnímu prostoru 9'40 *m* : 17'30 *m*, čili 32½ stopy : 60 stopám.) Na základě právě učiněného pokusného dohadu rozšířil by se při svatovítské rotundě tento

vázaný poměr i na jiné části, neboť hlavní prostor by obnášel 25 stop, síla pilíře 4 stopy a šířka ochozu v přízemí 6 stop, celý vnitřní prostor 45 stop.

Tyto ciferné dohady jsou ovšem jenom pokusnými možnostmi, které zkoumají, bylo-li možno uskutečniti v daném rámci ochozovou rotundu. Předpokládáme-li sílu (hloubku) vnitřního obvodového pilíře čtyřmi stopami (1'15 *m*), vyplývá, jak již řečeno, jako průměr vnitřního hlavního prostoru 7'20—7'22 *m*. Vezmeme-li základem tohoto průměru rozměr 25 stop = 7'20 *m*, bude obvodem vnitřního hlavního prostoru 22'62 *m*. Poměrným zmenšením měřil by pak líc pilíře 0'65 *m*, kdežto světlost lícního oblouku by činila 2'18 *m*. Zámyslně volil jsem výchoziskem takovou sílu pilíře, jaká by odpovídala velmi bezpečnému založení vnitřního zaklenutého prostoru, než i přes to vyplývalo jako dobře možné vnitřní rozložení prostorů. Pilíř užitých rozměrů (líc 0'65 *m*, hloubka 1'15 *m* a zadní šířka 0'855 *m*) byl by však takový, že by jeho průřez přílišnou hloubkou neodpovídal ani poměrům karolinské doby, ani nebyl nutný pro bezpečnou konstrukci kupole. Možno mu tedy ubrati na síle buď ve prospěch ochozu, anebo ve prospěch vnitřního prostoru. Přijatelnější by byla první možnost, neboť tak by získal na šířce ochoz, jehož šířka byla svrchu vzata v úvahu podle poměrně malého rozměru; druhou možnost uskutečnil při vynášení rekonstrukčního pokusu (obr. 91 vpravo) arch. dr. K. Hilbert, který už od prvního nálezů zbytků svatovítské rotundy stavitelským cítěním vždy předpokládal nutnost ochozu. Podle rekonstrukce, zachovávající, jak už řečeno, stejnou ochozovou šíři 1'73 *m*, měří hloubka pilíře pouze 1'015 *m*, jeho zadní šířka 86'4 *cm* (3 stopy), průměr vnitřního prostoru 7'49 *m*. Světlost ochozového oblouku by činila vpředu 2'20 *m*, vzadu 2'80 *m*, vstupní oblouk apsidový by měřil 4'62 *m*. Poměry tyto podobají se jednak lichoběžníkovému průřezu pilířů v kostele sv. Donáta v Zadru, jednak poměrům tamních oblouků i při užití sloupů (3'50 *m* : 5'20 *m*). Než ani v Zadru nejsou pilíře s absolutní pravidelností rozestavěny, takže možno i v Praze počítati s možností, že na př. oblouky předapsidové byly širší než ostatní. (Obr. 91 vlevo.)

Tím však přicházíme k další možnosti, že totiž ono křížové založení apsid došlo výrazu i ve vnitřním založení rotundy tím, že se střídaly

širší oblouky předapsidové s užšími. Proti takové rekonstrukci, kterou zakreslil jako alternativu (na obr. 91 vlevo) architekt Hilbert, bylo by namítnouti, zda možno v karolinské době předpokládati tak pokročilou rytmisaci architektonického utváření, že by se pravidelně střídaly širší a užší oblouky. Zásadně by námitek nebylo. Vůči architektuře pozdně-římské, svému vzoru, vyznačuje se právě karolinská architektura počínající snahou o rytmicky střídavý sled architektonických prvků, a tak shledáváme na př. v ochozu falcké kaple sled klenebních polí obdélníkových a trojúhelníkových, anebo v atriu téže budovy vázaný sled pilíře a sloupů. Nebylo by tudíž nemožno předpokládati i ve svatovítské rotundě střídavý sled širšího a užšího oblouku, čímž by pronikavějšího výrazu v celém založení rotundy došla křížová dispozice, projevující se podkovovitými apsidami, avšak není nutno se k takové rekonstrukci utíkat, pro níž by po stránce formální nebylo dostatek analogických příkladů. Stačí předpokládati, podle prvního pokusu o rekonstrukci, zakresleného v pravé polovině obr. 91, že obíhal okruh osmi pilířů, poměrně stejně vzdálených. Uvážíme-li, že největší průměr zaklenuté apsidy činil 5'53 *m*, pak nebude pochybnosti o tom, že týž stavitel mohl zaklenouti kupolí střední prostor o průměru 7'20 *m* nebo 7'49 *m*, nehledě k tomu, že u jiných karolinských staveb, i pozdějších, shledáváme se s větším rozpětím.

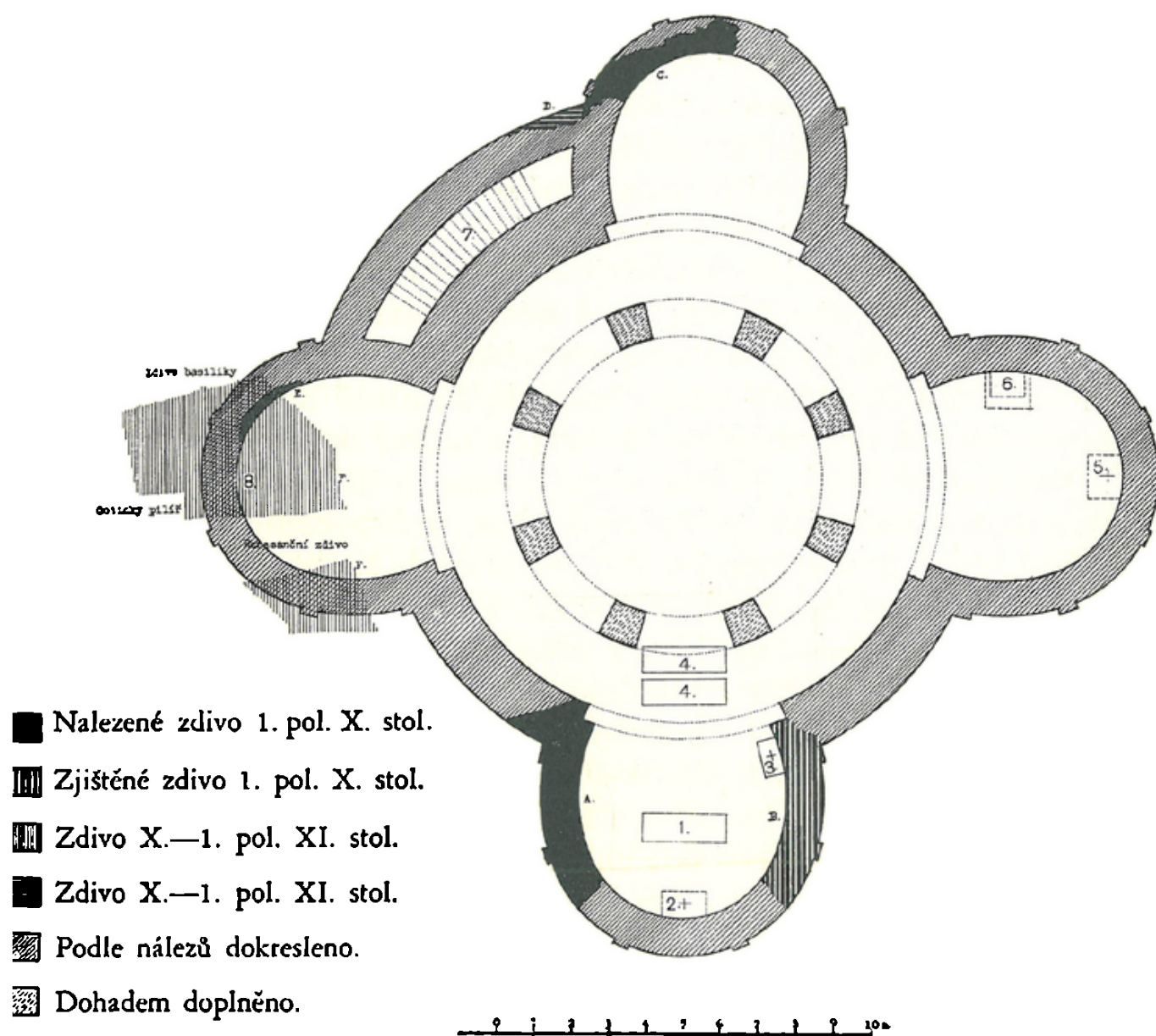
Proti této rekonstrukci bylo by možno namítnouti, zda předpokládaný ochoz není příliš úzký. Jak již bylo řečeno, byla poměrně malá šířka ochozu rozměrem 1'73 *m* vzata v úvahu proto, aby bylo docíleno co největšího obvodu vnitřního prostoru a tak také poměrně velikých arkád, předložených vstupním obloukům apsidovým, nehledě k tomu, že tímto poměrně největším průměrem vnitřního prostoru ztížena byla úloha toho, kdo měl takový prostor zaklenouti. Než nic nepřekáží, aby při ideální rekonstrukci byla ochozu přiznána větší šířka. Předpokládejme, že ochoz svatovítské rotundy byl, jako ve Fuldě, 2'30 *m* široký. Pak bude průměr vnitřního obvodu ochozového mčřiti $12'98 - 4'60 \text{ m} = 8'38 \text{ m}$. Podle zadarského poměru (1:6) byla by v tomto případě síla pilíře 1'05 *m* a průměr vnitřního prostoru 6'30 *m*, podle cášského průměru (1:7) síla pilíře 0'93 *m* a průměr vnitřního prostoru 6'51 *m*, podle fuldského poměru (1:8) síla pilíře 0'838 *m* a průměr vnitřního prostoru

6'70 *m*. Vnitřní prostor nebude v těchto případech ani příliš malý, vždyť ve Fuldě měří 5'80 *m* a v Nymwegách 6'20 *m* v průměru, ani nepřeklenutelný karolinskému architektu, který zaklenul apsidy svatovítské rotundy 5'53 *m* široké. Předpokládáme-li, vzhledem k menšímu okruhu, poněkud menší šířku pilířů, na př. vpředu asi 60 *cm*, vzadu asi 80 *cm*, vznikne osm arkád o přední šířce přibližně 2 *m* a zadní šířce přibližně 2'50 *m*. Arkády tyto jsou samozřejmě mnohem užší vstupních oblouků apsidových, ale je-li v Zadru při vestavěných monolitech světlost arkády o 1'70 *m* menší než světlost vstupního oblouku apsidového, lze v Praze při masivnějších pilířích dobře předpokládati rozdíl 2 *m*, který se mohl zmenšiti na př. tím, že byly pilíře, jako v Zadru, zkoseny.

Konečně by mohla vzniknouti pochybnost o šířce pilířů. V kostele sv. Donáta v Zadru jsou totiž pilíře o půdorysu lichoběžníkovém 1'60 *m* silné, 2'10—2'30 *m* vpředu a 2'70—2'80 *m* vzadu široké a jen 1'60—2 *m* od sebe vzdálené. Je to tedy stavba velice hmotná. Než tu možno opět poukázati k příkladu falcké kaple v Cáchách. Zde byly, jak z půdorysu přízemí vysvítá (obr. 8), takřka na sebe položeny dva zalomené pilíře, zadní užší prvního, nebo, správněji řečeno, zadní složený v podstatě ze dvou příložek, nesoucích pásy směřující k protilehlým příložkám, a dělící tak ochoz v pole čtvercová a trojúhelníková. Podstatou pražských pilířů mohla býti podobná skladba a v tom případě by mohl býti předapsidový ústupek vysvětlen vztahem k ústupku povstalému ve hmotě protilehlého pilíře, právě tak jako v Cáchách. Poměr šířky pilíře k světlosti oblouku jeví se v Cáchách jako 1:2'4, v Praze bylo předpokládáno 1:3'1 anebo 1:3'3. Srovnání toto nemá však jiné váhy, než aby ukázalo, že ani u svatovítské rotundy není zapotřebí předpokládati pilíře tak úzké a arkády tak široké, jak se stalo, nýbrž že možno první rozšířiti a druhé zúžiti. Dobové nazírání znatelně isolovalo přičleněné prostory.

Všechny tyto číslice jsou, jak již řečeno, hypotetické a dohádové a lze je tudíž měniti, na př. předpokládati jinou šířku ochozu a tím i jinou sílu pilířů a jiné rozpětí kupole. Účelem rekonstrukce v těchto hypotetických částech není ukázati, že tomu skutečně i podle udaného měřítko tak bylo, jako spíše objasniti, že nic neodporuje předpokladu ochozové rotundy, jemuž nasvědčují různé náznaky.

Výslednicí všech věcných nálezů i rekonstrukčních pokusů po stránce

Obr. 92. Rotunda sv. Víta. Souhrn nálezů a rekonstrukce půdorysu.

A. Zbytek základového zdiva jižní apsidy a obvodové zdi středního prostoru, objevený r. 1911. B. Zbytky základů a základové malty jižní apsidy, objevené r. 1911. C. Zbytek základů severní apsidy, objevený r. 1928. D. Zbytek zdi souběžné s obvodovou zdí rotundy, objevený r. 1928. E. Zbytek základového zdiva západní apsidy podle nálezu z r. 1913, zjištěný r. 1931. F. Zbytky souvislého základového zdiva západní budovy čili portiku, obsahujícího kostelík sv. Vojtěcha.

1. Hrob sv. Václava. 2. Předpokládaný náhrobní oltář sv. Václava. 3. Oltář snad 12 apoštolů. 4. Neznámé hroby ve svatováclavské rotundě. 5. Hlavní oltář doložený zprávami. 6. Biskupský trůn doložený zprávami. 7. Předpokládané schodiště. 8. Ostatkový hrůbek v plně vyzděném základovém zdivu.

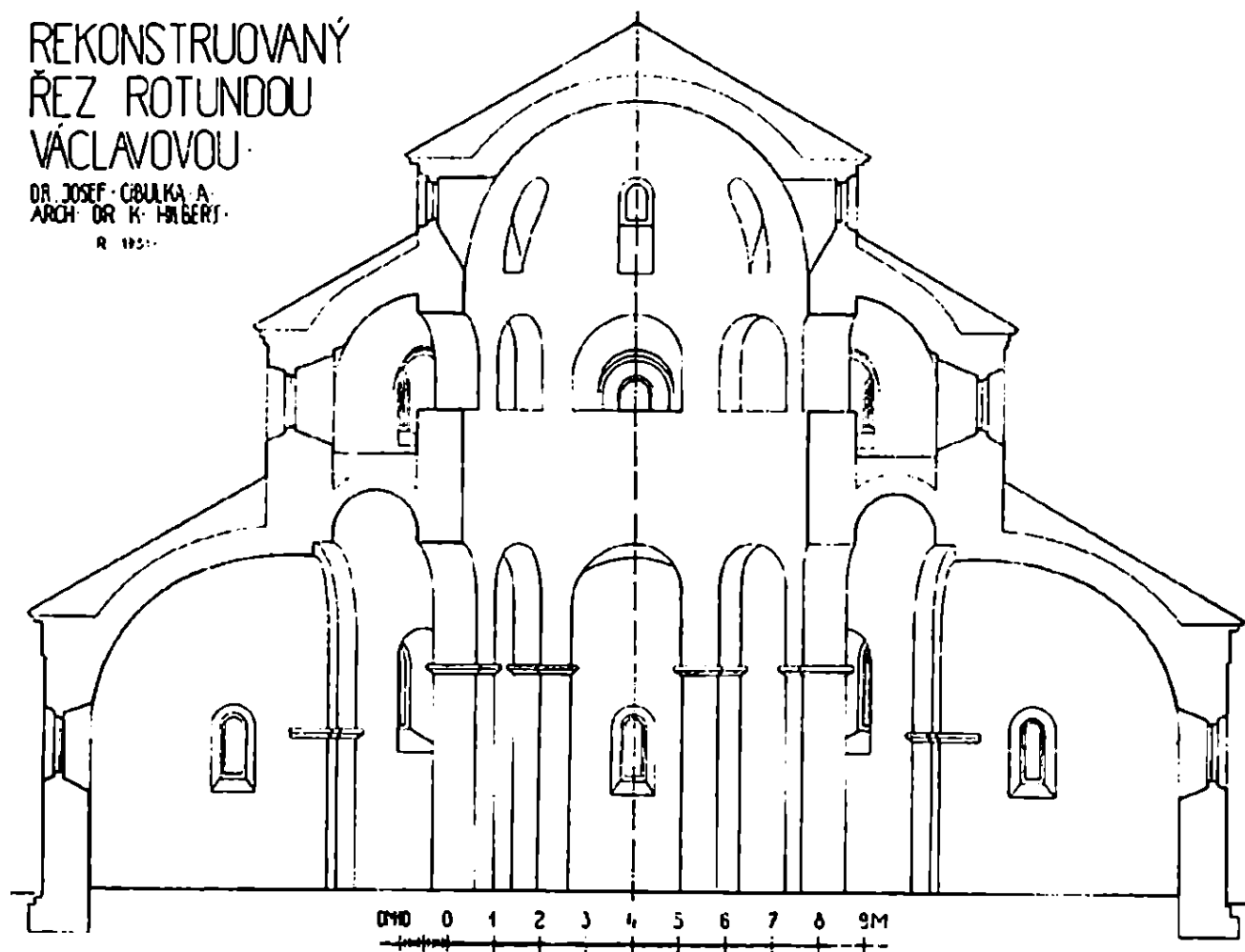
půdorysné jeví se obr. 92. Zakreslen je tu především věcný nález, t. j. zbytky obvodové zdi rotundové a zbytky jižní apsidy (A), jakož i její zjištěné zdivo (B), vše podle nálezů z r. 1911. Dále zbytky severní apsidy (C), nalezené r. 1928, a konečně zbytek západní apsidy (E), zjištěný r. 1931 podle nálezu, učiněného již r. 1913. Od věcného nálezu je graficky odlišeno, co bylo bezpečně dokresleno, t. j. obvodová zeď rotundová i čtyři podkovovité apsidy, ústupkem připojené a zevně lisénami členěné, jichž počet a stejnost byly svrchu odůvodněny. Od věcného nálezu a bezpečného doplnění je graficky zase ještě různěno, co je pravděpodobným dohadem, t. j. okruh osmi pilířů. Rozestaveny jsou tu podle posledních úvah stejnoměrně, třebaže nikoliv ve stejných vzdálenostech, k čemuž nutí zalomená hlavní osa. Proporce pilířů i prostorů blíží se karolinským poměrům. Ochozové arkády, vedoucí do apsid, jsou přirozeně a nutně užší než apsidové vstupní oblouky, avšak rozměry nevybočují znatelně z poměrů shledaných v Zadru, zvláště vezmeme-li v úvahu důsledné užití pilířů. Apsidy nabývají tak větší odloučenosti a svébytnosti, což souhlasí s novými směrnici karolinské architektury. Půdorysné vyřešení je, tuším, takové, že proti jeho možnosti není vážných námitek. O více při nákresu nešlo, neboť mělo býti graficky znázorněno, že to, co jinak bylo shledáno jako pravděpodobné, je také fysicky a technicky možné, ať už vzájemné poměry různých součástí ve skutečnosti byly jakékoliv. Podobně jsou graficky také odlišeny nálezy podrobností uvnitř rotundy i jejich dohady na základě zpráv. Proto jsou jako skutečnost na svém místě zakresleny věcné nálezy, jako hrob sv. Václava (1), oltář, nejspíše 12 apoštolů (3), neznámé dva hroby (4) a ostatkový hrůbek v plně vyzděných základech (8), kdežto jako dohad jsou na přibližných místech zakresleny předměty, ověřené zprávami, jako oltář sv. Václava (2), hlavní oltář (5) a biskupský trůn (6). Otázka vchodu není graficky řešena a bude o ní ještě níže pojednáno.

Po pokusu o rekonstrukci půdorysu jest řešiti druhou otázku s tím souvislou a neméně důležitou: *jaká byla výstavba svatovítské rotundy?* Jestliže karolinské pojmání prostorové, analogie s jinak příbuzným kostelem sv. Donáta a poměrná prostornost při relativně slabých obvodových zdech nutila pomýšleti na ochoz, jest dále zodpověděti otázku, *zda šlo o prostý ochoz, či o ochoz s ochozovou tribunou?* Srovnáme-li

karolinské stavby, shledáme, že prostý ochoz typu Santa Costanza nebyl tehdy takřka v užívání, nýbrž vzorem falcké kaple v Cáchách se rozšířil typ centrální stavby s ochozem a ochozovou tribunou, jaký shledáváme nejen u falckých kaplí v Nymwegách a Diedenhofenu, v kostele San Donato v Zadru, v Essenu až Ottmarsheimu, nýbrž i v západních stavbách čtvercového půdorysu (Corvey). V Mettlachu (koncem X. století) byla dokonce umístěna ochozová tribuna nad přízemními výklenky. Pouze velmi pozdní Wimpfen má ochozový hexagon bez tribuny. U kostela sv. Michala ve Fuldě nalézáme sice ochozovou tribunu, avšak není jisto, zda nebyla připojena teprve koncem XI. stol., ač mohla i původně již existovati. Než v tomto případě jde o hřbitovní kostel, jiného poněkud určení, než ostatní rotundy a polygony, které byly kostely při panských sídlech. Nehledíme-li k tomuto zcela zvláštnímu případu, pak by bylo podle morfologie karolinských staveb už *a priori* v Praze předpokládati buď věnec výklenků, jako na př. ve Würzburgu a Altöttingu, anebo ochoz s *tribunou*, jako v Cáchách a jinde. Poněvadž pak věnce výklenků v podvalu zde nebylo, nutno tedy pomýšleti na ochoz s tribunou, čemuž nasvědčuje také určení stavby, neboť právě knížecí kaple měly ochozy podle vzoru falckých kaplí.

Než jsou tu i *věcné náznaky*. Průměr apsidových zdí obnáší 90—94 *cm*, kdežto síla obvodové zdi rotundy obnáší 144 *cm*. Pro celkovou kupoli taková síla nepostačovala. Dřevěný strop není pravděpodobný. Pro zaklenutý přízemní ochoz je síla také přílišná, neboť jestliže 94 *cm* jako síla obvodové zdi apsidové postačuje pro rozpětí klenby 5'53 *m*, pak pro ochoz, který nemohl míti takové šířky, je 1'44 *m* jako síla zdi přes příliš. Důvodem značnější síly byla v Praze zřejmě okolnost, že ochoz byl vyšší, než apsidy, a není tudíž vyloučeno, že byl proto vyšší, poněvadž nad ochozem obíhala ještě tribuna právě tak jako v Zadru. Tam je tato obvodová zeď částečně slabší, na jižní straně 0'95 *m*, na severní 1'60 *m* silná, přízemní ochoz je klenut a nadto ještě zesílen zvláštními oblouky, postavenými radiálně k pilířům. Ochozová tribuna je neklenutá, jen částečně oblouky přepažená. Jiné stavby karolinské měly však i ochozové tribuny zaklenuté, čímž stabilita budov získala, neboť tyto klenby různým způsobem působily proti roztlaku hlavní kopule. Tak shledáváme v Cáchách radiálně vzestupné valené klenby. Proto jsou

v Cáchách pilíře v poměru k vnitřnímu poměru slabší (1:7) než v Zadru (1:6), kde tribuna nebyla klenuta. Podobný byl asi také smysl obvodové zdi v Praze, která nebyla dostatečně silná, aby nesla kupoli rozpínající se nad celým prostorem, ale na druhé straně byla zase příliš silná, aby nesla jen valenou klenbu nad přízemním ochozem. Důvod její síly spo-

Obr. 93. Rotunda sv. Víta.

číval tedy asi v tom, že nad ochozem obíhala tribuna (obr. 93), při čemž klenba nad přízemím a klenba nebo oblouky nad patrem měly funkci opěrných kleneb vzhledem ke kupoli hlavního prostoru. Tím bylo opět ulehčeno vnitřním pilířům a možno je směle předpokládati v onom poměru, jak můj původní theoretický výpočet pozměnil Hilbert, po př. ještě méně hluboké vzhledem k možnému systému opěrnému.

V kostele sv. Donáta jsou v patře pilíře slabší, čímž tribuna je širší než spodní ochoz. Podobně možno i u sv. Víta předpokládati, že ocho-

zová tribuna zúžením pilířů a po př. i obvodových zdí stala se širší než přízemní ochoz, takže mohla dostupovati šířky 7—8 stop (2'02 *m* — 2'30 *m*), jestliže spodní ochoz předpokládáme 1'73 *m* široký, více pak ještě, přiznáme-li mu větší šířku, jak jest se spíše domnívati.

Na základě těchto úvah bylo možno podniknouti první pokus o znázornění výstavby svatovítské rotundy, jak jej podává řez budovou. (Obr. 93.) Základem jeho je ona alternativa rekonstruovaného půdorysu, v níž se pilíře pravidelně střídají různou vzdáleností, čili rytmicky, t. j. kde jsou před apsidou od sebe vzdálenější (obr. 91 vlevo). Samozřejmě jde tu pouze o hypotetický dohad. Proto lze si mnohé podrobnosti jinak představit, jako na př. vyšší hlavní prostor a naopak zase nižší ochoz v přízemí a vyšší tribunu v patře, anebo širší ochoz a tím zase užší prostor hlavní.

Jestliže při této rekonstrukci byla východiskem ona varianta půdorysná, při níž se pilíře rytmicky střídaly větší a menší vzdáleností, zdůrazňující zároveň křížové založení, je pravděpodobněji východiskem konečné rekonstrukce činiti onu variantu, při níž pilíře byly rozestavěny poměrně stejnými vzdálenostmi, třeba i nepřesně. (Obr. 91 vpravo, anebo obr. 92.) Následkem toho nebude potřeby úzké arkády, ležící ve směru diagonál, zvyšovati na míru oblouků ležících před apsidami ve směru hlavních os, a zároveň bude možno jednak snížit přízemní ochoz, jednak zvýšiti ochozovou tribunu, a tak je uvést v přijatelnější poměr, jak je patrné na obr. 94.

Vedle analogií usnadňovaly dosud náznaky, plynoucí z nepatrných nálezů, dohady, které byly činěny. Nedostatek takových nálezů ubere více ještě bezpečnosti následujícímu zkoumání, *jaký byl výškový poměr hlavního prostoru k ochozu a k ochozové tribuně, s čímž souvisí též otázka, jak byl osvětlen hlavní prostor?*

Obíhal-li kolem hlavního prostoru svatovítské rotundy pouze ochoz, pak zajisté byl hlavní prostor vyšší ochozu. Byla-li však nad ochozem tribuna, jak nasvědčovaly analogie a věcné nálezy, pak jest se rovněž dohadovati, že hlavní prostor převyšoval ochozovou tribunu, jak je v principu naznačeno na obr. 93. V tom případě byl hlavní prostor asi osvětlen věncem oken, zařezávajícím se v patu kupole, jak je tamtéž znázorněno, anebo spíše věncem oken, umístěným v tamburu nad ochozovou tribu-

nou. Tvar oken možno si ovšem též jinak představit, než na výkresu. Ochoz a tribuny byly osvětleny okny ve vnější obvodové zdi umístěnými, a apsidy nějakými okénky, ať tak, či jinak ve zdi prolomenými. Otázka, jak byly osvětleny tyto bočné prostory, je v celku bezvýznamná a není ani třeba, ani možno ji konkrétněji řešiti.

Důvodem úsudku, že hlavní prostor byl převýšený a osvětlený kruhem oken, umístěných pod kupolí, jsou analogie karolinských ochozových oktogonů a rotund, i jejich pozdějších napodobení. Od cášské kaple a

Obr. 94. Rotunda sv. Víta. Varianta rekonstrukce. I. řez.

zadarského kostela až do Ottmarsheimu byl, pokud takové stavby známe, tento způsob prostorového utváření a osvětlení běžný, takže za daných předpokladů lze jej jediné míti za pravděpodobné řešení.

Než přes to není vyloučena také jiná možnost vnitřního osvětlení a vztahu mezi hlavním prostorem a částí ochozovou. Na rozdíl od římských, byzantských a karolinských staveb, osvětlených kruhem oken v převýšeném hlavním prostoru, osvětloval centrální prostory na západě v římské době často a příznačně, byť nikoliv výhradně, otvor na vrcholku kupole, zvaný *oculus*, jaký měly na př. Pantheon, Santa Constanza a jiné pozdně-římské stavby. Nad tímto otvorem byly nastavovány lucerny, jak

bude níže ukázáno. Z karolinské doby není sice žádná taková památka zachována, ale zato shledáváme, že v knižních malbách a slonovinových reliefech karolinské a ottonské doby jsou takové lucerny často vyobrazovány. Zajisté nelze se domnívat, že tu byly konkrétně vyobrazeny určité stavby tehdejší a přesně zpodobněny jejich lucerny, ale tolik aspoň věcnosti možno předpokládati, že kupolová lucerna nebyla neznámým prvkem, neboť jinak by nebyla často vyobrazována. Není-li tudíž vyloučena všechna možnost, že v karolinské době existovaly centrální budovy, lucernou osvětlené, pak jest i tuto alternativu vzíti v úvahu.

Připustíme-li však možnost, že na svatovítské rotundě byla lucerna osvětlující vnitřek, pak lze také předpokládati jiný výškový poměr vnitřních prostorů. Při prvním rekonstrukčním způsobu (obr. 93) vyznačuje se seskupení hmoty pokročilou členitostí. Představíme-li si vnější vzhled takto rekonstruované rotundy, odlišují se tu zřejmě hmoty apsid, ochozové partie, hlavního prostoru, po př. ještě lucerny. Vznikl by tím útvar, jehož vnější vzhled by členitostí hmoty snad už vybočoval z karolinských mezí a připomínal v zásadě pokročilou členitost na př. burgundských závěrů románských XII. století. Zevní hmotné odlišení hlavního prostoru a ochozu je zbytečné, je-li hlavní prostor svrchu osvětlen lucernou. V tom případě je možno povýšiti ochozovou tribunu a sepnouti ji s hlavním prostorem v jeden hmotný celek. Z vlastní karolinské doby nelze sice uvést analogický příklad prostorového utváření, avšak v době bezprostředně následující, v níž by bylo těžko předpokládati zvláštní tvořivou invenci, shledáváme takový příklad v samotném Burgundsku začátkem XI. století, kde v mohutné rotundě sv. Benigna v Dijonu nejen hlavní prostor, s temene osvětlený a klenebně spjatý s dvěma ochozy, zevně uzavírala jediná střecha v jednotný celek hmotný, jak ukazuje známá starší kresba, uveřejněná Plancherem.³² Odlišení hlavního a ochozového prostoru v zevním seskupení hmoty je nutné jen tehdy, jestliže je hlavní prostor osvětlen věncem oken v patě kupole zaříznutým, avšak je-li hlavní prostor osvětlen lucernou, pak není třeba, aby členitost vnitřního prostoru nalézala zevně hmotného výrazu, nýbrž možno ji shrnouti v jednotnou stavbu blokovou.

³² G. T. Rivoira, *Le origini della architettura lombarda*, Milano 1908, 319.

Členitost svatovítské rotundy je značná už následkem prostupujících čtyř apsid. Proto jest při rekonstrukčním pokusu držeti v mezích ostatní členitost. V předpokladu osvětlující lucerny bude tudíž možno sloučiti pod jedinou střechu hmotný celek hlavního prostoru i ochozů a ochozové tribuny, povýšených k patě kupole hlavního prostoru, aby jejich polovalená klenba působila proti roztlaku střední kupole. (Obr. 94.)

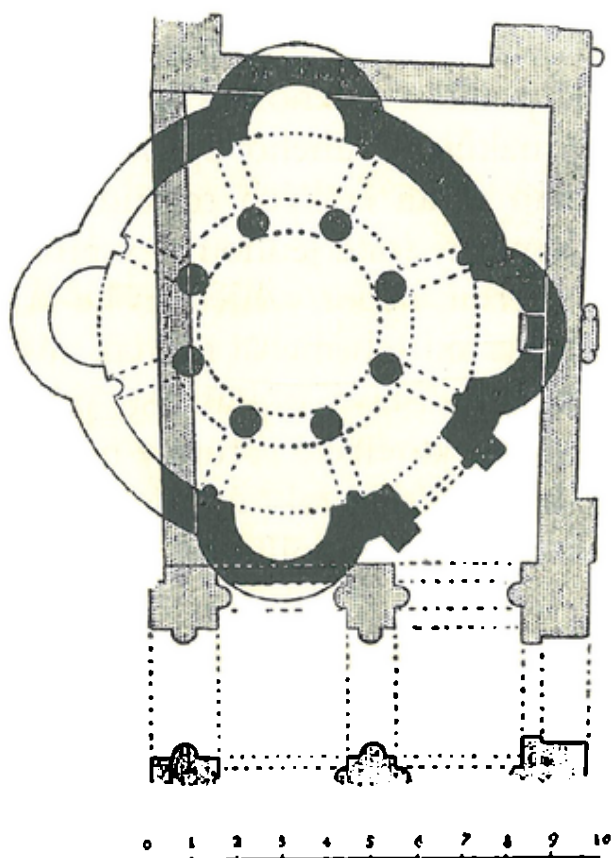
Tato druhá alternativa výškového utváření prostorového nemůže se opřít o nesporné a zachované analogie karolinských staveb a proto nemá do sebe více než pouhou možnost. Poněvadž však k nepatrným a zde zužitkovaným náznakům druhého způsobu přibudou ještě další indicie, až bude poznán vztah českých rotund k rotundě svatovítské, bude nutno na konci kapitoly ještě jednou se vrátiti k otázce, zda svatovítská rotunda měla lucernu, neboť vzhledem ke skrovnému materiálu, jaký skýtá X. století, nelze ani sebemenší náznak zůstaviti nepovšimnutý a nezhodnocený. Prozatím zůstává v platnosti první řešení (obr. 93), t. j. velký vnitřní prostor svatovítské rotundy měl podle všeho ochoz a ochozovou tribunu a byl osvětlen tak, že v obvodové zdi vyššího prostoru hlavního byla dokola pod kupolí a nad ochozovou tribunou umístěna okna.

Dosavadní úvahy rekonstrukční vycházely z minulosti, t. j. na základě dřívějších staveb, hlavně karolinských, bylo se zřením k nalezeným prvkům a zachovaným zprávám usuzováno, jak asi mohla vypadati svatovítská rotunda. Nyní bude na místě *přezkoušeti dosažené výsledky na základě pozdějších staveb*, do jisté míry příbuzných.

Jde tu samozřejmě především o stavby dobově nejbližší, t. j. raně románské. V době té nebyla centrální stavba tak živým problémem, jako v době římské, karolinské anebo později v době renesanční. Hlavní zájem románské doby nesl se k podélné dispoziční, jejíž vývoj se dál mnohostranně a organicky, kdežto centrální stavby románské jsou jen jakási *membra disiecta*, roztříštěné ohlasy starších prototypů, z nichž některé byly místy i početněji napodobovány, avšak nedoznaly onoho životného vývoje, jako stavba podélná. Přes to lze v souboru románských staveb centrálních zjistiti některé stavební typy, úzce příbuzné s rekonstruovanou rotundou svatovítskou.

Jestliže z karolinské doby nebylo možno uvésti ochozovou rotundu

s apsidami křížem rozloženými, lze takové dispozice nalézt v době románské. Především jest upozorniti na rotundu v Saint-Léonard (Haute-Vienne), která (obr. 95) je považována za památku druhé poloviny XI. století.³³ Je to malá kaple, mající vnitřní průměr asi 8 *m* a průměr hlavního prostoru asi 4 *m*, v ose apsid měří pak celkový vnitřní průměr asi 11 *m*. Jde tedy o apsidy poměrně mělké. Rotunda leží v rohu mezi

Obr. 95. Saint-Léonard. Čtyřapsidová a ochozová rotunda. Půdorys. (Lasteyrie.)

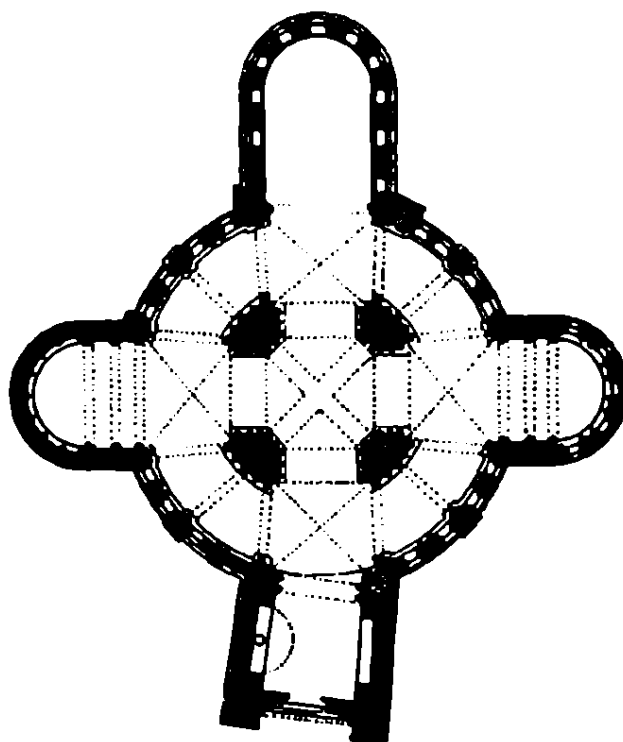
severním transeptem a lodí, vedle většího kostela podélného, založeného o něco dříve, avšak ještě v XI. století. Podle polohy vyplývá, že asi nebyla samostatným kostelem, nýbrž adnexem hlavního podélného kostela. Poněvadž v ní nebyla nalezena piscina, je spíše považována za zdrobnělé napodobení Božího hrobu jerusalémského,³⁴ ačkoliv takové její určení není ničím doloženo. V tom případě by patřila k oné řadě

³³ *Th. de la Neuville*, Les campagnes de construction de l'église de Saint-Léonard. Bulletin monumental, 85 (1926), 285.

³⁴ *Lasteyrie-Aubert*, l. c. 280 a 772.

vzpomenutých staveb, které napodobovaly čtyřapsidový útvar Modestovy znovuobnovené Anastase. Do této třídy patří také kostel v Neuvy-Saint-Sépulcre s ochozovou tribunou, založený mezi r. 1042—46.

Poněvadž obvod vnitřního ochozu u kostela v Saint-Léonard spočívá na osmi sloupech, je tu okruh podpěr méně hmotný, než byl u svatovítské rotundy v předpokladu pilířů, a větší světlost interkolumnií

Obr. 96. Quimperlé. Kostel sv. Kříže. Půdorys. (Enlart.)

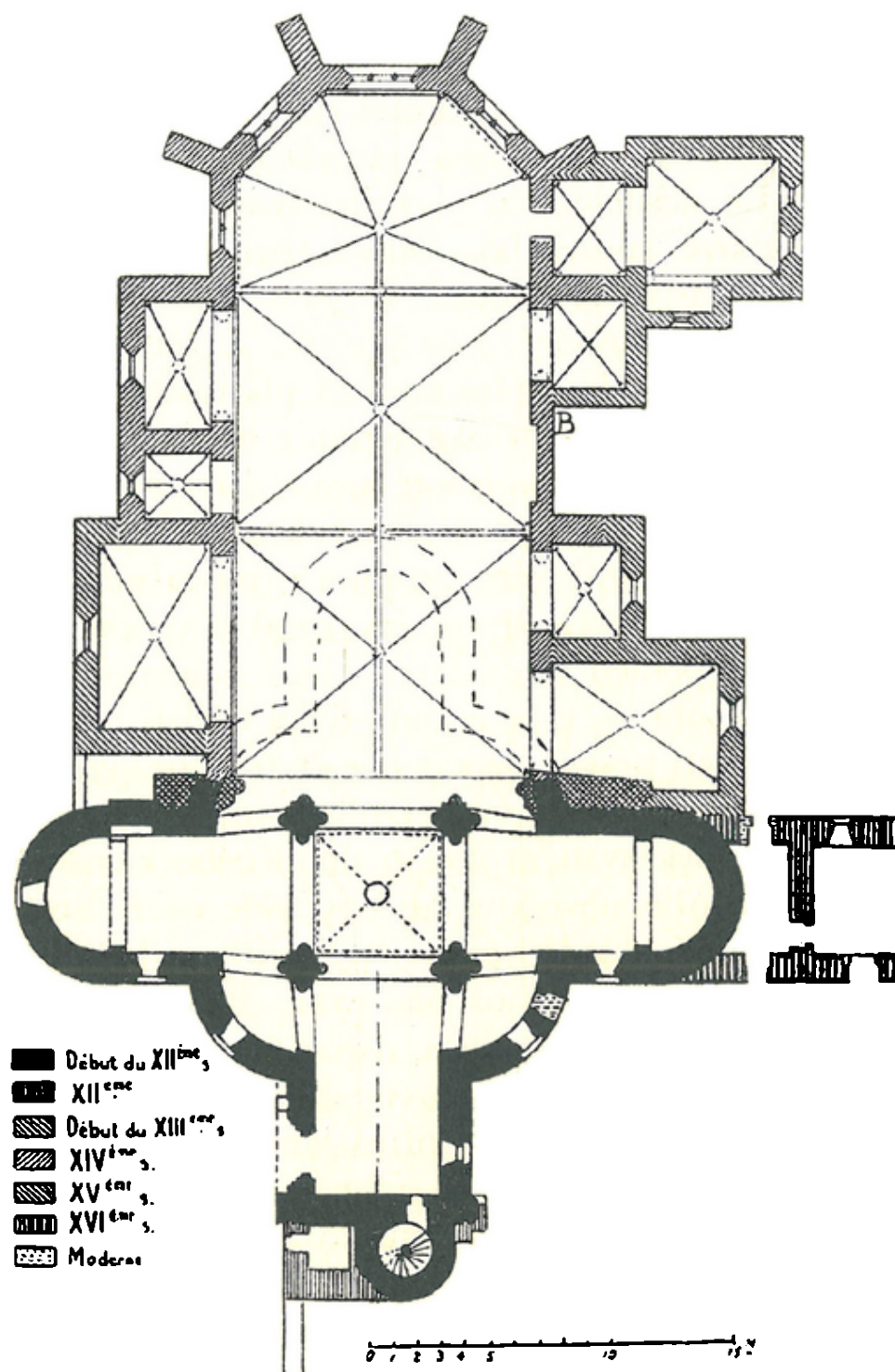
spíná apsidy více s hlavním prostorem. Ač byl při jiných rotundách karolinských, jako na př. ve Fuldě, ochoz oddělen podobným okruhem sloupů, bylo by v Praze těžko předpokládati sloupy jako podpěry, i když máme za jisté, že při stavbě svatovítské rotundy byli činní cizí mistři a řemeslníci. Příprava velikých sloupů by vyžadovala příliš mnoho času a zdržela tak stavbu. Konečně byl by se pravděpodobně našel nějaký zbytek mohutných dřívů, kdežto zděné pilíře spíše mohly zmizeti beze stopy.³⁵ Proto jest setrvati při dohadu, že obvodovou zeď hlavního prostoru pražské rotundy nesly pilíře a arkády.

³⁵ Zbytky dvou hlavic, nalezené na půdě bývalé svatovítské rotundy a uložené v před-síni královské hrobky nelze bezpečně uvésti ve vztah s rotundou Václavovou, ježto podle výtvarného vzhledu spíše se pojí k románské basilice svatovítské.

Rotunda v Saint-Léonard nemá ochozové tribuny, ale zato má křížově rozložené apsidy. Rotunda v Neuvy-Saint-Sépulcre má ochozovou tribunu, avšak postrádá čtyř apsid právě tak, jako v XI. století představovaná rotunda ve Fuldě. Vše to je příkladem, jak z Modestovy Anastase abstrakcí a redukcí vznikaly zjednodušené odvozeniny. Svatovítská rotunda se však nejeví jako odvozenina Modestovy Anastase. Hlavní rozdíl mezi čtyřapsidovými deriváty jerusalémské Anastase a svatovítskou rotundou spočívá v hodnotě apsid. U Modestovy Anastase a jejích odvozenin shledáváme apsidy půlkruhové, poměrně mělké a tudíž i málo prostorné, kdežto u svatovítské rotundy jsou apsidy podkovovitě založeny a mají ráz poměrně velikých a samostatných kaplí. Proto nelze po stránce formální plán svatovítské rotundy dovozovati z Modestovy Anastase, nýbrž nutno ji považovati za samostatný útvar karolinské architektury, z jejích předpokladů a směrnic organicky vyrostlý.

Podkovovitým založením prostorných apsid liší se svatovítská rotunda také od druhé třídy románských rotund čtyřapsidových a ochozových, které na rozdíl od rotundy v Saint-Léonard jakožto obvod hlavního prostoru nemají okruh osmi sloupů, nýbrž čtverec čtyř pilířů. Jsou to kostel sv. Kříže v Quimperlé (obr. 96), svěcený r. 1083, a kostel Božího hrobu ve Villeneuve-d'Aveyron (obr. 97), z konce XI. anebo ze začátku XII. století,³⁰ později místo presbytáře rozšířený gotickou lodí XIV. století a polygonálním závěrem. Oba kostely jsou značnějších rozměrů, než právě zmíněná kaple v Saint-Léonard. Tak byl kostel ve Villeneuve-d'Aveyron původně klášterním kostelem a rozměry blízek svatovítské rotundě, neboť průměr vnitřku měří něco přes 13 *m*, zato však průměr hlavního prostoru čtvercového málo přes 5 *m*, průměr pak v ose apsid téměř 23 *m*. Odstupněné apsidy jsou 2'60 *m* hluboké. Poněvadž základem vnitřního prostoru u obou těchto rotund je čtverec pilířů, doznává tím většího zdůraznění myšlenka křížového založení, hlavně rameny, přesahujícími přes obvod rotundy a ukončenými polokruhovými apsidami. Kostel sv. Kříže v Quimperlé je tak symbolickým výrazem svého titulu, avšak vzdaluje se tím, i s kostelem ve Villeneuve-

³⁰ R. H. Nodet, *L'église de Villeneuve-d'Aveyron*. Bulletin monumental 85 (1926), 287 násl.

Obr. 97. Villeneuve-d'Aveyron. Křížová rotunda. Půdorys. (Bulletin monumental.)

d'Aveyron, kruhovitějšího založení Modestovy Anastase, třebaže poslední kostel měl titulem Boží hrob.

Při zkoumání těchto dvou čtyřapsidových rotund románských neubráníme se otázce, zda svatovítská rotunda také snad neměla pouze čtyři pilíře jakožto nositele stěn hlavního vnitřního prostoru, ať již čtverečně, či kruhově založeného. Otázce této jest odpověděti podle všeho negativně. Dispozice kostelů v Quimperlé a ve Villeneuve-d'Aveyron, více než rotundové, jsou křížové. Z vnitřního čtverce vybíhají ramena, která přesahují přes kruhový plášť ochozu a končí polokruhovými apsidami. U svatovítské rotundy není stopy po takových prostupujících ramenech. Podkovovité apsidy jsou do sebe příliš uzavřeny, než aby mohly býti chápány jako pokračování takových ramen. Předpokládáme-li opěry vnitřního prostoru v pokračující směrnici obvodových zdí podkovovitých apsid, jak zpravidla jsou disponovány, pak ukazuje jediný pohled na půdorys, podle nalezených zbytků spolehlivě dokreslený (obr. 92), že nutno předpokládati osm podpěr, nechceme-li konstruovati pravdě nepodobné čtyři pilíře, které by šíří své hmoty ochoz úplně oddělovaly od hlavního prostoru. Budeme-li předapsidový ústupek považovati za cosi podmíněného klenebním pásem, nesoucím se tu z příložky obvodové zdi k podpěře vnitřního okruhu, nebude zase možno předpokládati pouze čtyři pilíře, nýbrž obvyklý počet osmi podpěr, jak vysvítá z téhož půdorysu. Předpoklad čtyř pilířů, v šíři apsidového vstupu situovaných, rovněž neodpovídá dané situaci, neboť se protíví směrnici předapsidového ústupku, a nadto by bylo ony pilíře, aby svou šířkou nevypadaly příliš hmotně, klásti do středu rotundy, čímž by byl zase značně zúžen průměr hlavního prostoru. U zmíněných dvou francouzských rotund musilo křížové založení ramen ve spojení se čtyřbokým a převýšeným středem působiti spíše křížově, než rotundově. Kdyby byl takovým pražský kostel sv. Víta, nebyla by taková stavba považována za rotundu, za jakou je souhlasně označována, nýbrž spíše by se dala zmínka o jejím křížovém vzhledu a jako nejvýznamnější kostelní stavba v Čechách byla by častěji napodobena příbuznými dispozicemi křížovými. Proto nelze dbáti těchto pozdějších čtyřapsidových a čtyřpilířových ochozových rotund románských s prostupnými rameny křížovými a nutno jest předpokládati, že vnitřní pro-

stor svatovítské rotundy byl kruhově založen, což vyžaduje spíše obvyklých osm podpěr v kruhu, než čtyři pilíře v rozích.

Zkoumání pozdějších románských rotund ochozových neotřáslo tudíž výsledky dřívějších úvah: čtyřapsidovou rotundu svatovítskou jest s velikou pravděpodobností, ba takřka nutností, považovati za ochozovou, v níž osm pilířů kruhově rozestavěných neslo obvodovou zeď hlavního a vyššího prostoru. Podle analogie soudobých staveb oktogonových a rotundových a podle nepatrného náznaku místního je dobře možné a pravděpodobné i to, že Václavova rotunda měla ochozovou tribunu, podle zvyků karolinských jest se domnívati, že převýšený hlavní prostor byl osvětlen kruhem oken, umístěným nad ochozovou částí.

Po prozkoumání vnitřní dispozice prostorové a vnějšího seskupení hmoty jest na řadě říci, *jaký byl zevně povrch budovy?* Vnější obvodové zdi vlastní rotundy byl podle všeho hladký, podobně jako u kostela sv. Donáta v Zadru, třebaže zachovaný zbytek obvodové zdi je příliš malý, než aby mohl býti pronesen soud zcela bezpečný. Zato na apsidách byly zevně lisény. Otázkou je nyní, co znamenají? Sotva lze předpokládati, že stoupaly kolmo až k římse. Podle dobových zvyklostí vybíhaly buď v liché arkády, anebo v obloučkový vlys, jak bylo ukázáno v kapitole VII. 3. Věc jest rozřešiti podle toho, čemu spíše nasvědčuje věcný nález. Na apsidách kostela sv. Donáta v Zadru jsou lisény, 1 *m* široké, průměrně 1'50 *m* od sebe vzdáleny a je tudíž pochopitelné, že se s jednoduchými oblouky, o polovinu lisén širšími, vážou v lichou arkádu. Naproti tomu při svatovítské rotundě větší vzdálenost užších lisén (2'30 *m* při šířce 32 *cm*) nasvědčuje tomu, že mezi lisénami bylo *několik* oblouků, čili že v Praze nutno na apsidách předpokládati obloučkový vlys na způsob onoho vlysu, jaký byl shledán na rotundě na Marienberku u Würzburgu, a jaký později nalézáme na apsidě rotundy sv. Martina na Vyšehradě.

Chceme-li na konec ještě vyřešiti *otázku vstupu do svatovítské rotundy*, je nutno uvážiti *druhý stav svatovítské rotundy*, t. j. dobu, kdy byla přistavěna západní budova, čili *porticus*, obsahující kostel sv. Vojtěcha, o níž bylo pojednáno v VI. kapitole. Nemůže býti vážné pochybnosti o tom, že tímto portikem jsou na západní straně svatovítské rotundy nalezené základy, v celé základové ploše vyzděné a od zdiva

svatovítské rotundy různé (obr. 92 F). Dokládá to jejich poloha na vstupní straně kostelní, a nadto dokazuje v tomto zdivu nalezený hrůbek, že jde o kostelní budovu. Poněvadž o jiné kostelní budově v sousedství svatovítské rotundy a hlavně na její západní straně, kde jedině porticus mohl ležeti, nevíme, jde zřejmě o porticus s kostelíkem sv. Vojtěcha.

Rekonstrukci této západní budovy není možno graficky podniknouti, neboť neznáme obrys jejího půdorysu. Zbytky základového zdiva praví jen tolik, že západní budova byla o něco širší západní apsidy a že se prostírala o něco více na západ. Z Kosmovy zprávy víme, že souvisela s kostelem sv. Víta, ale byla něčím jiným. Podle analogie západních budov karolinských bylo jen neurčitě možno poukázati k tomu, že pražská západní budova měla asi také půdorys pravoúhlý. Na tomto jen povšechném dohadu nezmění nic ojedinělý případ rotundy na Řípu, jejíž západní věž o půdorysu kruhovém zdá se jakousi zdrobnělinou nějaké západní budovy tím, že obsahuje patro. Uváděti věc ve vztah se svatovítskou rotundou jakožto vzorem bylo by příliš odvážné. Také jinak zůstane jen neurčitým poznání vnitřní dispozice svatovítské západní budovy. Podle vývodů VI. kapitoly jest předpokládati, že byla vyšší stavbou, čemuž nasvědčují souvisle vyzděné základy. Podle zvyku doby karolinské možno předpokládati, že přízemím vedl průchod do kostela svatovítského, kdežto v patře byla oratoř, t. j. prostor pro knížecí rod, do kostela otevřený, který ústil na předpokládanou ochozovou tribunu právě tak, jako císařská oratoř v Cáchách anebo oratoř nad před-síní kostela sv. Donáta v Zadru. Možné je, podle zvyků doby karolinské, že nad oratoří byla zvonice, ač pro to není konkrétních dokladů.

Západní oratoře mívaly až do doby románské své zvláštní přímé vchody, které z patra knížecího paláce vedly do patra oratoře, o čemž bude ještě pojednáno v IX. kapitole. Vedle toho však bývala oratoř spojena s přízemím kostela buď vřetenovitými schodišti, jaké shledáváme na př. u falcké kaple v Cáchách, anebo schodištěm přičleněným k obvodové zdi rotundové. Takové schodiště připíná se na př. v kostele sv. Donáta v Zadru hned vedle severní apsidy a vede po severní obvodové zdi rotundy nahoru k západní oratoři a tudy na obvodovou tribunu. (Obr. 62 a 63.) Zvláštní shodou okolností nalézáme v Praze právě na severní straně a hned vedle severní apsidy zbytek zdi, souběžné

s předpokládanou obvodovou zdí rotundy. (Obr. 92D.) Analogie zadarského schodiště poučuje, že v Praze nalezený zbytek zdiva je pravděpodobně zbytkem základů vnější zdi takového schodiště, které se připínalo k obvodové zdi rotundy a vedlo na oratoř. Podle toho je zakresleno schodiště na obr. 92. Dohad přímého schodiště předpokládá, že vedlo dosti strmě nahoru, což shledáváme často při stavbách raného středověku, pročež jest spíše přijatelnou tato alternativa, než varianta zalomeného schodiště, zakreslená na obr. 91.

Závažnou otázkou je, kdy bylo přistavěno toto schodiště? Podle opětovného zkoumání možno říci, že zbytek zdiva souběžného s obvodovou zdí rotundovou (obr. 92. D) se nesporně liší od zdiva severní apsidy (obr. 92, C), neboť je pečlivěji lícován, skládá se z větších kvádříků a hlavně malta je jiná, zkoumáme-li zdivo z vnitřní strany, kde ve výplňovém vnitřním zdivu marně bys hledal nějakou dělicí spáru. Situace zřejmě nasvědčuje tomu, že rotunda je starší stavbou, neboť jejím obvodem a apsidou je podmíněna ona vnější souběžná zeď, považovaná tu za zbytek schodiště. Velmi důležité by bylo zjistiti, zda zbytek předpokládaného schodiště (obr. 92 D) je totožný se základovým zdivem západní budovy (obr. 92 F), avšak v době nálezů severní apsidy byly zbytky západní budovy už dávno zase zakryty, takže totožnost nemohla býti už zjištěna. Nelze tudíž ani tvrditi, ani popříti, že zbytek předpokládaného schodiště je totožný se západní budovou, pouze tolik je jisté, že schodiště je pozdější, než původní rotunda, a že tudíž nevedlo na předpokládanou ochozovou tribunu, s níž by bylo současně stavěno, snad v síle zdi, nýbrž že směřovalo na oratoř později přistavěné západní budovy. V tom však není žádného důvodu proti předpokladu ochozové tribuny, jejíž původní schodiště, podle karolinského zvyku na západě založené, mohlo býti zrušeno právě přístavbou západní budovy. Poněvadž v poměrně krátké době, co svatovítská rotunda existovala, nevíme o jiné stavební proměně, než o přístavbě západní budovy, k níž zbytek předpokládaného schodiště míří, lze se dohadovati toho, že schodiště bylo postaveno současně se západní budovou, třebaže věc srovnáním zdiva dnes doložiti už nelze.

Existence západní budovy a její nález napomáhá na konec zjistiti vchod do svatovítské rotundy v prvním i v druhém jejím stavu. Jak

bylo už připomenuto v VI. kapitole, bylo by podle zvyku a místní situace, dané polohou knížecího paláce, vstup do rotundy hledati buď v jihozápadním úseku obvodové zdi rotundové mezi dvěma apsidami, anebo v západní apsidě. Třebaže zbytky západní budovy nás nepoučují o jejím půdoryse, tolik je aspoň z rozložení zdiva patrné, že *porticus* ležel na místě západní apsidy a tudíž v hlavní ose rotundové, kterou zachovává také hrůbek, nalezený v souvisle vyzděných základech západní budovy. Poněvadž *porticus* stál zřejmě na místě původního vchodu do rotundy, neboť jinak by vznikly dva hlavní vchody do ní, starší a mladší, jest původní vstup do svatovítské rotundy klásti nikoliv do jihozápadního obvodového zdiva, nýbrž do západní apsidy. Poznané analogie raněrománských kostelů křížově-rotundových v Quimperlé a ve Ville-neuve-d'Aveyron ukazují, že vchody byly v západní apsidě zakládány a sice nikoliv jen v hlavní ose budovy, nýbrž i z boku, na př. ze severu anebo z jihu do západní apsidy. Okolnost ta je proto důležitá, poněvadž podle místní situace není vyloučeno, že také v Praze z jižního boku vedl hlavní vchod do západní budovy, po př., za prvního stavu, do západní apsidy. Na západní straně svatovítské rotundy běžela totiž hluboká rokle. Její směr nebyl sice na těchto místech přesně zjištěn, avšak z jejího průběhu na jihozápadní straně svatovítské rotundy dlužno souditi, že také na západní straně ležela rokle nedaleko za západní apsidou. Nalezené základové zdivo západní budovy, které bylo souvisle vyzděno asi také z bezpečnostních důvodů vzhledem k blízké rokli, naznačuje svým rozsahem, že rokle v těch místech byla přece jen tolik vzdálena, že za prvního stavu svatovítské rotundy vchod do západní apsidy mohl vésti i ze západní strany, což je přirozenější.

Pro druhý stav, t. j. v době přistavěné západní budovy, jest už pochybnější, zda mohl vstup se díti ze západní strany, neboť západní budova musila už se blížit rokli. Přes to jest i tu vstup taktéž nejspíše předpokládati ze západu. Skrovné nálezy zbytků západní budovy jsou totiž takové, že nenasvědčují nějaké zvláštní stísněnosti se strany západní. Rozhodujícím momentem jest tu situace onoho oltářního hrůbku, nalezeného v souvisle vyzděných základech. (Obr. 92, č. 8.) V X. století je možno připustiti, že na př. v bočných apsidách oltář ležel k severu anebo k jihu, ale přece jen by bylo povážlivo předpokládati, že oltář

byl postaven směrem k západu. Proto jest se dohadovati toho, že oltář, stojící na hrůbku, nalezeném ve vyplněném základovém zdivu západní budovy, stál tak, že něco lidu mohlo stanouti před oltářem, t. j. na západ od tohoto hrůbku, jestliže kněz směrem k východu celebroid. Musilo tudíž ještě na západní straně tohoto oltáře v budově býti dostatek místa, což ostatně naznačuje také rozsah plně vyzděných základů. Budeme-li nyní předpokládati, že se vstup dál z jihu, je to sice možné, avšak vznikne jakési zacházení do zadu za oltář, nepoložíme-li vchod těsně na západní konec budovy. Přirozeněji však bude předpokládati vstup ze západu v ose budovy, poněvadž vstup takový nepřinese sebou zalomení vstupní osy. Dohadu tomu nepřekáží existence zmíněné rokle, neboť přece jen mohlo i za západní budovou, pak-li se neprostírala příliš na západ od dnešních náznaků, vybývati úzké místo pro přístup ze západu, a pak-li přístup takový nedovolovala přirozená konfigurace terénová, možno pro dobu druhého stavu, čili pro přístavbu západní budovy, vzíti v úvahu i to, že rokle tehdy ztratila už svůj význam jako západní hranice původního anebo vnitřního hradu a že byla tudíž zasypávána. Nevíme přesně, kdy byla západní budova přistavěna. Podle všeho už stála před přinesením ostatků sv. Vojtěcha r. 1039, neboť jinak by byl pro ně býval postaven postačující prostor a Kosmas by si nestýskal na příliš úzké místo. Avšak nejpozději v první polovině XI. století stala se zmíněná rokle už bezvýznamnou, neboť krátce po polovině století při založení románské basiliky svatovítské nebyla už překážkou. Proto je možné, že už o něco dříve při založení západní budovy svatovítské nebylo nutno, aspoň z části, dbáti oné rokle a že tu byl ze západu upraven vstup do západní budovy, pak-li toho bylo vůbec zapotřebí, t. j. neležela-li rokle v těch místech tak, že i po přístavbě západní budovy byl do ní ze západu vstup možný i bez částečné úpravy terénové.

Podle těchto posledních zkoumání, pohybujících se na půdě poněkud nejasné pro nedostatek zpráv i místních nálezů, jest si tedy vchod do svatovítské rotundy za původního stavu představovati nejspíše ze západní strany do západní apsidy v ose budovy. Za druhého stavu, t. j. po přístavbě západní budovy, vedl asi vstup nejspíše také ze západu do kostelíku sv. Vojtěcha, kde nedaleko za vchodem stál oltář, situačně nazna-

čený nalezeným hrůbkem, za nímž podélně směrem k východu byl náhrobek sv. Vojtěcha na velmi úzkém místě jeho kostelíku v portiku, z něhož pak se na místě vstupního oblouku bývalé západní apsidy vcházelo do kostela svatovítského. Dohadu tomu nepřekáží, že je tu oltář předpokládán přímo ve vstupní ose, neboť to bylo zvykem v době karolinské, jak ukazuje na př. Angilbertův hrob a oltář sv. Diviše v Centule-Saint-Riquier, ležící přímo v ose průchodu do kostela, zrovna tak, jako uvnitř oltář sv. Kříže v ose hlavní lodi. Totéž zůstalo zvykem po celý středověk, kdy v hlavní ose kostelní, směrem k hlavnímu oltáři, byly často zakládány oltáře. Hrůbek, nalezený v základovém zdivu západní budovy svatovítské, spíše než by svědčil proti tomu, že vstup do svatovítské budovy se dál osou západní budovy, dosvědčuje naopak toho možnost.

Všechny tyto vývody nejsou samozřejmě apodiktické, nýbrž *pouze hypotetické*, a také ničím více býti nemohou. Shrňme-li je stručně, je jejich postup následující: V Praze byly nalezeny zbytky veliké rotundy se čtyřmi apsidami ve směrech hlavních os připojenými. Rotunda ta byla postavena v letech 926—929, tedy v doznívajícím období karolinském. Rozloha a umělost půdorysu svědčí o cizím a vynikajícím staviteli. Kdo uměl takovým způsobem založiti rotundu, uměl a mohl ji také zaklenouti, a to tím spíše, poněvadž karolinské rotundy a polygony byly klenuty, a do té doby nemáme v okruhu karolinské architektury příkladu dřevěného stropu rotundového, který by při značném průměru pražské rotundy nadto byl konstruktivním problémem. Proto jest z důvodů dobově-slohových i technických míti za to, že rotunda byla zaklenuta. Avšak obvodové zdi nejsou tak silné, aby mohly nésti jednotnou kupoli. Proto jest si vnitřní prostor v souhlase s karolinským pojmáním prostorovým představit jako ochozový. Obvyklý a daným rozměrům i zjištěnému založení nejlépe odpovídající okruh osmi pilířů obstupoval vnitřní prostor, shora osvětlený věncem oken, umístěných pod kupolí. Za kruhem pilířů obíhal nejen ochoz, nýbrž i ochozová tribuna, neboť všechny, anebo aspoň všechny knížecí ochozové kostely v době karolinské mají ochozové tribuny, jejíž existenci v Praze nadto naznačuje síla obvodové zdi. Vstup se dál západní apsidou.

Různé prvky podniknuté rekonstrukce nemají stejného stupně jistoty. Jeví-li se v předpokladu klenební stavby okruh pilířů a vznikající tím

ochoz nutností, vyznačuje se dohad ochozové tribuny a způsobu osvětlení pouze solidní pravděpodobností, kdežto dohad lucerny nepřesahuje oblast pouhé možnosti.

Jestliže tyto vývoody hypoteticky z daných náznaků na základě poznáných morfologických možností a v rámci soudobého architektonického dění vytěžily, co bylo silám úkolu se podjaviším dostupno, pak se nezdá přesvědčivou hypothesis jednotného stropu dřevěného, třebaže by ji neznalý soudobé architektury měl na první pohled za přirozenou. Vzhledem k umělému a velikému půdorysu nelze totiž dohad původního stavu svatovítské rotundy založiti na domácí zaostalosti, nýbrž na karolinské dovednosti. Buď měla svatovítská rotunda jednotný dřevěný strop jako celkový prostor bez ochozu, ale pak se ocitáme v rozporu s karolinským utvářením prostorovým, s karolinským zvykem klenouti centrální stavby, se schopností stavitelovou, který dal budově tak umělý základ, že mu musíme přiznati i úmysl umělé a tehdy běžné výstavby, a nadto bude nutno dokázati, že v okruhu karolinského umění dovedli dřevěným stropem bez podpěr uzavřít tak veliký prostor, a že tak s oblibou činili. Anebo byla rotunda úměrně k svému umělému založení podle směrnic karolinské architektury také uměle zbudována, ale pak je nutno předpokládati, že byla rotundou s ochozem, s hlavním prostorem zaklenutým kupolí, pravděpodobně i s ochozovou tribunou. Nález základů neodporuje žádné z obou možností, ale druhá odpovídá více dobovým směrnicím, které jsou proto pravděpodobné, poněvadž nález základů svědčí o cizím díle velikého pojetí, nedostupném silám domácím.

Mlčení pramenů o ochozové tribuně nemůže býti překážkou učiněnému dohadu, neboť o severní apsidě také z pramenů nevíme, že existovala, ač je nálezem nyní doložena. Z mnoha pramenů, přímo popisujících falckou kapli, bychom nedokázali ani v Cáchách existenci ochozové tribuny, a jen z náhodné ojedinělé zmínky o ní písemně víme. Mlčení je pouze negativním argumentem, který zvláště při krátkém trvání svatovítské rotundy nemá žádného významu.

5. Svatovítská rotunda v okruhu karolinské architektury. Z nepatrného nálezu tří zbytků obvodového zdiva, v různých letech učiněných, vyrostla dohadem veliká rotunda, k níž křížem ve

směrech hlavních os byly připojeny čtyři podkovovité apsidy. Ať již kdo setrvá při mínění, že svatovítská rotunda měla dřevěný strop, což bylo právě ukázáno jako pravdě nepodobné, anebo ať přijme rozvinuté tu řešení kupolové a ochozové rotundy, které se zjevilo takřka jakožto nutné a odpovídající tehdejšímu slohovému nazírání i požadavkům technickým, vždy bude svatovítská rotunda něčím zcela zvláštním v okruhu karolinské architektury a nebude možno uvést k ní analogie v takovém poměru, jako jsou na př. odvozeniny falcké kaple vzhledem k svému prototypu. Svatovítská rotunda podle prostého tvaru, bez hypotetických dohadů, zůstane ojedinělou karolinskou renesancí římského typu čtyřapsidové rotundy, doloženého rotundou Konstantinových therem v Římě. (Obr. 20 a 21.) S hypotetickým a pravděpodobnějším dohadem bude ochozovou a tribunovou rotundou na způsob kostela sv. Donáta v Zadru, avšak s podkovitými apsidami, podle hlavních os připojenými, na způsob kostela v Germigny-des-Prés, máme-li na zřeteli pouze apsidy, anebo na způsob Modestovy Anastase a římské rotundy sv. Štěpána, máme-li zřetel k apsidám, které byly křížově připojeny k ochozovým rotundám. Třebaže zvláštním útvarem, nebude v tomto případě svatovítská rotunda vybočovati z vývojových směrnic raněstředověké architektury, neboť nesmíme si vývoj ten, počínající již v merovecké době, představovati jako monotonní opakování několika typů římské architektury. Málo je sice kostelů z merovejské doby, ale co různých půdorysů se tu objevuje, na př. baptisterium ve Venasque, St. Jean v Poitiers, St. Laurent v Grenoblu, vesměs jen menší stavby, nehledí-

³⁷ *Clemen*, I. c. 696 násl.

³⁸ »... domum Domino in honorem beati Andreae apostoli fabrefactam fundavit; cuius profunditatem in terra cum domibus mirifice politis lapidibus fundatam, et super terram multiplicem domum columnis variis et porticibus multis suffultam minacique longitudine et altitudine murorum ornatam, et variis liniarum anfractibus viarum, aliquando sursum, aliquando deorsum per cocleas circumductam... neque ullam domum aliam citra Alpes montes talem aedificatam audivimus.« *Vita s. Wilfridi* MG. Ss. rer. Mer. VI., str. 216. Jiné popisy viz *Clemen*, *Romanische Monumentalmalerei*, 699. Tamtéž poslední zpráva z XII. století, převor *Richard z Hexhamu*: »Igitur profunditatem ipsius ecclesiae criptis et oratoriis subterraneis et viarum anfractibus, inferius cum magna industria fundavit. Parietes autem quadratis, et variis, et bene politis columnis suffultos, et tribus tabulatis distinctos immensae longitudinis et altitudinis erexit. Ipsos etiam et capitella columnarum, quibus sustentantur, et arcum sanctuarii historiis et

me-li k substrukcím velikých basilik. Ale z římského dědictví byly převzaty i odvážnější myšlenky a silnou původností bylo dále tvořeno, jak písemná svědectví vypravují. Tak povstal koncem VII. století kostel sv. Maxencia v Poitiers, *mirae magnitudinis et dissimilis omnium ecclesiarum constructio*, a zvláště křížovou disposici možno zhusta předpokládati, jako při opatském kostele ve Fontanelle, majícím věž nad křížem, *turrim in media basilica*, nebo spíše ještě při kostele v Jumièges, zbudovaném na způsob kříže, *crucis instar*. Naopak zase monasterium Magnilocense (Manglien) mělo na kostele pětibokou věž, *turris pentagona*.³⁷ Anglie zasáhla mocně do tohoto tvoření. Tak postavil biskup Wilfrid koncem VII. století kostel sv. Ondřeje v Hexhamu³⁸ nejisto, zda centrální. Souhlasně byl však označován za největší kostel severně Alp. Z popisů víme, že to byl kostel velmi složitý s bočnými loděmi anebo ochozy, s tribunami, portiky, schodišti, chodbami a j. Centrálně i křížově byl tamtéž založen kostel P. Marie, který Wilfrid r. 678 postavil,³⁹ neboť z písemných zpráv vyplývá, že to byla rotunda, mající na čtyřech stranách připojené portiky. Z analýsy významů slova *porticus* v VI. kapitole vysvitlo, že právě v Anglii to slovo znamenalo zhusta apsidu. Tak se zdá, že kostel P. Marie v Hexhamu přináležel, právě tak jako Václavův kostel sv. Víta, k třídě čtyřapsidových rotund, jen o ochozu nejsme zpraveni, neboť přirovnání kostela k věži praví pouze, že střední prostor byl značně vyvýšen, určitě nad čtyři portiky, patrně apsidy, nejisto však, zda nad ochoz s připojenými apsidami. Významná stavební činnost trvala v Anglii i dále, neboť právě kostel P. Marie v Yorku,

imaginibus et variis celaturarum figuris ex lapide prominentibus, et picturarum et colorem grata varietate mirabilique decore decoravit. Ipsum quoque corpus ecclesiae appendiciis et porticibus undique circumcinxit, quae miro et inexplicabili artificio per parietes, et coeleas inferius et superius distinxit. In ipsis vero coeleis et super ipsas ascensoria ex lapide et deambulatoria et varios viarum anfractus modo sursum, modo deorsum artificiosissime ita machinari fecit, ut innumera hominum multitudo ibi existere et ipsum corpus ecclesiae circumdare possit, cum a nemine tamen infra in ea existentium videri queat.«

³⁹ Týž *Richard* z *Hexhamu* popisuje ve XII. století kostel takto: »(Ecclesia) mirandi operis et ita scilicet in modum turris erecta et fere rotunda, a quatuor partibus totidem porticus habens.« *Aelred*, De sanctis ecclesiae Hangustaldenis: »Construxerat quondam b. Wilfridus . . . ecclesiam in honore b. v. Mariae opere rotundo, quam quatuor porticus, quatuor respicientes mundi climata, ambiebant.« Viz *Clemen*, I. c. 699, 700.

domově Alkuinově, jím básnický popsaný, je považován za vzor falcké kaple, třeba by nebylo doloženo jeho centrální založení. Byl to kostel s 30 oltáři, tribunami a portiky.⁴⁰ Z těchto údajů je patrné, že stavba velikých kostelů a zajímavých půdorysů ani v těchto jinak chudých staletích neustala, ba, dokonce, že existovaly kostely založením příbuzné svatovítské rotundě.

Zároveň však už dospíváme ke karolinské době, kde vedle této kontinované architektonické činnosti přicházejí nové síly z Itálie a nové renesanční impulsy z Říma a Raveny, Milána a Trevíru. Tak vzniká celá už svrchu vypočtená řada centrálních staveb, falcká kaple v Cáchách kolem r. 800, Germigny-des-Prés kolem r. 806, v téže přibližně době kostel sv. Donáta v Zadru, kostel sv. Michala ve Fuldě r. 822, falcké kaple v Nymwegách a v Diedenhofenu, tato za Ludvíka Zbožného (814—40), centrálně založená západní stavba v Corveyi 873—885, kopie falcké kaple v Compiègne 877. Pak se ztrácejí památky i zprávy o centrálních stavbách, pouze o západní stavbě ve Werdenu (kostele sv. Petra) víme, že započala asi r. 875 a vlivem neblahých poměrů trvala až do r. 943. Byla to však stavba o půdorysu čtvercovém s bočními loděmi a tribunami pouze po třech stranách. Od kaple v Compiègne (r. 877) nevíme o další stavbě polygonální nebo kruhové, až teprve v 2. polovině X. století nalézám karolinská dispoziční oktogonová částečně ohlas v západním choru Münsteru v Essenu a r. 982 motiv falcké kaple bez ochozu opakuje kostel sv. Jana v Lutychu. Přichází Gröningen, Wimpfen, Mettlach, St. Maria im Kapitol v Kolíně, Ottmarsheim, Georgenberg u Goslaru, v XI. století vzniká veliká třípatrová a dvouochozová rotunda sv. Benigna v Dijonu. Přes tři sta let se udržuje typ karolinské rotundy anebo polygonu, ale právě 100 let, 877—982 zůstává beze stopy po centrální stavbě polygonální nebo kruhové. Mezeru tu najednou vyplňuje rotunda sv. Víta, stavěná v letech 926—29. Jí je dána možnost vztýčiti spojovací pilíř mezi oběma skupinami centrální stavby karolinské, původní a ohlasovou, a tak dvěma oblouky, i tak značně rozpiatými,

⁴⁰ »Haec nimis alta domus solidis suffulta columnis
Suppositae quae stant curvatis arcubus, intus
Emicat egregiis laquearibus atque fenestris,
Pulchraque porticibus fulget circumdata multis,

překlenouti mezeru a říci, že motiv karolinského oktogonu nebo rotundy nevymřel a nemusil býti znovu vynalézán v době ottonské. Přehlédneme-li celou tuto skupinu, do níž svatovítská rotunda i měřítkem zapadá, shledáme, že to byly vesměs rotundy ochozové, a to — pokud je blíže známe a pokud stály u panských sídel — všechny s ochozovou tribunou. Tím byl dán náznak, že také rotundu svatovítskou nutno považovati za ochozovou a ochozově-tribunovou, poněvadž při panském sídle jako monumentální stavba větších rozměrů neexistuje v karolinské době bezvýklenková nebo bezochozová rotunda, a svatovítská rotunda také nepatří do skupiny rotund podvalově-výklenkových.

Čtyři apsidy ve směrech křížových os rozdělené nalézáme v karolinské době také u malých tetrakonchů, jako na př. ve Werdenu, tak, že se apsidy navzájem podle čtverce dotýkají. Jestliže se nedotýkají, jde zřejmě o veliký půdorys, při němž ochozy asi člení vnitřní prostor, jako u Modestovy Anastase (obr. 64) a jiných příbuzných staveb. Také podle těchto náznaků dlužno při svatovítské rotundě pomýšleti na ochozy.

Připojení čtyř podkovovitých apsid křížově ve směrech hlavních os má v karolinské architektuře také obdobu v kostele Germigny-des-Prés (obr. 88—92), kde je výronem základní křížové dispozice vnitřní. Poněvadž hlavní prostor čtvercový je obklopen bočními prostory, nedotýkají se ani tu navzájem čtyři apsidy, jako u zmíněných malých tetrakonchů. Vládne tudíž též princip, jaký byl předpokládán u svatovítské rotundy, že totiž vzájemná vzdálenost čtyř apsid je podmíněna rozlehlostí vnitřního prostoru, který byl členěn podpěrami. Jsou-li čtyři apsidy v Germigny-des-Prés jakýmsi důsledkem vnitřní křížové dispozice centrální, pak bylo v Praze příbuzným způsobem centrální disposici přičleněno křížové založení čtyř apsid.

Vybočuje-li svatovítská rotunda poněkud svými čtyřmi apsidami z obvyklého útvaru karolinských rotund výklenkových anebo ochozových, nevybočuje tím z možností daných karolinskému stavitelství. Uvedené popisy staveb od doby merovejské nastínily, co možností architektuře

Plurima diversis retinens solaria tectis,
Quae triginta tenet variis ornatibus aras.«

Versus de patribus et sanctis Euboricensis ecclesiae, MG. Poetae lat. aevi Carol. I., 203.
Viz *Clemen*, I. c. 699.

raného středověku bylo dáno. Mezi nimi byly stavby, které podle popisu se svatovítské rotundě značně podobaly. Naopak zase z pozdější doby románské naznačují už v XI. století ve Francii příbuzné typy rotundy v Saint-Léonard, do jisté míry i křížových rotund v Quimperlé a ve Villeneuve-d'Aveyron, že v okruhu karolinské architektury musil existovati nějaký prototyp svatovítské rotundy, neboť centrální stavba nebyla v době románské předmětem organického vývoje, jako spíše ohlasem starších vzorů. Proto lze svatovítskou rotundu podle různých shodných znaků včleniti v okruh karolinské architektury, jako zase podle různých se známek ji zhodnotiti jako její zvláštní útvar.

Nedostatek zbytků centrálních staveb v celém jednom století, vyjmeme-li liknavě stavěný kostel sv. Petra ve Werdenu a rychle zbudovanou svatovítskou rotundu, nemusí tolik zarážeti, jestliže si uvědomíme, jak málo vůbec v té době bylo stavěno. V Německu byl kolem r. 900 jen jediný význačný kostel stavěn, starý dóm ve Frankfurtu n. M.,⁴¹ a teprve za Jindřicha I. (919—936) došlo zase k stavbám, k opevňování měst, stavbě falcí a budování malých kostelíků. Ale jaký je tu rozdíl mezi rotundou Václavovou a kostely jeho přítele Jindřicha! Kdežto rotunda sv. Víta dostupuje monumentálních rozměrů při složitém centrálním půdorysu, byl Jindřichův kostel sv. Petra (později Serváce) v Quedlinburku podélnou stavbou s apsidou a předsíní, jehož délka, je-li rekonstrukce správná, měřila něco přes 16 m, s předsíní něco přes 21 m, ale prostor byl velmi úzký, zatím co kostel sv. Wiperta tamtéž byl 5'20 m, s ochozem 8'20 m dlouhý a 6 m široký, při čemž střední loď byla jen 1'60—2 m široká. Stačí toto srovnání mezi Václavovým a Jindřichovým hradním kostelem, abychom pochopili velikost a význam rotundy sv. Víta. Teprve ottonská doba zase přinesla po pomlce v první polovině X. století v Německu vedle renesance karolinských staveb polygonálních také monumentální budovy podélné, čehož dokladem je dóm v Magdeburku, založený r. 955, dále dodnes zachovaný kostel sv. Cyriaka v Gernrode, kolem r. 961, anebo západní chor v Essenu z 2. pol. X. století, jímž znovu se ukázala zaklenutá stavba centrální, aby se uplatnila ještě v posledních ozvěnách karolinské stavby centrální, jako na př. v Ottmarsheimu. Z výpočtu toho vysvítá, jak zrekonstruovaná svato-

⁴¹ *Frankl*, I. c. 47.

vítská rotunda zapadá do řady památek, jichž sled by byl jinak protržen stoletou průrvou.

Bylo-li už dříve řečeno, že stavitele svatovítské rotundy jest hledati v okruhu karolinské architektury, jest nyní přesněji stanoviti, kde hledati jeho původ. Rozsah karolinské architektury je veliký, neboť byla architekturou evropskou, zbytků je však příliš málo, než aby mohly býti přesně stanoveny její regionální úchytky. Mnoho bylo stavěno v Neustrii, dosti také v Austrasii, ale doklady anebo památky toho ve Francii jsou příliš nepatrné, ať již jde o slavné kláštery v Saint-Denis (775) anebo v Centule-Saint-Riquier (793—98), anebo o novostavbu sv. Martina v Tours, anebo o dvouapsidové katedrály v Aletu a Besançonu. Jen zbytky svědčí o kostelích sv. Filiberta v Grandlieu a v Tournus z IX. století, nebo o třech kostelích v Angers, o kostele La Couture v Mans, o malých kostelích v Saint-Généroux, Cravant, La Bourse, Bruay a Civaux, o tribunovém kostele sv. Petra v Jumièges (930) a j., kdežto něco více zbylo jako Basse-Oeuvre katedrály v Beauvais (nejspíše z X. stol.). Většinou zůstaly z těchto staveb v pozdějších přestavbách jen krypty, jako v Jouarre (847), u sv. Medarda v Soissons, v katedrále v Senlis, v kostele Saint-Germain v Auxerre a j. Plán svatohavelského kláštera z IX. století objasňuje sice dispoziční karolinských klášterů, ale nepoučuje přesněji o slohových podrobnostech. Mnoho nezjeví ani zlomky kostelních staveb švýcarských, jako Frauenmünsteru v Curychu anebo sv. Jana v Münsteru. V Německu se zachovalo, jak už bylo ukázáno, poměrně více centrálních staveb karolinských, patrně proto, poněvadž to byly stavby klenební a proto mnohem solidněji založené, než podélné stavby plochostropé, které většinou zašly, jako katedrála kolínská, anebo zůstavily jen menší zbytky, jako basiliky ve Fuldě a Werdenu, ve Steinbachu a Seligenstadtu, v Höchstu a Corveyi, ve Frankfurtu a v Hersfeldu, v Koblenci a Essenu, v Oberzellu a Niederzellu a j. Závisle na vzorech pozdněřímské architektury vyvinula se architektura lombardská, jejímiž příklady z VIII. století jsou San Martino v Arrianu u Lukky a starší část kostela sv. Petra v Toscanelle, podkovovitá krypta u San Salvatore v Brescii, San Vincenzo in Prato v Miláně (830) a tamtéž starší části kostela Sant' Ambrogio, anebo San Pietro v Agliate, nehledě k četnějším stavbám X. století. Důležitými pro toto

zkoumání byly lombardské centrální stavby, jako kaple u sv. Satyra v Miláně (879), baptisterium v Bielle a baptisterium v Gallianu (1007), všechny zásadně křížově-čtyřapsidové. Mnoho karolinských památek stavebních i sochařských se zachovalo v Dalmácii, z nichž centrální stavby, pro toto zkoumání nejdůležitější, byly již připomenuty v předešlé kapitole. Poměrně odlišný ráz má starošpanělská architektura doby karolinské, než její zvláštnosti, právě pro jejich různost, nepadají zde tolik v úvahu kromě těch, o nichž již bylo pojednáno, jako na př. podkovovitých apsid. V které z těchto oblastí možno hledati stavitele svatovítské rotundy?

Určitá odpověď je nesnadná a dnes snad ještě nemožná. Přes veliký počet pozůstalých zlomků karolinských staveb zabraňuje poměrný nedostatek dobře zachovaných památek přesně stanoviti regionální úchyly. Vystihnouti dokonale architektonický ráz některé z oblastí karolinského umění je nadto ztíženo tím, že poměr karolinské architektury k vzorové minulosti je spíše výběrově-analytický než jednotně-synthetický, čímž se stává, že poměrně různé typy a slohové prvky jsou vedle sebe v některé oblasti upotřebeny, aniž by zrály k jednotnému vývoji a tím vždy a všude ospravedlňovaly jméno karolinské renesance.

Na druhé straně je pak ze svatovítské rotundy příliš málo známo, než aby mohl býti do podrobností určen její vzhled a tím i její vztah k architektuře některé oblasti.

Pro prostorové utváření svatovítské rotundy nalezneme připomenuté již analogie na různých místech, z nichž nejdůležitější je v Dalmácii ochozová rotunda s podkovovitými apsidami na straně východní, a ve Francii čtverečná stavba křížová s podkovovitými apsidami, připojenými ve směrech hlavních os. Pro velikou čtyřapsidovou rotundu bezochozovou není příkladu v této době, ale možnost křížově-čtyřapsidové rotundy ochozové vyplývá už z uvedených dvou příkladů, aniž by bylo nutno se utíkati k příkladu Modestovy Anastase, jejíž vztah k svatovítské rotundě není dobře možný po stránce věcné, jak bude v následující kapitole ještě ukázáno. Možnost, že prototyp svatovítské rotundy existoval v rozsahu karolinské architektury, naznačují příbuzné typy raněrománské architektury ve Francii. Ve Francku a v Bavorsku zůstala francká architektura tří hradní podvalově-výklenkové rotundy franckých knížat

a panovníků. Z toho vidíme, že se centrální klenební stavba francká jedním ze svých typů přiblížila až k samotným českým hranicím. Na Sasko nelze ještě pomýšleti, neboť v samých začátcích saského vzestupu není tam ještě památek, které by mohly přijíti v úvahu. O rotundě v Magdeburku víme sice, že byla kolem r. 1012 požárem zničena a potom obnovena,⁴² avšak neznáme dobu jejího vzniku a tím méně její podrobnější vzhled. Soudobé křížově-čtyřapsidové stavby lombardské mají střed čtvercový.

Vnější známky svatovítské rotundy jsou řádkové zdivo, podkovovité apsidy, ústupkový vstup do apsid, lisény, patrně spojené s obloučkovým vlysem; než ani ty nedovolují přesněji určití původ svatovítské rotundy.

Řádkové zdivo nepomáhá k určení vzniku, neboť je v té době běžné a nanejvýše praví to, co již jinak známe, že totiž svatovítskou rotundu nelze počítati k raným stavbám karolinským, kdy shledáváme ještě lité zdi anebo cihlovými vrstvami prokládané.

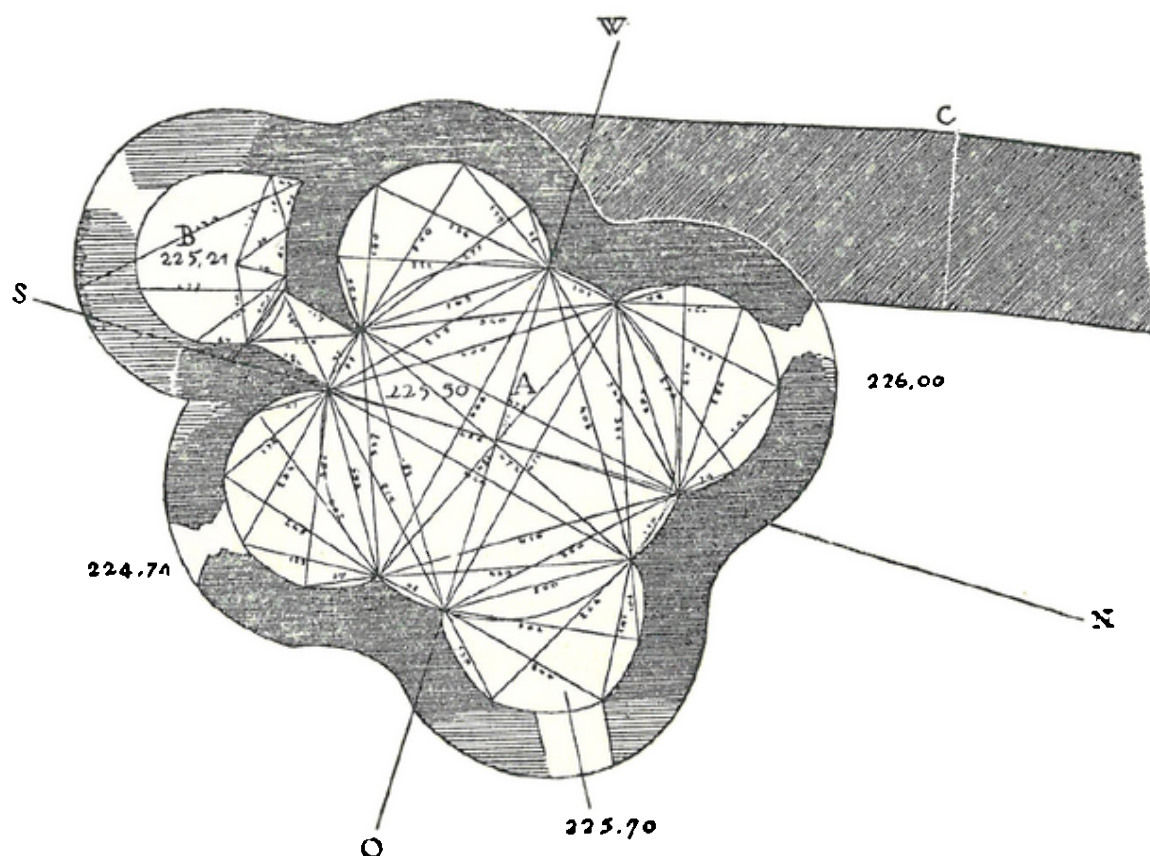
Apsidy uvnitř i zevně podkovovité nalézají se v oblasti karolinské kultury především ve Španělsku, jak bylo v předešlé kapitole ukázáno, ale také ve Francii, v severní Itálii a Dalmácii. Proto není na jejich základě opět žádné bližší určení možné. Ústupkový oblouk do apsidy je doložen severoitalskými stavbami lombardskými, ale také ve Werdenu. Neurčuje tedy opět nijak blíže původ stavby. Lisény, spojené s obloučkovým vlysem, jsou sice považovány za známku lombardské architektury a podle toho také nazývány (*bandes lombardes*), avšak samy o sobě nepostačují za důkaz lombardského původu některé stavby, neboť nejsou prvkem výlučně lombardským. Motiv sám je, jak již bylo řečeno, římským a ujal se, patrně vlivem ravenským, záhy v lombardské architektuře, ale stal se také majetkem velikých oblastí karolinské architektury a tak jej nalézáme nejen v severní Itálii, nýbrž i ve Švýcarsku, na Rhônu i na Rýně, na západě u Pyrenejí a na východě až ve Würzburku, a těžko by bylo říci, zda se tu všude ujal prostředkovane působením lombardským, či spíše přímým vlivem římských památek na franckou architekturu, nehledě k tomu, že lombardskou architekturu VIII. a IX. století považujeme za integrující součást obecného umění evropského, které nazýváme karolinským. Úkolem této práce není zkoumati lombardský

⁴² *Nägler*, KGB., I. 2., 213.

přínos v tvarosloví karolinské. Tolik je však jisto, že vzhledem k velkému rozšíření lisén s obloučkovým vlysem v karolinské architektuře pozbývá tento prvek ráz kriteria pro přesnější určení původu památek.

Z toho je patrné, že není snadno přesně určití původ svatovítské rotundy v oblasti karolinské architektury. Těžko je pomýšleti, že by stavitelé byli do Čech voláni až někde z Dalmácie, kde kostel sv. Donáta, o 120 let starší, má se svatovítskou rotundou podobně založené apsidy a lisény. Větší počet známek poukazoval na Lombardsko, ale byly to vesměs prvky, které se staly obecným majetkem také v jiných územích karolinské architektury. Typ ochozové rotundy s tribunami nalézáme také na území lombardské architektury, ale teprve v románské době XI.—XII. století (s ochozem: *Duomo vecchio*, zvaný též *Cattedrale iemale* anebo *La Rotonda* v *Brescii*, založený kolem r. 798 jako basilika a přestavěný v rotundu kolem r. 1100; s ochozovými tribunami: kostel *San Tommaso in Limine* v *Almennu San Salvatore*, *S. Lorenzo* v *Mantově*, prý stavba markraběnky *Matyldy* k r. 1100, anebo oktagon *San Sepolcro* v *Bologni* kolem 1160), což konečně napovídá, že typ ochozové a tribunové rotundy mohl býti v Lombardsku už delší dobu užíván, avšak v X. století tam doložen není. Tím ovšem není popřeno, že by lombardští mistři, po Evropě činní, nemohli tehdy v Čechách stavěti, právě tak, jako tím není popřena lombardská účast v utváření karolinské architektury. Pouze je vyloučeno, že by vytčené známky svatovítské rotundy musily konkrétně býti důkazem ryze lombardského původu. Právě tak, jako Dalmácii a Lombardsko, uvádí i Francii v pochybnost přílišná vzdálenost, ač nelze, jak z příkladu cášské kaple patrné, ani účast vzdálených cizinců při tehdejších stavbách vylučovati. Nejspíše, poněvadž nejpřirozeněji, přicházejí v úvahu stavitelé ze sousedního Francka, anebo z jiných oblastí sousedních, kam francká kultura zasáhla, jako z Bavor, ať už to byli lidé tamní, anebo mistři cizí, tam činní, na př. lombardští. V době, kdy na severu Čech sílící moc saská počala těžiti z francké kultury karolinské a patrně jejím vlivem, anebo spíše dílem, postavila rotundu v *Magdeburku*, jest asi i v Čechách, majících tehdy živý styk se sousedními oblastmi francké kultury, původ svatovítského kostela odvozovati nejspíše z francké architektury, která v sousedství Čech, ve Francku a v Bavorsku, postavila tři

klenuté rotundy jednoho typu, v té době užívaného, t. j. podvalově výklenkového. Není tudíž vyloučeno, že v Čechách postavila klenutou rotundu druhého typu, t. j. ochozového, avšak s křížově připojenými apsidami. Importu z francké oblasti nasvědčuje okolnost, že právě z Francka a Bavor v době Václavově kněžstvo přicházelo do Čech. S ním přišli asi do Čech i stavitelé tam činní, ať již tamní domácí, či spíše cizí.

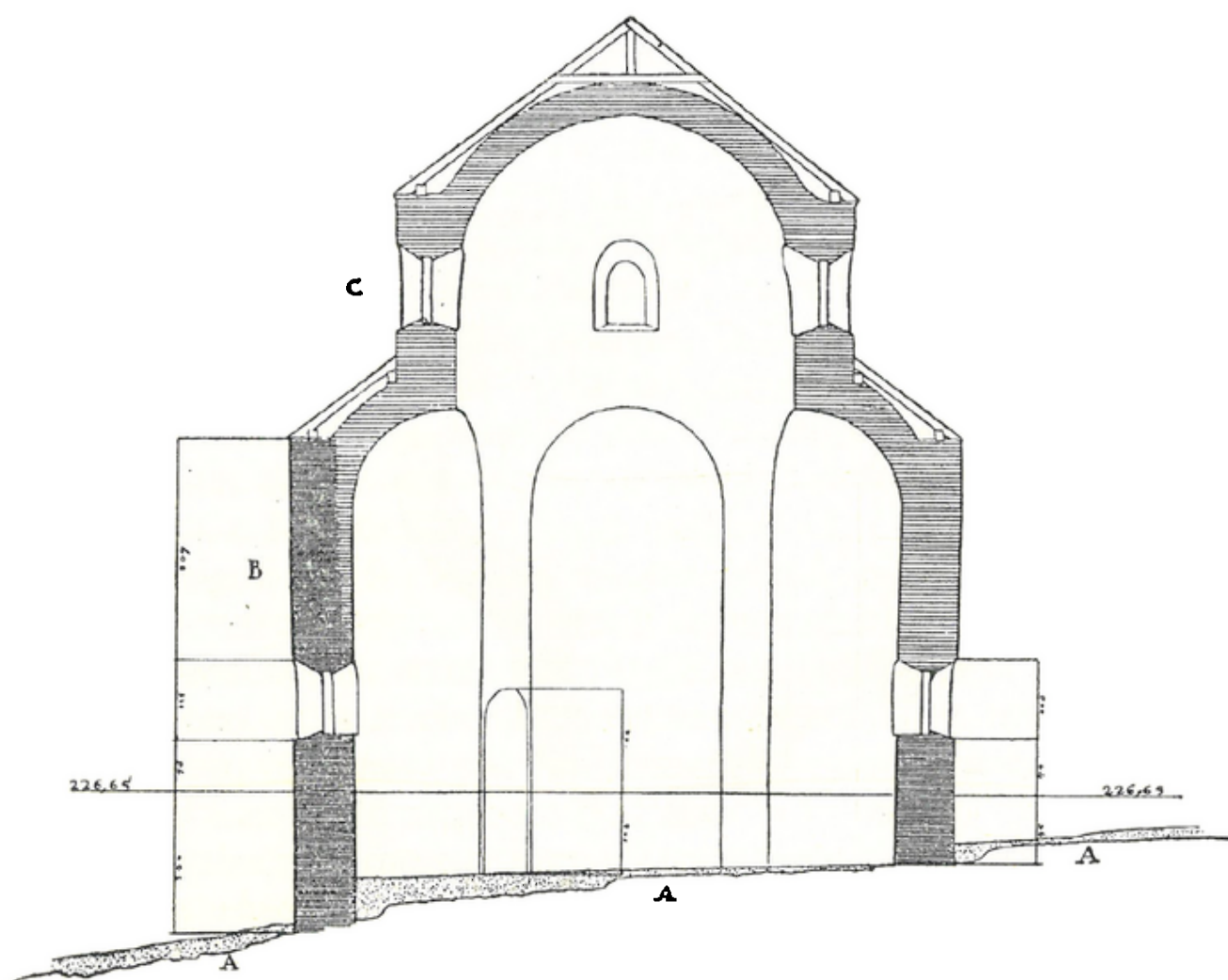

Obr. 98. Krakov. Rotunda sv. Felixe a Adaukta na Wawelu. Půdorys.
(Szyszko-Bohusz.)

Poněvadž svatovítská rotunda byla tak monumentální budovou, není divu, že legendy obšírně vypravují o stavbě kostela. Právě v Čechách byl její význam mimořádný, neboť zde do té doby buď nebylo větších kamenných staveb, anebo spíše nebylo takových staveb vůbec, jak vysvítá z úvah IV. kapitoly. Jako mimořádná stavba jistě působila na kostelní stavbu v Čechách a tento vliv jest nyní prozkoumati.

6. Působení svatovítské rotundy. Hledáme-li v nejstarších památkách české architektury vedle rotundy svatovítské jinou

čtyřapsidovou rotundu, nesetká se naše počínání s úspěchem. Zato lze shledati takovou rotundu na Wawelu v Krakově (obr. 98 a 99), kde byly r. 1917 vykopány zbytky rotundy o průměru 4'80 *m*, obklopené čtyřmi podkovovitými apsidami, o šířce vstupního oblouku 2'60 *m*. Tři

Obr. 99. Krakov. Rotunda sv. Felixe a Adaukta na Wawelu. Rekonstrukce řezu.
(Szysko-Bohusz.)

apsidy byly zachovány do výšky 3 *m*, čtvrtá v původní výšce 6 *m*. Šlo tedy o budovu poměrně vysokou, neboť nad tím teprve byl patrně zvýšen válec středního prostoru, z něhož však nic nezbylo.⁴³ Rotunda je považována za kapli sv. Felixe a Adaukta, o níž se Długosz zmiňuje. Budova podle polohy a zdiva je značného stáří, které nelze blíže určit. Nejraněji přichází v úvahu X. století. Na první pohled se zdá, že jde o tetrakonch, jaký z doby římské je doložen v Tigzirtu a jako stavební

typ se základním čtvercem nalézá užití koncem prvního tisíciletí v kostele sv. Mikuláše v Kninu, v langobardských stavbách v Bielle a Gallianu a předtím, kolem r. 800, v kostele sv. Štěpána ve Werdenu n. R. a j. Avšak při podrobnějším ohledání jeví se, že v Krakově na rozdíl od těchto staveb základem budovy není čtverec, nýbrž kruh. Válcový plášť hlavního prostoru je mezi apsidami zachován a zřejmě v ně přechází. Jde tudíž o bezochozovou *rotundu* se čtyřmi apsidami křížově rozloženými, tedy o typ zcela zvláštní a od uvedených *čtvercových* tetrakonchů různý, jaký v tomto drobném měřítku shledáváme na př. na Chersonésu kolem r. 600. Ohledně původu a určení bylo proneseno více různých náhledů. V úvahu nepřichází mausoleum,⁴³ poněvadž takového užití v X. století tetrakonch již neměl, jak bude ukázáno v poslední kapitole. Baptisterium nebylo by absolutně vyloučeno, neboť od starokřesťanské doby byla baptisteria (anebo jejich pisciny) nejednou zakládána jako tetrakonchy. Tomu účelu sloužily také chersonésské a lombardské tetrakonchy. V našich krajinách však nenalézáme centrální budovy podobného určení. Rovněž nikde u nás, ani v Krakově, nenalézáme v centrálně založených budovách raného středověku stopy po piscině. Podle příkladu kninského i werdenského je pravděpodobnější, že rotunda byla prostým kultovým kostelem. Okolnost, že krakovská rotunda stojí na hradě, dává pomýšletí, že je hradním kostelem rotundovým, jaké jsou v X.—XI. století na českých hradech častým úkazem. Nejbližše však váže rotundu sv. Felixe a Adaukta příbuzenství s rotundou svatovítskou. Oba kostely jsou snad jedinými známými *rotundovými* tetrakonchy z konce 1. tisíciletí, oba kostely stojí na hradech, oba opakují motiv podkovovitých apsid. Nikde jinde nenalézáme tetrakonch jako hradní rotundu, jen v Praze a v Krakově. Proto je nasnadě dohad, že krakovský kostel sv. Felixe a Adaukta vznikl jako hradní rotunda pod vlivem českým, a jako čtyřapsidová rotunda pod vlivem svatovítské rotundy. Jako doba vzniku může přicházeti v úvahu už vláda Boleslava I. (929—967), bratra a nástupce Václavova, který panoval různým kmenům na Krakovsku, anebo Boleslava II. (967—999), po jehož smrti již

⁴³ A. Szyszko-Bohusz, Rotunda św. Feliksa a Adaukta. Rocznik Krakowski XVIII., 53—80. Tamtéž, XIX., 23—25.

⁴⁴ P. Styger, Rotunda św. Feliksa i Adaukta na Wawelu, Warszawa 1929.

r. 999 Boleslav Chrabrý připojil Krakov k Polsku. Avšak mezi oběma rotundami byl rozdíl. Od mohutné na tehdejší dobu rotundy Václavovy o průměru 13 *m* lišila se měřítkem menší rotunda krakovská o průměru 4'80 *m*, tudíž menší, než jedna z apsid svatovítské rotundy. Pražská rotunda podle svého měřítka a vzdálenosti apsid byla rotundou ochozovou, kdežto krakovská rotunda byla rotundou téměř už výklenkovou, při níž se apsidy bezmála navzájem dotýkaly. Existuje-li mezi nimi filiace, pak vzhledem k svatovítské rotundě byla rotunda sv. Felixe a Adaukta abstrakcí a redukcí, vzniklou snad pod vlivem typu čtvercového tetrakonchu, i jinde užitého. V podstatě však byla rotundovým tetrakonchem jako rotunda svatovítská a zůstává asi jedinou památkou dočasného českého panství na Krakovsku.

V Čechách nenalézáme rotundy, která by byla kostelu svatovítskému útvarem tak blízká, jako rotunda na Wawelu. České rotundy jsou prosté, t. j. mají uvnitř i zevně základní tvar válce, k němuž je připojena liturgicky nutná jediná východní apside, nehledíme-li k apsidové přístavbě na jižní straně rotundy v Holubicích, která v tomto stavu je dvouapsidovou. Dosavadní zkoumání, neznajíc křížového založení svatovítské rotundy, kladlo všechny české rotundy i se svatovítskou do jedné třídy, i když už byla známa druhá jižní apside. Dnes je zjevno, že svatovítská rotunda Václavova stojí stranou souboru českých rotund. I když nebudeme míti na zřeteli, že svatovítská rotunda měla nejspíše ochoz a ochozovou tribunu, je už podle čtyřlístu apsid zcela jiným typem než ostatní české rotundy, mnohem bohatším, umělejší, jednak křížovým, jednak centrálnějším.

Poměr centrálně-křížového typu svatovítské rotundy a centrálního jednoapsidového typu českých rotund není na první pohled dosti jasný. Rozhodně nelze předpokládati, že se svatovítská rotunda vyvinula z prostých českých rotund s jednou apsidou. Především je velmi problematické, zda takové prosté rotundy před svatovítskou rotundou v Čechách už existovaly. Jak bylo opětovně zdůrazněno, byly první české kostely misijními stavbami a proto nutno předpokládati, že byly budovány ze dřeva, podle obecného zvyku a technické nutnosti jako pravoúhlé kostely, nejspíše podélné. Teprve později vznikly na místě prvotních dřevěných kostelů misijních rotundy na Levém Hradci a na Budči, jak

bylo ukázáno v III. a IV. kapitole. Pouze u kostela sv. Jiří na hradě Pražském nebylo jisto, byl-li dosud dřevěný či již od počátku zděný a v tomto případě podélný či centrální. Předpokládati zděnou stavbu nenutilo však ještě dosti pádných důvodů a dohadovati se tu centrálního založení nemělo vůbec žádného oprávnění. Nemůžeme-li tedy bezpečně před svatovítským kostelem v Čechách zjistiti zděnou stavbu a tím méně rotundu, nelze také bezpečně předpokládati, že se svatovítská rotunda vyvinula z prostých českých rotund.

Totéž praví srovnání formální. Zbytky svatovítské čtyřapsidové rotundy jasně dokazují, že apsidy nebyly k ní náhodně anebo dodatečně připojeny, nýbrž že byl hned od začátku s velikou jistotou a jen s nepatrnými úchylkami založen složitý půdorys, který je vyhraněným typem čtyřapsidové rotundy a příbuzný podle rotundového i podle křížověčtyřapsidového založení se stavbami karolinskými, kdežto u českých rotund jednoapsidových jednak ještě neznáme předlohy, jednak právě u těch, které jsou považovány za nejstarší, shledáváme nepřesnosti a nedokonalosti. I kdybychom připustili, že takové *prosté* rotundy už před svatovítskou rotundou v Čechách existovaly, ač je ve světě nikde před tím jako sakrální budovy nenalézáme, není v Čechách dána možnost, že by v samotných začátcích zděné stavby vývoj domácími silami dospěl hned ke složitému útvaru rotundy se čtyřlístem apsid. Svatovítská rotunda bude se tudíž zase jeviti jako cizí import, ať před prostými rotundami, či vedle prostých rotund, ale nikoliv jako jejich vyšší vývojový stupeň.

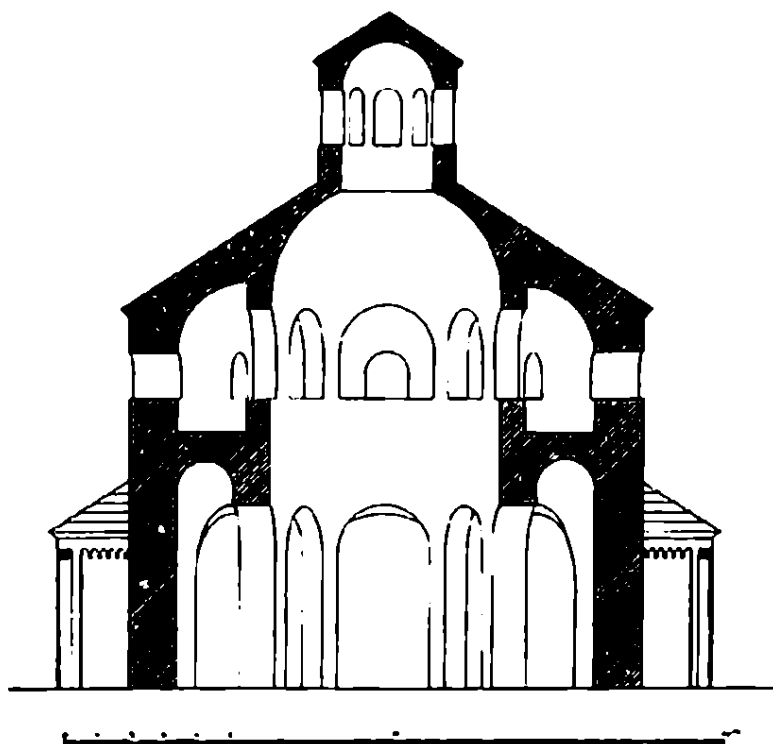
Pravděpodobnější je však poměr opačný, že totiž *svatovítská rotunda byla první rotundou v Čechách*. V tom případě měla především a určitě *vliv všeobecně příkladný*, pokud totiž podle jejího příkladu také jiné kostely byly budovány jako rotundy. Vliv Václavovy rotundy na založení českých kostelů jako centrálních byl důsledkem toho, že svatovítský kostel byl hlavním kostelem v Čechách jakožto hlavní kostel hlavního hradu, jak bude podrobněji ještě ukázáno v kapitole příští. Měl-li pražský hrad jako hlavní kostel zděnou rotundu, která, jak z legend víme, vzbudila nemálo pozornosti jako cosi velikolepého, pak hleděly se také ostatní hrady rovnati aspoň poněkud hlavnímu hradu, a místo dřevěných misijních kostelů, pravděpodobně podélných, stavěly nyní

zděné kostely, po příkladu svatovítského kostela jako rotundy. V důsledku předeslaných zkoumání je dokonce pravděpodobno, že rotunda svatovítská byla u nás prvním zděným kostelem, takže do jisté míry splynul pojem zděného kostela s pojmem rotundy a následkem toho byly následující hradní kostely budovány převážně jako zděné rotundy. Dálo se tak už v X. století, do kterého jest patrně klásti rotundu znamenitou Pešinou, která na místě původního misijního kostelíku vznikla na Levém Hradci, neboť později by následkem zmenšeného významu hradu nebylo důvodu k této přestavbě. Bezpečně vznikla v X. století, nejspíše za Boleslava II., rotunda sv. Jana Evang. v knížecím paláci na Vyšehradě, kterou posvětil sv. Vojtěch. Tvar a vzhled těchto prvních rotund není znám, ale podle principů platných v architektonickém dění raného středověku lze se dohadovati toho, že reduktivně reprodukovaly prototyp svatovítské rotundy, pokud nyní již domácím silám byl dosažitelný. Proto lze předpokládati, že nepřevzaly zcela mnohotvárné založení a složitý klenební systém ochozové rotundy. Jistě také velmi zmenšily měřítko. Není vyloučeno, že některá z těchto prvních rotund, následujících po svatovítské, na př. vyšehradská, ještě zachovala čtyři apsidy na způsob krakovské rotundy, avšak věcně doložit to nelze.

Tak přicházíme k typickým jednoapsidovým českým rotundám. Nerozřešena je dosud otázka jejich původu. Jak vysvítá ze zkoumání podniknutého v předešlé kapitole, neexistují v českém sousedství podobné prosté a jednoapsidové rotundy, které by byly jistě starší českých rotund, a také ve vzdálenější cizině nebyl shledán starší příklad vyhraněně téhož tvaru, ač později se příbuzné tvary leckde objevují. Těžko je předpokládati, že by české rotundy byly odvozeny přímo z karolinských rotund bavorsko-franckých ve Würzburgu, Altöttingu a Ludwigstadtu, neboť tyto jsou vesměs podvalové rotundy s vybranými výklenky, kdežto české rotundy jsou prosté a jejich prostupující apsida nemá jinorodého pláště, jaký shledáváme u výklenků bavorských rotund. Vzhledem k tomuto architektonickému detailu váže české rotundy mnohem užší příbuzenství k rotundě svatovítské, než ke zmíněným rotundám bavorsko-franckým.

Podobnost vztahuje se však ještě k jiným podrobnostem. Zvláštností

svatovítské rotundy byla podkovovitá apside. U českých rotund neshledáváme sice onoho typicky-podkovovitého založení, jaké pojí svatovítskou apsidu k apsidám v Germigny-des-Prés, ale přes to je u mnohých českých rotund apside podkovovitě založena úsekem kruhovým, větším půlkruhu (Říp, Týnec n. S., Lukov, Kostelec u Křížků), který místy dosahuje dvou třetin kruhu (sv. Longin a sv. Kříž v Praze, Holubice, Česká Třebová, Prácheň, Štěpšov), ba i tří čtvrtin kruhu (Rapice), kdežto jinde se podobá polovině elipsy (Karlík). U mnohých rotund

Obr. 100. Rotunda sv. Víta. Varianta rekonstrukce. II. řez.

je tedy zjevná snaha založit podkovovitě apsidu, třebaže není dosažen přesný podkovovitý tvar svatováclavské apsidy u sv. Víta.

Další zvláštností, k níž u rotund bylo těžko nalézt obdobných příkladů, byl u svatovítské rotundy odstupněný oblouk apsidový. Než právě u celé řady českých rotund nalézáme tento odstupněný triumfální oblouk, jako u sv. Martina na Vyšehradě, v kapli sv. Kříže v Praze, na Řípu, v Želkovicích a v Těšíně. Podkovovitou apsidu a předapsidový ústupek vykazuje podélný kostel P. Marie na Budči.

Konečně jest i apsidové lisény, připojené k obvodové zdi rotundy,

shledati u sv. Kříže a u sv. Martina, kde vyrůstají v obloučkový vlys.

Srovnáme-li nyní české rotundy se svatovítskou, je ještě více patrné, jak je podle těchto podrobností podoba navzájem pojí mnohem více, než s jinými rotundami v sousedství Čech. Svatovítská rotunda nepůsobila asi jen obecně-příkladně jako rotunda, nýbrž i *formálně-vzorně* některými svými prvky, které se zachovaly dokonce až v rotundách vzniklých v době, kdy svatovítská rotunda již byla zbourána. Lze tudíž prosloviti domněnku, že *české jednoapsidové hradní rotundy jsou podle prvních svých příkladů redukcí čtyřapsidové hradní rotundy pražské v prostý jednoapsidový typ*. Událost ta by odpovídala uměleckému snažení mladých národů, které přejímaly tradiční umění velkých národů svrchu vylíčeným způsobem, napodobující jen, čemu rozuměly a jak rozuměly, a to ve zdrobnělém měřítku, hmotněji, pomocí redukce, selekce a abstrakce. Podobným způsobem osvojila si rodící se v Čechách architektura importovaný typ svatovítské rotundy, ať už si ji představujeme s převýšenou hlavní lodí, při čemž vlastní těleso rotundové i zevně zřetelně vyniká, anebo máme na mysli onu možnou variantu, při níž ochozová část svou tribunou dosahuje výšky hlavního prostoru, osvětleného lucernou. (Obr. 100.) V obou případech rýsuje se vlastní rotunda na rozdíl od podružných částí tolik zřejmě, že mohla bez nich býti napodobena. Odvržen byl ochoz, pak-li ve svatovítské rotundě existoval, což bylo svrchu hypoteticky přijato, a zároveň bylo zmenšeno měřítko. Na tomto stupni stojí rotunda na Wawelu a snad i některá ze zaniklých rotund českých. Čtyři apsidy svatovítské byly zdůvodněny jednak formálně stavebním typem, jednak též věcně, jak bude ještě v příští kapitole ukázáno. Ostatní hradní kostely nepotřebovaly čtyř apsid, nýbrž postačovala jim jedna, liturgicky nutná. Proto byl redukcí, primitivnímu umění vlastní, počet apsid snížen na jednu. Ale i tak se podobají mnohé české rotundy svému bohatšímu prototypu prostupující apsidou, snahou o její podkovovité založení a odstupněným triumfálním obloukem. Rotunda, převedená takto ve svůj původní prostý tvar

⁴⁵ Viz J. Lehner, l. c. I. 1., 239 násl.

⁴⁶ »Der Übergang zur neuen Bauform war durch das wachsende Raumbedürfnis veranlaßt. Man mag sich auf verschiedene Weise geholfen haben, einmal dadurch, daß der Saal außerordentlich verlängert wurde, vielleicht aber auch indem der Raum durch

s liturgicky nutnou apsidou, stala se pak typem v Čechách běžným, i když svatovítské rotundy už nebylo.

Takové zdrobňující zjednodušení daného vzoru není v dějinách umění věcí tak zvláštní, jak by se na první pohled zdálo. Aby mu bylo lépe porozuměno, budiž srovnáním poukázáno na genesis jiného primitivního typu kostelního, jednolodní obdélníkové místnosti, ukončené apsidou. Takové kostelíky byly začátkem středověku budovány v menších místech po celé Evropě. Také v Čechách nalézáme řadu podobných svatyněk, majících někdy zcela nepatrné rozměry.⁴⁶ Kde je počátek tohoto nejjednoduššího typu kostelního?

Dokud nebyla podrobně známa genese starokřesťanské basiliky a vznik křesťanství považován byl za něco tak převratného, že i všechny instituce církevní byly chápány jako původní novinky, bylo také předpokládáno, že typ křesťanské budovy kostelní se vyvinul teprve v církvi. Pro fiktivní konstrukci takového vývoje hodily se za počátek znamenitě jednolodní apsidové stavby, které nalézáme na př. jako úřední budovy v Pompejích, anebo jako memoriální cely na př. v Tipase a j. Nic nebylo snazší, než předpokládati, že malá, obdélníková a apsidou ukončená síňka byla prvotním kostelem křesťanským, který v církvi rozrostl ve velikou trojlodní síň s podpěrami, když se rozmnožil počet křesťanů a bylo nutno stavěti větší kostely.⁴⁶

Ve skutečnosti byla sice apsidou ukončená bezpodpěrová síň začátkem vývoje, avšak nikoliv v době křesťanské, nýbrž v dávném starověku. Křesťanství samo si nevytvořilo typ kultové budovy, nýbrž převzalo k tomu účelu sloupovou basiliku z pozdně-antického stavitelství jako hotový typ.⁴⁷ A skutečně není vážného dokladu, že by byla prostá bezpodpěrová síň s apsidou kde v počátcích křesťanství sloužila za kultovou místnost. Ale i kdyby tomu tak bylo, bylo by to bezvýznamné, neboť v církvi se nerozvinula v trojlodní basiliku, nýbrž velikými stavbami kostelními byl ve IV. století, ne-li dříve, všude takřka bez výjimky převzat hotový a běžný útvar vícelodní basiliky typu řeckého, t. j.

Einstellung von Stützenreihen vergrößert wurde, und zwar anfangs ohne Höherlegung des Mittelschiffs.« *O. Wulff*, I. c. I. 203. Totéž na př. *C. M. Kaufmann*, Handbuch der christlichen Archäologie, Paderborn 1922², 158.

⁴⁷ Ukázal to *G. Leroux* v citovaném již díle: Les origines de l'édifice hypostyle en

hloubkově založené budovy, jejíž vnitřní prostor byl dvojím probíhající sloupovým rozdělen na hlavní loď, širší a vyšší bočných, kterou v hloubce uzavírala apside. Trojlodní dispozice stala se závaznou a patrně i vnitřně významnou. Proto shrnuje Testamentum Domini v V. století jistě starší disciplinu příkazem tří lodí a tří vchodů⁴⁸ a zhusta shledáváme, že jako trojlodní kostely byly budovány i velmi malé svatyně, u nichž z technických důvodů nebylo potřebí podpěr. Představou a platným typem křesťanského kostela byla tudíž trojlodní basilika a nikoliv obdélníková síň s apsidou.

Skutečnost ta nabývá potvrzení také odjinud. Nebylo to jen křesťanství, které typ trojlodní podpěrové síně, ukončené apsidou, jako sakrální stavbu převzalo z hellenistického stavitelství, neboť podobně disponované budovy nalézáme také u některých synkretistických kultů pozdně-antických, dokonce už v době předkřesťanské, a r. 1917 nalezená novopythagorejská basilika u Porta Maggiore v Římě, pocházející z konce I. století po Kr., tedy z doby, z níž nemáme ještě křesťanských staveb kultových, vyjadřuje myšlenku hypostylové a apsidové basiliky kultové dokonce římským způsobem pilířově-klenebním, tedy mnohem pokročileji, než sloupově-architrávové basiliky starokřesťanské, setrvávající v podstatě konservativněji na úrovni sloupové a plochostropé stavby hellenistické.

Z těchto a jiných ještě dokladů vyplývá, že plně vyvinutá, podélná, trojlodní a apsidou ukončená basilika byla už v předkřesťanské době užívána profánním i sakrálním stavitelstvím jako jeden z běžných stavebních typů. Proto také útvar trojlodní, po př. pětিলodní podélné basiliky, který se ve IV. století takřka výlučně po celém křesťanském světě objevuje jako hotový typ křesťanské svatyně, nevznikl teprve v církvi vývojem z primitivního tvaru malé, bezpodpěrové síně apsidové, nýbrž byl převzat jako hotový typ ze soudobého stavitelství antického.

Vedle trojlodních basilik shledáváme však od V. století ojediněle v malých místech periferních provincií méně významné kostelíky jako jednolodní budovy, ukončené apsidou, jako na př. Kfer v Syrii⁴⁹ anebo

Grèce, en Orient et chez les Romains, Paris 1913.

⁴⁸ »Ecclesia itaque ita sit: habeat tres ingressus in typum Trinitatis... Ipsa autem domus habeat a dextera et a sinistra porticus duas (unam) pro viris (unam) pro mulieri-

Bir ben Zireg v severní Africe.⁵⁰ Jejich počet vzrůstá v následující době v územích zaplavovaných barbary, a první zděné kostely mezi těmito národy mají ráz prostých, bezpodpěrových síní, ukončených apsidou. Odkud pocházejí tyto primitivní typy? Byly tu snad najednou křesťanstvím za bohoslužebné budovy převzaty antické úřední budovy anebo pohřební cely takového založení? Tomu nelze dobře věřit, neboť tyto budovy měly jiné určení, než sakrální. Srovnáme-li však jednoduché typy apsidových síní s křesťanskou trojlodní basilikou, která je od IV. století doloženým a uznaným typem sakrální budovy po celém světě křesťanském, vysvitne hned, oč jde. Složitý monumentální typ vícelodní křesťanské budovy kultové byl tu převeden v jednoduchý primitivní útvar tím, že u podružných staveb méně pokročilých zemí anebo národů zákonem selekce, abstrakce a redukce byly m. j. potlačeny bočné lodi a zbyla pouze základní myšlenka hloubkové síně, ukončené apsidou. Podstatou nevyvinuté anebo omezenější umělecké tvorby, počínající na vyspělejších základech, je redukovati složité útvary předcházejícího umění primitivnějším nazíráním v původní a prosté základní tvary. Zákon ten je příznačný na př. v době předkarolinské pro primitivní umění mladých národů, přisvojujících si veliké a za vzor sloužící umění svých předchůdců jen tak a pokud je dovedly chápati, což se potom teprve stalo začátkem dalšího vývoje podle způsobu, jímž bylo převzato, jak podrobněji, než v architektuře, možno ještě sledovati v malířství a sochařství. V nové době je zákon ten vlastní umění lidovému, které předlohy tvůrčího umění monumentálního přejímá také způsobem selektivním, reduktivním a abstrahujícím, aniž by dospívalo vlastního vývoje tvůrčího. Není vyloučeno, že po stránce formální byl úkon redukce, selekce a abstrakce usnadněn tím, že primitivní jednolodní budova apsidová, jako užitková stavba sloužící také jiným cílům a v pozdní antice častěji užívaná, po stránce formální ukázala způsob, jak možno apsidový a vícelodní sál redukovati v jeho jednoduchý pravek, ačli to bylo potřebno. V podstatě však jednolodní apsidové kostelíky starokřesťanské a románské nejsou převzetím typu pompejanské

bus.« I. E. Rahmani, Testamentum domini nostri Jesu Christi, Moguntiae 1899, 153 násl.

⁴⁹ H. Cr. Butler, Architecture and other arts, New-York 1904, 149.

⁵⁰ *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, 14 (1894), 568.

úřední budovy, anebo pohřební cely, nýbrž zjednodušením vlastní křesťanské stavby kultové, t. j. trojlodních basilik, v jejich původní a prostý tvar základní, které nastalo v oblastech menší kultury anebo menších možností stavebních. Zbytečno by bylo zkoumati, kde toto zjednodušení začalo. Dálo se všude tam, kde primitivní kultura stavební chtěla sice uskutečniti platný typ trojlodní basiliky křesťanské, ale nestačila k tomuto úkolu formálním nazíráním anebo technickou schopností, a proto místo složité trojlodní síně budovala jednoduchou a malou místnost jednolodní. Tak se na sklonku antiky a na počátku středověku vedle monumentálního typu trojlodní basiliky, která se jako vzor kultové stavby křesťanské rozšířila kostely biskupskými, klášterními a městskými, stal typem drobné a méně významné stavby kostelní také jednolodní kostelík apsidový, a jako takový ujímal se na venkově i mezi pokřtěnými národy, jakmile dospěly toho stupně kulturního vývoje, že se mezi nimi mohla šířiti zděná stavba. Proto není divu, že už v X. století shledáváme takový kostelík (P. Marie) na Budči. Jistě nebyl zjednodušením nějaké trojlodní basiliky, stojící v Čechách, neboť takové tu dosud nebylo, nýbrž běžným typem nejjednoduššího kostela podélného, importovaným do Čech.

Podobně, jako byla trojlodní basilika potlačením bočných lodí zjednodušena v jednolodní apsidový kostelík, tak byla také ochozová rotunda v primitivním umění mladých národů, přebírajícím vzory velikého umění, potlačením ochozu zjednodušena v prostou rotundu. Věc ta nebyla tak všeobecným úkazem, jako případ podélného kostela, poněvadž se typ složitých centrálních kostelů tak všeobecně nerozšířil v církvi, nýbrž zůstával vždy jen jakousi výjimkou. Avšak ujal-li se v některé oblasti typ centrálních kostelů třeba jen jediným vynikajícím reprezentantem, byla také dána možnost, aby jeho složitý útvar byl následným a méně vyvinutým stavitelstvím mladých národů zjednodušen v primitivní tvar, a tak převzat centrální kostel jako jeden z běžných druhů kostelních. Z toho vysvítá, proč nemůžeme na př. naléztí příklad *prosté* rotundy v rozvinutém monumentálním stavitelství pozdně-antickém, jak ukázal morfologický přehled v VII. kapitole, neboť šlo ještě o veliké umění, které svým uměleckým úsilím nechtělo a svou technickou zdatností nemusilo redukovati složité útvary centrální stavby,

nýbrž naopak tíhlo k jejich umělejšímu složení, spětí a seskupení. Zato se jevil zřejmě sklon k reduktivnímu zjednodušení v době předkarolinské, jak bylo svrchu ukázáno při baptisteriu v Riez. Ve stavitelství karolinském nenalézáme prosté rotundy, poněvadž jeho cílem bylo přiblížit se co nejvíce pozdně-římským vzorům a technická dovednost do jisté míry tomu stačila. Ale současně se přece jen uplatňoval, nikoliv snad jen z důvodů technických, nýbrž především vlivem nového nazírání uměleckého, onen proces zjednodušovací i ve stavbách karolinských. Falcká kaple v Cáchách, jak bylo řečeno, odvrhla prolomené exedry svého umělejšího prototypu, kostela sv. Vitála v Ravenně, a zredukovala tak umělou stavbu centrálního prostoru výklenkového a centrálního prostoru ochozového pouze na prostor ochozový, nemluvíme-li o proměně všeho chápání, která byla už svrchu vylíčena. Typem rotundové stavby v době karolinské zůstala ještě rotunda s ochozem anebo rotunda s věncem výklenků, vybraném v podvalovém válci základním. Avšak v následující době, kdy monumentální stavby nebyly již prováděny elitním sborem stavitelů a dělníků, sehnaným z celé evropské pevniny, jak se u cášské kaple dozvídáme, nýbrž vlastními již staviteli nových národů, tu došlo vlivem primitivnějšího nazírání uměleckého i vlivem méně ještě vyvinuté stavební techniky k pronikavějšímu zjednodušení tím, že rotunda ochozová anebo rotunda výklenková byla proměněna v rotundu prostou. Proto nalézáme prosté rotundy na př. v Katalonsku, kde stavitelství doby římské zůstavilo řadu složitých staveb centrálních, takže v XI. století mohlo dojít k jejich redukcí. Podobná věc se udála v Čechách. Zde byla postavena svatovítská rotunda jako typ karolinské rotundy s křížově rozloženými čtyřmi apsidami, nejspíše s ochozem a ochozovými tribunami. Byla nejvýznamnějším kostelem v Čechách, takže se tu stala, jak bude ukázáno v příští kapitole, dokonce pojmem křesťanského kostela. Proto je zcela přirozeno, že tu byla také napodobována, avšak v duchu primitivnějšího uměleckého nazírání vyrůstajících stavitelů domácích i vzhledem k omezenějším jejich schopnostem technickým nikoliv podle svého velikého měřítká, svého velkorysého založení i složitého provedení, nýbrž zjednodušeně jako prostý útvar rotundy s jedinou liturgicky nutnou apsidou, tu zaklenutá kupolí, tu pouze s plochým stropem dřevěným. Poměr českých

prostých rotund románských ke karolinské ochozové rotundě svatovítské je tudíž týž, jako poměr jednolodních kostelíků románských k obecnému typu trojlodní basiliky křesťanské. Abstrakcí, selekcí a redukcí byl v obou případech potlačen vedlejší prostor, t. j. bočné lodi anebo ochoz, a izolovaný tak prostor hlavní a základní, t. j. jednolodní apsidový sál anebo bezochozová prostá rotunda, přiblížily se ve výtvarném pojetí a umění mladých národů oněm prvotním útvarům, z nichž v dávnověku započal vývoj složitějších tvarů.

Jestliže u jednolodního apsidového kostelíku budečského jest v X. století pomýšletí na import reduktivního typu, jest zcela jinou situace u prostých románských rotund českých. Jak již bylo řečeno, nebyla rotunda jako kultový kostel tak častým zjevem a kromě Čech neměla nikde významu kostela hlavního a biskupského, jak bude ukázáno v následující kapitole. Proto nenalézáme ani jednoduché a prosté rotundy v době románské po Evropě tak často, jako jednolodní kostely apsidové, které jsou zjevem obecným. Nelze-li u těchto podélných prostých kostelíků říci, kde konkrétně vznikl jejich jednoduchý útvar, poněvadž mohl vzniknouti všude, kde byl primitivnějším uměním přejímán ten nejobecnější typ trojlodní basiliky, a nadto se ještě zobecnělý již typ zjednodušený šířil do dalších zemí, zůstávají naopak oblasti prostých rotund románských, nehledíme-li na malé výjimky izolovaných rotund tříšťenců, jako ostrovy v moři podélných kostelů, jak bylo patrné při analytickém studiu VII. kapitoly. Zdá se tudíž, že ono zjednodušení složitějších vzorů rotundových v prosté rotundy událo se pouze na několika různých místech Evropy souběžně a neodvisle od sebe, t. j. tam, kde nějakým monumentálním příkladem, dnes třeba již neznámým, byl dán vzor, jenž k napodobení lákal, v Katalonsku, v Italii (podle poměru prosté rotundy lucké, kladené do doby markraběnky Matyldy, k uvedené již ochozové rotundě sv. Vavřince, zbudované v Mantově za téže markraběnky), snad i na Bornholmu, po př. i jinde, hlavně v Čechách, kde shledáváme nejstarší dosud památky takových rotund a kde můžeme nyní poukázati na importovaný vzor, který jim dal podnět.

Otázku českých rotund nelze tedy řešiti tím způsobem, že by po celé Evropě a v dávné minulosti byly hledány příklady prostých rotund a na základě toho se dál pokus dovoditi odněkud typ české rotundy.

Pokus ten byl dosud bezvýsledný, poněvadž se nepodařilo spolehlivě zjistiti prosté rotundy starší českých, jak patrně ze zkoumání VII. kapitoly. Ale i kdyby se podařilo takové rotundy shledati, nebudou než reduktivní a selektivní odvozeninou složitějšího typu římského anebo karolinského, jaká se porůznu udála, částečně i později v rozvinuté již architektuře románské. Tak na př. předlohou středověkých kaplí templářských nebyly prosté oktogony, nýbrž ochozové oktogony jerusalemské. Podle nich teprve byly v západní Evropě reduktivně budovány bezochozové oktogony. Podobný je ve starší již době vznik českých rotund. Zbytečno by bylo dokazovati import zjednodušené odvozeniny do Čech, kde přirozené směrnice probouzejícího se umění domácího musily architekturu právě k tomu vésti, aby zjednodušeně napodobila jedinečný vzor velikého umění, který z ciziny vnikl do Čech, t. j. Václavovu rotundu sv. Víta. Tolik schopností mělo i probouzející se stavitelství české, aby ji napodobilo podle jejího praveku, t. j. jako prostou rotundu s jedinou apsidou, po př. bez klenby a tudíž plochostropou. Ostatní evropské oblasti prostých rotund, pokud snad v sousedství nejsou závislé na Čechách, jsou analogickými zjevy souběžnými, přinášející zjednodušené odvozeniny starších a složitějších vzorů tamních.

Václavova rotunda sv. Víta stojí tudíž stranou českých rotund, jak bylo řečeno, ale nikoliv jako cosi nesourodého a cizího, nýbrž jako jejich *magna parens*. Jestliže je nezbytno považovati svatovítskou rotundu za importovaný typ karolinské architektury, tak jsou zase *románské rotundy v Čechách dílem domácím a prvním českým architektonickým výtvorem* jakožto zjednodušené odvozeniny Václavovy rotundy.

Jako bylo zjednodušeno založení, tak bylo také u českých rotund románských zredukováno měřítko. Zatím co svatovítská rotunda má takřka 13 m v průměru, měří plzenecká, považovaná za jednu z nejstarších, právě polovici, t. j. 6'50 m v průměru. Mnohé z českých rotund jsou podle průměru tak malé, že se velikostí nerovnají ani jediné ze čtyř apsid svatovítské rotundy (mající průměr 5'53 m), jako rotundy v Lukově (průměr 4'60 m), v Bítově (4'70 m), u sv. Longina v Praze (4'75 m), v Kostelci u Křížků (4'90 m), v Hradešíně (5'02 m), ve Štěpkově (5'22 m), v Holubicích (5'30 m), v Želkovicích (5'44 m) a v Rapicích (5'45 m). Některé jsou sice větší, než jedna z apsid svato-

vítské rotundy, ale zdaleka nedosahují průměru vlastního tělesa rotundového (t. j. 12'98 *m*), jako rotundy v Týnci a na Řípu (6'20 *m*), v Těšíně (6'36 *m*), u sv. Martina v Praze (6'50 *m*), u sv. Kříže v Praze (6'54 *m*), v Karlíku a Přední Kopanině (6'60 *m*), ve Znojmě (6'79 *m*), v Plavči (6'80 *m*). *Až na malé výjimky jsou tedy české rotundy menší než jediná apsida svatovítské rotundy anebo nepřesahují znatelně tento rozměr.* Teprve některé pozdní rotundy vzrůstají průměrem, jako ve Zborově (7'10 *m*), v Libouni (7'16 *m*), v České Třebové (7'30 *m*), až rotunda v Pravoníně dosahuje znatelně většího měřítka průměrem 9'78 *m*. Z toho je patrné, jak ojedinělé je postavení svatovítské rotundy také po stránce měřítkové, i když ani nehledíme k rozsahu vzrostlému dispozicí čtyř apsid. Podle velikosti jeví se tudíž české rotundy, zvláště pak starší z nich, které mohly vzniknouti v době trvání svatovítské rotundy, jen jako její *zdrobnělé* odvozeniny. Prosté rotundy většího měřítka pocházejí z doby, kdy už nebylo svatovítské rotundy a obecně se již ujal typ prosté rotundy, který byl potom měřítkově zvětšován. Jestliže rotunda na Budči má průměrem 7'98 *m*—8'64 *m*, byla podle měřítka buď velikým dílem cizím v začátcích domácí architektury, anebo domácím dílem pokročilejšího období. Považovati ji za cizí dílo brání neumělé založení, které nedovede ani zachovati obrys kruhu. Spíše by se tudíž jevila pozdějším dílem domácím, čemuž nasvědčuje také zkoumání podniknuté v VII. kapitole. Při tom dlužno však míti na paměti, že samotné měřítko nemusí tu býti spolehlivým kritériem.

Ze všeho je patrné, že české prosté rotundy nejsou a nemohou býti počátkem vývoje k umělému založení velikolepé rotundy svatovítské, nýbrž naopak se jeví jako její *zdrobnělé* a zjednodušené odvozeniny. Z uvedených pak rozměrů se potvrzuje, co bylo svrchu proneseno, že totiž během 300 let, co byly v Čechách stavěny rotundy, se ani jedna z nich rozměrem anebo umělým založením nevyrovnala svému vzoru.

Křížové založení svatovítské rotundy nezanechalo tolik stop, jako její kruhový půdorys. Není vyloučeno, že některými neznámými prostředníky způsobilo, že se v Čechách ujaly příbuzné křížové dispozice XII. století. Tak je kostel sv. Petra a Pavla v Řeporyjích čtvercového

^{50a} Lehner, I. c. 364.

⁵¹ A. Friedl, Iluminace Gumpoldovy legendy o sv. Václavu ve Wolfenbüttelu, Praha

založení s připojenými užšími apsidami o základu polokruhovém, takže zevně mezi apsidami prostupují rohy středního hranolu.^{60a} Podobný byl kostel sv. Jana na Zábradlí v Praze s odstupněnými apsidovými oblouky, což zachoval i kostel sv. Petra a Pavla v Řeznovicích na Moravě. Než u těchto kostelů šlo již o čtvercově-křížové typy vyhraněně románské a lze nanejvýš vysloviti, ale nikoliv zodpovědět otázku, zda kruhově-křížová dispozice svatovítská, v době vzniku těchto kostelů již zašla, nepřipravila nějak půdu jejich přijetí.

7. *O t á z k a l u c e r n y n a s v a t o v í t s k é r o t u n d ě.* Když byl takto zjištěn poměr českých rotund románských k Václavově rotundě sv. Víta, možno nyní v širším rozsahu podniknouti zkoumání, podle hlavních linií již svrchu naznačené, *zda svatovítská rotunda mohla míti na temeni lucernu.*

Zkoumáme-li doklady pro existenci rotundových luceren v Čechách, překvapuje především, že už kolem r. 1000 je na českém kostele taková lucerna vyobrazena. Ve Wolfenbüttelském kodexu, jehož vznik se poutá k české kněžně Hemmě, je na f. 21 vyobrazeno umučení sv. Václava.⁶¹ Pronásledovaný kníže dospívá ke dveřím kostela, které kněz před ním zavírá. Všimneme-li si blíže způsobu, jak jest kostel znázorněn, shledáme, že jde jednak o příčný řez rotundou, jednak o pohled zvenčí. Uprostřed vidíme otevřenými dveřmi do hlavního kupolového prostoru rotundového, kdežto vpravo a vlevo jsou připojeny dva nižší kupolové přístavky.⁶² Je jimi vyobrazen ochoz anebo dvě apsidy? Okolnost, že v pravém přístavku je vyobrazen oltář, nasvědčuje tomu, že jde nejspíše o dvě apsidy, takže kostel jest si představit jako rotundu s dvěma apsidami, v jedné ose ležícími. Takový typ kostelní stavby není však znám. Poněvadž však jest zakreslen příčný řez kostelem, jest předpokládati, že takové apsidy nebyly rozloženy nezvykle jen podle příčné osy, nýbrž také podle osy hloubkové, ne-li při vstupu, kde na miniatuře nalézáme dveře, tedy aspoň v hloubce. Tyto podrobnosti vyobraziti nedovoloval způsob průmětu vyobrazené kostelní budovy. Jako centrální budova kostelní je tudíž vyobrazena rotunda se třemi nebo čtyřmi apsidami křížově rozloženými, čili rotundový trikonch anebo

1926, tab. 4.

⁶² Stran popisu viz též V. Birnbaum, Kostel sv. Kosmy a Damiana ve Staré Boleslavi.

tetrakonch. Na kupoli hlavního prostoru vidíme lucernu, t. j. drobnější nástavbu sloupkovou s kupolí, z níž válcovitě a pak kuželovitě vybíhá jakási helmice, vrcholící koulí a křížkem. Ve válcovité části horního výběžku jsou opět náznaky okenních otvorů.

Nejde tu o vyobrazení svatovítské rotundy anebo podobného kostela v Čechách kolem r. 1000? Není tím snad doložena existence kupolových luceren v té době u nás?

Miniatura nemůže přinášeti vyobrazení svatovítské rotundy, neboť u ní nebyl sv. Václav zavražděn. Gumpoldova legenda, která je textem Wolfenbüttelského kodexu, předpokládá sice z neznalosti věci vraždu v Praze, avšak ilustrátor, který neodvisle od textu Gumpoldova podle vypravování, které přináší legenda Křišťanova, věděl o knězi zavírajícím dveře před pronásledovaným knížetem,⁵³ musil z tohoto pramene také znáti, že se vražda udála v Boleslavi.

Než ani na vyobrazení boleslavského anebo nějakého českého kostela nelze při tom bezpečně pomýšleti, neboť jest vážně pochybovati, zda ottonské malířství kolem r. 1000 mělo tolik smyslu pro skutečnost, aby věcně a konkrétně vyobrazilo ten anebo onen kostel, jak už bylo svrchu vyloženo ve IV. kapitole při zkoumání téže věci. Spíše tu jde o jeden z běžných náznaků kostela, užívaných v tehdejší knižní malířství, který byl přijatelný právě v oblasti fuldského malířství, kde miniatura vznikla, poněvadž tam byly také stavěny rotundy, jak patrně z příkladu kostelíku sv. Michala ve Fuldě.

Proto také nelze z toho, že na temeni rotundy je vyobrazena lucerna, bezpečně dovozovati, že právě na českých rotundách tehdy takové lucerny byly, nýbrž možno jen *obecně* konstatovati, že v posledních stoletích prvního tisíciletí byla lucerna na rotundách zjevem tak obvyklým, že spolu s vyobrazením rotundy jako cosi přirozeného byla užívána v knižním malířství. Z toho vyplývá ovšem, že podle obecného zvyku možno i při pražské rotundě předpokládati lucernu, jak bylo už svrchu dovozeno, avšak ve zmíněné miniatuře nelze *bezpečně* shledávati vyobrazení nějaké české rotundy s lucernou přes to, že se dispozice zarážejícím způsobem podobá základnímu půdorysu čtyřapsidové rotundy svatovítské.

Pam. arch. 22 (1921), 249.

⁵³ Poukázal na to již *Birnbaum* na právě uvedeném místě.

Zato jsou důležitějším dokladem pro existenci lucerny na svatovítské rotundě ony lucerny, které shledáváme na českých rotundách románských.

Nepřihlížíme-li k rotundám ve Stonařově a v Pustoměři na Moravě, podrobněji dosud nepublikovaným, a ponecháme-li stranou moravské i slovenské karnery jakožto stavby věcně jinorodé, můžeme v Čechách a na Moravě, tvořících pro tehdejší politickou i kulturní vzájemnost nesporně jedinou oblast t. zv. českých rotund, podle Guthova výpočtu konstatovati 24 takové stavby.⁵⁴ Z nich je osm neklenutých (Plzenec, Rapice, Lukov, Hradešín, Česká Třebová, Libouň, Pravonín a Přední Kopanina), sedm klenutých (Týnec nad Sázavou, Těšín, Štěpkov a Plaveč u Znojma, Budeč, Říp a Zborov) a šest klenutých s lucernou (rotundy sv. Longina, sv. Martina a sv. Kříže v Praze, Kostelec u Křížků, Želkovice a Holubice). U klenuté dnes rotundy v Bítově na Dyji není původní stav znám. Poněvadž na Hollarově kresbě znojemské rotundy v pražském Hollareu je vyobrazena lucerna, počítá Guth tuto rotundu mezi lucernové, což je dobře možné, takže by jejich počet vzrostl na sedm. Není však vyloučeno, že lucerna v XVII. století zakreslená byla pouze barokní lucernou ze dřeva, takže by znojemská rotunda nepatřila mezi vlastní lucernové rotundy, nýbrž mezi rotundy klenuté, jichž počet by tím vzrostl na osm. Dále má rotunda v Karlíku sice kupoli s lucernou, avšak zdánlivě původu barokního. Přes to není vyloučeno, že je pouze obnovením původního stavu, takže by počet lucernových rotund, se Znojmem a Karlíkem, dosahoval osmi. Ať tak, či onak, tvoří lucernové rotundy čtvrtinu, snad i třetinu českých rotund, což znamená skupinu velmi významnou. Proti nim je poměrně nejednotná *skupina šesti rotund s věží*, z nichž tři rotundy jsou neklenuty (Libouň, Pravonín, Přední Kopanina) a tři klenuty (Budeč, Říp a Zborov), při čemž věže jsou různě založeny, jako na př. na Řípu kruhově, kdežto jinde jsou věže čtyřboké, avšak o různém počtu pater, po př. později přistavěné. K nim jako sedmá se druží rotunda v Týnci nad Sázavou s připojenou čtyřbokou věží, podle Guthova mínění hradní. U tří lucernových rotund pražských a u znojemské, byla-li lucernovou, není věží. Nebylo-li jich

⁵⁴ Viz Guth, ČR., a k tomu dodatek stran rotundy v Kostelci u Křížků u Birnbauma, ONR., 184.

také u ostatních čtyř rotund lucernových (t. j. v Kostelci u Křížků, Želkovicích, Holubicích, po př. i v Karlíku), přesně nevíme, neboť u nich nalézáme na západní straně větší přístavby, jimž mohla v oběť padnouti překážející věž.

Dobu, kdy vznikly nejstarší z těchto lucernových rotund, lze sice jen přibližně, avšak dosti spolehlivě určit podle kupolové bezlucernové rotundy sv. Jiří na Řípu, připínající se k r. 1126. Poněvadž tři pražské rotundy lucernové jsou jí blízké stupněm klenebního umění i některými znaky formálními, jako tvarem meziokenních sloupků, lze je s Guthem klásti do první poloviny XII. století. Zdánlivě nejstarší z nich, rotundu sv. Longina, možno podle primitivnějšího založení klásti před řípskou rotundu aspoň na začátek XII. století. Ostatní české rotundy lucernové kromě znojenské jsou mladší pražských.

Lucerny českých rotund jsou malé nástavby na temeni kupole o půdorysu kruhovém (kromě pozdní polygonální lucerny v Holubicích). Plášť jejich prolomen je arkádami, sdruženými zpravidla ve čtyři dvojice se sloupky uprostřed, a vrcholí kuželovitou stříškou. Temeno rotundové kupole je dnes většinou prolomeno, takže lucernové arkády osvětlují jako okna svrchu vnitřek rotundy, ale zdá se, že původně tak všude nebylo, neboť některé rotundy měly kupoli zcela zavřenou a teprve při opravách XIX. století byla klenba pod lucernou otevřena. Při tom zase nebylo zjištěno, zda už původně byla klenba na vrcholu uzavřena, či dodatečně. Pozdější zazdění nelze zcela vyloučiti, neboť bylo by považlivým podnikem probourávati vrchol kupole, pakli už předem nebyl otvor založen. Proto není vyloučeno, že aspoň některé z těchto luceren původně také osvětlovaly vnitřek rotund.

Původ těchto luceren není jistě domácí. Nikdo nebude předpokládati, že se prostá rotunda plochostropá *v Čechách* vyvinula v klenutou a *v Čechách* její kupole ještě vyrostla v lucernu. Nutno tedy předpokládati, že české rotundy prvkem lucerny napodobují cizí vzor, který byl nějakou stavbou do Čech vnesen a zde potom, přímo anebo nepřímě, po staletí působil jako napodobovaný příklad.

Otázkou je však, kdy se tak mohlo státi. Nejstarší z uvedených českých rotund lucernových dosahují, jak bylo ukázáno, začátku XII. století. V Německu neznáme luceren, pocházejících z té doby, takže nelze odtud

dovozovati jejich původ. V Italii je sice nalézáme, ale počet jich není značný, anebo stáří není nepochybné. Čtyřbokou lucernu shledáváme na baptisteriu v Bielle, pocházejícím snad ještě z X. století, kterou Rivoira má za původní, kruhovou lucernu má rotunda San Tommaso in Limine v Almennu San Salvatore z konce XI. stol., kterou Dartein nezakresluje, zjevně proto, poněvadž ji nemá za původní. Původní jsou lucerny na italských baptisteriích, jako v Cremoně (1167), Florenci (po 1150), Parmě (1196), Ascoli-Picenu a j., než stavby ty pocházejí už z druhé poloviny XII. století, kdežto v Čechách byly početně stavěny lucernové rotundy už před tím, jak dokazují tři rotundy v samotné Praze dodnes zachované z první poloviny téhož století. I kdyby snad bylo možné v Italii nalézt ještě nějaký příklad luceren z X.—XI. století, nebude jich počet tak značný, abychom byli nuceni považovati je už v této době za běžný a příznačný prvek severoitalský a musili odtud nepochybně dovozovati lucernové rotundy XII. století v Čechách. Italské vlivy jistě nelze vyloučiti, avšak nelze je také bezpečně doložiti, ba leccos mluví proti nim. Především okolnost, že rotundy jako kostely nejsou v té době v Italii zjevem tak četným, jako v Čechách, a že právě italské kostelní rotundy, na rozdíl od baptisterií, kromě kostela San Tommaso in Limine, nemívají luceren, jako La Rotonda v Brescii anebo kostel San Lorenzo v Mantově. Kdyby byl motiv lucerny z Italie dospěl do Čech teprve ve XII. věku, byla by pokročilá již česká architektura s lucernami nejspíše převzala také jiné prvky tehdejšího severoitalského stavitelství, jako na př. galerii s drobnou arkádou. Nic takového však nepozorujeme. V Čechách shledáváme sice obloučkový vlys, který byl příznakem lombardských staveb, než ten zakotvil u nás patrně už svatovítskou rotundou, jak vysvítá z nálezu lisén. Nelze se tudíž zcela bezpečně dohadovati toho, že teprve na začátku XII. století byla z Italie přinesena kupolová lucerna na rotundy, které už před tím byly v Čechách stavěny, ne-li klenuté, tedy aspoň s plochým stropem.

Je však také dobře možné, že s typem rotund byla do Čech přinesena lucerna už v dřívější době. Neznáme jiné rotundy v Čechách, která by byla dílem velikého umění evropského, než rotundu svatovítskou, o níž právě zvídáme, že byla českým rotundám nejen vzorem kruhového založení, nýbrž i předlohou architektonických zvláštností častěji

upotřebených, jako podkovovitě založených apsid anebo ústupkovitě utvářeného triumfálního oblouku, ba i apsidových lisén, spojených podle všeho obloučkovým vlysem. Možno tudíž aspoň vysloviti domněnku, že poměrně častá u českých rotund lucerna mohla míti také vzor na svatovítské rotundě. Měl-li Václavův kostel, jak lisény dosti bezpečně naznačují, obloučkový vlys, jinak také v Lombardsku podle starších vzorů rozšířený, pak mohl z téhož karolinského prototypu převzítí též kupolovou lucernu, právě tak jako lombardské stavby, jichž lucerna jistě není novou invencí tamnější doby románské.

Při těchto hypotetických úvahách mohla by vzniknouti pochybnost, je-li vůbec možné, aby kupolová lucerna na českých rotundách XII. století byla závislá na svatovítské rotundě, o 200 let starší. Než jejich dobová vzdálenost není tak veliká. Svatovítská rotunda byla zbourána teprve po r. 1060. Jestliže první české lucernové rotundy pocházejí ze začátku XII. století, pak je dělí od zániku svatovítské rotundy pouze nedlouhá doba.

Mezera ta mohla býti snadno vyplněna nějakou nezachovanou rotundou lucernovou, která vznikla už začátkem druhé poloviny XI. století. Formální příklad je předpokládán svatovítskou rotundou. Technických obtíží tehdy už nebylo. V první polovině XI. století vznikla v Čechách celá řada menších kostelíků s klenutými apsidami, a v druhé polovině téhož století byly budovány už kostely tak veliké, jako basilika svatovítská, kostel sázavský a kostel vyšehradský. Nemůže býti pochybnosti o tom, že v těchto chrámech byly veliké apsidy klenuté. Pak mohly však také v druhé polovině XI. století u nás už vznikat aspoň menší rotundy klenuté, po př. i lucernové, neboť technicky není problém klenuté rotundy těžší věcí, než problém klenuté apsidy, u nás v XI. století běžné. Tím spíše pak mohly nejen tehdy, nýbrž i dříve býti stavěny rotundy neklenuté, které ze svatovítské rotundy přebíraly jiné prvky, jako podkovovitě založení apsid, odstupněný triumfální oblouk a obloučkový vlys na apsidě, což všechno prostředkovaly rotundám pozdějším.

Mezera lidského věku jistě není dobou tak dlouhou, která by možnost kontinuity v této dávné době vylučovala, zvláště uvážíme-li, co památek zašlo. Lze-li souvislost románských luceren na italských baptisteriích

z druhé poloviny XII. stol. se starší dobou doložití jedinou lucernou z X. a jedinou lucernou z XI. stol., jichž pravost a původnost není povýšena nad všechnu pochybnost, pak se nebude zdátí nepřijatelným, že lucernové rotundy české, jichž nejstarší zachované doklady pocházejí aspoň ze začátku XII. stol., mohou souviseti s lucernovou rotundou, zbořenou po r. 1060, uvážíme-li zvláště, co památek zašlo hlavně z dob, kdy domácí stavitelství se odvažovalo prvních klenebních pokusů. Právě s těmito počátečními stavbami mohly zcela dobře zajít ony lucernové rotundy, které vznikly ještě za trvání svatovítské rotundy na začátku druhé poloviny XI. století, a které byly přechodem k oněm lucernovým rotundám, které vznikly o něco málo později v první polovině XII. století a dosud se zachovaly.

Dohady tyto posiluje ještě okolnost, že lucernové rotundy nalézáme všechny v Praze anebo poblíže Prahy. V Praze jsou rotundy sv. Longina, sv. Martina a sv. Kříže, blízko Prahy jsou Holubice a Kostelec u Křížků, konečně pak i Karlík, měl-li už v románské době lucernu. Želkovice na Libochovsku nejsou konečně Prahy tak vzdáleny, že by bylo nutno tamní lucernovou rotundu z pražské oblasti vylučovati. Nehledíme-li ke Znojmu, kde starší kresbou dosvědčená lucerna mohla býti pouze ze dřeva a pozdější, jeví se tudíž lucernové rotundy jako cosi oblastově pražského, což opět nutí příkladnou rotundu předpokládati v Praze, kde její vliv silněji působil a kde také stavitelská dovednost byla větší než jinde, takže mohly vznikatí zaklenuté rotundy lucernové.

Možno tudíž shrnouti výsledek zkoumání: byla-li lucerna častým zjevem na románských rotundách českých, a nelze-li předpokládati, že rotundy samy k tomuto prvku vývojově dospěly, aniž bezpečně označiti, co jiného jim v Čechách bylo vzorem, pak jest vzhledem k tomu, že české rotundy románské také jiné prvky převzaly ze svatovítské rotundy, za možné řešení míti také dohad, že české rotundy převzaly i lucerny z Václavovy rotundy sv. Víta. Tím je doplněno, co svrchu bylo nutno upotřebiti jako výsledek pozdějších úvah.

Předpokladem tohoto úsudku, nepřesahujícího hranice možnosti, je ovšem domněnka, že karolinské rotundy mívaly lucerny, které mohly býti vzorem svatovítské rotundě, při čemž zároveň zajímá otázka,

čemu takové lucerny vůbec sloužily. Oboje šetření možno konati zároveň. Třebaže z různých indicií nevyplyne bezpečný soud a nutný závěr, jest přece jen takové zkoumání podniknouti, neboť vzhledem ke skrovným pramenům X. století nutno podle možnosti zužitkovati i sebe menší náznak.

Romantická doba soudila o lucernách také romanticky. Essenwein ve studii o hřbitovních světlech středověkých ztotožnil české rotundy neprávem s karnery a smysl lucerny viděl v tom, že v ní hořelo povytažené věčné světlo předoltářní, které bylo zároveň světlem hřbitovním.⁵⁵ Náзором tím není snad třeba se dnes vážněji ještě zabývat. Původním účelem luceren jistě nebylo, aby sloužily za svítilny.

Proti tomu postřehl Lehner, že u lucernových rotund v Čechách není věže a vykonstruoval dějiny české rotundy tím způsobem, že na Levém Hradci »šťastně zrozená« rotunda se vyvíjela tím způsobem, že k nízké apsidě a vyšší lodi západní byla připojena věž vše přečnívající, při čemž se lucerna vypustila.⁵⁶

Přes to, že nelze přijmouti vývojovou řadu Lehnerovu, mohl by míti něco pravdy do sebe postřeh Lehnerův, že u lucernových rotund není věže, chápeme-li smysl věže *symbolicky*. Stalo-li se z tohoto důvodu v románské době takřka nutným požadavkem, aby kostel měl věž, i když tato vždy nesloužila za zvonici, pak mohla tomuto dobovému příkazu zadost činiti buď lucernová vížka, anebo vlastní věž. Proto by bylo dosti pochopitelné, že u lucernových rotund není zvláštních věží. Avšak Lehnerův postřeh není dosti bezpečný a proto i závěr, na něm spočívající, není dosti spolehlivý, neboť pouze u tří pražských rotund lucernových, nanejvýše pak ještě u znojemské rotundy, měla-li lucernu, nenalézáme zděných věží, ani jejich zbytků. Pro obecný soud tento poměrně malý počet nepostačuje a nadto není vyloučeno, že při zmíněných rotundách stály dřevěné zvonice, jaké byly v době románské i u zděných kostelů v užívání, a jakých se můžeme dohadovati u rotund, které nemají ani luceren, ani věží. U ostatních čtyř lucernových rotund venkovských lze ještě s mnohem menší bezpečností tvrditi, že neměly vlastních věží, neboť u nich nalézáme právě na západní straně rozšiřu-

⁵⁵ A. Essenwein, Über einige Todtenleuchten in Österreich. Mitteilungen der Zentral-Kommission 7 (1862), 319.

jící přístavby, jimž mohla v oběť padnouti stojící tam věž, ať zděná, či dřevěná.

Z toho, že lucerna mohla plniti úkol symbolické věže, nenásleduje však ještě, že byla také zvoničkou, neboť pojem kostelní věže nepřinášel sebou, že musila býti zvonicí. Naopak shledáváme v pramenech, jak se *turris signorum* odlišuje od ostatních věží, jak jsou přistavovány dřevěné zvonice samostatné i jako nástavby na zděných věžích. Dále byla klenba v době románské něčím příliš vzácným, než aby byla ohrožována výkyvy zvonů, zavěšených ve zděné lucerně. U velikých románských staveb centrálních, jako na př. u severoitalských baptisterií, nesloužily zděné lucerny nikdy za zvoničky, nýbrž naopak byly na blízku kostela a baptisteria stavěny zvláštní zvonice. Proto nelze ani u českých luceren, jichž nejbližšími příbuznými po stránce formální přece jen tyto baptisteriové lucerny jsou, bezpečně říci, že byly podle svého určení zvoničkami, třebaže naopak u katalonských rotund takové zvoničky nalézáme. Rozhodně nelze mysliti, že *původním* smyslem luceren bylo, aby sloužily za zvoničky, i když snad někde byly dříve či později tak užity, či spíše zneužity.

Vznik kupolové lucerny a její původní a věcný význam je jasný. Jak bylo svrchu uvedeno při studiu římské architektury, osvětloval římské prostory kupolové otvor v temeni kupole, zvaný *oculus*. Jakousi ochranou proti dešti nad temenním otvorem kupolovým byla menší prolomená vížka, po př. vrcholící malou kupolí, t. zv. lucerna. Nalézáme ji na stavbách alžírských, jmenovitě na baptisteriu v Džemilah z V. století.⁵⁶ Zatím byla v Římě, jak bylo svrchu ukázáno, kupolová stavba obohacena okny, v patě kupole anebo v tamburu prolomenými, která osvětlovala hlavní prostor i při založeném otvoru temenním (Santa Costanza), později pak výhradně (San Vitale), což se stalo příznačným pro stavby byzantské, ale z příkladu ravenského přešlo též do některých památek karolinských, jak patrně na př. ve falcké kapli v Cáchách. Pro západořímské stavby zůstal však typickým temenní otvor, jaký byl na př. na La Daurade v Toulouse.

Po nejstarších příkladech ztrácejí se další dějiny temenní lucerny pro

⁵⁶ Lehner, l. c. 237.

⁵⁷ Lasteysie-Aubert, l. c. 755.

nedostatek památek, až v merovejské době nás prameny poučují o zvláštním druhu věží, které jako »*tours-lanternes*« přешly do literatury. Křížení merovejských basilik vyrůstalo nad oltářem v nástavbu, která u Řehoře z Tours a u Fortunáta je jmenována *turris*, *domus altaris* anebo *domus arae*, nad níž byly svrchní nástavby z prolomených arkád, které u jmenovaných spisovatelů jsou zvány *machina*, *arx*, *turritus apex* anebo *tristega*, poněvadž mívaly až tři patra prolomených arkád nad sebou, jak na př. vidíme na známém starém pohledu na opatství v Centule-Saint-Riquier, uveřejněném u Mabillona, jak u hlavního kostela, tak u rotundy P. Marie. Svrchní tyto nástavby bývaly ze dřeva. Lucernové věže byly dosti rozšířeny, neboť jsou dosvědčeny na basilikách v Clermont, Nantes, Paříži, Tours a Bordeaux.⁵⁸ Bývaly na nich zvony, jako v Centule, ale kromě nich mívaly basiliky ještě jiné věže, na nichž bývaly zvony, kdežto o lucernové věži v Nantes naopak víme, že zvonice nebyla. Zkoumáme-li prameny, nepoučí nás podrobněji o účelu věžových nástaveb. Věc však není té důležitosti, aby bylo nutno podrobněji se jí zabývat, neboť nyní nejde o tyto veliké dřevěné věže-lucerny nad křížením basilik, nýbrž o malé zděné lucerny na temeni rotundových staveb kupolových.

Lucerna nad centrální budovou není doložena žádnou zachovanou památkou z doby merovejské, až teprve z karolinské doby je dokladem t. zv. Cappella della Deposizione u kostela sv. Satyra v Miláně, asi r. 879 za arcibiskupa Ansberta (858—881) založená. (Obr. 43.) Stavba byla však podrobena renesanční úpravě, takže nemůže býti nepochybným dokladem karolinské lucerny, i kdyby snad nynější lucerna renesanční byla pouze přetvořením původního stavu. Ostatní karolinské centrální stavby nemají luceren, než dlužno říci, že původní klenba se jen zřídka zachovala, jako na př. v Cáchách anebo na Marienberku u Würzburgu, kdežto častěji doznala změny, jako v Zadru anebo ve Fuldě a j. Pro nedostatek většího počtu zachovalých památek nelze tudíž bezpečně stanovit způsob, jak vrcholily karolinské stavby centrálně-klenební. Temenní otvor pod novější střechou zachovala karolinská rotunda v Altöt-

⁵⁸ Materiál přináší C. Enlart, l. c. 137 a Cabrol-Leclercq, l. c. II., 573.

⁵⁹ Rivoira, l. c. 216.

⁶⁰ C. Ricci, Romanische Baukunst in Italien, Stuttgart 1925, 20.

tingu z IX. století. (Obr. 29.) Nevíme ovšem, jak byl původně chráněn. Přes to, že průměr otvoru je malý, přichází v úvahu lucerna, která byla později odstraněna, když byla na budovu posazena střecha jiného druhu. V X. století nalézáme, jak již řečeno, lucernu na baptisteriu v Bielle.⁵⁹ Z uvedeného nákresu rotundy sv. Benigna v Dijonu, který uveřejnil Plancher, vysvítá, že hlavní prostor rotundový vrcholil kupolí s kruhovým otvorem temenním, na jehož okraji stála podezdívka. Nad hlavním prostorem byla ve XII. století vyvýšena vysoká věž, avšak znázorněný (na kresbě) temenní otvor s podezdívkou ukazuje dostatečně, že předcházející stavba XI. století vrcholila menší věží, jakousi lucernou, nad temenním otvorem. V Itálii nalézáme uvedenou již lucernu v Almennu San Salvatore (Bergamo) na ochozové rotundě San Tommaso in Limine z XI. století.⁶⁰ Ale tak již přecházíme v dobu, kdy lucerny na románských rotundách i jiných stavbách kupolových byly po různu užity, aniž měly za účel osvětlovati vnitřek, neboť klenba pod nimi byla uzavřena. Vedle skutečných, t. j. osvětlujících luceren, dlužno tudíž rozeznávati lucerny falešné. Nedostatek památek nedovoluje zjistiti, do které doby a kam jest klásti jejich počátek. Takovou falešnou lucernu má na př. už baptisterium v Bielle.

Četněji než zachované památky dosvědčují reliefy a miniatury z doby karolinské a ottonské, že rotunda s lucernou byla v té době známou představou a lucerna prvkem, kterým se západoevropské stavebnictví lišilo od byzantského, zachovávajícího věnec oken v patě kupole anebo v tamburu. Mezi tyto nepřímé doklady o rozšíření lucerny v té době patří i zmíněné vyobrazení lucernové rotundy ve Wolfenbüttelském kodexu. Zvláště ona vyobrazení jsou cennými doklady, kde nástavba centrálního prostoru je dvakrát odstupněna, neboť není tu obavy, že by jednou odstupněná nástavba mohla býti náznakem hlavního prostoru, povýšeného nad ochoz. Z vyobrazení těch ovšem nevyplývá, zda nástavba byla zděná, či dřevěná, než, pokud z literatury víme, byly dřevěné nástavby nad křížením plochostropých basilik, kdežto nad centrálními stavbami známe jen zděné lucerny. Na základě těchto vyobrazení bylo možno zcela obecně dovoditi aspoň tolik, že lucerna na centrální stavbě byla v karolinské a ottonské době známým prvkem, neboť by jako cosi nerosrozumitelného nebyla vyobrazována, i když pro vyobrazené scény před-

pokládáme starší předlohy. Na základě zmíněných vyobrazení nelze však zjistiti, zda tehdejší lucerny osvětlovaly vnitřek, či nikoliv.

Účel temenních luceren na centrálních stavbách není tudíž dosti zřejmý. Původně to byly ochrany osvětlujících otvorů temenních, časem se však staly formálním prvkem bez tohoto věcného určení. Považovati je za zvoničky není dostatečně doloženo. Nejstarší falešnou lucernou na klenbě centrální stavby je lucerna na baptisteriu v Bielle, pochází-li skutečně ještě z X. století, kdežto na rotundě v Dijonu ze začátku XI. století dává zachovaná kresba podle temenního otvoru spíše pomýšleti na osvětlující lucernu, zvláště když bočné prostory dosahují výše hlavního prostoru, který by jinak neměl přímého osvětlení. Existenci luceren v karolinské době nasvědčují sice četné ilustrace, avšak osvětlující jejich povahu možno pouze tušiti, neboť podle své povahy nestavěla by monumentální architektura karolinská, tolik závislá na antických vzorech, lucerny na rotundách jen jako liché atributy formální, bez vlastního věcného účelu, a nemožný by byl takový předpoklad tam, kde hlavní prostor byl se všech stran obklopen až do výše bočnými prostory, jako u sv. Benigna v Dijonu.

Jsou to tedy jen vratké důvody, které naznačují, že rotundové lucerny v karolinské době byly užívány, a že není vyloučeno v té době jejich osvětlující určení, ale přece jen nelze jich nedbat.

Proti tomu shledáváme na románských rotundách českých někdy t. zv. falešné lucerny, které, samy o sobě, jsou pouhým formálním atributem bez věcné nutnosti nebo i bez věcného smyslu. Jednak bývala kupole, aspoň někdy, shora uzavřena, ať již od počátku, či později, takže vnitřek nebyl s temene osvětlen, jednak ani nebylo potřebí utíkat se k tomuto způsobu osvětlení, neboť české rotundy románské neměly ani ochozu, ani ochozové tribuny, a bylo tudíž možno obvodovou zeď kdekoli okny prolomiti, aby byl vnitřek přímo osvětlen, což se také dalo. Předpokládáme-li pak, že lucerny mohly býti užity za zvoničky, ač to doloženo není, nebyly opět nutným přívlastkem, neboť bylo možno stavěti věž-zvonici. Lucerny na českých rotundách románských jeví se tudíž někdy jako formální pleonasmus, jako prvek nesloužící svému vlastnímu účelu.

Lze-li následkem rozšíření lucerny na českých románských rotundách, formálně z mnoha stránek závislých na svatovítské rotundě, se všemi

výhradami nadhoditi domněnku, že svatovítská rotunda jim byla také vzorem lucerny, pak zase není dosti dobře možno se domýšleti, že by na svatovítské rotundě ona lucerna byla věcně bezúčelna a pouze formálním pleonasmem. Karolinská doba byla na tolik věcně založena, jak rozbořem tehdejší architektury bylo poznáno, že užitou v ní lucernu můžeme chápati formálně sice, t. j. jako převzatý prvek stavební, avšak zároveň i věcně, t. j. jako ochranu osvětlujícího otvoru na temeni kupole. Měla-li tudíž svatovítská rotunda lucernu, pak asi nebyla věcně zbytečným prvkem formálním, nýbrž sloužila osvětlení vnitřku. A byla-li taková lucerna nutna, pak to mohlo býti jen proto, poněvadž svatovítská rotunda nebyla prostou rotundou, v jejíž obvodové zdi mohla býti kdekoliv prolomena okna, aby byl jimi osvětlen hlavní prostor, nýbrž rotundou s tak vysokým ochozem, že nebylo možno hlavní prostor osvětliti se stran, nýbrž pouze svrchu, lucernou. Předpokládati u veliké stavby ochoz stejně vysoký s prostorem hlavním, tedy jakýsi stejnolodní prostor centrální, není v karolinské architektuře možno. Lze tedy v rámci možných indicií pomýšleti, že bočný prostor rotundový byl proto tak vysoký, poněvadž nad přízemním ochozem tu v patře obíhala tribuna, dosahující až k výšce kupole, takže pro věnec oken v tamburu anebo v patě kupole nebylo tu ani místa a hlavní prostor bylo nutno osvětliti lucernou, podobně, jako v rotundě sv. Benigna v Dijonu dává tušiti Plancherova kresba.

V zájmu úplnosti bylo na nejisté půdě domysleti i to, co mohlo vyplývati z tak nepatrných náznaků, jako jsou karolinská vyobrazení lucernových rotund a užití podobných luceren, falešných i osvětlovacích, na románských rotundách českých, podle několika prvků závislých na svatovítské rotundě. Na pohled bezvýznamná okolnost, že na 6—8 českých rotundách románských nalézáme lucerny dnes jako věcně bezúčelné formální přívlastky, vzbuzuje domněnku, že také jejich předloha mohla míti lucernu, buď osvětlující, anebo falešnou. Poněvadž však byla dílem dokonalejším než její deriváty a postavena v době celkem věcně založené, lze v rámci možností dohadovati se i toho, že lucerna u ní neměla jen smysl formálního přívlastku, nýbrž ještě vlastní svůj věcný význam, t. j. osvětlovala vnitřek, po př. dokonce že byla nutna pro přímé osvětlení vnitřku, poněvadž stěny přímého osvětlení nedo-

volovaly. Příklad ten u volně stojícího kostela centrálního mohl nastati jen tehdy, jestliže se všech stran přiléhaly ochozy a ochozové tribuny až do výše kupole. To však se svrchu (obr. 94. a 100.) jevílo jako druhý možný způsob rekonstrukce svatovítské rotundy.

Řešení toto není ovšem jednoznačné, neboť nevylučuje možnosti, že případná lucerna svatovítské rotundy byla založena i nad věncem oken umístěným v kupoli anebo v tamburu, anebo že byla také jen t. zv. falešnou lucernou. Ba co více: rozvinutý řetěz indicií nepřipouští ani bezpečného závěru stran existence lucerny na svatovítské rotundě. Proto není tím znehodnocen první způsob rekonstrukční (obr. 93), který i nadále zůstane pravděpodobnějším. Druhá alternativa je sice možností, avšak není dostatečně doložena.

8. Z á v ě r. Tak se svatovítská rotunda na konec i bez tohoto řetězu indicií, nepřipouštějících bezpečný závěr, na základě dřívějších úvah znovu jeví jako první, pokud víme, kamenná a rozhodně první monumentální stavba v Čechách, jejíž složitý půdorys a veliké měřítko dávají předpokládati významné dílo cizích mistrů a řemeslníků, pročež je pravděpodobno, že stála na úrovni jejich umu a souhlasně s dobovými směrnici prostorově tvárnými měla ochoz a ochozovou tribunu, čemuž nasvědčují i různé věcné náznaky. Podle analogických staveb byl hlavní prostor zaklenut kupolí, při čemž nejspíše převyšoval ochozovou tribunu a měl v patě kupole anebo v tamburu věnec oken. (Obr. 93.) Podle možného ohlasu v českém stavitelství románském není sice vyloučeno, že svatovítská rotunda měla i lucernu, při čemž se hlavní prostor mohl výškově rovnati ochozové tribuně (obr. 94.), než pro tuto možnou alternativu není závažných důvodů. Stojíc na hlavním hradě stala se svatovítská rotunda vzorem jiných českých kostelů, které podle ní byly budovány jako rotundy, avšak nikoliv oním tvarem rotundy se čtyřmi apsidami křížově ve směru hlavních os rozloženými, nýbrž zjednodušeným způsobem jako rotundy s jedinou nutnou apsidou, tu zaklenuté, tu s dřevěným stropem, ale vždy ve zredukovaných rozměrech, ke kterým nutilo po stránce formální omezenější nazírání stavitelů a stavebníků a, po stránce věcné, menší dovednost klenouti, anebo nutnost, přikrýti prostor jen dřevěným stropem, nesnášejícím velkého rozpětí. Podle prvních zmenšených zjednodušení svatovítské rotundy vznikaly

druhé, vzdalující se více či méně pravzoru, a staly se tak typem českých kostelů, trvajícím i v době, kdy svatovítské rotundy už nebylo, až asi do poloviny XIII. století.

Příkladné působení svatovítské rotundy zasahovalo z Čech i do sousedních zemí, jako do Saska a do jižního Německa. Zkoumati tuto expansi zavádělo by už příliš daleko.⁶¹ Stačí ohlédnouti se zpět do Čech a na Moravu. Vidíme-li, že za příkladem svatovítské rotundy vzniklo tu v době románské tolik rotund, že přes přirozené ztráty během mnoha staletí zůstalo jich dosud 26 zcela anebo zčásti zachováno a mimo ně máme ještě čtyři rotundy doložené zprávami,⁶² pak opravňuje veliký počet 30 rotund k úsudku, že jde o cosi v Čechách zvláštního, neboť nikde jinde v Evropě nenalezneme v žádné oblasti ani zdaleka tak početného souboru rotund. Už toto množství opravňuje nás české rotundy nazvat *českým kostelem* a tím spíše je takové jméno oprávněno, když nyní bylo poznáno, že jsou prvním dílem domácí české architektury jakožto odvozeniny svatovítské rotundy. Vnitřní a věcné oprávnění tohoto názvu ukáže ještě kapitola příští.

IX.

Smysl a význam Václavovy rotundy svatého Víta.

Překvapující poznatek vyplynul z dosavadního zkoumání. Téměř ještě na začátku historické existence českého národu zbudoval mladý jeho kníže na Pražském hradě velikou čtyřapsidovou rotundu, naprosto překonávající nejen možnosti dané tehdejšímu stavitelství českému, nýbrž daleko převyšující i všechny pozdější románské rotundy v Čechách. Zkoumání posledních kapitol dalo vyrůst budově tak, jak se rekonstrukce jevila pravděpodobnou podle místních nálezů, písemných zpráv a soudobých analogií. Je-li na konec záhodno stručně shrnouti výsledky obšírných studií, pokud zjevují formální význam budovy, pak

⁶¹ O otázce pojednává Guth, ČR. 183.

⁶² Rotundy sv. Klimenta na Levém Hradci, sv. Jana na Vyšehradě, sv. Markéty pod Vyšehradem a sv. Václava na Malé Straně. Viz Guth, ČR. 159.

je naléhavějším ještě požadavkem objasniti její *věcný* význam a smysl. Chceme-li poznati, jaké úmysly vedly knížete Václava k tomu, že na Pražském hradě zbudoval kostel tak velikolepý, jest se ještě jednou vmyslit v jeho dobu.

1. Hlavní hradní kostel, zděný z kamene. Z legend se nám jen nejasně rýsují počátky církve v Čechách. Tolik však víme, že misionáři tu nepůsobili po způsobu iro-škotském přímo a převážně mezi lidem, nýbrž že se všechny misie, jak moravské, tak francké a bavorské, správně odhadující závislost lidu na vřdcích, obracely především ke knížatům a jejich pokřtěním chtěly získati i poddaný lid, který vévody ve víře následoval, především lid hradní, neboť o venkovském lidu v té době nic nevíme; patrně jen nepočetně mimo hrady usídlen, dlouho asi ještě setrval v pohanství. Tak bylo r. 845 působením z Německa pokřtěno 14 knížat, avšak křesťanství se v zemi neujalo. Asi už před r. 880 zasáhla do Čech misie moravsko-slovenská, podřízená církvi západní a s ní i liturgicky shodná, až na odlišný jazyk bohoslužebný. Stalo se to tím, že kníže středního kmene českého Bořivoj přijal na Moravě křesťanství. Následkem toho uvedl moravské kněze do země a postavil kostel tam, kde v něm mohl sám i duchovenstvo, bezpečné v jeho blízkosti, plniti křesťanské závazky kultové, t. j. na svém sídelním hradě. Tak zvidáme o založení kostela sv. Klimenta na Levém Hradci. Brzy potom zbudoval ještě druhý kostel P. Marie, podle legend jako kostel votivní, na hradě Pražském, který, nedávno před tím založen, záhy se stal hradem hlavním. Proto není vyloučeno, že i tu byl postaven kostel pro knížete na novém sídelním hradě, i pro jeho duchovenstvo. O šíření křesťanství mezi jinými, tehdy ještě nesjednocenými kmeny českými, nemáme žádných zpráv. Asi od r. 895 působila v Čechách latinsko-německá misie řezenská. Nejprve se uchytila na vedlejším hradě Budči, ale pak stavěla kostely porůznu, poněvadž vlivem politických poměrů nabyla vřdcího postavení, když moravská misie z téhož důvodu pozbyla dřívějšího významu. Do doby knížete Václava víme o šesti kostelích, ale podle náznaků legend, v té době historických pramenů, bylo jich ještě více. Všechny stály na hradech, neboť jen tam sídlilo pohromadě větší množství lidu a hlavně panující kníže, údělný kníže, anebo člen knížecí rodiny, po př. náčelník hradu, podle jehož

příkladu, a někdy snad i příkazu, se křesťanství šířilo mezi lidem. Kostely na hradech se staly tak prvotní církevní institucí v Čechách. Jestliže tudíž sv. Václav od r. 926 budoval kostel sv. Víta na hradě Pražském, nepodnikal tím po této stránce nic radikálně nového, nýbrž v duchu a v důsledku počátečné instituce církevní budoval tu především *hradní kostel*, t. j. kostel knížeti vlastní, určený potřebě knížete, knížecího rodu, knížecí družiny a hradního lidu. Pojem hradního kostela vybavuje se tak v přední řadě jako smysl svatovítského kostela.

Než na pražském hradě stály tehdy už dva kostely. První z nich, zmíněný kostel P. Marie, založil a vystavěl Bořivoj někdy kolem r. 880 až 890, aby sloužil slovanskému obřadu. Druhý kostel, zasvěcený sv. Jiří, založil k r. 920 Vratislav už jako kostel latinský, ale z legend víme, že teprve za Václava byl kostel dostavěn. Ptáme-li se, proč kníže Václav po krátké lhůtě už v letech 926—9 budoval hned zase nový kostel sv. Víta jako třetí kostel na hradě Pražském, odpovídají legendy prostě, že sv. Václav chtěl postavit kostel právě tak, jako jeho otec také zbudoval kostel. V tom může býti mnoho pravdy, neboť četní panovníci se po obrácení na křesťanskou víru vyznačovali snahou, býti a jeviti se stavebníky kostelů. Avšak z toho by nevysvítalo dosti jasně, proč kníže Václav právě v Praze chtěl postavit kostel, kde na hradě už stály dva kostely, jeden slovanský a druhý latinský. Proč tedy stavěl ještě třetí kostel? Nelze dobře pomýšleti, že by první dva kostely nepostačovaly a bylo zapotřebí třetího. Jestliže první kostel stačil více než třicet let a k r. 920 se dostavoval druhý kostel sv. Jiří, který byl teprve r. 925 biskupem svěcen, pak nebylo již hned potom, snad už r. 926, zapotřebí zakládati třetí kostel, i kdybychom měli na mysli, že za vlády Václavovy pražský hrad vzrůstal a věřících silně přibývalo. Ani mnozíci se počet duchovenstva, přicházejícího hlavně z ciziny, nemohl tak brzy vyžadovati další stavby kostelní. Jest tedy hledati příčinu novostavby jinde.

Na základě tehdejších stavebních možností bylo ukázáno, že první misijní kostely v Čechách byly dřevěné, neboť takový typ kostela stavěli misionáři ve středoevropských oblastech, uskutečnitelný u národů, neznajících zděné stavby. Tvar těchto kostelů není přesně znám. Poněvadž však křesťanské kostely zpravidla byly podélné a protože pravoúhlé jejich založení odpovídá lépe užitému materiálu dřevěnému a snadnější

jeho technice, jest za to míti, že tyto první kostely byly pravoúhlé, spíše podélné. Jako takový můžeme si představovati kostel P. Marie, ač o něm nic přesného neznáme. Nevíme určitě, kdy nastala proměna, a kdy se v Čechách ujala zděná stavba. Jakési náznaky dávaly uvažovati, zda snad kostel sv. Jiří v Praze nebyl již, aspoň z části, zděný, ale neměly tolik váhy, aby bezpečně dokázaly, že již tehdy bylo v Čechách stavěno z kamene. Ostatní kostely, na základě úvah podniknutých v III. a IV. kapitole, jeví se jako dřevěné. Zato byl určitě z kamene zbudován kostel sv. Víta, takže se jeví první zděnou stavbou v Čechách, nehledíme-li k vypravování Kosmovu o hradebních zdech boleslavských, jehož věrohodnost není povýšena nad všechnu pochybnost a tím méně prvenství boleslavského opevnění před Václavovým kostelem. Nebylo zbožnému knížeti snad právě cílem postavit v Praze kostel jako *budovu z kamene*?

Kdyby šlo pouze o to, aby většímu počtu věřících a značnějšímu počtu duchovenstva byl zbudován prostornější kostel, stačilo jej stavěti ze dřeva. Zděný kostel je však jistě jinak motivován než potřebou místa a prostoru a jeho zdůvodnění jest hledati jinde. Na mysl tu přichází zbožné založení a neobyčejné vzdělání Václavovo. Dnešní doba nectí v knížeti Václavovi pouze světce a mučedníka, ani nepotřebuje jeho světský význam zachraňovati poukazem na jeho vladařské schopnosti a politickou prozíravost: více než kdy jindy vyjasnilo se právě v posledních letech, co svému národu zbožný vévoda znamenal *kulturně*. Dnes víme nejen, jak v jeho ušlechtilém srdci došlo ohlasu nejsublimnější dobové hnutí zaníceného, obětavého a asketického křesťanství, které dlužno hodnotiti nejen po stránce náboženské, nýbrž i obecně-kulturní jako projev duchovního života nejpokročilejší evropské úrovně. Dále jasně vidíme, jak shromažďoval i jiné statky duchovního vzdělání a umělecké kultury. Legendy vypravují o jeho znalostech jazykových, ve Vatikáně se chová evangeliář,¹ který podle pozdějšího přípisku patřil a podle rázu ozdob a písma dobře mohl patřiti knížeti sv. Václavu, jenž podle vypravování týchž legend v knihách mnoho čítal. Ve svatovítském pokladě vidíme jedinečnou přílbici,² přisuzovanou sv. Václavu,

¹ Vatic. Reg. cod. 14. Viz Fr. Stejskal, Sv. Václav, jeho život a úcta, Praha 1925, 183.

² Dr. A. Podlaha a Ed. Šittler, Chrámový poklad u sv. Víta v Praze, Praha 1903, tab.

podle tvaru soudobou českému knížeti a importovanou sem z daleké severské ciziny, nehledíme-li k brnění, které nelze tak přesně a bezpečně určit. Nejnověji se velikému knížeti přičítá i ražení první české mince,⁸ dokazující vedle hospodářského rozhledu i smysl pro krásný tvar peníze. Bylo by téměř nepochopitelné, že by kníže takové kulturní úrovně, takového smyslu pro umělecké dílo a zároveň takové zbožnosti, nepřál si postaviti kostel lepší a krásnější předešlých. Kostel jakožto dům Boží měl mu zajisté býti nejdokonalejším dílem, které lidské ruce dovedly a které mohl podniknouti. V knížecích sídlech a biskupských městech západních sousedů byly veliké zděné kostely. Řezno, kam tolikrát poselství vysílal, bylo již z římské doby z valné části zděné, v jiných městech, jako v Augšburku, stavěli nedlouho před tím hradby z kamene, král Jindřich I., Václavův současník a snad i přítel, zdil kostely a možná i hradby, jak Dětmar nás zpravuje. Tuto vyšší stavební kulturu odhodlal se vysoce vzdělaný kníže Václav přinést do Čech v době, kdy jinak v Evropě o významnějších stavbách neslyšíme. Vystavěti nejdokonalejším a imponujícím způsobem na hlavním hradě kostel křesťanského Boha důstojný stalo se asi v přední řadě důvodem, že do Čech nejspíše teprve zásluhou sv. Václava byla přinesena *zděná a umělecky založená stavba*. V tom je další význam svatovítské rotundy, znamenající základní převrat ve stavitelství českém. Poněvadž pak kostel tímto způsobem na hlavním hradě zbudovaný daleko převyšoval dřívější hradní kostely P. Marie a sv. Jiří, stal se také *hlavním kostelem*.

Zvláštní úkaz, že za evropské stavební krise v první polovině X. století bylo právě v Čechách stavěno způsobem umělecky významným, má své historické pozadí. V západofrancké říši, kde se zeslábá královská moc už jen stěží udržovala proti nátlaku panské moci, bylo v druhé polovině IX. století silně pociťovati nápor Normanů, které Ludvík III. sice ještě r. 881 porazil, ale jeho nástupce už musil jen bezmocně přihlížeti, jak se po řekách a po cestách valily do vnitrozemí loupežné zástupy, ničící kláštery, pálící města. Nejzářivější střediska karolinské kultury lehla popelem, a v době útisku a bídy nebylo možno pomýšleti na novostavby, ani po r. 912, kdy Normani, obrácení na víru, zaujali

13 a 14. Viz též článek J. Schránila ve »Svatováclavském Sborníku«.

⁸ G. Skalský, Denár knížete Václava Svatého a počátky českého mincovnictví, Praha

sídla na pobřeží, které kdysi pustošili. Nespořádané poměry se za posledních Karlovců jen ještě horšily, a tak není divu, že Francie nemá z té doby významných stavebních památek, nýbrž že teprve koncem X. století se tu znovu větší měrou staví. Lepší poměry nebyly ani v Itálii, vydané loupeživým vpádům Saracenů, kteří se usídlili r. 827 na Sicilii a odtud po celá desítiletí, i v X. století, podnikali loupežné výpravy po pobřeží a do vnitrozemí, dosahující i Provence a dostupující přes Alpy až k Sv. Havlu. K nepříteli ze západu a k nepříteli z jihu přidružil se nepřítel z východu, Maďaři, kteří koncem IX. století začali činit nájezdy a stali se pravou metlou v I. polovině X. století, kdy vtrhli opětovně do Itálie, ve Švýcarsku přišli až na místa Saracény navštívená, ve Francii dostihli až k místům, zpustošeným Normany, na př. do Burgundska, ale nejvíce plenili Bavorsy, Franky a Sasko, takže Jindřich I. s nimi r. 924 ujednal devítileté příměří, během něhož opevňoval ve svých zemích významnější sídla. Ale i potom vpadali Maďaři do Bavor, Frank a Sas, takže ještě Otto I. musil se jim r. 937 bránit. Ze severu pak byl pocíťován nátlak Slovanů a Dánů. Tak úpěly rozdělené součásti bývalého karolinského imperia, Francie, Německo a Itálie, v první polovině X. století všestranným náporům nepřátel a v hrozně bídě nenalézaly prostředků, aby něco budovaly, anebo aspoň znovu zbudovaly, co bylo nájezdy zničeno. Doba tato se stala jedním z nejchudších období v dějinách architektury a umění. Slyšíme jen o malých stavbách v Cluny, kam se po normanských vpádech utekli hrůzami zdecimovaní a slibem i skutečností zchudlí mniši, aby se duchovně obrodili k novému životu, anebo se dočítáme o Mohuči, kde ještě před maďarskými vpády započala stavba dómu. Až na skrovné snad jiné výjimky, jako stavební činnost v Reichenau a pomalu, jistě s přestávkami, postupující stavbu ve Werdenu, shledáváme jen mlčení až do té doby, kdy na místě Franků důležitějšími a mocnějšími činiteli se stali Sasové a čteme o nevelkých kostelních stavbách Václavova současníka Jindřicha I.¹

V této době bouře a zkázy zůstala klidnou malá země, opevněná horstvy a lesy před cizími vpády, ale více snad ještě chráněná chudobou, z níž se český národ dosud nepovznosl ani ke kulturní úrovni západních

1929. Viz též jeho článek ve »Svatováclavském Sborníku«.

¹ O čemž viz *Frankl*, I. c. 47 násl.

národů, ani k hmotnému bohatství, žádoucnějšímu loupeživým hordám. Aspoň nemáme nejmenší zprávy, že by přival ničících nepřátel, zaplavující Evropu, dostihl tehdy do Čech. Později sice zvídáme, že se Praha stala tržištěm, snad proto, že relativně hospodářsky zesílila právě v tomto období klidu uprostřed všeobecných zmatků, ale před tím nemohla lákati svými statky. Čteme-li v legendách, co duchovenstva sv. Václav přijímal z Francka a Bavor, Švábska a Saska, nelze to po způsobu legend vykládati *jen* jeho přízní vůči duchovním. Ve skutečnosti byli to asi kněží, které *především* vypudily trudné poměry v cizině, novými barbary zdeptané, ale které *současně* lákaly lepší podmínky životní v Čechách za příznivé jim vlády Václavovy, která jim dopřávala vábného útulku. Není nemyslitelno, že s nimi přišli, anebo jejich vlivem na žádost Václavovu z franckého prostředí byli do Čech povoláni stavitelé, mistři i dělníci, kteří zbudovali v Praze velikou rotundu. Snad byli staviteli i někteří z těch duchovních, které Václav přijal; vyloučeno to není, ač jinak nelze účast duchovenstva v umělecké činnosti ani v této době přes míru zveličovati. Tak byl na Pražském hradě postaven hlavní kostel, který překonal vše, co bylo v Čechách vykonáno, a vyrovnal se nádherným kostelům západních knížat.

Umělecké období, do něhož stavba svatovítské rotundy spadá, je konec doby karolinské, a tak se stalo, že karolinští stavitelé přinesli do Čech nejen zděnou stavbu, nýbrž také budovu tak umělou a rozsáhlou, jakou pro krušné poměry nemohli tehdy ani ve svých vlastech budovati.

Bezpečné minimum, které o tvaru vystavěného kostela bylo možno na základě zbytků zjistiti, svědčí o rotundě, rovnající se rozměry monumentálním stavbám karolinským a rozšířené čtyřmi podkovovitými apsidami, podle hlavních os křížově rozdělenými. Základové zbytky svědčí o architektu značné vyspělosti, o staviteli nemalé dovednosti, o pomocnících schopných veliké a přesné stavby. Rozhodně nemohla monumentální čtyřapsidová rotunda býti provedena domácími lidmi, neznalými umělejší zděné stavby, anebo spíše neschopnými dotud zděné stavby vůbec. Jest ji tudíž považovati za import karolinské architektury do Čech, čemuž také nasvědčuje její založení, její míry, některé užité prvky a konečně soudobé poměry politické, církevní i kulturní.

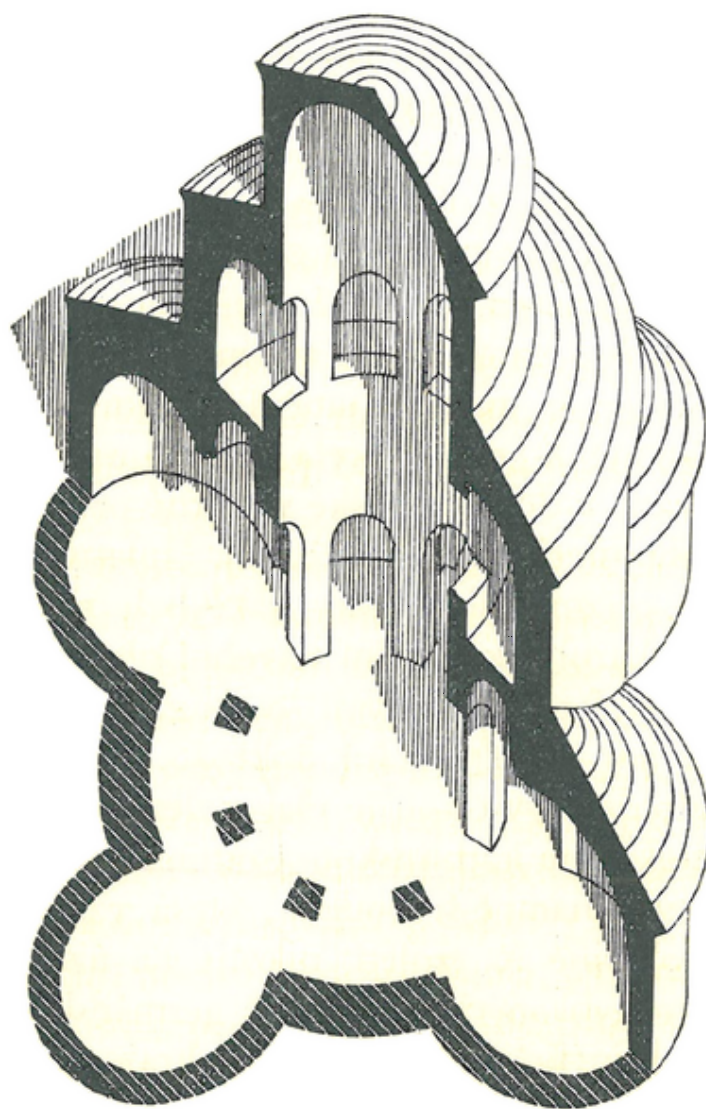
Pro Čechy jest její význam v tom, že tu byla asi první zděnou stavbou.

Rozhodně však byla, a v tom je snad ještě větší její význam, první monumentální architekturou v Čechách, která se stala vzorem českých kostelů, takže na jiných hradech a později též v osadách byly kostely nápadně často budovány jako rotundy, ovšem v menším měřítku a značně zjednodušené, jak to dovedli lidé, povznášející se ke kultuře nedávno importované stavby zděné, a napodobující neuměle vzor, daný hlavním hradním kostelem, v základním založení i v některých podrobnostech.

Evropský význam svatovítské rotundy, i když nehledíme k její sebepravděpodobnější rekonstrukci, která nutně musí zůstatí hypotetickou, spočívá v tom, že za obecné stagnace v první polovině X. století byl jí právě vybudován kostel, který podle rozměrů a umělého založení je pokračováním karolinské architektury IX. století a jejích rozmanitých půdorysných útvarů centrálních, čímž prostředkuje spojení k architektuře ottonské.

Vzhledem k tomu, že z rozsáhlých, umělých a přesných základů vyplývá, že rotundu nemohli stavěti domácí lidé, netřeba se však bojácně zastavovati u věcného nálezu, nýbrž možno jej bez obav domysleti se zřením ke schopnostem a zvyklostem karolinských architektů, kteří se nepochybně stavby účastnili. Východiskem takové rekonstrukce jeví se nutně otázka, jaký byl strop rotundy. Předpokládati dřevěný strop není dobře možné, jednak z důvodů technických vzhledem k velikému průměru rotundy, který by vyžadoval velmi obtížnou konstrukci závěsnou, o jaké v té době nevíme, jednak z důvodů slohových, neboť karolinské stavby rotundové a polygonální, pokud bezpečně známe jejich strop, jsou vesměs zaklenuty. Podle toho dlužno si představití klenbu jako strop pražské rotundy nejen v apsidách, nýbrž i v hlavním prostoru. Avšak obvodové zdi hlavního prostoru nemají té síly, aby mohly nésti kupoli kryjící celý vnitřní prostor. Proto jest si, a to opět po způsobu četných staveb karolinských, uspořádání vnitřního prostoru představití tak, že uvnitř obvodových zdí, jichž stopa byla nalezena, okruh pilířů a arkád, stojící na místech pozdějšími stavbami úplně porušených, nesl tambur a na něm kupoli. Kolem tohoto vnitřního a hlavního prostoru obíhal pak nižší ochoz, uzavřený obvodovými zdmi, jichž zbytky byly nalezeny. Nad ochozem, spojeným s hlavním prostorem arkádami, byla

pravděpodobně ještě tribuna, stejným způsobem do hlavního prostoru otevřená. Dohad tento nejlépe odpovídá nejen skrovným zbytkům poměrně silné obvodové zdi, nýbrž i způsobům karolinských staveb centrálních, majících vesměs tribuny, zvláště tam, kde šlo o kostely knížecí.

Obr. 101. Rotunda sv. Víta. Vnitřek a vnějšek.

Podle analogie jiných staveb karolinských jest se domnívati, že hlavní prostor byl vyvýšen nad ochoz, po př. i ochozovou tribunu, a osvětlen okny, umístěnými dokola v patě kupole anebo v tamburu. (Obr. 101.) Možné je, že na kupoli stála i lucerna, podle četných vyobrazení v karolinské době rozšířená, kterou ze svatovítské rotundy prostředkovaně i s jinými prvky převzaly pozdější románské rotundy české, než náznaky

toho jsou příliš neurčité, než aby takový dohad mohl býti pozitivně hájen. Jest tedy zůstatí při prvním způsobu rekonstrukce.

Touto rekonstrukcí je pražská rotunda přirozeně včleněna jako spojovací článek do jinak známého architektonického vývoje. Ode dávna bylo nápadno, že karolinské typy ochozových a tribunových rotund a polygonů po pomlčce první poloviny X. století najednou se zase objevují ve stavbách druhé poloviny X. a první poloviny XI. století, tedy v ottonském období. Nelze si dobře představit, že by stavitelské umění v první polovině X. století, z níž takřka dokladů dosud nemáme, úplně zašlo, a ottonské umění potom začalo zcela od začátků zase vynalézati centrální konstrukci klenební, při čemž se už památkami druhé poloviny X. století zase přiblížilo karolinským typům a motivům. Přirozenějším náhledem zajisté bude, že stavební umění karolinské za neblahých poměrů v první polovině X. století zcela nezašlo a proto také nemusilo býti znovu vynalézáno v době ottonské v tvárné příbuznosti, dosahující v některých podrobnostech téměř totožnosti. Uplatnilo se však jen tam, kde to dovolovaly příznivější poměry, jaké byly shledány v Čechách. Není vyloučeno, že karolinské umění stavební přetrvalo smutné období první poloviny X. století také jinými stavbami i v jiných zemích, ale prozatím nemáme ani památek, ani dokladů. Pravděpodobně rekonstruovanou rotundu svatovítskou je však nalezen stejnorodý spojovací článek mezi architekturou karolinskou a ottonskou, a současně je shledána umělecky nejvýznamnější budova, která vznikla na evropském západě v první polovině X. století, nikoliv na území starších kultur anebo v oblasti zkultivovaných již národů germánských, tehdy novými barbary zaplavených, nýbrž ve slovanském okrajovém státě západnické kultury, kde na chvíli útulek našla ohrožená vzdělanost, a kam prozíravý kníže rád přijímal stavitele a řemeslníky, zlými poměry z pokročilejších oblastí vyštvané, pakli je sám nevolal, aby mu na hlavním hradě postavili nebývalý v Čechách chrám.

Reakce, která přivodila zavraždění Václavovo, vypudila také mnoho duchovních, ze sousedních zemí do Čech příšlých, a s nimi patrně také odešli ti, kteří svatovítskou rotundu postavili, takže v Čechách nenalézáme už dalších památek stejné úrovně umělecké. Rotundu svatovítskou však zůstavili cizí stavitelé tak dalece dostavěnou, že mohla býti po-

svěcena, což se stalo 22. září r. 930, jak bylo v V. kapitole ukázáno.

2. *Rotunda knížecího sídla.* Jestliže dosavadní zkoumání ukázalo, proč asi na Pražském hradě vznikl zděný, umělecky založený a proto také hlavní kostel, byla dosud málo objasněna otázka, proč tato budova byla založena jako rotunda. Centrální založení kostela je jistě zvláštním úkazem. Vždyť zpravidla byly ve všem křesťanském světě kostely stavěny jako pravoúhlé a podélné, takže se centrální stavby kultové vždy jeví jako výjimky. Také v Čechách byly předcházející kostely pravděpodobně pravoúhlé, což nejspíše odpovídá povaze dřevěných kostelů, jaké tu s počátku většinou, ne-li výlučně, byly stavěny. Proč je tedy svatovítský kostel najednou budován jako rotunda?

V předcházejících dobách bývalo centrální založení kostelů motivo-
váno hlavně třemi účely, jak vysvitlo při morfologickém rozboru, podniknutém v VII. kapitole. Všechna tato určení jsou pokračováním oněch určení, která centrální stavby měly v antice. V souvislosti s antickými stavbami pohřebištními byly centrální budovy v době křesťanské rovněž *stavbami sepulkrálními*, k čemuž nutno přidružití také jejich povahu *memoriální* následkem toho, že stály na místech památných a posvátných, anebo že obsahovaly hroby světců. Lázeňské určení antických centrálních staveb bylo v křesťanské době vystřídáno povahou *baptisteriálních budov*, obsahujících nádrže, a proto nalézáme v křesťanské době rotundy a polygony jako baptisteria. Za třetí konečně shledáváme v antice rotundy a polygony jako stavby chrámové a toho pokračováním jsou už od IV. století tytéž útvary jako *sakrální a kultové stavby křesťanské*. Otázkou je tedy, zda svatovítský kostel byl založen jako rotunda proto, že byl baptisteriem, či proto, že byl memoriální anebo hrobní stavbou, anebo konečně proto, že byl stavbou kultovou?

U pražského kostela svatovítského nepřichází vůbec v úvahu, že byl kruhově postaven jako baptisterium. Jistě, že bylo v kostele křtěno, anebo spíše bylo při kostele baptisterium, kde se křtilo, což je přirozeným důsledkem toho, že svatovítský kostel byl farním a biskupským, jak bude níže ukázáno. Avšak kostel sám, t. j. hlavní jeho budova, nikdy nebyl baptisteriem. Žádná zpráva jej za něco takového nepovažuje. Dále bylo v kostele pochováváno, což vylučuje povahu baptisteria, v němž ve středověku byly pohřby zakázány.

Svatovítská rotunda nebyla také stavbou memoriální anebo hrobní. Věc bude podrobněji prozkoumána níže, kde bude také ukázáno, jak a pokud lze podružně a sekundárně svatovítský kostel chápati jako hrobní a hřbitovní, po případě do jisté míry i jako memoriální. Ale vlastně svatovítský kostel takovým také nebyl.

Nebyl-li svatovítský kostel v podstatě ani baptisteriem, ani hrobní stavbou, zbývá už jen třetí možnost: *svatovítský kostel byl rotundou jako stavba kultová a sakrální*, nebo, jinými slovy, sv. Václav chtěl především stavěti *kultový* kostel a jako typ *sakrální* stavby volil rotundu. Pouze tento názor dokonale odpovídá nejen pramenům, které prostě udávají, že sv. Václav chtěl stavěti *kostel*, nýbrž také historické skutečnosti, že svatovítská rotunda *vždy a v první řadě* byla *kultovou stavbou*, z čehož pocházela všechna další určení a druhotné vlastnosti, o nichž bude ještě řeč. Důvod centrálního půdorysu zjeví tudíž zkoumání, proč byly také jiné kultové kostely na začátku středověku zakládány na způsob rotund anebo polygonů.

Centrální stavby kultové byly na východě častější než na západě. Shledáváme tam oktogony kultového určení již v době Konstantinově a později ještě často. Na západě, v jehož kulturní oblasti svatovítská rotunda vznikla, jsou nejstarší rotundy a polygony určení baptisteriálního anebo memoriálně-sepulkrálního, pouze římský kostel Santo Stefano Rotondo na Celiu je tu jako rotunda výjimkou, není to však budova původně stavěná jako kostel, nýbrž profánní budova antická asi z let 65—68, která byla přestavována za Valenta (364—378) a Graciána (367—383) a po požáru r. 410 ke křesťanským účelům kultovým jako kostel upravena za papeže Simplicia (468—483).⁵ Pokud víme, je to nejstarší kultová stavba centrálního založení na západě, nepřihlížíme-li k nejasnému původnímu určení centrálně založených staveb milánských anebo zvláště t. zv. mausolea Gally Placidie v Ravenně. Také nejstarší ravenké stavby centrální jsou baptisteriální anebo sepulkrální povahy, až na uvedenou možnou výjimku. Dokonale ztělesňuje myšlenku centrální

⁵ G. T. Rivoira, *Le origini della architettura lombarda*, 10.

⁶ G. Rodenwaldt, *Neue Ausgrabungen*. (Deutschum und Ausland, Heft 23/24), Münster i. W. F. v. Oppeln-Bronikowski, *Archäologische Entdeckungen*. Berlin 1931, 132. C. Schuchhardt, *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte*. Wildpark-Potsdam 1931,

stavby kultového kostela složitý oktogon San Vitale v druhé čtvrtině VI. století. V následující době merovejské nalézáme sice na západě centrální stavby baptisteriální, jako na př. Riez, ale nikoliv sepulkrální, a také by nebylo možno uvést podobnou stavbu kultovou, nehledíme-li k rotundě na Marienberku u Würzburgu, o níž však nelze s jistotou tvrdit, že vznikla skutečně kolem r. 706. Bylo již ukázáno, že původ této kostelní rotundy dlužno spíše klásti až do doby karolinské.

Ani v karolinské době neobjevují se hned centrálně založené kostely kultové, ba jsou zprvu čímsi nezvyklým. Jen tak si vysvětlíme podivnou zprávu kronikářovu, který jako zvláštnost vyzdvihuje centrální založení kostela v Germigny-des-Prés, přirovnávaje jej k cášské kapli. Neobvyklé centrální založení bylo mu *tertium comparationis*, ač jinak jsou stavby různé. V nejstarších falcích není centrálních staveb kultových. Vykopávkami posledních let byl přesněji než dosud zjištěn stav největší císařské falce v Ingelheimu na Rýně,⁶ kterou Karel Veliký zbudoval na místě menší královské vily s přilehlým hospodářským dvorem velikých rozměrů. Neopevňená falc obsahovala jako kostel podélnou basiliku, kterou románsky obnovil Bedřich Barbarossa.

Jinak se však věc má v Cáchách. Při císařské falci stál původně kostel, v němž Pippin r. 765 a Karel r. 768 slavili vánoce.⁷ Podle vykopávek z r. 1886 byl tento kostel ztotožněn s nalezeným kostelem pravoúhlým a podélným.⁸ Na místě staré falce zbudoval však Karel Veliký novou falc, kterou dostavěl asi před r. 786, neboť od té doby tu nápadně často sídlil.⁹ V souvislosti s touto novostavbou začal v posledním desítiletí VIII. století, nejpozději r. 796, budovati nový kostel, celým založením navazující na San Vitale v Ravenně, jak bylo svrchu ukázáno, tedy oktogon s ochozem a ochozovou tribunou. Pod vlivem jedinečného polygonu ravenského došlo tedy k tomu, že na rozdíl od běžného typu podélných kostelů byl kostel Karlovy falce v Cáchách založen jako pravidelný polygon.

Tento centrální kostel císařské falce byl podle svého určení kostelem

185 násl.

⁷ Viz *Clemen*, I. c. 8.

⁸ *Faymonville*, *Der Dom zu Aachen*, 3.

⁹ *Tamtéž*, 5.

kultovým. Vysvětluje to ze slov, jimiž letopisci, na př. Einhard, motivují stavbu.¹⁰ Kostel nebyl martyriem anebo memoriální stavbou, jak mnil Strzygowski,¹¹ neboť měl dva oltáře a dva patrony, Spasitele a P. Marii, jichž významné nějaké památky tu nebyly, kdežto martyrium by bylo zasvěceno některému významnému světcovi, jehož ostatky obsahovalo. Ostatky, jimiž motivoval Strzygowski povahu martyria, nejsou tu před XI. stoletím doloženy.¹² Lze tedy říci, že falcká kaple byla v podstatě kultovým kostelem, právě tak jako formální její vzor, San Vitale.

Než přece jen jsou některé rozdíly v určení obou kostelů. San Vitale byl na rozkaz arcibiskupa Ecclesia (521—534) postaven Julianem Argentariem na místě dřívějšího kostelíku, obsahujícího hrob téhož světce, a posvěcen arcibiskupem Maximianem r. 547. Císař Justinian a císařovna Theodora přispěli sice vydatně na stavbu, ale kostel nebyl stavěn ani císařem jako kostel císařské residence, ani arcibiskupem jako kostel metropolitní anebo residenční, nýbrž byl to veřejný kostel kultový. Ochozová tribuna měla asi povahu gynaecaea čili matronea. Kostelu byl předložen narthex, nikoliv v ose, nýbrž šikmo, aby tvořil jednak vchod hlavní osou do kostela Ecclesiova, jednak vstup k oltáři sv. Vitala, ležícímu excentricky v třetí exedře po straně epištolní na místě oltáře původního kostelíku téhož jména. Z tohoto umístění světcova hrobu je patrné, že hlavní myšlenkou kostela San Vitale nebylo martyrium, nýbrž kultový kostel. Po stranách narthexu vedly točité schody na ochozovou tribunu. Před narthexem, předchůdcem to karolinských budov západních, leželo atrium.¹³

Poněkud jiný byl účel oktogonu v Cáchách. Stavebníkem byl tu sám

¹⁰ . . . ca basilica, quam ipse propter amorem Dei et domini nostri Jesu Christi, et ob honorem sanctae et aeternae Virginis, genitricis eius, proprio sumptu in eodem vico construxit. Vita Karoli, c. 31. MG. Ss. II., 459. Podobně *Regino*: basilica Salvatoris et sanctae Dei genitricis Mariae. Reginonis Chronicon, MG. Ss. I., 566.

¹¹ Der Dom zu Aachen und seine Entstellung, 37. Dávno odbytou myšlenku stále ještě opakuje *L. Bréhier*, L'Art en France dès invasions barbares à l'époque romane, Paris 1930, 126.

¹² *Clemen*, Romanische Wandmalerei, 688.

¹³ *C. Ricci*, Guida die Ravenna, Bologna (VI edizione), 75.

¹⁴ *Faymonville*, l. c. 30.

¹⁵ Clerici vero cuncti ita parati ad antelucana veniebant officia, ut vel in aecclesia, vel in porticu, quae tunc curticula dicebatur, imperatorem . . . expectarent. *Monachi*

císař, jak vysvítá z právě uvedeného svědectví Einhardova. Centrálnímu kostelu byla také předložena západní budova, avšak ležela v hlavní ose, poněvadž nebylo zvláštní příčiny pro nepravidelnou polohu jako v Ravenně. V cášském oktogonu nebyl žádný významný hrob světcův, pročež ani sekundárně nepřicházel v úvahu jako martyrion. Po straně západní budovy vedly také točité schody do patra a před ní rovněž leželo atrium. Ale smysl těchto součástí byl už jiný. Jestliže v Ravenně je možné, že místnost v prvním patře narthexu sloužila za dvorní oratoř, pak v Cáchách měla od prvopočátku toto určení. Na severní straně vybíhala odtud, jak zbytky dosvědčují, úzká a valeně klenutá chodba, která zřejmě vedla do Karlova paláce, takže císař mohl ze svého obydlí do kostela dospěti přímo chodbou ve výši patra vedoucí na oratoř,¹⁴ anebo mohl sejít do atria a odtud po postranních schodech atria vystoupiti na oratoř.¹⁵ O této přímé chodbě máme ještě více zpráv. Víme na př., že r. 813 v den Nanebevstoupení P. spadla,¹⁶ načež byla nahrazena dřevěnou konstrukcí, která se zase zřítila na Zelený čtvrtek r. 817 právě v tom okamžiku, když císař s průvodem se vracel z kostela.¹⁷ Z líčení události opět vysvítá, že chodba vedla ve výši patra do kostela, a že tudíž kostel měl ráz palácové kaple, spojené přímo s panovníkovým sídlem. V oratoři západní budovy, kam ona chodba ústila, bylo místo vyhrazené císaři a dvoru, a také připojující se ochozová tribuna byla určena dvorské společnosti, jak vysvítá ze zmínky o perských vyslancích, kteří tam vystoupili.¹⁸ Podle toho by se zdálo, že cášský oktagon byl palácovou anebo dvorskou kaplí, než císaři byla vyhrazena jen oratoř a dvoru ochozová tribuna. Naopak zase nebyl kostel výhradně palácovou kaplí, neboť

Sangallensis, Gesta Karoli, I., 31; MG. Ss. II., 745.

¹⁴ Porticus, quam inter basilicam et regiam operosa molle construxerat, die ascensionis Domini subita ruina usque ad fundamenta conlapsa. *Einhardi*, Vita Karoli, c. 32. MG. Ss. II., 460.

¹⁵ Feria quinta qua coena Domini celebratur, cum imperator ab ecclesia, peracto sacro officio, remearet, lignea porticus per quam incedebat, cum et fragili materia esset aedificata, et tunc iam marcida et putrefacta, quae contignationem et tabulatum sustinebant, transtra pondus aliquod ferre non possent, incedentem desuper imperatorem subita ruina cum viginti et eo amplius hominibus qui una ibant ad terram usque deposuit. *Einhardi Annales* a. 817. MG. Ss. I., 204.

¹⁶ Ascendentesque in solarium quod ambit aedem basilicae, et inde despectantes celerum vel exercitum . . . *Monachi Sangallensis*, Gesta Karoli II., 8. MG. Ss. II., 751.

oktogon nestál v paláci, nýbrž »in vico«, jak Einhard praví, tedy v osadě. Proto shledáváme v atriu veřejné průvody a chudé,¹⁹ v přízemí kostela spatřili perští vyslanci s tribuny duchovenstvo a vojsko, a konečně není vyloučeno, že spojující chodba vedla i do přilehlého domu knězova, o němž se Einhard zmiňuje. Nikdy se také falcká kaple nestala biskupským kostelem, až teprve za našich dnů. Také nebyla hrobním kostelem, jak bude ještě ukázáno níže. V kostele byl sice pochován Karel Veliký s manželkou,²⁰ a později bylo též pochováváno v atriu, ale vlastní palácový hřbitov byl původně jinde.²¹ Byla tudíž falcká kaple v podstatě kultovým kostelem, spojeným s císařovým sídlem, ale zároveň kostelem veřejným a stojícím v obci.

Příklad, daný falckou kaplí v Cáchách, nalezl následování. Zatím co před tím v oblasti rodící se kultury středověké nenalézáme žádnou kultovou stavbu rotundovou nebo polygonovou, vyrůstá jedna za druhou z půdy, sotvaže Karel Veliký dal v Cáchách příklad oktogonem. Příznačné je, že první takové kostely stavěli panovníci ve svých sídlech čili falcích. Tak vznikly začátkem IX. století kopie cášské kaple v Nymwegách a Diedenhofenu a kolem r. 877 postavil Karel Lysý podobnou kapli, zasvěcenou rovněž P. Marii, v Compiègne. Povaha těchto centrálních kostelů vysvětluje už podle místa jejich založení: byly to kultové kaple císařských sídel čili falcí právě tak, jako kaple v Cáchách.

Nový typ kultového kostela začal se však také jinde ujímati. Začátkem IX. století postavil biskup Donát kostel v Zadru vlivem franckým jako ochozovou a tribunovou rotundu, a ve Francii postavil, podle kronikáře prý na způsob falcké kaple, biskup Theodulf z Orléansu křížově-čtverečný kostel v Germigny-des-Prés, a vysvětil jej kolem r. 806. Oba kostely byly tudíž postaveny biskupy, tedy panstvem ve smyslu doby karolinské, a nasnadě je domněnka, že byly, podobně jako falcké kaple, kaplemi při panském, zde biskupském sídle. Nebyly kostely katedrálami ani vlastními kaplemi palácovými. Praví-li Konstantin Porfyrogenetus, že horní patro zadarské rotundy bylo kostelem katechumenů,

¹⁹ *Pauperes pannosi iucundissime dealbati Kirieleyson Hludowico beato per latissimam curtem et curtículas Aquarumgrani, quas Latini usitatus porticum nomine vocant, usque ad coelos voces efferent. Monachi Sangallensis, Gesta Karoli II., 21. MG. Ss. II., 763.*

²⁰ . . . *venientes ad Aquisgrani palatii invenimus ibi ecclesiam destructam, quam genitor noster et mater in eleemosynam illorum construi fecerunt, ut ibi cimiterium esset*

neodporuje to dohadu, neboť právě při biskupských sídlech bylo udíleno vyučování.

Další rotundu, tentokrát druhého typu, t. j. bezochozovou a výklenkovou, shledáváme v Altöttingu, kde rovněž byla *curtis regia*, a kde Ludvík Němec v letech 832—837 opětovně přebýval. Patrně jde opět o kultový kostel při panském sídle, tedy o falckou kapli, což bylo asi též v Ludwigstadtu, kde však nelze bezpečně určití stáří raně-románské výklenkové rotundy z lomového kamene.

Dosavadní polygony anebo rotundy stály buď při knížecích residencích karolinských, které nazýváme falcemi a které nebyly vždy opevněny, anebo předpokládáme takové centrální budovy u biskupských residencí. Dosud neznáme žádné rotundy, která stála na hradě ve vlastním slova smyslu, t. j. na opevněném panském sídle. První takovou rotundou je kostel na Marienberku u Würzburgu, který je sice kladen na začátek VIII. století, avšak okolnost, že byl kostel, zprvu určený za biskupský, hned z počátku nahrazen jiným, a to dřevěným kostelem biskupským dole ve Würzburgu, vzbuzuje pochybnost, zda původní kostel na Marienberku byl již zděn. Jinak by biskup stěží zaměňoval zděný kostel za dřevěný, ač různé důvody k tomu mohly vésti, aby biskupský kostel byl založen ve Würzburgu, jako na př. hrob věrozvěstů. Podobnost s rotundou altöttingskou svědčí spíše pro vznik v IX. století. Shledáváme tudíž na Marienberku u Würzburgu první příklad striktně hradní rotundy, ale vlastním motivem centrálního založení zůstává asi totéž, co bylo dříve důvodem rotund a polygonů: byl to kultový kostel při panském sídle. Poněvadž však panské sídlo zde bylo na kopci a v opevněném hradě, stála na hradě také rotunda.

Jako motivaci kruhového založení *svatovítského kostela* nechtěl bych v přední řadě uváděti povahu hradní rotundy, neboť, s výjimkou würzberského Marienberku, neznáme před tím striktně hradních rotund, a kultové rotundy a polygony se především jeví jako kostely při panských sídlech, ať už jsou to císařské falce či biskupské residence. Svato-

mortuorum . . . Listina Ludvíka II. ze dne 17. října 870 pro Prüm. Viz *Schlösser*, *Schriftquellen zur Geschichte der karolingischen Kunst*, č. 129, 34.

²¹ . . . ad coemeterium Aquensis palatii, quod in monte, qui eidem vico ab orientali parte imminet, situm est. *Einhardi*, *Translatio ss. Marcellini et Petri*, IV., 5. MG. Ss. XV., 257.

vítký kostel byl asi proto založen jako rotunda, poněvadž kníže Václav chtěl mít při svém paláci kostel, který by byl právě tak založen, jako kultové kostely karolinských panských sídel. Poněvadž u nás knížecí sídlo bylo na hradě, byla na hradě také založena rotunda jakožto kultový kostel při knížecím paláci.²² Podle všeho byla jednou z prvních rotund, které shledáváme na hradech v době, kdy o obecném typu striktně hradních rotund nelze ještě mluvit.

Podle toho by měla i pražská hradní rotunda na způsob karolinských kostelů palácových státi na blízku knížecího paláce a současně býti veřejným kostelem. Stanoviti, že tomu skutečně tak bylo, není snadné, poněvadž nebyla dosud *přesně* zjištěna poloha knížecího paláce v X. století, avšak díky vykopávkám, které byly v poslední době podniknuty, mohl K. Guth vyvolati obraz hradu v X. století,²³ a tak je nyní možno uvědomiti si význam a polohu svatovítské rotundy v jejím nejbližším prostředí.

Pražský hrad sahal v X. století na západě asi až tam, kde dnes křídlo hradní budovy dělí druhé nádvoří od třetího. V jihozápadním rohu byla hlavní *západní* brána. Na východní straně, jak se právem domnívá Guth, končil hrad hned za dnešním svatojirským klášterem, kde svah začíná prudce klesati. Zde byla druhá *východní* a zadní brána hradní. Důležitým nálezem je rokle, kterou se podařilo zjistiti pod románskou chodbou a kostelíkem na třetím nádvoří, o níž už byla zmínka v předešlé kapitole při úvahách o západním vchodu do svatovítské rotundy. Roklí tou je celé hradiště rozděleno na dvě části, jichž ráz se podařilo poznati. Západní část obsahovala hlavně hospodářské budovy, později též biskupství, kdežto východní část byla vnitřním hradem. Stál tam, na blízku dnešního Vladislavského sálu, knížecí palác. Severně od paláce, na místě dnešního chóru svatovítského anebo poněkud východněji, t. j. na místě dnešního svatojirského náměstí, bylo místo, kde byl nastolován kníže. Na východní straně tohoto prostoru stál kostel sv. Jiří, na západní straně, nad samou roklí, kostel sv. Víta.

²² Původ kruhového založení českých rotund viděl již V. Birnbaum v tom, že prvě kostely byly u nás stavěny na hradech jakožto knížecích sídlech a obdržely podobu rotund, poněvadž také na západě byla pro takovéto dvorské kaple podoba centrální velmi oblíbená (viz především ONR., 167). Na rozdíl od toho jde zde pouze o původ svato-

Z tohoto náznaku situačního vysvítá, že oba kostely byly zbudovány ve vnitřním hradě a zároveň je již patrné, proč asi byly stavěny na jeho obvodu. Střed vnitřního hradu byl patrně volným prostranstvím a shromaždištěm, jak ukazují intronisace tam konané, a po stranách tohoto prostranství stály pak jmenované kostely, dotýkající se téměř valového opevnění, po př. rokle.

Zároveň vysvítá, že původní vchod do svatovítské rotundy bylo by nejpřirozeněji klásti na jihozápadní stranu mezi dvě apsidy, vzhledem k poloze knížecího paláce a orientaci kostela. Jestliže západní budova, situačně jen v nejasných obrysech poznaná, svědčila spíše pro vstup podle západní osy, jest předpokládati, že zmíněná rokle nebyla na úkor vstupu ze západní strany ani za prvního stavu rotundy, kdy západní apside k samotné rokli nesahala (jak patrné z nálezů zdiva západní budovy, sahajícího dále než apside), ani za druhého stavu, kdy za postavenou západní budovou rokle už mohla býti aspoň částečně zasypána.

Povaha svatovítské rotundy jakožto kostela při knížecím sídle vysvítá už z toho, že ležela ve vnitřním hradě, nedaleko knížecího paláce. Karolinské palácové polygony, jak již řečeno, nebyly striktně palácovými kaplemi, neboť nebyly součástí paláce, nýbrž stály, jako v Cáchách, mimo palác *in vico*, jak o cášském kostele praví Einhard, a byly s palácem spojeny chodbou. Podobně také svatovítská rotunda stála právě směrem k oné části hradu, která nebyla vlastním vnitřním hradem. Povaze svatovítské rotundy jakožto kostela knížecího sídla není tedy na úkor, že nestála v samotném paláci, ba naopak, právě neveliká vzdálenost od knížecího sídla současně s kruhovým založením potvrzuje její povahu, která nadto došla výrazu tím, že panovníku a jeho dvoru bylo v kostele vyhrazeno zvláštní místo. Jen v tomto omezeném smyslu lze svatovítskou rotundu nazvat palácovou kaplí, neboť jinak byla veřejným kostelem a nikoliv výhradně dvorskou oratoří. Povahu její snad nejlépe vyjadřuje název kostela při knížecím sídle.

Takové povaze také není na úkor, že blízko paláce stály kostely P.

vítské rotundy, neboť ostatní české rotundy jsou tu chápány, jak bylo v předešlé kapitole vyloženo, jako zjednodušené její odvozeniny.

²³ K. Guth, Počátky Prahy. »Sborník Novotného«, 56 násl. Týž, Die Prager Burg. Prager Rundschau I. (1931), 217 násl. Týž, Hrad Pražský. Pam. arch. 37 (1931), 23.

Marie a sv. Jiří. Nemáme žádného důvodu domnívati se, že tyto kostely, postavené dříve než kostel svatovítský, byly založeny jako rotundy anebo jako nezvyklé v Čechách polygony. Jestliže tudíž byly spíše pravoúhlé a podélné, jako zpravidla ostatní kostely, nebyla jejich půdorysnou dispozicí vyjádřena myšlenka kostela při knížecím paláci, jako svatovítskou rotundou.

První dva kostely neměly pravděpodobně bližšího místního vztahu k paláci, než svatovítská rotunda. Určitě se to ovšem nedá stanovit, poněvadž neznáme přesně ani polohy kostelů, ani polohy paláce, avšak přibližně lze přece jen jejich polohu naznačiti.

Knížecí palác byl, jak již řečeno, na blízku dnešního vladislavského sálu, avšak nesahal asi tak daleko na západ, neboť víme, že románský palác byl r. 1252 rozšířen novým křídlem na západní straně. Předpokládáme-li, že vlastní palácová budova do té doby zachovala polohu původního paláce, svědčí přistavěné západní křídlo o tom, že na té straně původní palác tak daleko nesahal. Také na východní straně neznáme dosah paláce v X. století, ale pravděpodobně byl také menší, než rozsah velikého paláce románského. Lze jej tudíž jen přibližně klásti na jih od dnešního svatovítského chóru. Přesná poloha a přesný rozsah knížecího paláce v době Václavově je tou největší neznámou, již nyní nutno operovati.

Polohu kostela svatojirského možno poněkud přesněji určit. Stál někde na místě dnešního kostela, avšak neměl ani jeho délky, ani jeho šířky. Novostavby románských kostelů zachovávaly podle možnosti původní polohu kněžiště. Proto jest se nejspíše dohadovati toho, že původní kostel sv. Jiří ležel asi na místě dnešního presbytáře svatojirského kostela a původně sotva sahal na západ dále, než tento presbytář. Byla-li ve III. kapitole vyslovena domněnka, že některá z románských kaplí, připínajících se na jižní straně k dnešnímu kostelu sv. Jiří, zachovává *myšlenku* původní apsidy anebo kaple, která vzhledem k přenesení sv. Ludmily byla kdysi přistavěna k původnímu kostelu sv. Jiří, pak jest tuto *původní* kapli sv. Ludmily klásti na jih svatojirského presbytáře

Viz též příslušný článek ve »Svatováclavském sborníku«.

²⁴ Ipse autem Cosmas episcopus cum clero et magnifica processione suscipiens eum in porta civitatis ante templum sancte Marie deducit ad solium. *Bretholz*, I. c. 157.

na místo dnešní kaple sv. Ludmily, třebaže původně neměla tak velikého rozsahu. Důvody toho jsou patrné nyní, kdy zkoumáním podniknutým v kapitolách V. a VI. vysvitlo, jak stále na témž místě se po staletí nacházelo a dodnes nalézá tělo sv. Václava, měníc jen výškově polohu. Podobný úkaz lze pozorovati také u mnoha jiných pohřbů svatých. Jest se tudíž domnívati, že ani tělo sv. Ludmily během staletí podstatně nezměnilo svou polohu na jižní straně svatojirského kněžiště. R. 1142 šlo pouze o rekondici vyzdviženého těla, jak bylo svrchu ve IV. kapitole ukázáno. Tam, kde byla původně pohřbena sv. Ludmila, vyrostla, patrně na místě původní zvláštní apsidy anebo kaple, ale vzhledem k rozšířenému kněžišti poněkud jižněji, také kaple románská, větší kaple původní, a na jejích základech nynější povýšenější kaple gotická. V souhrnu indicií je právě situace dnešní kaple sv. Ludmily také náznakem, že k ní severně přiléhal kostel sv. Jiří. Nedaleko za kostelem musilo ležeti východní valové opevnění hradištní. Pak nemůže býti pochybnosti, že svatovítská rotunda byla i situačně přece jen v užším vztahu ke knížecímu paláci, než původní svatojirský kostel, který nesahal na západ tak daleko, jako nyní.

Zato je zase obtížnější stanovit, kde původně ležel první hradní kostel P. Marie. Ponechávaje podrobnější pojednání o tom jiné příležitosti, chci zde jen stručně naznačiti výsledky zkoumání. Jak už bylo svrchu uvedeno v III. kapitole, jsou o poloze kostela P. Marie dvě různá mínění. Východiskem jsou Kosmova slova, podle nichž biskup Kosmas s duchovenstvem a velkolepým procesím přijal roku 1092 knížete Břetislava II. v bráně před kostelem P. Marie.²⁴ Kostel P. Marie stál tedy někde u hradní brány. Na základě toho kladl Birnbaum kostel na blízko západní brány na místo pozdějšího kůru románské basiliky svatovítské, který byl zasvěcen P. Marii, podle jeho názoru náhradou za původní kostel P. Marie, zbořený při přestavbě svatovítské basiliky po požáru roku 1091. Guth však ukázal, že v té době před místem západního kůru směrem k bráně stálo již biskupství, takže by nebylo možno říci, že biskup vítal před kostelem P. Marie a v bráně hradní. Než kostel P. Marie nemusil státi zrovna na místě západního chóru svatovítské basiliky. Některé křesťanské hroby, nalezené blízko západní brány, mohly by také přicházeti v úvahu, zda na těchto místech, blíže bráně,

nestál kostel P. Marie, neboť, jak bude níže ukázáno, měly v té době hřbitovy úzký vztah ke kostelům. Ale po nějakém kostele nebylo tu stopy. V obou těchto případech byl by kostel P. Marie tak vzdálen knížecího paláce, že by vlastně ve srovnání s polohou svatovítské rotundy ani nemohl přijíti v úvahu jako kostel *při* knížecím paláci.

Avšak právě přílišná vzdálenost od knížecího paláce je důvodem, proč nelze kostel P. Marie dobře klásti v tato místa. První kostely byly kostely vlastnické a proto jest jejich místo hledati na blízku knížecího paláce, v bezprostředním dosahu knížecí moci, chránící je proti případným insultům. Svou povahou byl vnitřní hrad vhodným místem pro kostel, a naopak mu zase neodpovídalo západní předhradí, naplněné chlěvy, kde sice nalézáme kapli, avšak motivovanou biskupskou residencí, vzdálenou od biskupského kostela. Tím spíše pak jest kostel P. Marie klásti do vnitřního hradu, poněvadž zjištěná rokle nezesilovala asi jen bezpečnost vnitřního hradu, nýbrž byla vlastní západní hranicí *původního* hradu, který byl pak záhy rozšířen na západ až ke zmíněnému valu mezi dnešním II. a III. hradním nádvořím, zrovna tak, jako na východní straně také byla původní hradní brána, předpokládaná za dnešním svatojirským klášterem, později posunuta až v místa dnešní Černé věže. Uvědomíme-li si, že kostel P. Marie byl založen někdy v letech 880—90, tedy v první době Pražského hradu, pak jest předpokládati, že byl kostel založen na půdě prvotního hradu, jehož rozsah sahal od zmíněné rokle na východ až za pozdější klášter svatojirský, a který si i nadále zachoval povahu vnitřního hradu, obsahujícího palác a hlavní kostely.

Proto by, samo o sobě, bylo přijatelnější mínění Guthovo, který kostel P. Marie klade do vlastního hradu k *jižní* bráně. Pak by však kostel P. Marie stál v bezprostřední blízkosti knížecího paláce a mohlo by se zdáti, že má užší vztah k paláci, než rotunda svatovítská. Avšak jižní brána, k níž klade Guth kostel P. Marie, je doložena stavebními zbytky teprve z pokročilejšího XII. století a podle všeho neexistovala ještě v XI. století. Vysvítá to z vypravování o útěku Poláků r. 1004, kde Kosmas vypočítává jen dvě brány, jimiž nepřátelé prchali, západní

²⁵ Bretholz, I. c. 64.

²⁶ Post missam itur ad capellam sancte Marie secundum antiquam rubricam. Que quia

a východní.²⁶ Cesta, vedoucí jižní branou, jejíž směr v románské době ani neznáme, nenabyla nikdy té důležitosti jako obě starší cesty, a v některých staletích ani nemohla býti používána, jako na př. ve století XIV., kdy Karel IV. na jižní straně hradní založil příkop. V jagellonské době shledáváme cestu, vedoucí podél jižní strany královského paláce na hrad, která později opět zanikla, ale nelze dokázat, že její směr je totožný s bývalou románskou cestou, ústící do jižní brány. Cesta, která nikdy nenabyla valné důležitosti a o jejíž existenci v XI. a tím spíše v X. století jest pochybovati, není zajisté takovou, abychom mohli bezpečně předpokládati, že při ní byl v letech 880—90 na hradě založen kostel a po ní vjel r. 1092 do hradu kníže.

Nemá-li dosti oprávnění situovati kostel P. Marie k bráně, která v X. a patrně ani v XI. století ještě neexistovala, pak přímo vyvrací takovou lokalisaci rubrika svatovítského misálu, sdělující, že kaple P. Marie byla zbořena a přenesena ke královskému paláci Pražského hradu,²⁶ kterou Guth uvádí jako doklad, že kostel P. Marie stál u jižní brány. Především by bylo dokázat, že tato *kaple* P. Marie jest oním *kostelem* P. Marie, t. j. že původně před přenesením stála aspoň na jeho místě. Dále nutno si uvědomiti, že zmíněná rubrika vznikla kolem roku 1370, kdy královský hrad už sahal až k jižní bráně. Jestliže se tedy praví, že kaple P. Marie byla přenesena ke královskému paláci, je to důkazem, že u královského paláce, a tudíž také u jižní brány, do té doby žádná kaple anebo žádný kostel P. Marie nestál. Ba ani v blízkém okolí jižní brány nelze takovou kapli předpokládati, neboť o blízké kapli by se řeklo, že byla *připojena* ke královskému paláci, a nikoliv, že byla *přenesena*. Nelze tudíž kostel P. Marie bezpečně klásti na blízko jižní brány a tím také odpadá otázka, zda nebyl knížecímu paláci bližší, než kostel sv. Víta. Naopak, zmíněná rubrika jasně praví, že v blízkém sousedství paláce žádná kaple P. Marie nestála, když k paláci musila býti teprve přenášena.

Nelze-li kostel P. Marie bezpečně klásti ani k západní, ani k jižní bráně, pak nezbyvá, *per exclusionem*, než klásti jej k bráně východní. Brána ta, zvaná též menší (*porta minor*) anebo zadní (*posterula*), byla

postea rupta et translata est ad aulam regalem castri pragensis. Knihovna Národního musea v Praze, rkp. XVI., A 17, fol. 86.

jednou z obou hlavních bran hradních. Analogie jiných ostrožních hradíšť ukazují, že cesty k řece byly hned od začátků současně s hradem zakládány, r. 1004 je brána svědectvím doložena, cesta k východní bráně vedoucí je ve všech dobách tolik významná, že se vryla v terén a ovlivnila jeho zastavění. Proto lze dobře k východní bráně klásti kostel P. Marie, když jej nelze dobře umístiti u západní brány a tím méně u nedoložené v té době brány jižní. Předpokladu, že právě tudy vstoupil na hrad Břetislav II., nemůže samozřejmě býti na závalu, že k východní bráně vedla příkrá cesta, vždyť z jiných hradů a hradíšť známe cesty ještě mnohem strmější, které bez umělých serpentín, ve středověku zpravidla nezakládány, vedly přímo do hradu. Ani nemůže překážeti, že na příkré cestě r. 1004 zahynulo mnoho Poláků; dav zachvácený panikou a při tom pronásledovaný musil tu utrpěti veliké ztráty, ale z toho nenásleduje, že tudy kníže v klidu nemohl vyjeti na hrad. Kníže, vracející se velikým spěchem z dobrovolného vyhnanství v Uhrách, měl zvláštní důvod, aby na hrad vystoupil právě východní branou, neboť v jejím sousedství uvnitř hradu leželo prostranství, na němž byl nastolen, a tak se co nejrychleji mohl ujmouti vlády, ať už se přebrodivl přes Vltavu v místech dnešního Karlova mostu, či o něco níže, kde vstup východní branou byl spíše ještě dán. Rozhodně nebyla cesta k východní bráně tak strmá, jako předpokládaná cesta k jižní bráně po příkrém jižním svahu.

Praví-li Kosmas o biskupovi, že vítal v hradní bráně před kostelem P. Marie, nelze zjevně tento výrok bráti doslovně ve smyslu lokalizujícím, že by totiž biskup stál *před* kostelem P. Marie a současně *uvnitř* v hradní bráně. To by nebylo možné, neboť kostel nemohl státi na cestě v ose brány, přímo za ní. Proto jest mnohem pravděpodobnější smysl denominativní, t. j. že biskup vítal v bráně, která stála někde před kostelem P. Marie a podle toho byla tak nazývána. Kosmas nepraví, že biskup vítal knížete v hlavní bráně, neboť pak by prostě řekl *in porta civitatis*, nýbrž chce právě říci, že vítal v oné bráně, která není obvyklou a kterou denominativně označuje jako »*bránu před kostelem P. Marie*«. Je-li tudíž »*porta civitatis ante templum sancte Marie*« už podle svého rozlišujícího označení jinou branou, než obvyklá »*porta civitatis*«, která je branou *hlavní a západní*, pak už je podle toho pomýšleti, že »*brána*

před kostelem P. Marie» je branou *východní*, když o jiné bráně v té době nevíme, než o bráně západní a východní.

Je-li tudíž, jak vyloučením obou druhých bran i způsobem čtení vysvitlo, kostel P. Marie klásti k východní bráně, pak je Kosmova »*porta civitatis ante templum sancte Marie*« totéž, co na jiném místě »*porta minor*« anebo »*posterula*«: východní brána hradní. Knížeti vjíždějícímu na hrad k nastolení sloužila podle místní situace za vstup nejlépe brána východní, uvádějíc jej hned na inthronisační prostranství, aniž bylo nutno průvod vésti kolem chlévů a hospodářských budov v západní části hradu. Kosmas však nemohl při slavnostním vjezdu knížete říci, že vstoupil na hrad menší anebo zadní branou, a proto označuje čestněji tutéž bránu tím, že ji nazývá »*branou před kostelem P. Marie*«.

Než možno je dáti se ještě jinou cestou a zkoumati, zda v okolí kostela sv. Jiří, na jehož jižní straně musila státi původní východní brána, není zachována nějaká památka kostela P. Marie. Podaří-li se tam nalézt titul P. Marie, bude záhada také vyřešena. Bylo by nepochopitelné, že by beze stopy zašel titul nejstaršího kostela na hradě, který nepřestal býti obýván, neboť bylo a je dosud zákonem, aby tituly kostelní byly podle možnosti zachovávány. Z rukopisných pramenů XIV. století skutečně vyplývá, že ve svatojirském kostele byla kaple P. Marie, významnější ostatních, neboť byla posvěcena jako kostel. Za kapli P. Marie byla v XIX. století považována konventní kaple sv. Anny a byl jí tak dáván dvojí titul. Místně by mohla přijíti v úvahu, neboť je ne-daleko předpokládané východní brány, avšak věcně nelze doložit, že kaple sv. Anny dříve skutečně *také* měla titul P. Marie. Naopak je ve starších zprávách vždy jen zvána kaplí sv. Anny. Z různých náznaků starších pramenů vyplývá, že hledaná kaple P. Marie ležela blízko samotného kostela sv. Jiří. V úvahu by mohla přijíti nejspíše t. zv. podvěžní kaple, jejíž původní určení neznáme. Rozměrem se rovná asi kostelíku P. Marie na Budči. Leží jednak těsně vedle onoho místa, kde nutno předpokládati původní východní bránu, jednak je zvláštním způsobem neorganicky a částečně pod jižní věží připojena ke kostelu sv. Jiří, takže už sama o sobě vzbuzuje dojem, že je proto tak abnormálně založena, poněvadž přesně zachovává situaci nějakého staršího kostela. Bylo-li by už podle těchto náznaků v ní tušiti kapli P. Marie, pak více

ještě poví románské fresko v její apsidě. Pod trůnícím Kristem posledního soudu byla tu vyobrazena P. Marie, nikoliv jako součást schématu posledního soudu, nýbrž samostatně, trůníc uprostřed apoštolů. Vyobrazení P. Marie v apsidě a nad oltářem nemůže mít jiného důvodu, nežli že kaple byla zasvěcena P. Marii. Bohužel byl právě obraz P. Marie při poslední opravě zničen obnoveným oknem románským, avšak o jeho bývalé existenci nelze pochybovati, neboť je doložena popisem i kopií. Je tudíž t. zv. podvěžní kaple, ležící těsně vedle předpokládané původní východní brány a P. Marii už od románské doby zasvěcená, podle všeho proto tak nepochopitelným způsobem jako cosi zvláštního založena pod jižní věží a vedle kostela svatojirského, poněvadž zachovává polohu staršího a původního kostela P. Marie, právě tak, jako na př. svatováclavská kaple vždy zachovávala původní polohu a zůstávala jako cosi zvláštního připojena k svatovítskému kostelu. Zdivo dnešní podvěžní kaple zajisté není zdivem původního kostela P. Marie z konce X. století, nýbrž pochází až ze století XII. Lze se tudíž domnívati, že při rozšíření kostela sv. Jiří ve XII. století novostavba svým větším rozsahem dospěla až k původnímu dřevěnému kostelu P. Marie, který byl tehdy zbourán, pakli nelehл požárem r. 1142. Poněvadž však kostel, anebo jeho titulus, nesměl beze stopy zajíti, byla na samotném místě původního kostela P. Marie k trojlodnímu kostelu svatojirskému připojena ještě ona zvláštní podvěžní kaple jakožto kontinuuace nejstaršího kostela v Praze.

Proti tomu bylo by možno namítnouti, že svatojirský kostel dnes kaplí sv. Ludmily sahá stejně daleko na jih až k cestě, na níž původně musila státí východní brána, takže by spíše byla zvana branou před kostelem sv. Jiří. Námitka ta vychází z dnešního stavu věcí, avšak kostel svatojirský původně jistě nebyl ani tak dlouhý, jako dnes, ani tak široký. Rozšířením kněžiště byla také na jih posunuta kaple sv. Ludmily a skutečně shledáváme, že si tumba světice nezachovala souvislost s původním hrobem, jako oltářní tumby sv. Václava, do nichž byly také ostatky z původního hrobu shromážděny. Původní kostel svatojirský i s kaplí sv. Ludmily sotva tedy sahaly tak daleko na jih, jako dnes, takže při cestě k východní bráně stála jen kaple P. Marie.

Překážkou konečně není, že místo *kostela* P. Marie tu shledáváme

stejnojmennou *kapli*. Jak možno doložit, byla tato kaple vlastně kostelem, neboť byla jako kostel slavnostně posvěcena a tak se také ještě ve XIV. století slavilo její anniversarium jako zvláštní svátek na rozdíl od ostatních kaplí a oltářů svatojirských, které byly v officiu jen komemorovány. Poněvadž za nového stavu věcí byl kostel P. Marie jako kaple připojen ke kostelu sv. Jiří, ujalo se patrně během času označení jeho jako kaple.

Tak se vyjasnil problém dlouho hledaného kostela P. Marie na hradě Pražském, jehož památka skutečně nezašla, jak se dalo předpokládati, ale jehož poznání překazila předpojatá myšlenka, že podvěžní kaple je původním kostelem Vratislavovým, takže nebyly po zásluze zhodnoceny ani nástěnné fresky, které titul jasně dokládají. Pro přítomné zkoumání je rozpoznání kostela P. Marie proto zásadní důležitosti, poněvadž jen tak je možno zjistiti poměr svatovítské rotundy k ostatním dvěma kostelům a poměr všech kostelů ke knížecímu paláci.

Vzájemný poměr tří hradních kostelů vyplývá z jejich polohy a doby vzniku. Slovanským kostelem P. Marie byl ve východní části hradu, na sever cesty vedoucí k východní bráně, založen posvátný okrsek křesťanský. Proto byl druhý kostel sv. Jiří, již latinský, postaven v jeho sousedství směrem severovýchodním. Nevíme, co bylo vlastní příčinou, že třetí kostel sv. Víta nebyl už zbudován na této straně hradu, zda nedostatek místa anebo co jiného. Jisto je jen tolik, že stavebník sv. Václav určil svatovítské rotundě místo na protilehlé, t. j. západní straně vnitřního hradu. Možno se domnívati, že se v té době hrad již rozšířil za rokli na západní stranu, takže rokle, ležící na západní straně svatovítské rotundy, pozbyla opevňujícího významu, a právě ze vzrůstající mladší části hradní, ležící na západní straně hradu a nemající snad dosud kostela, mohl býti založen vchod do nového hlavního kostela hradního, který už neležel tak excentricky, jako první dva kostely, nýbrž spíše ve středu rozšířeného hradu. Vzhledem k poloze rotundy není však ještě nutno předpokládati zánik fortifikačního významu rokle, jak bylo ukázáno. Třetí kostel stál, jako oba první, ve vnitřním hradě. Nestál těsně u paláce, jako také falcká kaple v Cáchách těsně u paláce nestála, ale oba dřívější kostely také neměly užšího místního vztahu ke knížecímu paláci a zvláště kostel sv. Jiří byl od paláce více ještě vzdá-

len, než kostel P. Marie, ležící před kostelem sv. Jiří směrem k paláci. Naopak zase byl kostel sv. Víta přece jen tak blízek knížecího sídla, že jeho kruhové založení dlužno považovati za důsledek onoho karolinského zvyku, podle něhož byly u knížecích paláců budovány polygony anebo rotundy jakožto kostely panských sídel. Tolik možno asi vyvozovati na základě nynějších znalostí východní části Pražského hradu, při čemž zůstává prozatím neznáma přesná poloha původního paláce a lze jej jen povšechně předpokládati v menších rozměrech na místě pozdějšího paláce románského a gotického.

Jak bylo ukázáno v VI. kapitole, byla k svatovítské rotundě později na místě západní apsidy přistavěna západní budova, *porticus*, obsahující kostelík sv. Vojtěcha. Poněvadž v této kapitole uvedené zprávy slovem *porticus* naznačují také atrium cášské kaple, mohla by vzniknouti domněnka, zda snad v Praze tím také není míněn takový uzavřený a rotundě předložený dvůr. Mínění to nutno vyloučiti, neboť právě na západní straně, kde bychom atrium jediné mohli předpokládati, ležela zmíněná hluboká rokle. Jak nalezené souvisle vyzděné základy naznačují, mohla tu ještě míti místo západní budova, v karolinské mluvě rovněž *porticus* zvaná a až za obvod bývalé západní apsidy sahající, avšak nebylo by možno umístiti tam atrium, dokud rokle nebyla zasypaná. Proto byla v úvahu vzata pouze západní budova, jejíž posvátné určení dostatečně naznačuje nalezený hrůbek oltářní.

Dohadově můžeme podle analogie jiných západních budov karolinských předpokládati, že v patře západní budovy byla založena oratoř, do kostela otevřená, po př. k tribuně připojená. Patrovému založení západní budovy nasvědčují souvisle vyzděné základy. Motiv panské oratoře stal se příkladným pro pozdější románské stavby v Čechách. U rotund je nalézáme poměrně zřídka a jako pozdější přístavby nikoliv vždy na západní straně. Rotunda na Řípu je příliš ojedinělým případem, než aby ze založení patra v západní věži bylo usuzováno, že je tím zdrobněle napodobena západní budova svatovítská. Zato jsou časté takové oratoře u českých staveb podélných, které na západní straně lodi mají tribunu, v patře z panského sídla kdysi po chodbě přístupnou,

²⁷ Viz V. Birnbaum, Románské emporové kostely v Čechách. Sborník k sedmdesátým narozeninám K. B. Mádl, Praha 1929, 49 násl.

často obsaženou v patře věže, západnímu průčelí kostelnímu v ose předložené, v jejímž přízemí bývala kaple, z kostela přístupná.²⁷ I takové utváření prostorové mohlo by přijíti v úvahu pro západní budovu svatovítskou, při čemž by bylo v přízemí vstup klásti na stranu jihozápadní, avšak přišla by tak nazmar vstupní povaha portiku, pročez tato možnost nebyla vzata v úvahu v VI. kapitole. Empory českých kostelů podélných nelze také přímo odvozovati od západní budovy svatovítské rotundy, neboť jde o jiný typ kostelní budovy. Obecně však možno říci, že se svatovítskou budovou v Čechách ujal princip panské tribuny na západní straně kostelní.

Oratoř v patře západní budovy bývala zpravidla přístupna zděnou anebo dřevěnou galerií, vedoucí z panského paláce, jak bylo svrchu ukázáno při falcké kapli v Cáchách a jak víme z pozdějších emporových kostelů v Čechách. Překážkou pro podobnou galerii u svatovítského kostela nemohla býti vzdálenost od paláce, jehož polohu přesně vlastně neznáme, neboť jinde musila chodba vésti přes velmi značné vzdálenosti. Ani nemohl vaditi hřbitov, prostírající se kolem kostela svatovítského, neboť podobné chodby spočívaly na podpěrách. Chodba nemusila vésti přímo k oratoři, nýbrž prostě ke kostelu a po jeho vnější zdi jako pavlač k oratoři, jak shledáváme u některých kostelů románských. Poněvadž po té stránce nemají dohady nepřekonatelných překážek, závisí vyřešení otázky, zda podobná chodba mohla vésti do oratoře západní budovy svatovítské, spíše na otázce, zda knížecí palác Pražského hradu měl v době, kdy byla založena západní budova, už patro či nikoliv, neboť se zdá, že předpokladem pro oratoř v patře západní budovy bývalo patro knížecího paláce, s nímž pravidelně bývala spojena.

Legenda »Crescente fide« praví sice, že knížecí palác měl už za doby Václavovy horní patro,²⁸ avšak spisovatel nezná dostatečně pražské poměry a proto nelze spoléhati na jeho svědectví, neboť je možné, že podle knížecích paláců bavorských si představoval knížecí palác pražský také jako jednopatrový. Do té doby byly v Čechách stavěny asi jen přízemní paláce ze dřeva.²⁹ Věcně byla nutnost horního patra dána teprve pří-

²⁸ FRB. I., 184.

²⁹ Niederle, Slované starožitnosti I., 2., 787.

lišným vzrůstem hradu a jeho obyvatelstva v mezích valového opevnění. Poněvadž lze jen stěží předpokládati, že byl Pražský hrad už v době Václavově lidem a budovami přeplněn, když se ve vnitřním hradě ještě našlo místo pro kostel, nelze také věcně dovozovati v jeho době nutnost horního patra.

Avšak tehdejší době nebyla měřítkem jednání jen věcná nutnost. Kdo cítil potřebu, aby vedle dosavadních dvou kostelů, nejspíše dřevěných, na malém prostoru vnitřního hradu postavil ještě třetí kostel, zděný a na způsob karolinských palácových kaplí založený, mohl i v tom následovati příklad západní, že si na způsob karolinských paláců knížecích na místo dřevěného přízemního paláce postavil kamenný palác s horním patrem. Než nemáme žádných důvodů, ba ani náznaků, že se tak skutečně stalo v době Václavově.

Teprve k r. 1037 uvádí Kosmas knížecí palác jako budovu, s jejíhož patra při zvolení knížete vždy byly shazovány mince.³⁰ Jde zřejmě už o kamenný palác patrový. Možno-li tudíž na základě Kosmovy zmínky předpokládati, že již r. 1037 stál, pak je pozoruhodné, že také už před r. 1039 musila vzniknouti západní budova svatovítská, jak dovozeno bylo z toho, že pro tělo sv. Vojtěcha vybylo při přenesení jen příliš malé místo, což by jistě nebylo bývalo, kdyby byla západní budova, obsahující kostelík sv. Vojtěcha, teprve r. 1039 anebo později k tomu účelu stavěna. Vznikly tudíž patrový palác i západní budova někdy před r. 1037, po př. 1039. Poněvadž založení panské oratoře v patře západních budov bylo zpravidla na tom závislé, že i panské sídlo mělo patro, z něhož chodba vedla na oratoř, zdá se, že západní budova svatovítská byla stavěna až po novostavbě patrového paláce, anebo současně s ní.

Než ani tímto dohadem nedospíváme dále, neboť stále zůstává neznámo, kdy mohl býti postaven patrový palác knížecí. Svědectví známého Ibrahima-ibn-Jakuba je příliš povšechné, než abychom z jeho zmínky o kamenných stavbách pražských mohli konkrétně dovozovati existenci zděného paláce knížecího v druhé polovině X. století, ale naopak zase není vyloučeno, že mohl býti postaven za panovníků tak znamenitých, jako byli oba Boleslavové. U Boleslava I. († 967) dlužno

³⁰ sicut semper in electione ducis faciunt, per superioris aule cancellos decem millia nummorum aut plus per populum spargunt. *Bretholz*, I. c. 78.

míti na paměti, že dějinné zprávy pro nevraživé zaujetí vůči bratrovrahovi nedovedly po zásluze oceniti jeho světlé stránky a znamenité činy. V době Boleslava II. (967—999) nenalézáme také konkrétnějších důvodů pro dohad, že byl tehdy stavěn zděný palác patrový, avšak pro stavbu západní budovy mohlo by býti důvodem zřízení biskupství v Praze r. 973. Spodní prostor kostelní byl nyní více než dříve zaujat duchovenstvem, hlavně vznikajícím kůrem kanovnickým. Předpokládaná ochozová tribuna byla příliš malá pro potřeby knížecího rodu a jeho družiny. Nadto bylo ukázati povýšenost knížecí moci nad nově zřízenou důstojností církevní. Proto byla nejspíše asi v této době přistavěna západní budova. V následující době není již tak vynikajících vladařů, aby mohlo býti pomýšleno na větší stavební podniky. Nastoupení Břetislava I. r. 1035 spadá už poněkud pozdě, než aby mohlo býti vzato v úvahu, že ihned stavěl palác anebo západní budovu, které r. 1037, po př. r. 1039 existovaly. Proto zůstává doba Boleslavů, nejspíše pak vláda Boleslava II. (967—999) dobou, kam nejspíše možno dohadem klásti vznik západní budovy svatovítské, ať již patrový palác vznikl současně či před tím, anebo západní budova na něm závislá nebyla, což se však nezdá pravděpodobné.

Následkem nedostatku památek i pramenů nelze tedy pozitivněji, než dohady, stanovit poměr svatovítské rotundy ke královskému paláci, avšak i z těchto hrubých údajů vysvítá, že první křesťanská knížata česká v úzkém rozsahu původního anebo vnitřního hradu Pražského zbudovala slovanský kostel P. Marie a latinský kostel sv. Jiří blízko sebe na východní straně prostranství určeného knížecímu nastolení, čímž vznikl posvátný okrsek na východní straně vnitřního hradu. Na západní straně zmíněného prostranství, ležícího na sever od knížecího paláce, zbudoval sv. Václav kostel sv. Víta a založil tím západní posvátný okrsek. Tvar prvních dvou kostelů neznáme, ale není důvodu, abychom si je jinak představovali, než jako běžné kostely pravoúhlé a podélné, podle všeho ještě dřevěné. Zato byl kostel sv. Víta zděný, a podle příkladu palácových kaplí karolinských založen jako rotunda. Tak přišel do Čech nový útvar centrálního kostela jako projev umělecké kultury karolinské, která při panských sídlech budovala polygony a rotundy jako kostely. Tím ovšem nebyl vzat dřívějším dvěma koste-

lům ráz knížecích kostelů, avšak rotunda svatovítská vyjadřovala ve smyslu doby karolinské konkrétněji svou povahu jakožto kostel knížecího sídla. Tato její povaha byla pak ještě více zdůrazněna přístavbou západní budovy, obsahující knížecí oratoř. Když v západní budově přenesením sv. Vojtěcha vznikl jeho kostelík, vzrostl i v západním posvátném okrsku počet kostelů na dvě.

Založením knížecího kostela centrálního nastala zároveň proměna slovanského hradiště v útvar blížící se knížecím sídlům západním. Proměna započala vlastně už stavbami prvních křesťanských kostelů. Svatovítská rotunda však zřejmě se jevila jako zvláštní kostel knížecího sídla karolinské doby. Ať už došlo kdykoliv ke stavbě patrového zděného paláce a západní budovy svatovítské, tolik je jisto, že samotnou svatovítskou rotundou se v Čechách ujala, aspoň do určité míry, pokročilá myšlenka karolinského sídla knížecího a jeho kostela.

3. Biskupem posvěcený farní kostel. Dosavadní zkoumání daných možností poodhalilo záměry Václavovy do té míry, že důvodem monumentálního zděného kostela na Pražském hradě byl jednak jeho kulturní zájem o dokonalou stavbu křesťanského chrámu, jednak snaha, aby po způsobu karolinském byl při knížecím paláci zbudován centrálně založený kostel. Avšak dosud nebyly zkoumány ony motivy, které u zbožného knížete musily býti zvlášť mocnými, poněvadž vyvěraly z jeho náboženského přesvědčení a křesťanského nazírání.

Rozborem podniknutým v II. kapitole vysvitlo, že v té době vzhledem k svěcení můžeme předpokládati dvojího druhu kostely: předně kostely *dřevěné*, v nichž hlavní oltář byl buď přenosný, anebo pevný a zděný, a v tomto případě na místě biskupem svěcený, a dále kostely *zděné*, které mohly býti biskupem současně s hlavním zděným oltářem slavnostně svěceny. Zároveň se stalo zřejmým, jaké vážnosti se těšil kostel zděný a biskupem posvěcený. V jeho hlavním oltáři byly uloženy ostatky svatých, místy dokonce Eucharistie, zdi byly pomazány křížem, jemuž byla připisována zvláštní moc, takže ho bylo zneužíváno k čarodějnictví, a vlastní posvěcení kostela se dalo dlouhým obřadem a řadou

³¹ H. F. Schmid, Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 46. Band, Kanon. Abt. XV. (1926), 41.

modliteb, takže si věřící musili o takovém kostele slovy jedné z takových modliteb mysliti: »Místo toto svaté jest«. Proto byl výroční den posvěcení slaven jako veliký svátek.

Dalším zkoumáním vysvitlo však, že až do doby sv. Václava všechny české kostely byly pravděpodobně dřevěné a také v dřevěném kostele sv. Jiří biskup asi jen posvětil oltář na hrobě sv. Ludmily, kterou současně přenesením kanonisoval. Daleko pravdy jistě nebude dohad, že zbožně zanícený kníže Václav chtěl na svém předním hradě při svém paláci míti kostel, jemuž se dostalo plného a slavnostního posvěcení, a poněvadž toto, jak bylo ukázáno, vázalo se na zděný kostel, proto jej budoval z kamene. Tak si také vysvětlíme, proč asi poslal do Řezna žádost o dovolení ke stavbě kostela: měl-li býti kostel biskupem posvěcen, bylo nutno již předem si zajistiti biskupovo svolení ke stavbě, ne-li dokonce už položení základního kamene. Posvěcení takového se svatovítské rotundě skutečně dostalo. Podle toho všeho jeví se nyní svatovítská rotunda jakožto *biskupem svěcený zděný kostel*.

Ale poselství do Řezna může míti ještě významnější pozadí: snad se mělo novému kostelu dostati zvláště důležitého postavení církevně-právního. Dohad tento ospravedlňuje skutečnost, že svatovítský kostel takové postavení vždy měl a dosud má.

Dosavadní kostely v Čechách byly misijní. Stály na hradech a byly určeny knížecímu rodu, jeho družině a hradnímu lidu. Nevíme, že by se křesťanství už bylo rozšířilo mimo hrady. Venkov nebyl ještě včleněn v církevní život.³¹ Čechy patřily k řezenské diecési³² a Čechové byli zváni řezenskými farníky,³³ což znamená prostě příslušníky řezenské diecése. Rozborem duchovenských poměrů ve IV. kapitole vysvitlo sice, že do té doby nelze mluvit o církevní organizaci v Čechách, avšak zároveň bylo shledáno, že se začátky organizace už ukazovaly. Byla řeč o duchovenstvu Ludmilině, na hradech zastávalo úřad několik kněží, ale význačnou osobností mezi nimi byl kněz Pavel, který měl hrazený dvůr, patrně na Pražském hradě, ale vedle toho působil na Tetíně i v Boleslavi, kde vedle toho byl jiný místní kněz. Pavel byl tedy ja-

³² Missis Ratesponae sedi regiae legatariis, Tutonem episcopum . . . cuius diocesi subcluditur Boemia. FRB. I., 157.

³³ . . . princeps Ratispone missis legatis, pontificem eiusdem civitatis, quia erant

kýmsi hlavním knězem knížecím. Bylo by jen přirozené, že nový významný kostel měl být určen pro hlavního kněze v Čechách, postaveného nad ostatním duchovenstvem, ale z toho zároveň vyplývá možnost, že nový kostel měl být postaven v čelo nově zřízené *farní* organizace českých kostelů, závislé ovšem na Řezně. Jako cosi podobného přichází na mysl postup Privinův, který také ustanovil *svého* kněze Dominika u *svého* hlavního a hradního kostela v porozumění se salcburským arcibiskupem. Z dalšího vypravování anonymního spisovatele seznáváme, že druhý nástupce Dominikův byl ustanoven už arciknězem, čili, že Privinovo území bylo církevně zřízeno jako archipresbyterát. Neměl nový kostel svatovítský státi se v Čechách aspoň prvním *farním* kostelem?

Přesnou odpověď na to nelze dáti a jsme opět jen poukázáni na dohady, a tu právě může výslovná zmínka, že kníže žádal biskupa o kanonické dovolení k stavbě, za daných poměrů míti jako pozadí i to, že dosavadním misijním kostelům, dosud přímo podrobeným Řeznu, měl být v samotných Čechách v čelo postaven nový kostel a hlavní kněz při něm zřízený, k čemuž bylo zajisté potřebí svolení Tutonova.

Farní kostel byl v té době vlastnickým kostelem, k němuž byl vázán všecken lid. Zde jedině mohl být poddaným udílen slavnostní křest, pročez byl farní kostel zván *ecclesia baptismalis*. Farním právem bylo pochovávat, třebaže, při větších vzdálenostech, pohřeb se nedál vždy u farního kostela. Farníci byli farnímu kostelu povinováni desátkem.

Samozřejmě nelze v této době v Čechách pomýšleti na nějaké zavedení desátku, který byl ustanoven asi teprve při zřízení biskupství pražského,³⁴ avšak při zbožném založení Václavově lze se důvodně domnívati, že si přál míti kostel, v němž by se mohl jeho poddaným dvakrát ročně udíleti slavnostní křest a který by i právně byl v čele ostatních kostelů. Kostel sv. Víta se skutečně stal farním a asi r. 973 i biskupským

Boemi viri ipsius temporis parrochiani sui. *Pekař*, WLL., 41.

³⁴ *Novotný*, Č. D. I., 3., 345.

³⁵ *Schmid*, I. c. 40.

³⁶ Tamtéž, *Friedrich*, Cod. dipl. Boh. I., 94, č. 86.

³⁷ *Schmid*, I. c. 41.

³⁸ »Ortante dei nutu domino domino episcopo II. sancte Pragensis ecclesie Adalberto monacho dux Boleslaus presentibus primatibus suis dedit prefato episcopo . . . ecclesias

kostelem. Není tudíž vyloučeno, že už jeho stavebník pomýšlel kostel zříditi jako farní.

Podle analogie současně založených biskupství v Polabí a Polsku ukázal H. F. Schmid, že svatovítská rotunda jako pražská katedrála byla v Čechách ještě po založení biskupství jediným kostelem, majícím farní práva.³⁵ Také r. 1086 při potvrzení hranic pražského biskupství je řeč o »původní farnosti«.³⁶ Nelze tudíž před založením biskupství mluvit o více farnostech v knížecím území pražském, tím méně pak o nějakém velkofarnostním zřízení, jehož vznik spadá teprve do XI. století, jak vyplývá z několika úvah.³⁷ Jestliže Boleslav II. (967—999) dal r. 992 biskupu Vojtěchovi právo na vhodných místech stavěti kostely,³⁸ nenásleduje z toho ještě, že sv. Vojtěch ony kostely skutečně postavil a jako farní zřídil. Praví-li dále Kosmas, že týž Boleslav postavil 20 kostelů,³⁹ nevyplývá ani z toho nic bezpečného pro existenci farních organizací. Mohly to býti hradní kostely, které se stávaly začátkem a základem početnější farní organisace, ale ještě ji netvořily. Podle hnězdenských dekretů Břetislavových z r. 1039 je jasné, že se hradní kostel stal jakýmsi doplňkem hradského zřízení. Archipresbyter a comes civitatis, hlavní hradský kněz a hradský správce, měli vzájemnou spolupráci stíhati různé zločiny a zároveň bylo stanoveno, že pod trestem se mají světiti neděle a svátky v kostele a mrtví pochovávat na hřbitovech na místo v polích a lesích.⁴⁰ Z toho dovodil F. Hrubý, že jde o *určitý kostel* a o *určitý* hřbitov, tedy již o zřízení farní, takže by tím byla doložena početnější farní organisace v 1. pol. XI. století.⁴¹ Než nověji ukázal H. F. Schmid, že i v této první polovině XI. století je ještě odvážno mluvit o uzavřeném farním zřízení.⁴²

Pro účel této práce není potřebí zabývat se otázkou, kdy skutečně v XI. století velké farnosti v Čechách vznikaly. Stačí mít zjištěno, že přemyslovské Čechy dlouho, až do biskupské doby, zůstávaly jedinou

per loca opportuna construendi . . . licentiam.« *Friedrich*, I. c. I., 43, č. 37.

³⁹ 20 ecclesias christianae religioni credulus erexit et eas omnibus utilitatibus, quae pertinent ad ecclesiasticos usus, sufficienter ampliavit. *Bretholz*, I. c., 42.

⁴⁰ Tamtéž, 88.

⁴¹ *Fr. Hrubý*, Církevní zřízení v Čechách a na Moravě a jeho poměr ke státu. ČCH. XXII. (1916), 28. Viz též *Novotný*, Č. D., I., 3., 359.

⁴² I. c. 43.

farností. Z toho vysvítá, že svatovítská rotunda byla původně hradním kostelem, pak se v neznámé době stala farním kostelem celých Čech, čímž zůstala, aspoň s počátku, i tehdy, když se r. 973 stala biskupským katedrálním kostelem, vedle něhož později, v XI. stol., z hradních kostelů jakožto začátků církevní organizace vznikaly velké farnosti, takže, dříve nebo později, v tomto století pozbyla svatovítská rotunda rázu jediného farního kostela, zachovávajíc si vedle povahy biskupského kostela i nadále ráz a povahu jednoho z velkofarnostních kostelů. Neznáme přesně, zda a kdy se svatovítský kostel, dříve než biskupským, stal farním kostelem, neboť není vyloučeno, že se současně stal jediným farním i biskupským kostelem r. 973, avšak významné postavení, jakému se těšil, dává se zřetelem k církevním poměrům a k odstupnění duchovenstva v Čechách pomýšletí na to, že snad už sv. Václav chtěl svatovítskou rotundou budovati *farní kostel*.

Tím ovšem nepřestal svatovítský kostel býti hlavním, hradním a knížecím kostelem, neboť právě hlavní kostel knížecí, v plném slova smyslu vlastnický a působišť hierarchicky nejvyššího kněze, byl tím také farním kostelem, jak vidíme na př. v Privinově území. V X. století nelze rozlišiti účel hradních kostelů pražských tak, že by byl jeden hradní, druhý farní, třetí knížecí, neboť právě proto, že kostel svatovítský byl hlavním, hradním a knížecím kostelem, byl i kostelem farním a tak všechna tato určení v sobě spojoval svatovítský kostel i tehdy, kdy se stal biskupským. Kostely P. Marie a sv. Jiří byly podružné hradní kostely, v nichž se konala bohoslužba. První byl podle založení slovanský, druhý pak se stal ještě v X. století klášterním kostelem.

Je-li v dosahu možnosti, že svatovítský kostel byl zamýšlen jako první farní kostel v Čechách, pak je zhola vyloučeno, že jím chtěl sv. Václav zbudovati kostel biskupský, neboť pak by nebyl založen kruhově, nýbrž podélně, jak biskupské kostely na západě byly vesměs zakládány. Pouze v polovině VIII. století měl se kostel na Marienberku u Würzburku státi biskupským, z čehož sešlo, neznámo však, zda právě proto, že kostel byl rotundou, anebo zda tehdy rotunda ještě nestála a z jiného důvodu byl zvolen kostel v městě. Cášský oktagon stal se biskupským kostelem teprve nedávno. Rotunda v Brescii, il Duomo Vecchio, je snad jedinou a také jen dočasnou výjimkou, ale i ta je teprve po r. 1095 stavěna na

místě dřívější basiliky a nový dóm se zase vrátil k podélnému založení. Rotundy a polygony nebyly na západě biskupskými kostely a proto také nelze se domnívati, že by kostel svatovítský byl založen jako rotunda vzhledem k tomu, že se měl podle úmyslu sv. Václava státi kostelem biskupským.

4. Hrobní a hřbitovní kostel. Z toho, že kostel svatovítský snad hned od počátku byl zamýšlen jako farní kostel, *ecclesia baptismalis*, čímž se později skutečně i stal, nenásleduje samozřejmě, že byl baptisteriem a snad proto že byl založen jako rotunda, neboť *baptisterium*, budova, v níž je udílen křest, je něco zcela jiného než *ecclesia baptismalis*, farní kostel. Baptisterium je přiřčeno k hlavnímu kostelu, svatovítská rotunda však byla sama hlavním kostelem. V tom už je základní rozdíl. Dále pak ze všech zpráv vyplývá, že svatovítský kostel žádným baptisteriem nebyl. Proto nelze v tomto směru hledati důvod kruhového založení, jak ostatně již svrchu bylo ukázáno.

V kostele svatovítském bylo však též pochováváno, a kolem kostela byl hřbitov, jak víme ze zprávy o hrobu Podivenově. Než ani tento pohřebištní ráz nebyl důvodem rotundového založení. Aby věc byla jasná, dlužno aspoň stručně rozvinouti otázku, jaký byl tehdy poměr kostela a pohřbu, které se opět dosud nedostalo patřičného zpracování.

Pohřbívání křesťanů dalo se v prvních dobách ve společných pohřebištích, ležících podle předpisu římského zákona za branami městskými. Nebyla to však jen pohřebiště podzemní, nýbrž i povrchová, ať už hrobová, či sarkofágová. Křesťanská pohřebiště z doby antické mají skutečně ráz samostatných pohřebišť, ale právě tato jejich povaha prodělala středověkým vývojem zásadní proměnu.

Když ustalo pronásledování, bylo touhou křesťanů naléztí až do dne vzkříšení místo dočasného odpočinku na blízkou svatých mučedníků, ad *sanctos, ad martyres*, aby se tito stali orodovníky svých sousedů.⁴⁸ Dálo se tak jak v katakombách, tak i u povrchových memorií mučednických, postavených buď nad katakombovým anebo nad povrchovým hrobem mučedníkovým (*cellae coemateriales, memoriae*). V tomto vývojevém

⁴⁸ Sepeliri apud martyrum memorias, in hoc defuncto prodest, ut commendans eum etiam in martyrum patrocinio affectus pro illo supplicationis augeatur. *Augustinus*, De cura pro mortuis gerenda. *Migne*, PL., 40., 609.

stadiu byl sice ještě zachován ráz samostatného pohřebiště, ale vlastní důvod, proč tam nebo onam byl kdo pochováván, nebylo už pohřebiště prostě jako takové, nýbrž ten neb onen světec, po jehož boku zesnulý měl býti pochován.

Máme-li na mysli poměry v Římě, tu nastala radikální proměna povahy hřbitovů tehdy, když byla v VII.—IX. století přenesena těla mučedníků do městských kostelů, jak bylo svrchu ve IV. kapitole vylíčeno. Jestliže už v katakombách byly vyhledávány hroby na blízku mučedníků, stalo se po jejich přenesení přirozeně tužbou zbožných křesťanů nalézt hrob *v kostele* poblíže svatých ostatků. Nic neplatil už zákon XII. tabulí, zapovídající pohřeb v městě. Jeho zákon *in urbe ne urito, neve sepelito* patřil minulosti. Na pohřebištích, ležících za branami Říma, nebyl už nikdo pochováván, takže zpustla, ale zato se plnily novými a novými hroby uvnitř města samotné kostely.

Poněkud jiný byl vývoj tam, kde nebylo pohřebišt, posvěcených pochovanými mučenníky, jako v Římě. Byl tam aspoň kostel, v němž byly posvátné věci a ostatky, které mohly pozůstatky věřících chrániti proti škůdným mocnostem, neboť v kostelích se ve spojení s oltářem už od IV. století ukládaly ostatky. Proto vyhledávali křesťané i tu místo pohřbu buď v kostelích, anebo kolem kostelů, jak dokazuje zákaz theodosiánský už r. 381.⁴⁴ V polovině VI. století nařizuje španělský koncil, aby těla zesnulých, spíše než v kostele, byla pochovávána kolem kostelní zdi.⁴⁵ Tím ovšem není řečeno, že vnitřek kostela přestal všude a nadobro býti místem pohřbů, nýbrž pouze pro církevní provincii bylo stanoveno, že hřbitov kolem kostela je vhodnějším místem pohřbu, než kostel. Zákaz je opětně důkazem zvyku.

Důsledkem vyvinuvšího se vztahu hřbitova k svatyni bylo i to, že se nové hřbitovy už nevázaly k hrobním kaplím mučednickým, centrálně založeným, jaké z časné doby křesťanské shledáváme v Římě, Syrii, severní Africe a j., nýbrž prostě ke kostelům. Začátkem středověku pře-

⁴⁴ Ac ne alicuius fallax et arguta sollertia ab huius se praecepti intentione subducat atque apostolorum vel martyrum sedem humanis corporibus aestimet esse concessam. Lib. IX., tit. 17., leg. 6.

⁴⁵ Placuit, ut corpora defunctorum nullo modo in basilica sanctorum sepeliantur; sed si necesse est, deforis circa murum basilicae usque adeo non abhorret. Nam si firmissimum hoc privilegium usque nunc manet civitatis, ut nullo modo intra ambitus murorum

stávají pohřebištní memorie. Některé nalézáme ještě na merovejských pohřebištích, avšak nejsou to už mučednické kaple a nejsou také centrálně založeny. Jsou to už hřbitovní kaple. Jako v mnoha jiných věcech znamená přelom mezi merovejským a karolinským obdobím také v otázce pohřbívání přelom mezi antikou a středověkem. I v Německu nalézáme ještě v merovejské době řadové hroby za osadami, kdežto v karolinské době jsou křesťané pochováváni v kostelích a kolem kostelů. To zůstalo pravidlem pro celý středověk, který už neznal samostatných pohřebišť za osadami, jako doba antická a merovejská. Vlastním křesťanským pohřebišťem ve středověku byl kostel a hřbitov kolem kostela. Hřbitov byl *accessorium ecclesiae* a s kostelem přešel do města, na hrad, do kláštera anebo do osady.

Totéž praví obřad svěcení. Hřbitov byl posvěcen buď hned s kostelem, anebo, jak bude ještě níže ukázáno, byl-li větší, musel býti zvláště svěcen, avšak toto svěcení napodobovalo svěcení kostela a oltáře. Proto bylo svěceno pět dřevěných křížů jako pět křížů oltáře.⁴⁰

Podobně svědčí písemné zprávy. V době karolinské shledáváme ustanovení synody mohučské z r. 813, z něhož vysvítá, kdo má býti pohřben v kostele: »*Nullus mortuus intra ecclesiam sepeliatur nisi episcopi aut abbates aut digni presbyteri vel fideles laici.*«⁴¹ V praxi nebyl však uvnitř kostelů komukoliv povolován hrob, leč knížatům, biskupům a vynikajícím lidem, třebaže theoreticky podle tohoto ustanovení to bylo právem kteréhokoliv křesťana. Obyčejní lidé nalézali hrob na hřbitově u kostelů.

Pro poznání poměrů a názorů platných v první polovině X. století je poučno čísti *ustanovení synody triburské* z r. 895, která více než jiné sněmy v dlouhém intervalu dobovém se zabývala otázkou pohřbu. Samozřejmě nespočívá význam jejích ustanovení jen v tom, co přikazují, nýbrž, a snad více ještě, v tom, co zakazují, neboť právě ze záповědí poznáváme, co bylo zvykem, třebaže káraným. Pro poměry v Čechách

cuius libet defuncti corpus humetur; quanto magis hoc venerabilium martyrum debet reverentia obtinere. Conc. Bracarense I. (r. 561), capit. 18. J. Hardouin, *Acta Conciliorum*, Paříž 1714, III., 352.

⁴⁰ E. Martène, *De antiquis Ecclesiae ritibus*, II., Antuerpiae 1763, I. II., c. 20, 294.

⁴¹ I.c. 52. MG. Leg. s. III., Conc. II. I., 272.

dlužno však vsunouti onu mezeru, která nutně dělí křesťanské kulturní území západoevropské od nevzdělané dosud země východoevropské, v níž se sotva ujalo křesťanství. Avšak kněžstvo, působící v Čechách, vyrostlo v poměrech, které vyvolaly ustanovení triburská, a proto lze si podle nich aspoň přibližně představit jeho činnost, pozitivně i negativně.

Jestliže dosavadní praxe dovolovala ještě pohřbívati i laiky v kostele, jak praví sněm mohučský, stanoví synoda triburská, aby už žádný laik nebyl v kostele pochováván. Hroby uvnitř kostela mají býti přikryty podlahou, aby po nich ani stopa nezbyla, a kde by to nebylo možné pro množství hrobů, nechť je odstraněn z kostela oltář a kostel ať je považován za hrobku.⁴⁸ Tím byl kostel vyhrazen jako pohřebiště duchovenstvu a panstvu, kdežto obyčejný křesťan měl býti pohřben u kostela, podle možnosti biskupského, není-li však to možno, tedy u kostela klášterního anebo vlastnického, jemuž platil desátek.⁴⁹ Ustanovení triburské synody však se zcela neuplatnila, nýbrž naopak až do XII. století byl, aspoň theoreticky, za vlastní pohřebiště věřících stále ještě považován kostel. Vysvítá to z liturgiků. Tak na př. zmíněný již Honorius Autunský považuje za křesťanský hřbitov pouze kostel a neuvádí jiného místa pohřebního, než lůno církve, což symbolicky vykládá.⁵⁰ Ve XIII. století zná Vilém Durandus (1237—1296) hřbitov u kostela, *cimiterium, poliandrum sive andropolis, quod idem est* a předpisuje, aby všichni věřící byli pochováni kolem kostela, buď v atriu, anebo na hřbitově.⁵¹ Pro-

⁴⁸ Secundum statuta S. Patrum, et experimenta miraculorum, prohibemus et praecipimus, ut deinceps nullus laicus in Ecclesia sepeliatur. Quidam mirabilis Doctor, nostrae diffinitioni consentiens, inquit: Nemo enim in Ecclesia sepeliatur, nisi forte talis sit persona Sacerdotis, aut cuiuslibet iusti hominis, qui per vitae meritum, talem vivendo, suo corpori defuncto locum adquisivit. Corpora antiquitus in Ecclesia sepulta, nequaquam projiciantur; sed pavimento desuper facto, nullo tumultorum vestigio apparente, Ecclesiae reverentia conservetur. Ubi vero hoc, prae multitudine cadaverum, difficile sit facere, locus ille Cymiterium et Poliandrium habeatur, ablato inde Altari, et constituto, ubi religiose sacrificium Deo valeat offerri. Conc. Tribur. a. 895, Capit. XVII., *Hartzheim*, Conc. Germ. II., 396.

⁴⁹ Restat propter instantem, quae tunc maxima occurrit, necessitatem, ubicumque facultas rerum et opportunitas temporum suppetat, sepulturam morientium apud Ecclesiam, ubi sedes est Episcopi, celebrari. Si autem hoc propter itineris longinquitatem, aut adjacentem alicuius inopportunitatis difficultatem, impossibile videtur, expectet eum terra sepulturae suae, quo canonicorum aut monachorum, sive sanctemonialium congregatio

mlouvaje o otázce svěcení, uvádí dva názory: podle jednoho je hřbitov posvěcen tím, že biskup obejde kostel při svěcení, podle druhého nutno zvláště světiti hřbitov 30 stop veliký kolem kostela. Durandus nezná jiného hřbitova, než který byl založen kolem kostela. Při nedostatku jiných přesnějších a dřívějších zpráv jsou tyto údaje náznakem, že hřbitovy na začátku středověku zpravidla nebyly veliké, když hřbitov větší 30 stop bylo už nutno zvláště světiti. Místem křesťanského pohřbu bylo místo kolem kostela anebo u kostela, v kostele pak podle Duranda měli býti pochováváni ochránci kostela, biskupové, opatové, hodní kněží a laikové největší svatosti.⁵²

Z tohoto povšechného přehledu vysvítá, jaký byl způsob pohřbívání od začátku středověku až po celou románskou dobu, třebaže místy dlužno předpokládati poněkud odchylné zvyky. Vlastním pohřebním místem byl kostel, než kostel by nestačil pojmouti všechny věřící, anebo by se proměnil v tak přeplněný hrobní kostel, jaký triburská synoda kázala zůstaviti jako pohřebiště bez liturgického kultu. Proto byl omezen počet těch, kteří byli pohřbíváni v kostele: *vnitřek kostelní byl vyhražován vynikajícím osobnostem, panstvu a duchovenstvu, ostatní pak prostí lidé, laikové, byli pochováváni v přilehlých částech kostelní budovy a na hřbitově, prostírajícím se u kostela anebo kolem kostela.*

Tomu, co bylo seznáno svědectvím koncilů a liturgiků, zdánlivě odporují nálezy, jimiž na př. u nás bylo zjištěno dosti křesťanských hřbitovů časného středověku, postrádajících kostela. Není vyloučeno, že

sancta communiter degat, ut eorum orationibus iudici suo commendatus occurrat, et remissionem delictorum, quam meritis non obtinet, illorum intercessionibus percipiat. Quod si et hoc ineptum et difficile estimetur, ubi decimam persolvebat vivus, sepeliatur mortuus. Conc. Tribur. Cap. XV. *Hartzheim*. Conc. Germ. II., 396.

⁵⁰ Coemeterium, quod dicitur mortuorum dormitorium, est ecclesiae gremium, quia sicut saeculo mortuos de utero baptismatis Christo, ita post modum carne mortuos gremio suo confovrens aeternae vitae reddit. *Gemma animae* I., 147. *Migne* PL., 172, 590.

⁵¹ Cuncti debent circa ecclesiam, sepeliri, puta in atrio aut in porticu aut exedris siue vultis ecclesiae exterius adherentibus aut in cimiterio. *Rationale divinarum officiorum* fo VIII., Lugduni 1516. Viz *J. Sauer*, *Zur Geschichte des Friedhofs und der Totenbestattung*. *Archiv für kath. Kirchenrecht* 78 (1898), 171.

⁵² Nullum ergo corpus debet in ecclesia aut prope altare, ubi corpus domini et sanguis conficitur, sepeliri nisi corpora sanctorum patrum, qui dicuntur patroni, item defensores, qui meritis suis totam defendunt patriam, et episcopi abbates et digni presbyteri et laici summe sanctitatis. *Rat. div. officiorum* fo VIII.

s počátku byla ještě zakládána zvláštní pohřebiště, jaká nalézáme na západě v merovejské době. Také ustanovení Břetislavova dokládají, jak dlouho se u nás udržoval pohanský způsob pohřbívání. Než řeč církevních sněmů je jasná i názory pozdějších liturgiků. Proto jest se domnívati, že aspoň nějaké menší dřevěné kaple tvořily střed oněch křesťanských hřbitovů, na nichž zděný kostel nebyl zjištěn, neboť podle středověkého nazírání byl kostel anebo svatyně hlavní věcí, a k ní teprve se připínal hřbitov, poměrně malý, aby na jeho rozsah stačila ochranná moc kostela. Malé rozměry hřbitova nutily klásti mrtvoly hustě vedle sebe a ve vrstvách nad sebou, což se stalo příznakem křesťanských pohřbů z doby časného středověku. Jako v Římě od V. století, přineslo i u slovanských hradů křesťanství zásadní proměnu pochovávání: zatím co dříve v pohanské době hroby byly za městem nebo mimo hrad, byly potom hroby zakládány právě v městě anebo na hradě, a sice v kostele anebo na hřbitově u kostela.

Zároveň vysvítá, co se stalo vedle jiných motivů také závažným podnětem, že bylo už v prvních dobách křesťanství v Čechách podle legend zakládáno tolik kostelů a že na hradech často shledáváme 2 až 3 kostely. Byla to potřeba pochovávat křesťany ve svěcené zemi, t. j. těsně u kostela. Proto byly zakládány malé hřbitovy u četných kostelů, aby na nich křesťané našli místo odpočinku až do dne vzkříšení, chránění posvátnou budovou kostela i jejím posvátným obsahem proti zlým duchům.

Konečně je zřejmo, že všechny kostely raného středověku, ať podélné, či centrální, byly kostely hrobními i hřbitovními, pokud v nich a na hřbitově kolem nich byli pochováváni křesťané. Za *striktně hrobní* kostely bylo by považovati ty, v nichž už od začátku byla zřízena hrobka jako podstatná součást samotného kostela a nikoliv jako přístavek. Takových kostelů je poměrně velmi málo a o jednom z nich, kapli sv. Michala ve Fuldě, bude ještě níže pojednáno. Za *striktně hřbitovní* kostely bylo by považovati ty, které, stojíce na hřbitově, neměly jiného účelu, než sloužit pohřebním úkonům anebo zádušnímu kultu. To však nelze o žádném kostele v této rané době dokázati. Je tudíž znovu jasno, co bylo už svrchu řečeno, že v karolinské a románské době vlastním pohřebištěm věřících byl kostel a hřbitov u kostela, pročez vlastně všechny kostely byly hrobními a hřbitovními v širším slova smyslu.

První kostely v Čechách byly následkem toho také hrobními a pohřebními. Proto je zcela přirozené, že ve svatovítské rotundě byli pochováni čeští vévodové, pokud víme na př. Boleslav III. († 1037), jeho bratr Jaromír († 1038), Břetislav I. († 1055) a jeho manželka Judita,⁵³ anebo zase pražští biskupové. Nalezené dva hroby uvnitř kostela před jižní apsidou dosvědčují pohřbívání význačných osobností uvnitř kostela právě tak, jako zase svědectví legend o pohřbu Podivenově ukazuje, že prostí lidé byli pochováváni na hřbitově u kostela. Svatovítská rotunda byla tedy *hrobním a hřbitovním kostelem*.

Z toho však nenásleduje, že svatovítská rotunda byla nějakým *specificky* hrobním a hřbitovním kostelem, anebo dokonce že byla z tohoto důvodu založena kruhově. Svatovítská rotunda nebyla ani vlastním hrobním kostelem Přemyslovců, ani hrobním kostelem sv. Václava, ani nemohla být podle příkladu jiné rotundy založena jako hrobní kostel.

Zvláštní povahu přemyslovského hrobního kostela vylučuje u svatovítské rotundy jakožto knížecího kostela skutečnost, že Přemyslovci byli pochováni také v jiných chrámech. Tak spočíval u sv. Jiří zakladatel toho kostela Vratislav I. († 925), Boleslav II. († 999) a Oldřich, anebo na Vyšehradě Vratislav II. († 1093), Konrád I. († 1093), Soběslav I. († 1140) a Soběslav II. († 1140).⁵⁴ Zkrátka nebylo kostela, který by po výtce byl hrobním kostelem Přemyslovců, nýbrž naopak členové rodu byli pohřbíváni porůznu v knížecích kostelích. Kostely, které měly sloužiti za hrobní, byly s oblibou zakládány ve spojení s klášterem, jako na př. hrobní kostel Jindřicha I. v Quedlinburku,⁵⁵ zjevně proto, aby členové kláštera konali pobožnosti za duši zesnulého, po příkladu slavného opatského kostela v Saint-Denis, který se vyvinul v hrobní kostel francouzských panovníků. Tak si vysvětlíme, proč byli někteří Přemyslovci pochováni v klášterním kostele svatojirském. Avšak svatovítská rotunda neměla při sobě klášter řeholníků a zprvu ani kapitolu kanovníků, a proto neměla ani po této stránce nějaký zvláštní význam jako hrobní kostel, nýbrž jako každý jiný kostel v té době sloužila za pohřebiště věřících, uvnitř knížat a biskupů, zevně pak prostého lidu. Pří-

⁵³ L. Glückselig, Der Prager Dom zu St. Veit, Prag 1855, 58.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ P. J. Maier, l. c. 244.

značné je, že četnější zprávy o pohřbech Přemyslovců u sv. Víta jsou teprve z první poloviny XI. století. Byli tam tehdy patrně proto pochováni, poněvadž už byla zřízena kapitula.

Jako nebyla svatovítská rotunda výhradním hrobním kostelem přemyslovským, podobně nelze ani říci, že by ji sv. Václav byl stavěl jako *svůj* hrobní kostel.⁵⁶ Tím není řečeno, že neměla anebo nemohla sloužiti knížeti Václavovi po smrti za hrob: vždyť knížata byla do kostelů pochovávána a zvláště stavebníci byli pochováváni do kostelů, které postavili, jak vidíme hned na blízku u sv. Jiří i na Vyšehradě. Avšak nelze říci, že by sv. Václav stavěl kostel zvláště za tím účelem, aby sám v něm byl pochován.

Jakési zdání, že tomu tak bylo, mohl by snad vnuknouti případ cášské kaple, v níž byl pohřben její stavebník Karel Veliký. Nestavěl si Karel Veliký falckou kapli jako hrobní kostel? Zvláštní shodou okolností jsme přesně informováni, že tomu tak nebylo. Týž Einhard, z jehož slov vysvítá, že falcká kaple byla kultovým kostelem při Karlově paláci, praví výslovně, že po Karlově smrti nevěděli, kam ho pohřbíti, poněvadž za živa o tom nic neustanovil. Poněvadž v té době kostely vůbec sloužily za pohřebiště vynikajících osobností, bylo shledáno, že jako stavebník nejdůstojněji bude pochován v cášské kapli, což se také stalo.⁵⁷ Jako důvod Karlova pohřbení v cášské kapli uvádí tudíž Einhard velikolepost této stavby, avšak při rozhodnutí jistě spolupůsobil důvod, že Karel byl stavebníkem tak znamenitého kostela, přiléhajícího k jeho oblíbenému sídlu. Tak se stalo, že Karel Veliký nebyl pohřben po boku otcově v kostele v Saint-Denis, nýbrž v Cáchách.

Jestliže Karel Veliký nestavěl cášský oktagon jako svůj hrobní kostel, lze tím méně předpokládati, že sv. Václav stavěl kostel, na české poměry tak mimořádný, právě proto, aby sám v něm byl pochován. Odporovalo

⁵⁶ Jinak K. Guth: »První kostel sv. Víta budoval si kníže Václav Svatý jako svůj hrobní kostel.« ČR., 174.

⁵⁷ Dubitatum est primo ubi reponi deberet eo, quod vivus de hoc nihil praecepisset: tandem omnium animis sedit, nusquam eum honestius tumulari posse, quam . . . Einhardi, Vita Karoli, c. 31, MG. Ss. II., 459.

⁵⁸ Jiné ještě důvody, vylučující, že sv. Václav stavěl svatovítský kostel jako svůj hrobní, uvádí Birnbaum, OČR., 169 násl.

⁵⁹ Requievit corpus beati martyris in ecclesia sanctorum Cosmac et Damiani humatum

by to asketické skromnosti svatého knížete.⁵⁸ Přes to bývá v opačný důkaz uváděno Křišťanova vypravování, že sv. Václav, procházející se svatovítskou rotundou v době, kdy byla stavěna, pronesl prý verš žalmu: »Toto odpočinutí mé na věky věkův.«⁵⁹

Než z těchto slov by ještě nikterak nenásledovalo, že sv. Václav stavěl svatovítskou rotundu jako *svůj* hrobní kostel, neboť, vzhledem k panujícím poměrům, bylo by nanejvýše možno dovozovati, že předpověděl, že bude *v tomto* a nikoliv jiném kostele pohřben, aniž by tím kultový kostel byl označen za specificky hrobní. Jsou tu však ještě jiné zvláštnosti. Především shledáváme podivnou věc: pisatel není si jist výrokem svého hrdiny a uvádí jej slovem »*prý*«. Jinak nemívá žádný skladatel legend pochybnosti o výrociích a skutcích svých hrdinů, byť by byly sebe smělejší a neuvěřitelné. Jestliže něco jen podmíněně uvádí, je to důkazem, že jde o věc velmi pochybnou, anebo že z nějaké příčiny věc jen podmíněně přijímá.

Dále jde zjevně o známý úkaz, že podle zběhlé události je hrdinovi do úst vložena předpověď (*vaticinatio ex eventu*), to znamená, že následkem toho, že sv. Václav byl ve svatovítské rotundě pochován, legenda bájí, že takové pohřbení předpověděl. Taková proroctví nelze bráti vážně a proto nelze ani z Křišťanovy legendy dovozovati, že sv. Václav stavěl kostel právě jako místo svého hrobu.

Konečně však dlužno ono proroctví čísti v souvislosti, a tu se zdá, že vlastní smysl Křišťanova vypravování je poněkud jiný. Křišťan začíná zmínkou, že tělo blaženého mučeníka odpočívalo pohřbeno po tři léta v kostele svatých Kosmy a Damiána, načež bylo věřícím zjeveno, že je mají přenést do kostela sv. Víta, který sv. Václav vystavěl a v němž *prý* kdysi uvedená slova pronesl. Známe-li smysl přenesení, je jasno, oč jde: Původně ležel sv. Václav pohřben jako obyčejný křesťan v bole-

per tres annos. Postea autem revelatum est quibusdam servis dei, ut eundem dei servum a loco sepulture in basilicam transferrent sancti Viti martyr, quam in metropoli Pragensi deo auctore a fundamento construxerat et ornamentis ecclesiasticis adprime decoraverat, in qua aliquando, dum fabricaretur, deambulando dixisse fertur versum psalmi-graphi: Hec requies mea in seculum seculi. Et hoc ad laudem et gloriam nominis sui et ad declarandum beati viri meritum pius dominus fieri dignatus est, quo sole clarius cunctis pateret gentibus, quod deus omnipotens genti Bohemorum, iam dudum ad se converse, magnum sua pietate patronum preparasset . . . Pekař, WLL., 116.

slavském kostele, až vyšším zjevením bylo stanoveno, že je svatým, a jako světec že má býti přenesen do hrobu příslušejícího světcí a sice v nejvýznamnějším českém kostele sv. Víta, který sám postavil. Hrobem byl tedy knížeti Václavu vlastně boleslavský kostel, neboť svatovítský kostel stal se hrobem *světcí*. A proto přidává Křišťan větu, že *prý* kníže Václav řekl, že kostel sv. Víta mu bude odpočínutím na věky. Ani spisovatel X. století nemůže bez výhrady věřit, že by křesťan ještě za života věděl, že bude v kostele *jako světec* odpočívati. Bylo by to v očích asketismu opovážlivou neskromností. Proto uvádí výrok Václavův jen podmíněně. Ale hned pokračuje slovy, která potvrzují, že pohřbení sv. Václava ve svatovítském kostele dlužno chápati nikoliv jako obyčejný hrob, nýbrž jako hrob světcův: »A to (*že totiž byl pohřben u sv. Víta*) k chvále a slávě svého jména a na rozhlášení zásluh blaženého muže milostivý Pán ráčil způsobiti, aby se nad slunce jasněji ukázalo všem národům, že Bůh všemohoucí národu českému, již nějaký čas k němu obrácenému, velikého svou dobrotou uchystal patrona.«

Souvislost je tedy zcela jiná, než se při čtení vytrženého citátu zdá. Hlavní věcí je, co Křišťan nakonec dodává: Kostel svatovítský stal se sv. Václavu hrobem, avšak *to učinil Bůh* k své slávě a ke cti svého jména, že zavražděného knížete jako mučedníka dal z prostého hrobu boleslavského přenést do hrobu přínáležejícího světcí v kostele svatovítském. Takovou věc světec nemohl tušiti a proto Křišťan uvádí jeho domnělý výrok, že spočine v kostele svatovítském, vzácným u legendistů slovem *prý*, čímž se plně nestaví za pravdivost výroku. Smysl Křišťanův je tedy zcela opačný: Byl-li sv. Václav ve svatovítském kostele pochován, není to proto, že si jej stavěl jako svůj hrobní kostel, což by se mohlo zdáti podle vytrženého citátu, že sám *prý* kdysi řekl, že v něm spočine, nýbrž pohřben byl tam proto, poněvadž Bůh z obyčejného hrobu dal ho tam jako světce přenést. Takovou čest, t. j. kanonisaci přenesením pod oltář v kostelní apsidě, nemohl kníže za živa tušiti a tím méně mohl o ní neskromně mluvit, a proto jako cosi téměř nevěrohodného slovem *prý* uvádí Křišťan zmíněný výrok, věstící pohřbení ve svatovítské rotundě, které ve skutečnosti bylo zároveň i kanonisací.

Tím také odpadá, že by si sv. Václav sám připravil v rotundě hrob. Tím více pak dlužno vyloučiti i možnost, že si připravil *hrob v apsidě*,

v němž odpočíval. Hrob *uprostřed* apsidy byl v X. století hrobem světcovým a takový nepříslušel ani knížeti, a proto si sv. Václav za živa takový hrob nemohl chystati. Jižní apsida, obsahující hrob sv. Václava, rozhodně nebyla od počátku určena pro hrob sv. Václava. Její určení vysvitne v následujícím bodě.

Byl tedy svatovítský kostel hrobním kostelem, avšak jen tolik, jako ostatní kostely soudobé, v nichž věřící, a hlavně knížata a vyšší duchovní, mohli býti pochováváni. Nebyl však žádným specificky hrobním kostelem knížecím, ani hrobním kostelem sv. Václava, který v něm ostatně nebyl zprvu ani pochován, nýbrž teprve jako světec do něho přenesen z vlastního svého hrobního kostela v Boleslavi.

Jako byl vnitřek kostela vyhrazen pohřbení knížat a duchovních, tak zase byl prostor kolem zdí kostelních určen pohřbu laiků. Jinými slovy: u svatovítské rotundy ležel hřbitov. Existenci takového hřbitova dlužno tím spíše předpokládati, poněvadž svatovítský kostel byl hlavním, farním a později i biskupským kostelem a právě u takových kostelů se především pochovávalo, jak vysvítá z ustanovení synody triburské. Ale o hřbitově svatovítské rotundy máme také písemné doklady. Křišťanova legenda vypravuje o pohřbu Podivenově, jehož tělo bylo vyzdviženo z původního hrobu a uloženo »na hřbitově svatovítského kostela«, takže sv. Václav odpočíval v kostele, t. j. v apsidě, a Podiven zevně, oddělení pouhou zdí.⁹⁰ Poněvadž pak známe středověký zvyk, podle něhož s oblibou byl vyhledáván hrob na blízku světců, jest se domnívati, že právě tak, jako uvnitř kostela byly nalezeny hroby, situované podle pohřbu sv. Václava, podobně byly také zevně hroby vyhledávány především poblíže jižní svatovítské apsidy.

Z toho však nenásleduje, že svatovítská rotunda byla specificky hřbitovním kostelem. Hřbitovní kostely bývaly malé a podružné, to znamená, že byly zakládány tehdy, když u hlavního kostela nemohlo býti pohřbíváno, jako střed nového hřbitova, anebo na hřbitovech vedle hlavního kostela. Rotunda svatovítská nebyla však podružným kostelem, nýbrž naopak hlavním kostelem Pražského hradu a s počátku aspoň přemy-

⁹⁰ Sublatum est corpus et translatum . . . et positum in cimiterio ecclesie sancti Viti, ita ut sanctus Wenceslaus in ecclesia quidem et miles ille foris positus, sola maceria dividantur. *Pekař*, WLL., 120.

slovských, ne-li hned již celých Čech. Dále je vyloučeno, že by se ze specifického hrobního aneb hřbitovního kostela stal kostel biskupský, jakým se r. 973 stala svatovítská rotunda. Z uvedených *věcných* důvodů vyplývá, že svatovítská rotunda původně nebyla žádným specificky hrobním, ani specificky hřbitovním kostelem.

Zbývá ještě zkoumati, zda právě rotundové založení neváže svatovítský kostel k nějakým hrobním anebo hřbitovním kostelům, které by tak aspoň *formálně* mohly býti vzorem kruhové základny. Poněvadž bylo už dostatečně objasněno, že svatovítská rotunda je pozdním projevem karolinské architektury, jest si ještě jednou uvědomiti, čím byly v karolinském období kostely rotundové a polygonální, a dále ukázati, jak byly tehdy zakládány kostely, podle svého zvláštního určení zřejmě hrobní.

Vezmeme-li v úvahu trojí účel centrálních budov, pak nejvíce jich bylo v karolinské době postaveno ke kultovým účelům podle vzoru cášské kaple. Méně už bylo centrálních budov baptisteriálních; v merovejské době shledáváme je ještě ve Francii, v karolinské době už jen v lombardských stavbách italských. Samostatných sepulkrálních staveb centrálních už nenalézáme, poněvadž za nového stavu věcí pohřebištěm význačných osobností se stal kostel a proto nebyly už stavěny samostatné hrobky. Hrobky byly zakládány u kostela anebo v kostele. Hrobky u kostelů nemívaly polygonálního anebo kruhového založení. Neměly je merovejské krypty, sloužící pohřebním účelům, jako Jouarre, a pouze krypta na západní straně podélného kostela Saint-Laurent v Grenoblu zachovává trojkonchový závěr starokřesťanských kaplí memoriálních, než tu šlo spíše o kryptu kultovou, než hrobní. Karolinské krypty ve Francii, ať kultové, či hrobní, také nemají centrálního založení. V Německu je klasickým příkladem karolinské hrobní stavby krypta Liudgerovců ve Werdenu n. R. Opat Liudger († 809) byl původně pochován za kostelní apsidou venku na hřbitově, avšak když začali jej míti za svatého a následkem toho pojali jeho hrob do kostela, novou apsidou prodlouženého, přistavil jeho bratr Hildegim za novou apsidou, obsahující Liudgerův hrob, hrobku pro sebe a příbuzné, aby tu na blízku rodového světce mohli odpočívati v klášteře, který byl jejich rodovou fundací.⁶¹ Zde byli pohřbeni i ti rodoví příslušníci, kteří byli jinde biskupy, jako

na př. v Halberstadtu a Münsteru. Šlo tedy vyloženě o rodovou hrobku. Krypta Liudgerovců doznala pozdějšími přestavbami několik proměn, avšak na základě výkopů mohl Effmann stanovit, že původní stavba IX. století byla pravoúhlá místnost obdélníková ($5'05\ m \times 3'75\ m$, patrně valeně zaklenutá při síle zdi $1'20\ m$). Ani tato striktně hrobní stavba nebyla tedy založena centrálně.

Podobně nebyly v této době kruhově anebo polygonálně stavěny kostely, určené panovníkům za *hrobní*. Znameníť doklad nalézáme v Quedlinburku, kde vedle kostela sv. Jakuba, později sv. Wigberta, stojícího na královském dvoře (villa Quintilingaburg), jest rozeznávati kostel sv. Petra, později sv. Serváce zvaný a stojící na hradě (urbs in Quintilingaburg supra montem constructa), který současně s hradem král Jindřich zbudoval někdy v letech 924—33, tedy současně s Václavovou rotundou svatovítskou, a v němž byl před oltářem, jak praví Widukind, r. 936 pochován. Hned následujícího roku založil Otto I. na hradě, kde se současně připomíná oltář sv. Serváce, ženský klášter pro spásu své duše a svých rodičů. R. 961 byly z Maastrichtu do Quedlinburku přeneseny ostatky sv. Serváce a uloženy v apsidě hradního kostela, který potom slul kostelem sv. Serváce. Před kryptou světcovou byla královská hrobka, v níž byl pochován Jindřich I., vedle něho pak stál sarkofág královny Matyldy († 968) a u jejích nohou ležela pochována vnučka Matylda, první abatyše kláštera a místodržící Otty III. († 998). Jde tedy o hradní a hrobní kostel. Ze zbytků, tvořících dnešní kryptu sv. Serváce v Quedlinburku, je zjevno, že šlo o kostel podélný a apsidou uzavřený.⁸² Těžko je říci, zda Jindřich zamýšlel hned od počátku stavěti hradní kostel jako svůj kostel hrobní, t. j. takový, v němž měl býti pohřben, či zda v něm byl jako jeho stavebník pochován rozhodnutím pozůstalých. Tolik je však jisto, že za hrobní kostel vynikajícího krále německého a potom i jeho blízkých příbuzných císařského rodu nebyl vyvolen kostel centrální, nýbrž že se jím r. 936 stal podélný kostel kultový.

Zkoumáme-li hrobní stavby v jiné význačné architektonické oblasti tehdejší, v Lombardsku, nalezneme tu mnoho krypt v kultových koste-

⁸¹ Viz Effmann, Werden, 52 násl.

⁸² Viz Zeller, Die Kirchenbauten Heinrichs I. und der Ottonen in Quedlinburg, Gernrode, Frose und Gandersheim, 21 násl.

lích, nikoliv však samostatné stavby hrobní. Zdá se tudíž, jako by rostoucím počtem krypt, které byly původně hrobními stavbami světců, uložených pod hlavním oltářem kostelních apsid a presbytářů, zanikla myšlenka samostatných mausoleí a hrobek, jaké byly budovány ještě koncem antiky. Významné osobnosti křesťanské přály si býti pochovány v kostele, hlavně na blízku světcova hrobu. Proto není v oblasti karolinské architektury centrálně založené hrobky, která by formálně mohla býti vzorem svatovítské rotundy, ba ani budovy, která by byla specificky jen hrobní.

Nevyneslo-li zkoumání hrobních staveb karolinských možný vzor svatovítské rotundy, jest se ještě zastaviti u *hřbitovních* staveb. Čtvrtý opat fuldský Eigil (818—822) založil malý kruhový kostel, svěcený biskupem Haistolfem r. 822, jehož pohřební určení přesně známe podle slov Eigilova životopisce Kandida: *ecclesiam parvam aedificavit rotundam, ubi corpora fratrum sepulturae tradita requiescunt, quam cimiterium vocant*.⁶³ Je snad fuldský kostelík formálním vzorem svatovítské rotundy? Nikoliv, neboť základní myšlenka obou staveb je zásadně rozdílná. Přízemí fuldské kaple bylo kryptou a patro kaplí. Jde tudíž o stavbu, jejíž plán navazuje na antické stavby sepulkrální, mající v jednom patře hrobku a v druhém svatyni, jichž křesťanským výběžkem je m. j. hrobka Theodorichova v Ravenně. Avšak v Praze nemáme nejmenšího náznaku pro existenci spodní krypty, ba naopak v půdě založený hrob sv. Václava pozitivně ukazuje, že tu nebylo žádné krypty, což také potvrzuje nález oltáře a oltářního krůbku, jimiž je udána výška kostelní podlahy. Tím se svatovítská krypta i formálně vylučuje z této třídy dvoukomorových a patrových hrobních staveb centrálních, jejichž ohlasem jsou pozdější karnery.

Zkoumáme-li dále, co bylo ve Fuldě příčinou rotundového založení kostela sv. Salvátora a sv. Michala, shledáme, že uprostřed horní kaple stál Salvátorův hrob. Tím přechází fuldská rotunda v kategorii oněch staveb, které rotundovým založením napodobovaly jerusalémskou Anastasi a uvnitř měly napodobení Božího hrobu. Stavby takové nalézáme reduktivně zpodobené na slonovinových řezbách karolinské

⁶³ Guth, ČR., 183.

⁶⁴ Lasteyrie-Aubert, l. c. 279. Enlart, l. c. I., 242.

a ottonské doby zpravidla na reliefu Žen u hrobu. Není pochybnosti o tom, že tu jde o náznakové vyobrazení Božího hrobu anebo jerusalémské Anastase nad ním stojící. Zda takovéto Boží hroby v karolinské době ve skutečnosti na hřbitovech existovaly, není jinak památkami doloženo. Možná, že jde pouze o výtvarné náznaky Božího hrobu na reliefech. V románské době, tedy v XI. a XII. století, bylo buď podle tradiční představy Božího hrobu, anebo na základě obecné tradice centrálních rotundových staveb hrobních, postaveno na hřbitovech několik drobných kaplí rotundových a polygonálních,⁹⁴ avšak pozdních těchto staveb není mnoho, takže možno o větším jejich rozšíření právem pochybovati. Nelze tudíž ani jejich případné prototypy v době karolinské, jinak věcně nedoložené, považovati za vzory svatovítské rotundy.

Vrátíme-li se ke složitějším rotundám ochozovým, které se formálně připínají k Modestově Anastasi, možno vzíti v úvahu, zda z karolinských staveb se k ní nevztahuje fuldská kaple sv. Salvátora a Michala, ač má horní patro, neboť uprostřed obsahovala Boží hrob a jinak v horní části je ochozovou rotundou, třebaže ochozová tribuna vznikla asi teprve koncem XI. století. V románské době zdá se do této třídy patřiti zmíněná rotunda v Saint-Léonard, na rozdíl od fuldské kaple čtyřapsidová a tím bližší jak Modestově Anastasi, tak pražské rotundě. Než obě kaple jsou malých rozměrů a už tím se jeví jako drobné kaple hřbitovní v blízkosti velkých kostelů hlavních. Formálně se pak svatovítská rotunda liší od Modestovy Anastase i ode všech jejich odvozenin karolinských i románských zvláštním pojetím velikých a podkovovitě založených apsid, které tvoří do jisté míry uzavřené a samostatné kaple, kdežto u jerusalémské Anastase a jejich derivátů jsou připsaty poměrně malé polokruhové a tím i otevřené apsidy. Proto dlužno pražskou rotundu považovati za jinou variantu typu ochozové rotundy, než je Modestova Anastase, a nelze ji také od této odvozovati.

Větších rozměrů jsou románské čtyřapsidové rotundy sv. Kříže v Quimperlé a Božího hrobu ve Villeneuve-d'Aveyron, než v těchto případech nejde o sepulkrální stavby, jako u právě zmíněných odvozenin jerusalémské Anastase, nýbrž o kultové kostely, což u kostela v Quimperlé naznačuje sám titul, kdežto kostel ve Villeneuve-d'Aveyron byl založen jako kostel klášterní. Kdybychom tudíž předpokládali, že

jejich blízký prototyp už existoval v karolinské době, nepůjde o stavbu striktně sepulkrální. Formálně pak se bude pražská rotunda lišiti jednak podkovovitými apsidami, jednak tím, že u ní nemůžeme předpokládati prostupující křížová ramena.

Ze všeho je patrné, že stavitelství raného středověku neobsahovalo už ve svém repertoiru kruhovou anebo vůbec centrální stavbu specificky hrobní a hřbitovní, nanejvýše by bylo možno shledati kruhovou stavbu Božího hrobu s připojeným spodním patrem pohřebištního významu. Proto nelze kruhové založení svatovítského kostela, nemajícího takové spodní patro, dovozovati z kruhových staveb hrobních a hřbitovních, ba ani z rotund Božího hrobu, poněvadž tento motiv byl mu cizí.

Uvážíme-li poměrně značný počet centrálních kostelů kultových v karolinské době, v nichž nalézáme všechny stavební prvky ve svatovítské rotundě užité, jako na př. v rotundě zadarské a v kostele v Germigny-des-Prés, a budeme-li dále ještě míti na mysli, že tyto centrální kostely, hlavně polygony, podle svého určení byly kultovými budovami u panských sídel, pak bude jasno, že svatovítská rotunda ani formálně nemůže býti závislou na řídkých stavbách Božího hrobu karolinské doby, ba ani na Modestově Anastasi, od níž se liší pojetím apsid a s níž věcně nemá nic společného. Stavební myšlenka svatovítské rotundy je tudíž jednou z variant, kterými karolinská renesance k životu zpět volala antické typy centrálních staveb, svým z působem je zjednodušovala, měnila a skládala, a které upotřebovala především jako kultové stavby při panských sídlech. Také svatovítská rotunda byla především kultovým kostelem při knížecím paláci a nikoliv nějakým specificky hrobním anebo hřbitovním kostelem. Jestliže v ní, anebo kolem ní, byli pochováváni věřící, bylo to proto, poněvadž ve všech tehdejších kostelích, nejen centrálních, nýbrž i podélných, byli významní křesťané pohřbíváni v kostele, a obyčejní křesťané na hřbitově kolem kostela, čili proto, že všechny kostely samy sebou byly hrobní a hřbitovní.

5. S c h r á n k a o s t a t k ů a h r o b s v ě t c ů v. Svatovítský kostel

⁹⁵ Vedle svrchu uvedených svědectví je poučný prolog Křišťanův: »Sed in primis hoc dicendum, quomodo si talium tamque precipuorum sanctorum atque ydoneorum testium Christi gleba in partibus Lutheringorum seu Carlingorum ceterarum vel christianorum gencium contineretur, insignium miraculorum virtutibus vernans, olim gesta hec aureis

nebyl prostou rotundou, neboť podle hlavních os byly k němu přičleněny čtyři podkovovité apsidy. Po stránce formální byl původ tohoto typu ukázán, než prostornost oněch apsid naznačuje, že nešlo jen o vnější formální útvar, nýbrž že ony apsidy, takřka samostatné kaple, velikostí se rovnající anebo převyšující většinu českých rotund, měly věcný smysl a praktické určení. Zkoumáním povahy apsid vysvitlo, že v starokřesťanské době byly místem oltářů, pod něž byly ukládány ostatky světců. V karolinské době vzrostl počet oltářů a zpravidla měly podélné kostely tři apsidy s třemi oltáři, vedle nichž bylo, zvláště v klášterních chrámech, více ještě přenosných oltářů bez apsid. Avšak významná těla mučedníků byla právě tak, jako ve starokřesťanské době, kladena ještě do apsid a nad nimi byly stavěny oltáře. Všechny apsidy neměly tak vzácných ostatků, avšak těla mučedníků nenalezala jinde místa, než v apsidě. Fanatická přímo úcta, kterou raný středověk ostatkům přinášel vstříc,⁶⁵ a vášnivá horlivost, kterou je sbíral, vnucuje myšlenku, že prostorné apsidy svatovítské rotundy byly podle úmyslu Václavova k tomu určeny, aby se jednou staly hroby svatých a místy jejich oltářů. Vždyť víme z legend, že mu cizí kněží přinášeli svaté ostatky. Určení apsid vysvětluje ze vztahu, který v karolinské době stále ještě trval mezi oltářem, apsidou a hrobem, event. ostatky, jak svrchu vysvětlil z Einhardova vypravování o přenesení ostatků sv. Petra a Marcellina, a jak ukazují na př. následující příklady, brané z míst, o nichž už častěji byla zmínka.

V životě biskupa Liudgera vypravuje se, že v Římě obdržel od papeže ostatky a často se připomíná, jak je sebou vozil, až r. 799 získal pozemek pro stavbu kostela a kláštera ve Werdenu a. d. Ruhr. Hned asi začala stavba kostela. Podle listiny ze dne 6. prosince 800 nosil Liudger ještě ostatky u sebe (*ad reliquias sanctas . . . in manus Liudgeri, qui eas secum portat*), ale 1. května 801 už byly uloženy v nově postaveném kostele podle přípisku: »*Acta est autem publice in loco, qui dicitur Diapanbeci*⁶⁶ *in ripa Rurae ad reliquias sancti Salvatoris et sanctae*

. . . apicibus depinxissent, responsoriorum cantilenam cum antiphonis, adiectis sermonum exortacionibus, decorassent, cum plurimorum menibus cenobiorum, quamvis ipsi horum similium martyrum, horum confessorum, virginum reliquorumque sanctorum exultent possidere venerabilia pignora.« Pekař, WLL., 88, 89.

Mariae.« V listině z 8. května 801 jest údaj: »*ad reliquias, quae in eodem loco ponendae sunt, ad lumina comparanda*«. R. 804 posvětil Liudger slavnostně tento zděný kostel, o čemž je zápis: »*cum licentia et benedictione beatae memoriae Hildibaldi Coloniensis archiepiscopi oratorium ibi construxit, quod ipse postea ordinatus episcopus cum eiusdem patris permissione dedicavit in honore sancti Salvatoris et praedictarum reliquiarum*«. ⁶⁷ Z těchto údajů dostatečně vysvítá, že Liudgerův kostel byl stavěn jako schránka vzácných ostatků, jako *cella memorialis*. Všimneme-li si však jeho útvaru, o němž již svrchu byla řeč (obr. 46—48), shledáme, že to byl podélný kostel s centralisujícím trojapsidovým uzávěrem, rozšiřujícím podle hlavních os základní čtverec, tedy příbuzný memoriálním celám starokřesťanským, na př. římským. Uzávěr byl v podstatě příbuzný také se čtyřapsidovým založením svatovítské rotundy a nelze tudíž nemysleti na možnost, že podobného určení, jako ve Werdenu, byly také apsidy svatovítské rotundy, které měly býti schránkami vzácných ostatků či spíše ostatkových oltářů.

Zdá-li se snad Werdenské svědectví příliš časným, lze se do blízkého Řezna uchýliti pro svědectví o něco pozdější. Tamní historiograf Arnold, mnich kláštera sv. Jimrama, vypravuje o opatovi Ramwoldovi (975—1000), že přinesl mnoho ostatků z Trevíru, kde byl dříve proboštem u sv. Maximiana. Proto vystavěl v Řezně za kostelem sv. Jimrama kryptu a v ní na pěti oltářích umístil pět schránek s ostatky. ⁶⁸ Nahlédneme-li v půdorys krypty (obr. 6), shledáme, že skutečně pět výklenků, jeden polokruhový a čtyři pravoúhlé, leží před očima vstupujícího na východní straně krypty. V těchto případech nešlo ani o celá těla mučedníků, nýbrž pouze o ostatkové částice.

Z toho opět vyplývá, v jakém spojení v X. století byla apsida, ostatky a oltář, a na snadě je domněnka, že čtyřapsidové založení svatovítské rotundy nebylo jen náhodným útvarem formálním, nýbrž mělo věcné odůvodnění v tom, že apsidy byly určeny jako místa oltářů,

⁶⁸ Diapanbeci-Tiefenbach, totéž co Werthina-Werden. — ⁶⁷ Effmann, I. c. 7 násl.

⁶⁹ »Horum (reliquiarum) quoque salutaris allatio exstitit causa cryptae apud sanctum Emmerammum aedificatae. Cuius aedificatio per virum Dei satis artificiose ordinata, trifariam necnon quadrifariam speciem intuentibus exhibet. Et quia huius operis auctor sanctam dilexerit Trinitatem, atque quattuor evangeliorum firmiter tenuerit fidem, quasi quodam testimonio credibile perhibet. Columnae vero, quae eandem crypticam eccle-

v nichž měly býti časem uloženy významné ostatky, snad dokonce těla mučedníků, v té době jako poklady přenášena. Tomu také nasvědčuje poměrná velikost apsid i jejich podkovovité založení, tvořící poměrně uzavřené kaple. Cíl tento jest ovšem chápán jako podružný, právě tak jako určení hrobní a hřbitovní, neboť svatovítská rotunda svou podstatou nebyla specifické martyrion, nýbrž kultový kostel v tom smyslu, jak bylo svrchu vyloženo. Apsidy, určené pro ostatkové oltáře anebo pro mučednické hroby s oltáři, povznášely pouze význam kostela, činíce jej zároveň martyriem.

Tak dorůstal na Pražském hradě chrám, který měl býti zbožného knížete vlastnickým i palácovým kostelem a tím i hlavním a farním kostelem v celé zemi, v němž se dvakrát do roka slavnostně udílel křest a tak byl přijímán národ od církve. Proto byl kostel, snad první v zemi, stavěn z kamene, aby byl nejen nejvzácnějším chrámem v zemi, rovným knížecím kostelům v cizině a jako zděný také posvěcený požehnáním biskupovým a pomazaný křížmem, ale zároveň účinný schránkou těch nejvzácnějších ostatků, které ze sousedních zemí přinášeli kněží, kteří v novém kostele početněji než v ostatních chrámech se měli denně modlití jitřní chvály. Takové asi byly úmysly Václavovy, když tu sklesl v hrob skolen rukou vražednou. Kostel byl dokončen a východní apside zasvěcena sv. Vítu, zatím co ostatní apsidy čekaly na své určení a na svaté poklady. Ale zatím se už kníže Václav stal lidu a církvi *svatým* Václavem a tak byl za krátko už jako *světec* přenesen do jižní boční apsidy, poněvadž hlavní apside východní byla už určena sv. Vítu a zasvěcení kostela se nedalo měnit. Zvláštní shodou okolností se tedy stalo, že pro jižní apsidu nebylo již potřebí tělo mučedníkově hledati po světě a bráti z ciziny: *v apsidě spočinul, jako světec a mučedník, sám kostela nadšený zakladatel a stavebník.*

6. V z o r č e s k ý c h k o s t e l ů. Bylo-li na konci předešlé kapitoly ukázáno, jaký je asi vztah českých rotund k rotundě svatováclavské po

siam sustentant, dualitate sua geminam dilectionem, Dei scilicet et proximi, pulcherrime compingunt. Quinque autem altaria, in quibus totidem pyxides collocatae cum reliquiis, quas prenomatus heros de Lotharingia transtulit, quinque librorum Moysi principalem observantiam in memoria monent teneri et in quinque sensibus corporis hortantur quinarium prudentiam semper haberi. Sextum quidem altare, quod dicitur *ad pedes*, senarii perfectione denunciatur omnia concludi.» MG. Ss., IV., 568.

stránce formální, jest nyní na konec se ještě zmíniti o tom, jaký je věcný smysl prototypu a jeho zredukovaných derivátů.

Jak už bylo svrchu podrobněji vyloženo, spočívá význam svatovítské rotundy v tom, že v době, kdy celá Evropa byla zneklidněna a pustošena nepřátelskými vpády, přišli do Čech, ušetřených zlých nájezdů, patrně na vyzvání knížete Václava, cizí duchovní a s nimi i stavitelé a mistři, kteří na předním Pražském hradě při knížecím paláci na způsob karolinských kostelů při knížecích sídlech založili centrální kostel a postavili zděnou rotundu sv. Víta se čtyřmi apsidami, o níž se hypoteticky můžeme dohadovati, že měla ochoz, po případě i ochozovou tribunu. Byla to stavba jedinečná a zcela mimořádná v zemi, kde před tím nebylo významnější zděné stavby, anebo spíše nebylo zděné stavby vůbec. Nový kostel se stal nejvýznačnějším knížecím kostelem a hlavním kostelem v přemyslovských Čechách. Nesmírného významu mu dodalo to, že v jižní apsidu byl přenesen a tím jako světec kanonisován umučený stavebník kostela, sv. Václav, jehož jméno a sláva den ode dne rostly mezi křesťany. Tím se vzrůstal význam kostela, ale současně také nabýval kostel větší důležitosti po stránce právní, když se stal prvním a jediným farním kostelem v přemyslovských Čechách a dokonce biskupským kostelem. Byla to událost docela zvláštní. Nikde v západní Evropě nestala se centrální stavba biskupským kostelem, neboť biskupské kostely byly tu vesměs pravoúhlé a podélné. Poněvadž, na rozdíl od jiných zemí, byla v Čechách nejvýznačnějším kostelem rotunda, je zcela přirozené, že ztratila tu ráz zvláštního kostela při knížecím sídle a naopak nabyla povahu obecného křesťanského kostela. Jinými slovy, vlivem svatovítské rotundy byla v Čechách představa kostela více než kdekoliv jinde spiata s jeho rotundovým založením. Nikoliv tak, že by v Čechách od počátku nebylo jiných kostelů než rotund, vždyť předcházející kostely byly pravděpodobně pravoúhlé a nedávno znovu vykopaný kostel P. Marie na Budči dotvrzuje existenci podélných kostelů už v X. století. Avšak vlivem předního knížecího a později biskupského kostela ujala se rotunda jakožto typ křesťanského kostela stejně, ba s počátku více ještě, než podélný kostel. Byl-li tedy potom v Čechách stavěn křesťanský kostel, tu podle nejvýznamnějšího českého kostela přicházelo především v úvahu rotundové založení, na rozdíl od jiných zemí západních, kde

hlavní kostely byly pravoúhlé a podélné, a podle toho byly zpravidla budovány i další kostely tímž způsobem.

Samozřejmě nebyly nové rotundové kostely přesnými kopiemi svatovítské rotundy, kterou postavili cizí mistři v nedostupné tehdy Čechům umělosti a dokonalosti. Avšak myšlenka rotundy zůstala jako pojem křesťanského kostela a byla reprodukována ve zredukovaném tvaru tak, jak dovedly domácí síly, pokoušející se o zděnou stavbu. Proto odpadly hypoteticky předpokládané ochozy; jako takovou památku shledáváme kapli sv. Felixe a Adaukta, postavenou nejspíše v X. století za českého panství v Krakově. Dále zmizely čtyři apsidy, motivované u Václavova kostela touhou po ostatkových pokladech, a zbyla jediná apsida, liturgicky nutná. Více anebo méně zachovaných 26 rotund českých ukazuje, oč větší musil býti jejich počet v době románské, nehledíme-li ke 4 rotundám jen zprávami doloženým, které mohly býti i složitějšího tvaru, na př. se čtyřmi apsidami na způsob krakovské rotundy. Nevíme, pokud byla pochopena a s počátku cizí pomocí převzata klenba, po př. i lucerna, či zda první z těchto následných domácích rotund měly už jen dřevěný strop. Všechno to zůstává nejasné, poněvadž velká většina rotund je značně pozdější, avšak stěží lze pochybovati o tom, že se Václavova rotunda sv. Víta stala v Čechách pojmem křesťanského kostela a prototypem českých rotund, značně zjednodušených domácími staviteli-začátečníky.

Čím byly tedy české rotundy, vzniklé zjednodušeně za příkladem svatovítské rotundy? Byly rotundami hradními, či rotundami hrobními a pohřebištními?

Odpověď je jednoduchá: *české rotundy byly především křesťanskými kostely kultovými*, tak jak si křesťanský kostel musili představovati lidé v zemi, vůči cizině značně uzavřené, v níž přední knížecí a církevní kostel byl zbudován jako rotunda. Nikoliv výlučně, neboť od začátku byly v zemi také kostely pravoúhlé a podélné, avšak přednostně, poněvadž nejvýznamnější, později biskupský kostel, *ecclesia mater*, byl rotundou. *Proto se rotunda stala českým kostelem, poněvadž vyjadřovala myšlenku křesťanského kostela tak, jak se na rozdíl od jiných míst jeviti musila v zemi, kde ji jako nejpřednější kostel ztělesňovala rotunda.* Nelze-li jako české dílo uznati umělou stavbu rotundy svato-

vítské, kterou jen cizími silami mohl postavit sv. Václav, pak je zase zcela dobře možné, že domácím a českým dílem jsou ony četné zjednodušeniny a zdrobněliny prototypu, které nazýváme českými rotundami a které, podle toho, krátce můžeme zvatí »českými kostely«. Opět nikoliv výlučně, nýbrž přednostně, neboť také na jiných místech v Evropě byly složitější rotundové stavby doby římské a karolinské zákonem ovlivňujícím uměleckou tvorbu mladých národů redukovány v prosté rotundy, jako na př. v Katalonsku a j., ale nikde se typ rotundových kostelů neujal tak obecně, jako v Čechách.

Poněvadž první kostely v Čechách byly stavěny na hradech, stalo se, že byly na hradech stavěny *rotundy*, právě tak, anebo ještě více, než podélné kostely, a proto můžeme právem mluvit o *hradních* rotundách. Poněvadž pak později kostely byly stavěny už také mimo hrady v osadách, byly tu opět jako kostely často stavěny rotundy a proto můžeme mluvit o *venkovských* rotundách. Když pak se v XI. století ustavila organizace církevní, staly se některé rotundy i kostely farními či velkofarními právě tak, jako kostely podélné, což je tím spíše možné, poněvadž prvním farním kostelem v Čechách byla sama rotunda svatovítská. Vždy však šlo o křesťanský kostel kultový, který v Čechách po příkladu svatovítského kostela byl více než kde jinde pojímán jako rotunda, takže centrální kostel pozbyl tu povahy kostela při knížecím sídle, jaká mu v době karolinské byla vlastní, a stal se prostě představou kostela.

Ale tyto hradní a později i venkovské rotundy byly také kostely *hrobními* a kolem nich se prostíraly *hřbitovy*, což nebylo nic zvláštního, poněvadž se ve všech kostelích, podélných i centrálních, pochovávalo uvnitř, i zevně na hřbitově, avšak sepulkrální povaha nebyla hlavním určením těchto rotund, především pro kult postavených, a hrobními stavbami nebylo také motivováno jejich kruhové založení.

Podstata českých rotund netkví tudíž v tom, zda jsou hradní či hrobní, nýbrž že jsou zjednodušeným napodobením oné monumentální rotundy, kterou jako kultový kostel při knížecím paláci na hradě Pražském postavil sv. Václav, a která proto, že byla předním, hlavním, podle hrobu sv. Václava nejpamátnejším a později zprvu jediným farním a pak i jediným biskupským kostelem v zemi, ztělesňovala tu

představu křesťanského kostela více než kostely podélné. Proto byly tu na hradech i na venkově tak často stavěny rotundy.

Tím padá také nové světlo na počátky architektury v Čechách. Teprve s křesťanstvím vnikla do Čech vyšší kultura stavební. Zprvu byly tu budovány pouze dřevěné kostely, jak bylo v misiích zvykem. U kostela sv. Jiří, který však byl dostavován sv. Václavem, shledáváme už některé náznaky, které by mohly nasvědčovat, že byl kostel aspoň zčásti zděn, avšak nelze jim dosud bezpečně přisvědčiti. Rozhodně byla zděnou stavbou Václavova rotunda sv. Víta. Poněvadž v různých pramenech je právě tato její povaha jako cosi významného zaznamenána, byla nejspíše také první zděnou stavbou v Čechách.

Je-li podle dnešních vědomostí sice možno přičísti sv. Václavu zásluhu, že přinesl zděnou stavbu do Čech, avšak jen s jakousi tichou výhradou, pokud snad přece dříve nebyl v Čechách z kamene postaven nějaký misionářský kostel primitivního rázu, pak nutno úplně bez výhrady na základě pramenů i nálezů říci, že sv. Václav přinesl monumentální architekturu karolinského období do Čech tím, že zbudoval velikou čtyřapsidovou rotundu sv. Víta. Vývoj architektury v Čechách nedál se tudíž tím způsobem, že tu od nejjednodušších nabytých poznatků zděné stavby stavitelské umění vlastními silami vyzrávalo k dokonalosti, nýbrž za zvláštních okolností byla tu cizími mistry a řemeslníky hned v samotných počátcích uprostřed Čech postavena velkolepá budova mohutných rozměrů a umělého založení, stojící na nejvyšší úrovni tehdejší evropské architektury. Tím byl dán příklad monumentální architektury.

Vznik a vývoj domácí české architektury byl zahájen tím, že se mimořádná stavba svatovítské rotundy pro svůj jedinečný význam formální i morální stala v Čechách obecnou představou a běžným pojmem křesťanského kostela a proto přirozeně lákala k napodobování podle oněch zásad a zákonů, podle nichž na začátku středověku vzory velikého umění přejímali mladí národové. Tak vznikly jako zjednodušené a zdobné odvozeniny svatovítské rotundy ve velikém počtu v Čechách ony prosté jednoapsidové rotundy, které nazýváme *českými rotundami*, ale jimž přísluší též jméno *»českých kostelů«*, poněvadž vyjadřovaly představu kostela způsobem, jaký na rozdíl od jiných zemí byl v Če-

chách nejvlastnější a nejpřirozenější, poněvadž tu pojmem křesťanského kostela byla svatovítská rotunda. Před tím vnikly sice už do Čech dřevěné podélné kostely, současně s rotundami se šířily v Čechách podélné kostely zděné v reduktivním tvaru jednolodního prostoru, uzavřeného apsidou, od poloviny pak XI. století představily klášterní kostely a hlavně nový biskupský kostel sv. Víta křesťanům v Čechách podélnou trojlodní basiliku jako obecný typ křesťanského kostela. Ale přes to utkvěla myšlenka kostela rotundového tak hluboce v myslích, že až do XIII. století byly v Čechách na hradech i na venkově stavěny rotundy, opakující zeslabenou ozvěnou základní stavební myšlenku prvotní svatovítské rotundy.

Vlivem zmíněných monumentálních staveb brala znenáhla za své myšlenka centrálního kostela jakožto vlastního kostela křesťanského. Jestliže v pokročilé době románské byly vedle podélných kostelů v Čechách ještě budovány rotundy, pak jich v době vysloveně gotické nebylo více. Ale zvláštní shodou okolností se stalo, že ve století, v němž nesmlouvavý dříve longitudinalismus gotické budovy kostelní začínal podléhati rozkladu prvním závanem novodobých směrnic a názorů, které délku posvátného prostoru vyrovnávaly s jeho šířkou, usilující při tom také o bezpodpěrovou stavbu síňovou, tu Petr Parléř zbudoval nad hrobem sv. Václava místo starobylé románské kaple, obsahující ještě část původní jižní apsidy svatovítské rotundy, novou gotickou kapli o půdorysu čtvercovém, nad níž pní podivuhodná klenba křížem rozvržená. Jestliže zbožný obdivovatel čtvercově založeného a čtyřapsidového kostela v Germigny-des-Prés na prahu IX. století pravil, že kostel je zbudován k podobenství cášského oktogonu, pak můžeme, majíce na zřeteli pouze centrální založení a jeho křížové rozdělení, tímž právem i my v tomto širším slova smyslu říci, že dnešní Parléřova kaple svatováclavská je vystavěna k podobenství svatovítské rotundy. Nevědomky tu vzkřísil Parléř tytéž základní zásady centrálně-křížové stavby chrámové, které tu čtyřista let před ním vyvolal sv. Václav jako stavebník.

Při Parléřově stavbě jde zajisté jen o náhodnou podobu základní myšlenky centrálně-křížové, k níž dospěl odvážný průbojník nových směrů, rozvracujících stavební myšlenku gotickou. Avšak o náhodné

podobě s vlastním a základním založením Václavova kostela sv. Víta lze stěží jen mluvit u českých rotund románských, které očividně povstaly jako zjednodušené zdobněliny importovaného prototypu svatovítské rotundy. Tak je nám přáno nové snítky vetknouti do onoho věnce slávy, který právě v poslední době vineme na skráně sv. Václava jakožto šířitele vyšší západní kultury v Čechách. Podle všeho přinesl k nám zděnou stavbu, rozhodně však jest, jako stavebník svatovítské rotundy, zakladatelem monumentální architektury v Čechách, čímž nepřímo probudil k životu vlastní architekturu českou, neboť mnohonásobný ohlas importované rotundy svatovítské stal se prvním českým činem v oboru výtvarného umění jakožto česká rotunda a český pojem křesťanského kostela.

V jižní apsidě svatovítské rotundy nespočinul tudíž jako mučedník jen veliký kníže český a stavebník tohoto jedinečného kostela, nýbrž také zakladatel monumentální architektury v Čechách, sv. Václav.

REJSTŘÍK.*

Číslice s hvězdičkou udávají též stránku ilustrací.

- abstrakce 313, 319, 387.
 Aix, baptisterium 260, 261*.
 Almenno San Salvatore, kostel San Tommaso in Limine 376, 397.
 Altötting, Heilige Kapelle 230*, 231*, 232, 423.
 apsida 152 n., 179.
 — podkovovitá 276 n.
 — připojená odstupněným obloukem 242 n.
 basilika starokřesťanská 385 n.
 basiliky kupolové 307.
 Biella, baptisterium 249, 397, 403.
 Blatenský hrad 38 n.
 — — kostel P. Marie 39 n., 45 n., 56 n., 117.
 — — kostel sv. Hadriána 41 n., 47, 57 n.
 boemanští vévodové 14 n.
 Boleslav, I. a II., 436 n.
 Boleslav (Stará), kostel sv. Kosmy a Damiana 97, 110 n.; zvony 115.
 — chrám nad hrobem sv. Václava 150 n., 155.
 Bologna, San Sepolcro 376.
 Bonifác-Wynfrith, sv., 26 n., 32 n.
 Bosra, katedrála 266*.
 Bořivoj 67 n., 73 n., 82.
 Brescia, La Rotonda (Duomo vecchio) 258, 376, 397.
 Břetislav I., 159 n., 171.
 — II., 78.
 Budeč, kostel sv. Petra 76 n., 83 n., 218 n., 392.
 Cáchy, falcká kaple 183 n., 261 n., 316 n., 389, 419 n.
 — — — půdorys 183*, 316*.
 — — — řez 184*, 317*.
 — — — západní budova 183 n., 190, 421.
 Cařihrad, chrám sv. Apoštolů 243 n., 305 n.
 — Budrum Džami 308*.
 — Hagia Sofia 303* n.
 — kostel sv. Sergia a Bakcha 267, 301*, 302*, 303.
 — kupole kostelů 321.
 — Nea 308.
 cellae trichorae 253.
 Centula-Saint-Riquier, kostel P. Marie 258.
 Corvey, opatský kostel, západní budova, půdorys 187*, 188*, řez 189*, 191*, 264.
 Dalimil 73 n., 78 n.
 deposice 49 n., 94 n.
 Dijon, rotunda sv. Benigna 403.
 Dominik, kněz, 40, 42, 46, 116.
 dřevěné stavby 17 n.; viz též kostel.
 duchovenstvo v Čechách 117 n.
 Durandus, Vilém, 446.
 Ečmiadzin, patriarch. kostel 245*, 246.
 Efesus, kostel sv. Jana 305*.
 Eichstätt, kostel P. Marie 199.
 Essen, Münster 322.
 Ezra, kostel 274*.
 Fritzlar 27, 32.
 Fulda 33, 153.
 Fulda 33, 153;
 — královská kaple 214.
 — letopisy 14 n.
 — rotunda sv. Michala 259*, 260*, 456 n.
 — vykopávky 212, 213* n.
 Galliano, baptisterium 249.
 Germigny-des-Prés, kostel 247, 324*, 325*, 326*, 327 n., 422.
 Hadrián, sv., 58.
 Hadrián II. 38, 48, 58.
 Hersfeld 32 n., 186, 212*.
 Hexham, rotunda P. Marie 369.
 Honorius z Autunu 139, 446.
 hroby světců 90, 100, 152 n.
 — českých knížat 160 n., 449.
 hřbitovy 443 n.
 Jerusalemský, Anastase 256*, 257.
 — — Modestova přestavba 272* n., 306.

* Z důvodů hospodářských bylo nutno omezit rejstřík pouze na důležitější hesla.

- Jimram, sv., 29, 126 n.
 Jindřich I. 129 n., 133 n., 154, 171, 455.
 Jiří, sv., 87 n.
 kanonisace 92 n.; *viz* translace.
 Kijev, chrám Matky Boží 64.
 Kliment, sv., 68.
 Knín, kostel sv. Kříže 240*, 241* n.
 — — sv. Mikuláše 249*, 250*.
 Kocel 38 n., 45 n., 57 n.
 Kolín n. R., St. Marien im Kapitol 322.
 konfese 95.
 kostely dřevěné 34 n., 54 n.
 — — v Anglii 23 n.
 — — v Čechách 67 n., 120 n., 408 n., 465.
 — — ve francké říši 19 n.
 — — v karolinské době 21 n.
 — — na Moravě 59 n.
 — — v Německu 26 n.
 — — v Rhaecii a Noriku 22.
 — — v Sasku 27.
 — — ve Skotsku 24 n.
 — — u Slovanů podunajských 36 n., 45 n., 56 n., 116 n.
 — — u Slovanů polabských 28.
 — — u Slovanů pomohanských 15.
 — farní 438 n.
 — hrobní 443 n.
 — hřbitovní 443 n., 456 n.
 — knížecího sídla 417 n.
 — a jejich stavebníci 43 n., 45 n., 116 n.
 — a jejich svěcení 49 n., 96 n., 136.
 — a jejich tituly:
 sv. Jiří 87.
 sv. Klimenta 70.
 sv. Kosmy a Damiána 111.
 sv. Martina 22, 30.
 sv. Michala 108 n.
 sv. Petra 84.
 sv. Remigia 22.
 — vlastnické 43 n.
 — zděné 36, 54 n.
 v Anglii 23 n.
 v Bavorsku 30.
 v byzantské říši 62 n.
 v byzantských misiích 63 n.
 v Čechách 408 n., 465 n.
 ve Francku 20 n.
 ve Fuldě a Hersfeldu 32 n.
 na Moravě 62 n.
 v Řezně 29 n.
 v Salcburku 30 n.
 ve Würzburgu 31 n.
 Krakov, rotunda sv. Felixe a Adankta, 224, 377*, 378*, 384, 463.
 křesťanství v Čechách 13 n., *viz* misie.
 — u Slovanů pomohanských 15 n.
 legenda *Crescente fide* 67, 74 n., 79, 83, 111 n., 122, 135 n., 142, 149
 — Gumpoldova 74 n., 83, 111 n., 123, 135 n., 149 n.
 — Křišťanova 67 n., 73, 79, 83 n., 97 n., 108, 123, 135, 143, 150 n.
 — Menckeova 67, 107.
 — *Oportet nos fratres* 123, 137 n.
 — *Oriente iam sole* 105, 132.
 — staroslovanská 75 n., 83, 122, 125 n.
 — — Nikolského 75 n., 113, 123, 136 n., 150.
 — — proloží 64, 67, 97, 107.
 — *Ut annuncietur* 133 n.
 — Vavřincova 123.
 Levý Hradec, kostel sv. Klimenta 67, 218 n.
 liturgie latinská v Čechách, *viz* misie latinskoněmecká.
 — slovanská 60, 65, 75 n., 77, 81 n.
 lisény 242 n., 281 n.
 lucerny 400 n.
 — v Čechách 394 n.
 — v Italii 403 n.
 Ludmila, sv., 84, 87 n.
 — hrob 107.
 — kaple 106, 427 n., 432.
 — přenesení 96 n.
 — svátek 101 n.
 — zázrak 104 n.
 Mantova, rotunda San Lorenzo 376, 397.
 Martyrologium ecclesiae Pragensis 132.
 Metod 38 n., 58 n., 67 n., 81.
 — hrob 64 n.

Menasovo město, baptisterium 234*.

misie latinsko-německá 13 n.

— moravsko-slovanská 59 n., 67 n.

— řezenská 77, 80.

Michal, biskup řezenský, 145 n.; viz Řezno, spolubiskup.

Michal, sv., 109.

Milán, kaple della Deposizione u kostela Santo Satiro 248*, 402.

— kaple Sant' Aquilino 254*.

— — Sant Ippolito 238*.

— kostel San Lorenzo 265*, 296.

more gallico 21, 25.

— romano 21, 25, 34, 140.

— scotico 25, 34.

Mosapurk, viz Blatenský hrad.

mučedník:

hrob v apsidě 152.

pohřbení 94 n., 98 n.

translace 49 n., 87 n.

Musmich, praetorium, 244 n.

Nazianz, oktagon 263* n.

Nicea, kostel Koimesis 306*, 307*.

Nitra, kostel Privinův, 39, 56, 61 n.

Neuvy-Saint-Sépulcre 357 n.

Nocera, rotunda Santa Maria Maggiore, 257*, 258*.

Nyssa, martyrion 275* n.

oltář, jeho svěcení 50 n.

ostatky 89 n.

Pavel, kněz, 107, 119.

Petersberg u Fuldy 186* n.

Podiven 158 n.

pohřbívání 443 n.

Pompeje, frigidarium therem, 222* n.

porticus 175 n., 185 n., 361 n.

Praha, biskupství, zakládací listina 77, 158.

Praha, hrad 69 n., 73 n., 87, 424 n.

— — kostel P. Marie 73, 80, 82 n., 427 n.

— — kostel sv. Jiří 77, 87 n., 96 n., 107, 426 n.

Praha, hrad, kostel sv. Víta:

1. písemné zprávy:

zasvěcení 125 n.,

původně sv. Jimrama? 125 n.,

sv. Víta 130 n.,

kanonické povolení stavby 135 n., stavba 137 n.,

její trvání 141,

svěcení a světitel 141 n., 438 n., den svěcení 147,

přenesení sv. Václava 148 n.,

uložení jeho ostatků 154 n.,

zboření rotundy 160;

2. nálezy:

kaple sv. Václava 167 n.,

oltář sv. Václava 163 n.,

obvodová zeď a jižní apside 163 n.,

oltář 12 apoštolů 156 n., 167 n.,

půdorys nálezů 165*,

hrob 167 n.,

severní apside 171,

západní apside 172,

užitá míra 200 n.,

západní budova 192 n., 361 n.,

434 n.; viz Praha, hrad, kostelík sv.

Vojtěcha;

3. rekonstrukce:

východní apside 330,

klenba apsid 335,

strop rotundy 336 n.,

ochoz 339, 341 n.,

tribuna 349 n.,

porticus a oratoř, viz shora západní

budova anebo Praha, hrad, kostelík

sv. Vojtěcha,

schodiště (?) 363 n.,

lucerna (?) 352, 393 n.,

vnějšek 361,

vchod 363 n.,

půdorys 343*, 348*,

řez 351*, 353*, 383*,

půdorys a řez 415*;

4. význam:

původ 373 n.,

poměr ke karolinské architektuře

367 n., 412 n.,

hradní kostel 409,

zděný z kamene 410,

hlavní kostel 411,

- rotunda knížecího sídla 417 n.,
 stavba kultová 418,
 poloha na hradě 424 n.,
 farní kostel (?) 439 n.,
 hrobní kostel 443, 449 n.,
 schránka ostatků 458 n.,
 smysl apsid 458 n.,
 hrob světcův 461,
 vzor českých kostelů 381 n., 461 n.
 Praha, hrad, kostelík sv. Vojtěcha 160 n.,
 192 n., 361 n., 434 n.,
 zprávy 174 n.,
 zbytky 180,
 poměr k západní budově 192 n.,
 oratoř 435 n.,
 doba přístavby 436 n.,
 Praha, hrad, knížecí palác 435 n.,
 Praha, Vyšehrad, kostel sv. Petra a Pavla
 177 n.
 — — rotunda sv. Jana Ev. 216.
 Prčslav 310*.
 Privina 38 n., 45 n., 56 n., 61, 116 n.
 přenesení *viz* translace.
 Pulje, kaple u basiliky Santa Maria For-
 mosa 241*, 242*, 243*.
 Quedlinburg, hradní kostely 372, 455.
 Quimperlé, kostel sv. Kříže 357*.
 Ravenna, baptisterium ariánské 264.
 — baptisterium orthodoxních (Neonovo)
 235*.
 — mausoleum Gally Placidie 239*, 240*.
 — San Vitale 264, 294*, 295* n., 419 n.
 redukce 313, 319, 387.
 Riez, baptisterium 313*, 314* n.
 Romano opere *viz* more romano.
 rotunda, *viz* stavby centrální.
 rotundy české: jejich lucerny 394 n.
 — — původ 381 n.
 — — určení 463 n.
 — — velikost 391 n.
 — mimočeské 214 n., 220 n.
 — v byzantské architektuře 306 n.
 — v karolinské architektuře 312 n.
 — v rhomejské architektuře 299 n.
 — v římské architektuře 285 n.
 Rusafa, kostel za hradbami, 244*, 246.
 Řezno 14, 29 n., 30, 37, 81, 89, 145 n.
 — kostel sv. Jímrama 29 n., 95*, 460.
 — spolubiskup 98 n., 145 n.
 Řím, Konstantinovy termy 223*, 224*.
 — Minerva Medica 289*, 290*, 291 n.
 — Pantheon 286*, 287* n.
 — rotundy sv. Ondřeje a Petronilly 226*.
 — Santa Costanza 275, 291*, 292* n.
 — Santo Stefano rotondo 273*.
 Říp, rotunda sv. Jiří 216*, 217* n., 396,
 434.
 Saint-Léonard, rotunda 356* n., 457.
 Salcburk 26, 30 n., 37 n.
 Sasko 130 n.
 Seligenstadt 155, 185.
 selekce 313, 319, 387.
 Sikard z Kremony 54, 139.
 Slované blatnější a podunajští 36 n., 45 n.,
 56 n., 116 n.
 — polabští 28.
 — pomohanští 15 n.
 Soluň, rotunda sv. Jiří 226, 227*, 299.
 Spytihněv 74, 77, 80, 87.
 stavby centrální 209 n.
 bezvýklenkové a bezochozové 210 n.,
 388 n.
 hrobní 443 n.
 křížové 237 n.
 kultové 418 n.
 ochozové 257 n., 264 n.
 trikonchové 253.
 výklenkové 222 n.
 výklenkové a ochozové 264 n.
 synoda mohučská 445.
 — triburská 445 n.
 Šebíř, biskup, 162, 171.
 Tarrasa, baptisterium San Miguel 247*,
 327.
 Tetín, kostel sv. Michala 97 n., 107.
 translace svatých 49 n., 89 n., 96 n.
 — kanonisační 92 n.
 Trevír, dóm 245 n.
 Tuto 98 n., 135 n., 142 n.
 ústupek předapsidový 278 n.

- Václav, sv., 11 n.
 narození 77,
 postřižiny 75 n.,
 vychování na Budči 76 n.,
 vzdělání 124,
 námět legend 124,
 přenáší sv. Ludmilu 96 n.,
 stavebník kostelů 117 n.,
 dostavuje kostel sv. Jiří 87 n.,
 zakládá kostel sv. Víta 125 n.,
 žádá o povolení stavby v Řezné 135 n.,
 stavbou zdržen od cesty do Říma 137,
 přípitek 110,
 umučení a pohřbení 148 n.,
 přenesení 148 n., 154 n., 168 n., 458 n.,
 poloha oltářního hrobu 156 n., 167 n.
- Vendové 15.
- Vidukind 130 n.
- Villeneuve-d'Aveyron 358, 359*, 457.
- Vít, sv., titul a ostatky 92, 130 n.
- Vojtěch, sv., 73, 94, 105, 123, 159 n.,
 197 n.
- Werden n. R., hrobka Liudgerovců 153 n.
 kostel sv. Salvátora, západní budova sv.
 Petra 189, 190.
 kostel sv. Štěpána 250, 251*, 252*,
 328, 454, 459 n.
- Westwerk viz západní budovy.
- Wimpfen im Tal, kostel sv. Petra, 260,
 262*, 322.
- Wolfenbüttelský kodex 114 n., 393 n.,
 403.
- Würzburg, Marienberg, rotunda P. Marie
 31 n., 228*, 229* n., 423.
- Zadar, kostel sv. Donáta 259, 267, 268*,
 269* n., 322 n., 422.
- rotunda sv. Uršuly 225*.
- západní budovy 181 n., 263 n.
- zvony 97, 115.
- Zwarthnoc, palácová kaple 265* n.

SEZNAM VYOBRAZENÍ.

6. Řezno, kostel sv. Jímrama. Půdorys konfese a Ramwoldovy krypty	95
7. Praha, hrad. Půdorys nálezů Václavovy rotundy	165
8. Cáchy, Falcká kaple. Půdorys západní budovy	183
9. Cáchy, Falcká kaple. Podélný řez západní budovou	184
10. Petersberg u Fuldy. Půdorys kostela a předložené západní budovy	186
11. Corvey, rekonstrukce západní budovy opatského kostela. Půdorys přízemí	187
12. Corvey, rekonstrukce západní budovy opatského kostela. Půdorys horního patra	188
13. Corvey, rekonstrukce západní budovy opatského kostela. Podélný řez	189
14. Corvey, rekonstrukce západní budovy opatského kostela. Příčný řez	191
15. Hersfeld, vykopávky. Půdorys	212
16. Fulda, vykopávky. Půdorys	213
17. Říp, rotunda sv. Jiří. Půdorys	216
18. Říp, rotunda sv. Jiří. Podélný řez	217
19. Pompeje, frigidarium therem. Půdorys	222
20. Řím, rekonstrukce Konstantinových therem. Půdorys	223
21. Řím, rekonstrukce Konstantinových therem. Podélný řez vstupním sálem	224
22. Zadar, rotunda sv. Uršuly. Půdorys	225
23. Řím, rotundy sv. Ondřeje a Petronilly. Půdorys	226
24. Soluň, rotunda sv. Jiří. Půdorys	227
25. Soluň, rotunda sv. Jiří. Řez	227
26. Würzburg, rotunda P. Marie na Marienbergu. Půdorys	228
27. Würzburg, rotunda P. Marie na Marienbergu. Řez	229
28. Altötting, Heilige Kapelle. Půdorys	230
29. Altötting, Heilige Kapelle. Řez	231
30. Menasovo město, veliké baptisterium. Půdorys	234
31. Ravenna, Neonovo baptisterium orthodoxních. Půdorys	235
32. Milán, kaple Sant' Ippolito u kostela San Lorenzo. Půdorys	238
33. Ravenna, mausoleum Gally Placidie. Půdorys	239
34. Ravenna, mausoleum Gally Placidie. Příčný řez	240
35. Knin, kostel sv. Kříže. Půdorys	240
36. Knin, kostel sv. Kříže. Příčný řez	241
37. Pulje, kaple u basiliky Santa Maria Formosa. Půdorys	241
38. Pulje, kaple u basiliky Santa Maria Formosa. Příčný řez	242
39. Pulje, kaple u basiliky Santa Maria Formosa. Podélný řez	243
40. Rusafa-Sergiopolis, centrální kostel za hradbami. Půdorys	244
41. Ečmiadzin, patriarchální kostel. Půdorys	245
42. Tarrasa, baptisterium San Miguel. Půdorys	247
43. Milán, kaple u kostela San Satiro. Půdorys	248
44. Knin, kostel sv. Mikuláše. Půdorys	249
45. Knin, kostel sv. Mikuláše. Příčný řez	250
46. Werden n. R., rekonstrukce kostela sv. Štěpána. Půdorys	251

47. Werden n. R., rekonstrukce kostela sv. Štěpána. Podélný řez	251
48. Werden n. R., rekonstrukce kostela sv. Štěpána. Vnějšíšek	252
49. Milán, kaple sv. Aquilina u kostela San Lorenzo. Půdorys	254
50. Jerusalems, Anastaze. Rekonstrukce Konstantinovy stavby. Půdorys a řez	256
51. Nocera, baptisterium Santa Maria Maggiore. Půdorys	257
52. Nocera, baptisterium Santa Maria Maggiore. Příčný řez	258
53. Fulda, kostel sv. Michala. Půdorys přízemí a krypty	259
54. Fulda, kostel sv. Michala. Řez	260
55. Aix, baptisterium	261
56. Wimpfen i. T., kostel sv. Petra. Rekonstruovaný půdorys	262
57. Nazianz, oktagon. Rekonstrukce půdorysu	263
58. Nazianz, oktagon. Rekonstrukce řezu	263
59. Zwarthnoc, palácová kaple. Půdorys	265
60. Milán, kostel San Lorenzo. Půdorys	265
61. Bosra, katedrála. Rekonstrukce půdorysu a řezu	266
62. Zadar, kostel sv. Donáta. Půdorys	268
63. Zadar, kostel sv. Donáta. Podélný řez	269
64. Jerusalems, Anastaze. Půdorys Modestovy přestavby	272
65. Řím, kostel Santo Stefano Rotondo. Půdorys	273
66. Ezra, kostel sv. Jiří. Půdorys	274
67. Nyssa, Martyrion. Rekonstrukce půdorysu	275
68. Řím, Pantheon. Půdorys	286
69. Řím, Pantheon. Podélný řez	287
70. Řím, Minerva Medica. Půdorys	289
71. Řím, Minerva Medica. Rekonstrukce podélného řezu	290
72. Řím, Santa Costanza. Půdorys	291
73. Řím, Santa Costanza. Podélný řez	292
74. Ravenna, San Vitale. Půdorys	294
75. Ravenna, San Vitale. Podélný řez	295
76. Cařihrad, kostel sv. Sergia a Bakcha. Půdorys	301
77. Cařihrad, kostel sv. Sergia a Bakcha. Podélný řez	302
78. Cařihrad, Hagia Sofia. Půdorys	303
79. Efesos, kostel sv. Jana. Půdorys	305
80. Nicea, kostel Koimesis. Půdorys	306
81. Nicea, kostel Koimesis. Podélný řez	307
82. Cařihrad, mešita Budrum-Džami. Půdorys	308
83. Přeslav, rotunda. Rekonstruovaný půdorys	310
84. Riez, baptisterium. Půdorys	313
85. Riez, baptisterium. Řez	314
86. Cáchy, Falcká kaple. Půdorys v patře	316
87. Cáchy, Falcká kaple. Podélný řez	317
88. Germigny-des-Prés, karolinský kostel. Půdorys výkopů Lischových	324
89. Germigny-des-Prés, karolinský kostel. Řez	325
90. Germigny-des-Prés, karolinský kostel. Půdorys výkopů Parkerových	326
91. Praha, hrad. Rekonstrukce svatovítské rotundy. Dvě alternativy půdorysu	343

92. Praha, hrad. Rekonstrukce svatovítské rotundy. Souhrn nálezů a rekonstrukce
půdorysu 348
 93. Praha, hrad. Rekonstrukce svatovítské rotundy. Podélný řez 353
 94. Praha, hrad. Rekonstrukce svatovítské rotundy. Varianta. Podélný řez . . . 353
 95. Saint-Léonard, rotunda. Půdorys 356
 96. Quimperlé, kostel sv. Kříže. Půdorys 357
 97. Villeneuve-d'Aveyron, kostel Božího hrobu. Půdorys 359
 98. Krakov, Wawel, rotunda sv. Felixe a Adaukta. Půdorys 377
 99. Krakov, Wawel, rotunda sv. Felixe a Adaukta. Rekonstrukce podélného řezu 378
 100. Praha, hrad. Rekonstrukce svatovítské rotundy. Varianta. Diagonální řez . . 383
 101. Praha, hrad. Rekonstrukce svatovítské rotundy. Půdorys a řez 415
-

OBSAH.

Předmluva	7
Úvod	11
I. První křesťanské misie latinsko-německé a otázka dřevěných kostelů	13
1. Pokřtění 14 boemanských vévodů	14
2. Dřevěné stavby u Slovanů	17
3. Dřevěné kostely ve francké říši	19
4. Dřevěné kostely ostrovních misí	23
5. Kamenné kostely v Řezně a Salcburku, Würzburgu, Hersfeldu a Fuldě	28
6. Důvody dřevěných kostelů misijních	34
II. Kostely podunajských Slovanů, jejich stavebníci a posvěcení .	36
1. De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus	37
2. Privinovy a Kocelovy stavby kostelů	39
3. Stavebníci kostelů v karolinské době	43
4. Stavebníci kostelů v Privinově a Kocelově území	45
5. Svěcení kostelů v latinské církvi v IX.—X. století	49
6. Založení blatenských kostelů	56
III. Moravská misie slovanská a její kostely	59
1. Kostelní stavby na Moravě	59
2. Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci	67
3. Kostel P. Marie na Pražském hradě	73
IV. Latinskoněmecká misie řezenská	80
1. Spytihněv a současné poměry v Čechách	80
2. Kostel sv. Petra na Budči	83
3. Vratislavův kostel sv. Jiří na Pražském hradě	87
4. Translace svatých	89
5. Kanonisační přenesení ostatků sv. Ludmily a svěcení svatojirského kostela	96
6. Kostel sv. Michala na Tetíně	107
7. Kostel sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi	110
8. Stavebníci kostelů a duchovenstvo	116
9. Závěr	119

V. Václavova rotunda podle písemných pramenů	121
1. Zasvěcení kostela	125
2. Kanonické povolení a stavba	135
3. Svěcení kostela	141
4. Přenesení sv. Václava	148
5. Hrob v apsidě	152
6. Uložení ostatků sv. Václava	154
7. Konečná stavební historie svatovítské rotundy	159
VI. Zbytky svatovítské rotundy a kostelík sv. Vojtěcha	163
1. Nálezy z r. 1911	163
2. Nález z r. 1928	171
3. Zjištění z r. 1931	172
4) Kostelík sv. Vojtěcha	174
5) Objev zbytků svatovojtěšského kostelíku	180
6. Karolinské budovy na západní straně kostelů	181
7) Západní budova svatovítská	192
8. Základní jednotka rotundových rozměrů	200
VII. Rotunda sv. Víta podle vztahu k jiným centrálním stavbám	202
1. Dějinné předpoklady	203
2. Povšechná morfologie centrálních staveb koncem antiky a počátkem středověku	209
A. Prosté stavby centrální	209
B. Centrální prostory se stejnorodými výklenky	222
C. Centrální prostory se střídavými výklenky	254
D. Centrální prostory s prostým ochozem	257
E. Centrální prostory s výklenky do ochozu prolomenými	264
F. Centrální prostory s výklenky prostupujícími do ochozu i do obvodové zdi	267
G. Centrální prostory s ochozem rozšířeným stejnorodými výklenky	268
H. Centrální prostory s ochozem rozšířeným střídavými výklenky	274
3. Stavební podrobnosti svatovítské rotundy	276
a) Podkovovitá apsida	276
b) Ústupek před apsidou	278
c) Lisény	281
VIII. Rotunda sv. Víta v rámci všeobecného architektonického vý- voje centrální stavby a pokus o její rekonstrukci	284

1. Rotunda v římské architektuře	285
2. Rotunda a její poměr k rhomejské a byzantské architektuře . . .	299
3. Centrální stavba karolinská	312
4. Pokus o rekonstrukci svatovítské rotundy	330
5. Svatovítská rotunda v okruhu karolinské architektury	367
6. Působení svatovítské rotundy	377
7. Otázka lucerny na svatovítské rotundě	393
8. Závěr	406
IX. Smysl a význam Václavovy rotundy svatého Víta	407
1. Hlavní hradní kostel, zděný z kamene	408
2. Rotunda knížecího sídla	417
3. Biskupem posvěcený farní kostel	438
4. Hrobní a hřbitovní kostel	443
5. Schránka ostatků a hrob světcův	458
6. Vzor českých kostelů	461
Rejstřík hlavních věcí	468
Seznam vyobrazení	473
Obsah	476

Ze »Svatováclavského sborníku« bylo nákladem
autorovým jako zvláštní rozšířený otisk zhotoveno
300 exemplářů tohoto pojednání, z nichž část byla
dána do komise knihkupectví »U zlatého klasu«
v Praze II., Karlovo nám. č. 5.